

**TÜRKİYE'DE AŞİRET-SİYASET İLİŞKİSİ
(1923-1973)**

Ahmet İLYAS

DOKTORA TEZİ

**ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ANABİLİM DALI**

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN

2014

(Her Hakkı Saklıdır)

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ**

Ahmet İLYAS

TÜRKİYE'DE AŞİRET-SİYASET İLİŞKİSİ (1923-1973)

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN**

ERZURUM-2014

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof.Dr. Erdal AYDOĞAN danışmanlığında, Ahmet İLYAS tarafından hazırlanan bu çalışma 16/06/2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. Erdal AYDOĞAN

İmza: .....

Jüri Üyesi : Prof.Dr. S.Esin DAYI

İmza: .....

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Ersin GÜLSOY

İmza: .....

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Şaban ORTAK

İmza: .....

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Erkan CEVİZLİLER

İmza: .....

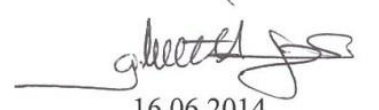
Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 16/06 / 2014

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN

Enstitü Müdürü V.

YEMİN METNİ

“Doktora tezi olarak sunduğum Türkiye’de Aşiret-Siyaset İlişkişi adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yönteme başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.”

16.06.2014

Ahmet İLYAS

ÖNSÖZ

Türkiye’de yaşayan heterojen toplumun parçalarından biri de hiç şüphesiz aşiretler ve aşiret sistemidir. Bu sistemde yaşayan bireylerin her türlü üretim anlayışları ve yaşam tarzları toplum bilimcilerinin dikkatlerini çeken hususlar olmuştur. Bu nedenle post-modern tarih anlayışı etrafında yer alan yeni tarih felsefesi içinde en yüksek paydayı insanın alması şaşırtıcı olmasa gerek. Figüranlıktan aktörlüğe geçen insan ve onun yaptıkları, tarih olgusunun makro ve mikro bazda incelemesini gerektirdi. Tarih, artık savaşların ya da antlaşmaların daha da özelde iktidarların kendini aklamak için kullandıkları bir alan olmaktan çıkarak, kendisini topluma, bireye, ekonomiye, siyasete hatta coğrafyaya indirgeyerek bütüncül bir tarih inancını ortaya koymaya başladı. Bu dönüşüm tarihin ilgi alanlarına yenilik getirdiği gibi diğer bilim dallarıyla ilişki boyutuna sorunsal şekilde yaklaşımı ortaya çıkardı.

Bu çalışmanın amacı, ülkemizin toplum yapısı içerisinde önemli bir yapı taşı olan aşiret örgütlenmesinin siyasal bir kavram çerçevesinde oluşan ilişki ağını ortaya koymaktır. Bu amaçla aşiret yapılanmasının sosyal, ekonomik ve toplumsal özelliklerine yer verilerek, Türk toplum yapısı analizi verilmeye çalışıldı. Türkiye Cumhuriyet’inin kuruluş felsefesi, kendinden önceki Osmanlı’nın sosyolojik yapısını reddederek, yeni bir ulus yaratma çabası içinde olmuş, bu çabalar da ülkede birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönüşüme en çok direnç gösteren yapı ise aşiret olgusu olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti yıkılırken, sadece bir devlet yıkılmıştı. Geriye bıraktığı toplum ise halen yerinde durmaktaydı. Toplumun sahip olduğu fraksiyonlar ise imparatorlukla uyum içindeydi. Ancak yeni kurulan Türk Devleti ulus-devlet anlayışını kabul etmiş, aşiret yapılanmasına karşı çıkan bir vaziyet almıştı. Bu koşullar altında, aşiretlerden tarafından çıkarılan birçok isyan, devletin yaşadığı asayiş, güvenlik ve diğer sorunların da bir şekilde merkezine oturtulmuştur. Bunun için Kemalist kadro, toplum adına yapılacak reformlarla tektipleşme yoluna gitmiştir. Buna tepki ise aşiretlerin kendi statükolarını ve kazanımlarını koruma adına kimi zaman isyan kimi zaman da asayişsizlik şeklinde oldu. Kemalist kadro ise yeni Türkiye’nin kangren olmuş problemine çözüm bulma adına birçok dönüştürücü reformlar yapma ihtiyacı duymuştur. Bu dönüşüme rağmen direnç gösteren aşiretler, Türk siyasal hayatının da en önemli siyasi öznellerinden biri olmuştur. Çünkü siyasi partiler oy potansiyeli olarak gördükleri aşiretleri kazanma yoluna gitmiştir. Bu fenomen ise bir takım çelişkileri günümüze kadar taşımıştır.

Biz bu çalışmamızda 1923-1980 yılları arasında “*Türkiye’de Aşiret-Siyaset ilişkisini*” analiz etmeye çalıştık. Çalışma dört bölümden oluşturulurken, çalışmanın kronolojik olarak kısıtlanması yöntemsel açıdan büyük zorlukları ortaya çıkarmasına rağmen birçok olay sebepleriyle ve anlamsal bütünlük içerisinde verildiği için konu bütünlüğünü sağlama yoluna gidildi. Çalışmada yapılırken yaşanan en büyük zorluklardan biri yerli kaynakların kısıtlı olması tam tersine yabancı kaynakların ise fazla olmasıdır. Bu konuda tarafsız olmamak adına yabancı kaynaklara bakılırken dikkat edilmiştir. Ancak bu konuda yerli kaynakları da eleştirmek gerekir. Çünkü yerli kaynaklarda hazırlanırken yabancı kaynakların tesiri altındadırlar.

Birinci bölümde aşiret ve siyaset tanımlamalarının yanı sıra Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan aşiretlerin meskûn olduğu yerler verilerek, Türkiye’de feodalite kavramı ve tarihi hakkında bilgiler verildi. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki oluşturulan mirliklerle, Osmanlı Dönemi’nde ortaya çıkan aşiret menşeli isyanlar da irdelendi. II. Abdülhamid’in aşiret politikası genel hatlarıyla verilirken, İttihat ve Terakki’nin aşiretlere yönelik siyaseti ve Birinci Dünya Savaşı’nda aşiretlerin durumu birinci bölüm içerisinde değerlendirildi. Birçok yabancı devletin de aşiretlere yönelik sergilemiş oldukları tutumda bu bölümde verilmeye çalışıldı.

Bu çalışmanın ikinci bölümü genellikle Osmanlı’dan Cumhuriyet’e vuku bulan isyanlarla ilgilidir. Zira Şeyh Said İsyanı ve diğer isyanlar, genç Cumhuriyet’in aşiretlere ve daha da özelden aşiret reislerine yönelik bir takım yeni politikaları ortaya çıkardı. Müfettişlik raporları ışığında hazırlanan devletin yeni siyasal davranışı, aşiret düzeninin ortadan kaldırılmasına yönelikti ki, bu durum buna bağlı oluşan yeni konveksiyonel gelişmeleri de beraberinde getirdi. Çalışmanın ikinci bölümünün önemli noktalarından biri de Tek Parti Dönemi’nde siyaset sahnesinde yer alan aşiret reisleri ile çok partili hayata geçildiği 1950’li yıllardaki siyasi partilerin aşiretlere yönelik tutum ve davranışlarından hareketle özetlenmeye çalışıldı. İkinci bölümün en önemli kısımlarından biri de Demokrat Parti’nin 10 yıllık süre de aşiretle olan münasebetleridir. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve sonrası gelişmeler de çalışmanın ana mantığı içerisinde ele alındı. Türk siyasi hayatının ilk aşiret partisi olan Yeni Türkiye Partisi’nin tabanı, yapılan mitingler, seçim bildirgelerinin tümü bu çalışmanın ikinci bölümünde yer almaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümü ise, aşiretlerin güçlü ve etkin olmasının sebepleri ve siyaset kurumunun niçin aşiretlere ihtiyaç duyduğu gerçeğinin sebepleri üzerine inşa edilmesi hedeflendi. Bu bölümde sosyoloji ve siyaset sosyolojisinin tüm teorileri ile genellemeleri örnekleriyle açıklanarak genel bir panorama elde edilmesi amaçlandı. Bu bölümde görüldü ki aşiret ve siyaset kurumu tarih-sosyoloji ve siyaset alanındaki iş birliği içerisinde ele alınabilirdi. Biz de bu gelişmeleri disiplinlerarası yöntem ve yaklaşımlarla ele almayı uygun bulduk.

Çalışmanın son bölümü, seçilen 5 aşiret üzerinde yapılan anketlerin sonuçları ve değerlendirilmesi üzerine oluşturuldu. Bilhassa bu aşiretlerin seçilmesinde özel bir nedeni yoktur. Bu aşiretlerin seçilmesinin nedeni bölgelerinde güçlü birer öge olmaları ve ekonomik ile siyasi alanda faaliyette bulunmalarındır. Anket 500 kişi ile yapılarak uzman kişilerden alınan yardımlarla SPSS(Statistical Package for the Social Sciences) adlı bir işletme programıyla bilgisayara aktarılıp elde edilen veriler sosyolojik ve tarihsel bir tutum içerisinde değerlendirildi. Yapılan bu anket ile doğuda yaşayan insanların aşiret-siyaset ilişkisine olan bakış açıları ortaya konulmaya çalışıldı. Bunun yanında çalışmanın bu bölümünde 11 aşiret reisi ile yapılan görüşme ve bu görüşmelere göre oluşturulmuş retorik bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca aşiret reisi milletvekillerinin dosyaları Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden alınarak genel bir değerlendirmeye ele alındı.

“Türkiye’de Aşiret-Siyaset İlişkisi” adlı tez çalışmasının ana pratiği, aşiretler hakkında hazırlanmış olan raporlar ile iskân kanunları oluşturmaktadır. Bu raporlardan bazıları gazeteci Saygı Öztürk’ten alındı. Kendisine yardımlarından dolayı teşekkür etmek istiyorum. Çalışmamızda birçok arşiv malzemesi, gazete ve resmi yayınlar ile diğer kaynaklar kullanılmaya çalışıldı. Bu çalışmanın arşiv taramalarında ve Ankara’da olduğu zamanlarda arşiv çalışmalarında bana yardımcı olan sevgili arkadaşım Arş. Gör. Hanife Alaca’yı da teşekkür haneme yazmak istiyorum. Bu tez çalışması esnasında özellikle de tarih-istatistik ve sosyoloji alanındaki fikir teatisinin bulunduğu ve SPSS programına yapmış olduğu katkılardan dolayı Arş. Gör Uyum Elitok arkadaşıma, tezin anket kısmında yardımlarından dolayı öğrencilerim Ahmet Bilmez, Zekeriya Yıldırım ve Ömer Turgut’a teşekkür ederim.

Doktora çalışmasının her zaman bir sabır işi olduğunu bana hatırlatan, diğer taraftan tez çalışmamın ana eksenini oluşturmama bana yardımcı olan ve her konuda

ilgi, alaka gösteren tez danışmanım Prof. Dr. Erdal Aydoğan hocama, hoşgörü ve fikirleriyle desteklerini benden esirgemeyen Prof. Dr. Esin Derinsu Dayı hocama, tez izleme komitesi süresince fikirlerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Ersin Gülsoy hocama, Erzurum'da kaldığım günlerde kader birliği yaptığım, sık sık fikir teatilerinde bulunduğum Arş. Gör. Orhan Turan'a teşekkür ediyorum. Akademik hayatımın başlangıcında ve her türlü çalışmamama manen ve fikirsel açıdan beni destekleyen Prof. Dr. Cihat Göktepe hocama minnettarım. Tabi aileme de minnettar olduğumu belirtmem gerekir. Gerçekten onların desteği olmasa bu çalışma hiç bitmezdi. Onların duaları ve yüreklenici konuşmalarını her zaman hissettim. Bu yüzden babam ve anneme teşekkür etmek istiyorum. Bu çalışmanın ortalarından itibaren hayatıma giren sevgili eşim Ayşe Nur'a da şahsıma göstermiş olduğu sabırdan ve sevgiden dolayı teşekkür ediyorum.

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin sosyo-politik bir panoraması olan aşiret siyaset ilişkisi üzerine inşa edilmiştir. Çalışmanın önemli bir bölümü aşiret yapılanması ve bu yapılanmanın politik konsülü içerisinde hazırlanmış olup sonuçları ve detayları politik çerçeve unsurlarına göre hazırlanmıştır. Toplum mekanizması öncülüğünde hazırlanan ve bu mekanizmanın geçmişten günümüze kadarki dönüşümlerinden hareketle Osmanlı Devleti ve onun halefi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet pratiği içerisindeki yeri de çalışmanın teması içerisinde verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin aşiretlere yönelik politikası ile onlarla olan ilişkilerinden bahisle, aşiretlerin Milli Mücadele'deki yeri zımnen olsa bu çalışmada ele alınmıştır. Çalışmamızın ana pratiğinde ve sonucunda Kemalist yönetiminin aşiret sistemini ortadan kaldırmak ve anayasal düzen sağlanması ile ülke huzurunun tesis edilmesi için yapılan müdahaleler, çıkarılan iskân kanunları ve bilhassa hazırlanan raporlar kayda değerdir. Diğer taraftan en azından aşiret düzenini kontrol etmek için kurulmuş olan müfettişlik raporları da bu çalışmanın pratiği içerisinde hazırlandı.

Çalışmanın son bölümünde ise aşiret siyaset ilişkisinin siyaset sosyoloji ekseninde ele alınarak hazırlanmış olan anketlere değinilmiştir. Eldeki bulgulara göre anketlerin SPSS programıyla dökümüne ulaşılmış, bu dökümler sosyal ve nitel gözlem yoluyla değerlendirilmiştir. Çalışmada dikkat çeken önemli bir hususta, aşiret reisleriyle yapılmış olan yüz yüze görüşmelerdir. Bu görüşmelerde aşiret siyaset denkleminin aktörlerinden olan aşiret reislerinin konuya bakış açısı ve hatıralarına da değinilerek, doğu bölgeleri için demokrasi ve politik durum hakkındaki çözümler üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

This study has built on relation between tribe and diplomacy which is Turkey's social-political view through large angle. Considerable part of this study has been prepared in tribe formation and this formation's political consul, its results and details has prepared according to political frame. Prepared with social mechanism and the point of transformations of this mechanism from the past to present time; the place of Ottoman and its successor Turkish Republic in the state experience has given in the study's theme.

Additionally as from latterly of Ottoman State the tribes relation said with politics effect reflexed on Turkey and even indirectly in the National Battle approached in this study. The study's basic issue and in its end Kemalist governance interventions to clear away the tribe system and settlement law and specially prepared reports are remarkable. On the other hand inspectorships at least founded to control tribe regularity has prepared in this study's politic.

As for the last part of work has been touched on surveys that prepared in the politics sociology axis of tribe politics relation. The surveys reached its moulding through SPSS programme according to available evidences, these mouldings has interpreted through social and qualitative observation. Another important point attracts attention is interview with tribe leaders had face to face. At these interviews the actors of tribe politics equation tribe leader's point of view on this subject and their memoirs mentioned, touched on democracy and disengagement about politic state for the East areas.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	II
YEMİN METNİ.....	III
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
İÇİNDEKİLER	X
KISALTMALAR.....	XIV
BİBLİYOGRAFYA.....	XV
Giriş	1
1-Türkiye’de Sosyal Tarih Olgusunun Oluşumu	1
2-Araştırmanın Mahiyeti, Sınırları ve Amacı	2

I. BÖLÜM

OSMANLI’DAN CUMHURİYET’E AŞİRET VE SİYASET

A-Siyaset Kavramı.....	8
B-Aşiret Kavramı.....	9
1-Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Yaşayan Muhtemel Aşiretler.....	11
C-Aşiretin, Osmanlı Toplumu İçerisindeki Yeri	16
D-Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Aşiret-Siyaset Denklemi.....	21
1-Mirlikler Dönemi ve İsyenlar	23
2-Bedirhan İsyanı (1842-1846).....	25
3-Bedirhan İsyanı Sonrası Yeni Dönem ve Şeyh Ubeydullah Ayaklanması.....	27
4-II. Abdülhamid’in Aşiret Politikası (1876-1908)	29
5-Hamidiye Alayları	30
6-Aşiret Mektebi	35
E-İttihat ve Terakki’den Milli Mücadele’ye Aşiretler	38
F-Milli Mücadele Döneminde Aşiretler	45
G-Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nden Büyük Millet Meclisi’ne Aşiretler	49
1-Ali Galip Bey Olayı ve Aşiretlerin Tavrı	51
H-Milli Mücadele Döneminde Ortaya Çıkan İsyenlarda Aşiretlerin Rolü.....	53
1-Ali Batı İsyanı	54
2-Cemil Çeto İsyanı	55
3-Milli Aşireti İsyanı	56
4-Koçgiri Ayaklanması.....	57

İ-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yabancı Devletlerin Kürt Aşiretlerine Yönelik Politikaları.....	63
1-Rusların Kürt Aşiretlerine Yönelik Politikaları.....	64
2-İngilizlerin Kürt Aşiretlerine Yönelik Politikaları	68
3-Diğer Devletlerin Aşiret Üzerindeki Politikaları.....	70

II. BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE CEREBAN EDEN AŞİRET İSYANLARI ve HAZIRLANAN RAPORLAR

A-Cumhuriyet Döneminde Ortaya Çıkan İsyanlarda Aşiretlerin Rolü	73
1-Şeyh Said İsyanı ve İsyan Sürecinde Yaşanan Gelişmeler	73
2-İsyanın Başlaması ve Aşiretlerin Desteği.....	76
3-Raman ve Raçkotan Aşireti İsyanı	81
4-Ağrı İsyanları (1926-1930).....	81
5-Mutki Aşireti İsyanı.....	84
6-Dersim İsyanı, Sebepleri ve Gelişim Aşaması	84
B-Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar	88
1-Mustafa Abdülhâlik Bey'in (Renda) Raporu	88
2-Şark İslahat Planı ve 1927 İskân Kanunu.....	90
3-Umumi Müfettişliklerin Kurulması.....	95
4-İsmet Paşa'nın 1935 Şark Seyahati Raporu	101
5-Abidin Özmen'in 1935 Şark Raporu	105
6-Celal Bayar'ın Doğu Raporu (1936)	108
7-Necmettin Sahir Silan'ın Doğu Sorunu Raporu	111
C-1934 İskân Kanunu'nun Hazırlanması ve Önemi.....	115
1-İskân Kanunu'nun Aşiretler Açısından Önemi	117
2-İskân Kanununun Değerlendirilmesi.....	121
D-Mustafa Muğlalı Olayı ve Aşiretler Üzerindeki Etkisi.....	121
E-Tek Parti Dönemi Aşiret-Siyaset İlişkisi	128
1-II. Yasama Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Milletvekilleri (1923-1927)	129
2-III. ve IV. Yasama Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Milletvekilleri (1927-1934)	131
3-V. ve VI. Yasama Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Milletvekilleri (1935-1943)	132

4-VII ve VIII. Yasama Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Milletvekilleri (1943-1950)	132
F-Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve Aşiretler Üzerindeki Etkisi	135
G-Demokrat Parti Dönemi İktidarı ve Aşiretlerle Olan Münasebetler	139
1-1950 Genel Seçimleri'ne Göre DP ve CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Aşiret Milletvekilleri	143
2-1954 Genel Seçimleri	144
3-1954 Genel Seçimleri'ne Göre DP ve CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Aşiret Milletvekilleri	147
4-1957 Genel Seçimleri	148
5-1957 Genel Seçimleri'ne Göre DP ve CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'deki Aşiret Milletvekilleri	150
H-27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Aşiretler	151
1-105 Sayılı İskân Kanunu ve 55'ler Olayı	153
2-105 Sayılı Yasa'nın Kaldırılması	158
İ-Türkiye'nin İlk Aşiret Partisi Yeni Türkiye Partisi	163
1-27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrası Siyasi Gelişmeler	163
2-Yeni Türkiye Partisi'nin Kuruluşu ve 1961 Genel Seçimleri	165
3-1961 Genel Seçimleri Sonuçlarına Göre YTP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Başarısının Sebepleri	170
4-1961 Genel Seçim Sonuçları'na Göre YTP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Aşiret Milletvekilleri	172
5-1965 Genel Seçimleri ve YTP'nin Seçim Beyannamesi	173
6-1965 Genel Seçim Sonuçları	175
7-1965 Genel Seçim Sonuçları'na Göre YTP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Aşiret Milletvekilleri	178
8-YTP'deki İstikrasızlık Dönemi, 1969 Genel Seçimleri ve Partinin Kapatılması Süreci	179
9-1973-1980 Yılları Arasında Türkiye'de Aşiret-Siyaset İlişkisi	186

III. BÖLÜM

AŞİRETLER, SOSYAL ve SİYASAL GERÇEKLER

A-Aşiretlerin Güçlü Olmasının Altında Yatan Sebepler	190
1-Mekanik Dayanışma	190
2-Statünün Aktarımı veya Aşiret Reisi	194
3-Merkezi Otoritenin Zayıflığı	197
4-Göçebe Bir Yaşam	205

5-Hamidiye Alayları	208
6-Partiler Arası Rekabet	211
7-PKK'ya Karşı Koruculuk Sistemi	214
B-Siyasetin Aşiretlere İlgili Duymasının Nedenleri	219
1-Çok Partili Hayata Geçiş	219
2-Oy Deposu Olarak Görülmeleri	223
C-Aşiret-Din İlişkisi	225
1-Aşiretlerde Şeyhlik Kurumu.....	225
2-Şeyh-Siyaset Çemberinde Aşiretler.....	226
D-Cumhuriyet'in Vatandaşlık Algısı ve Aşiretler Üzerindeki Dönüştürücü Etkisi	231

IV. BÖLÜM

AŞİRET-SİYASET DENKLEMİNDE MİLLETVEKİLLERİ ve AŞİRET ÜYELERİ

A-Aşiret Reisi Milletvekilleri Portföylerinin Değişik Açılardan İncelenmesi	238
1-Yaş Faktörü	238
2-Mesleksi Açısından Aşiret Reisi Olan Milletvekilleri	242
3-Medeni Durum ve Çocuk Sayısı Açısından Aşiret Reisi Olan Milletvekilleri	245
4-Eğitim ve Yabancı Dil Algısı Açısından Aşiret Reisi Olan Milletvekilleri	249
B-Aşiret Üyelerinin Aşiret ve Siyasete Bakış Açısı (Anketler).....	253
C-Aşiret-Siyaset İlişkisinin Demografik Tahlilleri	254
1-Yaş.....	254
2-Cinsiyet.....	255
3-Medeni Durum	256
4-Eğitim Durumu.....	257
5-Maddi Durum	260
6-Meslek Açısından	261
D-Aşiret Üyelerinin Siyaset Sosyolojisine Göre Siyasete Bakış Açısı	263
E-Aşiret Üyelerinin Siyaset Sosyolojisine Göre Aşiret ve Aşiret Reisine Olan Bakış Açısı	271
F-Aşiret Reislerine Göre Aşiret-Siyaset İlişkisi	293
SONUÇ.....	305
EKLER	313
ÖZGEÇMİŞ	323

KISALTMALAR

- AP** : Adalet Partisi
ATÜT : Asya Tipi Üretim Tarzı
BCA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz : Bakınız
BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CHF. : Cumhuriyet Halk Fırkası
DH : Dâhiliye
DH EUM: Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti
DH ŞFR: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
DİK : Devlet İstatistik Kurumu
DP : Demokrat Parti
GP: Güven Partisi
İS : İçtimai Senesi
MBK: Milli Birlik Komitesi
MMTD: Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MP: Millet Partisi
S : Sayı
SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SPSS: Statistical Package for the Social Sciences
ŞFR : Şifre
TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİP: Türkiye Komünist Partisi
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
YTP : Yeni Türkiye Partisi
ZC : Zabıt Ceridesi

BİBLİYOGRAFYA

1-ARŞİVLER

A-Başbakanlık Osmanlı Arşivi

B-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

C-Resmi Rapor ve Zabıtlar

D-TBMM Arşivi

E-TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası

2-SÜRELİ YAYINLAR

Aksiyon

Akşam

Cumhuriyet

Düstur

Hâkimiyet-i Milliye

Hürriyet

İrade-i Milliye

Milliyet

Son Posta

TC Resmi Gazete

Tanin

Yeni Sabah

Zafer

3-ESERLER

ABDULLA Nejat, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, Avesta Yayıncılık, İstanbul, 2009.

AÇIKGÖZ Ömer, **Osmanlı Modernleşmesi**, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2008.

ADAMS Ian, **Ideology and Politics in Britian Today**, University Press, Manchester, 1998.

AHMAD Feroz, **The Making Of Modern Turkey**, Routledge, New York, 2002.

AHMAD Feroz-Bedia Turgay, **Türkiye’de Çok Partili Politika’nın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.

- AHMED Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- AHMAD Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.
- AHMED Kemal Mazhar, **I. Dünya Savaşında Kürdistan**, Doz Yayınları, İstanbul, 1996.
- AKÇURA Yusuf, **XVIII ve XIX asırlarda Osmanlı Devletinin Dağılma Devri**, TTK, Ankara, 1988.
- AKDEMİR Şevket Süreyya, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.
- AKEKMEKÇİ Tuba-Muazzez Pervan, **Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, **Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları**, Osmanlı Araştırma Vakfı, İstanbul, 1994.
- AKPINAR Alişan-Augene L. Rogan, **Aşiret, Mektep, Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi**, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- AKPINAR Hakan, **Kurtların Kardeşliği: CKMP'den MHP'ye**, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2005.
- AKSAY Hasan, **Egemen Halkın Siyasetnamesi**, I, Etkin Kitaplar, İstanbul, 2005.
- AKŞİN Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.
- AKŞİN Zeki SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- ALADAĞ C., **Milli Mesele ve Doğu'da Feodalite-Aşiret**, Özgürlük Yolu Yayınları, İstanbul, 1976.
- ALAKOM Rohat, **Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması**, Avesta Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- ALTAY Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnel Yayınları, İstanbul, 1976.
- ANZERLİOĞLU Yonca, **Nasturiler**, Tamga Yayıncılık, Ankara, 2000.
- ARON Raymond, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.
- ARVASI S. Ahmet, **Doğu Anadolu Gerçeği**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1986.
- AŞGIN Sait, **Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları(1946-1960)**, AAM, Ankara, 2004.

- ATABAY Mithat, **Dünden Bugüne Silopi: Coğrafyası-Tarihi ve Coğrafyası**, Yayınevi Yok, 2001.
- ATATÜRK Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.
- AVCIOĞLU Doğan, **Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın**, I, İkinci Kitap, İstanbul, 1996.
- AVCIOĞLU Doğan, **Türkiye'nin Düzeni, Dünü, Bugünü, Yarını**, II, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.
- AVCIOĞLU Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1996.
- Avyarov, **Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler (1801-1900)**, Çev. Muhammed Varlı, Sipan Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- AYBAR Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.
- AYDIN Mustafa, **Siyasetin Sosyolojisi**, Açılım Kitap, İstanbul, 2006.
- AYDIN Suavi, **Amacımız Devletin Bekası, Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005.
- AYDOĞAN Erdal, **İttihat Terakki'nin Doğu Politikası**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005.
- AYDOĞAN Erdal, **Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.
- AYSEVENLER Kubilay, **Collingwood'un Tarih Felsefesi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- AYTAR Osman, **Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna**, Medya Güneşi Yayınları, İstanbul, 1992.
- BAHAR Halil İbrahim, **Sosyoloji**, Usak Yayınları, Ankara, 2009.
- BALCI Ramazan, **Osmanlı Devleti'nin Doğu Siyaseti**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010.
- BALCIOĞLU Mustafa, **İki İsyân Koçgiri, Pontus, Bir Paşa Nurettin Paşa**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000.
- BALTAOĞLU Ali Galip, **Atatürk Dönemi Valileri**, Ocak Yayınları, Ankara, 1998.
- BARDAKÇI Cemal, **Devşirmeler'le Sığıntılar'dan ve Mütegalibeler'den Neler Çektik**, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu, 1942.
- BARDAKÇI Cemal, **Toprak Davasında Siyasi Partiler**, Yayınevi Yok, İstanbul, 1946.

- BARNES John Robert, **An Introduction To Religious Foundations In The Ottoman Empire**, E. J. Brill, Netherlands, 1986.
- BAŞGİL Ali Fuat, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2006.
- BAYAR Celal, **Şark Raporu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- BAYRAK Mehmet, **Alevilik-Kürdoloji-Türkoloji Yazıları (1973-2009)**, Öz-Ge Yayınları, İstanbul, 2009.
- BAYRAK Mehmet, **Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri**, Özge Yayıncılık, Ankara, 1993.
- BAYRAK Mehmet, **Şark Islahat Planı**, Özge Yayınları, Ankara, 2009.
- BAYRAKTAR Mehmet, **Kutlu Müderris İdris-i Bitlis**, Biyografi Net Yayınları, İstanbul, 2006.
- BEELEER John, **Warfare In Feudal Europe 730-1200**, Cornell University, New York, 1971.
- BEŞİKÇİ Mehmet, **The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War**, Brill, 2007.
- BEŞİKÇİ İsmail, **Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar(Göçebe Alikan Aşireti)**, Doğan Kitapevi, Ankara, 1969.
- BEŞİKÇİ İsmail, **Kürtlerin Mecburi İskânı**, Komal Yayınları, İstanbul, 1977.
- BEŞİKÇİ İsmail, **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı**, Belge Yayınları, İstanbul, 1991.
- BEŞİKÇİ İsmail, **Tunceli Kanunu**, Yurt-Kitap Yayın, Ankara, 1990.
- Binbaşı Noel'in Günlüğü, Kürdistan 1919**, Avesta Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- BLOCH Marc, **Feodal Toplum**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yayınları, Ankara, 2007.
- BLOCH March, **Feudal Society II, Social Classes And Political Organization**, Taylor&Francis e-Library, 2005.
- BOİS Thomas, **The Kurds**, Khayat Book, Lebanon, 1966.
- BOZARSLAN M. Emin, **Doğu'nun Sorunları**, Avesta Basım Yayın, İstanbul, 2002.
- BOZDAĞ İsmet, **Kürt İsyenları**, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.
- BOZKURT Veysel, **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2011.
- BREİSACH Ernst, **Tarih Yazımı**, YKY Yayınları, İstanbul, 2009.
- BRUİNESSEN Martin Van, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

- BRUINSEN Martin Van, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, Çev. Nevzat Kırış ve diğeri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- BRUBAKER Rogers, **Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu**, Dost Kitabevi, Ankara, 2009.
- BUCAK Mustafa Remzi, **Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektuplar**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.
- BUDAK Mustafa, **Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar**, Yeni Şafak Kitaplığı, İstanbul, 1995.
- BULAÇ Ali, **Din-Kent ve Cemaat, Fethullah Gülen Örneği**, Ufuk Kitap, İstanbul, 2008.
- BURKAY Kemal, **Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan**, I, Deng Yayınları, İstanbul, 1997.
- BURKE Peter, **Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006.
- BURKE Peter, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- CAUSEVİC Ekrem, Nenad Moacanin, Vjerran Kursar, **Perspectives on Ottoman Studies**, Transaction Publishers, Berlin, Berlin, 2010.
- Celal Bayar'ın Şark Raporu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- CELİL Celile, **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler**, Çev. Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara, 1992.
- CEM İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1986.
- CHP, **Dördüncü Büyük Kongre Zabıtları**, Ankara, 1935.
- CHRİSTİE Kenneth, **Ethnic, Conflict, Tribal Politics**, Curzon Press, Surrey, 1998.
- CİN Halil-S. Gül Akyılmaz, **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Çağ Üniversitesi Yayınları, Mersin, 2000.
- Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)İsmet İnönü'nün Hatıraları**, II, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- ÇADIRCI Musa, **Tanzimat Sürecinde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK, Ankara 1991.
- ÇAM Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÇAVDAR Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitapevi, Ankara, 2008.
- ÇELİK Recep, **Milli Mücadele'de Din Adamları**, II, Emre Yayınları, İstanbul, 2004.

- ÇİÇEK Nevzat, **27 Mayıs'ın Öteki Yüzü Sivas Kampı**, Lakin Yayınları, 2010.
- DAVER Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- DELANEY Ann, **Politicians for Dummies**, Wiley Publishing, Indiana, 2009.
- DEMİR Ramazan, **Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2011.
- DERSİMİ M. Nuri, **Hatıratım**, Doz Yayınları, İstanbul, 1997.
- DERSİMİ M. Nuri, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Ani Matbaası, Halep, 1952.
- DİVİTÇİOĞLU Sencer, **Asya Tipi Üretim Tarzı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- DODD, C. H., **Politics and Government in Turkey**, The University Press, Manchester, 1969.
- DOĞAN Mehmet, **Tarih ve Toplum**, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1989.
- DURAN A. Baran, **History, Mustafa Kemal And Turkish Revolution**, Iuniverse, 2007.
- DURU Kazım Nami, **İttihat Terakki Hatıralarım**, İstanbul, 1957.
- DUVERGER Maurice, **Siyaset Sosyolojisi**, Varlık Yayınları, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, 1995.
- DÜNDAR Fuat, **Modern Türkiye'nin Şifresi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- EBERHARD Wolfram, **A History of China**, University Of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1977.
- ERDAHA Kamil, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ERDOST Muzaffer İlhan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İlişkileri**, Onur Yayınevi, İstanbul, 1984.
- ERGİL Cevdet, **II. Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları**, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997.
- ERGİL Doğu, **Politikadan Kimlik Siyasetine Kürt Raporu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- ERGİN Osman Nuri, **Türk Maarif Tarihi**, III, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- ERKAN Rüstem, **Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Sosyal Yapısı ve Değişme Eğilimleri**, Kalan Yayınları, 2005.
- EROĞLU Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- ERTÜRK Yaşar, **Büyük Oyunun Eski Perdesi: Doğu-Güneydoğu ve Musul Üçgeni**, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- EVANS Richard J., **Tarihin Savunucusu**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

- FIRAT M. Şerif, **Doğu illeri ve Varto Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1961.
- FİNDLEY Carter V., **Modern Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- GAYEOĞLU Gamze, Süleyman Sabri Paşa, **Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I**, Ankara, 1992.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, I**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.
- GÖKALP Ziya, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1992.
- GÖKTÜRK Hilmi, **Kürtlerin Soy Kütüğü ve Boy Tarihi**, Türk Dünyası Yayınları, İstanbul, 1978.
- GÜLMEN Yüksel, **Türk Seçmen Davranışı**, İÜİF, İstanbul, 1979.
- GÜNDÜZ Tufan, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.
- GÜNEY Enis, **Cumhuriyet Tarihinde Kürtler**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011.
- GÜRSEL İbrahim Etem, **Kürtçülük Gerçeği**, Kömen Yayınları, Ankara, 1977.
- HAKAN Sinan, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)**, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- HAKAN Sinan, **Türkiye Kurulurken Kürtler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- HALE William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Hil Yayın, İstanbul, 1996.
- HALLI Reşat, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972.
- HANİOĞLU M. Şükrü, **For A Revolution The Young Turks 1902-1908**, Oxford University Press, New York, 2001.
- Aşiretler Raporu**, Haz. Doğu Perinçek, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.
- HECKMANN Lale Yalçın, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Heper Metin-Crisis NurBilge, **Historical Dictionary Of Turkey**, The Scarecrow Press, UK, 2009.
- HEPER Metin, **The State and Kurds in Turkey**, Palgrave Macmillan, New York, 2007.
- HEPER Metin, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2006.
- IGGERS Georg G., **Bilimsel Nesnellikten Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

- İBA Şaban, **1925 Kürt İsyanı ve Kemalist İktidar**, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2011.
- İNALCIK Halil, **Devlet-i Aliyye, Klasik Dönem Siyasal Kurumsal ve Ekonomik Gelişim**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- JENKİNS Keith, **Tarihi Yeniden Düşünürken**, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011.
- JOOST Jongerden, **The Settlement Issue In Turkey and The Kurds**, BRILL, Netherlands, 2010.
- JWAİDEH Wadie, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, Çev. İsmail Çekem-Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- KADIOĞLU Ayşe, **Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhakemesi**, Metris Yayınları, İstanbul, 1999.
- KAHRAMAN Hasan Bülent, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi 1920-1960, II**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.
- KALMAN M., **Osmanlı-Kürt İlişkileri ve Sömürgecilik**, Med Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- KARABEKİR Kazım, **Kürt Meselesi**, Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 2000.
- KARACA Emin, **Ağrı Eteklerinde İsyân**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2003.
- KARAMAN Ahmet, **Kürt İsyanları**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004.
- KARPAT Kemal H., **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- KARPAT Kemal H., **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- KARPAT Kemal H., **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm**, İmge Kitapevi, Ankara, 2003.
- KARPAT Kemal H., **Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- KARTAL Kinyas, **Erivan'dan Van'a Hatıralarım**, Anadolu Basım Birliği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1987.
- KASABA Reşat, **A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, Refugees**, University of Washington Press, Washington, 2009.
- KAYA İbrahim, **Social Theory And Later Modernity, The Turkish Experience**, Liverpool University Press, Liverpool, 2004.
- KAYA Mehmed S., **The Zaza Kurds of Turkey**, I. B. Tauris, London, 1988.
- KAYMAZ İhsan Şerif, **Musul Sorunu**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003

- KAYNAR Mete Kaan, **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- KAZICI Ziya, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilgi Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- KERSHAW Ian, **Hitler**, I, İthaki Yayınları, İstanbul, 2007.
- KEYDER Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- KILIÇBAY Mehmet Ali, **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982.
- KIRAN Eyüp, **Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu**, Elma Yayınları, İstanbul, 2003.
- KIRKINCI Mehmet, **Hayatım-Hatıralarım**, Zafer Yayınları, İstanbul, 2004.
- KIRZIOĞLU M. Fahrettin, **Kürtlerin Kökeni**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1963.
- KIŞLALI Ahmet Taner, **Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- KIŞLALI Mehmet Ali, **Düşük Yoğunlukta Çatışma Güneydoğu**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1996.
- KIVILCIMLI Hikmet, **İhtiyat Kuvvet: Milliyet(Şark)**, Yol Yayınları, İstanbul, 1979.
- KİRİŞÇİ Kemal-Gareth M. Windrow, **The Kurdish Questions And Turkey**, Frank Cass, London, 1997.
- KLEİN Janet, **The Margins of Empire, Kurdish Militias In The Ottoman Tribal Zone**, Stanford University, California, 2011.
- KOCA Hüseyin, **Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Politikaları**, Birinci Kitap, Konya, Tarihsiz.
- KOÇ Yıldırım, **Türkiye'de Sınıf Mücadelesinin Gelişimi**, Birlik Yayıncılık, İstanbul, 1979.
- KOÇAK Cemil, **Umumi Müfettişlikler 1927-1952**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- KODAMAN Bayram, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983.
- KUNT Metin-Sina Akşin, **Türkiye Tarihi**, III, Cem Yayınları, İstanbul, 2005.
- KUTLAY Naci, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Beybun Yayınları, Ankara, 1992.
- KUTLUAY Naci, **21. Yüzyıla Giderken Kürtler**, Peri Yayınları, İstanbul, 2002.
- KUTSCHERA Chris, **Kürt Ulusal Hareketi**, Avesta Yayınları, İstanbul 2001.
- KÜRKÇÜOĞLU Ömer, **Türk İngiliz İlişkileri**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.
- LAZAREV M.S, **Emperyalizm ve Kürt Sorunu**, Çev. Mehmet Demir Özge, Özge Yayınları, Ankara, 2003.

- LAZAREV M.S-Ş.X. Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, Çev. İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001.
- LEWIS Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, YKY, İstanbul, 2003.
- LEWIS Bernard, **Orta Doğu**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2005.
- LEWIS Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- LICHTEİM Godelier-Varga; Chesneaux, **Asya Tipi Üretim Tarzı**, Çev. İrvem Keskinoglu, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.
- LORENZ Edward, **The Essence of Chaos**, Taylor & Francis e-Library, UK, 2005.
- LÖWITH Karl, **Tarihte Anlam**, Say Yayınları, İstanbul, 2012.
- MADANOĞLU Cemal, Anılar, Evrim Yayınları, İstanbul, 2000.
- MENEK Abdülkadir, **Kürt Meselesi ve Said Nursi**, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- MCDOWALL David, **Kürtler**, Avesta Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- MENTEŞAŞVİLİ A. M., **Dünden Bugüne Kürtler**, Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004.
- MİLL Efrahim İ, **Kürtlerin Tarihi ve Sosyal Hayatı**, Can Matbaacılık, Erzurum, 2006.
- MİLLİNGEN Major Frederick, **Kürtler Arasında Doğal Yaşam**, Çev. Nuray Mestçi, Doz Yayınları, İstanbul, 1998.
- MOLTKE Feldmareşal Helmuth Von, **Türkiye Mektupları**, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1969.
- MUMCU Uğur, **Kürt Dosyası**, Uğur Mumcu Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- MUMCU Uğur, **Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925**, Özyılmaz Matbaası, 1993.
- MÜCELLİDOĞLU Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, III, Mars Matbaası, Ankara, 1968.
- NIELSEN Jorgen, **Religion, Ethnicity And Contested Nationhood In The Former Ottoman Space**, Brill Academic Publishers, Netherland, 2012.
- NİKİTİN Bazil, **Kürtler**, Deng Yayınları, Çev. Hüseyin Demirhan-Cemal Süreyya, İstanbul, 1991.
- NURİ İhsan, **Ağrı Dağı İsyanı**, Med Yayınları, İstanbul, 1992.
- NURSİ Said, **Tarihçe-i Hayat**, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2010.
- OLSON Robert, **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925**, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992.
- ONAR Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

- OPPERMAN Serpil, **Postmodern Tarih Kuramı**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2000.
- OYAN Oğuz, **Feodalizm ve Osmanlı Tartışmaları**, İmaj Yayınevi, Ankara, 1998.
- ÖKE Mim Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖZ Baki, **Belgelerle Koçgiri Olayı**, Can Yayınları, İstanbul, 1999.
- ÖZBARAN Salih, **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÖZCOŞAR İbrahim, **Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin**, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2009.
- ÖZÇELİK İsmail, **Milli Mücadele’de Güney Cephesi Urfa**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.
- ÖZEL Oktay, **Dün Sancısı Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.
- ÖZER Ahmet, **Doğu Anadolu’da Aşiret Düzeni**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- ÖZER Ahmet, **Doğu’da Aşiret Düzeni ve Brukanlar**, Elips Kitap, İstanbul, 2003.
- ÖZER Ahmet, **Modernleşme ve Güneydoğu**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- ÖZNAL Erdoğan, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, II**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- ÖZNUR, Fatih, **Vaat Edilmiş Toprakların Hikâyesi, Atatürk’ün Kürtleri**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009.
- ÖZOĞLU Hakan, **Kurdish Notables an the Ottoman State**, State University of New York Press, Albany, 2004.
- ÖZTÜRK Saygı, **İsmet Paşa’nın Kürt Raporu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- PERİNÇEK Doğu, **Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- PERİNÇEK Mehmet, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyancıları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.
- QASIMLO Abdurrahman, **Kürtler ve Kürdistan**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009.
- R.H. Hilton, **English and French Town in Feudal Society**, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- REHLİVANLI Hamit, **Rus General Mayewski’nin Doğu Anadolu Raporu**, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Van, 1997.
- Reşit Paşa’nın Hatıraları**, Haz: Cevdet R. Yularkıran, Tan Matbaası, İstanbul, 1339.
- SAĞIR Meral-Serkan Akıllı, **Siyaset Sosyolojisi Yazıları**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.

- SANDER Oral, **İlkçağlardan 1918'e Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 1989.
- SARIBAY Ali Yaşar, **Siyasal Sosyoloji**, Ceylan Matbaacılık, Bursa, 1996.
- SARIKOYUNCU Ali, **Milli Mücadelede Din Adamları**, II, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1997.
- SECCOMBE Wally, **A Millennium of Family Change, Feudalism To Capitalism In North Western Europe**, Verso, London, 1995.
- SELVİ Haluk, **İşgal ve Protesto**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- SERTEL Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000.
- SEVİM Ali ve Diğerleri, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, AAM, Ankara, 2006.
- SİLOPİ Zinnar, **Kürt Milletinin 60 Senden Beri Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıratı**, Stewer Basımevi, 1969.
- Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Rapor (Gulbenkian Komisyonu)**, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- SÖNMEZ Erdem, **Annales Okulu ve Türkiye'de Tarih Yazımı: Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarih Yazımına Etkisi, Başlangıçtan 1980'e**, Daktylos Yayınevi, İstanbul, 2008.
- SÖNMEZ Mustafa, **Doğu Anadolu'nun Hikâyesi**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1992.
- SÖNMEZ Mustafa, **Kürt Sorunu ve Demokratik Özerklik**, NotaBene Yayınları, Ankara, 2012.
- SÖYLEMEZ Faruk, **Osmanlı Yönetiminde Aşiret Yönetimi, Rişvan Aşireti Örneği**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.
- STEPHENSON Carl, **Mediaeval Feudalism**, Cornell University Press, New York, 1942.
- Sultan Abdül Hamid, **Siyasi Hatırlarım**, Dergâh Yayınları İstanbul, 1975.
- ŞAHİN Tahir Erdoğan, **Siyaset Bilimine Giriş ve Siyasal Düşünce Tarihi**, Dikev Yayıncılık, Ankara, 2006.
- ŞEREFNAME, **Şerefname Kürt Tarihi**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Hasat Yayınları, 1990.
- ŞİMŞİR Bilal, **Kürtçülük 1789-1923**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007.
- TAN Altan, **Kürt Sorunu, Ya Tam Kardeşlik, Ya Hep Birlikte Kölelik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- TANİLLİ Server, **Uygurlık Tarihi**, ADAM Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- TANİLLİ Server, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası**, II, ADAM Yayıncılık, İstanbul, 2001.

- TAPAN Berivan, **Terörün Bekçileri Hamidiye Alayları'ndan Günümüze Koruculuk**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- TAŞDELEN Musa, **Siyaset Sosyolojisi**, Kocav Yayınları, İstanbul, 2011.
- TAŞKIRAN Cemalettin, **Kazım Karabekir Paşa: Askeri Hayatı ve Komutanlığı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- TEPEYRAN Ebubekir Hazım, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.
- TİWARİ Shiv K., **Tribal Roots of Hinduism**, Sarup&Sons, New Delhi, 2002.
- TOKER Metin, **Şeyh Said ve İsyanı**, Yenigün Haber Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- TOKER Yalçın, **Atatürk'ün Kürt Politikası**, Toker Yayınları, İstanbul, 2010.
- TOKSOY Ali Enver, **Milli Mücadele'de Mardin**, Resmi Ay Matbaası, 1939.
- TÖKİN İsmail Hüsrev, **Türkiye Köy İktisadiyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- TUNAYA Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- TUNCAY Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- TURAN İlter, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, Der Yayınları, İstanbul, 1986.
- TÜİK, **Milletvekilleri Genel Seçimleri**, Tük Kurumu Matbaası, Ankara, 2012.
- TÜRKAY Cevdet, **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatler**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.
- TÜRKDOĞAN Orhan, **Doğu Anadolu'nun Sosyal Yapısı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1987.
- TÜRKDOĞAN Orhan, **Doğu ve Güneydoğu, Sorunlar ve Çözüm Yolları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- TÜRKDOĞAN Orhan, **Güneydoğu Kimliği(Aşiret-Kültür-İnsan)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.
- TÜRKDOĞAN Orhan, **Türkiye'de Köy Sosyolojisi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- TÜRKDOĞAN Orhan, **Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- TÜRKÖNE Mümtaz'er, **Siyaset**, Lotus Kitabevi, Ankara, 2003.
- ULUBELEN Erol, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.
- ULUĞ Naşit Hakkı, **Derebeyi ve Dersim**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- Umumi Nüfus Tahriri** (28 Teşrinievvel 1927), Fasikül III, Ankara 1929.

- ÜNER Mehmet Emin, **Aşiret, Eşkiya, Devlet**, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- ÜSTEL Fusun, **Makbul Vatandaş'ın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- V. Minorsky-Thomas Bois-D.N. Mac Kenzie, **Kürtler ve Kürdistan**, Doz Yayınları, İstanbul, 2004.
- VARLI (Hani) Muhammed(Hoko), **Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler 1801-1900**, Sipan Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Varlık Ülkü-Ören Banu, **Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler**, Der Yayınları, İstanbul, 2001.
- VEDAT Şadillili, **Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar**, Kon Yayınları, Ankara, 1980.
- VERGİN Nur, **Siyasetin Sosyolojisi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- WALİA Shelley, **Edward Said ve Tarih Yazımı**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.
- WILLIAMS Andy, **UK Government&Politics**, Heinemann Educational Publishers, Portsmouth, 1998.
- YALÇIN Durmuş ve diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.
- YAVUZ Hakan, **Modernleşen Müslümanlar**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- YAYMAN Hüseyin, **Seta Raporu: Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, Seta Yayınları, Ankara, 2011.
- YAZICI Mustafa, **Tanzimattan Bu Yana Milli Eğitim Bakanları Başbakanlar ve Atatürk**, Emel Matbaacılık, Ankara Tarihsiz.
- Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi**, Ankara, 1965.
- YEŞİLTUNA Serap, **Atatürk ve Kürtler**, İleri Yayınları, İstanbul, 2007.
- YILDIZ Ahmet, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Süküler Sınırlar 1919-1938**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- YÜCEL M. Serhat, **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.
- ZÜRCHER Erik J., **Turkey A Modern History**, I.B. TAURIS, New York, 2005.

4-MAKALELER

- AKŞİN, Sina, "Osmanlı ve Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", **Toplum ve Bilim**, İstanbul, 1977, ss. 34-62.

AKŞİT, Bahattin, “İç Göçlerin Nesnel ve Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış”, **Türkiye’de İç Göç**, Haz: Ahmet İcyudu ve diğerleri, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 22-37.

AKTEKİN, Semih, “Türkiye’de Tarih Eğitimi,” Edi: Semih Aktekin, Penelope Harnett, **Çok Kültürlü Bir Avrupa İçin Tarih ve Sosyal Bilgiler Eğitimi**, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara, 2009, ss. 27-44.

ARINÇ, Kenan, “Siyasi ve Tarihi Coğrafya Perspektifiyle: Türkiye’nin Terör Sorununun Analizi ve Jeopolitik-Jeostatejik Açından Değerlendirilmesi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XIV, S. 2, Erzurum, 2010, ss. 1-34.

ARSLAN, Ali-Mustafa Çağlayandereli, “Geçmişten Geleceğe Denizli Milletvekilleri”, **Akademik Bakış**, XI, 2007, ss. 1-19.

ARSLAN, Ali, “Tek ve Çok Partili Dönemlerde Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profillerinin Karşılaştırmalı Analizi”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, I, S. II, 2005, ss. 53-66.

ARSLAN, Ali-Gülten Arslan, “Geçmişten Günümüze Artvin Milletvekilleri”, **Karadeniz Araştırmaları**, XXXVI, 2013, ss. 43-70.

AYDIN, Suavi, “Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarih Yazıcılığı: Feodalite Örneği”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 91, Kış 2001-2002, İstanbul, ss. 70- 84.

AYDIN, Mehmet, “Farabi’nin Siyasi Düşüncesinde Saadet Kavramı”, **Ankara Üniversitesi Dergisi**, C. XXI, Ankara, 1976, ss. 304-315.

AYDOĞAN, Erdal, “Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. XXXIII, Ankara, Kasım 2004, ss. 1-14.

BOZARSLAN, Hamit, “Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 840-870.

ÇAVDAR, Çaylar KEYDER-Şevket Pamuk, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, **Yapıt**, N0: VIII, 1984, ss. 52-63.

ÇOBAN, Hasan, “Kırım Savaşı (1853-1856) Sırasında Rusların Doğu Anadolu’daki Aşiretleri Elde Etme Çabaları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, XI, Erzurum, 1999, ss. 217-224.

ÇOLAK, Melek, “Yeni Türkiye Partisi”, edi: Turgay Uzun, **İttihat Terakki’den Siyasal Partiler**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, ss. 205-216.

- DEĞER, Esra Sarıkoyunlu, “Ağrı İsyânlarında Yabancı Parmağı 1926-1930”, **SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, S. XVIII, Isparta, 2008, ss. 113-132.
- DOĞAN, Cabir, “II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması”, **Turkish Studies**, Valume 6/4, 2011, ss. 505-521.
- ERDOĞAN, Murat, “Olağandışı Oy Verme Davranışı ve Mobilize Katılım”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXXVII, 1947, ss. 277-310.
- EROĞLU, Nazmi, “Güneydoğu Sorunu ve Hamidiye Alaylarına Dair Birkaç Belgede Anlatılanlar”, **Köprü Dergisi**, S. 98, İstanbul, 2007, ss. 43-54.
- GÖKTEPE, Cihat, “Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler”, edi: Adem Çaylak-Cihat Göktepe, **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, ss. 361-386.
- GÖKTEPE, Cihat, “Türkiye’de 27 Mayıs Darbesi Sonrası İç ve Dış Siyasi Gelişmeler 1961-1964”, edi: Adem Çaylak-Cihat Göktepe, **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, ss. 395-416.
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, “İskenderoğlu Reşit: Beylerbeyi Gazi İskender Paşa”, **Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi**, XV, S. XXVI, Ankara, 1989, ss. 353-357.
- İNAN, Süleyman, “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde”, **Journal Of Historical Studies**, C. III, 2005, ss. 45-57.
- KARABAĞ, Gülin, “Disiplinlerarası Tarih Çalışmalar”, edi: Ahmet Şimşek, **Tarih Nasıl Yazılır**, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2011, ss. 223-255.
- KARATAŞ, Yakup, “XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağı'nın Demografik Yapısına Dair Tespitler”, **Tarih Dergisi**, S. LII, İstanbul, 2011, ss. 103-122.
- KARATAŞOĞLU, Soner-Mahmut Akpınar, “Geçici Köy Koruculuğu Üzerine Bir Saha Çalışması: Beytüşşebap Örneği”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, X, S. XXXVIII, 2011, ss. 367-399.
- KILIÇ, Esra Aydın, “Seçmenlerin Oy Verme Davranışlarında Etkili Olan Siyasal Faktörlere İlişkin Bir Araştırma: Ankara Örneği”, **21. Yüzyılda Sosyal Bilimler**, II, 2013, ss. 179-222.
- KODAMAN, Bayram, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları”, **Tarih Dergisi**, XXXII, 1979, ss. 427-434.
- KÖÇER, Mehmet, “Ağrı İsyânı 1926-1930”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XIV, S. II, Elazığ, 2004, ss. 379-388.

- KURTCEPHE, İsrail-Suat Akgöl, “Rusya’nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1995, ss. 249-256.
- KÜPELİ, Özer, “Yenişehir(Bursa) Ayarı Sarıcaoğlu Osman Ağa ve Muhallefatı”, **History Studies**, Volume 3/3, 2011, ss. 245-263.
- OKTAR, Suat-Arzu Varlı, “Türkiye’de 1950-1954 Döneminde Demokrat Parti’nin tarım Politikaları”, **İ.İ.B.F Dergisi**, Marmara Üniversitesi, XXVII, S. I, 2010, ss. 1-22.
- ÖKTEN, Şevket, “İktidarın Sosyolojik Kimliği: Aşiretlerde İktidarın Biçimi ve Kaynakları”, **Sosyoloji Araştırmalar Dergisi**, XIII, S. II, 2010, ss. 182-215.
- ÖZGÜL, Vatan, “Kurtuluş Savaşı Sürecinde Alevi Aşiret Reislerinin Protesto Telgrafları Ve Balabanlılar”, **Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı 56, Ankara, 2010, ss. 163-190.
- SAYDAM, Abdullah, “Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. XX, Aralık, 2009, ss. 9-31.
- SHARMA, R. S., “How Feudal was Indian Feudalism ?”, edi :T.J. Byres&Harbans Mukhia, **Feudalism and Non-European Societies**, Frank Cassand Company Limited, London, 1985, ss. 19-40.
- TAKIM, Abdullah, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, LXVII, 2012, ss. 157-187.
- TEKELİ, İlhan, “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 50, 1990, ss. 49-71.
- TUNA, Korkut, “Ziya Gökalp’in Milli Sosyolojisi Anlayışı”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırma Merkezi Sosyoloji Konferanslar Dergisi**, XXI, İstanbul, 1986, ss. 51-67.
- TÜRE, Fatih, “Medeniyet ve Savaş”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, S. XX, Bahar 2008, ss.193-204.
- URAL, Selçuk, “Mütareke Döneminde İngiltere’nin Güneydoğu Politikası”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, XXXIX Ankara, 2007, ss. 425-463.
- UYAR, Hakkı, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, **Toplumsal Tarih**, Nisan 1999, ss. 25-26.
- ÜNAL, Fatih, “II. Meşrutiyetin Doğu Anadolu’daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, S. XX-XXI, 2006, ss. 87-116.

ÜNAL, Fatih, “Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarda Güneydoğu Aşiretlerinden Milli Aşireti ve Reisi İbrahim Paşa”, **Hacı Bektaş Veli Araştırmaları**, XLI, Ankara, 2007, ss. 183-204.

YALANSIZ, Nedim, “27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri”, **Turkish Studies**, Volume 7/3 Summer 2012, ss. 2585-2598.

YENER, Abdülnasir, “Miranlı Mustafa Paşa Örneğinde Hamidiye Alayları Askeri Gücünün Kötüye Kullanılması”, **History Studies**, 2012, ss. 449-464.

5-Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

ALTUNTAŞ, Nezahat, **Türkiye’de Etnik Kimlik Farklılaşmasında Din-Mezhep Etkisi ve Siyasete Yansıması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2002.

ÇOLAK, Melek, **Yeni Türkiye Partisi(1961-1973)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1997.

DAĞCI, Gül Tuba Taşpınar, **Ekrem Alican’ın Siyasal Hayatı**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003.

DURÇ, Safiye Ateş, **Türkiye’de Aşiret Siyaset İlişkisi: Metinan Aşireti Örneği**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

İNAN, Süleyman, **Muhalefette Adnan Menderes 1945-1950**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2002.

ULUÇ, Vahap, **Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Toplumsal ve Siyasal Yapısı: Mardin Örneğinde Siyasal Katılım**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

GİRİŞ

1-Türkiye’de Sosyal Tarih Olgusunun Oluşumu

İnsanoğlu dünyaya geldiği andan itibaren kimim ben? Nerden geldim? Nereye gideceğim gibi sualleri kendisine sormuş ve bir nevi geçmişini muhakeme ederek tarih ilminin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Tarih ilmi ortaya çıkarken insan ögesini aldığı için insan odaklı olan her türlü faaliyet, her türlü paye ve kuram tarihin, tarihçinin ana gündem maddesi olmuştur. Bu süreci modern tarih anlayışı üzerine oturtmak gerekirse tarih artık savaşların ya da antlaşmaların tezahürü değil bizatihi insanın ve toplumun ürettiği değerler silsilesine yardımcı olan bir disiplin şeklinde kendisini ortaya koymuştur. Post-modern bir ifadeyle bugün tarih, bir kuram ve anlayışın ürünü üzerine inşa ediliyor. Bu yaklaşım kendisini Hegel’in eleştirel bir akıl ve mikro tarih felsefesiyle ortaya çıkarırken, Annalesçi bir anlayışla tarih, sosyal ve ekonomik politığe indirgenmiştir. Şerif Mardin’in ifadesiyle tarih, muhakeme yeteneğinin üzerine odaklanırken nakilci özelliğini ve tasvir geleneğini ise bir kenara bırakıyor.¹

Tarih alanında bu gelişmeler yaşanırken, tarih yazımında kullanılan yeni metotlar tarihle ilgili okumaları daha anlamlı hale getirip, tarih yazımı yapan kişilerin edebiyat gibi nesir ürünü disiplinleriyle ilgilenmeleri tarih okuyucusuna romansal betimlemeleri ortaya çıkarmasına zemin hazırladı ve bu durum tarihi daha ilginç bir boyuta ulaştırdı.² Artık tarih sıkıcı savaşları, yenilgileri, antlaşmaları anlatan değil, olay örgüsü içerisinde coğrafi şartları, savaşa katılanların psikolojik analizlerini, meteorolojik durumları, fiziksel şartları hülasa her şeyden önemlisi vakıyı bir bütün halinde sentez yaparken, bu sentezi tasvir ve zihinsel öğelere dayalı düşünsel öğeleri anlatmayı becerebilen bir disiplin şeklini aldığı için aynı zaman da bir düşünce biçimidir.³

Tarih ilmi veya disiplini artık devletlerin verdiği vakanüvistik görevini reddederken yeni yaklaşımların yeni tezahürlerin de habercisi olmuştur.

Yaşanan bu süreç içinde klasik anlamda tarih, siyasal elitlerin elinde kendilerini müdafaa edebildikleri bir alan olarak görülmeye başlandı. Annales Okulu’nun temsilcilerinden François Simiand ise bu iddiayı destekleyerek, tarihi siyasilerin elinden

---

¹ Şerif Mardin, “Tarihe Soru Sormak”, *Yeni Türkiye*, S. XXXIII, Mayıs-Haziran-2000, s. 385.

² Serpil Opperman, *Postmodern Tarih Kuramı*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2000, s. 17.

³ Kubilay Aysevenler, *Collingwood’un Tarih Felsefesi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 91.

kurtarılması gereken bir put şeklinde özetlerken⁴, Keith Jenkins ise tarihin siyasilerin elinden kurtulması sorunsalına şöyle yaklaşmaktadır:

*“Tarih söylemi de tarihi tabii ve açık bir şekilde her zaman orada olan ve saf saf, tarafsızca ve ilgisizce cevap verdiğiniz bir şeyi öğrendiğinizi ima eden bir konu ya da disiplin olarak görmekten ziyade tarihi bir güç alanı, her zaman bir yerden belli bir amaç için gelen ve sizi kendi doğrultusunda taşımak isteyen ilgili taraflar tarafından ve ilgili taraflar için bir dizi geçmişi düzenleme yolları anlamına geliyor. Bu alan bir güç alanı çünkü onun içindeki yönler için mücadele edilmesi gerekmektedir. Farklı şekillerde içeren ve dışarıda bırakan, onları destekleyenlerin güçlerini yansıtan derecelerde ve şekillerde geçmişin düşüncelerini merkezileştiren ve marjinalleştiren bir alandır.”*⁵

Tarih felsefesi odaklı oluşan bu yeni yaklaşımlar bu şekilde cereyan ederken 1989 yılı tarih için bir dönüm noktası oldu. Zira SSCB'nin çöküşü, yeni dünya düzenini şekillendirirken, tarihe ve daha da genel bir ifadeyle sosyal bilimlerde yeni arayışları ortaya çıkardığı söylenilebilir. Wallerstein'in teorisiyle yeni dünya düzeni, tarihe şunları kazandırdı: *“Sosyal bilimciler arasında yeni sesler, meşru araştırma konuları ya da sorunları, hatta farklı perspektiflerden yapılan değerlendirmelerin farklı olacağı gibi meselelerden çok öteye giden teorik sorular sormaktaydılar. Bu yeni seslerin bir iddiası da, sosyal bilimlerin teorik düşüncelerinin dayandığı bazı önkabuller bulunduğu ve bunlardan çoğunun a priori önyargılar ya da ne teorik ne de empirik hiçbir haklı gerekçesi bulunmayan akıl yürütme tarzları içerdiği idi.”*⁶ Wallerstein'in anlayışına uygun olarak artık sorgulayan, sorguladığını sentezleyen bir tarih felsefesi kendisini gösterdi. Dünyada tarih alanındaki yaşanan bu gelişmeler ister istemez Türkiye'deki tarih anlayışına da etki etmiştir. Bu gelişmeyi Oktay Özel şöyle değerlendirmektedir:

“Genel içinde oldukça marjinal görünse de nominal anlamda giderek büyüyen, içinden geldikleri kültürel ve toplumsal kesimlerin inançlarını ve kültürel refleksleriyle değil bilimsel etkinliğin doğasına daha yakın ve yatkın bir zihinsel tutumla, çoğu zaman uluslararası standartlarda ve platformlarda, zaman zaman disiplinlerarası nitelikte iş yapan daha dışa açık bir tarihçi kesimini de zikretmek gerekir... Çok az bir kısmı

⁴ Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 37.

⁵ Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünürken**, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011, s. 21-22.

⁶ **Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Rapor (Gulbenkian Komisyonu)**, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 55.

“meslekten”, çoğunluğu ise köken itibariyle sosyal bilimlerin değişik disiplinlerinden gelen ve sonradan tarihe geçen söz konusu tarihçiler grubunun, Türkiye tarihçiliğinin sosyal bilimlerle olan bağlantısını sağlayan yegâne kanalı oluşturduğunu söylemek fazlaca bir abartı sayılmamalıdır. Popüler tarihçiliğe katkıları ise henüz emekleme safhasındadır”⁷

Oktay Özel, modern tarih yazımında artık etnosantrik(milliyetçi) ve ulusalcı tarih anlayışı yerine özgün ve objektif bir eleştirisel tarih anlayışının revaçta olduğunu belirtmektedir.⁸ Tüm bu süreç ve olgular tarih ilminin dünya ve Türkiye’de bugünkü değerini ortaya çıkardı.

XIX. yüzyıldaki tarih disiplinindeki geleneksel yapının bozulması ve bu yapının özellikle siyasal anlamda eleştirilmesi tarih araştırmalarının kapsamının genişlemesine yönelik gelişmeydi.⁹ Bu anlamda tarih anlayışındaki bu çözüm ve literatür farkındalığı tarih konularının da genişlemesine sebebiyet verdi. Yukarıda da ifade edildiği gibi tarih, sadece savaşımlardan, mağlubiyetlerden, antlaşmalardan ibaret olmadığını toplum merkezli bir tezahür olan sosyal tarihi ön plana çıkardığı görülmektedir.

Sosyal tarih, tarih ile sosyoloji arasındaki eklektikten doğmuş ve süreç onları karşılıklı dayanışmaya götürmüştür. Aslına bakılırsa iki disiplinin de birbirinden farklı olduğu söylenemez. Bir kere ikisi de sosyal bilimler içerisinde gözlem ve muhakeme tekniklerini kullanmakla birlikte; biri sosyal gerçeklik üzerine yoğunlaşırken diğeri ise tarihsel gerçeklik hakkında eleştirel gücünü kullanmıştır.¹⁰ Bu yüzden iki bilim dalının birbiriyle olan iletişimi sosyal tarih denen ana bilim dalını ortaya çıkardı. Sosyal tarihi kuramsal anlamda eğitim dünyasına kazandırılmasında Arthur Schlesinger’in büyük bir katkısı vardır.¹¹

Sosyal tarih veya toplumsal tarih de temelde insan figürünü alan olaylara ve olgulara, tarihsel bir eleştirel yaklaşımla ele alan bir disiplindir. Sosyal tarih temelde bu müfredat üzerine kuruluyken, belli bir toplumda yaşayan insanların, medeniyetlerini, örf

⁷ Oktay Özel, **Dün Sancısı Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 29.

⁸ Semih Aktekin, “Türkiye’de Tarih Eğitimi,” (Edit.) Semih Aktekin, Penelope Harnett, **Çok Kültürlü Bir Avrupa İçin Tarih ve Sosyal Bilgiler Eğitimi**, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara, 2009, s. 29.

⁹ Gülin Karabağ, “Disiplenlerarası Tarih Çalışmalar”, (Edit.) Ahmet Şimşek, **Tarih Nasıl Yazılır**, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2011, s. 224.

¹⁰ G. Karabağ, “Disiplenlerarası Tarih Çalışmalar”, s. 231.

¹¹ Ernst Breisach, **Tarih Yazımı**, YKY Yayınları, İstanbul, 2009, s. 461.

ve âdetlerini, inanç sistemlerini, sosyal ahlâk yapılarını araştırmakla mükelleftir.¹² Annalesçi bir hareketle ortaya çıkan sosyal tarih; gelişiminde siyasi olayların anlatımı yerine sorun odaklı ve insan faaliyetlerini merkezine alan yaklaşımlardan etkilenen imtiyazlı bir alandır.¹³ İbn-i Haldun’a göre; sosyal tarih ya da ümran ilmi, toplumsal örgütlenme biçimlerini, toplumsal grupları, kurumları, egemenlik çeşitlerini, mülkiyet ilişkilerini, ekonomik düzenleri hülasa toplumdaki her payeyi kendisine konu etmelidir. Haldun’un da yaklaşımıyla beraber toplumsal tarih ya da sosyal tarih Avrupa’daki gelişmeleriyle birlikte patlama yaşadı.¹⁴

Bu patlamanın özneliği tartışılrsa da tarihin konu sınırlaması ortadan kalkmış; siyasi tarihçilik, eleştirel bir süzgeç içerisinde ele alınmıştır. Yaşanan bu gelişmeler, sosyal tarih alanında bilhassa makro ve mikro toplumsal tarihin konuları olan insan, toplum ve bireylerin tarihe olan ilgisinde müspet bir dışsal alan açığının meydana getirmesi önemlidir. İşte tüm bunlar üst üste konulduğunda ortaya çıkan ana husus, tarihin artık devletlerin siyasi maceralarını anlatan bir alan olmaktan çıktığı, insanla ilgili olan her türlü boyutun, yani Trevelyan’ın deyişiyle “*toplumsal tarih siyasetten arındırılmış tarihtir*” ifadesini ön plana aldığı belirtilir.¹⁵

Yukarıda da birçok kez değinildiği gibi sosyal tarihin konuları toplumsal yaşam biçimleri ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerinin retoriği; tarih okuması yapanlar için ilginç olmuştur. Toplumsal manada bu toplum modellerinden biri de aşiret yapılanmasıydı. Yani Avrupalı tarihçilerin yaklaşımıyla feodalite, Karl Marx’ın yaklaşımıyla ise Asya Tipi Üretim Tarzı şeklinde olan örgütlenmeydi.

Aşiret, bir toplum bütünleşmesi ya da yüzyıllarca aynı kandan gelen insanların oluşturduğu klan yapı olarak bilinir. Bu yüzden aşiret yapılanması içerisindeki bireylerin yaşayış minvallerinden tutun da medeni durumları, evlilik gelenekleri ve aşiretler arasındaki mücadeleler toplumsal veya sosyal tarihin önemli konuları arasında olmuştur.

Bir toplumsal bütünleşme örneği olan aşiretler, Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin sosyal yansıması durumunda olup, Osmanlı’dan bu yana devam

¹² P. Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, s. 24.

¹³ Peter Burke, **Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006, s. 23-24.

¹⁴ Richard. J. Evans, **Tarihin Savunucusu**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 175.

¹⁵ Salih Özbaran, **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 31.

eden bir süreç içerisinde lokal olarak varlığını devam ettirmektedir. Aşiretin, toplumsal olduğu kadar sosyal anlamda da retorığının kendi konsepti içerisinde oluşmasına, devlet refleksi de yardım ettiğini belirtmek gerek. Bu yardım devlet ile aşiret arasında ilişki yumağını ortaya çıkardığı gibi iki merciinin de birbirlerinin erk alanına saygı göstermesiyle sonuçlandı. Osmanlı Dönemi'nde gerçekleşen bu ilişki muhtevasının zirvesi, Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde İdris-î Bitlisî'nin temsil ettiği aşiret reisleri ile devlet arasında yapılan antlaşma ile olmuştur. Bilhassa klasik Osmanlı retorığında ön plana çıkan özerk aşiret düzeninde devlet, aşiretlerin hâkimiyetlerine ses çıkarmadığı gibi, aşiretler de yaşadıkları yerlerde Sünni inanın korunmasında ve devletin egemenliğinin tanınmasından yana tavır koymuşlardır.

Sultan Abdülhamid Dönemi'nde ise aşiretlerin devlete bağlılığını sağlamak amacıyla oluşturulan Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektepleri, kurumsal olduğu kadar nesnel bir yaklaşımla bu yapının himaye edildiği söylenilebilir. Abdülhamid sonrası dönemde ise İttihat ve Terakki iktidarında devlet aşiretleri bölmek ve aşiret reislerinin hâkimiyetlerini kısıtlamak ilk amaç olunca, dış egemen güçlerin aşiretlere yönelik himayeleri ortaya çıktı. Buna rağmen Birinci Dünya Harbi'nde aşiretlerin önemli bir kısmının Devlet-i Aliyye'nin yanında yer alması aşiret reislerinin bilinçaltındaki devlete bağlılık formülü ile açıklanabilir. Savaş sonrası başlayan oluşan bu manzaranın yaratmış olduğu panoramada görüleceği üzere Milli Mücadele Dönemi'nde, aşiretler Mustafa Kemal Paşa ile birlikteliği söz konusu iken, genç Cumhuriyet'in temelleri atıldığı süreçte ise aşiret ağaları ellerinde bulundurdıkları güç vasıtasıyla siyasete adım atmışlardır. Kemalist ideolojisi ise ilk etapta aşiretlerin bu gücüne istemeden de olsa bu sorunu ötelemenin pragmatik bir çözüm olduğuna inanmıştır.

Şeyh Said İsyanı, devlet aklının ya da devlet ezberinin bozulmasını gözler önüne sererken, bu süreç aşiretlerin tasfiye edilmesi problemini gündeme getirdi. Sistemle barışık olanlar varlıklarını sürdürürken, geriye kalanlar ya göç ettirildi ya da sürgün cezalarıyla aşiret düzeninin yıkılmasına zemin hazırlandı. Fakat İkinci Dünya Harbi sonrası gelişmeler ve çok partili hayata geçiş süreci sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki oyları alabilmek amacıyla siyasi partiler aşiret reislerine sarıldılar. Aşiret-siyaset ilişkisinin yeni bir safhası 1950-1960 yılları arasında her yönüyle ortaya çıktı. 27 Mayıs Askeri Darbesi sonrası çıkarılan 105 Sayılı İskân Yasası'yla birçok aşiret reisi askeri kampa alınırken birçoğu da ülkenin dört bir yanına

sürgüne gönderilerek aşiret düzeni yıkılmaya çalışıldı. Darbe sonrası seçimle iş başına gelen iktidarlar, çıkardıkları yasayla sürgünden dönme yolunu açarken bu sefer aşiret reislerine iade-i itibar yapıldı.

Tüm bu gelişmeler ışığında birçok aşiret reisi Ekrem Alican öncülüğünde bir araya gelerek Yeni Türkiye Partisi'ni 1961 yılında kurdu. Bu yeni gelişme bir sorunu ortaya çıkardı. Yerleşik düzen temelinde yapılan seçimlerde aşiret partisi konumundaki YTP, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bazı yörelerinde, yüzde 50'ye yakın bir oy alırken batı bölgelerinde ise yüzde 5 oy almıştır. Bu durum aşiretin siyaset üzerinde etkili bir öge olduğunu göstermektedir. 27 Mayıs Askeri Darbe sonrası restorasyon dönemiyle birlikte yeni kurulan siyasi partilere teveccüh gösteren aşiret reisleri, YTP'nin güç kaybetmesinde etkili oldular. Ama aşiretler Türk siyasal hayatında önemini günümüze kadar sürdürmüştür.

2-Araştırmanın Mahiyeti, Sınırları ve Amacı

Bu tez eseri, 1923-1973 yılları arasında Türkiye'de yaşanan aşiret-siyaset ilişkisini irdelemeyi amaç edinmiştir. Çalışmada, tarih, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi alanlardan elde edilen bulgular ışığında, gerek gözlem gerekse nicel ve nitel araştırma yapılarak bir hipotez oluşturulmaya çalışıldı. İlgili alanlarda daha önce hazırlanmış olan tezler gözden geçirilmiş ve bu tezlerde, bir sosyal birim olan aşiretlerin sadece sosyolojik yönüne ağırlık verildiği görülmüştür. Bu yaklaşım ekseninde tarihsel ve sosyal bir olgu olan aşiretlerin, siyasal fonksiyonlarına dikkat çekmek ve buradan hareketle söz konusu aşiretlerdeki siyasal süreçlerin temel karakteristiğini ortaya koymak araştırmanın sınırları dahilindedir.

Büyük bir sosyal doku olan aşiretlerin siyasetle olan ilişkisi ilk bakışta ilginç gözükse de ilk çağlardan beri aşiretlerin devlet kurma fonksiyonları dikkate alındığında hiç de önemsiz olmadığı düşünülebilir.

Araştırmanın konusu adı geçen alanların metaforu içerisinde şekillenirken; bu çalışmada Türkiye'de yaşanan siyasal sorunlar üzerine de çarpıcı örnekler sunulmuştur. Osmanlı Devleti'nin doğuyla ilgili politikalarının belirmesi sonucunda aşiretler üzerinde formel ilişkiler ağıyla başlayan süreç, Yavuz Sultan Selim ile İdris-i Bitlisi arasında sağlanan mutabakatla resmileşti. Bu dönem Cumhuriyet Türkiye'sinin kurulmasına dek süregeldi. Cumhuriyet Dönemi'nde Şeyh Said İsyanı sonrasında ise, homojen bir toplum yaratma ve ulus devlet anlayışı içerisinde ülkenin doğu bölgesinde yer alan

aşiretlerin varlığına son verme çalışmaları başlatıldı. Bu çalışmalar neticesinde Kemalist düşünce etrafında hazırlanmış olan raporlar ve bu raporlara karşıt bir hareket olarak çıkan isyanlar çalışmanın konusu içerisinde ele alındı.

Çok partili hayat sonrası siyasi partiler ve aşiretler arasındaki ilişkiler ağı feodal toplumunun siyasileşmesi şeklinde özetlenebilir. 27 Mayıs Askeri Darbesi sonrası Meclis'ten çıkarılan 105 Sayılı İskân Kanunu sonrası aşiret reislerinin sürgünüyle sonuçlanan ve sürgünden dönenlerin kurmuş olduğu Yeni Türkiye Partisi(YTP) çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Türk siyasal hayatın ilk aşiret partisi olduğu kabul edilen YTP'nin kuruluş aşaması ve seçim beyannameleri ile girmiş olduğu seçimlerdeki portföyleri de çalışmanın önemli şemaları arasındadır. Çalışmanın en son bölümünde ise ele alınan beş aşiret üzerindeki anket ve aşiret reisleriyle aşiret siyaset ilişkisi hakkında yapılmış olan görüşmeler yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E AŞİRETLER VE SİYASET

A-Siyaset Kavramı

Eski Atina'da politika anlamına gelen siyaset¹⁶, içinde barındırdığı güç erklığı, iktidar ve muhalefet kavramlarının cazibeliği nedeniyle birçok bilim adamının ilgisini çeken bir alan olmuştur. Ancak bu alanın genişliği, kendine has çizgisi, siyasetin doğasındaki çeşitli teori ve tezatlar net bir siyaset tanımı yapmayı da güçleştirmiştir.¹⁷ Bu zorluğun nedeni siyasetin birçok konuyla ilgili olması ve gündelik hayatla beraber lümpenleşmeye başlayan bir sürece denk gelmesidir. Bununla birlikte siyasetle ilgili tanımlar o kadar çoktur ki, bu tanımlarda göze çarpan en önemli payda iktidar arzusu ve partiler arası çekişmedir.

Siyaseti gereksiz bir sözcük olarak görüp, televizyonlarda geçen birçok mevzuda kullanılmasından dolayı nefret edilen bir alan olarak değerlendirilenler de vardır.¹⁸ Siyaseti toplumun tümünü ilgilendiren veya toplumu oluşturan birimler arasındaki ilişkileri son aşamada meşru zora dayanarak düzenleyen eylemler bütünü biçiminde tanımlayabiliriz.¹⁹ Siyaset konusunda çeşitli tecrübeleri olan İlder Turan siyaseti, toplumu yönetme sanatı olarak değerlendirmektedir.²⁰ Siyaseti, politik partiler parlamento ve başbakanlık kurumu olarak belirten tanımlamalara da rastlamak mümkündür.²¹ Bu tür tanımlamalarda genelde iki parti arasında politik çekişmeler ortak payda olarak alınır. Siyasete yalan söylemek, palavra atmak, söylediğini yapmamak gibi bir güvensizlik alanı olarak da görenler mevcuttur.²² Siyaset, yönetici sınıfın egemenliğini devam ettirmek için kullanılan araç olarak değerlendirenler de vardır.²³ Fakat böyle tanımlamalar da göze çarpan en önemli husus yerel ve genel siyasilerin dilindeki anlayışlar ve tavırlar olarak sergilenmektedir.

¹⁶ Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 3.

¹⁷ Ian Adams, **Ideology and Politics in Britain Today**, University Press, Manchester, 1998, s. 1-2.

¹⁸ Ann Delaney, **Politics for Dummies**, Wiley Publishing, Indiana, 2009, s. 1.

¹⁹ Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 21-25.

²⁰ İlder Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, Der Yayınları, İstanbul, 1986, s. 7.

²¹ Andy Williams, **UK Government & Politics**, Heinemann Educational Publishers, Portsmouth, 1998, s. 1.

²² Suavi Aydın, **Amacımız Devletin Bekası, Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005, s. 94.

²³ Meral Sağır-Serkan Akıllı, **Siyaset Sosyolojisi Yazıları**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 58.

Siyasetin günümüzde çok defa kullanılması ve terimin ilgi çekici olması siyasetle ilgili tanımların artmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanında bu tanımların belirli güçlükleri de bünyesinde barındırdığı unutulmamalıdır. Siyaset ve siyasal olgu üzerinde kapsamlı, herkesin anlayabileceği bir tanımın yapılmasında karşılaşılan güçlükler göz önünde tutularak birçok düşünür ve siyasal bilimcinin tanımlamalarındaki ortak öğeleri belirlemek ile kavramda belirginlik sağlanabilir.²⁴

Son tahlilde herkesin ortak paydası olacak biçimde siyaset tanımlanacak olursa şöyle ifade edilebilir: Toplumsal yaşamda bir yönetme sanatı olarak devlet işlerine aday olan bireyler ve gruplar arasındaki rekabetin sistemleşerek kamu ve doğal yaşamda etkisini göstererek iktidar olgusuna ulaşma güdüsüne siyaset denilir.

B-Aşiret Kavramı

Aşiret kavramının tanımlanmasında tek bir tanımın olmadığı söylenilebilir.²⁵ Bunun altında yatan temel sebep, aşiretin basit bir klan örgütlenmesi ya da ilkel bir toplum objesi olarak görülmemesidir. Toplumsal ve siyasal bir örgütlenme biçimi olarak aşiret kavramı, bünyesinde feodal kalıntıları barındıran ve geleneksel/ataerkil yapısıyla akrabalık bağına dayalı bir tür sosyal organizasyon biçimi olarak tanımlanabilir. Aşiret tanımlamalarında genel olarak ecdat ortaklığı ve aile şeceresi gibi kavramların önemli olduğunun altının çizilmesi gerekir.²⁶ Zira bu iki kavram aşiret şemasının başlıca temelleridir. Bunun yanında aşireti açıklarken ortak paydayı kan bağı ve kardeşler arasında oluşan ilişki yumağına dayalı olarak belirten yazarlar da mevcuttur.²⁷ Aşiret, sosyo-politik ve ataerkil bir toplum yapısı olarak da değerlendirilir.²⁸

Aşireti kendi içinde özerk yapıya ve kan bağına dayalı bir toplum şeması olarak değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır.²⁹ Türk toplumu üzerine analitik sosyoloji çalışmaları bulunan İsmail Beşikçi "*Aşiret daha ziyade evlenme yoluyla ile meydana getirilen akrabalıkların yani hısımlıkların bütünüdür. Aşiret, kabilelerin birleşmesinden*

²⁴ Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 23.

²⁵ Kenneth Christie, **Ethnic, Conflict, Tribal Politics**, Curzon Press, Surrey, 1998, s. 4.

²⁶ Mehmed S. Kaya, **The Zaza Kurds of Turkey**, I. B. Tauris, London, 1988, s. 31.

²⁷ Shiv K. Tiwari, **Tribal Roots of Hinduism**, Sarup&Sons, New Delhi, 2002, s. 22.

²⁸ A. M. Mentşaşvili, **Dünden Bugüne Kürtler**, Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004, s. 101-102.

²⁹ K. Christie, **Ethnic, Conflict, Tribal Politics**, s. 5.

meydan gelir”³⁰ diyerek aşiretin tanımlanmasında aşiret kabile ilişkisine değinmiştir. Orhan Türkdoğan’a göre ise aşiret: “*Kabile ve aşiret kavramları, henüz sosyolojik anlamda açıklığa kavuşmuş değildir. Ona göre aşiret, kabilelerin birleşmesinden meydana gelmektedir. Aşireti meydana getiren etken, daha ziyade evlenme yoluyla sağlanan akrabalık olgusudur. Aşiretin büyüklüğünü belirleyen kabile sayısıdır. Kabile reislerinin üzerinde de bir aşiret reisi(ulu kişi) vardır. Büyük ve ulu bir ata olarak bilinen bu kişi, aşiret teşkilatının en üst kısmında yer almaktadır. Bu ulu kişi, gerektiğinde başka aşiretleri de nüfuz sahası içine katabilir. Aşiretler konfederasyonu bu şekilde teşekkül etmiş olur. Aşiretin idaresinden, diğer aşiretlere karşı soy-sopun devamının sağlanması ve üstünlüğünün korunmasından bu ulu kişi (reis) sorumludur. Genelde evlenmeler de aşiret içinde meydana gelir. Bu nedenle, aşiret aynı zamanda bir idarî ve siyasi birliktir.*”³¹ Dikkat edilirse Orhan Türkdoğan ve İsmail Beşikçi’nin aşiret hakkındaki tanımlamaları paralellik gösteriyor. Her ikisi de aşiretin temelini akrabalık ilişkilerinde ve soy esasına dayalı birliktelikte görünmüştür.

Aşireti, devletin olmadığı veya merkezi otoritenin zayıfladığı bir toplum mekanizması olarak kabul eden C. Aladağ, aşiret mahiyetinin feodal bir vasıfla değerlendirilmesini önermektedir.³² Tüm bu tanımlamalar ve açıklamalardan anlaşıldığı üzere aşiret, Orta Doğu toplumlarına has olan ve mekanik bir dayanışma kültürü içerisinde hareket eden grupların, belli bir patronaj ilişkisi içerisinde meydana gelen aşiret reisliği öncülüğünde kontrol edilen, akrabalık ve kan bağına dayalı organik bir yapı olarak özetlenebilir.

Bir mensubiyet şekli olarak aşiretin mal³³, malbat³⁴ ve kabile³⁵ gibi türevlerin bir araya gelmesiyle oluştuğunu belirtmemiz gerekecektir.³⁶ Çünkü bu türevler aşiretin alt

³⁰ İsmail Beşikçi, **Doğu’da Değişim ve Yapısal Sorunlar(Göçebe Alikan Aşireti)**, Doğan Kitapevi, Ankara, 1969, s. 68-69.

³¹ Orhan Türkdoğan, **Doğu Anadolu’nun Sosyal Yapısı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 19.

³² C. Aladağ, **Milli Mesele ve Doğu’da Feodalite-Aşiret**, Özgürlük Yolu Yayınları, İstanbul, 1976, s. 154-155.

³³ Ziya Gökalp’in Akev olarak nitelendirdiği anne, baba, çocuklar, dede ve amcaları kapsayan büyük aile olarak belirtilir. Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1992, s. 18; Lale Yalçın-Heckmann, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 133.

³⁴ Birden fazla hanenin birleşmesiyle ortaya çıkan ve en az yüzyıllık göbek soyuna dayanan organik oluşumdur. Orhan Türkdoğan, **Güneydoğu Kimliği(Aşiret-Kültür-İnsan)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19; L. Yalçın-Heckmann, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, s. 135.

³⁵ Aşiret kavramı çerçevesinde kolların birleşmesiyle kabile meydana gelmektedir. Kabile, tanım itibarıyla Malbatların birleşmesiyle daha geniş bir topluluk ismine verilir. Ahmet Özer, **Doğu’da Aşiret Düzeni ve Brukanlar**, Elips Kitap, İstanbul, 2003, s. 8.

kategorileri ile beraber değerlendirildiğinde aşiret anlam katacak ve bu anlam aşireti gerçekten de bazı yazarların ifade ettiği gibi ilkel toplum yansıması tanımının dışına çıkaracaktır. Yukarıda zikredilen bir söylevde aşiretin, bir özerk devlet mantığını ortaya çıkardığını ifade edebiliriz. Bu düşüncenin altında aşiretin öncelikle belli organizmalar şekliyle oluştuğunun ve belli bir reis öncülüğünde bir konfederasyon şekliyle hareket edildiğinin gerçeği vardır. Homojen bir tanımı olmayan aşiretin, devlet ile halk arasındaki ilişkiyi düzenleyen feodal düzenleyici olarak da değerlendirilebilir.³⁷ Bazı Yazarlar Göre Aşireti oluşturan Şema şu şekildedir:

	MAL	MALBAT	KABİLE	AŞİRET
AHMET ÖZER	AİLE	ÇADIR, OBA	TAİFE	AŞİRET
BRUİNESSEN	HAN	SÜLALE	KLAN	AŞİRET
EDMUND LEACH	TİRA	TAİFA		AŞİRET
İSMAİL BEŞİKÇİ	ÇADIR	ZOM	KABİLE	AŞİRET
LALE YALÇIN	HANE		KLAN	AŞİRET
ORHAN TÜRKDOĞAN	AİLE		KABİLE	AŞİRET
ZİYA GÖKALP	AYAL	OCAK, SOY	BÖLÜK	AŞİRET

1-Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Yaşayan Muhtemel Aşiretler

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sosyal bir birliktelik olan aşiretlerin, önem itibariyle işgal ettiği yer büyüktür. Çünkü yöre halkı genellikle aşiretler halinde bir araya gelip varlıklarını bu şekilde sürdürüyorlar. Bu yüzden bazı aşiretlerin iki farklı vilayette de yer almaları kaçınılmazdır. Diğer taraftan birçok aşiretin halen hayvancılıkla uğraşmasından dolayı konar-göçer bir yaşam tarzına sahip olmalarını doğurmuştur. Bu yaşam tarzı aşiretlerin genel geçer kültürel değerlerini silsile yoluyla devam ettirmelerini ortaya çıkardı. Aşağıda illerde yaşayan aşiretler ve bunların meskûn olduğu yerler gösterilmiştir.

Alikan Aşireti: Batman'ın Beşiri İlçesi'ne bağlı Yalınkava, Yazıhan, Yontukyazı, Kumgeçit köyleri ile Kurtalan İlçesi'ne bağlı Kumçay, Işıkveren, Asmadere, Avcılar köylerinde meskûndurlar.

³⁶ Martin van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, Çev. Nevzat Kırac ve diğerleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 211.

³⁷ David McDowall, **Kürtler**, Avesta Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 37.

Bablı veya Babizler, Kırvarlı, Milli, Broderey, Bahserli Aşiretleri: Urfa'nın Siverek ve Viranşehir merkez ilçe ve köylerinde yaşamaktadırlar.

Badıllı, Didan ve Siğan aşiretlerinin bir bölümü ile Sorki Aşireti: Urfa, Hilvan ilçesi ve köylerinde meskündurlar.

Badikan Aşireti: Diyarbakır'ın Kulp İlçesi, Başbuğ, İnkaya, Kayahan, Yayık, Kocadağ, Kollukayak, Yarımca, Erenler, Unal, Yavuz, Karaorman, Alaca, Taysever, Yertutan, Şeyhyahya, Cebeci köylerinde yaşamaktadırlar.³⁸

Baziki, Siğan, Hırtavı aşiretleri: Urfa'nın Birecik ve Bozava ilçeleri ile bu ilçelere bağlı köylerde nüfusları vardır.

Bekirhan Aşireti: Diyarbakır'ın Silvan İlçesi ve Yayageçer, Görenköy ve Çevresu köyleri ile Kulp İlçesi, Hoşigen Köyü'nde yaşamaktadırlar.³⁹

Beritanlı Aşireti: Bingöl yaylaları, Elazığ, Urfa bölgelerinde yoğun olarak yaşamaktadırlar.⁴⁰

Bruki Aşireti: Van'ın Erciş ve Gevaş İlçeleri ile Şırnak merkez bölgelerinde meskündurlar.⁴¹

Bucaklı Aşireti: Urfa'nın Siverek İlçesi, Bucak ve köylerinde meskündurlar.

Canbek, Çekeli, Sorhan, Merabi ve Yazaran aşiretleri: Urfa merkez ve Bozova köylerinde yaşamaktadırlar.⁴²

Celali Aşireti: Ağrı İli'nin merkez ile ilçelere bağlı Bezirhane, Ağadeve, Boztoprak, Doğutepe köylerinde yoğun olarak meskündurlar.⁴³

Cemadanlı Aşireti: Erzurum'un Pasinler, Karayazı ve Hınıs İlçelerinde yoğun olarak

---

³⁸ A. Özer, **Modernleşme ve Güneydoğu**, s. 126.

³⁹ Ahmet Özer, **Modernleşme ve Güneydoğu**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 126.

⁴⁰ **Aşiretler Raporu**, s. 65.

⁴¹ **Aşiretler Raporu**, s. 343.

⁴² A. Özer, **Modernleşme ve Güneydoğu**, s. 128.

⁴³ **Aşiretler Raporu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 36.

meskündurlar.⁴⁴

Cıbranlı Aşireti: Muş'a bağlı Varto ile Ağrı'ya ait Patnos ilçelerinde yoğun olarak yaşamaktadırlar.⁴⁵

Coşkunlar ve Hamaventler Aşireti: Urfa merkezde ve Tulmen Köyü'nde çoğunluktadır.

Çaçan Aşireti: Mardin'in Kızıltepe ilçe merkezinde nüfusları vardır.

Çanıma Aşireti: Diyarbakır'ın Silvan İlçesi ve Malabadi, Bahçe, Sarıbaşak, Güzderesi, Akçeltik köylerinde yaşamaktadırlar.⁴⁶

Çayı Aşireti: Mardin'in Mazıdağı İlçesi ile Şanlı, Gümüşpınar, Hazzas, Tanyolu, Çayönü, Atalar, İkisü, Evciler, Meşeli, Yalınağaç ve Sağman köylerinde meskündurlar.

Çemnehir Aşireti: Mardin'in Mazıdağı İlçesi ile Duraklı, Derecik, Kebapçı, Ömürlü ve Gürgöze köylerinde nüfusları vardır.

Çiti Aşireti: Mardin'in Nusaybin İlçesi'nin doğu bölgesinde meskündurlar.

Dekşori Aşireti: Mardin'in Midyat İlçesi ve merkez, Dargeçit Bucağı'nın, Temelli, Kayalıpınar, Alayurt, Alagöz, Kısmetli, Çatalan, Çatalçam köylerinde yaşamaktadırlar.⁴⁷

Dekşuri Aşireti: Batman'ın Gercüş İlçesi: Merkez İlçe ve Başarköy, Gürbüz, Yarıca, Başova, Günülki, Üçyol, Akyar, Karaköy, Gökçepınar, Düzmeşe, Meşeli, Rüzgârlı, Anca, Doruk, Tepecik ve Gökçe köylerinde yaşamaktadırlar.

Dilhıran Aşireti: Erzurum'un Hınıs İlçesi ile köylerinde meskündurlar.⁴⁸

Dinayı, Şedadi, Pijan, Berezan, Haltı aşiretleri: Urfa'nın Suruç İlçesi ve dolaylarında çoğunluktadır.

---

⁴⁴ Aşiretler Raporu, s. 124.

⁴⁵ Aşiretler Raporu, s. 254.

⁴⁶ A. Özer, **Modernleşme ve Güneydoğu**, s. 126.

⁴⁷ A. Özer, **Modernleşme ve Güneydoğu**, s. 126.

⁴⁸ Aşiretler Raporu, s. 126.

Dodikan Aşireti: Urfa'nın merkez İlçeleri ile Taşdirek, Yalankaz, Körtepe köylerinde meskûndurlar.⁴⁹

Düğerler veya Düğerli Aşireti: Urfa merkez ilçe, Kabahaydar, Mağaracık, Tileyli köyleri ve çevresi ile Adıyaman'ın Tokris Köyü'nde çoğunlukta dırlar.

Ertuşi Aşireti: Hakkâri'ye bağılı Çukurca ve Kavaklı ilçeleri ve Van Vilayeti'ne bağılı Başkale İlçesinde yoğun olarak yaşarlar.⁵⁰

Garza Aşireti: Batman'ın Sason İlçesi'ne bağılı Tekevler, Taşyuva, Örenağılı, Derince, Dağçatı, Sarıyayla köylerinde meskûnlar.

Güyan Aşireti: Hakkâri'ye bağılı Uludere İlçesi ile İnceler ve Yeşilyuva köylerinde yoğun olarak yaşamaktadırlar.⁵¹

Halikan Aşireti: Ağrı İli'ne bağılı Taşlıçay İlçesi, Aş, Diyadin ve Eleşgirt ilçelerinde meskûndurlar.⁵²

Hancuk Aşireti: Diyarbakır'ın Hazro İlçesi ile Gözebaşı, Kavaklıboğaz, Gözli köyleri ve Hanik Mezrası'nda yaşamaktadırlar.

Hassasoran Aşireti: Ağrı İli'nin Doğubeyazıt İlçesi ve ona bağılı Telçeker, Başköy, Bereket, Çiftlikköy, Atabakan, Tanıktepe köylerinde yaşamaktadırlar.⁵³

Haydaran veya Haydaranlı Aşireti: Ağrı İli'nin Patnos, Hamur, Taşlıçay, Diyadin ilçelerinde meskûndurlar.⁵⁴

Heseni Aşireti: Diyarbakır merkez ilçesi ile Tiloli ve Kuşburnu köyleri'nde meskûndurlar.

Heverki ve Dekşuri aşiretleri: Mardin'in Midyat ilçesinde yaşamaktadırlar.⁵⁵

Hevıdan Aşireti: Diyarbakır Kulp İlçesi ve Bağılar, Akbulak, Bayır, Güleç ve

⁴⁹ Aşiretler Raporu, s. 90-92.

⁵⁰ Aşiretler Raporu, s. 154.

⁵¹ Aşiretler Raporu, s. 156.

⁵² Aşiretler Raporu, s. 39-40.

⁵³ Aşiretler Raporu, s. 41.

⁵⁴ Aşiretler Raporu, s. 46.

⁵⁵ A. Özer, *Modernleşme ve Güneydoğu*, s. 126-127.

Taşköprü köylerinde meskündurlar.⁵⁶

Hiyan Aşireti: Diyarbakır'ın Kulp İlçesi ve Hamzalı, Uzunova, Aygün, Sançoban, Akçayır, Yuvacık köylerinde meskündurlar.

Hormek veya Hormekli Aşireti: Bingöl'e bağlı merkez ilçeler olan Kiğı, Dallıtepe gibi yerlerde nüfusları vardır.⁵⁷

İzol Aşireti: Diyarbakır'ın Ergani İlçesi ve Demirli, Alitaş, Daldalık, Kavak, Toytarlası ve İncehisar köylerinde yaşayan aşirettir.⁵⁸

İzollu Aşireti: Urfa-Siverek merkez ilçe ve köylerinde meskündurlar.

Karakeçili Aşireti: Urfa'nın Siverek ilçesi ile köyleri ve Karakeçili Bucağı'nın köyleri çoğunluktalar.

Keşko Aşireti: Siirt'in Çınarsu Köyü civarı, Bitlis İli'nin Meydanandı Yaylası'nda yaşarlar.

Mehmediyan Aşireti: Siirt'in Şirvan İlçesi, Özpınar Bucağı, merkez ilçe Bostancık ve Kışlacık köylerinde meskündurlar.

Mehmudeki ve Atmaneki aşiretleri: Mardin'in Savur bölgesinde nüfusları vardır.

Milli Aşireti: Urfa, Diyarbakır ile ilçesi olan Silvan çevresinde meskündurlar.

Pencenar Aşireti: Batmana bağlı Kurtalan İlçesi'ndeki Demirkuyu, Konakpınar, Güzeldere ve Gözpınar köylerinde yaşamaktadırlar.

Pinyaniş Aşireti: Hakkari'nin Çukurca İlçesi ile Cevizli, Işıklı, Kayalık, Kavaklı, Kurudere, Kavuşak, Narlı köylerinde meskündurlar.⁵⁹

Ramman Aşireti: Batman'ın Gerçüş İlçesi Akça, Erköklü, Karayün, Oymataş, Çayüstü, Recepler köyü ile Beşiri İlçesi Çevrimova, Üçkuyular köylerinde yaşamaktadırlar.

⁵⁶ A. Özer, **Modernleşme ve Güneydoğu**, s. 126.

⁵⁷ **Aşiretler Raporu**, s. 71.

⁵⁸ A. Özer, **Modernleşme ve Güneydoğu**, s. 127.

⁵⁹ **Aşiretler Raporu**, s. 159-160.

Reçkotan Aşireti: Batman'ın Beşiri İlçesi, İncepınar, Bilek, Durucak Beyçayırı köylerinde yaşamaktadırlar.⁶⁰

Rışvanlı, Hıdırsari aşiretleri: Adıyaman İli'nin çevre köyleri ile Gerger ve Kâhta İlçe ve köylerinde meskûndurlar.⁶¹

Zilan Aşireti: Erzincan'ın Aşkale, Aş, Akbulgur, Arakonak, Mollaosman, Beşbulak, Güvenli, Karaboğa, Çukuralan köylerinde meskûndurlar.⁶²

C-Aşiretin, Osmanlı Toplumunu İçerisindeki Yeri

Feodal sözcüğü “*fief*” veya Latince “*feoda*” kelimesinden türemiş olup, dar kapsamıyla feodal denilen sistemin hukuksal-siyasal üst yapısıyla ilgili bir terimdir.⁶³ Bir Orta Çağ terimi olarak kullanılan feodalite,⁶⁴ ilkel Alman toplumu ve Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ortaya çıkmış, politik, sosyal, bir sistemdir.⁶⁵ Feodalite, küçük toprak parçaları üzerinde, çoğu aynı soydan gelen senyörler arasındaki kişisel bağlılıklarla birlikte hem siyasi iktidarın hem de ekonomik varlığını oluşturduğu düzen olarak tanımlanabilir.⁶⁶

Toprak malikliği üzerine kurulu ve merkezi otoritenin hiçe sayıldığı Avrupa'da türeyen feodalitenin, gelişim evresinde Karolenj İmparatorluğu'nun yıkılmasında payı büyüktür.⁶⁷ Zira yıkılan imparatorluktan geriye kalan ahali(vassal) koruyuculuk tabakası altında bir takım yerel güçlerin(senyör, derebey) egemenliğine girmesine zorlandı. Bu durum arazi sahibi derebeylerle toprağı işleyen vassal köylüler arasında bir sosyal ve ekonomik sınıfın ortaya çıkmasına zemin hazırladı.⁶⁸ Toprak ağası veya sahibi olarak tanımlanan derebey sınıfı, geçimini topraktan gelen gelirele sağlayan, bunun karşılığında da egemenliğinde bulunan köylüleri korumakla mükellef olan ortaçağ karakteriydi.⁶⁹ Bu sınıfta yer alan kişilerin yasama, yürütme, yargı ve mali erki elinde bulundurduğunu

⁶⁰ A. Özer, **Modernleşme ve Güneydoğu**, s. 129.

⁶¹ A. Özer, **Modernleşme ve Güneydoğu**, s. 129.

⁶² **Aşiretler Raporu**, s. 61.

⁶³ Oğuz Oyan, **Feodalizm ve Osmanlı Tartışmaları**, İmaj Yayınevi, Ankara, 1998, s. 13.

⁶⁴ Carl Stephenson, **Mediaeval Feudalism**, Cornell University Press, New York, 1942, s. 2.

⁶⁵ John Beeler, **Warfare In Feudal Europe 730-1200**, Cornell University, New York, 1971, s. 1.

⁶⁶ Maurice Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, Varlık Yayınları, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, 1995, s. 291.

⁶⁷ Marc Bloch, **Feodal Toplum**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yayınları, Ankara, 1983, s. 3.

⁶⁸ R. S. Sharma, “How Feodal was Indian Feodalism ?”, (Edit.) T.J. Byres&Harbans Mukhia, **Feodalizm and Non-European Societies**, Frank Cassand Company Limited, London, 1985, s. 34.

⁶⁹ March Bloch, **Feodal Society II, Social Classes And Political Organization**, Taylor&Francis e-Library, 2005, s. 7.

ifade etmek gerekir.⁷⁰ Feodaliteyi ayakta tutan en ruhani sebep senyörlerle selflerin doğuştan birtakım farklılık içinde olduklarına ve ölene kadar bu statü içinde kalacaklarına olan inançlarıdır.⁷¹

Köylünün görevleri arasında toprak sahibinin topraklarını işleyerek buradan aldığı ürünle hem vergisini vermek hem de derebeyin işlerini yapmak yaşamasının en öncül nedeniydi.⁷² Kısaca bağımlı köylü, artık emeğinin dolaysız ve özel temellük biçimi olarak anlayabileceğimiz bir şekilde serflik statüsüne yakınlaştırılmaktaydı. Toprak beyi ise köylünün emeğini doğrudan malikânesinde emek-rant(angarya) şeklinde çalıştırarak elde edebileceği statüyü korumakla mükellefti.⁷³ Bu ikili arasındaki ilişki yumağı feodalitenin temelini oluşturmaktaydı.

Yine bunun yanında ruhban sınıfına ait din görevlilerinin oluşturduğu yapı da feodal sistemin ana piramitlerinden biriydi. Feodalite bir piramit gibi tahayyül edilirse, sistemin iki numaralı ayağı olan ruhban sınıfı, derebeylerin sahip oldukları ayrıcalıkları paylaşmakla birlikte taşıdıkları ruhani vasıflar nedeniyle bir ölçüde eşitsizlik toplumunda söz sahibiydiler ve inananların verdikleri yardımlar, ayinlerde ve özellikle, dinsel kurumlara hayır için bağış olarak terk edilmiş topraklar bu cismani ruhbanlara ekonomik güç kazandırıyor ve bu güç sayesinde de feodal sistemde önemli bir yer elde ediyorlardı.⁷⁴ Feodalite, bir sistemin çarklarına benzetilirse; çarklardan birinin eksikliği feodalitenin anlaşılmasını zorlaştıracaktır. Feodalitenin tarihsel kökenine inildiğinde karşımıza çıkan portre, bu yapının ortaya çıkışının eski Avrupa ile Doğu Asya kıtasında olduğu gerçeğidir.

Avrupa’da klasik manada feodalitenin kurumsal olarak ortaya çıkışı Roma İmparatorluğu’nun zayıflaması ile Fransa’da Frank Karolenj İmparatorluğu’nun yıkılışı ve İngiltere’de Norman istilasının yarattığı kargaşanın oluşturduğu sürece denk gelir.⁷⁵ Doğu Asya’da ise feodalitenin ortaya çıkışı, Çin’de Shang Hanedanlığı’nın M.Ö 1112

⁷⁰ Halil Cin-S. Gül Akyılmaz, **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Çağ Üniversitesi Yayınları, Mersin, 2000, s. 32.

⁷¹ Cin-Akyılmaz, **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, s. 49.

⁷² R. S. Sharma, “How Feudal was Indian Feudalism?”, s. 34.

⁷³ O. Oyan, **Feodalizm ve Osmanlı Tartışmaları**, s. 7-8.

⁷⁴ Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası**, II, ADAM Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 239.

⁷⁵ Server Tanilli, **Uygurluk Tarihi**, ADAM Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 52-53; R.H. Hilton, **English and French Town in Feudal Society**, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, s. 20; Cin-Akyılmaz, **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, s. 26.

yılında yıkılmasından sonradır.⁷⁶ İki kıtada beliren feodalite birbirinin replikası durumunda olduğu gibi belki şu noktada birbirinden ayrılabilir. Avrupa’da feodalitenin önemli simalarından lordluk teması hem toprak sahibi hem de siyasal bir güvenceye sahipken; doğuda ise bu karakter siyasal bir güvencesi olamadığı için her an yerinden atılabilecek bir devlet memuru vazifesinde, bunun yanında ise sahip olduğu birtakım güç sayesinde de görevini koruyacak bir işleyişin başında yer almaktaydı.⁷⁷

Feodalitenin hem Asya hem de Avrupa’da sistemli ve resmi açıdan ele alınışı, selflerle senyörler arasında yapılmış olan antlaşmayla açıklanabilir.⁷⁸ “*Fief Sözleşmesi*” adı verilen senyör ve vassal arasındaki sosyal, siyasi, ekonomik ilişkileri de akid ve karşılıklı yükümlülükleri 1138 yılında resmileştirdi.⁷⁹ Bu sözleşme, grupların hiyerarşi alanında yerleri ve görevlerini tespit ederken oluşan pramidin de koruyucusuydu. Bunun yanında İngiltere’de II. Henry Dönemi’nde feodal beylerle devlet arasında 1515 yılında imzalanan Magna Carta’yla devletin feodaliteyi resmi açıdan tanınması, sisteme hukuki bir boyut kazandırmıştır.⁸⁰ Bundan sonra en parlak dönemini yaşayan feodalite Orta Çağ’ın sonunda yaşanan gelişmelerle git gide gücünü kaybederek, sanayi devrimiyle birlikte sona erdi.⁸¹

Aşiretin feodalite içerisindeki yeri veya onunla olan ilişkisi karmaşık bir yapı arz etmektedir. Bunun altında yatan en büyük sebep aşiretin bir feodal toplumun parçası olarak algılanıp algılanamadığı problemidir. Aşiret reisinin(chief of tribal) bir feodal düzende birer senyör, aşiretin sahip olduğu topraklarda çalışan köylüyü de self olarak değerlendirirsek aşiret kavramının feodaliteye benzer birçok yönünün olduğu görülecektir. Bu benzerlik birçok akademisyenin bu konu üzerinde kafa yormasına zemin hazırlamıştır. Bu tartışmalarda ortak nokta Osmanlı’da feodalite adlı bir yapının var olup olmadığı konusudur. Osmanlı toplum yapısının feodal toplum şemasına uyduğu, son yıllara kadar bütün Marksistlerin ortak kanaatidir.⁸² Bilhassa bu tartışma Karl Marx’ın “*Asya Tipi Üretim Tarzı(ATÜT)*” hakkındaki beyanatları ve Sencer Divitçioğlu’nun “*Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*” adlı eserleri eleştirileri ile

⁷⁶ Wolfram Eberhard, **A History of China**, University Of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1977, s. 13.

⁷⁷ Oral Sander, **İlkçağlardan 1918’e Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 1989, s. 75.

⁷⁸ S. Tanilli, **Uygarlık Tarihi**, s. 51.

⁷⁹ Cin-Akyılmaz, **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, s. 44.

⁸⁰ Cin-Akyılmaz, **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, s. 128-129.

⁸¹ Wally Secombe, **A Millennium of Family Change, Feudalism To Capitalism In North western Europe**, Verso, London, 1995, s. 140.

⁸² Mehmet Doğan, **Tarih ve Toplum**, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1989, s. 184-185.

ortaya çıkmıştır. Asya Tipi Üretim Tarzı, toprağa dayalı emek sisteminde merkezi bir devletin varlığı veya devletin himayesinde güçlü birer feodalite argümanlarının olduğu yapıyı arz eder. Bu şemada, devlet toprak mülkiyetinin sahibidir ve ana gelir kaynağı da bu topraklar üzerinde tarımla uğraşan kesimin yarattığı ekonomik dönüttür. Ayrıca sistemin bir diğer ayağında devletin yanında toprağın ya resmi ya da gayri resmi ortağı bulunan derebeyeye benzer aktörler mevcuttur. Bu aktörler Orta Çağ karakteri olarak Osmanlı Devleti'nde modern anlamda görevini ayan, ağa veya aşiret reisi şeklinde ifade etmiştir. ATÜT'ün fikir inşasında yer alan Karl Marx, toprağın asıl sahibini devlete bağlı feodal güçler olarak nitelemekte, köylüyü ise sadece toprağı işleyen figüran olarak belirtmektedir.⁸³

İsmail Cem, toprakta devlet mülkiyetinin kaide, özel mülkiyetinin ise istisna olduğunu kabul ederek Osmanlı toplum düzenini ATÜT'e yakınlaştırmıştır.⁸⁴ Cem, bu panoramayı belirlerken Osmanlı Devleti'ndeki toprak rejimine de dikkat çekmiştir.⁸⁵ Sencer Divitçioğlu, Osmanlı Toplumunu ve ATÜT'ü karşılaştırırken ele aldığı paydalar olan, her iki sistemde toprak mülkiyetinin yoksunluğu, sınıf varlığının olmaması, devletin egemen olduğu model gibi özelliklerden yola çıkarak, Osmanlı toplumunun Asya Tipi Üretim minvaline uygunluğu konusunda fikir beyan etmektedir.⁸⁶

Halil Berktaş, özellikle Osmanlı timar sisteminin ATÜT'e uygunluk gösterdiğini ancak bu sistem de feodalitenin yer almadığını belirtmektedir.⁸⁷ Mehmet Ali Kılıçbay ise Osmanlı Toplumunda ATÜT'ün ürünü olan bir feodaliteye eğilimin var olduğunu ve bu kurumun varlığından haberdar olan Osmanlı merkezinin sürekli bu eğilimi durdurma formülasyonuna gittiğini savunmuştur.⁸⁸

ATÜT'ün Osmanlı Toplumuna benzemediğini belirten bazı akademisyenler de vardır. Bunlardan biri de Orhan Türkdoğan'dır. Türkdoğan'a göre, imparatorluk öncesi Avrupa'da meydana gelen feodalite, aşiret yapısıyla ilgili değildir. Aşiret tipolojisi olsa

⁸³ Godelier; Lichteim; Varga; Chesneaux, **Asya Tipi Üretim Tarzı**, Çev. İrvem Keskinoglu, Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s. 40.

⁸⁴ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 53.

⁸⁵ İ. Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, s. 54-58.

⁸⁶ Sencer Divitçioğlu, **Asya Tipi Üretim Tarzı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 110-130.

⁸⁷ Suavi Aydın, "Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarih Yazıcılığı: Feodalite Örneği", **Toplum ve Bilim**, Sayı 91, Kış 2001-2002, İstanbul, s. 70- 71.

⁸⁸ Mehmet Ali Kılıçbay, **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 332.

olsa kırsal alan ile yaşam biçimi arasındaki koalisyondan kaynaklanmaktadır.⁸⁹ Türkoğan ve diğer yazarların ortak paydası ATÜT'ün basit ilkel toplumu yansıttığını, Osmanlı Toplumunun ise modern bir yapının ürünü olduğunu iddia etmeleridir.⁹⁰ Bu yazarların gözden kaçırdıkları en önemli nokta ATÜT'ün Osmanlı'nın doğu bölgeleri için kullanıldığı gerçeğidir. Zira Osmanlı Devleti'nin doğusunda kendi içinde özerk anlamda, toprağa bağlı bir ATÜT'ün örneği olan Feodalite sistemi bulunmaktadır. Kaldı ki Osmanlı Devleti'nin, bilhassa borçlarının arttığı ve XVII. Yüzyılın sonlarına doğru nakit para ihtiyacını sağlamak için Timar topraklarını Malikâne Sistemi'yle⁹¹ ekarte ettiği ve bu sistemle beraber devletin yanında güçlü feodal güçlerin ortaya çıktığı, yine bu dönemde iç karışıkları bahane eden köylüler, vergi yükünden kurulmak için topraklarını terk etmeye başladılar. Böylece boş kalan topraklar ise devletin nüfuzlu kişileri veya aşiret reislerinin, kendi mülkleri gibi işletip çiftlik kurmaları sonra bu çiftlikleri büyütüp birer ayan gücüne erişmeleri de ATÜT'deki feodalizmin ortaya çıkışının göstergesidir.⁹²

Son olarak birçok akademisyenin üzerinde fikir beyan ettiği ATÜT ekseninde aşiretin feodalite içerisindeki yeri dikkatle incelendiğinde, Osmanlı toplumunda bir feodalitenin doğuda yer aldığı ve bu yapının da Osmanlı Devleti'nin buraya hükmetmeden önce oluştuğu ne kadar kabul edilmese de bölgede toplumsal bir sınıfın var olduğu inkâr edilemez. Bahusus, toprağın egemen olduğu bir yapı içerisinde, bazı yazarların ifade ettiği gibi Osmanlı Toplumuna çağına göre modern bir kalıntı örneği gibi sunulsa da, bilhassa Timar Sistemi'nin XVII. yüzyıldan sonra bozulmasıyla birlikte Malikâne Sistemi ortaya çıkmıştır. Bu yapıyla birlikte Malikâne usulüyle devlet topraklarına sahip olan aşiret reisleri, daha önceden benimsedikleri özerk bir yapının etkisiyle Osmanlı'nın doğu coğrafyasının feodalite isminin almasına katkıda bulunmuştur.

---

⁸⁹ Orhan Türkoğan, **Doğu ve Güneydoğu, Sorunlar ve Çözüm Yolları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 241.

⁹⁰ Cin-Akyılmaz, **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, s. 168.

⁹¹ Malikane Sistemi, II. Mustafa'nın 1695 yılında çıkardığı fermanla nakit sıkıntısı yaşayan devlet, üç yıllığına iltizama bırakılan mukatalardır. John Robert Barnes, **An Introduction To Religious Foundations In The Ottoman Empire**, E. J. Brill, Netherlands, 1986, s. 67-68.

⁹² Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye, Klasik Dönem Siyasal Kurumsal ve Ekonomik Gelişim**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 329.

D-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Aşiret-Siyaset Denklemi

Türkiye'nin toplumsal tarihi içerisinde yukarıda değinilen noktaları göz önüne alarak bir aşiret-siyaset denklemi kurulmak istenirse, bu denklemin en önemli pozisyonunda Yavuz Sultan Selim'in Kürt devlet adamı İdris-i Bitlisi ile yapmış olduğu anlaşmanın bulunduğu ifade edilebilir.⁹³ Bu anlaşma, Sultan Selim'in Şah İsmail'e karşı yapacağı sefer sırasında İstanbul'a gelen İdris-i Bitlisi'nin⁹⁴ Aşiret beyleri ve aşiret reislerinin Yavuz Sultan Selim'e olan bağlılıklarını bildiren iyi niyet mektubunu sunmasıyla başlamıştır.⁹⁵ Bu bağlılığın tesisi sonucu Sultan Selim, Sünni Kürt aşiret beylerinin desteğiyle Safeviler'e açılmış olan savaş neticesinde Osmanlı Devleti galip gelmiştir. Toplanan Osmanlı divanı almış olduğu kararlarla ülke sınırlarının korunması, oradaki düzen ve asayişin sağlanması için doğunun yönetimini Kürt aşiret reisleri ile mirliklere bırakmıştır.⁹⁶ Bu durum aşiretin siyasal bir olgu olarak ne kadar önemli olduğunun göstergesidir.

Sultan Selim'in, Safevi Seferi sonrası 1515 yılında Amasya'da Kürt beyleriyle yapmış olduğu istişarede, ortaya bir akit çıktı. Akit, Erzurum'un güneyinden başlayıp Sivas'a kadar olan bölgede Diyarbakır Beylerbeyliği oluşturulmasını esas aldığı gibi⁹⁷; Kürt aşiretleri ile beylerin Osmanlı Devleti'ne bağlı ve kendi içerisinde özerk bir yapı olma sistemini oluşturdu. Bu özerklik Kürt emir ve beylerin kendilerine verilen toprakların bağımsız olarak işlenmesi, geleneklerinin korunması ve sahip oldukları siyasi statülerinin babadan oğula geçmesini de içeriyordu.⁹⁸ Bu akit, ayrıca Sultan Süleyman döneminde de aynen kabul edilmiş ve tüm bunlara binaen Diyarbakır'da Kürt feodalleriyle İstanbul arasında aracılık vazifesini görecek bir valinin atanması kararı da

⁹³ Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, Çev. İsmail Çekem-Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 34.

⁹⁴ İdrisi Bitlisi, Mevlana Hüsameddin Ali-ül Bitlisi'nin oğlu, Ebul Fadl Mehmet Efendi'nin babasıdır. Bitlis'te doğmuştur. Bundan dolayı kendisine "İdrisi Bitlisi" veya "Bitlisli İdris" denir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, 1452-1457 tarihleri arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Şeyh Bitlisi olarak bilinen kişi bilhassa II. Beyazıt ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde Şii yanlısı devletlere karşı Osmanlı'nın verdiği mücadelelerde Sünni Kürt aşiretlerinin Osmanlı lehinde yer almasını sağlayarak, Osmanlı Devletinin bu bölgede nüfuz sağlamasında önemli rol oynamıştır. Mehmet Bayraktar, **Kutlu Müderris İdris-i Bitlis**, Biyografi Net Yayınları, İstanbul, 2006, s. 3-7.

⁹⁵ Şerefname, **Şerefname Kürt Tarihi**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Hasat Yayınları, 1990, s. 480; Feridun M. Emecen, Yavuz Sultan Selim, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010, s.

⁹⁶ Şerefname, **Şerefname Kürt Tarihi**, s. 482.

⁹⁷ Hakan Özoğlu, **Kurdish Notables an the Ottoman State**, State University of New York Press, Albany, 2004, s. 49.

⁹⁸ Altan Tan, **Kürt Sorunu, Ya Tam Kardeşlik, Ya Hep Birlikte Kölelik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 78-79.

alınmıştır.⁹⁹ Akitname sonrası sınırlar belirlenerek birçok beylik meydana getirildi. Bu beylikler şöyle sıralanabilir:

a) Büyük Beylikler

Ardalan, Hakkari, İmadiye, Bitlis, Hisnkeyfa, Cezire (Bohtan) Gurkil, Finik.

b) Küçük Beylikler;

Soran, Çemişgezek, Mecengird (Mazgirt), Pertek, Sağman, Mirdasin (Palu, Eğil, Çermik), Hazro, Sasun, Erzen, Zirkar, Gürdükan, Ataq, Tercil, Mihrani, Hizan, Süveydi, Hançük, Genç, Çapakçur, Süleymani (Oulp, Mifargin)

c) Kürt Sancakları

Amid, Mardin, Arapgir, Kiğı, Harput, Ergani, Siverek, Ruha (Urfa), Bire, Rakka, Suruç, Deyr-ü Rahba, Beni Rahi'a, Musul, Eski Musul, Ana ve Hit, Habur, Sincar, Akçakale, Nusaybin, Siirt, Masyum-u Tur, Hüsru, Ahakis, Dasini, Zaho.

d) Göçebe Sancaklar

Asayir-i ulus (Boz Ulus), Asayir-i Beni Tay, Pesyani-u Pozan¹⁰⁰

Osmanlı Devleti ile bölgede yaşayan aşiretler arasında sağlanan bu dostane ilişkilerin, Kanuni Sultan Süleyman sonrası bozulmaya başladığını belirtmek gerekir. Bunun altında yatan en belirleyici sebep, Osmanlı Devleti'nin Safevi gücünden çekinmemesi, kaderlerini Osmanlı'ya bağlayan aşiret ve mirleri önemsemez olması,¹⁰¹ diğer taraftan 1530'lardan sonra Bitlis Bey'i Şerefhan'ın İran Şahı Tahmasp ile yapmış olduğu işbirliğinde aranılabilir.¹⁰² Bölgedeki birçok aşiretin özellikle de Şii aşiretlerin İran merkezli politika izlemesi, Osmanlı Devleti'nin, Diyarbakır-Van arasında özerk birçok Kürt beyliklerini ortadan kaldırmasına gerekçe olmuştur.¹⁰³ Geriye kalan aşiret reisleri ise sözde bir özerk yapıya büründürüldü.¹⁰⁴ Bu dönemdeki gelişmeler genel itibarıyla Osmanlı Devleti ile Safeviler arasına sıkışan aşiret reislerinin manevralarını içermektedir.

⁹⁹ Bazil Nikitin, **Kürtler**, Deng Yayınları, Çev. Hüseyin Demirhan-Cemal Süreyya, İstanbul, 1991, s. 329; H. Özoğlu, **Kurdish Notables an the Ottoman State**, s. 49.

¹⁰⁰ M. Kalman, **Osmanlı-Kürt İlişkileri ve Sömürgecilik**, Med Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 15.

¹⁰¹ W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, s. 35.

¹⁰² H. Özoğlu, **Kurdish Notables an the Ottoman State**, s. 49-50.

¹⁰³ W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, s. 35.

¹⁰⁴ B. Nikitin, **Kürtler**, s. 329.

1-Mirlikler Dönemi ve İsyanlar

XVII. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında Kürt aşiretleri üzerinde genel olarak Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında siyasi mücadeleye sahne olan bir yapı ortaya çıkardı.¹⁰⁵ Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin Kürt grupları üzerinde en büyük tasarrufu, onları yönetmek için onları aşiret seviyesine indirgeyerek daha yönetilebilir hale getirmek olmuştur.¹⁰⁶ Bunun nüvesi olan Mirlik Sistemi, Osmanlı yönetiminde kendisini merkezi yönetiminden yoksun birer bağımsız devlet modelinde gösterdi.¹⁰⁷ Mirlik Sistemi'nin Osmanlı Devleti'nden önce de var olduğunu belirtmek gerekir. Fakat ciddi manada Mirliklerin iç örgütlenmesi ve devlet karakteri kazanması Osmanlı'nın son döneminde gerçekleşti.¹⁰⁸ Özerk bir idari yapılanma olan Mirlik Sistemi varlığını en azından uygulamada kendisini De Facto(uygulamada) şeklinde gösteriyordu. Mirlik sisteminde aşiret reislerinin büyük bir siyasi güce sahip olması kaçınılmazdı.

Aşiret reislerinin siyasi güçlerinin yanında sahip oldukları asker de kayda değerdir. Bunun yanında Mirlerin, atama gücünden yararlanarak(Haraç Ağası ve Yeniçeri Ağası hariç) kadı, kale komutanı, müftü gibi görevlileri atadığı bilinmektedir.¹⁰⁹ Osmanlı Devleti, Mirlere vermiş olduğu özerk idari yapılanmanın karşılığını, onlardan hem vergi almak hem de savaş zamanlarında Mir ve onun egemenliğinde olan askerlerin beylerbeyine itaat ederek savaşa katılmasıyla alırdı.

XVII. yüzyılda Osmanlı egemenliğinde Hakkâri, Çemişkezek, Cezire, Hizan, Şirvan, Bitlis, Sason, Sıvedi, Pazuki, Mirdasi, Hıskeyfa, Sülemani, Zırkan, Mahmudi, Dınbili, Bıradost, Istuni, Zerza, Terza, Amadiye, Tasni, Sohran, Baban, Mekri, Bane, Erdalan, Gelbaği, Kalhur gibi mirliklerinin yaşam hakkına sahip oldukları ve bu mirliklerinde Osmanlı ile Safeviler arasında mücadele sahası olarak kullanıldığı birçok eserde belirtilmektedir.¹¹⁰ Genelde bu mirlerin, varlıklarını ya Safeviler'den ya da Osmanlı'dan gelen fermanlara borçlu oldukları bilinmektedir.¹¹¹ Bu Mirlerin bazen güçlenerek yönetime başkaldırdığı da görülmüştür. Bunun bir örneği olan Botan Emiri

¹⁰⁵ Thomas Bois, **The Kurds**, Khayat Book, Lebanon, 1966, s. 140.

¹⁰⁶ Hakan Özoğlu, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 71.

¹⁰⁷ Kemal Burkay, **Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan**, I, Deng Yayınları, İstanbul, 1997, s. 193.

¹⁰⁸ M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 245.

¹⁰⁹ M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 258.

¹¹⁰ M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 225-229; V. Minorsky-Thomas Bois-D.N. Mac Kenzie, **Kürtler ve Kürdistan**, Doz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 83-94.

¹¹¹ Hakkâri miri Zeynel elinde bulundurduğu iktidar kuvvetini Osmanlı Devletine bildirdiği sadakatın hediyesi olarak aldığı fermana borçludur. Lale Yalçın-Heckmann, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 64-66.

Bedirhan'da kendisini göstermiştir. Bedirhan, sahip olduğu yerel güç ve siyasi erk sayesinde Osmanlı Devleti'ne karşı çıkacak bir devlet modeli yaratma girişiminde bulunmuştur.¹¹² Yine Bitlis Miri Abdal Han'ın merkezi otoriteye karşı gelişi mirlerin sahip olduğu gücü göstermesi açısından ehemmiyet taşımaktadır.¹¹³ İsyanların nedenlerine bakıldığında genelde ya vergi konusunda ya da istenilen askerlerin gönderilmemesi hususunda olduğu anlaşılıyor.¹¹⁴

XIX. yüzyıl Osmanlı Devlet sisteminde, idari yapılanma etrafında şekillenen merkezi otorite, birçok açıdan tehlike altındaydı. Bu dönemde zayıflayan merkezi otorite karşısında, taşrada birçoğu kâğıt üzerinde padişaha bağlı fakat meşruiyetlerini ondan almakla birlikte yürütme erkinin başındaki padişahın emirlerini dinlemeyen güç odakları vardı. Bunlar aşiret reisleri ve beylerden oluşmaktaydı.¹¹⁵ Bu durumu bilen ve reformist bir padişah olan II. Mahmut, tahta geçtikten sonra önce kendisine zorla imza ettirilen Sened-i İttifak'ın yapıcıları olan Alemdar Mustafa Paşa'yı sonra da güçlü ayanları by-pas ederek kudretli bir padişah modeli çizmişti.

1839'daki Tanzimat Fermanı Kürt aşiretleri için bir dönüm noktası niteliğindedir. Zira yeni dönem yeni sistemi beraberinde getirmişti. Mustafa Reşit Paşa'nın okuduğu ferman, devlet yapılanmasında merkezi otoriteye bağlılık ve doğuda oluşan Kürt Emirlikleri'ni ortadan kaldırmayı amaçlamıştı.¹¹⁶ Zaten bunun ilk girişimi olarak 1826 yılında Sivas Valisi Reşit Mustafa Paşa, Kürtlerin yaşadığı yerlere vali olarak atanmıştı.¹¹⁷ Mustafa Paşa'nın bölgeye vali olarak atanması beraberinde Bedirhan, Revanduzlu Mir Muhammed ve Mir İsmail'in isyanlarını beraberinde getirmiş bu isyanlar bir şekilde bastırılmıştı.¹¹⁸ Van Vilayeti'nde fermanın uygulandığı 1840 yılı Osmanlı'ya karşı Kürt aşiretlerinin isyanlarının başladığı yıl olarak bilinir.¹¹⁹ Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam edecek olan bu isyanların genelde güç aldıkları aşiretler sayesinde müstakil bir devlet amacı taşıdıkları görülüyor.

¹¹² H. Özoğlu, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, s. 77-79.

¹¹³ Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 240.

¹¹⁴ M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 241.

¹¹⁵ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 28.

¹¹⁶ A. Tan, **Kürt Sorunu, Ya Tam Kardeşlik, Ya Hep Birlikte Kölelik**, s. 87.

¹¹⁷ Minorsky-Bois- Kenzie, **Kürtler ve Kürdistan**, s. 99.

¹¹⁸ Minorsky-Bois- Kenzie, **Kürtler ve Kürdistan**, s. 99; M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 270.

¹¹⁹ Musa Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK, Ankara 1991, s. 193.

2-Bedirhan İsyanı (1842-1846)

Botan¹²⁰ Emiri Bedirhan, mevcut yönetimin sert uygulamalarda bulunması ve bölgede misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsız olarak, Hakkâri Miri Nurullah Bey'i ve diğer aşiretleri de yanına alarak Osmanlı yönetime karşı isyan etti.¹²¹ İsyanın en önemli özelliği ilk defa Kürt aşiretleri arasında feodal düzenden ulusal bir düzene geçmek için yapılmış olmasıydı.¹²² İsyân, Osmanlı Devleti'nin Mısır meselesiyle uğraşması ve diğer sebepler yüzünden 4 yıl kadar sürdü.¹²³

Bedirhan'ın ayaklanmasının, Anadolu'nun doğu bölgesindeki hareketlenmeyi ateşlemesi yönüyle de ehemmiyet taşıdığı anlaşılmaktadır. İsyanın başladığı 1842'de, Mısır probleminin uluslararası bir hüviyet kazanması ve Hüsrev Paşa ile Mehmet Ali Paşa arasındaki iktidar hırsı yüzünden Bedirhan ciddi bir taraftar toplayabildi. Bu arada bölgedeki valilerinde aşiretin yaramaz çocuğu olarak gördüğü Bedirhan'a karşı ılımlı tutumları da isyanın uzamasına yardımcı olmuştur.¹²⁴ Bedirhan, 1843'de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Hristiyanlar'a sefer düzenlerken¹²⁵; ilki 1843'de, ikinci de 1846'da olmak üzere iki kez Nasturilere karşı harekete geçmesi, aynı zamanda Cuma hutbesinde kendi adını okutması ve adına para bastırması gücünün anlaşılması açısından dikkat çekicidir.¹²⁶ Bedirhan, ilk isyan ettiği 1843 yılında vergi vermeyen ve misyonerlerle olan münasebetleri dolayısıyla Nasturileri cezalandırmak için ilk etapta onların yaşadığı Hakkâri'ye saldırmıştır.¹²⁷ Bedirhan'ın bu seferinde bölgedeki Ertuşî Aşireti'nden yardım aldığı da bilinmektedir.¹²⁸ Bu saldırıda Nasturiler, özelde de Patrik Mar Şimon, Musul'a kaçıp hem Musul'da yaşayan Musul Beylerbeyi Mehmet Paşa'dan hem de bölgedeki İngiliz misyonerlerinden yardım istemiştir.¹²⁹

¹²⁰ Botan tabiri Siirt, Bitlis, Batman ve Cizre'yi içine alan Dicle nehrinin kollarından biri olup Silopi'nin eski adıdır. Mithat Atabay, **Dünden Bugüne Silopi: Coğrafyası-Tarihi ve Coğrafyası**, Yayınevi Yok, 2001, s. 8.

¹²¹ Yalçın-Heckmann, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, s. 74.

¹²² Chris Kutschera, **Kürt Ulusal Hareketi**, Avesta Yayınları, İstanbul 2001, s. 23.

¹²³ Minorsky-Bois- Kenzie, **Kürtler ve Kürdistan**, s. 141.

¹²⁴ Celile Celil, **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler**, Çev. Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara, 1992, s. 127.

¹²⁵ Muhammed(Hoko) Varlı(Hani), **Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler 1801-1900**, Sipan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 49.

¹²⁶ C. Kutschera, **Kürt Ulusal Hareketi**, s. 24.

¹²⁷ Yonca Anzerlioğlu, **Nasturiler**, Tamga Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 46.

¹²⁸ L. Yalçın-Heckmann, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, s. 75.

¹²⁹ L. Yalçın-Heckmann, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, s. 75.

Mısır Valisi'nin desteği sayesinde tümüyle yok olmaktan kurtulan Nasturiler ikinci seferin yapıldığı 1846 yılına kadar silahlanmaya başladılar. Bunun yanında Patrik Mar Şimon'un kendi konağında İngiliz bayrağını sallandırması Nasturiler üzerine yapılacak ikinci seferin habercisi oldu.¹³⁰ Nitekim Bedirhan 1846'da Nasturiler üzerine yaptığı sefer sonrası, bölgede yaşayan birçok Nasturi'nin bölgeyi terk etmesine sebep hazırladığı gibi Bedirhan Bey'in hâkimiyet alanını da genişletti. Aynı yıl Osmanlı Devleti, yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı, Bedirhan'ın üzerine asker gönderememiştir. Bu yüzden Osmanlı Devleti, bölgede yaşayan dini ve etnik grupları kullanarak Bedirhan'ın gücünü kırmak istedi.¹³¹ Hristiyanlar, Nasturiler ve Bedirhan arasındaki mücadele Bedirhan'ın gücünün kırılmasına zemin hazırladı.¹³²

Bedirhan'ın bölgedeki faaliyetlerinin, misyonerler tarafından Avrupalı devletlere ulaştırılması, Bedirhan Bey'in sonunu hazırlayan sebeplerdendi.¹³³ Ayrıca İngilizler padişah üzerinde baskı yapması, Bedirhan Bey'in sindirilmesi yönünde telkinlerin başlamasına yardımcı oldu.¹³⁴ Yine de Osmanlı Devleti, Bedirhan Bey'in üzerine sefer düzenleme fikrini uzun süredir gündemde tutuyordu. Osmanlı yönetimi Diyarbakır'dan Cizre'ye şeyhler göndererek Bedirhan'ın teslim olması için birtakım tavsiyelerde bulunmuş mamafih Bedirhan bu telkinleri kabul etmemiştir. Bunun üzerine Padişah'ın emriyle Osman Paşa, Bedirhan Bey'in üzerine gönderildi.¹³⁵ Haziran 1847'de gerçekleşen mücadelede, bazı aşiretlerin Osmanlı Devleti'yle beraber hareket etmesi nedeniyle Bedirhan Bey, yenilgiye uğratılmış ve İstanbul'a getirilmiştir.¹³⁶ Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş olan Bedirhan Bey'in, ıslah edilmesi adına kendisine paşa ünvanı verilmiş, önce Girit'e daha sonra da ikamete mecbur edildiği Halep'e gönderilmiş, 1868 yılında da ölmüştür.¹³⁷

İsyanın sonuçlarına bakıldığında, Bedirhan'ın temel amacının, bağımsızlık kazanmak mı yoksa klasik mütegalibe mentalitesi ekseninde hareket ederek merkezi yönetimden daha fazla ödün kopartmak mı olduğu konusunda kesin bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Bedirhan'ın tipik bir Kürt derebeyi gibi isyancı görülenler

¹³⁰ C. Celil, XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler, s. 142.

¹³¹ Nejat Abdulla, İmparatorluk Sınır ve Aşiret, Avesta Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 194.

¹³² N. Abdulla, İmparatorluk Sınır ve Aşiret, s. 196.

¹³³ M. Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, s. 277.

¹³⁴ C. Celil, XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler, s. 145.

¹³⁵ N. Abdulla, İmparatorluk Sınır ve Aşiret, s. 196.

¹³⁶ Y. Anzerlioğlu, Nasturiler, s. 47.

¹³⁷ M.S Lazarev-Ş.X. Mihoyan, Kürdistan Tarihi, Çev. İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001, s. 132.

mevcuttur. Tüm bunların yanında, Bedirhan'ın isyan etmesinin sebepleri arasında görülen bölgede misyonerlik faaliyetlerinin yayıldığı da gerçeğini de önemlidir. Bir aşiret beyi olan Bedirhan ve diğerlerinin bölgedeki gücünü yadsımamak gerekir. Bedirhan Ayaklanması, Osmanlı Devleti'nin yeniden sağlamak istediği merkezi otoriteyi tesis etme çabasına bir aksülamel olarak da değerlendirilebilir.¹³⁸ Dahası Osmanlı Devleti, bu isyan sonrası doğu coğrafyasında yerel aşiret reislerinin gücünü kırmak için birtakım yerel reform yapma ihtiyacını kendisinde gördü.

Bedirhan İsyanı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin, hem Avrupa devletlerinin hem de Nasturilerin gönlünü kazanmak için, bölgedeki Nasturilerden üç yıl vergiden muaf olduklarına dair bir ferman ilan edilmesi çok anlamlı bir politikadır.

3-Bedirhan İsyanı Sonrası Yeni Dönem ve Şeyh Ubeydullah Ayaklanması

Osmanlı Devleti'nin merkezi bir yönetim oluşturmak için yaptığı bu faaliyetler, imparatorluk içerisinde birçok unsur gibi Kürt aşiretlerinin de memnuniyetsizliklerini açığa çıkardı.¹³⁹ Yukarıda da değinildiği gibi aşiretlerin isyana başladığı II. Mahmut Dönemi'nden itibaren birçok ayaklanma kendini göstermiş, bu ayaklanmanın temelinde merkezi yönetime bağlanma sorunsalı olarak algılanmıştır. Bedirhan Ayaklanması'ndan sonraki süreç doğuda birçok aşiretin kendi içine çekildiği ve bunun yansıması olarak bölgede yapılan idari düzenlemeye karşı herhangi bir müdahalenin olmadığı süreçtir. Diğer taraftan Bedirhan İsyanı sonrası içlerinde Cizreli Bedirhan Bey, Hakkârili Nurullah Bey, Müküslü Abdal Bey ve Ezdinli Şer Bey gibi birçok aşiret reislerinin sürgüne gönderilmesi de Osmanlı'nın doğu coğrafyasında sükûnetin sağlanmasında etkili olmuş olabilir.¹⁴⁰

İdari ve toprak sistemindeki gelişmeler Kürt aşiretleri için yeni bir dönemin başlangıcı sayılabilir. Çünkü 1858'de Padişah Abdülmecit'in yayınladığı Arazi Kanunnamesi, doğu bölgesinde feodal kalıntısı olan aşiret reislerinin devlet toprağını kendi himayesine alma formülasyonunu açmıştı.¹⁴¹ Bu kanunname, toprakta tasarruf hakkının devletten tam mülkiyete geçmesi anlamına geliyordu. Bu yeni düzenleme

¹³⁸ H. Özoğlu, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, s. 80.

¹³⁹ Hüseyin Yayman, **Seta Raporu: Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, Seta Yayınları, Ankara, 2011, s. 37.

¹⁴⁰ Sinan Hakan, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)**, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 309.

¹⁴¹ M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 282-283.

aşiretlerin güçlenmesine de zemin hazırlamıştır. Şeyh Ubeydullah'ın ayaklanmasına kadar Arazi Kanunnamesi'nin yanı sıra bölgedeki aşiretlerin birbirleriyle olan mücadeleleri dikkat çekicidir. Yine bunun yanında Hakkâri Vilayeti'nde Yezdanşar'ın ayaklanması, Babanzade Ahmet Paşa ve Bedirhan'ın oğullarının isyanları dönemin panoraması şeklindeydi.¹⁴²

Şeyh Ubeydullah Ayaklanması'na giden süreç böyle yaşanırken, Osmanlı Devlet'inde Padişah II. Abdülhamid, "*millet-i hâkime*" kavramına uygun bir tabirle İslamcılık ideolojisi etrafında tüm Müslümanları birleştirmek için kolları sıvadı. Bu durum Kürt aşiretleri adına olumlu bir adımdı. Zira aşiretlerin birçoğu Sünni inancı benimsediği gibi dinsel birer motif olan şeylik ve seyitlik de bölgede revaçta olan unsurlardı. Ancak bazen ruhani nitelikler de bölgede bir isyanın çıkmasına engel olamamıştır. Bunlardan ilki olan Şeyh Ubeydullah İsyanı, Sultan Abdülhamid'in tüm uğraşlarına rağmen engel olunamayanların başında gelir. Bedirhan'ın bölgeden uzaklaştırılması sonrası doğudaki boşluktan yararlanan Ubeydullah, bölgede birçok toprağı satın alarak hâkimiyet sahasını oluşturmuştur.¹⁴³

Şeyh Ubeydullah'ın topraklarını bu denli genişletmesinde bölgedeki halkın verdiği destekle birlikte Ubeydullah'ın Nakşibendî şeyhi olması misyonunun etkisi olduğu iddia edilmektedir.¹⁴⁴ İsyanın çıktığı dönem olan 1880'li yıllar Osmanlı-Rus Savaşı'nın sona erdiği ve devletin yaralarının sarıldığı ve otorite boşluğunun yaşandığı dönemdir. Ubeydullah'ın isyan sebeplerine bakıldığında karşımıza klasik sebeplerin çıktığı görülür. Bu klasik sebeplerin başında; mütegalibelerin halktan haksız vergi ve zorla mal gasp etme şikâyetlerine devletin ilgisiz kalışı¹⁴⁵, ayrıca Erzurum Valisi Semih Paşa'nın asayişli sağlama adına bölgede sık sık tedip ve tenkil hareketlerine girişmesi ve bu durumdan halkın şikâyet etmesi¹⁴⁶, İngiltere'nin dolaylı olarak Şeyh Ubeydullah'ı desteklemesi gibi sebepler gelmektedir.¹⁴⁷

Yukarıdaki sebeplerin bir araya gelmesi isyanın ortaya çıkışını sağladı. Şemdilli Şeyi Ubeydullah'ın bağımsız bir devlet kurmak için giriştiği bu isyan beraberinde bölgede Kürt milliyetçiliğinin tavan yapmasına zemin hazırladı. İsyanın 93 Harbi olarak

¹⁴² Abdurrahman Qasımlo, **Kürtler ve Kürdistan**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009, s. 60.

¹⁴³ H. Özoğlu, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, s. 94.

¹⁴⁴ H. Özoğlu, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, s. 94.

¹⁴⁵ K. Burkay, **Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan**, s. 314.

¹⁴⁶ Ahmet Karaman, **Kürt İsyanları**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004, s. 43.

¹⁴⁷ Metin Heper, **The State and Kurds in Turkey**, Palgrave Macmillan, New York, 2007, s. 40.

bilinen savaşın arafesinde gerçekleşmesi ve Avrupa'daki diplomasi hareketliliği Osmanlı Devleti'nin bu isyanı gözden kaçırmamasına sebep oldu. Ayaklanmanın fiili zuhurunda bilhassa Rus ve İngilizlerin desteği de olmuştur.¹⁴⁸ 1880 yılında yaklaşık 220 aşiret reisiyle Şemdinan'da görüşen ve onların yaklaşık ellisinin gerekli desteği alan Şeyh Ubeydullah, Osmanlı Devleti'nin vaatlerine aldırmaş etmeden İran'a karşı saldırıya geçti.¹⁴⁹ Şeyh'in hedefinde Tebriz vardı. Bunun üzerine Avrupalı devletler bölgedeki Hristiyan ve Nasturilerin zarar göreceği hesabıyla; Ruslar bölgedeki Ermenileri düşünerek, İran ise topraklarının işgal edilmesi sonucu Osmanlı Devleti'ne nota verdiler. Osmanlı Devleti artan diplomatik baskıları sonucu Van Vilayeti'nde yer alan aşiretleri Şeyh Ubeydullah'ın üzerine gönderdi. Nitekim Şeyh Ubeydullah ve oğlu tutuklanarak Mekke'ye sürgüne gönderildi.¹⁵⁰

Şeyh Ubeydullah İsyanı'nı Hakan Özoğlu: *“Ubeydullah İsyanı, sadece Kürdistan'da ortaya çıkan yeni siyasi önderliği gösterdiği için değil, daha da önemlisi, bazı Kürt milliyetçileri bu isyanı milliyetçi Kürt mücadelesinin başlangıcı olarak nitelendirdiği için önemlidir”*¹⁵¹ şeklinde değerlendirmiştir. Bunun yanında ayaklanmanın konumuz itibari açısından ehemmiyeti, Şeyh'in isyanı başlatırken ellinin üzerinde aşiretin desteğini sağlaması, aşiretlerin bu isyana sayısal ve manevi katkı vermiş olmalarıdır.

Son olarak bu isyan göstermiştir ki bölge halen aşiret ve milislerinin kontrolündedir. Diğer yandan isyanda anekdot olarak nitelenmesi gerek bir diğer nokta da Osmanlı Devleti'nin başlangıçta Şeyh Ubeydullah'a dönemin İslamcılık düşüncesi çerçevesinde ses çıkarmaması gerçeğidir. Bu gerçekten yola çıkarak, Şeyh'in İran'a yani Şii yönetime karşı kuvvet göndermesinin, Osmanlı devlet adamlarını memnun ettiği dikkate alınmalıdır. Çünkü Osmanlı Devleti Sünni inancının temsilcisi olarak algılanıyordu. Ayrıca gözden kaçırılmaması gereken bir diğer nokta da Osmanlı Devleti'nin halen aşiretler üzerinde büyük bir denetimi sahibi olduğudur.

4-II. Abdülhamid'in Aşiret Politikası (1876-1908)

Osmanlı modernleşme tarihinin önemli bir aktörü olan Sultan II. Abdülhamid Han, saltanatı boyunca uyguladığı gerek iç ve gerekse dış politika sayesinde Devlet-i

¹⁴⁸ Burcak, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan*, s. 380-381.

¹⁴⁹ Şadillili Vedat, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, Kon Yayınları, Ankara, 1980, s. 31.

¹⁵⁰ Lale Yalçın-Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, s. 85.

¹⁵¹ H. Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, s. 98.

Aliyye-i Osmaniye'nin yıkılışını geciktirmeyi başarmıştır. Bu politikaları uzun süreli ve bazı koşullar, dikkate alınarak oluşturulduğunu belirtmek gerekir. Nizam için İslam realitesini İslamcılık politikası etrafında birleştiren II. Abdülhamid, bu siyasetinin temelini Müslüman unsurları üzerine inşa etmişti. II. Abdülhamid'e göre imparatorluğun tehlikeli detayları olan Orta Doğu ve Doğu Anadolu Bölgesi önemli değerler dizisi için Müslüman unsurlar olan Araplar ve Kürtler, bölgede İslamcılık gerçeğinin paydalarını oluşturması açısından ehemmiyet taşımaktadır.

Sultan Abdülhamid, İslamcılık politikasıyla bölge halkını Osmanlı Devleti'ne bağlamayı amaç edindi.¹⁵² Bu amaç için de kendisinden öncekilerden farklı yöntemler kullandı. Abdülhamid'in selefleri, aşiret sistemini çözmek için politikalar oluştururken, Abdülhamid Han ise bunun tam aksi politikalar oluşturarak aşiret sisteminin güçlü olmasını sağlayacak adımlar attı.¹⁵³ Bu adımlar sistemli ve uzun vadeli olarak Devlet-i Aliyye'ye önemli katkılar sağladı. Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektepleri adı verilen bu yapılar, Kürt ve Arap aşiretlerin merkezi otoriteye olan bağlılıkları artırdı. Öyle ki bu politikalar Kürtlerin, Sultan Abdülhamid'i Kürtçe "*Bave Kurda*" yani "*Kürtlerin Babası*" olarak adlandıracak kadar sevmelerine zemin hazırladı.¹⁵⁴

5-Hamidiye Alayları

II. Abdülhamid, seleflerinden olan II. Mahmut'tan beri uygulanan Kürt aşiretlerine yönelik politikalardan vazgeçip merkezi otoriteyi artıracak olan reformları durdurma minvaline gitti.¹⁵⁵ Bu kompozisyon denemesinde 13 Haziran-14 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Kongresi'nde ele alınıp, 61. Maddede yer alan Doğu Anadolu'da Ermeniler için ıslahat ve Kürtlere karşı korunma maddesi de etkili oldu denilebilir.¹⁵⁶ Bu amaçla 1891 yılında İmparatorluğun doğu eyaletlerini denetlemek üzere Kürt aşiret reislerinin yönetiminde bir aşiret milisi, yani bir tür jandarma kuvveti oluşturuldu. Bu

¹⁵² Yalçın-Heckmann, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, s. 86.

¹⁵³ M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 285.

¹⁵⁴ M. Heper, **The State and Kurds in Turkey**, s. 40.

¹⁵⁵ Ramazan Balcı, **Osmanlı Devleti'nin Doğu Siyaseti**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010, s. 100.

¹⁵⁶ Haz: Metin Kunt, Sina Akşin, **Türkiye Tarihi**, III, Cem Yayınları, İstanbul, 2005, s. 163; Berlin Konferansının 61. Maddesi aynen şöyledir: "*Osmanlı Hükümeti, halkı Ermeni olan eyaletlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı yapmayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve güvenliklerini garanti etmeyi taahhüt eder ve bu konuda alınacak tedbirleri devletlere bildireceğinden, bu devletler söz konusu tedbirlerin uygulanmasını gözeteceklerdir.*" Levon P. Dabağyan, **Sultan Abdülhamit ve Ermeniler**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s. 119.

jandarma gücüne, sultanın kendi adı verildi: Hamidiye.¹⁵⁷ Aşiret reislerinin katılmasıyla oluşturulan Hamidiye Alayları, dönemin konsensüsün açıklanmasında önemli bir mihenk taşıdır.¹⁵⁸ Bir süvari alayı şeklinde meydana getirilen alayların kuruluşuyla ilgili çeşitli referanslar mevcuttur. Bunlardan Lazarev, “*Kürdistan ve Kürt Sorunu*” isimli eserinde alayların kuruluş gerekçesini şöyle açıklamaktadır:

*“Hamidiye Alayları ile Kürtleri Rusya karşısında güçlü bir askerî siper, İran’a karşı saldırı aracı durumuna getirme amacı yanında bunun önemli amaçlarından biri de, Kürt başıbozuklarının önünü almak, Kürtleri Türk idarî makamlarının sıkı gözetimi altında durmaya alıştırmaktı. Bununla birlikte, Hıristiyan ulusal azınlıkların, özellikle de Ermenilerin yükselen özgürlük hareketlerine karşı kullanmak amacıyla kuruldu.”*¹⁵⁹

Ahmet Akgündüz ise Hamidiye Alayları’nın kuruluşunu, Ruslara karşı bir savunma hattını oluşturma fikri amacını güden, İslam kardeşliğini ön plana çıkaran Korucu Sistemi’nin temelini oluşturduğu şeklinde açıklamaktadır.¹⁶⁰ Hamiye Alayları ile ilgili bir çalışma yapan Bayram Kodaman’ın Hamidiye Alayları’nın kuruluşu gerekçeleri ile ilgili görüşleri ise:

*“1-Merkezi otoriteyi tesis etme, 2-Doğu Anadolu’da devletin etkin olabileceği yeni bir sosyo-politik denge kurmak, 3-Aşiretlerden askeri güç olarak faydalanmak, 4-Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak ve Müslüman halkla Ermeniler arasında güç dengesini temin etmek, 5-Rusların saldırısından ve İngiliz politikasından Doğu Anadolu’yu korumak, 6-Panislamizm politikasını yürütmek”*¹⁶¹ şeklindedir.

Hamidiye Alayları’nın kuruluş nedenini, Osman Aytar, Aşiret Mektebi’nden mezun olan Hasan Sıdık Hayderani’nin ifadelerine dayanarak şöyle açıklamıştır:

“Sultan Abdülhamid’in fikir ve düşüncelerine önem verdiği, Şeyh Şamil’in torunlarından Müşir Mehmet Zeki Paşa; Van, Erzurum ve Bitlis taraflarına yaptığı bir seyahat dönüşünde Padişahın Anadolu’yu nasıl buldun sorusuna şu cevabı verir:

¹⁵⁷ Janet Klein, **The Margins of Empire, Kurdish Militias In The Ottoman Tribal Zone**, Stanford University, California, 2011, s. 2.

¹⁵⁸ J. Klein, **The Margins of Empire, Kurdish Militias In The Ottoman Tribal Zone**, s. 2.

¹⁵⁹ M. S Lazarev, **Emperyalizm ve Kürt Sorunu**, Çev. Mehmet Demir Özge, Özge Yayınları, Ankara, 2003, s. 151.

¹⁶⁰ Ahmet Akgündüz, **Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları**, Osmanlı Araştırma Vakfı, İstanbul, 1994, s. 35.

¹⁶¹ Bayram Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 30.

*Padişahım, Anadolu her bakımdan tamamen ihmal edilmiştir. Hududumuzun öbür tarafındaki Moskoflarsa, bize örnek teşkil edecek derecede gayret göstermektedirler. Mesela bir Kazak teşkilatları var ki, hakikaten örnek alınmağa değer. Ruslar, hudutları içindeki aşiretlerden çok istifade ediyorlar. Bunları silâh altına almıyorlar ama yılda bir buçuk ay belli bir yerde topluyorlar, teslim ve terbiyeye tabi tutuyorlar ve sonra hepsini yine serbest bırakıp evlerine gidiyorlar. Bağ, bahçe ve tarlalarında, sürülerinin başında çalışma imkânı veriyorlar.”*¹⁶² Sultan Abdülhamid ise alayların kuruluşunun doğuda büyük devletlerin desteğiyle hareketlenen Ermenilere karşı olduğunu ifade etmektedir.¹⁶³

Yukarıda yer verilen görüşlere göre, alayların kuruluşunun ortak paydasında Ermeniler ve Ruslara karşı savunma hattı oluşturmakla beraber, bu alaylar bölgede İran’ın nüfuz sahasını genişletmesini önlemek amacıyla da kullanılmıştır.¹⁶⁴ Bunun yanında özellikle aşiret ve yerel güçler arasındaki güç dengesini, problemini Osmanlı Devleti’nin aşiret reislerine dayanarak çözme amacı da alayların kuruluşunda önemli bir etkidir.¹⁶⁵ Hamidiye Alayları’nın kurulması 1891 yılı içerisinde gerçekleşmiştir. Alayların teşkilatlandırılmasında IV. Ordu Kumandanı Müşir Zeki Paşa, Anadolu Islahat-ı Umumî Müfettişi Mehmet Şakir Paşa ve Teftiş-i Askerî Komisyonu Üyesi Miralay İbrahim Bey görev almıştır.¹⁶⁶ Şakir Paşa’nın uzun yıllar Petersburg’da elçilik yapması ve Rusların ön karakollarında kullanmak için meydana getirdiği Kazak Alayları’nı incelemesi, alayların oluşturulmasında etkili örnekler oldu.¹⁶⁷

Aşiret reisi ve çocukları 1890 yılının sonuna doğru saraya davet edildiler. Gelen aşiret reisleri sarayda bir aydan fazla ağırılarak Devlet-i Aliyye’nin ruhu onlara aşılandı. Çeşitli armağan ve rütbelerle bölgelerine gönderilmeleriyle Hamidiye Alayları’nın oluşum süreci de böylece başlatılmış oldu. 1891 yılında II. Abdülhamid’in emriyle kurulan alaylardan bazıları 500-600 kişiden oluşması esas alınıyordu.¹⁶⁸ Hamidiye Alayları’nın kuruluşu için Erzurum ve Van arasındaki Rus sınır boyları ile

¹⁶² Osman Aytar, **Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna**, Medya Güneşi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 54.

¹⁶³ Sultan Abdül Hamid, **Siyasi Hatırlarım**, Dergâh Yayınları İstanbul, 1975, s. 83-85.

¹⁶⁴ J. Klein, **The Margins of Empire, Kurdish Militias In The Ottoman Tribal Zone**, s. 3.

¹⁶⁵ Eyüp Kıran, **Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu**, Elma Yayınları, İstanbul, 2003, s. 169.

¹⁶⁶ Nazmi Eroğlu, “Güneydoğu Sorunu ve Hamidiye Alaylarına Dair Birkaç Belgede Anlatılanlar”, **Köprü Dergisi**, S. 98, İstanbul, 2007, s. 68; Burkay, **Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan**, s. 403.

¹⁶⁷ R. Balcı, **Osmanlı Devleti’nin Doğu Siyaseti**, s. 100.

¹⁶⁸ N. Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, s. 270.

İngiltere'nin nüfuz alanı olarak bilinen Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Urfa ile Mardin arasındaki sınırı kapsayan bir coğrafya seçilmişti.¹⁶⁹

Mil Grubu: İbrahim Paşa

Aşiret Adı	Bulunduğu Yer	Alay Sayısı
Cıbran	Ova, Bulanık	4
Hasanan	Malazgirt	6
Zırkan	Hınıs, Tekman, Karayazı	2
Milan	Viranşehir	5
Karakeçili	Şanlıurfa	1
Berezan	Suruç	2
Toplam		20

Zil Grubu: Reisi, Hüseyin Paşa

Aşiret Adı	Bulunduğu Yer	Alay Sayısı
Zılanlı Selim Ağa	Ağrı	4
Haydaran	Muradiye, Van, Patnos	5
Ademan	Ağrı	1
Tokaryan	Ağrı	1
Zilan	Ağrı	2
Celali	Ağrı	1
Sıpkan	Eleşkirt	2
Toplam		16

(Kaynak: Ebrahim Mill, **Kürtlerin Tarihi ve Sosyal Hayatı**, Can Matbaacılık, Erzurum, 2006.)

İlk kurulduğunda sayıları 36 olan alayların dikkat çeken en mühim tarafı bunların Sünni aşiretlerden meydana geliyor olmasıydı. Daha sonradan bu alayların sayısı 63'e çıkmıştır. Alaylar ve reisleri şu aşiretlerden oluşmaktaydı: Patnoslu Haydaran Aşiret Reisi Kör Hüseyin Paşa, Tutaklı Sıpkan Aşiret Reisi Abdülmecit Paşa, Beyazıtlı Şeyh İbrahim ve Kotan Aşiret Reisi İsa Bey, Zilan Aşiret Reisi Memitanlı Ali Bey, Yukarı

¹⁶⁹ E. Kıran, **Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu**, s. 172.

Küküranlı Eyyüp Paşa, Zirolu Resul Bey, Selim Paşa, Aladağlı Ademan Aşiret Reisi İbrahim Ağa ve Milli Aşiret Reisi İbrahim Paşa.¹⁷⁰ Aşiret reisleri, alayların başına geçtikten sonra paşa unvanı almışlardır.

Hamidiye Alayları'nın görev süresi yaklaşık 20 yıl olarak belirlenmiş olup, bunun üç yılı hazırlık safhasını içeriyordu.¹⁷¹ Alayların eğitimi takriben 4 yılı kapsamakta, eğitim dışında silah taşımaları yasaktı. Geniş yetkilerle donatılan bu birlikler, içte amaçlanan disiplin ve düzeni kurmaya çalışmış, dışarıda ise bilhassa Ruslarla yapılan savaşlarda büyük yararlıklar göstermiştir. Fakat İttihat ve Terakki yönetimi iktidarı devraldıktan sonra alayları ortadan kaldırma düşüncesi oluştu.¹⁷² Bu amaçla 1909 yılında alaylar önce silahsızlandırılmış, daha sonra bir kısmı düzenli ordu saflarına kaydedilirken kalanlar da zaman içerisinde tasfiye edildi.¹⁷³ 1909 Nisan ayında İttihat ve Terakki Partisi tarafından yapılan yasal düzenlemeyle, Hamidiye Alayları adı nizamnameden çıkarılarak “*Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi*” adını almıştır.¹⁷⁴ Aşiret Hafif Süvari Alayları, Birinci Dünya Savaşı'nda yeni bir teşkilatlanma içerisine sokularak İhtiyat Süvari Alayları adı altında, iki fırka halinde örgütlendirilerek, merkezi Erzurum olan IX. Kolordu'ya bağlanmışlardır. Burada Ruslara karşı çarpışan ancak başarılı olmayan bu alaylar, Ermenilerin tehcir edilmesinde etkin rol oynamışlardır. Kazım Karabekir, aşiretlerce oluşturulan alaylarla ilgili olarak söyledikleri şu sözler kayda değerdir:

*“93 Harbi, Harb-i Umumi, son Ermeni harekâtından aşiretlerden layıkıyla istifade temin edilmediği gibi ancak bazı aşiretlerin en ziyade yağma maksadıyla harekâta iştirak ettikleri sabittir. Muntazam muharebede hiçbir şey yapamazlar. Düşman ric'at ederse, talan için ta'kip ederler sıkı muharebe günleri ile talan günleri aşiretin firar günleridir.”*¹⁷⁵

Son olarak, Hamidiye Alayları, kuruluş amacı gereği asli görevlerini yerine getirilmeye çalışırken, bunun yanında Kürtlerin Osmanlı Devleti'yle kaynaşmasını da ön plana çıkarmıştır. Özellikle bu alaylara ilgi gösteren Kürt aşiretleri, onlara verilen

¹⁷⁰ Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Beybun Yayınları, Ankara, 1992, s. 25.

¹⁷¹ K. Burkay, **Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan**, s. 404.

¹⁷² Berivan Tapan, **Terörün Bekçileri Hamidiye Alaylarından Günümüze Koruculuk**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 60.

¹⁷³ M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 295.

¹⁷⁴ Ahmet Özer, **Doğu Anadolu'da Aşiret Düzeni**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 29; J. Klein, **The Margins of Empire, Kurdish Militias In The Ottoman Tribal Zone**, s. 5.

¹⁷⁵ Kazım Karabekir, **Kürt Meselesi**, Haz: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s. 56.

haklar neticesinde, bölgesindeki asayışı sağladığı gibi Ruslara ve Ermenilere karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlardır. Hamidiye Alayları'nın oluşturulmasının müspet yanlarının yanında bir de menfi yanları da ehemmiyet taşımaktadır. Bu menfilüğün ilki olarak bazı önemli aşiretlerin güç kaybetmelerine sebep olduğu gibi bazı aşiretlerinde güçlenmesini sağlamıştır. Bu aşiretlerin başında da Milli Aşireti ve onun reisi İbrahim Paşa ile Miranlı Mustafa Paşa gelmektedir. Hamidiye Alayları'na dâhil olan aşiretlerin meşru bir statü kazanarak silahlandırılması, maaşa bağlanması ve daha birçok avantaj elde etmeleri; elde edilen bu fiili ve hukuki üstünlüğü yöre halkı ve aşiretleri ve daha da önemlisi, yeri geldiğinde hükümet yetkilileri üzerinde baskı aracı olarak kullanmaları, ciddi sorunları beraberinde getirmiştir.¹⁷⁶ Ayrıca alaylar sayesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde paralel bir otoritenin de oluşumuna özgüllük hazırlandı. Sultan Abdülhamid'in devlet söyleminde gerçekleştiği İslamcılık siyasetinin tezahüründe olan Kürt aşiretlerini devletle barıştırma fikri, döneme damgasını vurmuş, Yavuz Sultan Selim sonrası aşiretlerin yeniden Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıkları artmıştır. Son olarak alayların aşiretleri devlet meşruiyetini ve aidiyet duygusunu geliştirerek devlet disiplinini uzun bir süre aştığı iddia edilebilir.

6-Aşiret Mektebi

II. Abdülhamid'in emriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Arap Yarımadası ve Arnavutluk'ta yaşayan aşiret reislerinin erkek çocuklarının Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yetiştirilerek Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesine bağlı bir nesil meydana getirilmek amacıyla İstanbul'da Aşiret Mekteb-i Hümayunu adı altında bir okul açılması için hazırlıklara başlandı.¹⁷⁷ Osman Nuri Paşa tarafından taslağın hazırlanmasıyla 6 Temmuz 1892'de Meclis-i Mahsus-ı Vükela(Bakanlar Kurulu) onayının alınması ile bugünkü Esmâ Sultan'ın konağında Aşiret Mektebi açıldı.¹⁷⁸ Aşiret-i Mekteb-i Hümayunu 1892 yılında üstün körü bir açılış töreniyle yaşama kavuşmasına rağmen tam anlamıyla 1894 yılında eğitim hayatına başlamıştır.¹⁷⁹ Arabistan ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki aşiret reislerinin çocuklarından seçilen öğrenciler, Aşiret Mektebi açılana kadar Mekteb-i Mülkiye'de

¹⁷⁶ Fatih Ünal, "Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarda Güneydoğu Aşiretlerinden Milli Aşireti ve Reisi İbrahim Paşa", **Hacı Bektaş Veli Araştırmaları**, XLI, Ankara, 2007, s. 188.

¹⁷⁷ Alişan Akpınar-Augene L. Rogan, **Aşiret, Mektep, Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi**, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 13.

¹⁷⁸ A. Akpınar-A. Rogan, **Aşiret, Mektep, Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi**, s. 19.

¹⁷⁹ Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, III, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1184.

misafir kalmışlardır.¹⁸⁰ Bu okulun açılma amacını Bayram Kodaman şöyle belirtmiştir: “*Aşiret Mektebi, Maarif Nezâreti’ne bağlı halka açık bir eğitim kurumu olmayıp önceleri imparatorluk dâhilindeki Arap aşiretlerine mensup çocukların, daha sonra da diğer aşiretlerin çocuklarının kabul edilmeye başlandığı saraya bağlı özel bir eğitim müessesesi idi. Bu mektebin kuruluş gayesi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Arap ve diğer aşiret reislerinin çocuklarını İstanbul’da sarayın nezâreti ve himayesi altında bulunan bir okulda toplayarak onlara Türkçe öğretmek, eğitim ve öğretimlerini sağlamak, aynı zamanda hilâfete, saltanata, Devlet-i Aliyye’ye ve Babîâli’ye sadakatlerini arttırmak, bölgelerine döndüklerinde devlet için faydalı hizmetlerde bulunmalarını sağlamaktı.*”¹⁸¹

Yukarıda da belirtildiği gibi Mekteb-i Hümayunu’nun açılış amacı aşiret çocuklarına Osmanlı Devlet terbiyesi verilip babalarının yerine geçtikten sonra Osmanlı Devleti’ne bağlı birer yurttaş yetişmekti. Bu okullardaki çocukların eğitim süreleri dokuz yıl olarak belirlenmişti.¹⁸² Okulun eğitim kalitesi taşra okullarına nazaran daha yüksek sayılabılırdı.¹⁸³ İlk başlarda Aşiret Okulu’na Arap çocukları alınmıştı. Zaten okulun açılışında Hüseyin Avni ve Ali Paşalar asıl amaçlarının:

“*Arab çocukları burada beş sene okutulacak ve “Aşair halkını füyuzı(manevi) marifet ve medeniyetten behremend etmek ve hilafeti uzamayı İslamiyye ve saltanatu seniyyei Osmaniyyeye derkar olan meyil ve muhabbeti tabiiyyeleri bir kat daha tezyid ve bunları şer’an ve kanunen mükellef oldukları sadakati kalbiye ve vezai fi diniyeleri takviye ve te’kid” edilecekti*”¹⁸⁴ şeklinde açıklarken; genel olarak aşiretlerin, Osmanlı Devleti’ne bağlı ve Osmanlı sevgisi içinde yetişmesini ele almıştır. Daha sonra Kürt aşiretlerinin ricaları üzerine aşiret reislerinin çocukları da sisteme entegre edilmiştir. Kürt aşiret çocuklarının mektebe alınmasıyla okul kozmopolit bir yapı arz etmeye başladı.¹⁸⁵ Şunu belirtmek gerekir ki Aşiret Mektebi, imkânları kısıtlı kişileri eğitmek için oluşturulan bir sosyal müessese olan hayır kurumu değil bizatihi aşiretlerin devlete

¹⁸⁰ O. N. Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, s. 1184.

¹⁸¹ Bayram Kodaman, “Aşiret Mekteb-i Hümayunu”, **İslam Ansiklopedisi**, IV, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, s. 9-11.

¹⁸² Jorgen Nielsen, **Religion, Ethnicity And Contested Nationhood In The Former Ottoman Space**, Brill Academic Publishers, Netherland, 2012, s. 124.

¹⁸³ J. Nielsen, **Religion, Ethnicity And Contested Nationhood In The Former Ottoman Space**, s. 123.

¹⁸⁴ O. N. Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, s. 1185.

¹⁸⁵ Cevdet Ergil, **II. Abdülhamid’in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları**, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997, s. 39.

bağlılığını artırmak için oluşturulan bir siyasi argümandı.¹⁸⁶ Bu yüzden okulun eğitim programı ciddi uzmanlar tarafından hazırlanmıştır. Sultan Abdülhamid'in okula verdiği önemi, Ramazan ayında Aşiret Mektebi öğrencilerini iki kez yemeğe çağırması ve onlarla yakinen ilgilenmesiyle açıklanabilir.¹⁸⁷ Zaten Abdülhamid anılarında Aşiret Mektebi ile ilgili olarak söylediği şu sözler dikkate değerdir:

*“Kürt ağalarının bazılarının çocuklarını, İstanbul'a getirip memuriyete yerleştirdiğim için de tenkit edildiğimi biliyorum. Senelerdir Hıristiyan Ermeniler nazır mevkilerini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi bir zarar olabilir? Aynı şekilde Bedirhanoğullarını himaye ettiğim ve merkezde muhafaza ettiğim için, bunların memleketin huzurunu bozacakları söylenerek de tenkit ediliyorum. Tabii herkes istediği gibi düşünmekte serbesttir.”*¹⁸⁸

Aşiret Mektebi'ndeki ders programına bakıldığında yedi yıllık bir programın beş yıla sıkıştırıldığı, her öğrenciye üç yıl Fransızca, iki yıl Farsça eğitiminin verildiği ve beş yılın sonunda Arapça ve Osmanlıcaya hâkim ve Fransızca'yı iyi derecede konuşabilen birer öğrenci yetiştirmeyi hedef alındığı anlaşılıyor. Bunun yanında okulun son sınıfında öğrencileri mülki ve askeri eğitime hazırlamak için sıkı bir müfredattan geçirilmesi esas alınmıştır.¹⁸⁹ İlk senesinde okul yaklaşık elli kişilik bir kontenjanla eğitime başlayan okul beş sene zarfında sayısını iki yüz elliye çıkarmıştır.¹⁹⁰ Okul yatılı olmakla beraber, öğrencilerin uniformaları mevcuttu. Öğrencilerin sağlık problemlerinin çözülmesi için doktor ve eczacı bulundurulması ve yemekhane ile aşçının var olması okulun sahip olduğu ehemmiyeti göstermektedir. Bunun yanında her öğrenciye aylık otuz kuruş harçlık verilir, her iki yılda bir memleketlerine gönderilmesi esastı.¹⁹¹

Katı disiplin kurallarının esas alındığı okulda günlük olarak her öğrenci teftiş edilir ve öğretmenler tarafından öğrenci defterleri her gün kontrol edilerek şayet varsa defterdeki yanlışlar düzeltilirdi.¹⁹² Tüm bunlara binaen öğrenciler hakkında her cuma bilgilendirme toplantıları yapılarak noksanlıklar ve yapılması gereken işler hakkında

¹⁸⁶ A. Akpınar-A. Rogan, **Aşiret, Mektep, Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi**, s. 21; Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, s. 151.

¹⁸⁷ C. Ergil, **II. Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları**, s. 40.

¹⁸⁸ Abdül Hamid, **Siyasi Hatırlarım**, s. 75.

¹⁸⁹ A. Akpınar-A. Rogan, **Aşiret, Mektep, Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi**, s. 26.

¹⁹⁰ O. N. Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, s. 1185.

¹⁹¹ O. N. Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, s. 1186.

¹⁹² A. Akpınar-A. Rogan, **Aşiret, Mektep, Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi**, s. 27.

uzun süren istişarelerde bulunulurdu. Okuldaki disiplin kurallarının yer yer öğrencilerin isyan etmesine yönetimi eleştiren tutum sergilendikleri de görülmüştür. Ayrıca Arap ve Kürt çocukları arasındaki kavgalar da genelde ya yemek sırası ya da okulda hâkimiyet kurma açısından sıkıntılar doğunca hemen bahçede küçük bir karakol inşa edildi.¹⁹³

Okuldaki günlük yaşamın dışında öğrencilerin genel durumlarıyla ilgili olarak portföylerinin ailelerine gönderilmesi sıkı tedbir kurallarının uygulandığının göstergesidir. Öğrencilerin dış dünya ile olan bağlantılarının sıklığını azaltmak için her türlü tedbir alınmıştır. Öğrencilerin okul müdürünü görmesi dışında okul dışında ziyaretleri yasaklanması okuldaki disiplin boyunu göstermektedir.¹⁹⁴ Okuldan mezun olanların illaki memleketlerine dönmelerini gerektirecek bir durum yoktu. İsterlerse mezun olduktan sonra Harbiye veya Mülkiye mekteplerine devam edebilirlerdi. Ancak genelde Aşiret Mektebi memurlarının yüzbaşılık, yaverlik, mülkiye memurluğu, nahiye memurluğu, kaymakamlık, maiyet memurluğu gibi görevlere atandıkları anlaşılmaktadır.

Aşiret Mektebi'nin kapatılmasına giden sürece bakıldığında yukarıda da belirtildiği gibi okuldaki kavgaların yanı sıra masrafların çok yüksek olması devlet yöneticilerinin dikkatini çekmeye başladı. Aşiret Mektebi konusunda araştırma yapmış olan birçok araştırmacının okulun kapatılma nedenini öğrencilerin yemeği beğenmemeleri sonucu çıkan isyanın, yayılması sonucu okul kapatıldığını belirtmektedirler.¹⁹⁵ 1908'de kapatılan okulun Osmanlı Devleti açısından değerlendirildiğinde karşımıza çıkan en önemli paradigmanın aşiretlerin merkezi otoriteye bağlılığını artırmak için oluşturulmuş olan önemli bir kurum olmasıdır. Tüm bunlara binaen bu amacın başarıya ulaşip ulaşmadığını değerlendirmek için şuan elimizde yeterince bilgi bulunmamaktadır.

E-İttihat ve Terakki'den Milli Mücadele'ye Aşiretler

İmparatorluğun en uzun yüzyılı olarak değerlendirilen XIX. yüzyıl, Osmanlı tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Kendisine Genç Osmanlılar ya da Jön Türk adını veren siyasal ve düşünsel hareket, bir muhalefet olgusunu ortaya çıkardı. Amaçları

¹⁹³ R. Balcı, **Osmanlı Devleti'nin Doğu Siyaseti**, s. 120.

¹⁹⁴ A. Akpınar-A. Rogan, **Aşiret, Mektep, Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi**, s. 29.

¹⁹⁵ A. Akpınar-A. Rogan, **Aşiret, Mektep, Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi**, s. 125.

Devlet-i Aliyye'yi parlamentolu rejime geçirmek olan bu grup, Osmanlı siyasi tarihinin önemli hareketlerinden biridir.¹⁹⁶

Kuruluşunda Abdullah Cevdet, İshak Sukuti, İbrahim Temo gibi farklı etnik gruplarından gençlerin de yer alması, harekete kozmopolit bir vasıf kazandırmıştı. Bu üç gencin yanı sıra Çerkez Mehmed Reşid adındaki öğrenci ile ve sonradan onlara katılan Hüseyinzade Ali Bey, Konyalı Hikmet Emin Bey, Cevdet Osman, Kerim Sebatî, Mekkelî Sabri Bey, Selanikli Nazım Bey, Şerafettin Mağmumi, Giritli Şefik gibi gençlerle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin(İTC) ilk tohumları atıldı. Yapmış oldukları kongrelerle homojen bir yapıya bürünen İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber hâkim güç olma başarısına ulaştı. İlk başlarda hükümeti dışarıdan kontrol etme amacını güden İTC, daha sonradan kendi üyelerini kabineye alarak iktidara sahip olmaya başladılar. 1908-1918 yılları arasındaki dönem ise İTC'nin hüküm sürdüğü yıllar olarak bilinir.

İTC ile aşiretler arasındaki ilk bağ, cemiyetin ilk başlarda savundukları İttihad-ı Anasır(unsurlar birliği) fikri üzerine inşa edilmişti. Zira bu düşüncede amaç ırk ve mezhep farkı gözetilmeden Osmanlıların siyasi birlikteliğini sağlayarak, özgürlüğe, hürriyete ve meşrutiyete önem veren bir yapı oluşturmaktır.¹⁹⁷ Hatta ağır vergiler altında ezilen birçok aşiretin merkezi otoriteye karşı isyanlarında İTC, aşiretlerin bu tutumunu sempatiyle karşıladı.¹⁹⁸ Ancak 1913 yılına kadar ki vuku bulan gelişmeler cemiyetin fikirlerinde değişiklikler meydana gelmesine zemin hazırladı. Özgürlük, kardeşlik, hürriyet sloganıyla yola çıkan İTC, iktidara geldikten sonra nizamnamelerine ters düşen uygulamalara başladı. Bu farklılaşmanın altında cemiyetin yaşamış olduğu Balkan Savaşları sendromunun büyük etkisi vardır. Çünkü cemiyetin karşılaşmış olduğu Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nı kendileri açısından bir dönüm noktası olarak telakki ettiler.¹⁹⁹ İTC, 1911 ile 1913 yılları arasındaki gettolaşma siyasetlerini yeniden gözden geçirerek, belirlemiş oldukları yeni politikalarını nizamnamelerine yerleştirdiler.

İttihat ve Terakki'nin yeni anasır politikasının en güzel örneğini Anadolu'nun doğusu için belirlemiş olduğu politika oluşturmaktadır. Cemiyet idaresinin Doğu

¹⁹⁶ M. Şükrü Hanioglu, **For A Revolution The Young Turks 1902-1908**, Oxford University Press, New York, 2001, s. 3.

¹⁹⁷ Kazım Nami Duru, **İttihat Terakki Hatıralarım**, İstanbul, 1957, s. 8-9.

¹⁹⁸ N. Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, s. 43-44.

¹⁹⁹ Erdal Aydoğan, **İttihat Terakki'nin Doğu Politikası**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005, s. 43.

Anadolu'daki hedeflerinden biri, nüfuzlu ailelerin ve zorba ağaların halk üzerindeki nüfuzunu tesirsiz bırakarak, halkın, merkezi idareyi monolitik otorite olarak tanımasını sağlamaktı. Bu konuda cemiyetin resmi yayın organı olan Tanin'de "*Anadolu'da Vaziyet*" adlı haberde şu ifadeler yer almaktadır: "*İstanbul'da hepimiz bir politika illetine uğradık. Taşralar ne durumdadır? Köylüler ne yapıyor? Ne istiyor? Memleket neye muhtaçtır sualleridir ki buna cevap verebilmek için taşralara ta köylere gidip her şeyi, köylüyü dinlemek yapmak lazım?*"²⁰⁰ denilerek hem özeleştirici yapılıyor, hem de taşra hakkındaki yeni politikaları hakkında çalışma başlatılacağına sinyalleri veriliyordu. Yine aynı gazetede doğuda yaşanan olaylara artık kayıtsız kalınmayacağını belirtilerek: "*Bugün Şarkî Anadolu'da bir Kürt-Ermeni meselesi yoktur. Asayiş ve mütegalibe meselesi vardır. Bunu bu daire dahilinde mahsur bırakmak hepimizin menfaatimiz iktizâsındandır. Fakat araya sırf Ermenilerin muhafaza-ı hukuku namına bir Avrupa kontrolü girerse aynı zamanda Kürtlerle Ermeniler arasında derin bir düşmanlık tohumu saçılmış olacaktır. Avrupa konseri arasında eksik olmayacak ihtilâflar ve rekabetler bütün bütün berbad edecek ve Anadolu'yu Şarkî'yi Makedonya'ya çevirecektir.*"²⁰¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti bilhassa hükümeti devrıldıktan sonra aşiretlerin kontrol altına alınması için yapmış olduğu ilk çalışma "*Nüfus İdaresi ile Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi*" gibi kurumları meydana getirmesi olmuştur.²⁰² Bu amaçla da cemiyet yukarıda belirtilen kurumlara işlevsellik kazandırmak için ünlü İTC ideologlarından olan Ziya Gökalp'ten sosyolojik açıdan destek beklemekteydi.

Bunun yanında doğuda yaşayan aşiretlerin sosyal, siyasi ve dinsel eğilimlerinin araştırması için Zekeriya Sertel Bey görevlendirildi.²⁰³ Zekeriya Sertel, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin kuruluşu ile ilgili olarak anılarında şunlara yer vermiştir: "*Gazetede hergün artan zorluklarla karşılaşıyorduk. Savaş içindeydik. Kâğıt bulmakta güçlük çekiyorduk. Yeter paramız olmadığı için, vaktinde yeter derecede kâğıt depo edememiştik. Bu yüzden nişanlandıktan birkaç ay sonra gazeteyi kapamak zorunda kaldık. O sırada Muhacirin ve Aşayir Müdürlüğü adı altında bir daire kurulmuştu. Balkan Harbi bozgunundan beri Rumeli'den memlekete büyük bir muhacir akını vardı.*

²⁰⁰ Tanin, 28 Haziran 1325(11 Temmuz 1909, No: 308, s. 1.

²⁰¹ Tanin, 23 Teşrinievvel 1329(5 Kasım 1913), No: 1750, s. 1.

²⁰² E. Aydoğan, *İttihat Terakki'nin Doğu Politikası*, s. 45.

²⁰³ Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 127.

Bunların memleketin çeşitli yerlerine yerleştirmek, bunlara toprak vermek, iş bulmak ve üretici hâle getirmek gerekiyordu. «Muhacirin Müdürlüğü» bu amaçla kurulmuştu. Bu kuruluşun bir görevi de hâlâ memleketin şurasında burasında göçebe bir halde yaşayan aşiretleri dağlardan indirip ovalardaki köy ve şehirlere yerleştirmektir. «Muhacirin Umum Müdürü Şükrü Kaya idi. Paris'teki öğrenimini tamamlamış ve yurda yeni Göçmenler ve Aşiretler Müdürü» dönmüştü. Zeki ve bilgili bir gençti. İşin başına onu getirmişlerdi. Ben de Aşayir Şubesi Müdürlüğüne atandım. Şükrü Kaya bana aşiretler hakkında önce bilimsel bir araştırma yapmak gerektiğini söyledi. Memlekette aşiretlerin sayısı neydi? Bunlar nerelerde ve nasıl yaşıyorlardı? Âdetleri, gelenekleri nelerdi? v.b... Önce bunları bilmek ve ona göre işe girişmek gerekti. Bu kuruluşta kaldığım iki yıl içinde biri aşiretler, biri de tarikatlar konusunda iki etraflı dosya hazırladım. Aşiretlerin çoğu alevî idi. Bu bakımdan, aleviliği ve tarikatları öğrenmek gerekti. Böylece iki koldan araştırmalar yaptım. Fakat sonra bu araştırmaların ortaya getirdiği eserler ne oldu bilmiyorum. Oysa yayımlanabilirdi, ortaya değerli iki eser çıkabilirdi.»²⁰⁴

İttihat ve Terakki hükümeti, doğu illerinde aşiretlerin çıkarmış olduğu asayişsizliği engellemek için jandarma sayısını artırma yoluna gitti. Van ve Diyarbakır, Erzurum, Bitlis, Mamuratülaziz(Elazığ), Sivas'ta mevcut sayısına 300 jandarma ilave edilerek aynı zamanda jandarma teşkilatında teftişat icrası ile teşkilatın bölgede daha etkin çalışması sağlanmış bu suretle yenilenmiş jandarma teşkilatı bölgede en büyük sorunu teşkil eden eşkıyalık hadiselerine karşı etkin bir güç olarak yeniden düzenlenmiştir.²⁰⁵

İttihat ve Terakki'nin aşiretlere yönelik politikasındaki ikinci ayağını, aşiret reislerinin doğudaki monolitik idare yönetime son verme üzerine başlatılan tebdil ve tenkil hareketleri oluşturmaktadır. Bu hareketlerden ilki Milli Aşireti'nin Reisi İbrahim Paşa'nın hükümranlığına son verme girişimidir.²⁰⁶ Bu konuda İbrahim Paşa'nın Hamidiye Alayları'nın başındayken sahip olduğu nüfuzu kötü kullanması ve bölgede önemli bir siyasi kisve olması sebebiyle, cemiyet İbrahim Paşa'nın ortadan kaldırılması için çalışma başlattı. İbrahim Paşa'nın Doğu Anadolu'da sergilediği sorumsuzca

²⁰⁴ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, s. 63-64.

²⁰⁵ **Tanin**, 18 Haziran 1329(1 Temmuz 1913), No: 1648, s. 1.

²⁰⁶ Fatih Ünal, "II. Meşrutiyetin Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, S. XX-XXI, 2006, s. 79.

tavırları ve Ziya Gökalp'in dayısı olan Pirinçizade Arif ve Feyzi'nin sık sık Paşa'yı cemiyete şikâyet etmesi de etkili olduğu iddia edilebilir.²⁰⁷ Bunun üzerine hükümet, İbrahim Paşa'nın ailesiyle beraber Yemen'e sürgün edilmesine karar verdi.²⁰⁸ Bu karar neticesinde feodalitenin en büyük kalesi yıkılırken, cemiyetin doğu için biçtiği kaftın uygulanmasına zemin hazırlandı.

Cemiyetin feodal düzeni yıkıp merkezi otoriteyi sağlama girişimlerinden biri de Hamidiye Alayları'nı ordu içinde pasifize edip aşiret reislerinin gücünü ortadan kaldırmaktı. İttihat ve Terakki'yi bu duruma iten sebeplerin başında, aşiretlerin Hamidiye Alayları'nı kullandığı sık sık isyan etmeleri ve bunun yanında aşiretlerin bölgede monolitik güç gibi davranmaları etkili olmuştur. Ayrıca Harbiye Nezareti'nin Hamidiye Alayları'nın başında bulunan aşiret reislerinin irticaya karıştığı, meşrutiyet aleyhine hizmet etmelerinin birçok problemi meydana getirdiği, bunların önüne geçmek için Kürt aşiretlerinin eğitimlerinin yükseltilmesi raporu da önemlidir.²⁰⁹ Hükümet ise adı belirtilen problemlerin ancak okullaşmayla çözülebileceğini, bölgeye iyi ve becerikli memurların istihdamlarının yerinde olacağını öğütlemektedir.²¹⁰

Dâhiliye Nezareti de doğuda görev yapan valilerden neler yapılabileceğine dair rapor istemektedir.²¹¹ Merkeze ulaşan raporlar neticesinde İttihat ve Terakki yönetimi hazırlamış olduğu nizamnameyle Hamidiye Alayları'nı önce Aşiret Hafif Süvari Alayları'na daha sonra alınan kararla Erzurum'daki III. Ordu'ya bağlanılarak eski gücünü kaybetmesini sağladı.²¹²

İttihat ve Terakki iktidarı sırasında cemiyetin aşiretlerle olan ilişkilerinin bir ayağını da Rusların Ermeniler üzerinden Kürt aşiretleriyle münasebet kurma girişimi oluşturmaktadır. Zira Ruslar 1878 Berlin Antlaşması'yla Ermenilerin yaşadığı coğrafyada reform yapma kararını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiş, bu amaçla da doğuda bir etkinlik alanı oluşturmaya gayret etmiştir. Rusların Kürt aşiretleriyle olan münasebetlerinin temelinde kültür enformasyonu yattığı unutulmamalıdır. Rusya'da Kürdoloji Enstitüsü'nün kurulmuş olması ve birçok araştırmanın yapılması tesadüf

²⁰⁷ Joost Jongerden, "Elite Encounters of A Violent Kind Milli İbrahim Paşa, Ziya Gökalp And Political Struggle In Diyarbekir At The Turn Of The 20Th Century", (Edit.) Joost Jongerden-Jelle VerHeij, **Social Relation in Ottoman Diyarbekir 1870-1915**, Brill, Netherlands, 2012, s. 64-66.

²⁰⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi BOA YA Hus. 491/1. Lef 1; BOA. İ. Dâhiliye. 1325. L. 19/19.

²⁰⁹ BOA, DH-SYS, 90/1-6, Varak No: 17.

²¹⁰ BOA, DH-SYS, 90/1-6, Varak No: 17.

²¹¹ BOA, DH-SYS, 90/1-6, Varak No: 12/2.

²¹² BOA, DH-ŞFR, 44/24.

değildir. Bununla birlikte yapılan çalışmalardan Aboyyan'ın Kürtler, Yezidiler, Çetoev'in Rus-Kürt İlişkileri Tarihinden, Justi'nin Kürtçe Grammer, Minorsky'in Kürtler kitabı gibi birkaç örnek olarak gösterilebilir.²¹³

Hükümetin Ruslar ile aşiretlere karşı tedbir almasında Heydaranlı Aşireti Reisi Hüseyin Paşa ile Takuri Aşireti Reisi Hüseyin Bey'in Rus Konsolosu'yla ilişki içerisinde buldukları bu ilişkinin diğer aşiretlere sirayet edeceğinin haberleri,²¹⁴ Rusların bağımsız bir Kürdistan kurmak isteyen Bedirhan Aşireti'nin Reisi Abdürrezzak Bey'in desteklemesi de etkili olmuştur. Rusya'nın Kürt aşiretleri yanına çekmek için işgal ettiği Erzurum'a Bedirhan Bey'in oğlu Kamil Bey'i ataması olası siyasetlerinin bir sonucudur.

İttihat ve Terakki yönetimi Rusların deyimiyle para düşkünü olan aşiretleri²¹⁵ kazanmak için bir takım tedbirler alma minvaline gitmiştir. İlk olarak hükümet, aşiretler arasında vuku bulan arazi ihtilaflarının çözümü için adil bir adalet mekanizması kurmuştur. Hemen akabinde aşiretler arasında problemler çözüldükten sonra Kürt aşiretlerinden güvenirliliği ispat olunmuş kişileri Teşkilatı Mahsusa gibi önemli yerlere getirilerek devletin yanında yer alması sağlanmıştır.²¹⁶ Örneğin Bedirhanlılardan Hüseyin Paşa ve Hasan Bey 1910 ve 1912 yıllarındaki seçimlerde İttihat ve Terakki tarafından milletvekili seçilmesi cemiyetin bazı aşiretleri yanına çekmek istediğinin kanıtıydı. Bir diğer tedbir olarak da bazı aşiretlerin hızla reisleriyle birlikte iskân edilmesi fikriydi. Zaten cemiyetin 1913 tarihli kongresinde buna benzer karar alınmıştı. Burada alınan karardan 36. Madde buna örnek gösterilebilir.²¹⁷ Bu amaçla da 1 Nisan 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Trabzon, Sivas, Erzurum'a çekilen telgrafta hangi Kürt aşiretinden kaç kişinin sevk edildiği sorulmaktadır.²¹⁸

Birinci Dünya Savaşı'na girilirken İttihat ve Terakki Hükümeti almış olduğu bu tedbirlerle, en azından asayişsizliğin giderilmesi mevzusunda önemli adımlar attığı görülmektedir. Savaş sırasında hükümetin, Ermenilere karşı Kürt aşiretlerini

²¹³ Bkz: M. Fahrettin Kırzioğlu, **Kürtlerin Kökeni**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1963, s. 4-6.

²¹⁴ BOA, DH-ŞFR, 40/151.

²¹⁵ Avyarov, **Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler (1801-1900)**, Çev. Muhammed Varlı, Sipan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 147-149.

²¹⁶ E. Aydoğan, **İttihat Terakki'nin Doğu Politikası**, s. 178-179.

²¹⁷ "Madde 36-Aşairin suret-i iskânı ve aşair ile meskûn olan mahallerin suret-i idaresi hakkında kavanin ve nizamât tanzimi teklif olunacaktır." Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 144.

²¹⁸ BOA, DH-ŞFR, 62/187; BOA, DH-ŞFR, 62/188.

desteklediği bilinmektedir. Bu stratejinin altında Rusların bölgede sergilemiş olduğu politikanın etkisi vardır. Ermeni tehcirinden sonra bölgeye sahip olan aşiret reisleri savaş boyunca bölgede asayiş namına uygun ortam bırakmadılar. Özellikle Ermeniler ile Kürt aşiretleri arasında arazi anlaşmazlığı bölgedeki huzursuzluğu ön plana çıkarmıştır.²¹⁹ Dâhiliye Nezareti'nin birçok çabasına rağmen problem çözülememiş, her iki toplum arasında birçok dava savaş boyunca vuku bulmuştur.

İttihat ve Terakki yönetiminde aşiretlerin çıkarmış olduğu isyanlardan biri de 1914 yılında çıkan Bitlis Hadisesi'dir. Hadise gereğinde fazla büyütülerek muhtemel bir Kürt isyanı olarak yansıtıldığından, Dâhiliye Nezareti ile valiler arasında yaşanan sağlıklı haberleşme neticesinde Molla Selim ve bölgedeki aşiretlerin katılımıyla bir isyan ortaya çıktı.²²⁰ Van Valisi Tahsin Bey'in Bitlis'teki olayları yanlış idrak ettiğinden olay, Dâhiliye Nezareti'ne büyük bir isyan olarak telakki edilmişti.²²¹ İsyanda Rus etkisi olduğunu düşünen hükümet, derhal gerekli tedbirleri alarak Bitlis'te asayişin sağlanması için sıkıyönetim ilan etti. Ancak isyan eden Molla Selim ve arkadaşları Rus Konsoloslugu'na sığınması bir diplomatik krizinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Hükümet ise asilerin iadesi için Ruslarla görüşme yaparken, diğer taraftan da olaylara bulaşanları cezalandırmak için Divan-ı Harbi kurmuştu. Rusya, olası bir krizi önlemek için Molla Selim ve arkadaşlarını iade etmiş, Osmanlı Devleti de bölgede asayişini sağlamak adına bu kişilere idam cezası verirken olaylara bulaşanları ise Sivas, Ankara gibi yerlere sürgüne göndermişti.²²²

İttihat ve Terakki'nin aşiretlerle olan münasebetleri sadece isyan veya asayişsizlik üzerine kurulu değildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında birçok aşiretin Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı da bilinmektedir. Bunlardan Kafkas Cephesi'nin kuruluşu sırasında III. Ordu bölgesindeki milis teşkilatının aşiretlerden meydana geldiği bilgisi bulunmaktadır. Bu milis teşkilatının oluşturulmasında pasifize edilen Hamidiye Alayları'ndan da istifade edilmiştir. Doğuda yer alan II. Ordu'nun milis teşkilatı ise Mutki, Hasenanlı, Pervari, Zerikan Aşireti'nden Kolyon Bey, Baba Bey gibi aşiretlerin kuvvetlerinden oluşmuştur. Bu aşiretlerin Muş ve Bitlis'in düşman işgaline girmesinden sonra bölgede sınır tamponları oluşturarak Rusların Osmanlı Devleti'nin iç kesimlere

²¹⁹ BOA, DH-MUI, 78/6, Varak No: 2.

²²⁰ Abdülkadir Menek, **Kürt Meselesi ve Said Nursi**, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 56.

²²¹ BOA, DH-KMS, 16/30, Varak No:4.

²²² BOA, MV. 237/126.

girmesini önlemişlerdir.²²³ Ruslara karşı yapılan mücadelelerde Siirt Kurtalanlı Pencira Aşireti Reisi Bışare Çeto da Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış ve savaşta da şehit olmuştur.²²⁴ Diğer taraftan dönemin hazırlanan raporlarda ise bazı aşiret reislerinin Bedirhan'ın torunu Abdürrezzak Bedirhan ile Şikak Aşireti Reisi Sımko Ağa'nın Ruslar ile işbirliği yaptığına dair değerlendirmeler de mevcuttur.²²⁵

F-Milli Mücadele Döneminde Aşiretler

Birinci Dünya Harbi sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'ne kayıtsız şartsız teslim olma rolünü biçiyordu. Trablusgarp'tan beri devam eden savaş silsilesi nihayet son bulmuş, ancak geriye başkenti işgal edilmiş bir devlet kalmıştı. Anadolu'da hem ekonomik hem de savaş psikolojisi açısından bir buhran söz konusuydu. Savaşın neticesinde İstanbul'da hemen herkes, ABD Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918 günü kongrede yaptığı konuşmadaki ilkelere güveniyordu. Bu konuşmada Osmanlıyı ilgilendiren esaslar şöyle ifade edilmekteydi:

“1. Tüm barış antlaşmaları açık olacaklar bu antlaşmalardan başka uluslar arası gizli antlaşmalar yapılmayacak, bundan böyle diplomasi açık olacak gizli diplomasi kaldırılacak.

12. Osmanlı imparatorluğunda Türklerin oturdukları, çoğunluk sağladıkları bölgelerin bağımsızlığının sağlanması, Türk egemenliği altında bulunan diğer uluslara da özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatın sağlanması, boğazların uluslar arası garanti altında tüm devletlerin ticaret gemilerine açılması”²²⁶

Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesi *“Müttefiklerin güvenliğini tehdit eden koşullar oluştuğu takdirde”* müttefiklerin Osmanlı Devleti'ndeki herhangi stratejik noktayı işgal etmelerine zemin hazırlamıştı. İlk olarak İngilizler, 2 Kasım 1918'de Musul'u ablukaya alır ve burada bulunan Ali İhsan Paşa'ya şehri boşaltmalarını, aksi takdirde Mondros Mütarekesi'nin maddelerini oluşturduğu öne sürerek burayı işgal edeceklerini bildirdiler. Ali İhsan Paşa, Sadaret'e yazdığı telgrafta Mondros'un 7. Maddesi'nin uygulanması için hiçbir nedenin olmadığını belirterek şehri boşaltmak

²²³ Mehmet Evsile, “Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XII, Ankara, Kasım 1996, s. 85.

²²⁴ A. Tan, **Kürt Sorunu, Ya Tam Kardeşlik, Ya Hep Birlikte Kölelik**, s. 158.

²²⁵ Sinan Hakan, **Türkiye Kurulurken Kürtler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 20-21.

²²⁶ Edi: Durmuş Yalçın ve diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, s. 107.

istememediğini ifade etti.²²⁷ Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından 9 Kasım'da gönderilen telgraf üzerine, Paşa, 10 Kasım 1918'de burayı boşaltmak zorunda kalmıştır. İtilaf Devletleri sırasıyla, İngilizler, Urfa, Antep, Maraş'ı, Fransızlar, Ermenilerle birlikte Adana, Mersin, Dört Yol'u, İtalyanlar, Antalya, Burdur, Isparta ve Konya'yı işgal ettiler. İşgaller, tüm yurttan bir kargaşaya neden olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de otoritersiz bir hava oluşturmuştu. Böylesi bir iklim içinde vatanın bütünlüğü savunan bazı kişiler olduğu gibi ayrılıkçı girişimler su yüzüne çıkmıştı. Bilhassa Wilson Prensipleri'nden cesaret alan bazı Kürt aşiretleri bağımsız bir Kürt devleti kurma hayaline kendilerini kolayca kaptırma benziyordu. Bu amaçla kurulan Kürt Teali Cemiyeti, Osmanlı Devleti içinde otonom bir devlet kurmayı kendilerine hedef edindiler.²²⁸

Cemiyet, doğuda önemli aşiretlerden destek görüyordu. Cemiyet, Bedirhan ailesinden Bedirhan Paşa'nın oğlu Süreyya, Baban Aşireti'nden Babanzade Mustafa Zihni Paşa, Abdullah Cevdet, Said-i Nursi, Diyarbakırlı Cemilpaşa ailesinden Ahmet Cemilpaşa, Şemdinan ailesinden, Şeyh Ubeydullah ve ahfadı Seyyit Abdülkadir, Modan Aşireti'nden Halil Hayali tarafından 17 Aralık 1918'de kurulmuştu.²²⁹

Bu süreçte IX. Ordu Müfettişi göreviyle Samsun'a gelen Mustafa Kemal, tüm milleti bir amaç uğrunda toplamak için çalışmalarına başladı. Mustafa Kemal Paşa, daha Kafkas Cephesi'nde görev yaparken aşiretlerin gücünü, 1916 yılında XVI. Kolordu Komutanı olarak görev yaptığı, Bitlis ve Muş'un geri alınmasında iyice kavramıştı.

Mustafa Kemal Paşa, düşmanın ülkeyi çökertmek ve meydana gelecek direniş ateşini söndürmek için Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kürtçülük maskesi altında, ayrılıkçılık yarattığını kaydediyordu. 17 Haziran 1919'da Amasya'dan Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta: *“Diyarbakır'deki Kürt Kulübü İngilizlerin teşvikile İngilizlerin himayesinde bir Kürdistan teşkili gayesini takip ettiği anlaşıldığından kapatılmıştır. Azaları hakkında takibatı kanuniye yaptırılıyor. Kürdistanın maruf beylerinden aldığım müteaddit telgraflarla dağıtılan bu Kürt kulübünün hiçbir Kürdü temsil etmediği birkaç serserinin netice teşebbüsünü bulunduğu ve vatan ve milletin tamamen müstakil ve hür yaşaması uğrunda her fedakârlığı ve bu babda emirlerimize*

²²⁷ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, I, Ankara, 1992, s. 110-111.

²²⁸ M. S. Lazarev Ş. X. Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s. 206.

²²⁹ T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, s. 186.

âmâde buldukları”²³⁰ bahisle Kürt Cemiyeti’nin kapatılmasının gerektiğini herkesin Kuva-yı Milliye ruhuyla kenetlenmesi lüzumunu bildirir.

Erzurum Kongresi için bölgeye gelen Mustafa Kemal Paşa, Doğu Anadolu’nun İtilaf Devletleri tarafından Ermenilere verilmesini protesto etmek için Erzurum’da bir araya gelen milletin temsilcilerine, vatanın bir bütün olduğunu, Doğu Anadolu’nun hiçbir bahaneyle ana yurttan ayrılamayacağını ve bölgedeki bütün Müslümanların kardeş olduğunu vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa, yine Kazım Karabekir Paşa’ya 24 Haziran 1919 tarihinde gönderdiği telgrafın, ilk maddesinde: “1- Mr. Noel adındaki bir İngiliz Yüzbaşı, Urfa’dan Siverek yoluyla Viranşehir’e giderek, Milli aşiretlerinin ileri gelenleriyle görüşmüş ve Urfa’ya dönmüş. Osmanlı hükümeti için çok kötü propagandalar yapmış. Ancak aşiret reislerinden aldığı kesin cevaplara sevinmemiştir. Kürtler, Türk kardeşlerinden kesinlikle ayrılmayacaklarını, bu uğurda son kişilerine varıncaya kadar ölüme hazır olduklarını söylemişler. Ayrıca İngilizlerin kendilerine vermek istediği önemli miktardaki parayı almayarak namus ve yurtseverliklerini göstermişlerdir”²³¹ diyerek bölgedeki aşiretlerin çoğunun Milli Mücadele yanlısı kişiler olduğunu belirtmiştir.

Doğuda Ermeni ve Rum faaliyetlerine karşı toplanan Erzurum Kongresi’nde kurulan Heyet-i Temsiliye’ye Mutki Aşireti’nden Hacı Musa Bey de dâhil olmuştur.²³² Aşiretlerin Milli Mücadele’deki katkıları sadece bunlarla sınırlı değildir. İzmir’in işgal edilmesi üzerine bölgedeki aşiretler, 17 Mayıs 1335 (1919) tarihli işgali kınayan mektupları sadarete göndermişlerdir.²³³ Erzincan’da kurulan ve Dersim, Pülümür’de faaliyet gösteren Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin oluşturulmasında Balaban Aşireti Reisi Mehmet Ağa ile Lütfi Efendi’nin büyük hizmetleri olmuştur.²³⁴ Özellikle İzmir’in işgal edilmesi üzerine Lütfi Bey, hukuk ve adalet çerçevesi içerisinde İzmir’in Rumlar tarafından işgal edilmesini tanımayacaklarını bildirdi.²³⁵

²³⁰ Atatürk’ün Telgraf, Tamim ve Beyannameleri, IV, TTK, Ankara, 1991, s. 36.

²³¹ T.İ.T.E. Arşivi: 21/3205; İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 113.

²³² Cemalettin Taşkiran, **Kazım Karabekir Paşa: Askeri Hayatı ve Komutanlığı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 73.

²³³ Vatan Özgül, “Kurtuluş Savaşı Sürecinde Alevi Aşiret Reislerinin Protesto Telgrafları Ve Balabanlılar”, **Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı 56, Ankara, 2010, s. 165-167.

²³⁴ V. Özgül, “Kurtuluş Savaşı Sürecinde Alevi Aşiret Reislerinin Protesto Telgrafları ve Balabanlılar”, s. 167.

²³⁵ Haluk Selvi, **İşgal ve Protesto**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 336.

Milli Mücadele'nin Güney Cephesinde Fransızlara karşı aşiretlerin büyük desteği olmuştur. Urfa'da, Müdafaa-i Hukuk Cemiyet-i oluşturulduktan sonra Yüzbaşı Ali Saip Bey, 7 Ocak 1920 tarihinde Fransızlara karşı yapılacak mücadelede aşiretlerden, düşmana karşı birlikte hareket etmelerini, eğer bunu yerine getirmezlerse, Fransızlardan destek alan Ermenilerin Adana'da yapmış oldukları zulüm ve faciyanın aynısının Urfa'da yaşanacağını belirtti.²³⁶ Bu çağrı karşısında vatanını savunmayı kendilerine düstur edinen aşiret reisleri önce Fransızların geçeceği demiryollarını tahrip ettiler. Daha sonra aşiretler Yüzbaşı Ali Saip'in istekleri doğrultusunda hareket ederek yaklaşık 3000 kişilik bir aşiret birliğini oluşturdular.²³⁷ Fransızlara karşı yapılan mücadelede Urfa'nın düşman işgalinden kurtulmasında aşiretlerin büyük desteği olmuştur.

Milli Mücadelede Mardin'in işgal edilmemesine rağmen İngiliz casusu Noel, bölgeye gelerek Mardinlileri devlete karşı ayaklandırmak istemiş; ancak Rutan Aşireti Reisi Salih ve Necim Ağalar, Raman Aşireti'nden Ali Ağa, bu duruma karşı çıkarak halkı silahlandırmışlardır. Noel, Mardin'de istediği havayı bulamayınca geri dönmek zorunda kalmıştır. Mardin'de halkın elde ettiği başarı sonrası bilhassa Rutan Aşireti Reisi Salih ve Necim Ağalar, İstiklal Madalyası ile taltif edildiler.²³⁸ Diyarbakır'da da Milli ve Karakeçili aşiretleri Fransızların Diyarbakır'ı işgal etme teşebbüsleri olması durumunda binlerce aşiret kuvvetinin işgale karşı koyacaklarını belirtmişlerdir.²³⁹

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas'a gitmeden önce Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki aşiret reislerine birer mektup yollayarak, onlara şunları ifade etmiştir: “*Düşmanlarımızın bugün devlet ve milletimize karşı pek hainane bir vaziyet alarak memleketimizi tamamen parçalamak, alem-i İslam için asırlardan beri kanlarını işar eden milletimizin hakk-ı hâkimiyet ve istiklalini elinden alarak köle mevkiine düşürmek için çalıştıkları, ecdadımızın bıraktığı anavatanda Ermenistan yapmağa uğraştıkları.*”²⁴⁰ Mustafa Kemal, 13 Ağustos 1919 günü Siirt'in önemli aşiretlerinden Penciran Aşireti'nin Reisi Cemili Çeto'ya gönderdiği telgrafta kendisini de kongreye davet ederek şunları belirtmiştir:

²³⁶ İsmail Özçelik, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s. 151-152.

²³⁷ İ. Özçelik, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa**, 159-163.

²³⁸ Ali Enver Toksoy, **Milli Mücadele'de Mardin**, Resmi Ay Matbaası, 1939, s. 154.

²³⁹ İ. Özçelik, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa**, s. 280.

²⁴⁰ Erdoğan Öznal, **TİH, Batı Cephesi**, II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 14.

Doğu Anadolu illeri ve bağımsız sancakları delegelerinden oluşmak üzere Erzurum'da bir kongre yapıldı. Böylece bütün Doğu Anadolu halkı birleşti. İç ve dış politikayı belirleyen köklü kararlar aldı, bir de örgüt tüzüğü yaptı. Bir kaç güne kadar Batı Anadolu ve Rumeli illerinden oluşmak üzere Sivas'ta genel bir kongre toplanacaktır. Böylece millet bütün haklarını korur bir duruma gelecektir. Milleti gerek içte gerekse dışta temsil etmek üzere bir Temsilciler Kurulu seçilmiştir. Ben de bu kuruldayım. İnşallah pek yakında Millet Meclisi toplanacak ve milletin hakları savunulacaktır. Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetlerinin çalışmaları neticesinde çok ciddi başarılarla imza atılmıştır. Siz bu derneğin en önemli üyelerindensiniz."²⁴¹

Van Vilayeti'ndeki aşiretlerin de Milli Mücadele'ye büyük katkıları olmuştur. Özellikle Van Valisi Haydar Bey'in çabaları sonucu bölgede etkili olan Süleymaniye Aşiretinden Şeyh Mahmut, Şemdinanlı Seyyid Taha, Milli Mücadele'ye katılmıştır. Paris Barış Konferansı sırasında, doğuda bir Kürt ve Ermeni devleti kurulması fikrine Van'daki aşiretlerin büyük reaksiyonları olmuştur. Şırnak Aşireti Reisi, Paris'te alınan kararı protesto ederek Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu bildirmiştir.²⁴² Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldikten sonra Van Valisi Haydar Bey'e ve bölgedeki aşiretlerin kazanılmasını ve İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerinin dikkatlice izlenilmesi talimatını verir. Haydar Bey, talimatı alır almaz aşiretlerle iletişime geçmiş, aşiretlerin Milli Mücadele'ye olan bağlılığını sağlamıştı. Ancak Haydar Bey'in faaliyetleri ve Milli Mücadele için Oramar ve Herki aşiretlerine silah dağıttığı haberleri üzerine İngiliz Komiserliği Haydar Bey'in görevden alınmasını Dâhiliye Nezareti'nden istemiş, Osmanlı Devleti yapılan bu baskıya dayanamayarak 29 Temmuz 1919 günü Haydar Bey'i görevden almıştır.²⁴³

G-Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden Büyük Millet Meclisi'ne Aşiretler

İstanbul Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında sağlanan mutabakat sayesinde Son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da açıldı. Anadolu'nun muhtelif yerlerinden seçilip gelen milletvekilleri, başkanlığını Celalettin Arif Bey'in yaptığı Meclis'te çalışmalarına başladılar. İstanbul'da Meclis'te vatanın kurtulması ve

²⁴¹ Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 126-127.

²⁴² BOA, DH. EUM Varak 4/ 83; Hilmi Göktürk, **Kürtlerin Soy Kütüğü ve Boy Tarihi**, Türk Dünyası Yayınları, İstanbul, 1978, s. 32.

²⁴³ BOA, MV, 251/ 49.

Milli Mücadele taraftarı olan birçok aşiret reisi bulunmaktaydı. Dersim Milletvekili Şeyh Hasanlı Aşireti Reisi Hasan Hayri Kanko, Mardin Milletvekili Milli Aşireti'nden Mithat Milli, Malatya Milletvekili Rışvan Aşireti'nin Reisi Hacı Bedir Ağa, Mardin Milletvekili Rutan Aşireti Reisi Necip Bey gibi mebuslar Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yer aldılar. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, söz Şerif Paşa'nın Paris Kongresi'nde bağımsız bir Kürt devleti kurma konusundaki girişimlerine gelince, Tevfik Bey bu konu hakkında Meclis'e gönderilen telgrafi okudu. Çoğu aşiret reislerinin imzası bulunan telgrafta aynen şunlar yazılıydı:

“Meclis-i Mebûsân Riyasetine

Kürtlerin Osmanlı İdaresinden tahlis ve istiklâlinin teminine dair, Şerif Paşa tarafından Ermeni Milletinden Begos Nobar Paşa ile müttehiden Paris'te Sulh Konferansı nezdinde metalibât ve müddeiyatta bulunduğunu kemal-i esefle istihbar ettik. Kendine Kürt murahşahlığı süsü vererek Şerif Paşa hiç bir Kürdün, hiç bir aşiretin vekâletini haiz değildir. Kürtler dört yüz seneden beri merbut bulunduğu Camia-i Osmâniyye'den ayrılmamak için icabında her türlü fedakârlığı ihtiyardan çekinmeyecektir. Şerif Paşa ve hempalarının biz Kürtlerin nâm-ı hesabına Sulh Konferansında söylediği ve söyleyeceği bütün sözleri, metâlibatı müddeiyatı kemal-i nefretle red ve takbih eyleriz. Kürtlerin Camia-i Osmâniyye'den infikâki kabul etmez bir kül teşkil ettiğinden ve başka bir nâm ve idareyi asla kabul etmeyeceğinin Sulh Konferansınca kemal-i ehemmiyyetle nazar-ı dikkate alınarak işbu protestomuzun Sulh Konfersına iblağını düvel-i mu'telife mümessillerinin hamiyet ve insaniyetlerinden talep ve istirham eyleriz.

Mardin Müftüsü Eşraftan Hüseyin Abdüllatif, Ulemadan Eşraftan Abdurrahman, Ulemadan Nakibüleşraf Meşayihden Derviş Kasım, Ulemadan Ali Rıza Tahir Zeki, Ulemadan Eşraftan Ahmet Sâdık, Salcat Aşiret Reisi Ulemadan Osman Hafız Naci, Meşayihden Mehmet Ali Tahir, Meşayihden Millî Aşiret Reisi Abdülkadir İbrahim, Tüccardan Abdüllatif Şeyh Musa, Belediye Reisi Kiği Aşiret Reisi Rifat Mehmet Ali, Eşraftan Tüccardan Abdülkadir Mehmet, Eşraftan Hafız”²⁴⁴

Vatanın bölünmemesi hususunda aşiretlerin Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı görülmektedir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra son Osmanlı

²⁴⁴ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, XXIII, İnikad, C. I, D. IV, 13 Mart 1336(1920), s. 469-470.

Mebusan Meclisi'nde yer alan mebusların büyük bölümü Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'ne katılmışlardır. Bunlar arasında:

Dersim Milletvekili Ferhatuşağı Aşireti Reisi Diyab Ağa(Yıldırım), Dersim Milletvekili Hozat Şeyh Hasanlı Aşireti Reisi Hasan Hayri Kanko, Dersim Milletvekili Abbasoğlu Aşireti Reisi Mustafa Ağa (Öztürk), Dersim Milletvekili Karahanlı Aşireti Reisi Ramiz Bey(Tan), Diyarbakır Milletvekili Pirinççi Aşireti'nden Feyzi Pirinççioğlu, Malatya Milletvekili Rışvan Aşireti Reisi Hacı Bedir Ağa(Fırat), Malatya Milletvekili Garipoğlu Aşireti Reisi Hacı Garip Ağa, Malatya Milletvekili Hüveydi Aşireti Reisi Reşit Ağa(Ağar), Maraş Milletvekili Atmalı(ATmanlı) Aşireti Reisi Yakup Hamdi Bey, Mardin Milletvekili Rutan Aşireti Reisi Necip Bey(Güven), Mardin Milletvekili Esat Önen, Mardin Milletvekili Milli Aşiretinden Mithat Milli, Siverek Milletvekili ve Ensari Aşireti Reisi Abdülğani Ensari, Urfa Milletvekili İzol Aşiret Reisi Bozan Bey, Van Milletvekili Haydarhanlı Aşiret Reisi, Hasan Sıddık Haydari gibi milletvekilleri Birinci Meclis'te yer almışlardır.

1-Ali Galip Bey Olayı ve Aşiretlerin Tavrı

Sivas Kongresi'nin toplanması hususundaki karar, Amasya Tamimi'nde yer almıştı. *“Anadolu'nun her bakımdan en güvenilir yeri olan Sivas'ta hemen milli bir kongre toplanması kararlaştırılmıştır.”* maddesi Sivas Kongresi'nin yapılması için esas karardı. Kongrenin engellenmesi için İstanbul Hükümeti ve gıyabında İtilaf Devletleri'nin temsilcilerinin büyük bir çalışma başlatıldığı Mustafa Kemal Paşa tarafından bilinmekteydi. Bunun yanında Erzurum Kongresi sırasında Heyet-i Temsiliye üyelerinden bazıları Erzurum Kongresi'nin kendileri için yeterli olduğuna kanaat getirerek, tehlikeye atılmanın zamanı olmadığını belirttiler. Mustafa Kemal ise Sivas'ta bir kongre toplanması konusunda kararlıydı.

Damat Ferit Paşa ve onun en büyük destekçisi Dâhiliye Nazırı Adil Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklatmak ve milli hareketi ortadan kaldırmak için Elazığ Valisi Ali Seydi Bey'i görevden aldı, onun yerine düşüncelerini ifa edebilecekleri olan Ali Galip'i atadılar.²⁴⁵ Ali Galip, Elazığ'a gitmeden Sivas Valisi Reşit Bey'i, İstanbul Hükümeti'nin isteklerini yerine getirmeleri hususunda ikna etmeye çalıştı. Sivas Valisi Reşit Bey, böyle bir girişimde bulunmayacağını, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı

²⁴⁵ Kamil Erdaha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977, s. 121.

olanlarında karşısında olacağını ifade etti.²⁴⁶ Ali Galip, bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın baskısına dayanamayıp 27 Haziran 1919'da Elazığ'a hareket etti.²⁴⁷ Elazığ'a gelen Ali Galip Bey, İstanbul'dan yeni bir talimat alır. Talimat şunları içermekteydi: Bölgedeki Kürt aşiretlerinden de yararlanarak Sivas Kongresi'ni basmak ve kongreye katılanları tutuklamak.²⁴⁸ Bu amaçla hareket eden Ali Galip Bey, Bedirhan Aşireti'nden Kamuran ve Celadet ve Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ekrem ile irtibata geçti. Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'nin ikinci günü Ali Galip Bey tüm hazırlığını tamamlamıştır. Bu durumdan haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, Ali Galip Bey'in her adımını takip etmekte, isyancıların gittikleri yerlerdeki idari ve mülki amirlerle irtibat içindedir. Mustafa Kemal, Ali Galip'in hareketiyle ilgili olarak Nutuk'ta, Sivas Kongresi'nin ikinci gününde Bedirhani ailesinden Celâdet ve Kâmuran ile Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem'in Diyarbakır'dan başlayarak Malatya'ya kadar Milli Mücadele aleyhinde propaganda yaptıklarını ve bu hareketlerinin XIII. Kolordu tarafından kendisine bilgi verildiğini bu üç şahsın tutuklanması için XV. Alay Komutanı İlyas Bey'i görevlendirdiğini belirtmektedir.²⁴⁹

Bazı Kürt aşiretlerinin desteğini ve İngiliz Noel'in²⁵⁰ yardımını alan Ali Galip, Malatya'ya gelerek Bedirhan Aşireti'ne mensup Mutasarrıf Halil Bey'den yardım isteyerek Sivas'a doğru yola koyulur.²⁵¹ Mustafa Kemal, Malatya'da bulunan Elazığ Alay Komutanı İlyas Bey'den isyanın önlenmesi için bölgedeki Milli Mücadele taraftarı aşiretlerden destek alınmasını bilhassa da Keven Aşiret'i reislerini Ali Galip'e karşı harekete geçirilmesini tavsiye etmektedir.²⁵² Bir aralık Ali Galip, Dersim'de yer alan Kürt aşiretlerini yanına çekmek istemişse de Dersim aşiretleri adına Bahtiyar Aşireti reislerinden M. Sadri Bey, gazeteye gönderdiği telgrafta:

“Elâziz Valisi Ali Galib Bey'in Dersim'e gelerek, Dersim aşairini iğfal ve selâmet-i vatan uğrunda bizeval mesai sarf eden muhterem kongre erkân-ı kıymetdarını

²⁴⁶ **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, Haz. Cevdet R. Yularkıran, Tan Matbaası, İstanbul, 1339, s. 136-137.

²⁴⁷ A. Baran Duran, **History, Mustafa Kemal And Turkish Revolution**, Iuniverse, 2007, s. 53.

²⁴⁸ Bilal Şimşir, **Kürtçülük 1789-1923**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 339.

²⁴⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, s. 80-82.

²⁵⁰ Edward William Charles Noel, Mondros Mütarekesi'nde Doğu Anadolu'da görev yapmış İngiliz istihbarat subayıdır. İran'da Kürtçe öğrendi. İngiliz politikalarının Irak'ta uygulanmasında önemli vazifeler üstelenmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kürt aşiretleriyle İngiltere adına görüşme yapmış, Ali Galip olayının çıkışında büyük desteği olmuştur.

²⁵¹ İ. Kaymaz, **Musul Sorunu**, s. 116.

²⁵² M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 93.

tevkif için çalıştığı ve Dersimliler'in de kendisine müzaharete bulunduğu haberi şayi oldu.

Haşa...

Altıyüz küsür seneden beri millet ve hükümete her surette itaat ve hürmet-i vatan-ı mukaddeseye büyük bir muhabbetle merbut bulunan biz Dersimliler bu gibi zât-ı firarileri kabul eden bir fitratda değiliz ve olamayız.

Binaenaleyh firari Ali Galip Bey'in şu suretle Kürd millet-i necibesine, ezcümle Dersimliler üzerine sürdüğü leke ve isnadı biz Dersimliler bütün mevcudiyetimizle protesto eder ve selâmet-i vatan uğrunda çalışan kongre erkân-ı muhteremesini takdir ve tebrik eyler ve her suretle sizlere itimad ettiğimizi ve elyevm mevki-i iktidarda bulunan Ferid Paşa kabinesi necibinin bu arzularının mevki-i adem-i itimadımız olduğunu Hilafet-i Uzmaya bildirilmesini istirham eyler, bu vesile ile muhterem ellerinizden öperim efendim”²⁵³ diyerek isyana destek vermediklerini açıklamıştır. Alınan tedbirler sayesinde Ali Galip Bey, kaçmak zorunda bırakılmış böylece isyan da önlenmişti.

Ali Galip Olayı sırasında aşiretlerin tutumları değerlendirilirse; öncelikle Bedirhan Aşireti'nin, Milli Aşireti'nin ve Kürt Teali Cemiyeti'nin bu olayda Milli Mücadele'ye karşı olduğunu belirtmek gerekir. Bunun dışında aşiretlerin özellikle Rışvan Aşireti'nin Reisi Hacı Bedir Ağa'nın direk olarak bu olaya karşı olduğu, Keven Aşireti, Dersim aşiretleri, Eleşkirt aşiretleri reislerinden Ali Beyzade Aziz ve Mustafa Nuri (Bitlisi) ve diğer aşiretlerin de Milli Mücadele'nin yanında olduğu anlaşılacaktır.

H-Milli Mücadele Döneminde Ortaya Çıkan İsyanlarda Aşiretlerin Rolü

Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlatılan Milli Mücadele, askeri ve siyasi safhaları sırasında sadece düşman devletlerle mücadele edilmemiş; aynı zamanda ülke içerisinde de İstanbul Hükümeti'nin desteklediği birçok isyanlarla da uğraşıldı. Bu ayaklanmaların ortak paydası Anadolu'daki hareketi ortadan kaldırmaktı. Ancak bazı isyanlarda görüleceği üzere bağımsız bir Kürt devleti kurma fikri de bulunmaktaydı. Bu tip ayaklanmalarda kendilerini erk sağlayan en büyük destek, bölgedeki aşiretlerden

²⁵³ **İrade-i Milliye**, 21 Eylül 1335(1919), No: 3.

aldıkları yardımlar olmuştur. Milli Mücadele döneminde aşiretlerin çıkarmış oldukları isyanları irdelemek yerinde olacaktır.

1-Ali Batı İsyanı

Mardin'in Midyat İlçesi'nde önemli bir aşiretin reisi olan Şeyh Ali Batı, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yapmış olduğu eşkıyalık faaliyetleriyle tanınmaktaydı. Şeyh Ali Batı, Mardin Vilayeti'ndeki aşiret reisleri üzerindeki hâkimiyeti ile bilinirdi. Ankara'da Meclis'in açılmasından sonra bilhassa Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Binbaşı Noel'in faaliyetleri neticesinde Şaki Ali, 11 Mayıs 1919'da bir Kürt devleti kurmak için isyan etti. Meclis, isyan ortaya çıktığında Mardin ve çevresini savunmak için XIII. Kolordu'ya görev verildi. XIII. Kolordu'nun görev alanı Diyarbakır Vilayeti ile Mardin ve çevresini içeriyordu. Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Bey, isyanı ilk duyduğunda isyanla ilgili olarak Dâhiliye Nezareti'ne bilgilendirdi.²⁵⁴

Dâhiliye Nezareti'nden gelen şifreli telgrafta acilen Şaki Ali Batı'nın tutuklanması talebinde bulunulduğu yazılmaktaydı.²⁵⁵ Aynı zamanda Vali Vekili Mustafa Bey, Dâhiliye Nezareti'nden Ali Batı'nın kafasını getirene 100 altın konması konusunda yardım istediği de anlaşılıyor.²⁵⁶

Ali Batı, alınan tedbirler sayesinde Mardin ve Nusaybin'de tutunamayacağını anlayınca Midyat'ın güneyine çekilmek zorunda kaldı. Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Ali Batı'nın köşeye sıkıştırıldığını kendisiyle beraber hareket eden bazı aşiret reislerinin de hükümet tarafına geçtiğini bildirmekteydi.²⁵⁷ VI. Piyade Alay Komutanı Nuri Bey almış olduğu destekle birlikte ve verilen istihbarat sayesinde Midyat'ın Medah Köyü'nde gizlenen Ali Batı'ya gece yarısı yaptığı baskın sonucu Şaki Ali Batı ve yandaşı olduğu ileri sürülen 15 kişi ölü olarak derdest edildi.

²⁵⁴ BOA, DH. EUM. AYŞ., 9/6, Lef. 6.

²⁵⁵ BOA, DH. ŞFR., 99/243.

²⁵⁶ BOA, DH. EUM. AYŞ., 14/27, Lef. 11.

²⁵⁷ BOA, DH. EUM. AYŞ., 14/27, Lef. 3.

İsyan bastırıldıktan sonra Dâhiliye Nezaretine bilgi veren Diyarbakır Valiliği, Ali Batı ve taraftarlarının ölü olarak derdest edildiğinin ve bölgede asayişin sağlandığını ifade etmektedir.²⁵⁸

Sonuç olarak, eşkıyalık adı altında isyan eden Şaki Ali Batı, uzun bir süre Osmanlı idarecilerini uğraştırmıştır. Bilhassa bölgedeki asayişsizlikten yararlanan Ali Batı, Mardin ve çevresindeki, aşiretleri yanına çekmesi, bölgedeki aşiret reislerinden bazılarının Devleti Aliyye'ye pamuk ipliğiyle bağlı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Neticede yaklaşık üç ay kadar süren ayaklanma, kolluk kuvvetlerinin, bölgedeki halkın ve bazı aşiret reislerinin destek vermemesi sonucu isyan kısa sürede önlenmiştir.

2-Cemil Çeto İsyanı

Cemil Çeto, Siirt'in Kurtalan İlçesi'ndeki Pencinar Aşireti'nin reisidir. 7 Ocak 1920 tarihinde Fransız ve İngilizlerden aldığı yardım sayesinde kardeşi Yakup Çeto ile birlikte sözde Kürt devleti kurmak için isyan ettiler. Cemil Çeto'nun adı ilk defa Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine gönderdiği telgrafta geçmektedir. Mustafa Kemal mektubunda Cemil Çeto'ya şunları ifade etmiştir:

“Efendim, o yöreden gelenlerin verdiği bilgilerden, kutsal yurdumuzu düşman isteklerine karşı korumaya girişeceğinizi öğreniyorum. Bundan dolayı çok seviniyor ve saygı duyuyorum. Erzurum'dan gelmeden önce yapılan telgraf görüşmelerinde ilk fırsatta oralara gelmek istediğimi belirtmiştim. Ama gelişmeler ve olaylar şimdiye değin buna izin vermedi. Duyduğunuz ve duyacağınız gibi anlaşmadan sonra İtilaf Devletleri, devlet ve milletimizin haklarına hiçbir zaman uymayıp ülkemizi ve Doğu illerimizi Ermenilere vermek, Batı illerimizden İzmir gibi en bayındır yerleri Rumlara armağan etmek, Karadeniz kıyılarında bir Pontus-Rum hükümeti kurmak çabalarına düştüler. Bir yandan da İngilizler, Diyarbakır ve çevresi halkını kandırarak türlü türlü yönler vermeye çalıştılar. Üçüncü Ordu Müfettişliğim sırasında, düşmanların bu haince saldırılarına engel olmaya karar verdim. Bunun için gereken girişimlere geçtim. İstanbul'daki tutsak durumundaki hükümetin bir kaç ileri geleni, milletten güç almakta çekimser davrandıklarından yabancılar önünde güçsüz kaldılar. Benim ulusal ve ülkesel uğraşlarımdan düşmanlarımız doğal olarak sevinç duymadılar. Beni, Anadolu'dan İstanbul'a çağırmaya çalıştılar. Ben ise, milletle birlikte ve milletin bağrında sonuna

²⁵⁸ BOA, DH. EUM. AYŞ., 19/6, Lef. 2.

dek çalışmaya karar verdiğimden, hemen askerlikten çekildim. Bilirsiniz ki Anadolu ve Rumeli'nin bütün illerinde Müdafaa-yı Hukuk dernekleri kurulmuştur. Doğu Anadolu illeri ve bağımsız sancakları delegelerinden oluşmak üzere Erzurum'da bir kongre yapıldı. Böylece bütün Doğu Anadolu halkı birleşti. İç ve dış politikayı belirleyen köklü kararlar aldı, bir de örgüt tüzüğü yaptı. Bir kaç güne kadar Batı Anadolu ve Rumeli illerinden oluşmak üzere Sivas'ta genel bir kongre toplanacaktır. Böylece millet bütün haklarını korur bir duruma gelecektir. Milleti gerek içte gerekse dışta temsil etmek üzere bir Temsilciler Kurulu seçilmiştir. Ben de bu kuruldayım. İnşallah pek yakında Millet Meclisi toplanacak ve milletin hakları savunulacaktır. Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetlerinin çalışmaları neticesinde çok ciddi başarılarla imza atılmıştır. Siz bu derneğin en önemli üyelerindensiniz.”²⁵⁹ Mektupta da görüleceği üzere Mustafa Kemal Paşa, Cemil Çeto'yu Milli Mücadele'ye çağırıyordu. Cemil Çeto'nun isyan etmesinde Haydaranlı Aşiret Reisi Hüseyin Paşa ve Kürt Teali Cemiyeti'nin büyük etkisi olduğu ifade edilebilir.²⁶⁰ İsyana başladığı sırada Cemil Çeto, isyana Reşkotan Aşireti'ni de dâhil etmek istemiş, ancak aşiret reisi Sabri Ağa Milli Mücadele'ye bağlı olduğunu bildirerek isyana katılmamıştır.²⁶¹

İsyanın gelişmesi üzerine, XIII. Kolordu Komutanlığı olaya müdahale etti. 20 Nisan 1920'de Cemil Çeto ve adamlarının üzerine jandarma gönderilmiş, kısa sürede dağılan Şaki Cemil Çeto, dört oğluyla beraber yakalanarak, isyan sonlandırılmıştır.

3-Milli Aşireti İsyanı

Milli Mücadele'nin en fazla zaman kaybettiği meselelerden biri de aşiretlerin kazanılmasıydı. Bu bilinçle hareket eden İstiklal Savaşı'nı yöneten kadrolar birçok zorlukla karşılaştılar. Bu zorlukların başında da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan aşiretlerin gerek misyonerlerin etkisinde kalarak hükümete isyan etmesi, gerekse bağımsız bir Kürt devleti kurma amacıyla çıkardıkları ayaklanmalardır. Bu ayaklanmalardan biri de Milli Aşireti'nin isyanıdır. Milli Aşireti, II. Abdülhamid zamanından beri Hamidiye Alayları'nda yer alan önemli bir aşirettir. İbrahim Paşa döneminde aşiret en parlak dönemini yaşamıştı. Milli Mücadele başladığı sırada Urfa ve civarında önemli bir güce sahip olan aşiret, özellikle bölgede kol gezen İngiliz ve Fransızların kışkırtmaları sonucu aşiret reislerinden Mahmut, İsmail, Halil, 1 Haziran

²⁵⁹ M. Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s. 126-127.

²⁶⁰ Mustafa Budak, *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, Yeni Şafak Kitaplığı, İstanbul, 1995, s. 73.

²⁶¹ M. Budak, *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, s. 73-74.

1920 günü isyan ettiler. Milli Aşireti'nin isyan etmesinin altında yatan temel sebep, Siirt'ten Dersim'e kadar olan bölgeye hakim olup bir Kürt devleti kurmaktı.

Büyük bir kuvvetle harekete geçen Mahmut Ağa, Viranşehir'de yaşayan aşiretleri isyana katılması için tehdit etmiş, bununla kalmayarak bazı aşiret reislerini öldürmüştür. Viranşehir'deki olaylarla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa, bu isyanın Milli Aşireti tarafından çıkarıldığını isyan sonrası Viranşehir'in Milli Aşireti kontrolüne girdiğini belirtmektedir.²⁶²

Viranşehir Olayları'ndan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı sayesinde XIII. Kolordu'ya bağlı V. Tümen ve bölgedeki jandarma gücünün katılımıyla karşılaşılan Milli Aşireti ve ona katılan kuvvetler Suriye'ye kaçmak zorunda kaldı. Dağılan aşiret kuvvetleri teslim olmuş, böylece isyan da sona erdi.

4-Koçgiri Ayaklanması

Koçgiri, Dersim'den Sivas'a kadar olan alanda yer alan aşiretlerin tümüne verilmiş bir addır. Birçok aşiretin konfederasyon şeklinde örgütlendiği Koçgiri Bölgesi tarihsel süreç içerisinde Kürt ve Alevilerin yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Milli Mücadele'nin başladığı yıllarda Koçgiri'de Kürt Teali Cemiyeti'nin çok yoğun bir siyasi faaliyeti vardı. İngilizler, Kürt Teali Cemiyeti'nin bu çalışmalarını Binbaşı Noel üzerinden destekliyordu.²⁶³ İngiliz gizli yazışmalarında yer alan Amiral Sir John de Robeck anılarında Damat Ferit ile olan konuşmalarında şu noktaya dikkat çekmektedir: *“Damat Ferit bana geldi, sulh anlaşmasına göre Kürtler ayrı bir devlet olacaklar. Kürt Reisleri Mustafa Kemal'i sevmezler, çünkü o bolşevikliği getirmek istiyor. Siz Mustafa Kemal'den nefret ediyorsunuz. Çünkü o sizin yaptığımız anlaşmayı kabul etmiyor. O halde Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı birlikte kullanalım.”*²⁶⁴

İngilizlerin desteğini alan Kürt Teali Cemiyeti, istediği desteği diğer aşiretlerden alamayınca gözünü Koçgiri Bölgesi'ne dikti. Yıllardan beri bölgede asayiş elinde bulunduran Koçgiri aşiretleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi dönüşü sırasında Erzincan Boğazı'nı elinde tutmalarına rağmen Mustafa Kemal Paşa, tüm

²⁶² M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 307-308.

²⁶³ İsmet Bozdağ, **Kürt İsyanları**, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 19.

²⁶⁴ Erol Ulubelen, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s. 264.

engellemelere rağmen Erzincan Boğazı'nı arabasıyla geçmiştir.²⁶⁵ Koçgiri aşiretlerinin başında Alışir adında biri bulunmaktaydı. Kürt Teali Cemiyeti'nden aldığı destekle Alışir (Alışan), Baytar Nuri(Nuri Dersimi) ile birlikte Dersim'de cemiyetin bir şubesini açtılar.²⁶⁶ Mustafa Kemal, bu faaliyetlerden haberdardı, bu nedenle Sivas Valisi Reşit Bey aracılığıyla Alışir'i Sivas'a çağırtdı.²⁶⁷

Mustafa Kemal Paşa, Alışir ile olan görüşmesinde Binbaşı Noel'in zararlı faaliyetlerinden, kendisinin aşiretlerden destek alarak hareket ettiğini ve Kürt Teali Cemiyeti'nin yapmış olduğu çalışmalardan rahatsız olduğunu bildirdi. Nuri Dersimi, Alışir ile Mustafa Kemal Paşa arasında olan konuşmayı şöyle değerlendirir: *“Mustafa Kemalın bu beyanatının büyük bir kısmı hakikate aykırı idi, çünkü: Birinci Cihan Harbi sonunda, Amerika Cumhur Başkanı Vilson tarafından yapılan müdafaa üzerine, Ermeniler, Adana Vilayetinden itibaren Kafkasyaya kadar uzayan geniş topraklar üzerinde bir Ermenistan Devleti kurulmasını istiyorlardı. İstenilen bu arazi, Kürdistanı dahi ihtiva ediyordu. Bu sebeple Pariste toplanan Sulh Kongresi, Kürt ve Ermeni istekleri hakkında bir hail şekli bulmak üzere Noel adında bir İngiliz binbaşısını mahallinde tetkikat yapmağa göndermişti. 1919 yılı Eylül ayında, Noel Birecik istikametinden Kürdistana girerek, Kürt ve Ermenilerle temaslara başlamış, nüfus sicillerini tetkik ve bundan başka her iki unsurun hakiki sayısını tesbit için mümkün tedbirlere başvurmuştu. Malatyaya yetiştiğinde, daha ileri gitmesine Mustafa Kemal paşanın, silahlı kuvvetlerle engel olması üzerine, tetkikat ve seyahatini yarıda bırakarak Parise dönmüştü. İşte Mustafa Kemal paşanın casus diye vasıflandırdığı Binbaşı Noel bu adamdı ve vazifesi resmi bir vazife olup. Sulh Kongresi tarafından Ermenistan ve Kürdistan hudutlarının tayin ve tesbiti için ihzari bir rapor tanziminden başka hiçbir şey değildi.”*²⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa ile Alışir arasında gerçekleşen görüşmeden sonra Alışir, Seyit Rıza ve diğer aşiretlerle yapmış olduğu toplantı sonrası harekete geçti. Hareketin amacı Sevr Antlaşması'nı uygulayarak Diyarbakır'dan Koçgiri Bölgesi'ne kadar ki kısımda bir Kürdistan devleti kurmaktır. Planı uygulamaya koymak amacıyla ilk olarak

²⁶⁵ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 58.

²⁶⁶ Uğur Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925**, Özyılmaz Matbaası, 1993, s. 35.

²⁶⁷ M. Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Ani Matbaası, Halep, 1952, s. 123; Mustafa Balcıoğlu, **İki İsyân Koçgiri, Pontus, Bir Paşa Nurettin Paşa**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000, s. 132.

²⁶⁸ M. Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 124.

Şadan Aşireti Reisi Paşo Ağa, Refahiye Karakolu'na saldırdı. Mustafa Kemal Paşa, olayın ciddiyetini anlayarak Alışir Refahiye Kaymakam Vekilliği'ne, kardeşi Haydar Bey'i Ümraniye Bucak Müdürlüğü'ne atayarak hem isyan etmelerini önlemek hem de onları kazanmaya çalıştı.²⁶⁹ Bunun yanında hükümet, isyancılar üzerine bir nasihat heyeti göndererek olayları yatıştırmak istediğini belirtti. Olaylar yatışmayınca Mustafa Kemal Paşa, Sakkallı Nurettin Paşa'yı olay yerine gönderdi. Kürt Talebe Hevi Cemiyeti'nin reislerinden Zınnar Silopi(Kadri Cemilpaşa) anılarında olayla ilgili olarak şunları nakletmiştir:

*“Hükümet Koçgiriye bir nasihat heyeti göndererek fevver anda olan halkı sükûnete davet ve herhangi bir kıyam hareketine mani olmak türlü yalanlarla ahaliyi aldatmağa çalışıyordu. Bu yalanlara herkesten ziyade Koçgiri aşiretleri reislerinden Haydar Bey inanmıştı. Haydar Bey kan akıtmadan Türklerle anlaşarak Kürt milli haklarının temin edilebileceğini zan ediyordu. O ise nasihat hey, etinin bütün gayreti isyanı tenkile hazırlanan Nurettin Paşa ordusunun nevakisini ikmalle isyan sahasına yetişebilmesine lazım gelen vakti kazanmağa matuftu. Haydar bey nasihat heyetinin vaatlerine aldandığından isyanın tertip ve tanzimi işlerinde bir gevşeklik hasıl olmuştu. Az bir müddet sonra Koçhisar, Zara, Kangal cihetlerinden Nureddin Paşa ordusunun pişdarlarile başlayan muharebe şiddetini gittikçe artırıyordu. Meşhur Laz Osman çetesinin de Refahiye üzerinden Koçgiriye taarruza geçmesiyle her tarafta şiddetli harplar başlamıştı.”*²⁷⁰ Bu arada hükümet, Koçgiri aşiretleri içerisinde yer alan Geniyan Aşireti Reisi Murat Paşa'yı yanına çekmeyi başarmıştı. Mustafa Kemal de Alışir'e: *“Sizi Sivas temsilcisi Baytar Nuri de Dersim temsilcisi sıfatıyla ileriye hareket etmenizi görmek isterim”*²⁷¹ demiş. Ancak Alışir, teklifi reddettiği gibi faaliyetlerine devam etti. Alışir Bey'in üzerine gönderilen VI. Süvari Alay Komutanı Halil Bey, aşiretler tarafından yakalanarak idam edilmiştir. Alışir Bey, Ovacık'tan Hozat mıntikasına gelerek buradaki aşiretlerle görüşmüş ve aşiretlere 45 bin kişilik bir ordu meydana getirdiğini ifade ederek amaçlarının bağımsızlık olduğunu belirtmiştir. Hozat'taki aşiretlerden istediği desteği alan Koçgiri Aşireti Reisi Alışir Bey, Ankara Hükümeti'ne

²⁶⁹ U. Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925**, s. 35.

²⁷⁰ Zınnar Silopi, **Kürt Milletinin 60 Senden Beri Esarettten Kurtuluş Savaşı Hatıratı**, Stewer Basımevi, 1969, s. 76-77.

²⁷¹ M. Nuri Dersimi, **Hatıratım**, Doz Yayınları, İstanbul, 1997, s. 98.

ültimatom vererek onlardan bir takım isteklerde bulunmuştur.²⁷² Bu istekler kısaca şöyle değerlendirilebilir:

1-Kürdistan muhtariyet idaresine muvafakat eden İstanbul Saltanat Hükümeti'nin bu baptaki kararını Mustafa Kemal hükümetinin de resmen kabul edip etmeyeceğinin açıklanması.

2-Kürdistan muhtariyet idaresi hakkında Mustafa Kemal Hükümeti'nin görüş noktası ne olduğu hususunda Dersimsilere acele cevap verilmesi.

3-Elaziz, Malatya, Sivas ve Erzincan mıntıkları hapishanelerinde mevcut bütün Kürt mevküfların hemen serbest bırakılması.

4-Kürt çoğunluğu bulunan mıntıklardan Türk hükümeti idare memurlarının çekilmesi.

5-Koçgiri mıntikasına gönderildiği haber alınan askeri müfrezelerin derhal geri alınması.²⁷³

Aşiret heyeti isteklerine cevap alamayınca kendi aralarında istişare yaparak izlenecek yolu belirlemeye çalıştılar. Nuri Dersimi, anılarında bu konuyla ilgili olarak: *“İlk önce Dersimde Kürdistan istiklali ilan edilecek, Hozatta Kürdistan bayrağı çekilecek, Kürt milli kuvveti Erzincan, Elâziz ve Malatya istikametlerinden Sivas'a doğru hareket ederek Ankara hükümetinden resmen Kürdistan istiklalinin tanınmasını istiyecekti. Türkler bu isteği kabul edeceklerdi, çünkü isteğimiz silah kuvvetiyle desteklenmiş olacaktı. İlk adımı başarıyla aldıktan sonra, bütün Kürdistanın bizimle işbirliği yapacağına şüphe yoktu, çünkü milli kurtuluş ve ecnebi boyunduruğunu kırıp atmak milli vakarı olan her Kürdün emeli idi”*²⁷⁴ demektedir. Hükümet, bunun üzerine Diyap Ağa ve Meço Ağa'yı milletvekili olarak Büyük Millet Meclis'e davet ederken, diğer taraftan da Koçgiri Bölgesi'nde 10 Mart 1921 günü sıkıyönetim ilan etti.

Ankara Hükümeti'nin bu girişimi karşısında Koçgiri aşiretleri üzerinde etkili olan Seyit Rıza, Ankara'ya çektiği telgrafta Diyap Ağa ve Meço Ağa'nın Dersim Bölgesi'ni temsil etmediğini, Dersim Bölgesi'nin bağımsızlık istediğini, Ankara

²⁷² Ramazan Demir, **Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 75.

²⁷³ M. Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 129.

²⁷⁴ M. Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 130.

Hükümeti eğer anlamak istiyorsa kendileriyle masaya oturmaları gerektiğini bildirdi.²⁷⁵ 8 Mart 1921 günü Koçgiri aşiretleri, Kemah'a gelerek burayı derdest ettiler. Ankara Hükümeti görevlendirdiği Merkez Ordusu Komutanı Sakallı Nurettin Paşa hazırlıklarını tamamladıktan sonra 24 Nisan 1921'de harekete geçti.²⁷⁶ 30 Mayıs 1921'de Nurettin Paşa'nın komutasındaki ordu Alişir Bey'i yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine Alişir Bey teslim olmak zorunda kaldı. İsyanın bastırılmasına rağmen Nurettin Paşa, isyancılar üzerindeki faaliyetlerine devam etti. Bölgede isyana karışan karışmayan herkesi bu durumdan sorumlu tutan Sivas Valisi Ebubekir Hazım Tepeyran anılarında Sakallı Nurettin Bey ile ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmuştur:

“Askerle çemberlenen köyler ahalisi söylentilerin doğruluğuna, yani Kürtlerin tenkil, edileceğine inanarak hayatlarını kurtarmak için köylerini, evlerini terk ederek dağlara sığınmaya mecbur olmuşlardır. Sırf can korkusuyla kaçan, isyan ve şekavetle suçlanarak boş kalan köyler yakılıp yıkılarak bütün mal ve eşyaları ve hayvanları müsadere edilmiştir.

Şu suretle Ümraniye nahiyesine ve Zara Kazası'nın merkezine bağlı köylerden 76 ve Divriki Kazası'nda 57 ki toplam 132 köy muharip bir düşman istihkâmları gibi yakılmış, tahrip olunmuş ve yüzlerce nüfus öldürülmüştür. Ayrıca, bütün mal, eşya, zahire ve hayvanları yağma olunmuştur. Binlerce nüfus da dağlarda, kırlarda açlıktan ve sefaletten ölüme mahkûm edilmiştir.

Ahalinin her cinsten binlerce hayvanları alınıp orduca satılarak bedellleri de orduca alınıp hükümet sandığına senetler gönderilmiştir. Bu binlerce hayvanın nerede ve kanunen gerektiği üzere hangi daire veya memurlar tarafından artırma ile satıldığı da meçhuldür.

Nurettin Paşa bu pek kahhar katil ve müsaderelelerden sonra tahrip ettirdiği 76 köyün yeniden inşasını uygun görmeyip 16 köyde birleştirilmesini emretmiştir. (...) Kumandan Paşa'nın esasen selahiyeti haricinde olan bu emir ve teklifi Dahiliye Vekaleti'nce bittabi tasvip olunmadığı halde Paşa, ısrar ederek köylerindeki hanelerini yeniden yapmak isteyen ahalinin şiddetle menedilmesini doğrudan doğruya mahalli hükümete emretmiştir.

²⁷⁵ M. Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 133.

²⁷⁶ Baki Öz, **Belgelerle Koçgiri Olayı**, Can Yayınları, İstanbul, 1999, s. 175.

Nurettin Paşa, hükümetin emniyetle kendisine verdiği selahiyeti pek kötü kullanarak ika ettiği facialarla yetinmeyerek Koçgiri eşrafından katlolunan veya can korkusuyla dağlara saklanan kişilerin ailelerini de Sivas'a sürmüştü."²⁷⁷ Anılardan da anlaşılacağı üzere Nurettin Paşa'nın isyanı önlemek için aşırıya kaçtığı nedeniyle cezalandırılması ve idam edilmesiyle ilgili olarak tartışmalar yaşandığı sırada Mustafa Kemal'in Nurettin Paşa'yı koruduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁸ Olaylar bittikten sonra Vali Tepeyran'ın hazırlamış olduğu raporda sapla samanın karıştırıldığını, Nurettin Paşa'nın gayesini aştığını belirterek tutukluların serbest bırakılmasını talep etti.²⁷⁹ Yapılan incelemeler sonrası Meclis'te yapılan görüşmeler neticesinde bölgede sükûneti sağlamak için bir takım adımların atılması kararı alınır.

Koçgiri Ayaklanması'yla ilgili olarak Meclis'teki tartışmalarda Erzincan Milletvekili Osman Fevzi Bey(Topçu), Alişir'in affedilmesiyle ilgili olarak kanun teklifini sundu.²⁸⁰ Yine bir başka Meclis görüşmesinde, Koçgiri hadisesinden dolayı tek kişinin suçlu olarak yargılanmasının doğru olmadığını belirterek bölgede derinlemesine bir tahkikat yapılması gerektiğini belirten önerge verildi.²⁸¹ Sonuç olarak, Meclis'te alınan kararla yörede bir İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasını, öte yandan olayın incelenmesi için bir heyetin gönderilmesi kararı alındı.²⁸² Kurulan İstiklal Mahkemesi ve oluşturulan heyetin yapmış olduğu tahkikat sonrası alınan karar Meclis'te açıklandı. Alınan karara göre:

"Hıyaneti vataniye cürmünden maznunun aleyhim Haydar ve Taki Bey ve İzzet beylerle Veli'nin Ali ve Molla Mustafa ve Azizoğlu Yusuf ve Kel Ağazade İzzet'in idamlarına ve fakat esbabı muhaffifei takdiriye bulunmasına binaen işbu cezanın on beş sene küreğe tahviline ve tarihi ikat cürme nazaran 19 Kânunuevvel 1337 tarihli Af Kanunundan istifadelerine dair Sivas Bidayet Hâkimliğinden sâdır olan 16 Mart 1338 tarih ve 68 numaralı ilâm tetkik edildi. İlâmın icrayı muhakeme ve tayini ceza ve aftan istifade noktalarında muhalifi kanun bir cihet görülememiş ise de mahakimin tecili takibat kararı ittihazı salâhiyetine dair bir kaydı kanuni mevcut değilken Bidayet Hâkimliğinin Gencooğlu Mahmud ve Mustafa Paşa biraderi Mahmud haklarında tevkif

²⁷⁷ Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s. 75-77.

²⁷⁸ B. Öz, **Belgelerle Koçgiri Olayı**, s. 176.

²⁷⁹ B. Öz, **Belgelerle Koçgiri Olayı**, s. 201.

²⁸⁰ **TBMM ZC**, D. I, İ. II, C. XII, 29.08.1337, s. 102.

²⁸¹ **TBMM ZC**, D. I, İ. II, C. XIII, 1.10.1337, s. 72.

²⁸² **TBMM ZC**, D. I, İ. II, C. XIII, 1.10.1337, s.106.

*ve tahliyeleri anlaşılamadığından bahsile tecili takibat kararı ittihazı muvafik olmayıp ancak bu iki maznun hakkında da 19 Kânunuevvel 1337 tarihli Af Kanununun birinci maddesinin maznunlara ait fıkra dairesinde karar itası vecibeden bulunduğu ve gıyaben idama mahkûm Alişîr'in derdestinden mukaddem tetkik ve tasdiki hükmüne lüzum bulunmadığına ekseriyetle karar verilerek Heyeti Umumiyeye arz ve takdim kılındı.*²⁸³ Diğer taraftan hükümet Koçgiri Olayı nedeniyle zarar görenlerin zararlarını karşılayacağı gibi çiftçilere tohumluk sağlanmasıyla ilgili karar almıştır.²⁸⁴

Son olarak Koçgiri Ayaklanması, Milli Mücadele sırasında ortaya çıkmış önemli aşiret ayaklanmalarından biridir. Ayaklanma, Ankara Hükümeti'nin iç isyanlarla uğraşması sebebiyle büyük bir mecraya sürüklenmiş, merkezi hükümet isyanı nasihat heyetleriyle çözmeye çalışmış ancak başarılı olamadığı görülüyor. İsyanın ortaya çıkardığı önemli bir nokta, aşiretlerin çok güçlü olduğu gerçeğidir. Bunun yanında konumuz itibarıyla Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın aşiret reislerini yanına çekmek için siyaset kartını oynadığı da görülmüştür. Koçgiri olayından sonra hükümet burada idari düzenleme yaparak aşiretler arasındaki bağı koparmaya çalıştı.

İ-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yabancı Devletlerin Kürt Aşiretlerine Yönelik Politikaları

Osmanlı tebaası içerisinde yaşanan bağımsızlık hareketleri, birçok yabancı devletin ilgisini celp etmeye yetmişti. Çünkü XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren gözlerin çevrildiği Devlet-i Aliyye, sınırın batı bölgesinde yaşananlara odaklanmış, mamafih ülkenin doğusunda yuvalanan Rus, İngiliz ve kısmen de Fransızların bölge ahalisiyle olan münasebetlerini gözden kaçırmış ya da kaçırılmıştır. Bu şartlar altında bilhassa imparatorluğun sahip olduğu yer altı ve üstü zenginliği ve Asya'ya sahip olma arzusu, Rus ve İngilizleri karşı karşıya getirmeye yetmişti bile. Bu stratejik sahaya hakim olma dürtüsü, lokal politikaların oluşmasına yardım oldu. Kürdistan adı verilen coğrafyaya her iki devletin de söz sahibi olma eğilimleri aşiretlerle münasebetlerini ön plana çıkardı.

²⁸³ TBMM ZC, D. I, İ. III, C. XXVII, 26.02.1339, s. 487-489.

²⁸⁴ TBMM ZC, D. I, İ. II, C. XVII, 25.02.1338, s. 129-133.

1-Rusların Kürt Aşiretlerine Yönelik Politikaları

Rusların bölgeyle olan alakaları Osmanlı-Rus savaşlarının yaşandığı XIX. yüzyıla kadar indirgenebilir. Ruslar, Erivan'ı işgal ettikten sonra Ön Asya'nın kontrolünü sağlamak için İran'la karşı karşıya geldiler. Rusya'nın bu mücadelelerinde İran'a büyük destek sağlayan Hüseyin Ağa'yı, bir takım vaatlerde bulunarak kendi tarafına çekmesi, Kürt aşiretleriyle ilk temasın sağlanmasını beraberinde getirdi.²⁸⁵ Diğer taraftan Ermeni asıllı Rus generallerinden Korganof'un Doğu Anadolu ile ilgili çalışmaları sonrası Zeylani Aşireti Reisi Süleyman Ağa ile Sepki Aşireti Reisi ile görüştüğü gerçeği vardır.²⁸⁶ Ayrıca Rusların, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Kürt aşiretlerinden bir alay teşkil ettikleri de bilinmektedir.²⁸⁷

Rus Prens Paskeviç tarafından bölgedeki aşiretlerle bağlantı kurup Anadolu'ya hâkim olma projesinin temeli, Kürtlere verilecek olan kültür enformasyonu sayesinde gerçekleşeceğine inanan Rus dış politika yapımcıları, bölgeyle ilgili tarih çalışmalarına başladılar.²⁸⁸ Ruslar yeri geldiğinde bu stratejik planlarını gerçekleştirmek için birçok ajanını da kullanmışlardır. Bunlardan biri olan ajan Avyarov, Rus dışişlerinin güney politikalarını gerçekleştirmek için kullandığı önemli figürlerden biridir. Ajan Avyarov, bilhassa Rusların, İran ve Osmanlı Devleti ile olan savaşlarında önemli raporlar hazırlanmasıyla tanınmaktadır. Örneğin Rusların bölgeye olan harekâtlarında ve çıkan isyanlarla ilgili olarak Avyarov, kitabında düştüğü şu notlar ilgi çekici olsa gerek:

“1853 yılının sonunda Türkiye Kürtleri ile sıkı bir ilişkimiz başladı. Kürtlerle ilişkinin temini için Prens Vorunsov'a yüz bin sarı lira gönderilmiştir. Aralık 1853 tarihinde Cemidanlı, Milanlı ve Bezik Kürtlerinin Gümrü'ye gelerek emirlerimizi dinleyip kanunlarımıza itaat edeceklerini beyan etmişlerdir. Bunların geri dönüşleri sırasında her birine hediyeler verilmiş ve kendi iradeleriyle bizimle beraber hareket edeceklerini açıklayan bu başkanlardan dördü rehin olarak Gümrü'de alıkonulmuştur. Bundan sonra çok zaman geçmeksizin Zılanlı Aşireti başkanları Kasım Han, Ahmet Ağa

²⁸⁵ İbrahim Etem Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, Kömen Yayınları, Ankara, 1977, s. 115.

²⁸⁶ İ. Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, s. 115.

²⁸⁷ İsrail Kurtcepe-Suat Akgöl, “Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1995, s. 249.

²⁸⁸ W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, s. 222-223.

ve Sarı Ağa, bütün savaşlarımızda bize yardım etmek arzusunda olduklarına dair mektuplar göndermişlerdir."²⁸⁹

Avyarov'un kitabından da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Bedirhan Bey'in isyanında da Rusların parmağı vardır.²⁹⁰ Diğer taraftan Rus General Graf Paskeviç, Rusların Küçük Asya olarak nitelendirdiği Anadolu'daki faaliyet alanı için Kürt aşiretlerin desteğine ihtiyaçları olduğunu belirterek Rus Hükümeti'ni bu konuda adım atması gerektiğini ifade etmiştir.²⁹¹

Kırım Savaşı sonrası Rusların Kürt aşiretlere yönelik politikaları iyice netleşmeye başladı. Fatih Ünal, Rusların bölgeyle olan ilgisini ve aşiretlerle münasebetini temelde Kürt aşiretlerini kendi tarafına çekmek için para ve ödül gibi taltif edici yöntemleri kullandığını, örneğin 1854 yılına kadar hem gizli ajanlık hem de Rus propagandası yapmaları karşılığında 2150 altın verildiğini, ancak Osmanlı-Rus sınır savaşlarında bu aşiretlerin Osmanlı tarafında savaşmalarını ilginç bulduğunu ifade etmektedir.²⁹² Ayrıca Ruslar, Kürt aşiretlerinin anlaşmalara biat ettiklerini iyi bildiklerinden bu konudaki ciddiyeti hiçbir zaman elden bırakmadı. Özellikle de Kırım Savaşı sonrası Rus ajanlarından Loris Malakof'un doğudaki Kürt aşiret liderlerinden Ahmet Ağa ile Cafe Ağa'yla görüşerek bölgedeki aşiretlerin Ruslarla beraber hareket etmesini istedi.²⁹³ Aynı şekilde Rus General Babatov, Kars bölgesine gelerek Rusların genel politikası hakkında aşiretleri bilgilendirdi. Diğer taraftan Erzurum'da konsolos olarak görev yapan Aleksandr Jaba, Kürtlerle ilgili bilimsel çalışma yapılması için faaliyetlerde bulunmuştu.²⁹⁴

93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında General Boris Melikov sayesinde birçok Kürt aşireti Ruslarla beraber hareket etti.²⁹⁵ Hatta sınır mücadeleleri sırasında Yezidi Kürt aşiretlerinden bazılarının Rus tarafında savaştığı da bilinen bir gerçektir.²⁹⁶ Harb sonrası Rusların, Osmanlı Devleti'nin doğu coğrafyasına olan ilgisi daha da arttığı gözlemlendi. Hatta bu savaş öncesi Dersim aşiretlerinin, Rus

²⁸⁹ Avyarov, **Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler (1801-1900)**, s. 53.

²⁹⁰ Avyarov, **Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler (1801-1900)**, s. 84.

²⁹¹ Fatih Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları" **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, V, S. XVII, 2008, s. 134.

²⁹² F. Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", s. 135.

²⁹³ İ. Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, s. 116.

²⁹⁴ İ. Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, s. 117.

²⁹⁵ F. Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", s. 138.

²⁹⁶ F. Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", s. 139.

Konsolosluğu'na gönderdikleri mektuplarda, aşiretlerin muharebe esnasında Ruslara yardım edeceklerini beyan ettikleri bilinmektedir.²⁹⁷ İmzalanan Yeşilköy Antlaşması sayesinde, Doğu Anadolu'da hâkimiyet kuran Ruslar, lokal politikalarında önemli bir yer tutan aşiretlerle olan ilişkileri daha da geliştirdi. Osmanlı Devleti'ne isyan bayrağı açan Şeyh Ubeydullah ve diğer aşiretlerin lojistik desteklerinde Rusların doğrudan etkisinin var olduğu iddia edilebilir.²⁹⁸

Bir diğer ajan General Mayewski, Sultan Abdülhamid tarafından kurulmuş olduğu Hamidiye Alayları ile ilgili olarak konsolosluğa bilgi verirken, alayların kuruluşunu Ruslara ve Ermenilere karşı tampon bölge oluşturmak olarak değerlendirmektedir.²⁹⁹ Rusların aşiretlerle olan ilişkileri bu kadar değildi. Bilhassa aşiretlerin düzensizlik yaratarak anarşik faaliyetlerini çoğalttığı XX. yüzyılın son çeyreğinde, İran menşeli Simko Ağa'nın Osmanlı Devleti'nin sınırı aşarak yağma hareketlerinde, Bitlis Hadisesi'nin oluşumunda birinci derecede etkili devlet Rusya olmuştur.³⁰⁰

XX. yüzyılın başında Kürt ve Ermeniler arasındaki gerginlikler en çok Rusların işine geliyordu. Çünkü arbedeyle uğraşan Osmanlı Devleti, Rus istekleri karşısında taviz vermek zorunda kalabiliyordu. 1905 yılında Herki Aşireti Reisi Cafer Ağa'nın öldürülme olayı, bölgedeki aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne sırt dönmesine zemin hazırladı.³⁰¹ Bu durumdan yararlanan Rusya, bu sefer bölgede etkin olan Barazi Aşireti ile ilişkilerini yoğunlaştırıp Kürt aşiretlerinin Rusya ile birlikte hareket etmesi için kulise başladı.³⁰² Birinci Dünya Harbi yaklaştığında gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse Rusların bölgede aşiretleri yanlarına tutmak için ellerinden gelenini yaptıkları bilinmektedir.

Birinci Dünya Harbi'nde ise Ruslar, Sarıkamış Harekatı'ndan sonra bölgeyle ilgili politika değişikliğine gittiği görülmektedir. İlk başlarda aşiretlerle iyi ilişki kurdukları gözlenen Ruslar, savaşın ortalarından itibaren Kürt aşiretlerinin bulunduğu yerlere Rus göçmenlerini yerleştirerek, nüfus dengesini kendi lehlerine çevirmeye

²⁹⁷ İsrail Kurtcepe-Suat Akgöl, "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri", s. 249.

²⁹⁸ Avyarov, **Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler (1801-1900)**, s. 122-123-124.

²⁹⁹ **Rus General Mayewski'nin Doğu Anadolu Raporu**, Haz. Hamit Rehlivanlı, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Van, 1997, s. 22-23.

³⁰⁰ W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, s. 232.

³⁰¹ M.S Lazarev- Ş.X. Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s. 171.

³⁰² İ. Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, s. 119.

çalıştılar.³⁰³ Bu durum, bilinçlenen aşiret reislerinin savaşın sonuna doğru Osmanlı Devleti ile beraber hareket etmesini sağladı.

Rusların bölgeyle olan ilgisi bu kadar değildi. Milli Mücadele sonrası özellikle Türkiye ile İngiltere arasında yaşanan Musul Meselesi dolayısıyla Rus Dışişleri Bakanlığı yayın organı olan Mejdunarodnaya Jizn'de Kabulskiy'in kaleme aldığı makalelerde Şeyh Said İsyanı ile ilgili anekdotlar, bölgede İngilizlerin sürdürdüğü bölücü politikalar ve aşiretler hakkındaki bilgiler kayda değerdir.³⁰⁴ Yine Rus Telgraf Ajansı'nda (ROSTA) yer alan haberlere göre bazı aşiretlerin Şeyh Said'i desteklemediğine dair bilgiler de yer almaktadır.³⁰⁵ Rusya'nın aşiretlerle ilgili istihbarat çalışmalarında önemli bir yer tutan Ağrı İsyanı'na ise olan bakış açıları ise şöyledir: Ruslara göre Ağrı İsyan aşiretler tarafından çıkarılmış olup amaç bağımsız bir Kürt devleti oluşturmak şeklinde özetlenebilir.³⁰⁶ Rusların, aşiretlerin büyük bir katkısı olduğu düşündüğü bir diğer isyan Dersim İsyanı'dır. Ruslara göre isyanın ortaya çıkışında Fransız ve İngilizlerin birer piyonu olan aşiretler önemli bir rol oynamıştır.³⁰⁷

Sonuç olarak Rusların, Kürt aşiretlerine yönelik politikalarının temeli, aşiretlere ödül, para veya onurlandırıcı hediyeler vererek kendi yanına çekmeye çalışmış, bunun karşılığında da Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmaya sevk ederek bölgeyi derdest etme üzerine kuruludur. Diğer taraftan aşiretler arasında kültür formasyonunu yayarak Kürtlerin bir ulus halinde hareket etmesini sağlayacak yayınlar da Rusların Kürt aşiretlere yönelik politikaları arasında yer alır. Bu yayınları da ajanlar aracılığıyla aşiretler arasında dağıtılarak onların bir ülkü oluşturması Rus amaçları arasında gözükmektedir. Modern Türkiye'nin kurulmasından sonra da Rusya'nın bölgeyle olan politikalarının değişmediği hatta hazırlanan raporlarda çıkan isyanların toplumsal ve siyasal seçeneklerin analiz sürecinden geçirildikten sonra Rus hükümetlerine sunulduğunu gerçeği vardır.

³⁰³ E. Aydoğan, **İttihat Terakki'nin Doğu Politikası**, s. 176.

³⁰⁴ Mehmet Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s. 68-69.

³⁰⁵ M. Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları**, s. 80.

³⁰⁶ M. Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları**, s. 130-131.

³⁰⁷ M. Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları**, s. 165.

2-İngilizlerin Kürt Aşiretlere Yönelik Politikaları

Rusların aksine İngilizlerin bölge ile ilgili politikaları XIX. yüzyılda başlamıştır. İngilizler, bölgeyi işgal etme düşüncesini taşımamakla beraber yerel güçleri kendi tarafına çekerek, zengin petrol yataklarına sahip olma inancını stratejilerine uygun bir şekilde sürdürmeye çalıştılar.³⁰⁸ İngiliz Konsolos Sir Henry Rawlinson ve Rodon Cissini'nin bölgedeki Kürt aşiretleri hakkında hazırladığı raporlar ve Kürtlerin milliyetçi duygularına yönelik söylemleri, İngilizlerin Kürt aşiretlere yönelik ilk dış siyasa girişimi olarak değerlendirilebilir.³⁰⁹

İkinci girişim ise 1817 ve 1820 yıllarında Hiyd, Brotr ve Ric isimli ajanların Kürt aşiretleri ile olan münasebetleridir.³¹⁰ İngilizler, bu siyasal girişimin önündeki en büyük engel olan Rusların önünü tıkayabilmek amacıyla yoğun çalışmalara başladılar. Çünkü İngilizler bölgede Rusların etkin alanının geniş olduğunu iyi biliyorlardı. Hatta ajan Walter Guinness hazırlamış olduğu raporda Rusların bölgede etkin olduğu, bu etkinliği de şöyle açıklamaktadır:

*“Kürtlerin Rusya’ya gösterdikleri sevgi daim dikkat çekici. Kürtler, Türklerin işlerine karışmamasına, askerlik zorunluluğunun Kürtlere tam uygulanmamasına rağmen Türkler’den nefret etmektedirler. Bunların çoğu Rus silahları ile donatılmıştı. Hattâ bir defa, ulaştırılması çok güç bir köyde Kürt gibi giyinmiş ve Kürtlerin yaşantısını paylaşan bir Rus gördüm. Uzun yıllardır köyde yaşadığı, polisle başı derde girdiği için Rusya’dan kaçtığı söyleniyordu. Belki de doğrudur. Fakat sık sık ile merkezine gittiğini ve Rus Ordusunda subay olan kardeşinin kendisine para gönderdiğini de öğrendim. Böyle bir adamın çok kuvvetli nedenleri olmadan, son derece geri bir Kürt köyünde yaşamaya karar vermesi, hiçbir şey olmasa bile hayret uyandırıyor.”*³¹¹

Şeyh Ubeydullah’ın Osmanlı’ya karşı başkaldırısında da Rusların olduğu kadar İngilizlerin de etkisi olmuştur. En azından İngilizlerin Ubeydullah’ı kendi tarafına çekme konusunda girişimi vardır.³¹² Ayrıca isyan sonrası Bill adlı İngiliz ajanının bölgedeki aşiretlerin nabzını ölçmek amacıyla Van Vilayeti’ne gelerek ve burada

³⁰⁸ E. Aydoğan, **İttihat Terakki’nin Doğu Politikası**, s. 164.

³⁰⁹ B. Şimşir, **Kürtçülük 1789-1923**, s. 60-61.

³¹⁰ İ. Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, s. 126.

³¹¹ İ. Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, s. 120.

³¹² M. S. Lazarev- Ş.X. Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s. 154.

mühim aşiret reisleriyle görüşmesi ilginçtir.³¹³ Ajan Bill'in faaliyet alanı olan Doğu Anadolu'da, ayıca Misyoner Laş'ın da Amerikalılardan destek alarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni kapsayacak şekilde bölücü çalışmalar yapmıştır.³¹⁴

İngiltere açısından aşiretler, Kafkasya stratejisinde yarıştıkları Rusya'yı ekarte etmek için mahalli lojistik destekti. Bu lojistik desteğin elde edilmesi de Birinci Dünya Harbi öncesi mühim bir önem taşımaktaydı. Bu amaçla İngiliz dış politika yapıcılarını gerek misyonerler yoluyla gerekse de ajanlar vasıtasıyla aşiretlerin kazanılması sürecini iyi yönetmek için Binbaşı Charles Noel'i görevlendirdiler. Bilhassa Binbaşı Noel, aşiretlerle olan ilişkilerinde onları İngiliz politikalarına inandırmak için çeşitli minvallere başvurduğu görülmektedir.

Noel, bölgedeki aşiretleri dolaşarak hazırladığı raporlar İngiliz Dış İlişkiler Ofisi açısından önemli anekdotlar içermektedir. Noel'in 1919 yılında başladığı yolculuk esnasında birçok doğu ilini dolaştığı ve gezdiği Rışvan, Sine Milli, Bedirhan aşiretleri hakkındaki değerlendirmesi, İngilizlerin Ruslar kadar Kürt aşiretlerini tanıdıklarını ortaya koymaktadır.³¹⁵

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusların savaştan çekilmesi üzerine oluşan boşluğu doldurmak için İngiltere, Bağdat merkezli politika güdebilmek amacıyla General Maude'yi bölgeye gönderdi. Daha sonra da bölgede etkin olan Şerif Paşa, Seyyit Abdülkadir ve Bedirhan ailesiyle bağlantı sağladılar.³¹⁶

Bu arada Noel, İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği mektupta, görüşmüş olduğu birçok aşiretin eğer bölgeye Kürt bir vali atanacak olursa İngilizlerle beraber hareket edeceklerini ifade etti.³¹⁷ Dünya harbi sonrası İngilizlerin kullandığı ikinci adam Kürt Şerif Paşa'dır. Kürt Şerif Paşa, bilhassa Sevr Antlaşması sırasında bağımsız bir Kürt devleti kurma girişimi karşısında da birçok aşiret reisi tarafından şiddetle eleştirilmiştir.³¹⁸

³¹³ İ. Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, s. 129.

³¹⁴ İ. Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, s. 129-130.

³¹⁵ **Binbaşı Noel'in Günlüğü, Kürdistan 1919**, Avesta Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 129-130.

³¹⁶ B. Şimşir, **Kürtçülük 1789-1923**, s. 302.

³¹⁷ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s. 554.

³¹⁸ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 258-259.

Savaş sonrası Musul'a iyice yerleşen İngilizler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Musul için bir tampon alan olduğunu biliyorlardı. Mart 1920'de General Devi, Urfa'da bulunan aşiret reisleriyle görüşme talebi, aşiret açısından olumsuzlukla sonuçlanınca, İngilizler diğer bölgedeki aşiretlere yönelmek zorunda kaldı.³¹⁹ Bu amacı gerçekleştirmek için İngilizler, Van Vilayeti'nde etkin olan Simko Ağa'yı kendi tarafına çekmek adına bir takım faaliyetler gerçekleştirmeye çalıştılar.³²⁰

Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra İngilizlerin en büyük korkusu Musul'u kaybetmektir. Bu amaçla mahalli politikalarına devam ettikleri anlaşılıyor. Lozan barışından sonra başlayan Musul görüşmelerinde istenilen sonuç alınamayınca, Türk tarafı askeri hareketliliği artırmıştı. Buna mukabil İngiltere ise olası bir isyan çıkartarak her ne pahası olursa olsun Musul'u bırakmamak niyetindeydi. Nitekim 1925'de çıkan Şeyh Said İsyanı, Türkiye'nin Musul'u bırakmasında etkili olduğu ileri sürülebilir. Ancak çıkan bu isyanda İngilizlerin rolünün olup olmadığı hakkında elimizde yeterince belge ve bulgu olmadığından gerçekçi bir yorum yapmak zordur. Mamafih İngilizlerin aşiretlerle olan ilgisi ve Kürt bağımsızlık hareketleri destekleyici politika belirlemesi, çıkan isyan üzerindeki şüpheleri artırmaktadır.

Sonuç olarak İngilizlerin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile ilgili siyasetindeki tek aktör olan aşiretlerle olan ilişkileri, İngiltere'nin petrol yataklarına olan ilgisinin bir neticesidir. İngilizler, Ruslara göre aşiretleri daha çok bağımsızlık hedefi çerçevesi içinde örgütleyerek kullandıkları görülmektedir. Tüm bunlara binaen aşiretler, İngiliz dış politikasının Orta Doğu ölçüsünde önemli bir argümanı olarak kullanılmışlardır.

3-Diğer Devletlerin Aşiret Üzerindeki Politikaları

Rusların ve İngilizlerin bu coğrafyadaki faaliyetlerinin yanında Almanya, Fransa ve Amerikalıların da bölgeyle olan münasebetleri üst noktaydı. Petrol yataklarının enerji sahasında önemli bir yer etmesi, sömürgeci devlet olan Fransızların ve Almanların sömürge ihtiyacını Orta Doğu'dan karşılamak istemeleri bölgeye yönelik politika oluşturmalarına zemin hazırladı.

³¹⁹ Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, XXXIX Ankara, 2007, s. 432.

³²⁰ Tuncer Çağlayan, "İngiltere'nin Kürt Politikasının Van Vilayetindeki Etkileri (1919-1920)", s. 40.

Fransa'nın bilhassa Sykes-Picot Antlaşması'yla ifa ettiği politikaları, İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Suriye Antlaşması'yla Urfa, Maraş, Adana, Antep gibi yerlerin Fransa'ya bırakılmasıyla başlamıştır. Fransızlar, General Keret aracılığıyla bölgedeki Milli ve Seyale aşiretlerini yanına çekmeye çalıştı. Ancak bu teşebbüsünde çok da başarılı olamadığını görülmektedir.³²¹

Milli birliğini geç tamamlayan Almanya, sömürgecilik yarışında da geç kalması üzerine İngiltere'nin sahip olduğu sömürgeleri derdest etmek için saldırgan bir tutum izledi. Almanya'yı buna iten ana sebep, sanayisi için gerekli olan ham maddeyi karşılamak ve zengin petrol yataklarına sahip olma güdüsüdür. Bu amaçla harekete geçen Almanya XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ile olan ilişkilerinde ve özellikle de II. Abdülhamid döneminden itibaren iyi ilişkiler kurdu.

II. Abdülhamid döneminde başlayan Osmanlı-Alman ortaklığı işbirliği konseryumu İttihat ve Terakki döneminde zirve yaptı. Bilhassa İttihat ve Terakki hükümetleri döneminde Alman generallerin, Osmanlı ordusunu yeniden yapılandırması hususundaki girişiminin arkasında Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden bir takım imtiyazlar elde etmek istediği görülür. Nitekim Almanya'nın Musul'u derdest etme girişimi olan, 1903'teki Bağdat demiryolunun her iki yanında 20 km'lik şerit içinde kalan petrol yataklarını kullanmaya ilişkin imtiyaz, bu hareketin ilkiydi.³²²

Aynı dönemde Erzurum'daki Alman Konsolosu Andreas, bölgesel geziler düzenleyerek bölgedeki aşiretleri Almanların yanına çekmek için onlarla sıkı ilişkiler kurmaya çalıştı.³²³ Almanya'nın bu stratejisinin altında Ruslara ve İngilizlere karşı üstünlük sağlamak olduğu tahmin edilmesi zor olmasa gerek. Ancak Birinci Dünya Savaşı'na girilirken bölgede önemli bir Alman gücünün aşiretlere yönelik politikasını söylemek güçtür.

Bölgesel olarak Amerika'nın aşiretlere yönelik bir politikası zımnen de olsa vardı. Ancak bu politika ne petrol yatakları için ne de diğer zenginlikler içindi. Amerika'nın tek düşüncesi misyonerlik adı altında dinsel bir hareket taşıyordu. Özellikle Kürt aşiretleri arasında yaşayan Nasturilerin ve Ermeniler arasında misyonerlik faaliyetleri geniş bir çaba ürünüydü. Yine Kürt aşiretlerinin yoğun olarak

³²¹ İ. Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*, s. 72-73.

³²² Kemal Mazhar Ahmed, *I. Dünya Savaşında Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, 1996, s. 23.

³²³ K. M. Ahmed, *I. Dünya Savaşında Kürdistan*, s. 29.

yaşadığı bölgelerde yaklaşık 198 kilise ve okulun açılmış olması, tesadüf değildir.³²⁴ Bunun yanında Amerika'nın Şeyh Ubeydullah İsyanı'na, misyoner Dr. Cochran aracılığıyla destek verdiği bilinen bir gerçektir.³²⁵

Sonuç olarak yabancı devletlerin aşiretlere dönük olan politikaları genelde Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu enerji hammaddeleri üzerinden önemli bir pozisyon sağlamaya yöneliktir. Bilhassa Rus ve İngilizlerin aşiretler üzerinde ciddi bir siyaset takip ettikleri görülmektedir. Rusların daha çok kültür enformeli hususunda, İngilizlerin ise para ve ödül konusunda aşiretleri kendi tarafına çekmek için uğraştıkları görülmektedir. Diğer devletlerin benimsemiş oldukları aşiret politikaları kısa süreli olduğu için istenilen başarı elde edilemediği göze çarpmaktadır. Diğer taraftan birçok devlet, bölgesel olarak Kürt aşiretlerini kendi tarafına çekmek istemelerine rağmen, aşiretlerin çoğunluğunun Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu gerek savaşlar esnasında gerekse Milli Mücadele sırasında taraf olduklarını ilan etmeleriyle açıklanabilir. Ancak şu da önemli bir gerçektir ki Rus ve İngilizlerin kullandıkları kültür enformasyonu stratejisi, aşiretler üzerinde etkili olarak onların ulusal hareketlerinin ortaya çıkmasında önemli bir yer tuttuğu söylenilebilir.

---

³²⁴ K. M. Ahmed, **I. Dünya Savaşında Kürdistan**, s. 55.

³²⁵ W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, s. 160.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE CEREYAN EDEN AŞİRET İSYANLARI VE HAZIRLANAN RAPORLAR

A-Cumhuriyet Döneminde Ortaya Çıkan İsyanlarda Aşiretlerin Rolü

1-Şeyh Said İsyanı ve İsyan Sürecinde Yaşanan Gelişmeler

Genç modern Türkiye için saltanatın kaldırılıp 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı, beraberinde olası bir kamplaşma sürecini de ortaya çıkardı. Bu durum, Cumhuriyet'in ilanının bir gündeme alınması Türkiye'de sistematik bir muhalefet olgusunun içinin doldurulması için bir fırsat niteliydi. Teşkilat-ı Esasiye'de yapılan değişikliklerle “*Türkiye devletinin şekli-i hükümeti cumhuriyettir*” ibaresi Tanzimat'tan beri süreklilik arz eden bir oluşum sürecinin son raddesini alması egemenlik kavramına yeni bir tanım getirmesi açısından önemliydi.³²⁶ Ancak bu durum yukarıda belirtildiği gibi ya da siyaset bilimcilerin deyimiyle merkez çevre kavgasının ilk kıvılcımı olarak algılanmaktadır. Bir tarafta iktidarı derdest etme arzusunda olan Halk Partisi, diğer tarafta Milli Mücadele sonrası tasfiye edileceği korkusuyla kamplaşmaya çalışan asker-aydın kisvesi.

3 Mart 1924 yılında Halifelik kurumunun kaldırılması muhalefet cenahının birleşmesine zemin hazırladı. Nitekim içlerinde Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey (Orbay), Ali Fuat Paşa (Cebesoy) gibi eski İstiklal Savaşı komutanlarının yer aldığı üst düzey kişiler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı(TCF) 17 Kasım 1924 tarihinde kurdular. Partinin kurulması, Halk Partisi'ne muhalefet edenlerin teveccühünü kazanmasını sağladığı belirtilebilir.

Türk siyasal tarihinin önemli muhalefet partilerinden biri olan TCF'nin parti programında yer alan “*Fırka, efkar ve itikad-ı diniyyeye hürmetkardır*” maddesi muhafazakar kesimin ilgi odağı haline gelmesinde etkili oldu. Partinin kuruluşunu izleyen günlerde başlattığı yüksek gerilimli muhalefet sayesinde Başbakan İsmet Paşa (İnönü), sağlık nedenlerini öne sürerek istifa etmek zorunda kaldı. Yerine kurulan Ali Fethi Bey (Okyar) hükümeti ise muhalefet karşısında kendini müdafaa edemiyor,

³²⁶ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi 1920-1960*, II, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 9.

Ankara’da iktidar muhalefet eksenindeki çatlak tüm devlete sirayet etmesine zemin hazırlıyordu.

Şeyh Said İsyanı öncesi önemli gelişmelerden biri de Koçgiri İsyanı sebebiyle devlete aksülamel gösteren birçok aşiret reisinin Halifeliğin kaldırılmasından sonra medrese, tekke ve zaviyelerin kapatılmasının dini hassasiyetlerini sebep göstererek Ankara Hükümeti’ne reaksiyon gösterdiler. Halifeliğin kaldırılmasından sonra bölgedeki aşiretler, Halife eksikliğini şeyh ve dervişlere yanaşarak gidermek istediler. Bu durumda zaten bölgede güçlü olan şeyh ve mellelerin(imam veya dini aydın) daha kuvvet kazanmasını sağladı. Bölgede araştırma yapan Metin Toker şeyh ve mellelerle ilgili olarak şu notları düşmesi önemlidir: *“Doğuda, o tarihteki (1925) şeyhlik müessesesini sadece dini bir müessese olarak görmemek lazımdır. Şeyhler tekkelerinde oturan, müritlerinin getirdikleri hediyelerle geçinen yaşlı başlı kimseler değildi. Şeyhler ata binen, silah ve kılıç kullanmakta usta, vuruşkan gözü pek derebeylerdi. Halkın üzerinde ayrıca bir de dini etkileri vardı. Müritlerini zikrettirirlerdi ve üzerlerinde tam bir hâkimiyete sahiptiler.”*³²⁷

Ayaklanma öncesi yıllardır Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde faaliyetlerini sıklaştıran İngiliz ajanı Noel’in faaliyetleri dikkat çekicidir.³²⁸ Çünkü İngilizler, Lozan görüşmelerinde Türk tarafıyla çözemediği Musul meselesinde avantajlı duruma geçmek için girişimlerini başlattığı bilinmektedir. Mustafa Kemal’in Musul’u almak için ordu hazırlattığı istihbaratı da İngilizlerin bölgeye yakınlık duymasına zemin hazırladığı düşünülebilir.³²⁹ Bunun yanında İngilizlerin Türk Silahlı Kuvvetleri’nin imkân ve kabiliyeti hakkında araştırma yapması da kayda değerdir. Mim Kemal Öke, Şeyh Said İsyanı’nın ortaya çıkışındaki İngilizlerin rolünü şöyle değerlendirmektedir: *“İngiltere perde arkasından olsa dahi Şeyh Said Olayı’na destek sağlamışsa müdahalenin dozunu gayet iyi ayarlamış, eylemcileri nihai zafere ulaştıracak geniş çaplı bir arka çıkmadan kaçınmıştır. Bu suretle eylemcileri cesaretlendirerek, gizli tasavvurlarını icra safhasına sokmalarını sağlamıştır.”*³³⁰

³²⁷ Metin Toker, **Şeyh Said ve İsyanı**, Yenigün Haber Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 38.

³²⁸ Robert Olson, **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925**, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992, s. 84.

³²⁹ **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları**, I, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 113.

³³⁰ Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s. 160.

Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri adlı yapıtında Şeyh Said İsyanı'nın ortaya çıkışında İngiliz faktörüne yaklaşımı ehemmiyet taşımaktadır: *“Halifeliğin kaldırılmış olması, Kürtlerin ayaklanmasında önemli rol oynadığı gibi, Kürt unsurunun çoğunlukta bulunduğu Musul üzerindeki Türk iddiasını da zayıflatmıştır. Milliyetçi düşünceye yabancı olan Musul Kürtlerinin, Türkiye'yi Irak'a tercih ettikleri söylenebiliyorsa, bunun başlıca nedeni, Halife'ye yani İslam'a olan bağlılıklarıydı. Musul sorununun çözüme kavuşturulmamış olduğu bir sırada halifeliğin kaldırılması; İngiltere'nin İslam etkeni dolayısıyla duyabileceği endişeyi gidermek için ya da öteki nedenlerle alınmış olsa da, sonuçta Türkiye'nin Musul tezinin manevi bir darbe indirmişti. İngiltere'nin Musul'daki bir görevlisi, halifeliğin kaldırıldığı yolundaki haberleri hayretle karşılayıp, buna inanmakta güçlük çektiklerini yazmaktadır. Bu İngiliz görevlisi o zamana kadar Kürdistan'ı patlamaya hazır bir volkan gibi kaynaştıran Türk propagandasının, Kürtlerin halifeye kesin bağlılığa dayandırıldığını, Türklerin kendi bindikleri dalı kesmelerinin ise, İngiltere için inanılmayacak kadar mükemmel bir şey olduğunu belirtmektedir. İngiliz görevlisi tabi bu durumdan yararlanmayı ihmal etmedik diye eklemektedir. Türk Hükümeti'nin Kürt ayaklanmasına karşı aldığı sert önlemler de Musul'daki mahalli Kürt ileri gelenlerinin tepkisine yol açmaktaydı.”*³³¹

Kazım Karabekir Paşa, Şeyh Said İsyanı'nın ortaya çıkışındaki sebepleri sayarken; doğu bölgesindeki cehaleti ve geri kalmışlığı, aşiretlerin varoluşlarına eğitimsizliğin ve işsizliğin kötülüklerin başı olduğuna dikkat çekerek genelde bölgedeki isyanların sebeplerini bu etmenlerde aranmalıdır diye not düşmüştür.³³²

Yine Şeyh Said İsyanı'nın ortaya çıkmasında önemli olduğu düşünülen bir diğer sebep, II. Meşrutiyet'ten beri olgunlaşmaya başlayan Kürt bağımsızlık hareketinin Kürt Teali Cemiyeti'nin faaliyetleriyle beraber güç kazanması.³³³ İsyanların bastırılmasına rağmen devlet otoritesinin ayaklanmanın çıkış sebeplerine tam olarak inilmemesi de isyanın başlamasında etkili olmuş olabilir. Zira bölgede meydana gelen isyanlarda her

³³¹ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 98-99.

³³² Kazım Karabekir, **Kürt Meselesi**, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s. 46-47.

³³³ Kemal Kirişçi-Gareth M. Windrow, **The Kurdish Questions And Turkey**, Frank Cass, London, 1997, s. 80.

seferin de aşiretlerin isyanı yönlendirmesi düşündürücüdür. En son olarak Kürtçe'nin alınan kararlar okullarda yasaklanması isyanın ciddi sebeplerinden biridir.³³⁴

2-İsyanın Başlaması ve Aşiretlerin Desteği

1924 yılının sonuna doğru Kürt bağımsızlık hareketinin öncüleri olan Azadi üyelerinin tutuklanması, Kürt aşiret lideri ile şeyhleri arasında infial yarattı. Bunun yanında Kürt aşiret reisleri tarafından gerçekleştirilen Diyarbakır Kongresi'nde, Ankara Hükümeti'nden bölge ile bir takım adımların atılmasını istediler. Ancak onların bu istekleri karşılıksız kalınca ayaklanmak için önder arama işine koyuldular.³³⁵

1914'den beri örgütlenme içine giren Azadi üyeleri ile Kürt aşiret reisleri, 1924 yılında Palulu Şeyh Said'i önder olarak kabul ettiklerini açıkladılar.³³⁶ Şeyh Said önderliğindeki Azadi Örgütü ilk olarak Halifelik'in geri getirilmesi ve Kürtçenin serbest bırakılması fikrinde ortak bir konsensüs belirlediler. Cibran Aşireti Reisi Halid Bey, Huyut Aşireti (Muş), Hasenanlı Aşireti (Muş), Silkan Aşireti (Bitlis), Makso Aşireti (Bitlis), Sınikan Aşireti (Siirt), Molarahme Aşireti (Siirt), Zengon Aşireti (Hakkâri), Herki Aşireti (Mardin) gibi aşiretler Şeyh Said'in yanında olduğunu bildirdiler. Aşiretler arasındaki bağlantıyı bölgedeki şeyhlerin sağlamsı kararını da aldılar.³³⁷ Buna karşılık bazı aşiretlerde bu isyana karşı olduğunu belirttiler. Bunların başında da Said-i Nursi gelmektedir. Said-i Nursi, Şeyh Said'e gönderdiği mektupta: *“Türk milleti asırlardan beri İslamiyet'e hizmet etmiş ve çok veliler yetiştirmiştir. Bunların torunlarına kılıç çekilmez. Siz de çekmeyiniz. Teşebbüsünüzden vazgeçiniz. Millet, irşat ve tenvir edilmelidir.”*³³⁸ Bunun yanında isyanın başladığı sırada bazı aşiretlerin TBMM'ye gönderdiği telgrafta isyanı desteklemediklerini ifade etmektedirler. Bu telgraf şöyle idi:

“Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Şeyh Said nam hainin avenesiyle Pâlo ve civarında Hükümete karşı isyan ettiğini haber aldık. Hükümeti Cumhuriyetimizin her türlü adilâne idaresine karşı vâki bu tecavüzü nefretle karşılarız ve bunların pek az zamanda def ve tenkil edileceklerine kuvvetle emküz, bu münasebetle de her türlü şaibeden ari olarak Hükümeti Cumhuriyetimizin bugün emirlerine muti ve amade

³³⁴ Enis Güney, *Cumhuriyet Tarihinde Kürtler*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, s. 35.

³³⁵ R. Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925*, s. 138.

³³⁶ İ. Kaymaz, *Musul Sorunu*, s. 469.

³³⁷ İ. Bozdağ, *Kürt İsyanları*, s. 34.

³³⁸ Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 144.

olduğumuzu ve hidematı vataniye ifasına daime hazır bulunduğumuzu arz eyleriz. Miran Aşiret Reisi Naiif, Taban Kabile Reisi Reşit, Puriye Kabile Reisi Süleyman, Ulukân Kabile Reisi İbrahim Mehmet, Varesezi Kabile Reisi Reşit, Pişri Kabile Reisi İbrahim, Musa Reşan Kabile Reisi İbrahim Huşa, Serbatan Kabile Reisi Mehmet.”³³⁹

Kürt Teali Cemiyeti'nin kapatılmasından sonra Azadi Cemiyeti üyelerinden Cibranlı Aşireti Reisi Halid Bey, Mutki Aşireti Reisi Musa ve Yusuf Ziya Bey'in³⁴⁰ tutuklanması ve hemen akabinde 13 Şubat 1925 tarihinde kurşuna dizildiği haberini alan Şeyh Said, Bingöl'e gelerek bölgedeki halkı ayaklandırmak için harekete geçti.³⁴¹

Martin Bruinessen, Şeyh Said İsyanı öncesi gelişmeleri değerlendirirken şu noktaya dikkat çekmiştir: *“Hükümetin Kürtleri Batı Anadolu'ya dağıtarak yerlerine Türkleri yerleştirme çabalarına girişeceği yolunda şüpheler uyandırıyor; Kürt dilinin okul ve mahkemelerdeki kullanımı büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Kürtçe eğitimin hoş görülmesi son kertede, bir Kürt eğitim sisteminin işlemediğini gösteriyor; Kürdistan kelimesi bütün coğrafya kitaplarından silinmiştir. Kürt vilayetlerindeki yüksek memurluklarda çoğunlukla Türkler bulunuyor, daha aşağı görevlerde çalışan Kürtler ise özenle seçilmiş kişilerdir. Ödenen vergiler karşılığında hükümet bu aşireti ötekine karşı kullanma taktiği uyguluyor; Kürt köyleri askerler tarafından yağma ediliyor, hayvanlar çalınıyor ve Milli Seferberlik için toplanan para ve malzemeye ilgili olarak ortalıkta rüşvet söylentileri dolaşiyor. Ordudaki Kürtlere fazla yükleniliyor, kötü muamele görüyorlar, genelde en zor ve istenmeyen işler için kullanılıyorlar.*”³⁴²

İsyanın tüm koşulları oluştuktan sonra Şeyh Said, etrafında bulunanlarla birlikte Ergani İlçesi'nin Piran Köyü'ne geldi. Jandarma komutanı, Şeyh Said'ten yanında bulunan iki kişinin firari mahkûm olduğunu öne sürerek teslim edilmesini istedi. Mamafih, Şeyh Said'in tüm ısrarlarına rağmen jandarma komutanı o kişileri almak isteyince çatışma çıktı. Çatışma aniden tüm bölgeye yayıldı. Durumun ciddiyetini anlayan Genelkurmay Başkanlığı III. Ordu Müfettişliği'ne verdiği emirde:

1-Şeyh Said olayı bilinmektedir. Hükümet eşkıyalığı bir an önce gidererek güçlülüğünü göstermek suretiyle dirlik ve düzenliği süratle yerine getirmeye karar vermiştir.

³³⁹ TBMM ZC, D. II, C.XIV, B. LXV, s. 351.

³⁴⁰ Yusuf Ziya Bey, Birinci Meclis Bitlis Milletvekili. Kürt Teali Cemiyeti'nin kuruluşunda rol oynamış Kürt siyasetçisi.

³⁴¹ M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 418-419.

³⁴² M. Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s. 153-154.

2-Takip harekâtını bir elden sizin yönetmeniz ve valilerin harekât bakımından emrinizde bulunması uygun görülmüştür. Bu harekât iç dirlik ve düzenliği sağlamak bakımından olduğu için genel yönerge İçişleri Bakanlığı'ndan verilecek ve bu konuda o bakanlıkla muhabere edilecektir. Yalnız harekâtı yapacak ve katılacak askerî birlikler hakkında Genelkurmay Başkanlığı'na bilgi verilecek ve yeni birliklerin katılması hususunda Genelkurmay Başkanlığı'nın da onayı alınacaktır.³⁴³

Seyyid Ahmet Arvasi, Şeyh Said İsyanı'nın ortaya çıkışına değinirken, isyanın patlak vermesini Şeyh Said'in bir düğünde iken bölge komutanının düğüne geldiğini, Şeyh Said'e düğünde suçlu kişileri tutuklayacaklarını ifade etti. Şeyh Said'in ise bu durumun düğüne gölge düşüreceğinden, düğün sonrası kendi eliyle suçlu kişileri adalete teslim edeceğine dair söz vermesine rağmen, bölge komutanının ısrarlı tavırları sonrası karşılıklı silahlı çatışmayla isyanın başladığını belirtmektedir.³⁴⁴

Şeyh Said, Piran'dan ayrıldıktan sonra kendisine Haydar Ağa komutasındaki Tavaslı ile Molla Ahmet komutasındaki Silvan'da yaşayan aşiretler katılır.³⁴⁵ 6 Şubat 1925'de Daranhi'yi derdest eden Şeyh Said ve adamları, Elazığ'ı yağmaladıktan sonra Lice yoluyla Diyarbakır'a doğru yol alır.³⁴⁶ Diyarbakır kuşatması sonrası isyanın bir anda doğunun birçok iline yayılması ilginçtir. Bu arada hükümet, almış olduğu kararla Bingöl, Muş ve Diyarbakır cephelerini kurmuş isyancıları yakalamak için çalışmalar başlattığını ifade eder. Ali Fethi Bey, 24 Şubat 1925'de hükümetin doğu bölgelerinde sıkıyönetim ilan ettiğini duyurur. Duyuruda: “*Ergani Vilayetinin bir kısmında kuvvâ-i devlete karşı vaki'a gelen isyan; Diyarbakır, Elazız ve Genç Vilayetlerine de sirâyet eylemiş. Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri Vilayetleri ile Erzurum Vilayetinin Kiğı ve Hınıs kazalarında bir ay müddetle İdare-i Örfiye ilan edilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye kanunun seksen altıncı maddesi mucibince keyfiyeti Meclis-i Âli'nin tasdikine arz eylerim efendim.*”³⁴⁷

Mustafa Kemal'in emriyle Heybeliada istirahatını yarıdan kesen İsmet Paşa Ankara'ya döndü. Gazi'den aldığı emirle istifa eden Ali Fethi Bey'in yerine Başbakanlığa getirilen İsmet Paşa, güvenoyu aldıktan sonra 4 Mart 1925 günü Takrir-i

³⁴³ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, I, s. 128-129.

³⁴⁴ S. Ahmet Arvasi, **Doğu Anadolu Gerçeği**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1986, s. 55.

³⁴⁵ Şaban İba, **1925 Kürt İsyanı ve Kemalist İktidar**, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2011, s. 40.

³⁴⁶ İ. Kaymaz, **Musul Sorunu**, s. 478.

³⁴⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Şubat 1925, Numara 1358, s. 1.

Sükun Kanunu tasarısını Meclis'e sundu.³⁴⁸ Tasarıda: “*Madde 1. İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâlê bair bilumum teşkilât ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbabının Hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir. Madde 2. İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyül icradır.*

Madde 3. İş bu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.”³⁴⁹ Yapılan oylamada Takrir-i Sükun Kanunu 22 olumsuz oya karşılık 122 oyla kabul edildi.

Hükümetin emriyle hazırlanan III. Ordu'nun emriyle hareket eden Kazım Paşa'nın dirayetiyle isyancılarla ilk bağlantı sağlandı. Bu bağlantı sayesinde Lice bölgesinde çıkan çatışmada çok sayıda Şeyh Said taraftarı yakalanması umut vericiydi.³⁵⁰ Bu arada Elazığ'da devlet yanlısı halkın Şeyh Said'in komutanlarından Şeyh Ahmet'e karşı koyarak tutuklanmasının sağlanması, Ankara Hükümeti'ne moral kazandırdı. 7 Mart 1925 günü Diyarbakır'ı ele geçirip Kürdistan'ın bağımsızlığı hedefleyen Şeyh Said, 8 Mart sabahına kadar süren çatışmada çok sayıda zayıt verince geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁵¹ İsyancılar için çember darılırken III. Ordu'nun saldırıya geçmesiyle doğunun birçok yerinde hâkimiyet Ankara Hükümeti'ne geçmekteydi. İyice köşeye sıkışan Şeyh Said, Varto yakınlarında 15 Nisan 1925 günü yakalandı.³⁵²

Şeyh Said ve adamları yakalandıktan sonra adamlarıyla beraber Diyarbakır'a getirildiler. İstiklal Mahkemesi'nde yapılan duruşmalardan sonra Şeyh Said ve 47 isyancı aleyhinde ölüm cezasına çarptırıldılar.

Şeyh Said Ayaklanması kurulan yeni Cumhuriyet'in karşılaştığı en büyük Kürt isyanlarından biridir. İsyân kendisinden önceki isyanlardan farklı olarak din ve bağımsızlık gibi kavramları içinde barındırır. İsyânın çok geniş bir alana yayılmasında, aşiret ve tarikat etkisinin zuhur ettiği anlaşılmaktadır. Ayaklanmada öne çıkan önemli hususlardan biri bazı aşiretlerin olaya müdahil olduğu bazı aşiretlerin ise ayaklanmadan uzak durduğu gerek belgelerden gerekse Meclis'e gönderilen telgraf ve mektuplardan

³⁴⁸ Ergün Aybar, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006, s. 181.

³⁴⁹ TBMM ZC, D. II, C. XV, İçtimai Senesi II, s. 131.

³⁵⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Mart 1925, Numara 1374, s. 1.

³⁵¹ **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyânları**, I, s. 164.

³⁵² **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Nisan 1925, Numara 1403, s. 1.

anlaşılmaktadır. Örneğin Mardin'den gelen telgrafta bölgedeki aşiretlerin isyanı desteklemediği hatta isyana karşı olduğu bilgisi vardır. Bu telgraflardan birinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Din ve vatan düşmanlarımızın ağ faaliyetlerine kapılan şerperverlerin milletimiz aleyhine yaptıkları hareket-i zeminayı bütün kazamız halkı namına takbih eder ve milletle hükümet-i cumhuriyetimizin, vatan azizimizin düşmanlarına karşı yapılacak her türlü hareket ta'diyeye yekvücut olarak muzahereta hazır olduğumuzu arz ederiz efendim.

Canberit Aşiret Reisi Hasankeyf Aşireti Reisi Keşuri Aşiret Reisi, Hüseyin Şeyh Ahmet Bedrettin, Midyat Belediye Reis Hevrikan Aşireti Reisi Reşan Aşireti Reisi, Reşit Çelebi Cemil, Mehalmi Aşiret Reisi Haser Aşireti Reisi Halil İsmail.”³⁵³

Yine Ağrı'dan gelen telgrafta da şu ifadeler dikkat çekmektedir:

“Şeyh Said namındaki şeriat cahili din ve şeriatı alet etmekle halkı teşvik ederek düşmanlarımızın işgali ile binlerce kahraman şehidimizin kanıyla halis bulunan mukaddes vatanımızın bazı mahallelerinde hareket-i isyaniyede bulunduğunu haber aldık. Memleket ve millet ile hükümetin refahını ihlal ve alem-i İslamı envai felaketlerden kurtaran Hükümet-i Cumhuriyemize ferd-i sadakatimizi arz ve teyit ederiz.

Baduli (badili) Aşiret Reisi Şemski Aşiret Reisi KASFETLİ Aşireti Reisi, Mehmet Hamza Mehmet, Derhanenli Aşiret Reisi Müftü Eşraftan Belediye Reisi, Mahmut Mehmet Mücri Ahmet”³⁵⁴

Yukarıda da belirtildiği gibi bazı aşiretlerin isyanı desteklediği Şeyh Said ile beraber hareket ettikleri gerçeği de vardır. İsyân sonrası hükümet ülkenin doğu bölgesinde aşiret yapısını kırmak için bazı adımlar atmıştır. Bu adımların başında da bazı aşiretlerin iskâna tabi tutularak aşiretleri ehemmiyetsiz hale getirilme çabası olmasına karşı, Şeyh Said'ten sonra çıkan isyanlarda aşiretlerin etkili olması merkezi hükümetin politikasının sorgulanmasına zemin hazırlamıştır.

³⁵³ Hâkimiyet-i Milliye, 19 Nisan 1925, Numara 1378, s. 1.

³⁵⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 16 Mart 1925, Numara 1375, s. 1.

3-Raman ve Raçkotan Aşireti İsyanı

Şeyh Said İsyanı'nın bastırılmasına rağmen bölgede halen aşiretlerin Cumhuriyet rejimine karşı olduğu gerçeği bulunmaktaydı. Bu aşiretlerden biri de Cemil-i Çeto İsyanı sırasında Penciran Aşireti ile birlikte hareket eden Raman Aşireti'dir. Raman Aşireti, Batman İli ve çevresinde etkili olan önemli bir aşirettir. Bölgede, Şeyh Said İsyanı'ndan sonra Raçkotan, Penciran Aşireti'yle beraber Cumhuriyet aleyhine karşı bulunduğu dair istihbarat haberleri Genelkurmay'a ulaştı.³⁵⁵ Bu istihbarat haberlerinin yanı sıra adı geçen aşiretlerin askeri tedip hareketlerine engel olmaları ordunun harekete geçmesine neden oldu.³⁵⁶ III. Ordu komutasındaki kuvvetler Beşiri harekâtını 10 Ağustos 1925 günü başlattı. Raçkotan Aşireti, nasihatle yola gelirken, Raman Aşireti'nden Emin Ağa ise isyana devam etme düşüncesindeydi. 11 Ağustos günü başlayan hareket sonrası Ramanlı Emin Ağa ve etrafındakiler Hasankeyf tarafına kaçmaya mecbur bırakıldı. 12 Ağustos'ta Raman, Alikan, Recban aşiretlerinin silahları toplanılarak bölgede asayiş güvence altına alındı.³⁵⁷

4-Ağrı İsyancıları

Doğu Anadolu'da ortaya çıkan önemli isyanlardan biri de Ağrı İsyancıları'dır. Yaklaşık dört yıl sürerek Cumhuriyet Türkiye'sinin en uzun ayaklanmalarından bir olan bu isyan, sebepleri ve sonuçları açısından diğer aşiret ayaklanmalarından ayrılır. Bunun sebebi isyanı başlatan ve sürdürenlerin aşiret reisleri olmasıdır.³⁵⁸ Ayaklanmanın ortaya çıkışında, Şeyh Said İsyanı sonrası, İhsan Nuri, Berazi Aşiret Reisi Mustafa Bey, Liceli Mustafa Ağa ve arkadaşlarının kurmuş olduğu Hoybun Cemiyeti'nin zararlı çalışmaları neticesinde bir Kürt devleti kurmak istemelerinin önemli etkisi vardır.³⁵⁹ İsyanın büyümesinde Celali Aşireti Reisi İbrahim Hesiki Paşa'nın Ağrı Valiliği'ne atanması da etkili olmuştur.³⁶⁰ Ağrı İsyanı'nın ortaya çıkış nedenleri üzerinde dururken İsmet İnönü'nün bu isyanla ilgili olarak anıları kayda değerdir. İnönü anılarında:

³⁵⁵ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, I, s. 201.

³⁵⁶ Reşat Halli, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972, s. 145-146.

³⁵⁷ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, I, s. 206.

³⁵⁸ Hikmet Kıvılcımlı, İhtiyat Kuvvet: Milliyet(Şark), Yol Yayınları, İstanbul, 1979, s. 89.

³⁵⁹ Emin Karaca, Ağrı Eteklerinde İsyancılar, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2003, s. 21.

³⁶⁰ Z. Silopi, Kürt Milletinin 60 Senden Beri Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıratı, s. 119.

“Şeyh Said İsyanı’ndan sonra doğuda her sene halkı ayaklandırmak isteyen, yolları kesen bir siyasi şekavet (haydutluk) zuhur ederdi. Bunları İran’da yerleşmiş olan İhsan Nuri isminde bir adamın başkanlık ettiği bir Kürdistan hareketi yaratırdı. Her sene hududu geçer, kolaylıkla Ağrı Dağları’nın üzerine çıkar ve orada yerleştikten sonra etrafa sarkıntılık ederlerdi. O zaman Ağrı Dağları’nın yarısı bizde, yarısı İran hududu içindeydi. İran’dan gelerek topraklarımız üzerinde cereyan eden bu hadiseler, İran ile ticari muvasalamıza (ulaşımımıza) dokunduğu gibi, siyasi münasebetlerimizi de sarsıyor ve doğuda daimi olarak asayiş siyasi bir surette ihlal eden bir yuva bulunduğu manasını taşıyordu. Bu hal 1932’ye kadar devam etti.”³⁶¹ İnönü’nün de belirttiği gibi isyanın ortaya çıkışında aşiret ağalarının ve İhsan Nuri’nin çok büyük rolü vardır.

İsyan başladığı sırada III. Ordu’nun almış olduğu tedbirler sayesinde isyancıların başları İran’a kaçmak zorunda kaldı. Ağrı’daki ikinci isyan ise 14 Eylül 1927 tarihinde Celali Aşireti Reisi İbrahim Hesiki Paşa’nın İran sınırını geçip Ağrı’ya gelmesiyle başladı. İsyancılara aralarında Soğanlı, Kızılbaşoğlu, Cilkanlı, Bilhanlı aşiretleri de katıldı. Ankara Hükümeti, isyanı bastırmak için ilk önce İhsan Nuri ile görüşerek, meseleyi diyalog minvaliyle halletmeye çalıştı. Yapılan görüşmeyi İhsan Nuri şöyle değerlendirmektedir:

“Görüşmede Türk heyetinin önerileri şunlardı

1. Ağrılıların “aram” olması (rahat durması),
2. Saldırlara ve yolların tahrip edilmesine son verilmesi,
3. Tüccarların elinden alınan sürülerin geri verilmesi,
4. İhsan Nuri’nin karşılığında kendisi için isteyeceği her şeyin yerine getirilmesi şartı ile kanunsuzluk ve karışıklık çıkarmaya son vermesi ve Ağrı’dan ayrılıp gitmesi.

Bu önerilerin kabul edilmesi halinde Araratlıların işledikleri tüm suçlar af edilecek, devlet onlara gerekli olan her yardımı yapacak ve rahatlarını temin edecekti. Ben bu önerilerin tümünü reddettim.”³⁶²

³⁶¹ Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)İsmet İnönü’nün Hatıraları, II, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 31.

³⁶² İhsan Nuri, Ağrı Dağı İsyanı, Med Yayınları, İstanbul, 1992, s. 34.

Mayıs 1928’de Ağrı İsyanı’nın önlenmesine yönelik bir Af Kanunu çıkartıldı. Kanunda, bölgede görevli olan askeri personel ve memurların, isyanı bastırmak amacıyla yaptıklarından dolayı sorumlu tutulamayacaklarının belirtilmesine rağmen istenilen sonuca ulaşamadı.³⁶³ Bunun üzerine Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Doğu Vilayetleri Genel Müfettişi İbrahim Tali Bey arasında gerçekleşen görüşmede isyancılar üzerine bir tenkil hareketi yapılması kararı alındı.³⁶⁴ Bu karar neticesinde isyana katılan Şeyh Said’in oğlu Ali Rıza ve Raman Aşireti Reisi Emin Ağa’nın teslim olması, isyancıları sıkıntıya düşürdü.³⁶⁵ Ancak Suriye sınırından Urfa’ya oradan da isyancılara yardıma gelen Kangal Aşireti Reisi Haco Ağa isyanın güçlenmesine zemin hazırladı.³⁶⁶ Fakat Şark Ordusu’nun sıkı takibi sonrası şakiler kaçmaya yeltendi.³⁶⁷ Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, gazetelere verdiği demeçte: “*Bütün Halk Cumhuriyete Sadıktır*” diyerek bölgedeki halkın isyana destek vermediğini belirtti.³⁶⁸

Türkiye ile İran arasında yapılan görüşmeler sonrası İran hükümeti Türkiye’nin birlikte harekât yapma teklifini reddetmesi üzerine toplanan Bakanlar Kurulu’nda İnönü İran’a yeni bir nota verilmesi kararı alındığını açıklaması³⁶⁹ üzerine İran, sadece sınırı kapatabileceği konusunda yardımcı olacağı kararı Genelkurmay’ın işini kolaylaştırdı.³⁷⁰

Bu arada Ağrı İsyanına katılan Kızılbaşoğlu Aşireti ile Ali Mirza Aşireti arasındaki kan davası ve Karakeçili Aşireti Reisi Abdülkadir Bey’in hükümete bağlı olduğu haberleri de isyanın dağılma ihtimalini doğurdu.³⁷¹ Alınan tedbirler neticesinde Sakanlı Aşireti Reisi Şeyh Abdülkadir Ağa da yakalanarak sürgüne gönderildi. Artık III. Ordu’nun işi iyice kolaylaştı. 7 Eylül 1930’da başlayan hareket sonrası bazı aşiretler yakalandı, bazı aşiretler İran sınırına kaçtı.³⁷² Geri kalanlar ise teslim olmak zorunda kaldı. Netice itibariyle yaklaşık dört yıl süren Ağrı İsyanları, Cumhuriyet döneminin önemli aşiret isyanları arasında yer almaktadır. İsyân sonrası devlet, bölgedeki aşiret

³⁶³ E. Karaca, *Ağrı Eteklerinde İsyân*, s. 23.

³⁶⁴ *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 92.

³⁶⁵ Rohat Alakom, *Haybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, Avesta Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 109.

³⁶⁶ *Cumhuriyet*, 07.08.1930, No: 2245, s. 1.

³⁶⁷ *Cumhuriyet*, 08.08.1930, No: 2246, s. 1.

³⁶⁸ *Cumhuriyet*, 10.08.1930, No: 2248, s. 4.

³⁶⁹ *Cumhuriyet*, 11.08.1930, No: 2249, s. 2.

³⁷⁰ Mehmet Köçer, “Ağrı İsyanı 1926-1930”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV, S. II, Elazığ, 2004, s. 386; *Cumhuriyet*, 12.08.1930, No: 2250, s. 1.

³⁷¹ *Cumhuriyet*, 11.08.1930, No: 2249, s. 2.

³⁷² Esra Sarıkoyunlu Değer, “Ağrı İsyanlarında Yabancı Parmağı 1926-1930”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. XVIII, Isparta, 2008, s. 116.

reislerinin gücünü kırmak için aşiret reislerinin 500 dönümden fazla toprak sahibi olmasını engelleyecek karar aldığı gibi fakir köylünün aşiret reislerine direnmeleri için kredi ile tohum vermeye başladı.³⁷³ Bunun yanında isyana katılan aşiretlerin iskân edilmesi kararı da alındı.³⁷⁴

5-Mutki Aşireti İsyanı

Mutki Aşireti İsyanı, Şeyh Said Ayaklanması'na katılan Mutki Aşireti'nin elinde bulunan silahların teslim edilmemesi üzerine ortaya çıktı. İsyanı Aşiret Reisi Mehmet Ali Yunus yönetti.³⁷⁵ İsyanı bastırmak üzere gönderilen jandarmalara bölgedeki aşiretlerin saldırması sonucu merkezi Siirt'te bulunan II. Tümen Komutanlığı'nın başlatmış olduğu tebdil hareketi sonrası Şeyh Abdurrahman, Mehmet Ali Yunus kaçmayı başardı.³⁷⁶ İsyanlılar yanlarına aldıkları Raman Aşireti Reisi Emin Bey ile beraber tekrar saldırıya geçti. Ancak alınan sert tedbir sayesinde II. Tümeğe bağılı 62. ve 63. Alay'ın başarılı operasyonları neticesinde 25 Ağustos 1927'de bölge isyancılardan temizlendi.³⁷⁷

6-Dersim İsyanı, Sebepleri ve Gelişim Aşaması

Dersim coğrafyası denilen yer, bugünkü Tunceli Vilayeti'ni kapsayan alandır. Dersim İsyanı olarak tarihe geçen vakıa, bölgede yaşayan aşiretlerle merkezi hükümet arasında yaşanan anlaşmazlık sonrası aşiret reisleri öncülüğünde harekete geçen Seyyit Rıza'nın çıkarmış olduğu ayaklanmadır. Şeyh Said İsyanı sonrası coğrafya, Ankara Hükümeti tarafından kontrol altına alınmıştı. Ancal yer yer bölgede asayişsizliklerin varlığı da Ankara Hükümeti tarafından izleniyordu.

İsyanın çıkış sebepleri arasında aşiret reislerinin vergi vermeyi reddettiği ve asker göndermeyi istememesi gibi nedenler gösterilebilir. Bölgede olası isyan hazırlığının ve Türkiye'nin doğusunun kontrol altına alınması için bilhassa birçok raporun hazırlandığı görülmektedir. Özellikle Hamdi Bey'in 2 Şubat 1926 tarihli raporunda: "*Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkûreleşiyor, tehlike büyüyor. Dersim, hükümet-i Cumhuriyet için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kati bir ameliye ihtimalatı*

³⁷³ H. Kuvılcımlı, **İhtiyat Kuvvet: Milliyet(Şark)**, s. 140.

³⁷⁴ **Cumhuriyet**, 31.07.1930, No:2238, s. 1-2.

³⁷⁵ U. Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925**, s. 39.

³⁷⁶ **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları**, II, s. 268-269.

³⁷⁷ **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları**, II, s. 287.

elimeyi önlemek, selameti memleket namına farzı ayındır”³⁷⁸ tespitiyle başlayan Dersim raporları, dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa'nın “*Dersimlileri askere almayın, silah kullanmayı ve savaş taktiklerini öğrenirlerse bize saldırırlar*” şeklinde ifadesiyle sürekli gündemde tutulan bir alan olmuştur.

Diyarbakır Valisi Cemal Bey ise Dersim’de yaklaşmakta olan tehlikeyi Diyarbakır Valiliği sırasında görmüş ve bu isyanın çıkış sebebi olarak bölgede yaşayan aşiretlerin merkezi hükümete karşı tavırları asayişsizliğin kol gezmesine bağlamaktadır.³⁷⁹ Dersim İsyanı'nın ilişkin raporlara ilişkin İsmet İnönü'nün anıları da önemlidir. İnönü anılarında Dersim İsyanı ile ilgili olarak:

*“Daimi bir huzursuzluk yuvası da Dersim idi. Memleketin öteden beri Dersim meselesi diye bir derdi vardı. İmparatorluk, Dersim ayaklanmaları karşısında aciz kalmıştı. Dersim’de reisler, kısmen mezhep tahriklerinden istifade ederek daimi bir huzursuzluk yaratırlardı. Mesele aslında kültür meselesi ve iktisadi mesele idi. Halk darlıktan sıkıntı içindedir. Herkes geçimini dışarıda arar. Dersim halkının görgülü olanı çoktur. Bunlar dışarıda, İstanbul’da yetişmiştir. Ama dışarıdan yerlerine döndükleri vakit, kabile reislerinin, dini reislerin, yani şeyhlerin tesirine ve teşvikine maruz kalırlar. Bu teşviklerle büyük hareketler yaparlar. İdare, ayaklanmalar karşısında daima aciz kalır. Hemen her seferinde uyuşmaya gider ve ayaklanmış olanların yaptıkları yanlarına kalır. Bir-iki sene sonra bu hareketi tekrar ederler. Dersim ayaklanmaları doğrudan doğruya şekavete dayanır. Halk, aslında mustarıptır. Hareketi idare eden şeyhler ve reisler payın büyüğünü alırlar. Peşlerinden sürükledikleri insanlar da şekavetin mahsulünden asgari derecede istifade ederler, ama geçinir giderler. Böyle bir sistem tabii olarak yerleşmiş addedilir. İşin başı muvasalasızlıktır. Kışın hiçbir yerle irtibatları işlemez. Yazın geçitleri, yolları yoktur. Arazi dağlıktır. Bir ayaklanma olup asker sevk edildiği zaman, yakalananlar darda kalırlarsa nihayet mağaralara sığınırlar. Askerin buralara girmesi, tesir etmesi güçleşir. İyi niyetli vatansever Dersim halkının şeyhlere ve reislere sözünü geçirmesi mümkün değildir.”*³⁸⁰

³⁷⁸ Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve Kürtler*, İleri Yayınları, İstanbul, 2007, s. 513.

³⁷⁹ S. Yeşiltuna, *Atatürk ve Kürtler*, s. 515-516.

³⁸⁰ *Cumhuriyetin İlk Yılları(1923-1938) İsmet İnönü'nün Hatıraları*, II, s. 31-32.

Doğu illerinde refah ve asayişin sağlanması için oluşturulan Birinci Genel Müfettişlik kurumunun başına atanan İbrahim Tali Bey'in raporu ise olası bir isyanın önceden habercisi gibiydi. İbrahim Tali Bey, İsmet İnönü'ye gönderdiği on dokuz sayfalık Dersim Raporu'nda, aşiretler arasında vefak ve ittihat hissi olduğunun, diğer tarafından merkezi hükümete heran isyan edebilecek bir halde davrandıklarını, her ne kadar askerlerin aşiretlere silahların teslim edilmesi hususundaki çağrısı yapılmasına rağmen, birçok aşiretin elinde Rus silahlarının bulunduğu, diğer taraftan aşiretler arasında ise bazı anlaşmazlıkların bulunduğunu, halkın ise yolsuzluktan ve fakirlikten yana büyük sıkıntı yaşadıklarını ifade etmiştir.³⁸¹

İbrahim Tali Bey'in raporunda görüleceği üzere Dersim'de hâkimiyet, aşiretlerin elindedir. Raporun önemli bir kısmında Dersim'de yaşayan aşiretlerle ilgili olarak önemli noktalar verilmiş ve bu aşiretlerin hem sayıları hem de asayiş durumları değerlendirilmiştir. İbrahim Tali Bey, ileride ortaya çıkacak isyanın ayak seslerine değinirken; 1932 yılı kurak geçmesine rağmen aşiretlerin silah ithal ettiğine dikkat çekmektedir. Raporun önemli bir yerinde de aşiret ağalarının devlet otoritesinden daha etkili olduğunu ve bunun ıslah edilmesi gerektiğini, halka, toprak dağıtılarak ilişkilerinin gevşetebileceğini rapor etmektedir. Yine hazırladığı raporda Dersim'in dışla bağlantısını keserek saldırı ve asilerin silah ticaretlerine engel olmak ve onları hemen batıya göçe zorlamak gerektiğini belirtmiştir. İbrahim Tali Bey'in raporundan sonra hükümet Dersim'de idari bir düzenlemeye gitmiş ve Dersim'in adını Tunceli olarak değiştirilmiştir.³⁸² Bunun yanında Tali Bey, bölgedeki isyanları önlemek için bölgede vilayetler arasında kalkınmışlık farkını asgariye indirmek ve sağlık, bayındırlık, eğitim, ekonomi gibi bir takım faaliyetlerde bulunmuştur.³⁸³ Ancak bu konuda hükümetin pek de başarılı olduğu söylenemez.

Cumhuriyet Türkiye'si bir yandan ulus-devlet inşasını gerçekleştirmeye çalışırken; diğer taraftan da Misak-ı Milli'den kalan Hatay kompozisyonunu üzerine odaklanmıştı. Şeyh Said İsyan'ında beri aşiretler arasında düzenlenen toplantılar Dersim ayaklanmasının habercisi gibiydi. 1936 senesinde aşiretler arasında bağların çok farklı boyutlara ulaştığını düşünen Dâhiliye Vekâleti aşiretler arasında düzenlenen toplantıların içeriği şöyle bildirdi: "*Dersim Reis ve seyitlerinin muntika muntika, ikişer*

³⁸¹ BCA, Umumi Müfettişlik Raporu, 030.110/740.23.

³⁸² TBMM ZC, C. VII, D.V,İ. I, 23.07.1935, s. 175-181.

³⁸³ Erdal Aydoğan, **Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 102.

*üçer bir yerde birleşerek görüşmüş, her muntıkadaki Reislere haber göndermek suretile karşılıklı fikirler alıp vermiş olması kuvvetle muhtemel ise de bunların hepsinin bir yerde kongre halinde toplanarak bu kararlara bir arada ve bir anda varmış olduklarına kani değilim. Bunun gibi bu gün Tunceli içerisinde silahlı bir toplantı da mevcut ve mahsus olduğuna dair bir haber de gelmiş değildir. Arz olunur.*³⁸⁴ Bu arada IV. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdogan Bey'in Dersim hakkında hazırladığı bir başka raporunda ise bazı aşiretlerin ayaklanmak için Seyyit Rıza'dan yardım istediği anlaşılıyor.³⁸⁵

Mart 1937'de Dersim karakolunun yakılmasıyla başlayan isyan, Dersim Bölgesi'nde meskûn aşiretlerin katılımıyla geniş bir alana yayıldı. Hükümet, isyanın ortaya çıktığını duyduğu an, aşiretler arasındaki bağlantıyı engellemek için Kırklar Dağı ile Kosur Dağları arasındaki bölgeyi bombalamak için 15 filoluk bir uçak gönderdi.³⁸⁶ 26 Nisan 1937'de IV. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdogan'ın Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği şifreli telgrafta Dedeman Aşireti'nin Kahmut Köprüsü üzerine baskın yapacağı istihbaratını aldığını bunun üzerine bölgeye üç uçak gönderdiklerini bildirmektedir.³⁸⁷ Yaklaşık altı ay süren isyan hükümetin sert tedbirleri sayesinde Seyyit Rıza'nın 12 Eylül 1937'de teslim olmasıyla sona erdi.³⁸⁸

Dersim İsyanı'nın ortaya çıkışı ve gelişimi açısından değerlendirildiğinde şunlar söylenilebilir:

- 1-Şeyh Said İsyanı sonrası bölgedeki raporlar, merkezi hükümet tarafından yeterince dikkate almamıştır.
- 2-Bölgedeki askeri operasyonlarda hükümetin sert kullandığı söylemi halk arasında şehir efsanesi haline gelmesi, ortaya çıkacak isyanların ortak paydası olmuştur.
- 3-Cumhuriyet Türkiye'sinin belirlemiş olduğu idari uygulamalar Tunceli örneğinde olduğunda gibi yeterince başarı sağlanmadığı görülmüştür.

³⁸⁴ BCA, IV. Umumi Müfettişliğinin 8.2.1936 43 Sayılı Şifresi, 030.10/111.743.13.

³⁸⁵ BCA, 030.10/111.745.2.

³⁸⁶ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, II, s. 182.

³⁸⁷ BCA, 030.10/111.744. 3.

³⁸⁸ Son Posta, no: 2470, s. 1. Cumhuriyet, 13.09.1937, No:4790, s. 1.

4- Dersim Olayı sırasında Sünni Kürt aşiretlerinin, Alevi Kürt aşiretinin yanında yer almaması, Kürt aşiretleri arasında olası bir kopuşu da beraberinde getirmiştir.

5-Yukarıdaki isyanlarda da görüleceği üzere aşiretlerin, bölgenin bir gerçeği olarak idrak edilemediğinden, devlet, aşiretleri bölmek için başlatmış olduğu iskân politikası toplum mühendisliğe dönüştüğü için istenilen başarıyı elde edememiştir.

B-Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar

1-Mustafa Abdülhâlik Bey'in (Renda) Raporu

TBMM Başkanı Mustafa Abdülhâlik Bey'in³⁸⁹ (Renda) 14 Eylül 1925 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye sunduğu Doğu Raporu, tek parti yönetiminin doğu bölgeleri için uygulayacağı stratejinin ana kaynağını oluşturması açısından önem taşımaktadır. Abdülhâlik Bey'in Doğu Raporu, Şeyh Said İsyanı sonrası bölgeye inceleme yapmak üzere geldiği sırada oluşturduğu anlaşılmaktadır.³⁹⁰ Rapor, doğu bölgesinde ortaya çıkan isyanların sebepleri ve yapılması gerekenler hakkında uzun bir rapor niteliği taşımaktadır. Raporda doğunun yeniden yapılandırılması için devlet politikasının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği üzerine durulmaktadır. Abdülhâlik Bey'in Doğu Raporu'nda öne çıkan önemli hususlardan biri de *“aşarın kaldırılması ağa ve bey köylerinde henüz hayırlı tesirler gösterememiştir; aşiret reisleri ile ağaların nüfuzları kırılmamıştır”*³⁹¹ tespitidir. Abdülhâlik Bey'in belirttiği hususlardan biri olan aşiret reislerin gücü ve bu gücün devlet otoritesi tarafından kırılmamış olması hususu önem taşımaktadır. Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminde aşiretlerin bizzat desteklediği isyanlarda, gerek arşiv belgelerinde gerekse hatıralarda yer alan ifadelerde aşiret reislerinin mühim etkisi olduğu gerçeği Abdülhâlik Bey'in haklılığını ortaya koymaktadır.

Raporun dikkat çeken önemli noktalarından biri de *“aşiret hayatını ortadan kaldırmak için hükümeti güçlü yapmak”* ibaresidir. Abdülhâlik Bey'in raporunun bu kısmında aşiret hayatının merkezi yönetimi hiçe saydığı ve aşiret düzeninin aşiret

³⁸⁹ Mustafa Abdülhâlik Renda, 13 Aralık 1881'de Yanya'da doğdu. 14 Temmuz 1903'de Ziraat Bankası'na tayin edilerek meslek hayatına başlayan Renda 1907'de Meçova, 1908'de Pogon, 1910 yılında Delvine kazalarında kaymakamlık, 1922 yılında Konya Valiliği, 1924'de Maliye Vekilliğine getirildi. 1 Mart 1935'de TBMM Reisliğine seçildi. 1957 yılında İstanbul'da vefat etti. Ali Çankaya Mücellidoğlu, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, Mars Matbaası, Ankara, 1968, s. 983.

³⁹⁰ H. Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu*, s. 66-67.

³⁹¹ H. Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu*, s. 68.

reisinin güçlü olmasını sağlayan önemli bir yapıyı içinde barındırması nedeniyle bu yapının yıkılması amacıyla iskân seçeneğinin uygulanabilir olduğu düşüncesinde durmaktadır.

Abdülhâlik Bey'in Şark Raporu'nun diğer bir yerinde *“küçülmüş vilayetleri büyütmek, doğu demiryolunun Erzincan, Elaziz, Muş, Van Gölü sahiline veya Diyarbakir'e mümkün olduğu kadar az zamanda varmasını temin etmek”*³⁹² hususuna yer verilmekte olup buradaki amaç doğu illeri arasındaki karayolu veya demiryolu bağlantısının sağlanarak, bazı illerde yeniden idari düzenleme yapmaktadır. Gerçekten de merkezi hükümet, otoritesinin tesisi için 1935 yılında Dersim Vilayeti'ni idari düzenlemeye tabi tutularak ismi Tunceli olarak değiştirildi, vilayetin Elazığ, Malatya ve Diyarbakır ile olan bağlantısını idari düzenleme ile yeniden ele alındı. Yine 1926 tarihli 4395 sayılı kararname ile Beyazıt Vilayeti idari olarak düzenlemeye tabi tutularak 1927'de Ağrı ismini aldı. Amaç bu bölgelerde yaşayan asi aşiretler arasındaki ilişkiyi minimize etmektir³⁹³

Raporun dikkat çektiği hususlardan biri de acilen nüfus sayımının yapılması gerektiği konusundaki maddedir. Zira mevcut nüfusun nitelikleri hakkında daha sağlıklı yorum yapılabileceğini ifade etmektedir. Nitekim TBMM'nin 2 Haziran 1926'da çıkardığı 893 nolu kanun gereğince 28 Ekim 1927'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Sayım işlerini, 1926'da kuruluşu gerçekleştirilen İstatistik Umum Müdürlüğü yürütmüştür. Yapılan nüfus sayımında ilk defa halka ana diliniz ve dininiz nedir³⁹⁴ sorularının sorulması doğu bölgesindeki nüfusun niteliği nedir sorusuna cevap arandığının göstergesidir.

Abdülhâlik Bey, aşiret reislerinin gücünün kırılmasıyla ilgili olarak devlet otoritesine önerdiği tekliflerden biri de bölgedeki arazilerin kadastro yapılarak kayıt altına alınması ve köylüye toprak dağıtılması uygulamasıdır. Abdülhâlik Bey, bu uygulamanın bölgede devlet otoritesinin artırılmasına katkıda bulunacağı düşüncesi vardır.

Abdülhâlik Bey, Başbakan İsmet Paşa'nın isteğiyle hazırladığı rapor, devlet gücünün yeniden tesis edilmesi, doğuda neler oluyor ve ne yapılmalı sorusunun

³⁹² H. Yayman, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu**, s. 70.

³⁹³ İsmail Beşikçi, **Tunceli Kanunu**, Yurt-Kitap Yayın, Ankara, 1990, s. 15-20.

³⁹⁴ **Umumi Nüfus Tahriri** (28 Teşrinievvel 1927), Fasikül III, Ankara 1929, s. 8-9.

cevabının verilmesi açısından değerlendirildiğinde kayda değerdir. Bu raporun hemen akabinde Bakanlar Kurulu'na sevk edilen Şark Islahat Planı'nın kabul edilmesi tesadüf olmasa gerek. Şark Islahat Planı'na bakıldığında tamamı Abdülhâlik Bey'in Doğu Raporu üzerine inşa edildiği görülecektir.

2-Şark Islahat Planı ve 1927 İskân Kanunu

Şeyh Said İsyanı sonrası gelişmeler Tek Parti yönetiminde doğu bölgesinde ortaya çıkabilecek isyanların önüne geçmek ve ulus-devlet anlayışının paydasını millet olabilme ülküsünde ortaya koymak için etnosentrik yönetime son vermek üzere harekete geçti. Cumhuriyet Türkiye'sinde bilhassa da merkezi yönetimlerde, iktidarın feodal aşiretlerle paylaşılmasının sakıncalarını bilen iç politika yapıcılarının doğuyla ilgili bir takım uygulamalara gitme çabasına giriştiler. Bunlardan biri de doğudaki aşiret düzenini ortadan kaldırma girişimi olan Şark Islahat Planı doğrultusunda çıkarılan 1925 tarihli İskân Kanunu'dur. Kanunun özü doğuda isyana teşvik eden aşiretlerin Batı'ya göç ettirilmesiyle ilgilidir.³⁹⁵ 8 Eylül 1925 tarih ve 2536 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe konulan Şark Islahat Planı'nın hazırlanmasında bölgede yapılan araştırmaların ve yazma eserlerin büyük etkisi vardır. İsmail Hüsrev Tekin'in hazırladığı *“Türkiye’de Köy İktisadiyeti”* adlı kitabında doğudaki yapılanmayı özetlerken değindiği *“Doğu ve Güneydoğu illerinde genellikle toprak ve köylünün üretim araçları aşiret reislerinin, beylerin ve ağaların mülkiyeti altındadır”* tespiti mühim olsa gerek.³⁹⁶ Kazım Karabekir'in Islahat Planı'nın hazırlanmadan önce aşiretler hakkındaki söylemleri Şark Islahat Planı'nın ana hedefini belirlemektedir. Karabekir Paşa özetle aşiretler hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

“Ağa'nın malumatı ve mütâlaası lâhik olmadan (gelmeden) bir iş tutamaz. Ticarete, Hükümetle muamelede, her iş de ağaya danışır. Ticarete, Hükümette daima karşısında ağayı bulur. Meselâ tekâlif-i milliyede (Millî yükümlülüklerde) aşiret ağası köylere, üçer beşer köyün taksim ve deftere kayd ettirir, bunları toplar, Hükümete teslim eder. Bu meyânda Hükümete topladığının birkaç misli de kendisine toplanmış olur. Meseleyi bu kadar hakla halletmiş olduğundan aşiret fertleri ağaya müteşekkik kalırlar. Çünkü ağa, fertlerin hayalinde müthiş bir Hükümet heyûlası canlandırmışlar. Fertler, bu heyûlâdan ağaya sığınmışdır. Tüccar ile olan muâmelesinde, meselâ aşiretin, bu

³⁹⁵ Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 178.

³⁹⁶ Doğu Perinçek, *Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 55.

sene doğan erkek koyunlarını kamilen bir mecdiyeye toplar, köylere dağıtır, meccânen besletir. Fırsatı gelince tüccara beşer mecdiyeye satar. Efrâd, ağadan başkasına satmak salâhiyetini hâiz değildir. Köyler İran'da olduğu gibi ağanıdır. Ağa darılırsa köyden çıkarır, kendi sırtıyla getirip ev yaptığı ağaçlarını da vermez. Ağa zengindir. Ferdler fukaradır. Ağanın iyi beslediği sâdik adamları ve akrabaları vardır. Diğer efrâdı bunlarla yahut bir hile uydurarak Hükümet vasıtasıyla te'dib eder. Ağanın tahakkümüne katlanmak efrâd için irsî bir adettir. Ağa büyük adamdır. Ceddi de büyüktür. Hanedanına hürmet lâzımdır. Kendi nefsinin hakir görür. Ağa, insanların kendisine böyle körü körüne itaati temin etmiş olduğundan, artık her nevi arzû-yı nefsânîsi uğrunda hayatları pahasına da olsa bu efrâd arasındaki muâzahatı ağa halleder. İki tarafta ister istemez bu hükme râzî olur."³⁹⁷

İşte bu şartlar altında hazırlanan Şark Islahat Planı, 24 Eylül 1925 tarihli, 8 Eylül 1341(1925) tarih ve 2536 numaralı kararnameye göre oluşturulan komisyon tarafından Başbakanlık aracılığıyla Bakanlar Kurulu'na sunulmuştur. Kararname 27 maddede toplanmış, doğudaki sorunları ele alan kapsamlı bir rapordur. Raporun aşiretlere yönelik önemli maddelerine göre:

1-Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakir, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz, Dersim, Malatya, Ergani, Bayezit Vilayeti ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs kazalarını içine alacak şekilde V. Umumi Müfettişlik oluşturulacaktır. Müfettişliğin görevini ifa edebilmesi için yanına bir askeri müşavir ile VII. Kolordu Komutanı verilecektir.

2-Van ile Midyat arasındaki sınırın batısında Ermenilerden kalma arazilere Türk muhacirler yerleştirilecek. Bu mallar satılamayacağı gibi Kürtlere kira olarak da katiyen verilmeyecektir. Muhacirlerin bilhassa Elaziz-Ergani-Diyarbakır arasındaki yerleşkelere, geri kalan ise Bingöl Dağı'nın güneyinde yer alan Muş Ovası, Van Gölü Havzası kısımlarına iskân edilecektir.

3-İsyân eden hangi aşiret olursa başka bölgelere gönderilecektir.

4-Aşiret yapısının zayıflatılması gerekli olan tüm tedbirler alınacak, bu tedbirler Umumi Müfettişlik tarafından kontrol edilecektir. Bu aşamaların gerçekleşmesi için yeteri

³⁹⁷ K. Karabekir, **Kürt Meselesi**, s. 72.

düzye de memurların alınması, fakat alınacak memurların Kürt olmamasına dikkat edilecektir.

5-Bölgede aşiretlerin elinde bulunan silahlar muhakkak toplanacaktır.

6-Dersim'den çıkmak isteyenler Sivas'ın batısına yerleştirilecektir.³⁹⁸

Raporun dikkat çeken önemli hususlarından ilki devlete karşı isyan eden aşiretler arasındaki bağlantıyı azaltmak amacıyla aşiretlerin ülkenin batı bölgelerine iskân edilmesi kararıdır. Bunun amacı toplum mühendisliği sağlayarak bölgeler arasında yaşayan aşiretler arasındaki bağlantıyı azaltmaktır. Diğer taraftan ülkenin doğu bölgesine yerleştirilecek Türk ahaliyle beraber bölgede normatif bir yapının meydana getirilmesinin yanı sıra homojen olan Kürt toplumunu heterojen hale getirilmesi amaçlanmaktadır. İkinci önemli bir husus da aşiret reislerinin ellerinde bulunan silahların toplanılarak yerel güçlerin ortadan kaldırılması fikri oluşmaktadır. Raporda yer alan önemli üçüncü husus Kürt memurlarının doğuya tayininin önlenerek bulunulan coğrafyada Türk kültürünü Kürt aşiretleri arasında yaymaktır.³⁹⁹ Raporun belki de en mühim tarafı eyalete benzer bir yapılanma olan 1990'ların Olağanüstü Hal Valiliği gibi bir idari yapılanma olan tüm doğu illerinin bağlı olunacağı Umumi Müfettişliği'nin oluşturulma fikridir. Gerçekten de rapordan iki yıl sonra 1164 Sayılı Kanunla 12 Şubat 1927 tarihinde Umumi Müfettişlik Kanunu parlamentoda kabul edilerek yürürlüğe girdi.⁴⁰⁰

Kanunun kabul edilmesinden sonra gazeteler, Şark Islahat Planı'nın ana amacını mülkiye teşkilatının tadili, muktedir valiler tayini, aşiretlerin iskânı ve derebeyliğe son vermek amacıyla hazırlandığını ifade etmişlerdir.⁴⁰¹ Kanunun kabul edilmesinden sonra İsmet İnönü hatırlarında yasanın çıkarılmasının sebeplerine değinirken şu noktalara değinmiştir: *“Karadeniz bölgesinden Muş civarına, Van ve Diyarbakır bölgelerine muhacir getirdik, yerleştirdik. Şimdi, bu vesile ile söylemek isterim ki, bu memlekette er geç bir iskân politikası uygulanacak ve gerek ormanlık köylerde, gerek dağlık yerlerde geçimini sağlayamayan halk bir yer değiştirmeye tabi tutulacaktır. Zaten halk, tarım şartları ve geçim şartları güçleştikçe, kendiliğinden göç ederek gecekondular şeklinde*

³⁹⁸ A. Tan, **Kürt Sorunu, Ya Tam Kardeşlik, Ya Hep Birlikte Kölelik**, s. 245-248.

³⁹⁹ M. Sönmez, **Kürt Sorunu ve Demokratik Özerklik**, s. 535.

⁴⁰⁰ **TBMM ZC**, C. XXVIV, D.II, İ. IV, s. 682-687.

⁴⁰¹ Mehmet Bayrak, **Şark Islahat Planı**, Özge Yayınları, Ankara, 2009, s. 73.

büyük şehirler etrafında yerleşmekte ve ihtiyaçtan doğma bir iskân rejimi tatbik etmektedir."⁴⁰²

İnönü'nün belirttiği gibi ilk olarak Yağcı Bedir Aşireti İzmir'in ovalarına gönderilmiştir.⁴⁰³ Daha sonra birçok isyana katılan Halikan Aşireti'nden yaklaşık 1000 kişi Batı vilayetlerine iskân edilmiş,⁴⁰⁴ onların yerine İran'da meskûn Türk aşireti olan Celali Aşireti'nden yaklaşık 405 kişi Ağrı Bölgesi'ne yerleştirilmiştir.⁴⁰⁵ Yine Halifanlı Aşireti, Trabzon yoluyla Trakya'ya iskân edilmesi kararı alınmış.⁴⁰⁶ Haidanlı Aşireti de ülkenin batıya iskân edilmiştir.⁴⁰⁷

10 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı yasayla "*Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun*" hükmüyle Şark Islahat Planı'nın içeriği genişletilerek sadece isyana teşvik edenler aşiretler değil bunun yanında huzursuzluk çıkaran aşiretlerin de göçe tabi tutulması kararı alınır.⁴⁰⁸ İsmet İnönü kanun görüşülürken yasanın gerekli olmasının sebepleri üzerinde dururken şu noktalara dikkat çeker: Ülke içerisinde Osmanlı'dan beri var olan aşiret ve aşiretçilik Cumhuriyet İdaresine yakışmamaktadır. Bu idare tarzını yıkarak Vilayet-i Şarkiyeye'de gerekli olacak ıslahatların yapılması, halkın devlete olan güvenin artırılması, diğer taraftan ülkenin muhtelif yerlerinde çıkan isyanların önlenmesi için bu kanuna ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁰⁹

10 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı yasa on beş maddeden oluşmakta ve kanunu icra etme hükmü Dâhiliye, Adliye ve Maliye vekâletlerine bırakılmıştır.⁴¹⁰ Oy birliğiyle kabul edilen yasada şunlar vardır:

1-Beyazıt Vilayeti'nde meskûn halde bulunan ve birçok olaya bulaşmış olan seksen ailenin batı bölgelerine iskân edilmesi için hükümete mezuniyet verilmiştir.

2-Bunlardan ekonomik durumu olmayanların tüm masrafları hükümet tarafından karşılanacaktır.

⁴⁰² **Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)İsmet İnönü'nün Hatıraları**, II, s. 39-40.

⁴⁰³ **Cumhuriyet**, 03.07.1930, No: 2220, s. 3.

⁴⁰⁴ **Cumhuriyet**, 19.11.1931, No: 2707, s. 2.

⁴⁰⁵ **Cumhuriyet**, 04.10.1931, No: 2662, s. 3.

⁴⁰⁶ **Cumhuriyet**, 11.11.1931, No: 2699, s. 5.

⁴⁰⁷ **Cumhuriyet**, 26.02.1932, No: 2778, s. 2.

⁴⁰⁸ M. Bayrak, **Şark Islahat Planı**, s. 155.

⁴⁰⁹ **TBMM ZC**, XXXIII, D. II, İ. IV, 18 Haziran 1927, s. 153.

⁴¹⁰ **TBMM ZC**, XXXIII, D. II, İ. IV, 18 Haziran 1927, s. 157.

3-İskân edilecek aileler, sahip oldukları malları yanlarında götürebilirler ya da onları satabilirler. Diğer taraftan bu ailelere hükümetçe önerilen yerlerde meskûn etmeleri mecburidirler.

4-Mallarını satamayıp elinde olan ailelere iskân edildikleri yerlerde mübadele şekliyle emlak sahibi olabileceklerdir.

5-Diğer taraftan ailelere verilecek olan emlak ve arazinin fiyatları ile terk ettikleri arazinin fiyatları denk gelmese, iskân edilen ailelere borçlanma kanunu gereği borç çıkarılabilecek.

6-İskâna tabi tutulan suçlu kişiler, cezaları bittikten sonra aileleriyle birlikte iskâna dâhil edileceklerdir.⁴¹¹ Yasanın kabul edilmesinde sonra Yalçın Toker'in yapmış olduğu şu değerlendirme önemli olsa gerek:

“Tarihe intikal eden sultanlar devrinin hasta sistemi, doğuyu her zaman bir tehlike teşkil edecek şekilde ihmal etmiş ve o bölgeyi zorbaların eline bırakmıştır. Cumhuriyet idaresine yakışmayan bu duruma son vermek ve Cumhuriyet kanunlarını hâkim kılmak için, doğu illerinde sert bir ıslahat yapılması gerekmektedir. Planlanan bu ıslahatın uygulanmasına girişmeden önce, siyasi görüşleri muhalif olan bazı unsurların etkisiz hale getirilmeleri şarttır. Bunun için öncelikle halka karşı hükümet içinde ikinci bir hükümet olan, bu davranışlarıyla kendilerine çıkar sağlayıp, bölgeye zarar vererek fesat çıkararak ve kendilerine dinsel bir mevki vererek çaresiz halkı kandıran, Hükümetin önüne engeller çıkarmaya çalışan, Doğuda yapılacak ıslahata sözle ve fiilen engel çıkaracak durumdaki zararlı kişiler ile idam veya ağır cezalara çarptırıldıkları için Suriye, Irak ve İran'a kaçarak Devlet aleyhine çalışanların ailelerinin ve Şark hapisanelerindeki tutuklanan ıslahat mıntıklarından uzaklaştırılmaları zorunlu hale gelmiştir. Bu gibi kişi ve gruplar ıslahat bölgesinde bulundukça, gelişme ve ilerleme adına yapılacak girişim ve faaliyetlerden olumlu sonuçlar alınması beklenemez. Bu sebeple, batıya yerleştirilecek kişilerden yardıma muhtaç olanların taşınma ve beslenme masrafları ile yerleştirilecekleri yerlerdeki giderler iskân kanunları uyarınca hükümetçe karşılanacak, Doğuda terk ettikleri emlaklarına karşılık batıda gittikleri yerlerde kendilerine toprak tahsis edilecektir. Batıya alınan doğulu kişilerin, oturmak zorunda oldukları yerlerden ayrılmaları ve doğuya dönmelerinin yasaklanması Şark Islahat

⁴¹¹ TBMM ZC, XXXIII, D. II, İ. IV, 18 Haziran 1927, s. 155-156.

Planının başarıya ulaşması için atılan ilk adım olacaktır.”⁴¹²

1925 Şarkı Islahat Planı'nın aşiretlerle ilgili olarak kısımları değerlendirildiğinde son tahlilde karşımıza doğudaki aşiret düzeninin Kemalist Türkiye'si tarafından kabul görmediği ve bu sistemin ortadan kaldırılması için tüm imkânların seferber edilebileceği kanaati oluşmuş durumdadır. Bunun yanında 24 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu'nda kabul edilen Şark Islahat Planı'nın hazırlanmasında Başbakan İsmet İnönü ve İçişleri Bakanı Mehmet Cemal Uybaydın'ın büyük etkisi mevcut olduğunu belirtmek gerekir.⁴¹³

3-Umumi Müfettişliklerin Kurulması

Tek parti yönetimi, doğu illerini bir arada tutmak amacıyla oto kontrol minvali bir merkeziyetçi ve sıkı denetimi ele alan idari düzenlemesi durumdaki Umumi Müfettişliği kurmak için adım attı. Müfettişliğin kurulmasıyla ilgili kanun lahiyası ilk defa 12 Şubat 1927'de Meclis'e geldi.⁴¹⁴ Kanunun görüşülmesi sırasında Umumi Müfettişliğin kuruluş sebepleri şöyle açıklandı:

“Elyevm mevcut altmış üç vilâyetimiz umumî bir nazarla tetkik edildiği takdirden bu vilâyetlerin iktisadî, içtimaî ve coğrafi noktai nazardan yekdiğeriyle alâkadar bir takım menatıka münkasem olduğu ve bu muntıkaları teşkil eden Vilâyetler arasında umumî ve müşterek bir takım menfaatlerin mevcut olduğu tezahür eder. İşte işbu müşterek menfaat ve ihtiyaçları mahallerinde şâmil bir nazarla tetkik ile bunların temin ve tanzimi hususunda nazım olmak ve aynı zamanda vilâyatı da sıkı bir teftiş ve murakabe altında bulundurarak ihtiyacatı idâriyenin lüzum gösterdiği hususatı icra etmek üzere Müfettişi Ümumilik teşkilâtının icrasına lüzum ve zaruret hâsıl olmuş ve lâyhâi kanuniye takdim kılınmıştır efendim”⁴¹⁵

İçişleri Bakanlığı, Umumi Müfettişliği'nin kuruluşunu doğudaki ekonomi ve sosyal ihtiyaçların giderilmesi üzerine inşa edildiğine binaen açıklarken, vilayetler arasındaki bağlantının sağlanması ve zımnen olsa devlet otoritesinin hissettirilmesi amacıyla kurulduğunu ifade etmektedir. 25 Haziran 1927 tarihinde Meclis'te yapılan oylamaya 287 üyenin 198'i katılmış, 194 evet oyuna karşılık 1 kişi reddetmiş 3 kişi de

⁴¹² Yalçın Toker, *Atatürk'ün Kürt Politikası*, Toker Yayınları, İstanbul, 2010, s. 169.

⁴¹³ H. Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu*, s. 78.

⁴¹⁴ **TBMM ZC**, XXIX, D. II, İ. IV, s. 63.

⁴¹⁵ **TBMM ZC**, XXXIII, D. II, İ. IV, s. 682-683.

çekimsen kalarak kanun yasalasmıştır.⁴¹⁶ Yasa içerik açısından şu noktaları içermektedir:

“1. Birden fazla vilâyetleri alâkadar eden ve bir kaç vilâyetin müşterek faaliyetiyle izale ve tesviyesi kabul ihtiyacat zuhurunda o vilâyetler üzerinde salâhiyatı mahsusayı haiz olmak üzere İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Umumî Müfettişiler tayin olunabilir.

2. Umumî Müfettişler Dahiliye Vekâletine merbut olup, İdarei Umumiyei Vilâyat Kanununun valilere bahşettiği salâhiyetleri haizdirler. Bundan maada Umumî Müfettişliğin teşkilini müstelzim olan vaziyete nazaran icap eden salâhiyetler İcra Vekilleri kararıyla tayin olunur. Umumî Müfettişler memur olacakları mıntikalardaki vilâyetler üzerinde ve işbu maddede zikrolunan salâhiyetler dâhilinde idarî âmiriyet’i haizdir.

3. Umumî Müfettişlikler, teşkilini istilzam eden hususat ve ihtiyacatın itmam ve intacına kadar devam eder. İhtiyacın izailesiyle müfettişlik hükümet kararıyla lağvolunur.

4. Umumî Müfettişlerin refakatine hükümetçe tensip edilecek vekâletlerden birer müşavir ve lüzumu kadar memur verilir.

5. Umumî Müfettişlik teşkilâtının icap ettireceği masarifi, Dâhiliye bütçesine ithali olunur. Bütçe takarrür etmezden evvel -teşkilâta lüzum görülürse işbu masraf muvakkaten masarifi gayri melhuza tertibinden tesviye olunur.

6. İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

7. İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.”⁴¹⁷

Kanunun içeriği genel olarak incelendiğinde hem idari hem de ekonomik açıdan doğru illerinin Umumi Müfettişliğe bağlanmasını öngörmektedir. Yasanın bir başka maddesinde, Umumi Müfettişliği’nin İçişleri Bakanlığına bağlanması kararı alındığı gibi asayiş ve kolluk görevi de Umumi Müfettişliği’nin görevleri arasında yer

⁴¹⁶ TBMM ZC, XXXIII, D. II, İ. IV, s. 809.

⁴¹⁷ TBMM ZC, XXXIII, D. II, İ. IV, s. 684-685.

almaktadır.⁴¹⁸ 1064 Sayılı Umumi Müfettişlik Kanununun dikkat çeken bir diğer yönü bütçesinin İçişleri Bakanlığı tarafından karşılanması kararıdır. Ayrıca bütçe yetmediği takdirde ek bütçenin hükümet tarafından tahsil edilmesi kararı Umumi Müfettişliği'ne verilen önemi göstermektedir. Umumi Müfettişliği'nin kuruluşuyla ilgili olarak Mete Tuncay:

“TBMM, İkinci Dönemin son günlerinde “Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair” (26 Haziran 1927 tarih ve 1164 sayılı) bir yasa yapmıştır. Bu, bölge (eyalet) valiliğine benzer bir sistem olup, Kurtuluş Savaşından sonra “ordu” biriminin kaldırılarak kolorduların müfettişliklere bağlanmasını da anıştırmaktadır. Mülkiye genel müfettişlerinin başlıca görevi, bölgelerinde “asayiş ve inzibat”ı sağlamaktır”⁴¹⁹ sözleriyle kuruluş amacının 1990'ların Olağanüstü hal Valiliği'ne benzer bir yapılanmanın oluşturulduğu izlenimini ortaya koyduğunu belirtmektedir.

31 Aralık 1927 tarihli kararname ile oluşturulan Umumi Müfettişlik alınan kararla I. Umumi Müfettişlik adını aldı. Yetki ve sorumluluğu Urfa, Hakkâri, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Siirt, Mardin, Van gibi vilayetleri kapsayan I. Umumi Müfettişlik bu vilayetlerin iktisadi, bayındırlık ve iskân gibi faaliyetlerinden sorumluydu. Daha sonra çıkan isyanlarla beraber Karaköse(Ağrı) *Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz, Dersim, Malatya, Ergani, Bayezit Vilayeti ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs* Vilayeti de I. Umumi Müfettişliği'nin sorumluluğuna dâhil edildi.⁴²⁰ Müfettişliğin sorumluluk alanının genellikle, Şeyh Said İsyanı'nın ortaya çıktığı ve yayıldığı bölge olarak belirlenmesi dikkat çekicidir. 11 Aralık 1927 tarihli 5928 Sayılı Kararname ile Diyarbakır Milletvekili İbrahim Tali Bey, I. Umumi Müfettiş olarak atandı.⁴²¹ İbrahim Tali Öngören bu göreve beş yıl süreyle kalmıştır.⁴²²

İbrahim Tali Bey, görevde kaldığı dönemde bilhassa Dersim İsyanı sırasında aşiretlerin faaliyetleri dikkatlice izlemiş ve bunu raporlarla, Başvekil İsmet Paşa'ya sunmuştur.⁴²³ Bunun yanında hazırlamış olduğu on dokuz sayfalık Dersim Raporu da

⁴¹⁸ Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler 1927-1952**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 57.

⁴¹⁹ M. Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, s. 179.

⁴²⁰ Hüseyin Koca, **Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Politikaları**, Birinci Kitap, Konya, Tarihsiz, s. 174.

⁴²¹ BCA, 030.18/01.26.67.17.

⁴²² C. Koçak, **Umumi Müfettişlikler 1927-1952**, s. 82.

⁴²³ BCA, 030.10/111.743.13.

hükümetin Dersim’de izleyeceği politika açısından ehemmiyet taşımaktadır.⁴²⁴ İbrahim Tali Bey’in diğer faaliyetleri arasında, müfettişlik bünyesinde oluşturulan bürokrasi kadroları arasında iletişim sağlanması ve disiplin edilmesi hususunda önemli görevler üstlenmiştir.⁴²⁵

İbrahim Tali Bey’in iyi niyetli çalışmalarına ve doğu bölgeleri için yapmış olduğu önemli çalışmalara rağmen, görev süresi sırasında isyanlar bitmek bilmedi. Birçok toplantı ve alınan tedbirler, bölgedeki aşiret gücünün daha da özelde feodalitenin kırılmasına yardımcı olamadı. İbrahim Tali Bey, devlet otoritesinin ve devletin gücünü ortaya koymak için imar ve iskân çalışmalarına devam etti.⁴²⁶ 2 Temmuz 1928’de İbrahim Tali Bey, sağlık problemlerini öne sürerek I. Umumi Müfettişlik görevinden ayrılmak istediğini Başvekil İsmet Paşa’ya iletmesi üzerine.⁴²⁷ Başvekil İsmet Paşa’nın uygun görmesiyle İbrahim Tali Bey, I. Umumi Müfettişlik görevinden 1932 yılında ayrıldı.⁴²⁸ İbrahim Tali Bey’in görevden ayrılmasından sonra yerine Ahmet Hilmi Ergeneli 12 Ocak 1933 tarihinde atandı.⁴²⁹

Aşiretlerin büyük desteğiyle meydana gelen ve yaklaşık dört yıl süren Ağrı ve Zilan isyanları sonucu Bakanlar Kurulu’nun almış olduğu kararlar merkezi Erzurum’da olacak şekilde Tahsin Uzer, 6 Eylül 1935 tarihinde III. Umumi Müfettiş görevine atandı.⁴³⁰ III. Umumi Müfettişliğin I. Umumi Müfettişliği’nden tek farkı Trabzon ilinin de sorumluluk dâhiline eklenmiş olmasıydı. Tahsin Bey’in görev sırası içerisinde Başvekilâlete göndermiş olduğu raporlarda genellikle raporlarının büyük bölümü ekonomik, sosyal ve imar alanlarıyla ilgili olması dikkat çekicidir. Zira Tahsin Bey’in göreve geldiği 1933 senesinde doğuda ortaya çıkan birçok isyanın sona erdiği doğuda bir asayişin sağlandığı görülmektedir. Diğer taraftan Şark Islahat Planı’nda da yer alan doğu ile batı arasındaki bağlantının sağlanması ve devlet otoritesinin hissedilmesi

⁴²⁴ BCA, 030.10/110.740.23.

⁴²⁵ E. Aydoğan, *Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali*, s. 101.

⁴²⁶ E. Aydoğan, *Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali*, s. 124-125.

⁴²⁷ BCA, 030.01/1.4.8.

⁴²⁸ BCA, 030.10/69.457.13, Varak No: 2.

⁴²⁹ E. Aydoğan, *Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali*, s. 147.

⁴³⁰ BCA, 030.18/01.57.70.15.

amacıyla ortaya atılan Sivas-Erzurum arasındaki demiryolu ile ilgili raporlardan sonra, tamamlandığı ve ilk trenin 6 Eylül 1939'da Erzurum'a geldiği görülecektir.⁴³¹

Son kertede III. Umumi Müfettişliği'nin devlet otoritesinin isyanları önlemesinden sonra bölgede merkezi otoriteyi hissettirmek için oluşturulduğu görülmektedir. Tahsin Uzer zamanında müfettişlik daha çok iktisat ve sosyal faaliyet alanı içerisinde çalışmıştır. Tahsin Bey, sağlık problemlerini öne sürerek 3 Kasım 1939 tarihinde görevinden ayrıldıktan bir ay sonra da vefat etmiştir.⁴³²

Tahsin Bey'in görevden ayrılmasından önce Dersim Hadisesi başladığı sırada Bingöl, Elazığ, Erzincan ve Dersim Vilayetleri kapsayacak şekilde IV. Umumi Müfettişlik kuruldu. Bu görevin başına Sakallı Nurettin Paşa'nın damadı Abdullah Hüseyin Alpdoğan getirildi.⁴³³ Bu arada I. Umumi Müfettişliğe 11 Haziran 1935 tarihinde 5159 Sayılı tezkereyle yapılan teklif üzerine İcra Vekilleri tarafından Abidin Özmen atandı.⁴³⁴ Dersim Olayları dönemine gelen I. Umumi ve IV. Umumi Müfettişliği'ne yapılan atamalar devlet ricalinin doğu bölgesine vermiş olduğu önemi göstermektedir. Bu iki müfettişin bilhassa, Dersim Olayları sırasında aşiretlerin yıkıcı faaliyetlerini gösteren raporları başvekâlete gönderdiği bilinmektedir. Örneğin 25 Şubat 1936 yılında Dersim'de aşiretlerin isyan etmeye hazırlandığını belirten rapor, IV. Umumi Müfettişliği tarafından İçişleri Bakanlığı'na gönderildi.⁴³⁵ Yine 8 Şubat 1936 tarihinde IV. Umumi Müfettişliği'nin İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği 43 sayılı şifreli telgrafında aynen şunlar yer almaktadır:

“1-Alınan raporlara ve bazı Dersimlilerle olan konuşmaları, Tunceli Vilayetinde bulunan Reislerine ve Seyitlerin Tunceli Vilayeti teşkili kanunu hakkında fikir alış verişi ettikleri anlaşılıyor ve bu fikirler aşağıdaki üç noktada toplanıyor.

A)Tunceli Vilayeti teşkilatı ve kanunu ile hükümet silahlar toplayacak ve ondan sonra Dersimlileri Ermeni kâfirleri gibi sürececek ve zulm edeceklerdir.

B)Seyitler ve Reisleri aileler ile birlikte yaşayacakları yerlere gönderilecek ve

⁴³¹ Erdal Aydoğan, “Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. XXXIII, Ankara, Kasım 2004, s. 9.

⁴³² C. Koçak, **Umumi Müfettişlikler 1927-1952**, s. 159.

⁴³³ H. Yayman, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu**, s. 86.

⁴³⁴ **BCA**, 030.18.01.55.482.

⁴³⁵ **BCA**, 030.11.743.13 Varak No:1.

orada öldürüleceklerdir.

C) Dersim'i şefkatle ıslah edecektir.

Bu üç noktadan A ve B'ye karşı silâhla mukavemet etmek ve C fikrasına karşı minnetle şükretmek kararma varıldığı da anlaşılıyor.

2-Dersim Reis ve seyitlerinin muntika muntika, ikişer üçer bir yerde birleşerek görüşmüş, her muntikadaki Reislere haber göndermek suret ile karşılıklı fikirler alıp vermiş olması kuvvetle muhtemel ise de bunların hepsinin bir yerde kongre halinde toplanarak bu kararlara bir arada ve bir anda varmış olduklarına kani değilim. Bunun gibi bu gün Tunceli içerisinde silahlı bir toplantı da mevcut ve mahsus olduğuna dair bir haber de gelmiş değildir arz olunur.

*3-Cevaben Dâhiliye Vekâletine, Birinci Umumi Müfettişliğine bilgi olarak Üçüncü Umumi Müfettişliğine yazılmıştır.*⁴³⁶

Yukarıdaki telgraftan anlaşılacağı üzere Umumi Müfettişler, bölgedeki aşiretlerin her durumunu teyakkuz halinde izlemektedirler. Bir başka belgede isyan öncesi Seyyit Rıza'nın isyan için son hazırlıklar yaptığını Umumi Müfettişlik Başvekil Celal Bayar'a bildirmektedirler.⁴³⁷ Bu belgeden de anlaşılacağı üzere Umumi Müfettişlik istihbarat görevini de yerine getirmektedir. Dersim Ayaklanması'nın bastırılmasında Umumi Müfettişlikleri'nin çok büyük hizmetleri oldu. Bu hizmetler, istihbarat-güvenlik-iktisat ve tabii ki asayişin sağlanmasını kapsıyordu.

25 Haziran 1927 tarihinde kurulan Umumi Müfettişlikler, 1952 yılında alınan kararla kaldırıldı. Umumi Müfettişliklerin bölgedeki faaliyetleri son tahlilde ele alındığında bir eyalet yönetimi şeklinde hareket etmiş ve sıkıdenetim kurallarını sonuna kadar uyguladığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında bölgede devlet otoritesinin hissettirilmesinde ve yerel güçlerin varlığının ortadan kaldırılması hususunda önemli görevler üstlenmişlerdir. Umumi Müfettişliklerin, bölgedeki isyanların ortaya çıkmadan önce merkezi haberdar etmesi, halkın devletle bütünleşmesi için bir takım sosyal-siyasi ve ekonomik alanda bölgenin kalkınması için öncü olmaları önem taşımaktadır. Umumi Müfettişliğin sağladığı önemli yararlarından biri de köylülerin aşiret ağa ve beylerine

⁴³⁶ BCA, 030.11.743.13 Varak No:2.

⁴³⁷ BCA, 030.11.743.13 Varak No:6.

karşı hakkını savunmak oldu. Zira bu feodal beylerin karşısında direnebilecekleri tek güvenli liman Umumi Müfettişlik olarak gözükmektedir.

Tek parti yönetiminin Doğu Sorunu'na, daha da özeldede yerel beylerin gücünü kırmak için oluşturmuş olduğu bu model, problemin çözümüne yardımcı olduğu gibi zararlı yönleri de oldu. Bunların başında bürokrasi geleneği olmayan kişilerin bu modellerin başına gelmesi ve başa geldikten sonra ılımlı çözümler yerine radikal kararlar vermesi sorunu daha da çıkılmaz bir duruma sokmuştur. Umumi Müfettişliğin zararlarından biri de halk ile devlet arasında aracı kurum haline gelmesi devletin gücüne gölge düşürmüştür. Son tahlilde Umumi Müfettişlik çağın gerekleri için uygun bir adım olsa da problemin kökenine inilmediğinden dolayı yanlışla düşen pelesenkler gibi bir netice alınamamıştır.

4-İsmet Paşa'nın 1935 Şark Seyahati Raporu

Cumhuriyet Türkiye'sinin en kapsamlı raporunu hazırlayan İsmet İnönü, devletin doğu siyasetinin teorisyenleri arasında gelmektedir. Şeyh Said İsyanı sonrası doğu bölgesindeki isyanların bastırılmasına uyguladığı sert politikalarla tanınan İnönü, devlet ezberini bozan mevzuatları hazırlamasıyla tanınmaktadır. Umumi Müfettişlik gibi kurumun oluşturulmasında büyük emeği geçen İnönü, müfettişlikte görev alan hemen hemen bütün bürokratları kendi ekibinden seçmiştir.⁴³⁸ İsmet İnönü'nün hazırladığı Doğu Raporu, daha sonraki raporlara öncülük etmesi açısından da önem taşımaktadır. İsmet İnönü'nün hazırlamış olduğu rapor, ilk defa gazeteci-yazar Saygı Öztürk tarafından kitap haline getirilmiştir. Öztürk'ün raporları nereden aldığı bilinmemekle beraber devlet arşivlerinde gizliliği kaldırılmamış olması nedeniyle de arşivlerde görünmemektedir. İnönü, raporunu 21 Ağustos 1935'te Mustafa Kemal'e sunmuştur. Rapor kapsamlı bir şekilde İnönü'nün gezdiği yerleri ve karşılaştığı durumları içermektedir. İnönü, raporun ilk kısmında Fransa ile Türkiye arasındaki sınır çatışmalarından dolayı Fransızların aşiretleri Türkiye üzerine salabileceğini ifade ederek sözlerini şöyle başlamaktadır:

“Fransızların elinde üstün bir mücadele vasıtası hudut üzerinde vücuda getirdikleri düşman anasır (unsurlar) perdesidir. Senelerden beri türlü vakalardan kaçan Kürt ve Arap reisleri hudut üzerinde yerleşmişlerdir. Ermeni merkezler vardır.

⁴³⁸ H. Yayman, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu**, s. 124-125.

Şimdi Nasturi iskânı ile yeni bir tabaka meydana getiriyorlar. Bu unsurların tecavüz edememelerinin temin olunması ve huduttan uzak bulunanlar için ahdi ahkâm vardır. Bu hükümlerin doğru tatbiki için bir taraftan sistematik takip ve taleplere devam etmeliyiz. Fakat bu muhabereleler fiili ve ameli vaziyet üzerine kati bir çare değildirler ve olmayacaklardır. Düşman unsurlar içinde Nasturiler, Ermeniler ve Çerkezler teşkilatı nihayet pasif ve tedafii (savunmalık) mahiyettedir. Tecavüzi olan teşkilat, Kürt reisleri ve adamlarıdır. Fransız istihbarat zabitleri her istedikleri anda Kürt reislerini çeteler halinde memleketimize saldırtmaya muktedirler."⁴³⁹

İnönü, seyahati sırasında Siirt'e geldiği zaman buradaki aşiret reislerinden şikâyet eden halkı görerek bölgedeki aşiretlerle ilgili olarak şu noktalara değinmektedir:

"Siirt'in şehre ait ve vilayete ait, iki hususiyeti vardır: Siirt Türklüğe hevesli bir Arap şehridir. Fırka merkezimizdir. Tüccar ve hükümete yakın, itaatkâr halkı vardır. Havası gayet iyi olan Siirt, susuz, pis bir trahom merkezidir. Şarkında Botan Çayı, garbında Gezer, Paşor çayları gür nehirler halinde akarken, Siirt'e su getirtmek büyük paralara ihtiyaç göstermektedir. Bütün Siirt yedi yüz elli bin liraya değmez. Taşla alçıdan on on beş günde yapılan evler nihayet yirmi sene dayanırmış. Ben öyle gördüm ki, Siirt'in doğusunda veya batısında yakın bir su başına nakli en doğru karar olacaktır. Halk, kolayca yeni hükümet merkezine geçecek ve şehrini az zamanda yeniden kuracaktır. Siirt'in doğuya naklini tercih ederim. Kürtlerin meskûn olduğu Siirt vilayetinde başlıca kuvvetimiz idare merkezlerimiz, memurlarımız ve zahitlerimizdir. Bu merkezin içerde bulunması hululümüzü (geçişimizi) kolaylaştırır. Vilayet olarak Siirt, Şırnak, Eruh, Pervari, Şirvan, Garzan, Beşiri kazalarından mürekkeptir. Bunların hepsi Kürt'tür. Siirt daha şarka alınırsa Beşiri'nin Diyarbakır'a alınması düşünülecektir. Siirt vilayetinde idare merkezlerimiz çok kuvvetli olmalıdır. Halkın içine girmek, Mutki ve Sason gibi bütün Siirt Vilayetinde önemli iştir. Halkın içine behemehal (ne olursa olsun) girmeliyiz. Şimdiki halde halk daha çok kendi ağaları elindedir. Halkın içine girmek için buralarda seyyar doktorları tesirli bir tedbir olarak göz önüne almalıyız. Siirt Vilayeti bugünkü halinde en su yüzünde bulunduğumuz bir muntıkadır."⁴⁴⁰

İnönü, Muş'tan Ağrı'ya doğru ilerlerken burada daha önceden güçlü olan aşiret reislerin ve Osmanlı'dan kalan Hamidiye Alayları'nın tarihe karıştığını ifade ederek

⁴³⁹ Saygı Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 26.

⁴⁴⁰ S. Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, s. 30-31.

sözlerine Ağrı'nın aşiretler tarafından çıkarılan isyanlar sonrası bölge hakkındaki izlenimlerine şöyle devam etmektedir:

“Şimdi bu havali bizim tedbirlerimize ve tasavvurlarımıza olgun ve balmumu kadar uysal bir hale gelmiştir. Tedbirlerimizi tayin ve ne kadar yavaş da olsa muntazam olarak tatbik etmek kâfidir. Ağrı (Karaköse) Vilayetine girildiğinden itibaren süvari fırkasının heybeti ve prestiji hissedilir. Ağrı'nın kendisi insana harabe ortasında ilk manime tesiri yapıyor. Son zamanlarda bu havalide inkişaf etmiş olan başlıca yerdir. Askeri binalar şehri toplamış gibidir. Fırka karargâhı Diyarbakır'dan beri rast geldiğimiz ilk betonarme ve güzel binadır. Söylediklerine göre yardımla ve beş bin lira masrafla çıkmış olan bu bina, aynı zamanda subay yurdu ve subay oteli gibidir. Arkadaşlar burada rahatça misafir kaldılar. Şehişah'ın seyahatinden kalan karyolaların makbule geçtiği anlaşılıyor. Karaköse, hükümete yakın bir Kürt şehridir. Halk Türklüğe hevesli ve mutidir (itaatlidir). Bazılarına göre zahiri ve teşvik olunacak bir durumdur. Karaköse'de hükümet daireleri fenadır. Subay ve işyarlara (memur) ev temin etmek lazımdır. Bunlar inanılmayacak kadar az masrafla yapabiliyor. Bütün subay ve işyarlara için 20 000 lira yetecek. Ve bununla galiba 40 ev yapacaklar. Bu parayı gelecek sene bulacağız. Bir süvari alayını kışlaya çıkarmak için 10 000 lira istediler. Bunu Milli Müdafaa Vekâleti'nden temin ettik. Her ikisi için lazım olan kereste ismarlandı. Süvari fırkasının topçu taburu için kışla yapılmış. Hülâsa az masrafla Karaköse bu havaliye göre temiz bir devlet merkezi haline gelir. Ve bundan maddi ve manevi istifademiz büyük olur.”⁴⁴¹

İsmet İnönü'nün Doğu Raporu'nun Dersim ile ilgili kısmında bölgedeki hareketlenmeyle ilgili olarak şunları belirtmektedir:

“Dersim Vilayetini yeni usulde teşkil edeceğiz. Muvazzaf bir Kolordu Kumandanı, vali ve üniformalı muvazzaf zabıtlar kaza kaymakamları olacaktır. Kaza memurlarından hiçbiri yerli olmayacaktır. Ve buldukça, emekli zabıtlar memuriyetlere tayin olunacaktır.

İlbaylık (valilik) dairesi bir kolordu karargâhı gibi, fakat maksada elverişli olarak teşkil olunacaktır. Asayiş, yol, maliye, ekonomi, adliye, kültür, sağlık şubeleri olacaktır. İdama kadar infaz ilbaylıkta bitecektir. Adliye usulü basit, hususi ve kesin

⁴⁴¹ S. Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, s. 38.

olacaktır. İlbaylığın, muhakeme etmek üzere Dersim haricinden istediği yerli alakalılar veya yatakları ilbaylığa göndermeye devlet teşkilatı mecburdur. Kazaların teşkilatı bu esasa göre yapılacaktır. İlbaylığın emrinde asgari yedi seygar jandarma taburu bulunacaktır. Sabit jandarması ayrıdır. İlbaylığa yardım etmek Genel Enspektörlerin vazifesidir. İlbaylık bu teşkilat ile idareyi alacaktır.

1935 ve 1936'da yollar, karakolları yapılacaktır. 1937 ilkbaharına kadar hazır olursa mürettep ve seferber 2. Fırka kuvvet ilbaylığın emrine 1937 ilkbaharında verilecektir. Süratle bütün Dersim silahtan tecrit olunacak. İlbaylığın o zamana kadar tetkiki neticesinde kuvvetle yapılmasını tasavvur ettiği, hükümete bildirdiği icraat da yapılacaktır. Bundan sonra Dersim'e verilecek şeklin safhası başlayacak. Bütün bu tasavvurlar gizlidir. İlbaylık yol, orman işletme, çabuk ve kesin adalet gibi bir idare ile işe başlayacaktır. İlbaylığın lüzum göstereceği diğer ihtiyaçları temin etmek ve eğer Dersimliler bizim düşündüğümüz zamandan evvel harekete kalkarlarsa programı hemen tatbik etmek zaruridir.⁴⁴²

İsmet İnönü'nün doğu seyahatleri sonrası hazırlamış olduğu Kürt Raporu birbirinden ilginç ve bir o kadar ezber bozan ifadeler içermektedir. Rapordan da, anlaşılıyor ki devletin doğu siyasetini İsmet İnönü ve ekibi belirlemiştir. Zira doğuyla ilgili hazırlanan rapor ve Umumi Müfettişliğe atanan tüm kişiler İsmet İnönü listesinden seçilmişlerdir. Adana'dan başlayan yolculuk Samsun'da son bulmuş ve İnönü yaklaşık 20 doğu ilini gezmiş ve bu illerle ilgili raporlar hazırlamıştır.

Raporun ana mantığı güvenlikçi bir anlayış üzerine oturtulmuş detaylarında ise yapılması gerekenler detaylı bir biçimde portföyler şeklinde özetlenmiştir. Diğer raporlardan farkı ileriki bölümlerde de görüleceği üzere aşiretlerin iskân edilme fikrinin umumi bir yasayla ele alınmasını istemiş olmasıdır. Bu anlamda ilki 1925 yılında başlayan İskân Yasası geniş bir alana yayılacağı gerçeğini ön plana çıkaracaktır.

İsmet İnönü, kendisinden önceki raporları eleştirirken devletin doğu bölgesi için istikrarlı bir politika izlememesinin menfi sonuçları üzerinde durmuştur. Hatta İnönü, bölgeye gelen valilerin seleflerinden farklı politika izlemesinin doğudaki problemi kronik hale getirdiği inancını ön plana çıkardığını görüşünü savunmaktadır. Raporun sonuç kısmında eğitim konusundaki sıkıntıların giderilmesinin bölgede sıhhi, mülki ve

⁴⁴² S. Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, s. 57.

asayiş adına önemli sonuçlar vereceğini düşünmektedir.

Sonuç olarak İsmet İnönü, devlet ile halk arasındaki iletişimsizliğin daha da özelde hükümetin halka inememesinden dolayı bu boşluğun aşiret reisleri tarafından doldurulduğunu ifade etmektedir. Bu sorunun giderilmesi için devletin tam otoriter olması ve ağırlığını hissettirmesini istemektedir. İsmet İnönü'nün Kürt Raporu Abidin Özmen'in hazırlayacağı Doğu Raporu açısından önemlidir. Zira Abidin Özmen, İsmet İnönü tarafından Umumi Müfettişliğe atanmıştır.

5-Abidin Özmen'in 1935 Şark Raporu

Mülkiye Mektebi'nin yetiştirdiği önemli bürokratlardan ve IV. Dönem ara seçimlerinde ve V. Yasama Dönemi Aydın Milletvekiliği yapmış, VII ve VIII. Hükümetlerin Maarif Vekâleti'nde bulunan biri olan Abidin Özmen⁴⁴³, 1935 yılında hazırlamış olduğu Doğu Raporu, kendisinden önce hazırlanan raporların en geniş değerlendirilmesini içeren önemli bir belgedir. Raporun özü "*Birinci Umumî Müfettişlik bölgesindeki Bitlis, Diyarbakir, Van, Hakkâri, Muş, Mardin, Urfa. Siirt Vilâyetlerinin iç siyasal durumları hakkında rapordur*"⁴⁴⁴ şeklinde başlamaktadır.

Özmen Raporu, Cumhuriyet döneminde çıkan isyan ve aşiretler hakkındaki bölümünde Şeyh Said İsyanı sonrası genel bir portre çizmektedir. Özmen'in bu raporundaki portre şöyle özetlenebilir:

"Şeyh Said hadisesi Kürtlük duygusunun besleyip büyüttüğü bir vakadır. Haçonun, Sasonluların, muhtelif semtlerdeki muhtelif şahısların kalkınması bir pilin verdiği cereyanın tesirinden başka bir şekilde tefsir edilemez. Ağrı vakası da aynı mefkureye istinat etti.

Zeylan vakasını körükleyenler: Kürtlüğe dayanmışlardır.80-100 avenesile Hükümet kuvvetlerini senelerce işgal eden Ali Can, Seyithan çeteleri bu gaye uğrunda çalışmışlardır.

Melefanlı Mehmet Ali Yunusun, bu gün oğlu Abdurrahman Sasonlulara akıl hocalığı yapması ve bölgede bir beylik kurmağa çalışması Kürtlük duygu ve beylik ananasının

⁴⁴³ TBMM Albümü 1920-2010, I, Gökçe Ofset Matbaacılık, Ankara, 2010, s. 243.

⁴⁴⁴ Saygı Öztürk'ün Kişisel Arşivi, s. 1.

yaradığı bir hadisedir.

Hasenanlı Ferzende, Hasenanlı Ado, Yado, Alican, Seyithan, Gevaşlı Adil, İzzet, Musa, Simko, Cebranlı Halit. Hasenanlı Halif, Bitlisli maslûp Ziya, İhsan, Nuri Hoca gibi ölü veya diri birçok şahıslar bir gün halk arasında millî fedakâr olarak telâkki edilmektedir”⁴⁴⁵

Özmen Raporu’nda dikkat çeken bir diğer bölüm Dersim İsyanı’nın ayak sesleri hakkında hükümeti uyarmak olmuştur. Dersim’de meydana gelen hareketliliğin ve yabancı istihbarat örgütlerinin faaliyetleri hakkında genişçe bilgi vermektedir:

“Dersim vaziyetine temas etmek istedim. Bence Kürtlük cereyanları ve hareketleri Dersimden ziyade hariçteki propagandacılarla fazla teması olan ve hariçtekilerin gerek kendi kuvvetleri; gerek hemfikir oldukları Ermeni, Asurî, Süryani, gibi milletlerin varlıkları ve bunların fevkinde başka devletlerin de arka olacakları ileri sürülerek yapılan propagandanın fazla girebildiği ve temasın temin edilebildiği hudutlara yakın yerlerde daha fazla beklenmesi icabetmektedir.

Hal böyle iken Dersim için düşünülüp taşınlan şeklin daha esaslı olarak Kürtlük cereyanının belirlediği diğer sahalara için düşünülmemesi geçen her anın kaybedilmesiyle neticelenebilir. Hariçteki Kürtlük cereyanlarının ve propagandalarının kuvvetine inanmak gerektir. Aldığım resmî ve hususî haberlerden mühim olguları kaydedersen sözlerime, dileklerime, istinat noktası bulmuş olurum. Suriyede Kürtlük için çalışanlardan bilhassa Bedirhan oğullarının teşebbüsü ile Fransız Akademisyenlerinden bir zat Kürtler için bir alfabe yapmış ve Türk harflerini kabul etmiştir. Bir taraftan bizim işimize de gelebileceği düşünülen bu buluş, Türkiye içinde oturan Kürde hariçten propaganda yapabilmek hedefini gütmüştür.”⁴⁴⁶

Abdülhâlik Renda’nın hazırlamış olduğu raporda, daha önceden yapılan nüfus sayımının sağlıklı olmadığını belirterek, devletin 1927 ve 1934 nüfus sayımını eleştiren Zeynel Abidin Özmen, raporunda nüfus istatistiklerinin doğru bilgi vermediği ve bu konuda yeni bir çalışma yapılmasını önermektedir. Özmen raporun nüfusla olan

⁴⁴⁵ Saygı Öztürk’ün Kişisel Arşivi, s. 3.

⁴⁴⁶ Saygı Öztürk’ün Kişisel Arşivi, s. 4.

kısımında ise nüfus sayımının doğru yapılmadığını Kürt nüfusunun ise fazla gösterildiğini, diğer taraftan birçok Türk'ün Kürt olarak kaydedildiğini ifade etmektedir.⁴⁴⁷

Özmen'in Doğu Raporu ile ilgili olarak dikkat çeken hususlardan biri de, adli işlerin hızlı yürütülmesi için Umumi Müfettişlik kontrolü altında adliye rejiminin kurulmasıyla ilgili olan kısmıdır.⁴⁴⁸

Abidin Özmen, Doğu Raporu'nda değindiği meselelerden biri de, bölgedeki sağlık sorunları ve sorunların çözümüne yönelik önerileridir. Uzun yıllar, bölgede kalan Özmen, halkın en temel problemlerini yerinde gözlemleyerek önemli değerlendirme yapmıştır. Özmen'in sağlık sorunları ile ilgili olarak tespit ve çözüm önerileri şunlardır:

“Sağlık ve sosyal tesir.

*En vahşi insanları değil, hayvanları bile can düşüncesi, can korkusu, hayat lezzeti yola getirecek büyük bir müessirdir. Bu gün doğu vilâyetlerimizde çalışmakta olan memurlarımızın bile sağlıklarını tababet sigortasına bağlayamamışızdır. Ve bu günkü şekil terakkiye doğru gitmiş olsa bile bu yoldaki düşünce ve gayeyi ne kadar sene sonra temin edeceği malûm değildir. Takdir edilemeyecek bir çağ kadar uzakta kalır.”*⁴⁴⁹

Abidin Özmen, yukarıdaki sağlık sorunlarının her ile bir sağlık müdürü atanması merkez ilçelerinde doktorların tayin edilmesiyle çözülebileceğini, diğer taraftan bölgeye atanan doktorların ücretlerine iyileştirme yapılarak ve onların kişisel ihtiyaçlarının karşılanmasıyla işlerin düzene gireceğini belirtmektedir. Ayrıca doktora giden hastaların da hükümetin sosyal devlet gereği para alınmaması ve sıtma ile mücadele kapsamında çeşitli tedbirler neticesinde halkın bilgilendirilmesini istemektedir.

Genel olarak Abidin Özmen Raporu değerlendirildiğinde, raporu diğer raporlardan ayıran ayrıntılar şunlardır: Özmen Raporu, diğer raporlara göre daha kalıcı ve otoriter tespitlerde bulunduğu gibi çözüm önerileri de bir o kadar nokta atışıdır. Raporda ayrıca ilk defa asimilasyon tabiri kullanan Özmen, çözüm önerini de sayarken kültürel milliyetçiliğe önem verdiği görülmektedir. Diğer taraftan raporun geniş bir perspektif açıdan hazırlandığı çözüm önerilerinin ayrı başlık halinde hazırlanmasından anlaşılmaktadır. Abidin Özmen Raporu'nun dikkat çeken tespitlerinden biri de

⁴⁴⁷ Saygı Öztürk'ün Kişisel Arşivi, s. 2.

⁴⁴⁸ Saygı Öztürk'ün Kişisel Arşivi, s. 16.

⁴⁴⁹ Saygı Öztürk'ün Kişisel Arşivi, s. 9-10.

doğudaki feodal kalıntıların doğu insanların bedevi bir yaşam minvali benimsemelerine o da askerlikten kaçma gibi bir sonuç doğurduğu gerçeğidir. Yine Özmen, değerlendirmelerinde Rusya-Ermenistan ve Suriye odaklı istihbarat yetkililerin Kürtler üzerinde bir takım emelleri olduğu ve bu grupların bölgedeki faaliyetleri hakkında geniş bir çalışma yaptığı anlaşılmaktadır. Son tahlilde söylenilebilir ki Özmen Raporu devletin doğu için resmi politikası açısından bir mihenk taşı olduğu kadar da belirlenecek yol haritası için önemli bir rapordur.

6-Celal Bayar'ın Doğu Raporu(1936)

Başbakanlık ve birçok hükümetlerde İktisat Vekilliği yapan Celal Bayar, Türkiye'nin Üçüncü Cumhurbaşkanı olarak tarihe geçmiş liberalizmi savunan devlet adamlarından biridir.⁴⁵⁰ Mustafa Kemal'in özel ricası üzerine İsmet İnönü'den önce doğu vilayetlerini gezen Bayar, raporunu 10 Aralık 1936 yılında tamamlayarak Mustafa Kemal'e sunmuştur. Bayar'ın Doğu Raporu, Cumhuriyet tarihi için önemli bir vesikadır. Rapor, *“Seyahatimizde gördüklerimizi aynen arz ediyorum. Bunlar içinde vekâletlerinin haricinde olanlarına da temas etmiş bulunuyorum. Bu yazılarımda görüş hatası olabilir. Kanaat ve değerlendirme hatası bulunabilir. Fakat maksadım kimseyi incitmek değildir. İlerideki iyilik namına Başvekilime gözlemlerimi samimiyetle, olduğu gibi arz etmekten ibarettir”*⁴⁵¹ başlamaktadır. Raporun ilk girişinde belirtildiği üzere çok nazik bir dille yazıldığı anlaşılan vesika, kesin önerilerden ve tespitlerden kaçınılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Raporun ilk parafesinde Bayar, Cumhuriyet rejiminin bölgedeki feodal kalıntıları ortadan kaldırmaya çalıştığı ifade ederek sözlerine şöyle devam etmiştir:

*“Doğu illeri bizim rejimize gelinceye kadar kesin bir tarzda hâkimiyetimiz altına girmemiştir. Geçmiş hükümetler halk üzerindeki hâkimiyetlerini ağalar ve şeyhler aracılığıyla yürütmek istemişlerdir. Ağalar ve şeyhlerin soyduklarının bir kısmını hükümet erkânına vermeleri suretiyle ortaklaşa idarei maslahat devri yaşanmıştır.”*⁴⁵²

Bayar, gözlemlerinin önemli bir noktasında bölgedeki hâkimiyetlerinin en temel varlığını jandarma ve orduya bağlamaktadır. Bayar bu konuyla ilgili olarak tespitlerini:

⁴⁵⁰ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 266.

⁴⁵¹ Celal Bayar'ın Şark Raporu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 63.

⁴⁵² Celal Bayar'ın Şark Raporu, s. 63.

“Doğuda bugün için dahi, tamamen yerleştiğimiz iddia olunamaz. Dayanacağımız en önemli kuvvet, ordumuz ve jandarmamızdır. Geçen sene Başvekilimiz İsmet İnönü'nün seyahatinden sonra idari ve mali sahalarda da yapılan yenilikler göze çarpmaktadır”⁴⁵³ şeklinde belirtmiştir. Bayar Raporu'nda dikkat çeken önemli bir ayrıntı da bölgedeki yöneticilere getirdiği suçlamalardır. Bayar, yaşanan isyanlar neticesinde yöneticilerin bölge halkını isyanlardan dolayı sorumlu tuttuğu ve suçlu-suçsuz diye ayırmadan herkesin bu olaylardan sorumlu tutulmasının devlet ile halk arasında makasın açılmasına sebebiyet verdiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁴ Bayar, bu farkın kapatılması için yapılmasını gerekenleri şöyle sıralamıştır:

“Şeyh Said ve Ağrı isyanlarından sonra Türklük ve Kürtlük ihtirası karşılıklı şahlanmıştır. İsyandan sonra fark gözetmeksizin idare etmek de, bundan ayrı ve ılımlı bir sistemdir.”⁴⁵⁵ Raporda ayrıca halkın yönetime katılmasının da halkın devlete olan bağlılığını artıracak gibi bölgede asayişin sağlanmasına da yardımcı olacağına inanmaktadır. Bayar, bölgedeki isyanlar neticesinde devletin ahaliye karşı benimsediği politikaları eleştirirken, bu durumun vatanlar arasında ayrımcılığın toplum nezdinde oluştuğunu belirtmektedir.

Bayar Raporu'nun en can alıcı noktalarından biri de, bölgedeki derebeyliğin yıkılması ve devletin, köylünün yanında yer aldığı parametresi olan toprak reformu konusudur. Bayar, toprak reformu ve köylüye yapılacak yardımlarla ilgili olarak şu tespitlerde bulunmuştur:

“Köylüyü toprak sahibi yapmak, köylüyü hükümete bağlayacak çok tesirli bir tedbirdir. Bu tedbirin tam semere verebilmesi için de ikinci bir şart vardır: O da çevredeki nüfuz sahibi zorbaların aileleriyle birlikte iç vatana nakledilmesi keyfiyetidir. Bu hareket, devlet nüfuz ve kudretini göstermekle beraber halkın zorbalıktan fiilen kurtulmasına yardım etmektedir. Gayemiz sadece bunları toprak sahibi yapmakla yetinmek de değildir. Mümkün olduğu kadar kredi vasıtalarını, üretim imkânlarını da aynı zamanda vermek lâzımdır. Ürünlerinin satışlarını da sağlamak icap eder. Bu suretle hükümet, ağaların yerini alır ve bu hareket tarzı halkla hükümeti birbirine

⁴⁵³ D. Perinçek, *Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu*, s. 105.

⁴⁵⁴ Celal Bayar'ın *Şark Raporu*, s. 64.

⁴⁵⁵ D. Perinçek, *Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu*, s. 105.

*bağlar.*⁴⁵⁶ Bayar, tespitlerinde iskân konusunu da eleştirerek bunun sağlıklı olmadığını bunun yerine daha akılselim çözümler bulunmasını önermektedir. Ancak Bayar'ın 1945 yılında çıkarılması planlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na şerh koyması, ilginçtir. Bu konun görüşülürken Bayar, kanuna karşı çıkan arkadaşlarıyla birlikte muhalefet kanuna muhalefet etmiştir. Bayar Raporu'nun dikkat çeken önemli tespitleri şöyle sıralanabilir:

1-Halkın üzerinde büyük etkiye sahip olan ağa ve şeyhlerin etkilerinin halen azalmadığı görülmektedir. Bu etkiye azaltmak için tedbirler alınma ve devlet idaresini her anlamıyla halk üzerinde hissettirilmelidir.

2-Başvekil İsmet İnönü'nün seyahati sırasında tespit ettiği bazı problemlerin çözüldüğü, devlet idaresinin yeniden oluşturulması için gönderilen memurların işlerini düzgün yaptığı görülmüştür.

3-Hükümet binaları maalesef harap haldedir. Bunların tamir edilmesi için hükümet ek kaynak göndermelidir. Diğer taraftan halen memur eksikliği bulunmaktadır.

4-Şeyh Said İsyanı'na katılanların cezalandırılmaları sonrası olaya bulaşmayanlara karşı bölgedeki yöneticilerin aynı uygulamaları reva görmeleri sıkıntılı durumların ortaya çıkması muhtemeldir. Bunun önlenmesi için bölgedeki yöneticilerin halka karşı biraz daha hassas davranması önemlidir. Ayrıca Kürtlerin devlet dairelerine yaklaştırılmamalarını şiddetle eleştirmekte bu durumun önüne geçilmesini istemekle beraber Kürt çocuklarına eşit eğitim verilmesi sonrası bölgede vatandaşlık duygusunun ağır basacağını belirtmektedir.

5-Doğuda yaşayan birçok köylünün toprağı bulunmadığı, bunun önüne geçmek için çiftçiyi toprak sahibi yapmak için devletin gerekli yasaları çıkarılmasının, devlet-halk arasında güvenli bir bağın oluşmasına yardım edeceğini ifade etmektedir.⁴⁵⁷

Raporun tespit kısmından sonra yapılması gerekenleri belirten Bayar, ilk olarak bölgeye iyi yetişmiş valilerin gönderilmesini istemektedir. Çünkü Bayar, bölgedeki idarecilerin görev yaptıkları coğrafyayı tanımadıklarını ve bu durumun çözüm sürecini olumsuz etkilediği görüşündedir. Diğer taraftan Bayar, bölgede ekonominin gelişmesi

⁴⁵⁶ Celal Bayar'ın Şark Raporu, s. 65.

⁴⁵⁷ H. Yayman, Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu, s. 145-146.

için ulaşım ağının genişletilmesini istemektedir. Bayar, meskûn halkının el sanatlarına ilgi duyduğunun bunun geliştirilmesi için kursların açılmasını talep etmektedir. Yine halkın çoğunluğunun tarım ve hayvancılıkla uğraşmasından ötürü bu alanda çalışmalar yapılarak bölgenin kalkınmasına yardımcı olunabileceğini belirtmektedir.

Sonuç olarak Celal Bayar'ın hazırlamış olduğu Doğu veya Kürt Raporu kendisinden önce hazırlanan raporlar içerisinde en ılımlı ve en gerçekçi raporlar arasında yer almaktadır. Kendisi de iktisatçı olan Bayar, çözüm önerilerinde bölgenin iktisatla kalkınabileceğini ifade etmiş, meskûn coğrafyadaki feodalitenin barındırdığı aşiret yapısının da böyle kırılabilceğini belirtmiştir. Bayar Raporu'nun dikkat çeken bir diğer mühim nokta devlet kurumları ve devlet politikaları eleştirirken sorunların diyalog ve ılımlı bir stratejiyle çözülebileceği anlayışını ortaya koymuştur. Bayar, geleneksel doğu stratejisinde şiddet, askeri harekât ve baskıcı politikaya karşı mutedil, halk yanlısı ve diyaloglu çözüm önerisini günümüze kadar taşınmasında önemli bir devlet adamlılığı rolünü üstlenmiştir.

7-Necmettin Sahir Silan'ın Doğu Sorunu Raporları 1939-1953

VI. VII ve VIII. yasama dönemleri Bingöl, Tunceli Milletvekilliği, dönem dönem Vakit, Zaman gazetelerinde köşe yazarlığı ve Türk Dil Kurumu üyeliği yapmış olan Silan⁴⁵⁸, 1939-1953 yılları arasında hazırlamış olduğu raporlar devletin doğu stratejisi açısından mühimdir.⁴⁵⁹ Silan Raporları, vilayet bazında hazırlanmış ve vilayetlerin sosyal, siyasi, ekonomik, adli ve sağlık durumlarıyla ilgili raporlardan oluşmaktadır. Raporların ilki Silan'ın milletvekilliği yaptığı Bingöl Vilayeti için hazırlanmıştır. Silan, Bingöl raporuyla ilgili olarak Bingöl'ün idari ve mülki yapılanması, ziraat işleri, toprak durumu ve nüfusu hakkında bilgi vermektedir. Raporun köylüler için önemli hususlarından biri olan ziraat işleriyle ilgili olarak Silan tespitlerini *“vilayet muntakası dağlık olduğu ve ziraata elverişli yerleri çok olmadığı cihetle zirai hareketler miyasta değildir. İptidai vesait ile temin edilen ziraat işleri buğday, arpa ve dariya münhasır kalmakta ve istihsal edilen maddeler de bütün vilayete yetecek miktarda bulunmamaktadır”*⁴⁶⁰ şeklinde yapmıştır. Silan, köylünün durumunu bu

⁴⁵⁸ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 312.

⁴⁵⁹ Necmettin Sahir Silan'ın tutmuş olduğu günlükler ve hazırlamış olduğu raporlar Şen Sahir Silan tarafından Tarih Vakfı'na bağışlanmış Tarih Vakfı da bunu 2010 yılında Doğu Sorunu ve Necmettin Sahir Silan Raporları adı altında kitap haline getirmiştir.

⁴⁶⁰ **Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953**, Der: Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 12.

şekilde özetlerken vilayette bulunan Ziraat Bankası'nın köylüye yeterince destek olmadığını belirterek Ziraat Bankası'nın köylüyü zor durumda bıraktığını rapor etmiştir.⁴⁶¹

Necmeddin Sılan'ın 1940 yılına ait bir başka Bingöl Raporu'nda asayiş ve güvenlikle ilgili olarak görüştüğü idari yetkililerden aldığı anekdotlara göre; bölgede eskisi kadar aşiret reislerinin ya da şeyhlerin etkinliği olmadığını yine de büyük bir tehlike olarak varlıklarını sürdürmektedir bilgisine rağmen, Sılan bölgede halkın devlete olan teveccühünden gururla bahsetmiştir.⁴⁶² Sılan'ın 1942 tarihli raporunda şunlar dikkat çekmektedir: Bölgedeki askerlik durumuyla ilgili olarak; Beritan, Cibran, Solhan gibi bazı aşiretlerin Hamidiye Alayları sayesinde güçlendiğini, bu güçleri sayesinde bölgede halen varlıklarını devam ettirdiğini, bunun önüne geçilmesi için merkezi idarenin tedbir almasını istemektedir.⁴⁶³

Sılan Raporu'nun bir başka kısmında feodal düzenin yıkılmasında etkili olacak yöntem olan köylünün topraklandırılması hususunda şunlara değinmiştir: *“Köylümüzün toprak sahibi olmasını temin için Cumhuriyet Hükümetlerimizce müttihaz isabetli karar ve tedbirlerin önemli bir yeri olan milli topraklar işinin bu suretle yeniden incelenmesi ilgili makamların takdirine bağlı bulunmuştur.”*⁴⁶⁴

Sılan'ın 1943 yılında Tunceli'ye(Dersim) yaptığı gezi sonrası CHP Genel Sekreterliği'ne sunduğu raporda, hükümetin bölgedeki stratejinin önemine vurgu yaparken: *“hükümetin kanun ve nizamlarını yürütebilmek, halkı seyitlerin ve ağaların elinden ve nüfuzundan kurtarabilmek ve çevredeki vatandaşları mes'ut bir hayata kavuşturabilmek için Cumhuriyet Hükümeti, her türlü yollarla incelemelere koyuldu. Bu arada Şeyh Said'in taassup hareketini fırsat sayan Koçuşağı'nın azgın hareketi ile karşılaşıldı ve bu, 1926 yılında bastırıldı. Bu hadise, Hükümetin Dersim üzerinde daha esaslı durmasına amil oldu. Dersim'in içinde, aşiret hayatından ayrılarak çiftlikle uğraşanlarla, Dersim'in muhitindeki bütün vatandaşlar, soygunculuk yapan,*

⁴⁶¹ Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Sılan Raporları 1939-1953, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 17.

⁴⁶² Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Sılan Raporları 1939-1953, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 75-76.

⁴⁶³ Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Sılan Raporları 1939-1953, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 138.

⁴⁶⁴ Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Sılan Raporları 1939-1953, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 160.

hayatlarına kıyan, evlerini yakan aşiret reislerinden, haydutlardan bezmişti”⁴⁶⁵ diyerek genel bir değerlendirme yapmıştır.

Sılan, bölgedeki izlenimlerden edindiği izlenimlere göre aşiret reislerinin güçlerinin kırılmasını, Tunceli adına mutlu bir durum olarak nitelendirmekte birlikte, halkın da bu duruma teveccüh gösterdiğini rapor etmiştir. Silan, Tunceli ile ilgili raporunun bir başka bölümünde yapılan idari ve mülki yapılanmanın asayişini sağladığını belirtirken, bu durumun bölgedeki halkı Cumhuriyet’e bağlamasındaki önemini vurgulamıştır.⁴⁶⁶ Ayrıca tüm bu iyi olgulara rağmen kendini bilmez nahiye müdürleri ile kaymakamların kötü uygulamalarda bulunması köylüleri sömürmek istemelerini de sert bir dille eleştirmektedir.⁴⁶⁷

Sılan, Tunceli Kanunu sonrası bölgede devlet varlığının halk tarafından tanındığını, ayrıca Seyit ya da aşiret ağalarının artık silahsız dolaştığını bunun kendi adına mutluluk verdiğini söylemiştir.⁴⁶⁸ Silan, Tunceli’nin güvenlikle ilgili raporunda ise eskiden bölgenin aşiret reisleriyle ağaların elinde olduğunu şimdi ise hükümetin yapmış olduğu ıslahat ve tedip hareketleri sonrası asayişin sağlanarak sağlıklı bir yapının kazandığını yepyeni bir hüviyete kazandığını rapor etmiştir.⁴⁶⁹ Silan Raporu’nun son kısmında 1934 yılında kabul edilen İskân Kanunu’nun, Tunceli üzerindeki etkisini gösterdiğini, eski göçebe yaşam kültürüne sahip olan aşiretlerin mevcut düzene alıştığını, aşiret reisi ve ağaların devlet otoritesini tanınması yolunda önemli adımlar atıldığını belirtmektedir.⁴⁷⁰

1952 yılında Silan’ın Erzincan ile ilgili olan raporunda göze çarpan önemli bir ayrıntı, Silan’ın Halk Partisi’nden Demokrat Parti’sine geçme durumudur. Silan, hazırlamış olduğu Erzincan Raporu’nda bölgede gücün aşiret reislerine geçtiği gerçeğini ön plana çıkarması mühim bir noktadır. Hatta Silan, bu gücün aşiretler arasında paylaşıldığını belirtir. Konuyla ilgili olarak Silan şu noktalara değinmektedir: “*Son belediye seçimlerinde biri Demokrat Partili olmak üzere on bir üyeliği Cumhuriyet Halk Partisi kazanmış ve sabit ve nafis derebeyinin diğer sağır kardeşi de belediye*

⁴⁶⁵ **Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953**, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 185.

⁴⁶⁶ **Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953**, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 203.

⁴⁶⁷ **Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953**, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 208.

⁴⁶⁸ **Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953**, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 210.

⁴⁶⁹ **Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953**, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 216.

⁴⁷⁰ **Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953**, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 238-239.

başkanlığına getirilmiştir."⁴⁷¹ Sılan'ın 1952 yılındaki Tunceli ile ilgili raporunda ise aşiret reisinin milletvekilliğiyle ilgili durumu hakkında şu noktalara değinmiştir:

*"Aşiretlerin varlığını kabul etmek zaruri bulunmaktadır. Ezcümle, bugün Nazımiye İlçesinde yaşayan vatandaşlarımız şu aşiretlere göre anılmaktadır: Arilli, Haydaranlı, Maskanlı, Şadilli, Şeyh Muhammedi, Lolanlı, Morhekli, Karsanlı, Kırşanlı. Bugün Türkiye Büyük Millet Meclisinde, Tunceli ilini temsil etmekte olan milletvekilinden biri Nazımiye'lidir ve Arilli aşiretine mensuptur. Onun milletvekili oluşunda aşiret hayatının ve rabitalarının tesiri olduğu kadar bugün Nazımiye İlçe idare kurulu başkan ve diğerleri ile arasının açılmasında da yine bu münasebetlerin tesirleri bulunduğu söylenmektedir."*⁴⁷²

Necmeddin Sahir Sılan'ın 1952 yılında Demokrat Parti Genel İdare Kuruluna "*Doğu ve Güneydoğu İllerimizle İlgili Muhtelif Konularda*" sunduğu rapor, aşiretlerin güçleri hakkında olduğu kadar, bölgedeki Kürtlük-Türklük ve Alevilik-Sünnilik gibi durumlar hakkında da genel eğilimleri içermektedir. Sılan Raporu'nun aşiret hayatının bölgedeki yansımalarını değerlendirirken, aşiret hayatının bölgedeki feodaliteyi güçlendirdiği, diğer taraftan bazı bölgelerdeki aşiret reislerinin sahip oldukları güç sayesinde milletvekili olma yolunda kullandığını bunun önüne geçilmesini istemektedir.⁴⁷³ Sılan Raporları'nın bir başka bölümünde "*Doğu İllerimizdeki Aşiretlerle Temaslar*" adlı başlığındaki tespitleri, aşiretlerin gücünü yansıtması açısından kayda değerdir. Sılan'a göre, Malatya'da siyaseti Dirijan Aşireti ile bazı aşiretler elinde bulundurmaktalar. Sılan, Malatya'da bulunan il başkanlıkları aşiret reisleri içerisinde seçilmesini eleştirmektedir. Malatya'da ortaya çıkan görüntünün aynısının Elazığ, Bingöl, Muş, Bitlis ve Van'da da kendisini gösterdiğini belirtmektedir.⁴⁷⁴

Sılan Raporu'nun son kısmında 1952 yılında ait olayları gözlemlerken aşiretlerin siyaset üzerinde etkisine değinmiş ve o günün siyaset hegemonyası hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. "*Doğu ve Doğu Güney illerimizde yaşayanların çoğu İçtimaî ve siyasî bilgilerden mahrum bulunmaktadır. Gerçekten, bu bölgelerde yaşa-*

⁴⁷¹ *Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Sılan Raporları 1939-1953*, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 413.

⁴⁷² *Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Sılan Raporları 1939-1953*, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan., s. 435.

⁴⁷³ *Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Sılan Raporları 1939-1953*, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 449.

⁴⁷⁴ *Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Sılan Raporları 1939-1953*, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 459-460.

yanların çoğu eski gelenek ve göreneklerin sadık ve vefalı birer yolcusudur. Çoğu, ırk itibariyle, Türk soyundan olduğu ve Türk bulunduğu halde tabiat şartlarının yanında yaşayış tarzları itibariyle “Kürt” olarak telâkki ve tavsif edilen, bazı yerlerde mütekâsif olarak bulunan ve Türkçe konuşan “Alevi” lere mukabil bazı yerlerde “Zaza” diye anılan ve fakat bir kısmı Türk dilini bilmeyen vatandaşların çoğu aşiret toplulukları içinde mevcudiyetini muhafaza edebilmektedir. Ancak, bu gibilerin ferdi hayatı yok gibidir. Bunlar, aşiretin reisine, ailenin büyüğüne bağlı olduğu gibi, bizlerin bildiği ve gördüğü hayat şartlarından tamamıyla uzak bir halde, derin bir mahrumiyet içinde, her türlü meşakkat ve zahmetlere katlanmakta, büyük bir tahammül ve teslimiyet göstermektedir. Bu, böyle olduğu kadar azimleri ve sadakatleri, bağlılıkları da o nisbette derindir, köklüdür, yalnız, o masumiyet ve teslimiyet içinde yagâne kusurları, zekâ ve kabiliyetleri işlenmemiş olduğu cihetle, kötü iğfallere ve telkinlere derhal kapılmaları, aşiretin reisine mutlak bir sadakatle inanmaları, bağlanmalarıdır.”⁴⁷⁵

Sonuç olarak Necmeddin Sahir Sılan’ın 1939-1953 yıllarına ait raporları, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi hakkında sosyal, sağlık, eğitim, siyasi ve güvenlik gibi konularda aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Sılan Raporları, diğer raporlarla karşılaştırıldığında karşımıza çıkacak ilk detay, diğer raporlarda devlet adamı modelinden esintiler mevcut iken, Sılan Raporları’nın ise halkın duygu ve düşünceleri ışığında oluşmuş olmasıdır. Sılan, bölgeye gerçekleştirmiş olduğu ziyaretler neticesinde elde ettiği izlenim şeklindeki raporlar Tek Partinin aşiretlere karşı olan bakış açısının çok partili hayata geçişle beraber değiştiğinin ve aşiret reislerinin öncelikli olarak siyasette yer aldığı gerçeğini ön plana çıkarmıştır. İşin ilginç tarafı Sılan, bu bilgileri hem Demokrat Parti hem de Halk Partisi yetkililerine iletmış olmasına rağmen siyasetçilerin bu durumla ilgili olarak herhangi bir tasarrufları olmamıştır.

Sılan, bu raporları Meclis’e sunarken parlamenterlerden sık sık eleştiri almıştır. Arkadaşları tarafından bölgeyle ilgilenmesinden dolayı *Senin Kürtler*, *Senin Doğulular* gibi söylemlerle alaya alınan Sılan, raporları doğu coğrafyası ile ilgili izlenim elde edilmesi açısından mühim bir vesika niteliği taşımaktadır.

C-1934 İskân Kanunu’nun Hazırlanması ve Önemi

Bir etnisite uygulaması olan İskân Kanunu, toplum mühendisliğinin tezahürü

⁴⁷⁵ **Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Sılan Raporları 1939-1953**, Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, s. 471.

olarak Cumhuriyet tarihinin en tartışmalı yasalarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Cumhuriyet Türkiye'sinde ilk defa 1927 yılında Şeyh Said İsyanı sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ölçekli nüfus planlanmasına yönelik olarak çıkarılan İskân Kanunu'ndan istenilen sonuç elde edilemeyince, 1934 yılında İskân Kanunu tekrardan çıkarılmıştır. Bu kanunun hazırlanmasında aşiret düzenin kaldırılması esas alınmıştır.⁴⁷⁶ İskân Kanunu'nun çıkarılmasında Ağrı İsyanları'nın ve bölgeyle ilgili hazırlanan raporların büyük etkisi vardır. Bilhassa Şükrü Kaya'nın 1932 yılında hazırladığı raporda geçen: "*Dersimde silah toplamadan ve aşiret reislerini oradan uzaklaştırmadan başarılı olmak mümkün değildir. Dersimde ıslahatın birinci şartı, silahları toplamak, aşiretleri reislerini Batı bölgelerine nakletmektir*"⁴⁷⁷ değerlendirmesi bu kanunun çıkarılmasında etkili olmuştur denilebilir.

Şükrü Kaya'nın raporu üzerine harekete geçen Dâhiliye Nezareti 2 Mayıs 1932 yılında İskân Kanunu'nun ilk şeklini TBMM'ye sevk etti. Kanunun görüşülmesi ise 1934 yılında başladı. Kanunun gerekçesini açıklayan Başvekâlet Vekili Refik Saydam⁴⁷⁸, Osmanlı Devleti zamanından beri kendi halinde bırakılan aşiretlere karşı bir takım tedbirlerin alınması, onları merkezi yönetime bağlamak amacıyla iskân edilmesi kararının uygun olacağını belirtti. Diğer taraftan Saydam, konuşmasının devamında 1927 yılında çıkarılan İskân Kanunu'nun ihtiyaçları karşılamadığını da değinmiş⁴⁷⁹ kanunun gerekçesinin devamında Refik Bey, 1927 yılında çıkarılan İskân Kanunu'na değinerek kanunun sadece aşiretleri kapsamadığı anlaşılıyor. Kanuna aşiretlerle beraber, Yörükler ve Çingenerler'in iskân edilmesi maddesi eklenmiştir.⁴⁸⁰

Gerekçesiyle beraber elli beş maddelik olarak hazırlanan yasa, Muvakkat Encümeni'nde bazı değişikliğe uğrayarak 11.06.1934 tarihinde Meclis'e geldi.⁴⁸¹ 7 Haziran 1934 tarihinde TBMM'de görüşülmeye başlanılan tasarı hakkında, genelde lehte konuşmalar yapıldı. Tasarı hakkında ilk konuşan Kütahya Milletvekili Nahit Hakkı Öztoran, kanunu savunurken aşiret sistemi diye bir yapılanmanın ve aşiret reisi

⁴⁷⁶ Y. Toker, *Atatürk'ün Kürt Politikası*, s. 195.

⁴⁷⁷ H. Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu*, s. 112.

⁴⁷⁸ Refik Saydam, 1939-1942 yılları arasında Başvekillik yapmıştır. 1881 yılında İstanbul'da doğan Saydam, eğitim hayatından sonra tıp alanında yapmış olduğu çalışmalar neticesinde Balkan ve I. Dünya savaşlarında doktor olarak görev yapmıştır. Erzurum ve Sivas kongrelerine katılan Saydam, Doğubeyazıt milletvekilliği ile birlikte siyasete girmiş, İçişleri Bakanlığı ve Başbakanlık yapmıştır. 1942 yılında vefat etmiştir. Mustafa Yazıcı, *Tanzimattan Bu Yana Milli Eğitim Bakanları Başbakanlar ve Atatürk*, Emel Matbaacılık, Ankara, s. 114.

⁴⁷⁹ *TBMM ZC*, XXIII, D. IV, İ. III, 07.06.1934, s. 1-2.

⁴⁸⁰ *TBMM ZC*, XXIII, D. IV, İ. III, 07.06.1934, s. 3.

⁴⁸¹ İsmail Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskânı*, Komal Yayınları, İstanbul, 1977, s. 153.

ile şeyh gibi kişilerin halk üzerinde etkisini ortadan kaldırmak için bu kanunun çıkarılmasını gerektiğini belirtti. Nahit Bey, konuşmasının devamında aşiretçiliğin Cumhuriyet idaresine hiç yakışmadığını da söyledi.⁴⁸²

Samsun Milletvekili Ruşeni Barkın ise, İskân Kanunu'nun gereksizliğine değinerek bu aşiret oluşumunun Türk kültür medeniyeti içerisinde zaman içerisinde yok olacağını ifade etmiştir.⁴⁸³ Tasarının 14.06.1934 tarihindeki görüşmeleri sırasında Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce, bu kanunla beraber topraksız köylüye toprak dağıtılması gerektiğini de belirtmiş böylece aşiret ağasına muhtaç olmayacağını bunun aşiret sistemine darbe vuracağını söylemiştir.⁴⁸⁴

Tasarının ateşli savunucularından Şükrü Kaya, kanunun sadece kaynaşmış bir toplum yaratma projesi olmadığını bunun yanında hem muhaceret hem de aşiretlerle ilgili konuların da bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁵ Daha sonra gerçekleştirilen görüşmelerde daha çok usul yönünde küçük münakaşaların olduğu gözlemlenmiştir. Elli beş maddenin görüşüldüğü ve her maddenin ayrı ayrı oylandığı 2510 Sayılı Kanun 21.06.1934 tarihinde TBMM'de oy birliğiyle kabul edilmiştir.

1-İskân Kanunu'nun Aşiretler Açısından Önemi

Elli beş maddeden oluşan 2510 sayılı İskân Kanununda bölgedeki aşiretlerle ilgili önemli kararlar bulunmaktadır. Cumhuriyet idaresinin en başından beri bölgede aşiretleri dağıtmak ve aşiret reislerinin gücünü kırmak için başlatmış olduğu proje 1934 İskân Kanunu'yla tamamlamak istemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi elli beş maddenin büyük bir kısmı iskân ve aşiretlerle ilgilidir. Bu kanunla ilgili olan maddeler şöyle sıralanabilir:

“Madde 8. Kanun, aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta her hangi bir hüküm, ilâm, vesikaya müstenit olursa olsun müstesep haklar merfudur. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların her hangi bir vesikaya müstenit veya görgü ve görenekle alâkadar her türlü teşkilât ve taazzufları mülgadır. Aşiretlerin hükmi şahsiyetlerine veya ona izafeten reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak bu kanunun neşrinden mukaddem her hangi bir hüküm veya vesika ile tasarrufları altında tanınmış

⁴⁸² TBMM ZC, XXIII, D. IV, İ. III, 07.06.1934, s. 68.

⁴⁸³ TBMM ZC, XXIII, D. IV, İ. III, 07.06.1934, s. 70.

⁴⁸⁴ TBMM ZC, XXIII, D. IV, İ. III, 14.06.1934, s. 139.

⁴⁸⁵ TBMM ZC, XXIII, D. IV, İ. III, 14.06.1934, s. 139-140-141.

olan gayrimenkullerin tam mülkiyeti Devlete intikal eder. Bu gayrimenkuller icra Vekilleri Heyeti karar ile ve Devletçe müttehaz kanunlara tevfikân toprağa muhtaç çiftçi ve muhacirlere tevzi ve temlik olunur.

*Bu kanunun neşrinden mukaddem aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve hudutlar civarında casusluklarından şüphe edilenleri ve şarkta tegallüpleri anlaşılana ile aileleriyle birlikte iki numaralı muntakalara nakil ve iskân etmeğe, icra Vekilleri Heyeti karar ile Dahiliye vekili salâhiyettardır. Türk tabiiyetini haiz olupta Türk harsına mensup olmıyan aşiretler efradını müteferrik surette iki numaralı muntakalara, Türk tabiiyetini haiz ve Türk harsına mensup seyyar aşiretler efradını sıhhî ve hayatî şeraiti müsait mahallere nakil ve iskân eylemeğe, Türk tabiiyetini haiz olmıyan ve Türk harsına mensup bulunmıyan seyyar aşiretler efradını Türkiye haricine çıkarmağa Dâhiliye vekili salâhiyettardır.*⁴⁸⁶ Sekizinci madde de görüleceği üzere aşiret sistemini ortadan kaldırmayı hedefleyen bu madde aşiret reisi ve üyelerinin iskân edilerek onlar arasında bağı zayıflatmayı amaç edinmiştir.

İskân Kanunu'nun dokuzuncu maddesinde bölgede komşu devletlerle akrabalık bağı bulunan Kürt aşiretlerinin Türkiye'ye sokulması yasaklanmıştır. Böylece Ağrı İsyanı'nda da görüldüğü üzere isyan eden aşiretlere dışarıdan yardım gelmesi önlenmesi hedeflenmiştir.

*“Madde 9. Ana dili Türkçe olmıyanlardan mürekkep olmak üzere yeniden köy mahalle, sanat ve hırfet(ticaret) zümresi veya iş, sınıf teşkili veya bu kabil kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir sanat ve hırfet zümresini veya bir iş şubesini filen kendi mensuplarına mahsus ve münhasır vaziyete getirmesi yasaktır. Şimdiye kadar mevcut olanlara da şamil olmak üzere bu kabil terakümleri harsî ve inzibatî sebeplere müsteniden İcra Vekilleri Heyeti kararile dağıtmağa ve alâkadarlarını aileleriyle birlikte iki numaralı iskân muntakaları dâhilinde münasip kasaba ve köylere nakil ve iskân etmeğe Dâhiliye vekili salâhiyettardır. Meri muahedat ahkâmı mahfuzdur. Ecnebler köylerde ikamet tesis edemezler. Şehir ve kasabalarda ikamet tesis eden ecneblerin yekûnu belediye hududu dahilindeki umumî nüfus yekûnunun yüzde onunu tecavüz edemez.”*⁴⁸⁷

⁴⁸⁶ TBMM ZC, XXIII, D. IV, İ. III, 07.06.1934, s. 21-22.

⁴⁸⁷ TBMM ZC, XXIII, D. IV, İ. III, 07.06.1934, s. 21-22.

Kanunun on ve on birinci maddeleri dokuzuncu maddenin yaratmış olduğu boşlukları kapatmak için hazırlanmıştır. Bu maddelerde ülke dışında aşiretlerin ülkeye sokulmaması kararı bulunmaktadır. Bunun yanında iskân edilecek Türklerin yaşam minvaline uygun iklim şartları göz önüne alınarak yerleştirilmesi esası alınmıştır. Ayrıca muhacirlerin Türkçe bilip bilmedikleri iyice araştırılacak Türkçe bilmeyenler de ülkeye geçiş izni verilmeyecektir esası alınmıştır. Yine seyyar aşiretlerin ülke dışına çıkarılması görevi Dâhiliye Nezareti'ne bırakılması kabul edilmiştir.⁴⁸⁸ On birinci madde de göze çarpan önemli bir ayrıntı iskâna tabi olacakların mıntikalara göre ayarlanmış olmasıdır. Bu mıntika dâhilinde diye başlayan on birinci madde şöyle devam etmektedir:

“A-Mevcut aşiretler - Türk harsına mensup olanlardan başlanarak iskân edilirler.

B-Bir numaralı mıntakada mevcut aşiretlerden Türk ırkına ve harsına mensup olmıyanlar iki numaralı mıntakaya nakledilerek serpiştirme suretile yerleştirilir.

C-Bir numaralı mıntakada 1914 ten evvel mukim olup Umumî Harpte veya Millî Mücadelede iki numaralı mıntakaya dahil vilâyetlere gelmiş olanlardan Türk harsına mensup olmıyanlar dağınık olarak bu mıntaka dahilinde alakonulur.

D-Hariçten gelecek Türk harsına mensup muhacirler iklim ve hayat şartlarile mutabakat kaydile bu mıntakalara dahi kabul ve iskân olunabilir,

E-Dört numaralı mıntakalar halkından veya bir numaralı mıntaka dahilinde sakin olanlardan Türk harsına mensup olmıyan vatandaşlar iklim ve hayat şartlarına mutabakat kaydile dağınık olarak iki numaralı mıntakaya yerleştirilir.

F-Bir numaralı mıntaka dahilindeki vilâyetler ahalisinden olup aslen Türk ırkına veya ana dili itibarile Türk harsına mensup olmıyan efrattan askerlik mükellefiyetini bir numaralı mıntaka haricinde ikmal ederek ailelerini iki numaralı mıntakaya getirip yerleşmek veya bekâr olduğu halde iki numaralı mıntakada evlenerek yerleşmek istiyenler. Yine bu evsafi haiz olmak üzere üç seneden ziyade mahkûmiyetlerini iki

⁴⁸⁸ TBMM ZC, XXIII, D. IV, İ. III, 07.06.1934, s. 22.

numaralı muntakadaki hapisanelerde ikmal ettikten sonra aileleriyle veya evlenmek suretile yerleşmek isteyenler 18 inci maddeye tevfikân iskân olunurlar.”⁴⁸⁹

İskân Kanunu'nun on beşinci maddesinde iskâna tabii tutulan muhacirlerin tüm masraflarının hükümet tarafından karşılanması esası bulunur.⁴⁹⁰ Yirmi sekizinci maddesinde ise iskân edilenlerin üç yıl ile beş yıl arasında vergi muafiyeti sağlaması kararı vardır.⁴⁹¹ Kanunun diğer maddeleri kurulan İskân Müdürlüğü'nün işleyiş biçimi ve muhacirlerin yerleştirilmesiyle ilgilidir.

Yasanın çıkarılmasından sonra harekete geçen Dâhiliye Nezareti iskân işlemlerine başladı. İlk etapta içerdeki aşiretlerin batı bölgesine nakli meselesi ele alındı. Bu amaçla yaklaşık 25000 kişi ülkenin batı bölgelerindeki illere iskân edildi.⁴⁹² Örneğin Siirt ilinde oturan Tillo Şeyhlerinden 3 ve Sason İlçesinde Şıgon Aşireti'nden 5 aile Bursa, Kastamonu, Balıkesir ve Manisa'ya iskân edilmesine karar verildi.⁴⁹³ Yine 07.07.1938 tarihinde bölgede yaratmış oldukları problemlerden dolayı Talos Aşireti Reisi Kulplu Mehmet oğlu Ömer Mihi ile eniştesi İzzetin ve ailesinin Yozgat ve Bilecik'e iskân edilmesi kararı alındı.⁴⁹⁴ 2.11.1937 tarihli bir başka belgede Milli Aşireti Reisi Viranşehirli Mehmet oğlu Mahmut ve Ahmet'in aileleriyle birlikte Edirne'ye iskân edilmesine karar verildi.⁴⁹⁵ Bir başka belgede ise Sason İsyanı'na yardım ve yataklık eden 696 kişinin iskânlarının hemen yapılması istendi.⁴⁹⁶ 1937 yılında Elbeyli Aşireti Reisi Bilal Ağa'yı öldüren Mustafa Ahmet Cozan ve ailesinin Tokat'a yerleştirilmesi esas kabul edildi.⁴⁹⁷ 26.05.1934 tarihli bir başka vesikada Seyhan'ın Kadirli İlçesinde konaklayan Karatekeli Aşireti'nin Adana'nın Tufanbeyli Tozlu köyünde iskân edilmesi kararı alındı.⁴⁹⁸ Aynı yıl Romanya'dan gelen Türk muhacirlerinden yaklaşık 2453 kişi de Elaziz'e(Elazığ) yerleştirildi.⁴⁹⁹

⁴⁸⁹ **TBMM ZC**, XXIII, D. IV, İ. III, 07.06.1934, s. 22-23.

⁴⁹⁰ **TBMM ZC**, XXIII, D. IV, İ. III, 07.06.1934, s. 23.

⁴⁹¹ **TBMM ZC**, XXIII, D. IV, İ. III, 07.06.1934, s. 25.

⁴⁹² İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 50, 1990, s. 63-64.

⁴⁹³ **BCA**, 030.18.1.2/ 85.102.7.

⁴⁹⁴ **BCA**, 030.18.1.2/ 54-62.19.

⁴⁹⁵ **BCA**, 030.18.1.2/ 30.18.1.2.

⁴⁹⁶ **BCA**, 030.18.1.2/ 115.804.111.

⁴⁹⁷ **BCA**, 030.18.0.2/ 79.89.6.

⁴⁹⁸ **BCA**, 030.18.1.2/ 45.36.20.

⁴⁹⁹ **Cumhuriyet**, 15.12.1934, no: 3793, s. 3.

2-İskân Kanunu'nun Değerlendirilmesi

2510 Sayılı İskân Kanunu, Cumhuriyet'in uygulamak istediği toplum mühendisliği projesinin önemli ayaklarından biridir. Kanun, Türkiye'nin doğusu ve batısı arasındaki nüfus yapısının homojen olmasını sağlamaya yönelik bir çalışmadır. Dört bölümden oluşan yasa, muhacirlerin yerleştirilmesi ve aşiret yapısının ortadan kaldırılmasını hedef almaktadır. Bu amaçla ilk önce doğuda yaşayan aşiretleri bölerek batı bölgelerine yerleştirmek, boşalan yerlere ise İran ve Doğu Avrupa'dan göç eden muhacirlerin yerleştirilmesi esası üzerine inşa edilmiştir. Türk kültürüne tabi olmayanlar diye başlayan yasa, tüm halkı Türklük bilinci içinde eritmeyi kendisine birinci amaç edinmektedir.

Özellikle Şeyh Said İsyanı ve Ağrı İsyanı'yla Cumhuriyet kadrolarının yönünü çevirdiği doğu bölgesindeki hareketlilik sonrası hazırlanan raporlar neticesinde meydana getirilen İskân Kanunu, Meclis'te oy birliğiyle yasalaşmıştır. 1934 İskân Kanunu, yeni bir toplum yaratma düşüncesinin temelini oluşturması açısından ehemmiyet taşımaktadır. Ayrıca kanun çıkartıldıktan sonra uygulama safhasındaki başarılı çalışmalar ileriki dönemlerde ortaya çıkacak isyanların yayılmasını önlemesi yönüyle değerlendirilebilir. İskân Yasası, Kemalistlerin sık sık dile getirdiği sınıfsız, kaynaşmış bir toplum özleminin aşamalarını oluşturmaktadır. Gerek arşiv vesikalarından gerekse gazetelerden elde edilen belgelere göre günün şartları düşünüldüğünde İskân Yasası ilk yıllar için başarılı bir çalışma olsa da daha sonraki yıllarda iskâna tabi tutulan aşiretlerin geri dönmesi, bunun yanında homojen toplum oluşturma hedefinin, bölgeye gelen muhacirlerin hâkim kültürün etkisinde kalması hasebiyle başarısız olduğu iddia edilebilir. Son kertede İskân Yasası, olumlu ve olumsuz yönleri birlikte ele alındığında millet olgusunun bir çatı altında toplatma çabalarının kısmen başarılı olduğu kısmen de yanlış politikalar nedeniyle başarısız kaldığı önemli bir kanun çalışmasıdır. İskân Kanunu, aşiretlerin siyasette etkili olduğu Demokrat Parti döneminde kaldırılmış, birçok aşiret reisi ve üyeleri meskûn olduğu yerlere geri dönmüştür.

D-Mustafa Muğlalı Olayı ve Aşiretler Üzerindeki Etkisi

1943 yılında Türkiye-İran sınırı, özellikle aşiretlerin geçiş güzergâhı haline gelmişti. Hâlbuki 1934 İskân Kanunu'nda yer alan dokuzuncu, onuncu ve on birinci

maddelerinde Türkiye dışından gelecek olan aşiretlerin geçişine izin verilmemesi kararı bulunmaktaydı.⁵⁰⁰ Ancak 1943 yılının son aylarında “*Otuz Üç Kurşun*” şeklinde tarihe geçen ve General Mustafa Muğlalı’nın emriyle tutuklanıp kurşuna dizilen otuz üç aşiret üyesinin ölümüne neden olan olay, bölge halkı üzerinde günümüze kadar sürecek olan büyük bir travma yarattı.

Olayın oluşumu sırasındaki gelişmeler göz önüne alındığında Irak’ta bir Kürt ayaklanmasının ortaya çıkışı ve Türkiye’deki Bruki Aşireti ile İran’daki Pişdar Aşireti’nin bu ayaklanmayı desteklemesi, bunun yanında devam etmekte olan İkinci Dünya Savaşı ve tek parti rejimlerinin etkisiyle oluşan milliyetçilik akımı dikkate alınmalıdır.⁵⁰¹ Bu ve bunun gibi nedenler Türk yetkililer tarafından ciddiye alınmaması olayın fitillenmesine sebebiyet vermiştir.

Olay, İranlı Aşireti reislerinden Mehmedi Mısto’nun yaklaşık 1500-2000 koyununun Türkiye sınırında bulunan çeteciler tarafından çalınması üzerine meydana gelmiştir. Koyunları çalınan Mehmedi Mısto, Van’ın Özalp Kaymakamlığı’na gönderdiği mektupta koyunlarının çeteciler tarafından çalındığını ifade etmiştir. Mısto, bu çetecilerin Özalp’te meskûn bulunduğunu, koyunlarının çetecilerden alınıp geri verilmesini istemiştir. Özalp Kaymakamlığı herhangi bir cevap vermeyince, Mehmedi Mısto yanına bölgedeki aşiret reislerini alarak Türkiye sınırını geçer ve sınırda bulunan yaklaşık 500 koyunu alıp İran’a geçmesiyle başlamıştır.⁵⁰²

Bu olay üzerine, bölgede bulunan kaymakamlık ve jandarma yetkililerinin hükümet yetkililerine olayın bir Rus tertibi olarak nakletmeleri üzerine Genelkurmay Başkanlığı, vakıanın incelenmesi için Orgeneral Mustafa Muğlalı’yı bölgeye tayin etti.⁵⁰³ Olay adliyeye intikal ettikten sonra, Genelkurmay yetkilileri Mehmedi Mısto’nun bunu tek başına yapamayacağını Türkiye’den de destek aldığını ifade ederek Mısto’nun akrabası olan yaklaşık 35 kişinin tutuklanmasını istedi. Yapılan tahkikat sonrası mahkeme heyeti, 35 kişinin olayla hiçbir ilgisi olmadığını kanaat getirerek serbest bıraktı.

⁵⁰⁰ TBMM ZC, XXIII, D. IV, İ. III, 07.06.1934, s. 21-22.

⁵⁰¹ İsmail Beşikçi, **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı**, Belge Yayınları, İstanbul, 1991, s. 53.

⁵⁰² İ. Beşikçi, **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı**, s. 71-72.

⁵⁰³ İ. Beşikçi, **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı**, s. 72.

Bu arada olayın araştırılması için görevlendirilen Mustafa Muğlalı, Van Vilayeti'ne gelerek Vali Hamit Onat'la yapılan görüşme sonrası Özalp Kaymakamı Hilmi Tuncel'den de olayla ilgili bilgi aldı. Hilmi Bey, olayı Türk sınırı geçen bir kısım Rus askerinin çıkardığını nakletti.⁵⁰⁴ Hilmi Bey, ayrıca olayda yöredeki köylülerin de suçlu olduğunu, ancak adliyenin o kişileri serbest bıraktığını Mustafa Muğlalı'ya ifade etti.

Tahkikata başlayan Muğlalı, köylülerin hemen tutuklanmasını talep etti. Bu arada hükümet de olayın soruşturulması için CHP Yozgat Milletvekili Mehmet Avni Doğan'ı⁵⁰⁵ görevlendirdi. Mamafih Avni Doğan, köylülerin olayla hiçbir bağlantısı olmadığını belirterek jandarmadan onların serbest bırakılmasını talep etti. Ancak İkili arasındaki iletişim bozukluğu nedeniyle istenilen sonuç alınmadı. 30 Temmuz 1943 Cuma sabahı askeri yetkililerce Mehmedi Mısto'nun akrabası olduğu iddia edilen 32 köylü kişi kurşuna dizilmiş, bir kişi de serbest bırakıldı.⁵⁰⁶ Olayın bu şekilde cereyan edilmesine rağmen, olayla ilgili olarak ne arşiv kayıtlarında ne askeri arşiv belgelerinde ne de o dönemin genel ve yerel gazetelerinde olay hakkında hiçbir bilgi yer almaması düşündürücüdür.

Olay, ilk defa 27 Eylül 1949 yılında Cumhuriyet gazetesinde “*duruşmasız kurşuna dizdirenler Genelkurmay Başkanlığı askeri mahkemesinde dün şahidlerin dinlenmesine başlandı*”⁵⁰⁷ başlığıyla yayımlandı. Aynı günkü Akşam gazetesinde ise “*Van'ın Özalp İlçesinde gayri kanuni bir şekilde kurşuna dizilmelerine sebep olmaktan sanık emekli General Mustafa Muğlalı, Tümgeneral Rasim Saltuğ, ve arkadaşlarının duruşmasına bugün Genelkurmay askeri mahkemesinde devam edildi. Duruşma başlamadan evvel bu oturumda dinlenecek olan 40 şahid koridorda idi. Bunlar arasında Ankara Valisi Avni Doğan, emekli Van Valisi Hamid Onat, diğer yüksek rütbeli subaylar bulunuyordu*”⁵⁰⁸ şeklinde yer aldı. Akşam gazetesinin bir başka günkü haberinde ise: *30 Eylül 1949 günü yapılan ikinci duruşmada General Cevat Yalım,*

⁵⁰⁴ İ. Beşikçi, **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı**, s. 73.

⁵⁰⁵ 1892 Yozgat doğumlu olan Mehmet Avni Doğan, III, IV, V, ve VI. Yasama Dönemi Çankırı Mebusluğu yapmış, 1936-1940 Kastamonu, 1940-1941 Samsun valiliklerinde bulundu. 1942-1947 yıllarında Birinci Umumi Müfettişlik görevini ifa etti. 27 Mayıs Askeri Darbesi sonrası kurulan koalisyon hükümetinde Devlet Bakanlığı yaptı. Ali Galip Baltaoğlu, **Atatürk Dönemi Valileri**, Ocak Yayınları, Ankara, 1998, s. 313.

⁵⁰⁶ İ. Beşikçi, **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı**, s. 75-76.

⁵⁰⁷ **Cumhuriyet**, 27.09.1949, No: 9027, s. 1.

⁵⁰⁸ **Akşam**, 27.09.1949, No: 11121, s. 2.

olaylardan Orgeneral Muğlalı'yı sorumlu tutmuştur"⁵⁰⁹ şeklindeydi. Yeni Sabah gazetesinde 32 kişinin kurşuna dizilmesiyle ilgili olarak Ankara Valisi Avni Doğan'ın dinleneceğini bildiriyordu.⁵¹⁰

24 Kasım 1949 tarihinde yapılan duruşmada askeri mahkeme Mustafa Muğlalı ve Rasim Saltuğ'un tahliye edilmesine, diğer sanıkların ise yeniden yargılanması için davanın Yargıtay'a gönderilmesine karar verdi.⁵¹¹ Zafer gazetesinin manşetten verdiği haberde "Sanık Gl. M. Muğlalı ve arkadaşları tahliye edildi"⁵¹² şeklinde başlık attı. Ancak olay gazetelere yansınca Genelkurmay askeri mahkemesi yargılamaya yeniden başladı. 20.03.1950 günü yapılan duruşmada Muğlalı önce idama mahkûm edildi. Sonra cezası 20 yıla çevrildi. Fakat hasta hali göz önüne alınarak hastaneye kaldırıldı. Bu karar Askeri Yargıtay'ca bozulunca yargılamaya devam edildi. 1951 yılında Muğlalı ölünce dosya kapatıldı.⁵¹³ Olayın bu şekilde örtbas edilmesinden sonra iktidara gelen Demokrat Parti, aşiretlerin desteğini yitirmemek için "Otuz Üç Kurşun" olayının üzerine gitmeye karar verdi. 1956 yılındaki X. Yasama Dönemi Meclis çalışmalarında Van Milletvekili Kemal Yörükoğlu, 32 kişinin kurşuna sebepsiz olarak dizilmesi üzerine serbest bırakılan Mustafa Muğlalı ve arkadaşları ve olaya bulaşanlar hakkında tahkikat açılması için Meclis'e önerge verdi.⁵¹⁴

Kemal Yörükoğlu, bu önergenin sebeplerine değinirken, o dönem olayın birinci dereceden tanığı olduğunu, olayın jandarmanın zaafı sonrası oluştuğu, İran ile Türkiye arasındaki sınırdan kaçakların herkesin malumu olduğu, bu sınırdaş olmanın doğurduğu bir takım sıkıntılar neticesinde basit bir hayvan kaçakçılığının yaşanması, hemen akabinde bölgede bulunan Mısto Ağa'nın hayvanlarını almak için İran sınırdan Türkiye sınırına girmesiyle başladığını ifade etti. Konuşmasının devamını ise bu olay sanki bir Rus saldırısı olarak nitelendirilerek bu olaydan sorumlu tutulan köylülerin tutuklandığı daha sonra da hiçbir savunma hakkı verilmediğini bu olayın kanuna aykırı olduğu savcılığa bildirmesine rağmen olayla ilgili olarak 32 kişi kurşuna dizilmesini affedilmez bir hata olarak belirtti. Yörükoğlu, konuşmasının sonuna doğru yapılan hareketin katliam olduğundan bahisle en çok dönemin devlet adamlarından Şükrü Kaya'nın

⁵⁰⁹ **Akşam**, 1.10.1949, No: 11125, s. 2.

⁵¹⁰ **Yeni Sabah**, 1.10.1949, No:3800, s. 3.

⁵¹¹ **Yeni Sabah**, 24.11.1949, no: 3850, s. 4.

⁵¹² **Zafer**, 24.11.1949, No: 204, s. 1.

⁵¹³ İ. Beşikçi, **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı**, s. 42.

⁵¹⁴ **TBMM ZC**, XIII, D. X, İ. II, 15.08.1956, s. 383.

Orgeneral Muğlalı'yı kutlamasını ve İnönü'nün Muğlalı'yı koruyucu tavrını da kınadığını ifade etti.⁵¹⁵ Konuyla ilgili söz alan Bolu Milletvekili Ahmet Hatı, bu coğrafyadaki insanların vatana bağlı olduğundan bahisle sözlerine şöyle devam etti:

*“Arkadaşlar, bu vaka münferit değildir. Bu, 32 de değil, 42 de değil, daha çoktur. Ve yine şunu ilâve edeyim ki, bir harekâtı askeriye veya bir tedip harekâtı esnasında telef olan insanları da mevzuu bahsetmek istemem. Fakat bilhassa işaret etmek istediğim nokta şudur ki, o vatandaşlar, söylenildiği gibi bu memlekete hiyanet etmiş insanlar değildi. Eğer bunlar hain adamlar olmuş olsalardı. Birinci Dünya Harbinde ve İstiklâl Harbinde bunun asarını görürdük”*⁵¹⁶ Kırşehir Milletvekili Tahir Taşer söz alarak olayın bir cinayet niteliği taşıdığını ve olayın iyice araştırılması gerektiğini ifade etmiştir.⁵¹⁷ İçel Milletvekili Aziz Köksal konuyla ilgili olarak değindiği şu nokta sınır bölgelerinde meydana gelen olayların sebeplerini göstermesi açısından ilginç bir örnek niteliği taşımaktadır. *“Çapulculuk meselesinde o zamanki idare âmirlerinin, maalesef, dahlü tesirleri vardır. Çapulcuları İran'a sevk ediyorlar gelen mal ve ganaimden hisse alıyorlar.”*⁵¹⁸ Muhalefetin konuyla ilgili tutumunu eleştiren Bursa Milletvekili Müfit Erkuyumcu, *“Muhterem arkadaşlar; hâdise hakikaten fecidir. Bu feci hâdisenin hazin tafsilâtını Kemal Yörükoğlu arkadaşımız izah ettiler. Hepimiz bundan sonsuz eza ve elem duyduk. Bu hâdise, hakikaten, eski iktidar için utanılacak bir hâdise diri 32 vatandaşın koyun boğazlar gibi öldürülmeleri, bundan sonra bu milletin asla görmeyeceği bir hâdise olarak kalacaktır. Çok üzüntü duyulacak, eza duyulacak bir hâdisedir. Rapora gelince; raporda bakanlara isnat olunan suç vazifeyi suiistimal ve ihmal suçlarıdır.”*⁵¹⁹

Mustafa Muğlalı ile görüşme yaptığını söyleyen Çankırı Milletvekili Kenan Çığman, Muğlalı'ya konuyla ilgili düşüncelerini sorduğunda şu cevabı aldığını belirtmiştir:

“Mustafa Muğlalı dedi ki: Ben nihayet bir ordu kumandanyım, hudutta vukua gelen bir kaçakçılık hâdisesinde, neden dolayı adamları öldürteyim? Mustafa Muğlalı, bu hâdisede seni göreyim, diye emir veren işi yaptıran zata iki defa mektup yazdım,

⁵¹⁵ TBMM ZC, XIII, D. X, İ. II, 15.08.1956, s. 388.

⁵¹⁶ TBMM ZC, XIII, D. X, İ. II, 15.08.1956, s. 389.

⁵¹⁷ TBMM ZC, XIII, D. X, İ. II, 15.08.1956, s. 389.

⁵¹⁸ TBMM ZC, XIII, D. X, İ. II, 15.08.1956, s. 391.

⁵¹⁹ TBMM ZC, XIII, D. X, İ. II, 15.08.1956, s. 391-392.

müdafaa için tevessül edin diye, cevap vermedi, dedi. Bunun kim olduğunu öğrenmek istedim, anladığıma göre bana İnönü olduğu mânasını verdi ve öyle anladım ki, doğrudan doğruya Reiscumhur olarak İnönü bunların imhası için kendisi emir vermiştir."⁵²⁰ Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci de bu olaydan sadece Mustafa Muğlalı'nın sorumlu olmadığını emri birinci dereceden Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın verdiği bahisle sözlerine:

*"Avni Doğan Bey müfettişi umumi olmak itibariyle bu işle ilgili. O gün bizzat Özalp'a gidiyor, Muğlalı ile görüşmek istiyor, Muğlalı'nın çadırda uykuda olduğunu söylüyorlar. Nöbetçileri dinlemiyerek bizzat Muğlalı ile temas ediyor. Bu 33 vatandaşı, adliyenin bıraktığı gibi kendisinin de bırakması lâzım geldiğini münakaşa ediyor, birçok ısrarlara rağmen buna muvaffak olamıyor. Oradan ayrılınca Genel Kurmay Başkanlığına şifre çekiyor. Ayrıca Dahiliye Vekâletine de bir şifre çekiyor. Bu 33 vatandaşın hayatı tehlikelidir. Bunun için bir emri katî verilmediği takdirde öldürülecekleri muhakkak diye yazıyor. Hem mektup yazıyor, hem de şifre çekiyor. Buna rağmen ikinci gün, 33 vatandaş değil 32, biri affa mazhar oluyor, 32 si elleri kelepçeli olduğu halde sevk ediliyor ve bildiğiniz şekilde öldürülüyorlar. Kaçtıkları için vuruldu, diye de hâdise bir rapora bağlanmış oluyor ve mesele o zaman kapanıyor. Fakat o zamanki Demokrat Parti Eskişehir Mebusu rahmetli İsmail Hakkı Bey bunu bir soru mevzuu olarak Meclise getiriyor. Meclisteki bütün didinmesine rağmen bunu bir tahkikat mevzuu yaptıramıyor. Bir sene sonra Fikri Apaydın Bey, tahkikat açılması hususunda bir takrir veriyor, bu takriri, (Mesuller hakkında tahkikat yapılıyor) diye cevap veriliyor. Nihayet mesele Divanı Harbe sevk ediliyor. Divanı Harbde Muğlalı'ya çok ısrar vâki oluyor, Muğlalı da emir almadan bu işi kendisinin yaptığını mahkeme huzurunda söyleyerek suçu üzerine alıyor, mahkûm oluyor. Temyize gidiyor, Temyizde; Muğlalı'yi kurtarmak için de bir meczubiyet kararı almıyor, ehliyeti cezaiyeyi haiz olmadığı iddiasıyla tahliyesi yapılıyor ve mesele de böylelikle kapanmış oluyor"*⁵²¹ şeklinde devam etmiştir.

Yapılan oylama sonrası Dâhiliye ve Milli Savunma Vekilleri hakkında tahkikat açılması oy çokluğuyla kabul edildi.⁵²² Yapılan tahkikat sonrası alınan karar 4 Mayıs 1958 tarihinde açıklandı. Komisyon Başkanı Konya Milletvekili Halil Özyürük ve yirmi

⁵²⁰ TBMM ZC, XIII, D. X, İ. II, 15.08.1956, s. 392.

⁵²¹ TBMM ZC, XIII, D. X, İ. II, 15.08.1956, s. 392-393.

⁵²² TBMM ZC, XIII, D. X, İ. II, 15.08.1956, s. 397.

altı arkadaşı tarafından kırk sayfalık olarak hazırlanan rapora göre, İsmet İnönü'nün manevi mesuliyeti bulunduğu kabul edilirken; tutuklanan 32 kişinin sorgusuz sualsiz gayri nizami bir şekilde kurşuna dizildiği ve bu olaydan dolayı dönemin hükümet üyelerinden Dâhiliye Nezaretinin(İçişleri Bakanlığı), Genelkurmay, Umumi Müfettiş Avni Doğan ve Orgeneral Mustafa Muğlalı sorumlu tutuldu.⁵²³

Komisyon raporunun diğer bir kısmında olayın, 1943 yılında vuku bulmasına rağmen hükümetin 1949 yılına kadar gelen şikâyetleri dikkate almadığı en azından olayın örtbas edilmesine yardımcı olduğuna dair kuvvetli deliller bulunduğu yer almaktadır.⁵²⁴

Mustafa Muğlalı Olayı veya Otuz Üç Kurşun şeklinde tarihe mal olmuş bu vakıa basiretsiz yöneticilerin ve siyasal çekişmelerden dolayı yeterli soruşturma yapılmadığı için feci şekilde nitelendirilecek bir tablo ortaya çıkarmıştır. Türkiye-İran sınırında meydana gelen Mılan Aşireti ile Mehmedi Mısto aşiretlerinin birbirlerinin koyunlarını çalmaları sonucu meydana gelen bu olay sonucu itibariyle geriye hüzünlü bir netice bırakmıştır. Bu olaydan ders çıkarılması gereken önemli anekdotlar biri de devlet kurumları arasındaki iletişimsizliğin had safhaya vurmasıdır. Zira Avni Doğan ve Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın olayla ilgili farklı raporları bu fikri doğrulamaktadır.

Son olarak vakıa, iki aşiret arasında meydana geldikten sonra 32 insanın öldürülmesi ve bu öldürülme olayının uzun yıllar boyunca basın ve arşivlerden gizlenmesi olaya başka bir boyut katmaktadır. Olayla ilgili olarak, gerek Cumhuriyet arşivi gerekse diğer arşivlerden herhangi bir belge bulunmaması, bunun yanında o günün basınının da bu konuda sessiz kalması, mevcut hükümetin basın üzerindeki baskısını da göstermektedir.

Diğer taraftan konu, doğuyla ilgili daha da özelde aşiretlerle ilgili onlarca rapor düzenlenmesine rağmen 1943 yılında meydana gelen bu olayın nedenlerinin başında aşiretlerin çapulculuk faaliyeti sonrası gerçekleşmesi de hükümetin doğu politikasının sonucunu özetler gibiydi. Zira bu raporlarda, sınır yerlerinde aşiret reislerinin kaçakçılığına çanak tuttıkları veya çapulculuk hareketlerinde bulunduğu biliniyordu. Aşiretlerin yapmış olduğu bu faaliyetlerin devlet tarafından bilinmesine rağmen hiçbir

⁵²³ **Milliyet**, 3.05.1985, No: 2865, s. 1.

⁵²⁴ İ. Beşikçi, **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı**, s. 83-84.

şey yapılmadığı hatta devlet yetkililerinin bundan pay aldığı raporlarda yer almasına rağmen ciddi önlem alınmadığı bu olayla ayyuka çıkmış oldu. Olayın duyulmasıyla birlikte, iktidarın olayı gerçekleştirenleri kutlaması ve bunun bir isyan olarak belirtmesi, olayın vahametini göstermesi açısından düşündürücüdür. Bu durum, devlet aklının, bölgede ne zaman bir hareketlilik olursa bunu isyan şeklinde nitelendirmesini ön plana koymuştur.

Otuz Üç Kurşun vakiasında dikkat çeken önemli düğüm noktalardan biri de, Milan Aşireti'nin Mehmedi Misto'nun sürüsünün kaçırılmasına hükümet yetkililerinin göz yumması ve bu olaya da dâhil olması, Türkiye Cumhuriyeti bürokrasinin içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından mühimdir. Sonuç olarak 1940'ların Türkiye'sinde meydana gelen bu vakia, devletin doğu politikasındaki en sancılı virajlardan birini oluşturmaktadır. Olay, 1958 yılında tahkikat komisyonun yapmış olduğu soruşturma sonrası çözüme kavuşturulması Türkiye Cumhuriyeti Tarihi açısından önemlidir.

E-Tek Parti Döneminde Aşiret-Siyaset İlişkisi

Tek Parti yönetiminin kurulmaya başladığı dönem, Şeyh Said İsyanı sonrası gelişmeleri kapsamaktadır. Söz konusu döneme damgasını vuran en önemli gelişme, ülke siyasetinde, parti devlet bütünleşmesinin pratik olarak değer kazanmasıdır. Şöyle ki tek parti döneminde yasama ve yürütme erkânı, siyasal partilerin organlarıyla eşdeğerde olmuştur. Daha özeldir Cumhurbaşkanı aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanı, İçişleri Bakanı Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Sekreteri, Vali ise o partinin İl Başkanlığı görevini birlikte yürütmüştür. 1930 ile 1950 arasında Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kurulması sayılmazsa, hiç kimsenin parti kurma gibi bir girişimi olamamıştır. Bu dönemde tek parti yönetiminin çıkardığı Tahrir-i Sükûn Yasası, yönetime otoriter bir muhteva kazandırmışsa da ülkenin temel problemlerine ise çözüm bulunamamıştır. Bilhassa Şeyh Said İsyanı sonrası doğuda, devlet gücünün tesis edilmesi amacıyla teşekkül ettirilen Umumi Müfettişlikten, çıkarılan yasalara ve hazırlanan raporlara rağmen istediği başarıyı yakalayamadığı aşikârdır.

Tek parti döneminde, ülkenin doğu bölgesinde devlet otoritesine alternatif bir otorite yapısı oluşturan aşiret reislerinin bu durumları sorgulanması gereken konular arasındadır. Bu dönemdeki siyasi mecraya bakıldığında veya II. Yasama Dönemi ile

VIII. Yasama Dönemi arasındaki Meclis'te yer alan milletvekilleri değerlendirildiğinde Meclis'te aşiret reisi sıfatı taşıyan milletvekillerinin bulunduğu görülmektedir. Bu durum, CHP iktidarının Cumhuriyet'i kökleştirmek için aşiret reisleriyle iş birliği yapmaya çalışmasıyla açıklanabilir.⁵²⁵ Daha da genel bir tabirle devlet ve aşiret patronajları, birbirlerinin statülerine saygı göstermeleri bu sonucu ortaya çıkarmıştır. İlk dönem için devlet, doğudaki aşiretlerin gücüne bel bağlarken, aşiret reisleri de hem Cumhuriyet'in yılmaz savunucuları hem de siyasi arena da bir argüman olma minvalinde ilerlemişlerdir.

Tek parti yönetimi, Cumhuriyet rejiminin önündeki tehditleri bertaraf ettikten sonra aşiret reisi-milletvekili kavramını ortadan kaldırmak için doğu bölgesinde doğup büyüyenleri o ilden milletvekili yapmamayı kendisine düstur edindi. Onun yerinde başka vilayetlerde doğup büyüyenleri, doğu vilayetlerinden milletvekili yapma usulünü getirdi. Yani merkezi otorite, uzaktan kumanda misali milletvekillerini merkezden tayin etme çabası yöntemiyle az da olsa yerel aşiret reislerin güçlerini kırılmaya çalıştı. II. Yasama Dönemi ile VIII. Yasama Dönemi arasındaki Meclis aritmetiği incelendiğinde, bu dönemler arasındaki aşiret reisi sıfatı taşıyan milletvekillerinin toplamı, birinci dönemki aşiret reisi milletvekili kadar olamamıştır.

1-II. Yasama Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Milletvekilleri (1923-1927)

Bu yasama döneminde yukarıda da belirtildiği gibi aşiret reislerinin hem siyasi güçleri, hem de halk üzerindeki nüfuzları bir nebze de olsa da azaldığı görülecektir. Örneğin Bayazıd(Ağrı) Vilayeti'nde aşiretler güçlü olmalarına rağmen, Mustafa Kemal'in istediği Süleyman Sudi Acarbay Bey⁵²⁶, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucusu Mehmet Şefik Baydar Beyler⁵²⁷ milletvekili olarak seçilmişlerdir. Yine Bitlis'ten Muhittin Başay⁵²⁸ ve Resul Beyler⁵²⁹ Mustafa Kemal'in listesinden seçilen

⁵²⁵ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 44.

⁵²⁶ Süleyman Sudi Acarbay, I ve II. Yasama Dönemi Ağrı Milletvekilliğinde bulunmuş, mahkemede başkâtip olarak çalışmıştır. **TBMM Albümü 1920-2010**, I, s. 85.

⁵²⁷ Mehmet Şefik Baydar, Ağrı doğumlu olup birçok ilde mahkeme başkanlığı yapmıştır. Mustafa Kemal tarafından Yargıtay üyeliğine atanan Baydar, II, III ve IV. Yasama Dönemi Bayazıd Milletvekilliği yapmıştır. **TBMM Albümü 1920-2010**, I, s. 85.

⁵²⁸ Muhittin Başay, Bitlis doğumlu olup, Erkan-ı Harbiye Talim ve Terbiye Dairesi 2. Şube Başkanı'dır. **TBMM Albümü 1920-2010**, I, s. 86.

⁵²⁹ Resul Bey, 1863 Bitlis doğumlu olup Kaymakam Vekilliğinde bulunmuş 1924 yılında vefat etmiştir. **TBMM Albümü 1920-2010**, I, s. 86.

kişilerdir. Dersim’de Feridun Düşünsel, İstanbul doğumlu, diğer parlamenter Ahmet Şükrü Kulualp ise Tunceli doğumlu olmasına rağmen aşiret reisi değildir.⁵³⁰ Diyarbakır’da ise Ziya Gökalp ve dayısı Feyzi Pirinççioğlu, Pirinççioğlu Aşireti’nden, Mustafa Nuri Budak Zirkan Aşireti lideri olarak Meclis’te yer alırken, Mustafa Kemal’in kontenjanından seçilen İbrahim Tali Bey İstanbul, Cafer Tayyar Bey ise Yugoslavya doğumludur. Geri kalan Abdurrahman Şeref Uluğ, Zülfü Tigrel ise İstiklal Madalyası sahibi ve merkezi devlet politikalarına yakın duran isimlerdi.⁵³¹

Elaziz’daki(Elazığ) parlamenterlere bakıldığında Cevat Çobanlı İstanbul, geriye kalan Muhittin Çötel, Mustafa Solmaz, Naci Karaali Elaziz doğumlu ve İstiklal madalyası sahibi kişilerdir.⁵³² Erzincan’da milletvekili olan Bahri Sarıtepe Milas Kaymakamı, Sabit Sağıroğlu Erzurum Valisi, Hamdi Arpağ ise Viyana Büyükelçisi’dir.⁵³³ Hakkâri Milletvekili olan Asaf Süleyman Doras Bursa doğumlu ve Ankara İstinaf Mahkemesi Başkanı, Nazmi Dilaveroğlu ise Van doğumlu olup Van Vilayeti Tahrirat Müdürü’dür.⁵³⁴ Mardin milletvekilleri içerisinde sadece Rutan Aşireti Reisi Necip Güven aşiret kontenjanından seçilirken, diğer parlamenterlerden Yakup Kadri Karaosmanoğlu İstanbulludur.⁵³⁵ Ancak Rutan Aşireti Reisi Necip Güven’in o dönemde Ziraat Bankası Müdürü ve Milli Mücadelede büyük faydaları olduğu unutulmamalıdır.

Muş Vilayeti’nde ise aşiret reisi olarak Kotan Aşireti Reisi Rıza Kotan Bey bulunmaktadır. Siverek İli’nde⁵³⁶ ise Kırvar Aşireti’nden Mahmut Odabaşı parlamenter listesinde yer almaktadır.⁵³⁷ Urfa’da Bucak Aşireti Reisi Ali Fuat Bucak, Malatya’da ise Rışvan Aşireti Reisi Hacı Bedir Fırat ile Reşit Açar Beyler, aşiret reisi olarak Meclis’te yerini almışlardır.

Genel olarak bakıldığında II. Yasama Dönemi için milletvekillerinin genel olarak eğitilmiş ve Milli Mücadele’de yer almış kişiler olduğu görülecektir. Diğer taraftan doğu bölgeleri için listeler belirlenirken, merkezden direk atama yapıldığı da

⁵³⁰ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 90.

⁵³¹ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 91.

⁵³² TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 92.

⁵³³ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 94.

⁵³⁴ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 97-98.

⁵³⁵ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 112-113.

⁵³⁶ Siverek 1926 yılına kadar vilayet olup, alınan kararla 1926 yılının sonuna doğru İlçe statüsüne indirilmiştir.

⁵³⁷ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 117.

dikkat çekicidir. Yine yukarıda da belirtildiği üzere milletvekili adayları belirlenirken doğduğu yerin öneminin olmadığı, bunun yanında aşiret reislerinden ise faydalanırken merkezi otoriteyi sayan ve onu kabul eden kişilerin çoğunlukta yer almıştır. Son radde de Cumhuriyet hükümetleri aday sürecinde belirlediği ilk kıstas problemsiz ve merkezi otoriteyi tanıyan kişiler olması dikkat çekicidir.

2-III. ve IV. Yasama Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Milletvekilleri (1927-1934)

Bu yasama döneminin en ilginç tarafı aşiret reislerinin yavaş yavaş siyaset sahnesinden silinmek istenmesidir. Bu yasama döneminde Çöteli Aşireti Reisi Muhittin Çöteli, Hüveydi Aşireti Reisi Reşit Açar, Şetene Aşireti Reisi Abdürrezak Şatana ve Kırvan Aşireti Reisi Abdurrahman Odabaşı, milletvekili olarak seçilmişlerdir. Onun dışında genel olarak yukarıda da belirtildiği üzere doğu bölgesindeki milletvekilleri seçilirken o bölgeden olmamasına dikkat edilmiştir. Onun yerine daha çok Doğu Trakya coğrafyasında doğup büyüyenlerin tercih edildiği görülecektir. Elaziz, Diyarbakır, Mardin ve Urfa'daki adaylar genel olarak ya Trakya ya da daha da özelde Selanik kökenlidir. Örneğin III. Yasama Dönemi Diyarbakır milletvekillerinden Rüştü Bekit Bey Köstence doğumlu, Zekai Apaydın Bey Bosna, Hasan Tahsin Tan Bey Selanik, Mehmet Faik Kaltakkıran Bey Makedonya doğumlu olurken⁵³⁸, Urfa'dan Refet Topçu Bey Bulgaristan doğumluydu.⁵³⁹ IV. Yasama Dönemi Elazığ Milletvekili Fuat Ağralı Bey Molova⁵⁴⁰, Muş milletvekillerinden İsmail Hakkı Kılıçoğlu Bey Niş ve Mehmet Naki Yücekök Bey Makedonya doğumluydu.⁵⁴¹ Ayrıca bir önceki yasama döneminde Malatya'dan aday gösterilen Rışvanlı Aşireti Reisi Hacı Bedir Fırat, bu sefer Kars'tan aday gösterilmiştir.

Aşiret reislerinin bu yasama döneminde Meclis'te yer almamasının en temel sebebi, Şeyh Said İsyanı sonrası başlatılan sıkı seferberlik ve hazırlanan raporlarda aşiret reislerinin güçlerini siyasetten aldığı tespiti de etkili olmuş olabilir. Bu yasama dönemiyle ilgili olarak söylenmesi gereken bir diğer nokta milletvekili olarak seçilen kişilerin hemen hepsi bürokrat kökenli olmasıdır.

⁵³⁸ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 144-145.

⁵³⁹ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 173.

⁵⁴⁰ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 199.

⁵⁴¹ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 218.

3-V. ve VI. Yasama Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Milletvekilleri (1935-1943)

1935 yılında başlayan TBMM'nin V. Yasama Dönemi'nde dikkat çeken ilk husus, ilk defa bazı vilayetlerde, seçildiği vilayete hiçbir ilgisi olmayanların milletvekili olarak listeye alındığı görülmektedir. Örneğin Bayazıt Vilayeti'ndeki milletvekillerinden Halit Bayrak ve Ubeydullah Bey İzmirli, Hüsamettin Kural Antalyalı, İhsan Tav ise İstanbulludur.⁵⁴² Diyarbakır'da ise sadece Zühtü Tıgrel Diyarbakırlı⁵⁴³ geri kalanlar ise başka vilayettendirler. Elaziz ise Mehmet Fethi Altay Elaziz doğumlu, Fazıl Ahmet Aykaç İstanbul, Tahsin Berk Selanik, Fuat Ziya Çiyitepe İstanbul, Mehmet Saffet Okay İstanbul doğumludur.⁵⁴⁴ Mardin'de ise sadece Şatana(Şetene) Aşireti Reisi Abdürrezak Şatana Mardin doğumludur.⁵⁴⁵ Siirt'te Mahmut Soydan ve Halil Hulki Aydın Siirtli, geri kalanlar ise başka vilayettendirler.⁵⁴⁶ Urfa Vilayeti'nde Refet Ülgen Urfa doğumludur.⁵⁴⁷ Adıyaman'daki Hüveydi Aşireti Reisi Reşit Ağar ise Gaziantep Milletvekili olarak seçilmiştir.

VI. Yasama Dönemi yani 1939-1943 yılları arasındaki dönemde, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli vilayetlerinde merkezden atananlar milletvekili olarak seçilmiş, adı geçen illerimizdeki bütün vekiller, sadece bulunduğu yeri temsil etmişler, bazı milletvekilleri ise seçtikleri vilayete hiçbir zaman gitmemişlerdir. Bu iki yasama döneminde söylenilebilecek yegâne şey, bir parlamentardan beklenen vazife, adayı olduğu şehrin problemlerini bilmesi ve o problemleri Meclis kürsüsünde dile getirmesidir. Ancak dışarıdan atama yöntemi şeklinde belirlenen adayların o şehrin hiçbir meselesinden haberdar olmaması, sorunların o dönemde sadece Umumi Müfettiş ya da valilerin becerilerine bırakılması, doğu vilayetleriyle ilgili yapılacak yorumların menfi olmasını beraberinde getirecektir.

4-VII ve VIII. Yasama Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Milletvekilleri (1943-1950)

TBMM'nin yedi ve sekizinci yasama dönemleri arasındaki doğu illerinde görev yapmış milletvekillerinin portföylerine bakıldığında önceki yasama döneminden çok da

⁵⁴² TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 245.

⁵⁴³ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 255.

⁵⁴⁴ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 256.

⁵⁴⁵ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 280.

⁵⁴⁶ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 285-286.

⁵⁴⁷ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 360.

farksız olmadığı görülecektir. Meclis albümlerindeki listelere göre birçok doğu vilayetindeki parlamenterler dışarıdan atama usulü kullanılarak seçilmiştir. Örneğin VII. Yasama Dönemi Ağrı milletvekillerinden Halit Bayrak İzmir, Rıfkı Pasin İstanbul, Hüsametdin Tugaç ise Erzurumludur.⁵⁴⁸ Bingöl ve Bitlis'te de tablo aynıdır. VII. Yasama Dönemi Bingöl milletvekillerinden Tahsin Banguoğlu Drama, Feridun Fikri Düşünsel İstanbul⁵⁴⁹, Bingöl Milletvekili Ahmet Ertan Anadoluhisarı, Bülent Osman Bakırköy doğumludur.⁵⁵⁰

Diyarbakır'da ise Osman Nuri Ocak ve Şeref Uluğ Diyarbakırlı, diğer milletvekilleri ise başka illerdendir.⁵⁵¹ Ayrıca bu yasama dönemiyle ilgili olarak vurgulanması gereken önemli bir detay, milletvekillerinin temsil ettikleri vilayetlerin değişmiş olmasıdır. Örneğin bir önceki yasama döneminde Şeref Uluğ Bey, Urfa milletvekiliyken bu yasama döneminde Diyarbakır'ı temsil etmiştir.⁵⁵² Yine üzerinde durulması gereken önemli bir konu Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, Diyarbakır'dan aday gösterilmesidir. Elazığ, Erzincan ve Tunceli vilayetlerine bakıldığında bu coğrafyada 1937 yılında çıkan Dersim İsyanı sebebiyle adayların hemen hemen hepsi değişmiştir. Diğer yerlerdeki değişim gibi Mardin'de de değişim kendisini göstermiştir. Önceki yasama döneminde aday olan kimseler bu yasama döneminde listede yer almamıştır.⁵⁵³ Urfa'da ise Kemal Yetkin dışında listede hiçbir Urfalı yoktur.⁵⁵⁴ Doğu hakkında sunduğu raporlarla tanınan Necmeddin Sahir Sılan ise Tunceli Milletvekili olarak seçilmiştir.⁵⁵⁵

1946-1950 yıllarını kapsayan sekizinci yasama dönemi diğer dönemlerden farklı olarak değerlendirilebilir. Türkiye'de çok partili hayata geçiş dönemi olan bu yasama yılında artık Meclis'te sadece Halk Partililer yer almamaktadır. Bunun yanında Demokrat Parti de Meclis'e 66 milletvekili gönderebildi.⁵⁵⁶ İlk defa Halk Partisi bu dönemde köylü kesimi de kucaklamayı hedefleyen bir tutum içerisine girdi. Örneğin Ağrı İli'nde çiftçi Ahmet Alpaslan milletvekili olarak seçilmesi için milletvekili

⁵⁴⁸ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 374.

⁵⁴⁹ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 380-381.

⁵⁵⁰ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 381.

⁵⁵¹ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 389.

⁵⁵² TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 389.

⁵⁵³ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 417-418.

⁵⁵⁴ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 430.

⁵⁵⁵ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 430.

⁵⁵⁶ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitapevi, Ankara, 2008, s. 413.

listesine dâhil etmiş nitekim de parlamenter olarak seçilmiştir.⁵⁵⁷ Bunun yanında Diyarbakır Vilayeti'nde ilk kez Diyarbakırlı olanlar aday gösterilmiş ve bu konuda başarılı olmuşlardır.⁵⁵⁸ Yine uzun yıllar sonra ilk defa Mardin ve çevresinde etkili bir aşiret olan Şemdin Aşireti Reislerinden Şemsettin Ekmen CHP listesinden parlamenter seçilmiştir.⁵⁵⁹ Şemsettin Ekmen şuan Ak Parti Batman Milletvekili Mehmet Emin Ekmen'in akrabasıdır. Diğer taraftan ise Ağrı Vilayeti'nde Şemski Aşireti Reisi Ahmet Alparslan CHP listesinden milletvekili olmaya başarmış. Urfa'da ise Bucak Aşireti Reisi Hasan Oral⁵⁶⁰ ve Aşiret Reisi Osman Agan milletvekili olarak seçilmişlerdir.⁵⁶¹

Tek Parti dönemindeki seçimler göz önüne alındığında son tahlilde toplam yedi yasama dönemindeki veriler ışığında şu anektodlar belirtilebilir. İlk yasama döneminden sekizinci yasama dönemine kadar olan yıllar arasında devlet otoritesi aşiret reislerinin gücünü kırmak için onların ilk dayanağı olan siyaset argümanına uzak tutmaya çalışmaktadır. İkinci olarak bu yasama döneminde seçilen adaylar eğitim açısından değerlendirildiğinde eğitilmiş kişiler olmalarına rağmen bu adayların başka illerden seçilmesi beraberinde milletvekillerinin şehirle bütünleşmeyen bir yapısını beraberinde getirmiştir. Uzun yıllar boyunca devlet doğuyla ilgili önemli raporlar ve kanunlar çıkarsa da, temsil gücünün ve hizmetin sadece valilere bırakılması yukarıda da belirtildiği uzun yıllar devlet ile politikacı arasındaki makasın açılmasına neden olmuştur. Bunun yanında devletin politikasının çok partili hayat geçişle beraber arz talep meselesi boyutunda değerlendirildiğinde devletin aşiret reislerine yönelik uyguladığı temel politikalarının bozulmaya başladığı görülmektedir. Halk Partisi'nin iktidar olduğu son seçim döneminde, Kemalist düşüncenin, halktan uzak durma konjonktüründen vazgeçtiği, daha çok halk yanlısı olan adayları listelerine koymaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu durum temel sebebi, Demokrat Partisi politikacılarının halkın ayağına gitmesi ve aday listelerinde kitleleri sürükleyebilecek aşiret reisleri yer vermesiyle açıklanabilir.

⁵⁵⁷ **TBMM Albümü 1920-2010**, I, s. 448; CHP'nin köylü kesimi kucaklayıcı tavırları aslında 1930'dan itibaren kendisini göstermiş, özellikle 1931 seçimlerinde köylü adayları bulabilmek için bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından, Fahrettin Altay görevlendirilmiştir. Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1976, s. 441-443; Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", **Toplumsal Tarih**, Nisan 1999, s. 25-26.

⁵⁵⁸ **TBMM Albümü 1920-2010**, I, s. 462-463.

⁵⁵⁹ **TBMM Albümü 1920-2010**, I, s. 492.

⁵⁶⁰ Hasan Oral Siverek doğumlu olup diş hekimidir. **TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası**, Sicil No: 1536, Defter No: 4, Zarf No: 60.

⁵⁶¹ **TBMM Albümü 1920-2010**, I, s. 506.

F-Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Aşiretler Üzerindeki Etkisi

Cumhuriyet tarihinin en büyük toprak yasası olarak kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Yasası, gerek Meclis'te gündeme gelmesi gerekse sonuçları itibariyle halen güncelliğini korumaktadır. İlk defa 1934 tarihli İskân Kanunu sonrası Batı bölgelerinden doğuya gelen muhacirlere toprak vermek için birtakım çalışmalar yapılmış, ancak istenilen sonuç alınamamıştır. Çünkü ülkenin doğusundaki toprakların büyük çoğunluğu aşiret ağalarının elindeydi. Toprakların aşiretlerin elinden alınıp köylüye dağılması amacıyla 1935 sonrası iki yasa hazırlanmış⁵⁶² ancak bu girişimler gündem içerisindeki unutulup gitmişti.⁵⁶³ Aynı yıl CHP'nin parti programında “*her köylüye toprak vermek, partimizin ana amaçlarından biri olacaktır.*” diye madde de bulunmasına rağmen gerekli başarı sağlanılamamıştı.⁵⁶⁴ Meclis V. Yasama Dönemi III. Yasama yılı açılışı sırasında Mustafa Kemal Atatürk, köylünün topraklandırılması hususunda milletvekillerinin dikkati çekerek şunları ifade etmiştir:

*“Toprak kanununun bir neticeye varmasını Kamutayın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması, behemehal lazımdır (Alkışlar). Vatanın sağlam temeli ve iman bu esastadır. Bundan fazla olarak, büyük araziyi modern vasıtalarla işletip vatana fazla istihsal temin edilmesini teşvik etmek isteriz.”*⁵⁶⁵ Atatürk, aynı dönemin IV. Yasama yılı açılışında da aynı konuya değinerek:

*“Memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır, (Bravo sesleri, alkışlar). Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağını, hiçbir sebep ve suretle, bölünmez bir mahiyet alması.(Alkışlar). Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlanmak lazımdır.”*⁵⁶⁶ Mustafa Kemal'in birçok girişimine rağmen esaslı bir kanun tasarısı hazırlanılmamıştır. Atatürk'ün

⁵⁶² 1935 ve 1937 yıllarında İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan Toprak Yasası, 1937 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan Toprak Yasası ve 1938 yılında Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanan Toprak Yasası sadece tasarı halinde kalmıştır. D. Perinçek, **Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu**, s. 116-118.

⁵⁶³ Çaylar Keyder-Şevket Pamuk, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, **Yapıt**, N0: VIII, 1984, s. 53.

⁵⁶⁴ CHP, **Dördüncü Büyük Kongre Zabıtları**, 1935, s. 81.

⁵⁶⁵ **TBMM ZC**, XIII, D. V, İ. II, 1.11.1936, s. 5.

⁵⁶⁶ **TBMM ZC**, XX, D. V, İ. III, 1.11.1937, s. 4.

ölümünden sonra ise II. Cihan Harbi araya girmesinden dolayı çiftçilerin topraklandırılması ilgili detaylı bir kanun hazırlama girişiminde bulunulmamıştır.

Savaş sonrası zaten var olan ekonomik krize çözüm bulmak, köylüyü, tefeci ve aşiret ağalarının elinden korumak amacıyla, Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanan *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* 17 Ocak 1945 ve 6/143 sayılı yazıyla TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur.⁵⁶⁷ 19 Ocak 1945 tarihinde Meclis Genel Kurulu'na gelen Çiftçiye Toprak dağıtılması ve Çiftçi Ocaklarının Kurulması ile ilgili tasarı, Ziraat, Dâhiliye, Adliye, Maliye encümenlerine sunulduktan sonra tekrar görüşülmesi kararı alınmıştır.⁵⁶⁸ 14 Mayıs 1945 tarihinde müzakereye açılan tasarı, geçici komisyon raporunun okunmasından sonra söz alan Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, kanunla ilgili düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

*“Arkadaşlar; çiftçiyi topraklandırma davası Cumhuriyet rejimiyle köylüye çevrilmiş olan büyük hareketinin asıl davalarından birisidir. Biliyorsunuz ki, Cumhuriyet rejimi, milletimizin geçmiş devirlerindeki Devlet hayatında görülmemiş bir sıcaklıkla köylüye doğru yönelme prensibim kendisine daha başlangıçta mal etmiş bulunmaktadır. Bu prensibin iş halindeki mevzuunu köylünün kalkınması şeklinde, ifade edebiliriz. Bu memlekette köylünün kalkınması işini ana davalarından birisi köylüyü topraklandırma davasıdır. İşte Yüksek Heyetinize arz edilmiş olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bu davayı halledecektir. Arkadaşlar; bu kanunun ihtiva ettiği öz prensip ise topraksız olan ve toprağı yetmiyen köylüleri yeter toprak sahibi kılmaktır yani onları mülk sahibi etmek şeklinde, kanunun dayandığı temel prensip ifade edilebilir. Burada şunu da arz etmek isterim ki, bu davanın ortaya çıkışı ile onun memleket içindeki vakıalarının belirişi arasında uzun bir zaman mesafesi vardır.”*⁵⁶⁹

Bakan Hatipoğlu, sözlerine bu kanununa neden ihtiyaç duyulduğu, problemin kendilerine Osmanlı Devleti'nden miras kaldığını ve köylüye toprak dağıtmanın onları mülk sahibi yapmanın kendilerinin borcu olduğunu hatta bu konuda geç kaldıklarını ifade etmiştir. Bakan konuşmasının devamında eğer bu kanun kabul edilirse köylünün devlete olan bağlılığının daha çok artacağını, aşiret ağalarının güçlü olmalarının

⁵⁶⁷ Süleyman İnan, **Muhalefette Adnan Menderes 1945-1950**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2002, s. 51.

⁵⁶⁸ **TBMM ZC**, XV, D. VII, İ. II, 19.1.1945, s. 121.

⁵⁶⁹ **TBMM ZC**, XVII, D. VII, T. II, 14.5.1945, s. 59.

sağlayan en büyük destek olan toprak faktörünü köylüye karşı kullanma gücünü ellerinden alacaklarını belirtti.⁵⁷⁰

İstanbul Milletvekili Rana Tarhan, konunun Meclis'te görüşülmesi hususundaki sevincini ifade etti.⁵⁷¹ Kürsüye gelen Seyhan Milletvekili Cavit Oral ise yasanın aylardır üzerinde çalışıldığından bahisle kanunun 17'nci Maddesi'nin köylünün ihtiyaçlarını karşılamadığını ve toprak mülkiyetine saygı gösterilmediğinden bahisle, bu yasanın toprak sahibi kişileri rahatsız edeceğini belirtti.⁵⁷²

Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan ise, Cavit Bey'i eleştirerek kanunda mülkiyet esasına dikkat edildiğini, yasanın halkçılık adına da Meclis'e getirildiğini savunmuştur.⁵⁷³ Kanuna baştan şerh koyan Refik Koraltan ise çiftçiye toprak verilmesinin iyi bir uygulama olduğunu, ancak babadan miras kalan toprak sahibi kişilerin ellerinden topraklarının alınmasının hukuka uygun bulmadığını ifade ederek yasayı eleştirmiştir.⁵⁷⁴ Tasarıya en sert eleştiriye kendisi de büyük toprak sahibi olan Emin Sazak yapmıştır. Sazak'ın şu sözleri: *“Arkadaşlar, eski bir tâbir vardır, leş atlamış adamlarız. Padişah devirdik, halife kovduk, şapkayı giydik, lâtin harflerin kabul ettik, tekkeyi kapattık. En sonra bazı esbabı mucibelerle varlık vergisini de kabul ettik. Fakat bunu kabul edemiyorum”*⁵⁷⁵ mevcut sistemin devam etmesini isteyen bir ağanın çığılıkları şeklinde yorumlanabilir. Sazak'a destek için kürsüye gelen kendisi de toprak ağası olan Damar Arıkoğlu, tasarının birbirinden önemsiz maddeleri olduğunu ve çelişkiler barındırdığını, eğer gerçekten devlet, köylüye toprak vermek istiyorsa önce kendi topraklarını köylülere dağıtmasını talep ederek sözlerine son verdi.⁵⁷⁶ 16 Mayıs 1945 tarihinde yapılan görüşmede Seyhan Milletvekili Ali Münif Yeğana ve Aydın Milletvekili Adnan Menderes'in tasarı aleyhine konuşmalarıyla başladı.⁵⁷⁷

17 Mayıs 1945 günü yapılan görüşmede söz alan Recep Peker, kanunun kabul edilmesinden sonra Cumhuriyet'in en büyük problemlerinden birinin çözüleceğini ifade de etti.⁵⁷⁸ Peker'e destek vermek için kürsüye gelen Elazığ Milletvekili İbrahim Yalçın

⁵⁷⁰ TBMM ZC, XVII, D. VII, T. II, 14.5.1945, s. 60.

⁵⁷¹ TBMM ZC, XVII, D. VII, T. II, 14.5.1945, s. 63.

⁵⁷² TBMM ZC, XVII, D. VII, T. II, 14.5.1945, s. 63-68.

⁵⁷³ TBMM ZC, XVII, D. VII, T. II, 14.5.1945, s. 68-69.

⁵⁷⁴ TBMM ZC, XVII, D. VII, T. II, 14.5.1945, s. 70-71-72.

⁵⁷⁵ TBMM ZC, XVII, D. VII, T. II, 14.5.1945, s. 80.

⁵⁷⁶ TBMM ZC, XVII, D. VII, T. II, 14.5.1945, s. 82-83.

⁵⁷⁷ TBMM ZC, XVII, D. VII, T. II, 16.5.1945, s. 110-111-112.

⁵⁷⁸ TBMM ZC, XVII, D. VII, T. II, 17.5.1945, s. 149-152.

ise tasarı savunarak köylüye toprak vermenin artık zamanı geldiğini belirtti.⁵⁷⁹ Bütçe görüşmeleri araya girdiği için 2644 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Yasası, 4 ve 5 Haziran 1945 günü görüşmelere yeniden başlandı. Görüşmeler yasanın maddeleri üzerinde devam etti. 11 Haziran 1945 tarihinde yedinci birleşim sonunda 455 milletvekilinin 355'inin kabul, geri kalan 110 kişinin 6 tanesinin boş oy kullandığı 104 kişinin de kurula katılmadığı oylama sonucu kanun, kabul edilerek yürürlüğe girdi.⁵⁸⁰

Uzun müzakereler sonucu kabul edilen 66 maddelik Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun uygulanmasına 1947 yılına kadar tüzüğün geç çıkmasından ötürü bir türlü başlanılamadı.⁵⁸¹ Büyük bir şerhle yaklaşılan kanunun 17. Maddesi büyük toprak sahipleri olan Adnan Menderes, Lütfi Karaosmanoğlu, Emin Sazak, Halil Mentеше, Damır Arıkoğlu ve Cavit Oral'ın büyük muhalefeti sonrası tasarıdan çıkarıldı.⁵⁸² 17'nci madde *“Topraksız veya az topraklı çiftçiler tarafından ortakçılık veya kiracılıkla islenmekte olan veya hiç arazisi olmayıp öteden beri tarım işçiliği ile geçinenlerin üzerlerinde yerleşmiş buldukları arazi, o bölgede (39)ncu madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Şu kadar ki bu hükmün uygulanmasında daha yakınında dağıtılabilecek veya kamulaştırılabilecek araziden bunlara verilmesi mümkün olan miktarın bu çiftçileri topraklandırmaya yetmesi şarttır. Civardaki çiftçiler tarafından ortakçılık veya kiracılıkla islenmekte olan arazi dahi bu çiftçilere dağıtılmak üzere yukarıdaki şartlar ve esaslara göre kamulaştırılabilir. Bu gibi yerlerde köy varsa köy öğretmeni için köy tüzel kişiliği adına da bir yer verilir”*⁵⁸³ şeklinde toprak ağalarının topraklarını devlet tarafından kamulaştırılmasını ve köylülere dağıtılmasını esas aldı.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 1948 yılında büyük toprak sahibi Cavit Oral'ın Tarım Bakanı olmasından sonra iyice zayıflayan ve uygulanmayan bir kanun mahiyetini aldı.⁵⁸⁴ Aşiret ağalarının elinden alınan topraklar ise 1950 öncesi alınan kararla

⁵⁷⁹ TBMM ZC, XVII, D. VII, T. II, 17.5.1945, s. 154.

⁵⁸⁰ TBMM ZC, XVIII, D. VII, T. II, 5.7.1945, s. 60.

⁵⁸¹ Keyder-Pamuk, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, s. 54.

⁵⁸² Keyder-Pamuk, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, s. 54-55.

⁵⁸³ TBMM ZC, XVIII, D. VII, T. II, 1.6.1945, s. 30.

⁵⁸⁴ Keyder-Pamuk, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, s. 54.

doğudaki ağa, beylere geri verilmiş, Çiftçiyi Topraklandırma Yasası ise ölü doğan bir kanun mahiyetini almıştır.⁵⁸⁵

Sonuç olarak Türkiye'nin en önemli sorunlarından birini çözmeye matuf olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, siyasi çekişmelerin ve siyasette ağa ve beylerin rantlarını bırakmak istememeleri yüzünden istenilen başarı elde edilemedi. Her ne kadar kanun yasalassa da, illerdeki valilerin yasayı uygulayacak dirayetleri olmadığından feodal düzene yenik düşmeleri kaçınılmaz oldu. Hasan Saka'nın 1947 yılındaki Meclis'in açılışı sırasında söylediği çiftçiye toprak dağıtılma meselesinin öncelikli olarak devlet toprağının dağıtılmasıyla devam edilecektir ifadesi, devletin ağa, aşiret reislerinin elindeki toprakları köylüye dağıtma projesinin askıya kaldırıldığının göstergesidir.⁵⁸⁶

G-Demokrat Parti Dönemi İktidarı ve Aşiretlerle Olan Münasebetler

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na muhalefet eden Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü verdikleri Dörtlü Takrir⁵⁸⁷ sonrası Celal Bayar dışındaki üç kişi CHP'den ihraç edildi. Bunun üzerinde Celal Bayar da CHP'den istifa ettiğini açıkladı. Adı geçen kişiler bir araya gelerek 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi kurdular.⁵⁸⁸ Parti, programını demokrasi ve liberalizm üzerine inşa edeceklerini ilan ettiler.

Birçok aydın ve demokratın kendisine yer bulduğu koalisyon gücü olarak Demokrat Parti(DP), girmiş olduğu 1946 Genel Seçimleri'nde nispi de olsa, bir başarı kazandı. Her ne kadar seçim üzerinde şayialar dolaşsa da ki bu şayia genel olarak seçim sisteminde kullanılan açık oy gizli sayım usulüyle ilgiliydi, her türlü sıkıntılara karşın Demokratlar, önemli bir başarı yakaladıklarını düşündüler. Partinin programına uygun bir biçimde yani burjuvazi ve demokratik hak ve özgürlük etrafında siyaset yapmayı düşünen DP, halkın ayağına gidilmesini prensibini kendilerine düstur edindi.⁵⁸⁹

⁵⁸⁵ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1996, s. 497.

⁵⁸⁶ D. Perinçek, **Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu**, s. 159.

⁵⁸⁷ Dörtlü Takrir, Cumhuriyet Halk Partisi içinde demokrasinin olmadığını, mili hâkimiyetin tek tecelli bulunduğu yer olan meclisin rahat çalışması için, Halk Partisinin üzerine düşen vazifeyi yapmaya çağıran bir bildiridir. Bildiri Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü tarafından meclis genel kurulunu sunuldu. Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi**, II, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 198-199.

⁵⁸⁸ Cem Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 29.

⁵⁸⁹ H. B. Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi**, II, s. 201.

Türkiye'nin kendine özgü siyasal dinamiğinde farklılık getiren bu tutum, bir sonraki seçimde halkın Demokratlara karşı teveccühünü beraberinde getirdi.

Demokratların, halkı siyasal sisteme entegre yapma girişimi aynı zamanda Türk siyasal hayatın ilk mesabesindeydi.⁵⁹⁰ Halkın ayağına gitme ilçe, kasaba, köy demeden halkla kucaklaşma şekli, DP'nin iktidar olma şansını ortaya çıkaran önemli hususlardı. Hâlbuki taşrada halkın gözünde yıllarca iktidarda kalmış olan Halk Partisi, devletçi seçkin bir fırka olarak bilinmekte, bunun yanında Halk Partili olan eşraf, ağa ve aşiret reisi ile uğraşmak zorunda kalan köylüler ise Halk Partisi'nden umudu kesmiş durumundaydı. Bu şartları lehine çeviren DP, 1946-1950 yıllarında teşkilatlanma hususunu hızla tamamladı. Fırkanın hızlı bir şekilde büyüyüp iktidar olmasının sebeplerini Cem Eroğlu şöyle açıklamaktadır:

“Türkiye’de 1945’te doğup gelişen muhalefetin başarıya ulaşması için iki büyük şart vardı. Birincisi, Cumhuriyet’in büyük yasaklarına dokunmaması, İkincisi ise kamuoyuna iktidarın bir oyunu olarak görünmemesi idi. Cumhuriyet idaresi, yirmi iki yıllık bir uygulamadan sonra, siyasal hayatımızı iki kalın duvar arasında tutmaya hayati bir önem vermişti. Rejimin güvenliği için şart görülen bu duvarlar, laiklik ve antikomünizm idi. Öte yandan kamuoyu, Serbest Fırka denemesinden sonra yapay muhalefet hareketlerinden çekinmeyi öğrenmişti. Yeni bir hareketi desteklemesi için, gerçek bir muhalefet olacağına inandırılması şarttı.

Demokrat Parti, bu öğeleri doğru olarak değerlendirdi. Kurulduğu andan itibaren, muhalefeti rejim içi bir çizgide tutmaya büyük dikkat harcadı. Bir kere kurucular, siyasal hayatımızın o günlere kadar geliştirdiği esas felsefeye tamamen sadık kişilerdi. Hiçbiri ne din devletini, ne de komünizmi istemekle suçlanamazdı. İkincisi, Demokrat Parti, sol aleyhtarı girişimlerinde hükümeti daima destekledi. Rejimin liberalleşmesinin, solun ezilmesi şartına bağlı olduğu görüşünde iktidarla beraberdi. Şeriatçı akıma da yanaşmamaya dikkat ediyordu. Örneğin Mareşal’in cenaze töreninin yol açtığı dinci gösterileri hoş karşılamadı. Üçüncüsü, Demokrat Parti yöneticileri, ne kadar sert bir muhalefet uygularlarsa uygulasinlar, kanun yollarından çıkmamaya çok dikkat ettiler, iktidarın büyük baskıları karşısında, alt kademedен gelen kanun dışı mukavemet taleplerine hep karşı koydular. Böylece,

⁵⁹⁰ Metin Heper, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 190-191.

kendilerine çok benzeyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın içine düşürüldüğü oyuna gelmemeyi başardılar. Öte yandan, Serbest Fırka'ya da benzememesini bildiler. Muhalefet döneminde, üzerinde en fazla durdukları meselelerden biri, partilerinin bir muvazaa eseri olmadığını belirtmek oldu. İktidarın izni, hatta teşvikiyle muhalefete giriştikleri bir gerçektir. Ancak hiçbir zaman Fethi Bey (Okyar) gibi iktidarın uysal bir aracı olmaya yanaşmadılar. Rejim dışına düşmemek şartıyla, mümkün olan en ciddi muhalefeti yürüttüler. Böylece hem iktidarı zorladılar, hem de halkın güvenini kazandılar.”⁵⁹¹

Cem Eroğlu'nun belirttiği gibi DP'nin başarılı olmasının temelinde halkla beraber halk için anlayışına uygun bir politika sergilenmesi yatar. Yani DP, popülist yaklaşımlı halkın hoşuna gidecek bir söylemle siyaset anlayışını benimsedi. 1946 seçimlerinden sonra bilhassa burjuvazi-bürokrasi-köylü gibi grupların desteğini kazanan fırka, girmiş olduğu 1950 Genel Seçimleri'nden zaferle ayrılarak, tek başına iktidar olmayı başardı. Oyların yüzde 53'ünü alarak 408 milletvekili çıkararak DP asıl patlamayı doğu vilayetlerinde yaptı.⁵⁹² Bu patlamayı yapması da normaldi, çünkü DP'nin sınıf temeli büyük toprak sahipleri ile burjuva arasında yapılan ittifaka dayanıyordu.⁵⁹³ Bunun yanında yıllarca tek parti egemenliğinde baskı gören doğudaki halk, söylemlerinde hürriyet ve özgürlük gibi kavramları bir yapı içerisinde barındıran DP'nin bu görüşlerinde samimiyetle davranmış olması da oyların kendilerine kaymasını sağladı. Her şeyden en önemlisi parti programında yer alan sosyal adalet ve dayanışma ruhunu gerçekleştireceklerine söz vermiş olmaları da DP'ye artı puan kazandırıyor. Son olarak Menderes ve ekibinin doğu vilayetlerinde elde ettikleri seçim başarısını dört başlık altında toplanılabilir:

- 1) DP'lilerin oy deposu olarak gördüğü aşiret reislerini siyasete sokmaları.
- 2) Tek partinin doğu vilayetleri için benimsemiş olduğu baskı ve devlet kontrollü yapıdan vazgeçeceğine dair Kürtlere güvence vermeleri.
- 3) Siyasal ve dinsel bir üst yapı olan şeyhlerin iade-i itibarlarının verilmesi.

⁵⁹¹ C. Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, s. 87-88.

⁵⁹² Kemal H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 168.

⁵⁹³ Suat Oktar-Arzu Varlı, “Türkiye’de 1950-1954 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikaları”, **İ.İ.B.F Dergisi**, Marmara Üniversitesi, XXVII, S. I, 2010, s. 6.

4) Köylünün kalkınması için ekonomik düzeneğin değiştirilmiş olması.

5) Bürokratik seçkinlere karşı hâkimiyeti halkla paylaşacağına dair inanç.⁵⁹⁴ Aşağıda 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri'ne göre DP'nin doğu bölgelerinde aldığı oy oranı ve çıkardığı milletvekillerine bakılırsa:

İLLER	ALDIĞI OY		ÇIKARDIĞI MİLLETVEKİLİ SAYISI	
	DP	CHP	DP	CHP
AĞRI	33.115	18.797	3	0
BİNGÖL	8.341	15.700	1	1
BİTLİS	7.989	16.025	1	2
DİYARBAKIR	53.691	48.000	8	0
ELAZIĞ	37.983	32.972	5	0
ERZURUM	88.711	49.219	10	0
MARDİN	45.078	44.882	3	2
MUŞ	16.880	16.040	2	0
SİİRT	22.144	15.363	4	0
ŞANLIURFA	55.959	51.924	6	1
TUNCELİ	13.089	9.209	2	0
VAN	16.785	20.653	1	2
		TOPLAM	45	8

(Kaynak: **Milletvekilleri Genel Seçimleri**, Tük Kurumu Matbaası, Ankara, 2012.)

Yukarıdaki tablo göstermiştir ki DP, Doğu ve Güneydoğu Bölgesi Anadolu Bölgesi'nde çok büyük bir zafer elde etmiştir. DP'nin adayları genel olarak bölgede doğmuş ve halk tarafından da istenilen kişilerdir. CHP'nin çıkardığı 8 adayın 6'sı bölgelerinde doğmuş kişiler olup, geriye kalan iki kişi ise seçildiği yerle hiçbir bağlantısı olmayan kişilerdir. Mardin Milletvekili Ali Rıza Erten Mersin, Van Milletvekili Kazım Özalp ise Makedonya Köprülü doğumludur. Genel olarak bölgeden seçilen milletvekillerinin portföylerine bakıldığında DP adaylarının büyük kısmı eşraf, aşiret reisi ve çiftçilerden oluşurken, CHP'nin adayları ise bürokrat ve aşiret reislerinden teşekkül etmiştir.

⁵⁹⁴ Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 175.

1-1950 Genel Seçimleri'ne Göre DP ve CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Aşiret Milletvekilleri

1950 Genel Seçimleri'ne göre DP, Ağrı'da toplam oylarının % 65'ni almış ve 3 milletvekili çıkarmıştır. Halis Öztürk⁵⁹⁵, Kasım Küfrevi ve Celal Yardımcı DP listesinden seçilmiştir. Büyük toprak sahibi olan Halis Bey, Halikan Aşireti'nin Reisi'dir.⁵⁹⁶ Halis Öztürk, Ağrı İsyanı'na katılmış daha sonra iskâna tabii tutularak Trabzon'a sürülmüş ancak oradan da kaçarak Ağrı'ya gelmiş, 1950 Genel Seçimleri'nde IX. Yasama Dönemi Ağrı Milletvekili olarak görev almıştır.⁵⁹⁷ Kasım Küfrevi⁵⁹⁸ hem şeyh hem de Şemski Aşireti Reisi olarak tanınmaktadır. Küfrevi, aynı zamanda edebiyatçı olup Türk-İslam Edebiyatı üzerine çalışmalar yapmıştır.⁵⁹⁹ Hüseyin Celal Yardımcı⁶⁰⁰ ise Ensari Aşireti'nin Reisi olarak Devlet Bakanlığı ve Meclis Başkanvekilliği görevinde bulunmuştur.⁶⁰¹

DP'nin 1, CHP 1 milletvekili çıkardığı Bingöl'de ise, 1950 Genel Seçimleri'ne göre; CHP listesinde yer alan Feridun Fikri Düşünsel İstanbul doğumludur. DP'nin adayları olan Mustafa Nuri Okçuoğlu⁶⁰², Bingöl'ün Kığı İlçesi'nin önemli aşiretleri arasında yer alan Şadili Aşireti'ne mensuptur. Bitlis'te ise sadece Nusrettin Barut⁶⁰³ Metinan Aşireti mensubudur. CHP'nin adayları olan Muhtar Ertan, Anadoluhisarı, Şeyh Salahattin İnan⁶⁰⁴ ise Hizan doğumludur.⁶⁰⁵

IX. Yasama Dönemi'nin Diyarbakır milletvekillerinden Remzi Bucak, Bucak Aşireti Reisi, Nazım Önen Piran Aşireti üyesi, Mustafa Ekinci Milli Aşireti'nin Reisi, Yusuf Azizoglu⁶⁰⁶ ise eski Silvan Belediye Başkanı ve Azizoglu Aşireti'nin Reisi olarak

⁵⁹⁵ TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No: 1545, Defter No: 22, Zarf No: 2.

⁵⁹⁶ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 542.

⁵⁹⁷ Mehmet Ali Kışlalı, *Düşük Yoğunlukta Çatışma Güneydoğu*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 122.

⁵⁹⁸ TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No: 1544, Defter No: 21, Zarf No: 2.

⁵⁹⁹ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 542.

⁶⁰⁰ TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No: 1546, Defter No: 13, Zarf No: 2.

⁶⁰¹ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 542.

⁶⁰² Hukuk Fakültesi mezunu ve Yargıtay üyesi olan Okçuoğlu IX.Yasama Dönemi Bingöl Milletvekili'dir. TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No: 1593, Defter No: 156, Zarf No: 9.

⁶⁰³ TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No: 1926, Defter No: yok, Zarf No: 10.

⁶⁰⁴ Hizan doğumlu olan Salahattin İnan, kaymakamlık ve idari görevlerde bulunmuş IX.Yasama Dönemi Bitlis Milletvekilidir. TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No: 1594, Defter No: 162, Zarf No: 10.

⁶⁰⁵ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 549.

⁶⁰⁶ IX. Yasama Dönemi DP milletvekili olan Azizoglu aslen doktor olup belediye başkanlığı görevlerinde de bulunmuştur. TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No: 1648, Defter No: 288, Zarf No: 19.

parlamentoda yer almışlardır. Diğer milletvekili olan Yusuf Kamil Aktuğ ise tuğgeneraldir.⁶⁰⁷

1950 Genel Seçimleri'ne göre en fazla aşiret reisi milletvekilinin Meclis'te yer aldığı Urfa'da, aşiretlerin varlığı öteden beri biliyordu. DP listelerinden seçilen Hacı Ömer Cevheri, Şeyhanlı Aşireti'nin önde gelen isimlerinden olup, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra mecburi iskâna tabi olan Kürt aşiret reislerindedir. Ömer Cevheri, 1940'ların başında Urfa'ya dönmüş önce CHP İl Başkanlığını yapmış, daha sonra gelen teklif üzerine 1946 Genel Seçimleri'yle beraber DP'ye geçmiş ve 1950 Genel Seçimleri'nde IX. Yasama Dönemi Milletvekili olarak seçilmiştir.⁶⁰⁸ Bir diğer aday olan Mehmet Celal Öncel⁶⁰⁹, Öncel Aşireti'nin Reisi'dir. DP listelerinden aday olan Hasan Oral ise Bucak Aşireti'nin siyasete sunduğu bir diğer adaydır. Hasan Oral bir önceki yasama döneminde CHP'den milletvekilliği yapmıştır.

2-1954 Genel Seçimleri

1950 Genel Seçimleri'nde halkın gösterdiği teveccühü iyi değerlendiren DP, 1954 Genel Seçimleri'nde ezici bir çoğunlukla yeniden iktidara geldi. Bu zafer, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne de yansdı. DP'nin bölgede büyük bir zafer kazanmasının önemli sebepleri vardı. Bir kere ekonomik durum DP'nin lehineydi ve halk da bu durumdan memnundu.⁶¹⁰ Diğer taraftan köylü topraklarının makineleşmesi neticesinde bunun ekonomik olarak köylülere olumlu yansması akabinde çiftçi kesiminin tercihinin oy olarak DP'ye dönmesini sağladı.⁶¹¹ Ayrıca bölge din açısından hassas bir konuma sahip olduğu için DP, önce "*Arapça Ezan Yasağını*" kaldırdı ve hemen akabinde Kürt aşiretleri arasında saygınlığı olan şeyhlerin iadeyi itibarlarını geri verdi.⁶¹² DP'nin yaşanılan coğrafyada önemli bir oy oranına sahip olmasının bir diğer sebebi olarak da 33 Kurşun olarak tarihe geçen Van'daki 33 kişinin öldürülmesine sebep olan General Mustafa Muğlalı'nın yargılanmasıdır.⁶¹³ DP'nin bu yaklaşımı karşısında bazı şeyhler bu partiye oy toplama işlevini üstlendi ve parti de onların üstü

⁶⁰⁷ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 556-557.

⁶⁰⁸ IX. Yasama Dönem Şanlıurfa Milletvekili olan Ömer Cevheri aslen çiftçidir. **TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası**, Sicil No: 1904, Defter No: 4, Zarf No: 61.

⁶⁰⁹ Şanlıurfa doğumlu olan Celal Öncel aslen avukattır. **TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası**, Sicil No: 1906, Defter No: 4, Zarf No: 60.

⁶¹⁰ Mustafa Sönmez, **Kürt Sorunu ve Demokratik Özerklik**, NotaBene Yayınları, Ankara, 2012, s. 338.

⁶¹¹ Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Sosyoloji**, Ceylan Matbaacılık, Bursa, 1996, s. 113.

⁶¹² Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 120-121.

⁶¹³ Mustafa Sönmez, **Doğu Anadolu'nun Hikâyesi**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1992, s. 141.

örtülü ve göze batmayacak bir üslupla Kürt milliyetçiliğine seslenerek oy toplamalarına izin verdi.⁶¹⁴ DP döneminde diğer gruplara verilen özgürlüğün Nurculuk hareketine de verilmesi ve bu grubun DP'ye sempatiyle yaklaşmaları, DP'nin oyunun artmasında temel etkenlerdir. Tüm bu etkenlerin yanında Şeyh Said'in torunu Abdülmelik Fırat'ın Erzurum'dan ve Hakkâri'den Şeyh Selim'in oğlu Übeydullah Seven, Bitlis'te Şeyh Selahaddin İnan DP listelerinden milletvekili seçilmesi DP için artı puandı. Yine o yıl Kore Savaşı nedeniyle tahıl fiyatlarının artmış olması, köylünün toprağını işlemek için gerekli olan tahıl ve gübrenin devlet tarafından verilmesi, bunun da ekonomik katkı olarak toprak ağalarına, daha özeldede köylülere dönmesi de DP'nin oy oranını artırmada yardımcı etkenler arasında sayılabilir.⁶¹⁵

DP'nin bölgede güçlü olmasının bir diğer nedeni de aşiret reislerine ve ağalara milletvekilli aday listelerinde kendilerine yer vermesidir. 1950'lere kadar merkezi otorite doğuda feodaliteyi ortadan kaldırmak için çeşitli yollara başvurmuştu. 1950'den sonra ise bölgedeki oyları kontrol eden aşiret reislerinin önemi artmış, iktidar partileri, destekçisi olan aşiretlere kaynak akışı sağlamaya başladı.⁶¹⁶ Aşiretler, sağlanan destek sayesinde güçlenmeye başladıkları gibi, oy deposu olarak bu feodalitenin bir parçası hüviyetinde, DP'ye büyük miktarda oy kazandırdı. Öyle ki bu aşiretler, artık vilayetlerinin il ve ilçe başkanlıkları kazanmak için diğer aşiretlerle mücadeleye dahi başladılar. DP'nin bu girişimi karşısında CHP de bölgede siyasetin aşiretsiz yapılamayacağına kanaat getirmiş, aşiret reislerinden faydalanma yoluna başvurma gereksinimi hissetti. Ancak CHP'nin bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış. Bunun temel sebebi, aşiret reislerinin CHP'ye güvenmemesinde aranılabilir.

1954 yılında yapılan genel seçimlerde DP ve CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerde aldığı oy ve çıkardığı milletvekili sayıları şöyledir:

⁶¹⁴ M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 376.

⁶¹⁵ M. Sönmez, **Doğu Anadolu'nun Hikâyesi**, s. 142.

⁶¹⁶ Nezahat Altuntaş, **Türkiye'de Etnik Kimlik Farklılaşmasında Din-Mezhep Etkisi ve Siyasete Yansımaları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2002, s. 100.

İLLER	ALDIĞI OY		ÇIKARDIĞI MİLLETVEKİLİ SAYISI	
	DP	CHP	DP	CHP
AĞRI	DP 42.222	CHP 17.209	DP 4	CHP 0
BİNGÖL	DP 10.025	CHP 8.255	DP 3	CHP 0
BİTLİS	DP 20.707	CHP 6.904	DP 2	CHP 0
DİYARBAKIR	DP 72.907	CHP 42.333	DP 8	CHP 0
ELAZIĞ	DP 48.992	CHP 32.133	DP 5	CHP 0
ERZURUM	DP 99.304	CHP 47.013	DP 12	CHP 0
MARDİN	DP 60.614	CHP 44.650	DP 8	CHP 0
MUŞ	DP 12.807	CHP 8.485	DP 4	CHP 0
SİİRT	DP 33.097	CHP 14.583	DP 4	CHP 0
ŞANLIURFA	DP 65.070	CHP 51.127	DP 8	CHP 0
TUNCELİ	DP 17.024	CHP 19.567	DP 1	CHP 2
VAN	DP 33.637	CHP 18.507	DP 4	CHP 0
		TOPLAM	63	2

(Kaynak: **Milletvekilleri Genel Seçimleri,**

Tük Kurumu Matbaası, Ankara, 2012)

Tabloda görüleceği üzere DP, CHP'ye karşı büyük bir zafer elde etmiştir. Bu zaferin kazanılmasında daha öncede yukarıda belirtildiği gibi DP'yi iktidara taşıyan sebeplerin bir araya gelmesi DP adına olumlu bir adımdır. Diğer taraftan tablo üzerinden yapılacak en gerçekçi yorum ise CHP'nin Tek Parti döneminden itibaren takip ettiği doğu politikasının iflas ettiğine tanık olmasıdır. Diğer taraftan bölgede siyaseti aşiret belirliyor ifadesi de seçim sonuçlarına bir şekilde yansımaktadır.

DP'nin doğuda dikkat çekici bir parti olarak yükselmesinin altında yatan bir diğer sebep, yıllarca CHP'ye karşı duyulan aksülamelin DP'ye teveccüh şeklinde dönmüş olmasıdır. Tabloda dikkat çeken bir diğer husus dini hassasiyetleri olan birçok doğu vilayetinde DP'nin CHP'ye büyük bir fark attığı gerçeğidir. Bunun temel sebebi 1951 yılında çıkarılan Arapça Ezan Yasağı'nın kaldırılmış olmasında aranılabilir. Ayrıca yukarıdaki CHP'nin iktidar olduğu 1923-1950 yılları arasında uyguladığı seçim sisteminin bu sefer CHP'nin aleyhine olduğu söylenilebilir.

3-1954 Genel Seçimleri'ne Göre DP ve CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Aşiret Milletvekilleri

Bir önceki seçimde aday gösterilen Halikan Aşireti'nin Reisi Halis Öztürk ve Şemski Aşireti Reisi ve şeyhi olan Kasım Küfrevi bu seçimde de Ağrı milletvekilleri olarak seçildiler. Diğer aday olan Nimet Sümer ise eczacıdır.⁶¹⁷

Bingöl Milletvekillerinden olan Mehmet Sait Göker, Zikte Aşireti Reisi olup Genç doğumludur.⁶¹⁸ Bir önceki seçimde de Bitlis Milletvekili olan Nusret Barut, Metinan Aşireti mensubu olarak tekrar listeye girmiştir. Bitlis'in bir diğer adayı olan Salahattin İnan ise bir önceki seçimde de milletvekiliydi.⁶¹⁹

Bir önceki seçimde olduğu gibi bu seçimde de hemen hemen aynı adayları Diyarbakır'da listeye yerleştiren DP yönetimi, X. Yasama Dönemi'nde Diyarbakır milletvekilliği listesine, Bucak Aşireti'nin Reisi Remzi Bucak, Milli Aşireti'nin Reisi Mustafa Ekinci ve Kulp'un en büyük aşiretlerinden Turgutlu Aşireti'nden Halil Turgut'u da listeye eklemek zorunda kaldı. DP yönetimi, diğer adaylarını ise eğitimli insanlardan seçmiştir. Hakkâri Vilayetinde ise Şeyh Selim'in oğlu Übeydullah Seven DP listesinden milletvekili olmuş,⁶²⁰ DP'nin Muş adayı olan Nur Cemaati'nin önemli simalarından Gıyaseddin Emre milletvekili olarak seçilmiştir.

1954 Genel Seçimleri'nde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi için CHP'nin kazanmış olduğu tek il konumundaki Tunceli'de, Arslan Boran Kureyşan Aşireti Reisi olarak Meclis'te yerini almıştır. DP'nin Tunceli'de adayı ise İzol Aşireti Reisi Bahri Turgut Okaygün'dür. Şanlıurfa'da milletvekili portföyünde değişiklik olmamıştır. Sadece Şeyhanlı Aşiret Reisi Hacı Ömer Cevheri aday olmazken, Bucak Aşireti'nin adayı Hasan Oral ise CHP'den DP'ye geçmiş, Öncel Aşireti'nin Reisi ise yerini korumuştur. Van Vilayeti'nde ise aşiretlerin büyük ağırlığı olduğu görülmüştür. Bruki Aşireti Lideri Hamit Kartal ve Görentaş Aşireti Reisi Muslih Görentaş bu bölgeden seçilmişlerdir.

⁶¹⁷ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 612.

⁶¹⁸ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 620.

⁶¹⁹ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 620.

⁶²⁰ A. Tan, **Kürt Sorunu, Ya Tam Kardeşlik, Ya Hep Birlikte Kölelik**, s. 317.

4-1957 Genel Seçimleri

DP'nin iktidar döneminde yapılan son seçimler 1957 yılında yapıldı. 1957 yılının ekim ayında yapılan genel seçimlerde oyların % 47.70'ni alan DP, 424 milletvekili, CHP ise oyların % 40.82'sini alarak 178 milletvekili, oyların % 7.19'unu alan Cumhuriyetçi Millet Partisi(CMP) ise 4 milletvekili çıkarmıştır.⁶²¹ DP'nin oy oranının düşmesinde ABD'den gelen yardımların azalması etkili olmuştur. Çünkü ilk 7 yıl için ABD'den gelen ekonomik yardımların azalması ekonomi üzerinde büyük yük getirmiş, bu durum ülkede ekonomik istikrarın bozulmasını beraberinde getirdiğinden halk üzerinde olumsuz etkileri uyandırdı. DP'yi iktidar yapan ana unsurların CHP'ye dönmüş olması sonucu, inisiyatifin ana muhalefet partisi olan CHP'ye geçmesine zemin hazırlamıştır.⁶²² Ana muhalefet partisi CHP ve Osman Bölükbaşı'nın kurduğu CMP ile iş birliğine gitmesi, DP iktidarının sertleşmeye başlamasına ve bunun sonucunu olarak liberal-bürokrasi ve askeri tabakadan oluşan müttefikin CHP'ye kaymasını da beraberinde getirmiştir. 1957 Genel Seçimleri sonuçları göstermiştir ki CHP ve CMP halk yanlısı bir seçim stratejisi izlemiş ve bu stratejilerinde ortak paydası olan vaat kavramını siyasal sisteme entegre etmeleri kısmen de olsa başarılı bir sonucu hanelerine yazdırmalarını ortaya çıkarmıştır. DP'nin genel olarak kan kaybetmesinde önemli bir hususta Kıbrıs Meselesi ve 6-7 Eylül Olayları sonrası sertleşen bir iktidar refleksiyle hareket etmiş olmasıdır.

DP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde oy oranının düşüş sebeplerini değerlendirecek olursak karşılaşılabileceğimiz ilk olgu, aşiret reislerinin DP iktidarına sırt çevirmesidir.⁶²³ Aşiret reislerinin DP'den vazgeçmesinin sebepleri arasında ekonominin kötüye gitmesi ve iktidara iyice yerleşen DP'nin artık feodal beylere ihtiyacı olmadığına dair emarelerin ortaya çıkmasıdır.⁶²⁴ Aşağıda da görülecektir ki DP'nin doğuda kazanmış olduğu başarıyı idrak eden CHP'nin, DP analizlerine yakın bir politika izleyerek bölgedeki oyları kendi lehine çevirmeyi başardığı görülecektir.

Bir önceki seçim de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki toplamında sadece 2 milletvekili çıkarabilmiş olan CHP, 1957 Genel Seçimleri'nde aday

⁶²¹ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 169.

⁶²² Feroz Ahmed, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 119.

⁶²³ M. Sönmez, **Kürt Sorunu ve Demokratik Özerklik**, s. 341.

⁶²⁴ M. Sönmez, **Kürt Sorunu ve Demokratik Özerklik**, s. 341-342.

listelerinde aşiret reislerini ve büyük toprak sahibi ağalarını göstererek önemli bir sonuç elde ettiği ortaya çıkmıştır. CHP'nin izlemiş olduğu bu politikanın yanı sıra kötüleşen ekonomik koşullar nedeniyle sıkıntı çeken köylüye yönelik popülist yaklaşımı da bölgedeki oyları kazanmasında yardımcı olduğu söylenilebilir. Ayrıca CHP'nin doğu bölgeleri için belirlemiş olduğu adayların ilk defa aday olması ve yaşça genç olan kişileri tercih etmesi de partinin lehine olmuştur. Şunu unutmamak gerekir ki CHP, yıllarca bu coğrafyada gösterdiği adayların genellikle aynı kişiler olması ve yüzü eskiyen milletvekillerinin halkın nezdinde bıkkınlık uyandırması CHP'nin başarısızlık nedenleri arasında yer almakta idi. CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi için yıllarca benimsemiş olduğu uzaktan kumanda misali belirlemiş olduğu adayları bu sefer halkın istediği ve bölgede etkili kişilerden seçmesi seçim başarısına artı bir puan kazandırmıştır.

Genel olarak 1957 Genel Seçimleri, Demokrat Parti iktidarının sallandığı, Halk Partisi'nin ise yükselişe geçtiği bir seçim olmuştur. 1957 yılında yapılan genel seçimlerde DP ve CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerde aldığı oy ve çıkardığı milletvekili sayıları şöyledir:

İLLER	ALDIĞI OY		ÇIKARDIĞI MİLLETVEKİLİ SAYISI	
ADİYAMAN	DP 37.868	CHP 28.68	DP 5	CHP 0
AĞRI	DP 29.079	CHP 24.028	DP 5	CHP 0
BİNGÖL	DP 13.219	CHP 11.63	DP 2	CHP 1
BİTLİS	DP 19.750	CHP 12.13	DP 3	CHP 0
DİYARBAKIR	DP 56.309	CHP 33.820	DP 9	CHP 0
ELAZIĞ	DP 34.433	CHP 36.630	DP 0	CHP 6
ERZURUM	DP 80.990	CH 52.090	DP 13	CHP 0
MARDİN	DP 48.379	CHP 55.57	DP 0	CHP 8
MUŞ	DP 19.360	CHP 13.500	DP 4	CHP 0
SİİRT	DP 27.954	CHP 24.510	DP 5	CHP 0
ŞANLIURFA	DP 57.017	CHP 65.096	DP 0	CHP 9
TUNCELİ	DP 13.178	CHP 20.266	DP 0	CHP 3
VAN	DP 22.266	CHP 29.950	DP 0	CHP 5
		TOPLAM	46	32

(Kaynak: **Milletvekilleri Genel Seçimleri**, Tük Kurumu Matbaası, Ankara, 2012)

Yukarıdaki tabloda anlaşılacağı üzere DP'nin hem milletvekili sayısı hem de oy miktarı düşmüştür. Diğer taraftan CHP'nin hem oy miktarı hem de milletvekili sayısında ise yükselme görülmektedir. Bazı illerde oylar birbirine çok yakınken bazı yerlerde ise makasın açıldığı aşikârdır. Oylar bu kadar birbirine yakınken partilerin o ilden milletvekili çıkarmamasının en temel sebebi uygulanan d'Hondt Sistemi'dir.⁶²⁵ Bu sistemde bir vilayette en çok oyu kim alırsa o vilayetteki tüm milletvekiline sahip olur anlayışı vardır. Tablo gösteriyor ki DP, bazı vilayetlerde hiçbir milletvekili çıkarmamıştır. CHP'nin ise Şanlıurfa, Van, Tunceli, Mardin Elazığ gibi aşiretlerin yoğun olarak güçlü olduğu illerde sıçrama yaptığı gözlemlenmektedir.

5-1957 Genel Seçimleri'ne Göre DP ve CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Aşiret Milletvekilleri

XI. Yasama Dönemi olan 1957 Genel Seçimleri sonucu, Adıyaman'da DP sıralarından seçilen Sait Açar, ya da diğer adıyla Sait Ağa, Cumhuriyet'in ilk milletvekillerinden Reşit Ağa'nın oğludur.⁶²⁶ Diğer parlamenterden Gani Gürsoy ise Mehmet Ağa'nın oğlu, Mehmet Sırrı Turanlı ise Dengir Mehmet Fırat'ın da üyesi olduğu Rışvan Aşireti'ne mensuptur.⁶²⁷

1957 Genel Seçimleri sonuçlarına göre, Ensari Aşireti üyesi olan Hüseyin Celal Yardımcı, bir önceki seçimde aday olan Sipkan Aşireti'nden Halis Öztürk ve Şemski Aşireti Reisi ve şeyhi olan Kasım Küfrevi tekrardan DP'den milletvekili seçilmişlerdir.⁶²⁸ Ayrıca listeye Karapapaklardan Şeref Saraçoğlu da eklenmiştir.

Geçen dönem DP listelerinden seçilen Zikte Aşireti Reisi Mehmet Sait Göker bu dönemde de Bingöl'den milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. Bitlis'te ise durum değişmemiş, Metinan Aşireti mensubu olan Nusret Barut, DP milletvekili olarak

⁶²⁵ Bu seçim sisteminde, seçim kanununda belirtilen barajı aşan siyasi parti ve bağımsız adayların, seçim çevresinde aldıkları geçerli oy (gümrük kapılarından yansıyan oylar dahil) önce bire, sonra ikiye..... seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünür. Bulunan sonuçlar, siyasi parti ve bağımsız aday farkı gözetilmeksizin, büyükten küçüğe dizilir. Büyüklük sırasına göre, seçim çevresinin çıkaracağı milletvekillikleri, siyasi parti ve bağımsız adaylara dağıtılır. Ülkü Varlık-Banu Ören, **Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler**, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 45.

⁶²⁶ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 687.

⁶²⁷ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 687.

⁶²⁸ A. Tan, **Kürt Sorunu, Ya Tam Kardeşlik, Ya Hep Birlikte Kölelik**, s. 317.

seçilmiştir. Bitlis'in diğer adayı olan Şeyh Salahattin İnan ise Kamuran İnan'ın babasıdır.⁶²⁹

1957 Genel Seçim sonuçlarına göre Diyarbakır'dan Turgutlu Aşireti'nden Halil Turgut ve Şeyh Said'in torunu olan Abdülmelik Fırat, DP listesinden Erzurum mebusu olarak seçilmiştir. Erzincan'da ise Şah Hüseyinoğulları Aşireti'nden Hüseyin Hüseyinoğulları, CHP listesinden milletvekili olmayı başarmışlardır.

XI. Yasama Dönemi olan 1957 Genel Seçimleri'ne göre Mardin'den Telliğaoğlu Aşireti'nden Selim Telliğaoğlu, CHP listesinden, Muş'ta ise Nur Cemaati'ne yakın bir isim olan Gıyasettin Emre ise DP milletvekili olarak seçilmişlerdir.

Bir önceki seçimde Şanlıurfa'da başarısız olan CHP il yönetimi aday listelerinde aşiret reislerine yer vererek büyük bir patlama yapmıştır. Kırvar Aşireti Reisi Abdurrahman Odabaşı, Davaran Aşireti Reisi Ömer Yüksel, Şeddadi Aşireti Reisi Aziz Gökkan, Barazi Aşireti Reisi Yaşar Alhas Şanlıurfa'dan milletvekili seçilmiştir. DP ise Urfa'dan herhangi bir milletvekili çıkaramamıştır. Tunceli'de ise Koçgiri Aşireti'nden Hızır Aydın, Kureyşan Aşireti Reisi Arslan Boran CHP listesinden parlamentoya girmişlerdir. DP ise bu bölgeden milletvekili çıkaramamıştır.

H-27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Aşiretler

Son seçimlerde hatırı sayılır bir oy kaybına uğrayan DP, bu durumu sertleşen ve çatışmacı bir anlayışla kendi lehine döndürme yoluna gitti. Bu tutum, CHP'nin yıllardır izlediği bir politikaydı ve bu politikanın CHP'yi iktidardan uzaklaştırdığı ise halen zihinlerde yer alıyordu. DP'nin ise bu durumdan ders çıkarması gerekirken tam tersi bir yola tevessül etmesi tabiri caizse kaçınılmaz bir sonun başlangıcı oldu.

DP'yi bu duruma getiren etkenlerin başında farklı talep ve isteklerin komünizmle eş değerde tutulması, ekonomik olarak halkın darboğaza sürüklenmesi, ordu-bürokrasi ve liberaller arasında DP lehine başlayan ittifakın bozulması, DP'nin burjuvaziye olan güvensizliği sayılabilir.⁶³⁰

⁶²⁹ A. Tan, **Kürt Sorunu, Ya Tam Kardeşlik, Ya Hep Birlikte Kölelik**, s. 317.

⁶³⁰ H. B. Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi 1920-1960**, II, s. 332-333.

İktidar-muhalefet arasında başlayan gerilim, basında sıkça rastlanan şehir efsaneleri andıran haberlerin yapılması var olan siyasi atmosferin daha ısınmasına yardımcı oldu. Tüm bunlara mukabil üniversitede olayların başlamış olması, siyasette geri dönülmez bir yolu ortaya çıkardı.⁶³¹ Kolluk kuvvetlerinin olayları bastırmak için zor kullanması ve bu olaylar esnasında iki kişinin hayatını yitirmesi, yüksek olan atmosferin daha artmasına zemin hazırladı. Bu arada CHP'nin olan olaylar karşısında kararlı muhalefeti, DP yöneticilerinin, CHP'yi tasfiye etme düşüncesini oluşturdu.⁶³² DP, bu ortaya çıkan bu atmosfer üzerine ilk olarak meydana gelen olayları araştırmak amacıyla Tahkikat Komisyonu'nu kurdu.⁶³³ Yalnız Tahkikat Komisyonu üyelerinin tümünün DP'li olması komisyonun objektif olmasına gölge düşürdü.⁶³⁴

Bu arada CHP'nin 29 Nisan 1959 tarihinde başlatmış olduğu *Büyük Taarruz* adlı seçim propagandası Uşak'ta istenmeyen olayların yaşanması sonucu İçişleri Bakanı Namık Gedik'in tüm seçim gezilerini yasaklatması iki parti arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirdi.⁶³⁵ İsmet İnönü'nün damadı olan Metin Toker'in de Menderes'e yönelik radikal yayın yapması üzerine Akis'in bir aylığına kapatılması, İnönü'nün muhalefet anlayışının daha da sertleşmesine zemin hazırladı.⁶³⁶

11 Mayıs 1959 günü açılan Meclis Genel Kurulu'nda CHP Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin, Ege'de olaylardan DP'lileri sorumlu tutan açıklamaları kızılca kıyameti ortaya çıkardı.⁶³⁷ İki parti arasında çıkan arbede sonrası CHP Milletvekili Turgut Göle yaralandı ve birleşime ara verilmesi sonrası genel kurul çalışmalarına kaldığı yerden devam etti.⁶³⁸ Ordu saflarından ve üniversiteden de DP iktidarına sert mesajlar gelmeye başladı. Bu atmosfer içerisinde 27 Mayıs 1960 günü Türk Silahlı Kuvvetleri, en kısa zamanda milleti seçime götürececek bir Kurucu Meclis kurmak amacıyla yönetime geçici olarak el koyduğunu ilan etti.⁶³⁹ Haberi Eskişehir gezisinde öğrenen Başbakan Menderes Kütahya'da, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise Çankaya'da tutuklandı.

⁶³¹ Cihat Göktepe, "Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler", (Edit.) Adem Çaylak-Cihat Göktepe, **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 372.

⁶³² C. Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, s. 224.

⁶³³ Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilal ve Sebepleri**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 123.

⁶³⁴ M. Serhat Yücel, **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001, s. 169.

⁶³⁵ **Milliyet**, 01.05.1958, No: 2863, s. 1.

⁶³⁶ **Milliyet**, 03.05.1958, No: 2865, s. 1.

⁶³⁷ **TBMM ZC**, IX, D. XI, İ. II, 11.5.1959, s. 52-53-54.

⁶³⁸ C. Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, s. 234.

⁶³⁹ **Cumhuriyet**, 28.05.1960, No: 12867, s. 1.

Bir döneme damgasını vuran DP iktidarının düşmesinin sebepleri aslında kendisini iktidara taşıyan taşıyıcıların aleyhine oluşmasıyla açıklanabilir. Çünkü DP, birçok koalisyon gücünün yani köylü-bürokrasi-burjuvazi ve asker ittifakının bozulması sonucu iktidardan düşmüştür. DP iktidarının toplumsal tabanlı olan taşranın sahip olduğu gücü, CHP'ye yönelmesi yenilginin kabul edilebilir yönünü oluşturmaktadır. Bilhassa 1957 Genel Seçimleri'nde CHP'ye kayan aşiret reisi ve köy ağaları bu temanın en renkli tarafını oluşturması açısından mühimdir.

27 Mayıs Askeri Darbesi gerçekleştirdikten sonra ordu yönetimi sadece DP'lileri tutuklamadı. Bölgede bir feodal düzen kurduğu iddia ettiği birçok aşiret reisi ve köy ağasını da aynı gün tutuklattılar. Milli Birlik Komitesi(MBK) adı verilen askeri yönetim, DP'nin toplumsal dayanağı olan bu tematik unsurların Türk siyasal hayata zarar verdiğini öne sürerek 2510 Sayılı İskân Kanunu'na ek 105 Sayılı Kanun kabul ederek 55 aşiret reisi ve köy ağasını batı bölgelerine iskân edilmesi kararını aldılar.

1-105 Sayılı İskân Kanunu ve 55'ler Olayı

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ni gerçekleştiren MBK, darbeden dört gün sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde milletvekili olarak seçilenlerle DP'yi destekleyen 485 ağa ve şeyhi Sivas Kabak Yazı'da bir kampa gönderilmesi kararını aldı. Kamp süresi devam ederken MBK, 19 Ekim 1960 tarihinde iskânla ilgili olan 2510 sayılı kanuna ek olarak 105 sayılı yasa gereğince hükümetçe elverişsiz ve sakıncalı sayılan aileler, kendi doğdukları topraklardan Türkiye'nin başka yerlere zorunlu iskân edilmesi kararını Meclis'ten çıkarmak için harekete geçti.⁶⁴⁰ Yasanın görüşülmesi, MBK Genel Kurul toplantısında Başkan Karan Muzaffer'in açtığı celseyle başla.⁶⁴¹ Daha önceden hazırlanan taslak üzerine söz isteyen üye Haydar Tunçkanat, tasarıyla ilgili olarak iskân işinde görevli memurların görevleri düzgün yapmadığı takdirde beş sene hapis cezası verilmesi kararının yanlış olduğunu öne sürülerek düzeltilmesini istedi.⁶⁴² Ahmet Yıldız ve Kadri Kaplan gibi üyelerin de destek vermesiyle beş yıl olan süre bir yıla indirildi.⁶⁴³ Bu konuda çözüm bulunduktan sonra 2510 Sayılı İskân Kanunu'na 105 Sayılı ek sayılı yasanın eklenmesi hususundaki maddelerin görüşülmesine geçildi. İlk olarak birinci madde görüşüldü. Birinci madde şöyle idi:

⁶⁴⁰ M. S Lazarev- Ş. X. Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s. 332.

⁶⁴¹ T. C. MBK Genel Kurul Toplantısı, II, 19.10.1960, s. 2.

⁶⁴² T. C. MBK Genel Kurul Toplantısı, II, 19.10.1960, s. 2.

⁶⁴³ T. C. MBK Genel Kurul Toplantısı, II, 19.10.1960, s. 3.

“Dini his veya gelenekleri veya yabancı ideolojileri alet etmek veya cebir ve şiddet kullanmak suretiyle ikametgâhının veya maliki veyahut zilyedi olduğu gayrimenkulünün bulunduğu muntakada yaşayan halkın tamamı veya bir kısmı üzerinde tesis eylediği nüfuza dayanarak,

A) O muntaka seknesini maddeten veya manen tehdid ettiği veya huzurunu bozacak sair hareketlerde bulunduğu veya istismar eylediği, yahut;

B) Fertlerin hukukuna tecavüz ettiği veya tahakküm ve tagallüp ile, haklarını kullanmalarında iradelerine müessir olduğu, yahut;

C) Millî menfaatlere zarar verecek herhangi bir faaliyette bulunduğu; Mahallin en büyük idare âmirinin sorumluluğu altında emniyet makamları tarafından yapılan tahkikat neticesi sabit olanlar ile bunların dördüncü dereceye kadar (bu derece dâhil) iken ve sıhrî hısımlarından lüzum görülenler İçişleri Bakanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulu kararı ile o muntakaya bir daha gelmemek üzere, yurt içinde başka yerlere bu ek kanun hükümlerine göre nakil ve iskân edilebilirler. Bu kanun tatbikatında vazife ve salâhiyetini şahsi gazez veya menfaat karşılığında kötüye kullanan idare ve emniyet âmir ve memurları bir seneden az olmamak üzere ağır hapis cezası ile cezalandırılır”⁶⁴⁴

Maddeye içerik yönden hiçbir üye karşı çıkmadı. Fakat maddede yer alan iskâna tabi tutulacakların alacaklarının silinmesi hususunun düzeltilmesi isteyen üye Muzaffer Yurdakuler, iskâna tabi olan kişinin borçlarının kim tarafından belirleneceği ve kime ne kadar borcu var onun bilinmesi için bir kurulun oluşturulmasını istedi.⁶⁴⁵ Söz alan üye Haydar Tunçkanat da, Muzaffer Yurdakuler gibi düşündüğünü ifade etti ve bu konuda orta bir minvalin bulunması gerektiği hususu üzerinde durdu.⁶⁴⁶

105 Sayılı Ek Kanun hakkında söz alan üye Mucip Ataklı ise iskâna tabi tutulacakların haklarının korunmasına değinerek sözlerine şöyle devam etti:

“Arkadaşlar; doğup büyüdüğü yerden söküp attığımız insanların her türlü haklarının teminat altına alınması şarttır. Arkadaşımızın buyurduğu husus kabili tatbik değildir. Biliyorsunuz; bunlar mahdut insanlardır. Bunların haklarının korunmasında mal memurları vazifeli kılınmalıdır, ki bu insanların her türlü hakları teminat altına

⁶⁴⁴ T. C. MBK Genel Kurul Toplantısı, II, 19.10.1960, s. 4.

⁶⁴⁵ T. C. MBK Genel Kurul Toplantısı, II, 19.10.1960, s. 4.

⁶⁴⁶ T. C. MBK Genel Kurul Toplantısı, II, 19.10.1960, s. 4.

alınmış olsun. Bu itibarla dünkü tâdil teklifinin aynen kabulünü teklif ediyorum.”⁶⁴⁷ Diğer üye Dündar Taşer, Mucip Bey’in sözlerine katıldığını beyan ederek teklif ettiği maddenin kabul edilmesi taraftarı olduğunu söyledi.⁶⁴⁸ Mucip Bey’in teklifi diğer üyeleri de etkilemiş gibi görünüyor ki üyelerden Vehbi Ersü, iskâna tabii tutulacakların hukuki haklarının verilmesine değinerek:

*“Toprağının, mülkünün ve diğer hususların tasfiyesi bir kurul tarafından yapılacaktır. Ancak şahsi alacak ve verecek mevzuları meselesine gelince; bu şahıslar bu gibi meseleleri için gittikleri yerden dâva açabilmelidir. Bunu temin eden bir hüküm koyalım maddeye.”*⁶⁴⁹ Konuyla ilgili tartışmalar Kadri Kaplan’ın getirdiği şu öneriyle son bulmuş ve yasalaşmıştır:

*“Naklolunan eşhas ve ailelerin ukut ve muamelâtta mütevellit şahsi alacaklarının talepleri vukuunda ne şekilde tasfiye edilecekleri bu tüzükle tesbit edilir.”*⁶⁵⁰

İlk iki maddenin kabul edilmesinden sonra üçüncü madde olan *“Nakil ve iskânlarına karar verilenler menkul mallarından, kullanacakları ev eşyası ile mesleklerine ait avadanlığını ve irat getirmiyen hayvanlarını götürebilirler. Bunların haricinde kalan menkul malları hakkında ve tapulu veya senetsiz tasarruf olunan gayrimenkulleri İskân Kanunu ile Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu esasları dairesinde, Maliye, Tarım, İçişleri ve İmar ve İskân Bakanlıklarınca müştereken hazırlanacak tüzük hükümlerine göre, Devletçe tasfiye edilir ve bedellerinden borçları mahsub olunduktan sonra artanı kendilerine verilir. Naklolunan eşhas ve ailelerin ukut ve muamelattan mütevellit şahsi alacaklarının talepleri vukuunda ne şekilde tasfiye edileceği hususu da bu tüzükte belirtilir”*⁶⁵¹ ibaresi oy birliğiyle kabul edilmiştir.

105 Sayılı Ek Kanun’un sonuncusu olan dördüncü madde ise şöyleydi: *“bu kanun hükümlerine göre nakil ve iskân edilenler o muntakada ikametgâh tesisine mecbur olup iskân mahallerini terk mahiyetinde olmamak üzere seyahatte tamamıyla serbesttirler. Ancak terke mecbur kılındıkları mintakalara avdet veya oralarda seyahat edemezler. Askerlik ve memuriyet gibi hususlarla da görevlendirilemezler. Bu*

⁶⁴⁷ T. C. MBK Genel Kurul Toplantısı, II, 19.10.1960, s. 5.

⁶⁴⁸ T. C. MBK Genel Kurul Toplantısı, II, 19.10.1960, s. 5.

⁶⁴⁹ T. C. MBK Genel Kurul Toplantısı, II, 19.10.1960, s. 5.

⁶⁵⁰ T. C. MBK Genel Kurul Toplantısı, II, 19.10.1960, s. 7.

⁶⁵¹ T. C. MBK Genel Kurul Toplantısı, II, 19.10.1960, s. 8.

*mintakaların hududu İçişleri Bakanlığınca tâyin olunur. Bakanlar kurulunca karar alınmaksızın iskân mintakasını da değıştirmeklemezler. Bu mecburiyetlere riayet etmeyenler bir seneden beş seneye kadar ağır hapis ile tekerrürü halinde iki mislinden aşağı olmamak üzere hapisle cezalandırılırlar.*⁶⁵² Kabul edilen yasa genel olarak değerlendirildiğinde içerik açısından, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki aşiret reisi ve köy ağalarını kapsıyordu. Uğur Mumcu ise yasanın gerekçesi şöyle değerlendirir:

*“Yasa gerekçesinde, sosyal bakımdan Feodal sistemin izlerini sürdüren ve Teokratik geriliğin zararlı karakterini temsil eden orta çağ temsilcileri, ağa, bey, şeyh adları altındaki Mütegalibe'nin Doğu İllerinden Batı İllerine sürüldükleri, Ancak bu bey, şeyh ve ağaların yasa da yapılan değışikliklerle eski yerlerine döndükleri kaydedilmekte ve bu toplumsal yapının sürdürülmesinin zarara yol açtığı belirtilmektedir.”*⁶⁵³

Karar sonrası 55 aşiret reisi ve şeyhler, Çorum, Denizli, Manisa, İzmir vilayetlerine sürgün edilmiş. Sürgüne gönderilen aşiret reisi ve köy ağalarının isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

İbrahim Abikoğlu, Faik Bucak, İsmail Hakkı Bucak, Hacı Ali Bucak, Mehmet Cemal Bucak, Mithat Bucak, Hasan Abik Bucak, Ali Abik Bucak, Bekir Bucak	Bucak Aşireti
Hacı Topo Aktoprak	Hesenan Aşireti
Reşit Çeçen	Berazi veya Barazilli Aşireti
Mehmet Dal	
Abdulkadir Ekinci	Nur Cemaatinden
Abubekir Ertaş, Mahmut Ertaş, Cafer Yağızır	Ertuşi Aşiretinden
Bahattin Erdem	Seyyid
Şeyh Mehmet Emin Karadeniz	Şeyh
Sait Ramanlı	Ramanlı Aşireti
Abdurrezzak Ensarioğlu, Sait Ensarioğlu	Ensarioğulları Aşireti
Şeyh Ali Fırat, Şeyh Selahattin Fırat, Şeyh	

⁶⁵² T. C. MBK Genel Kurul Toplantısı, II, 19.10.1960, s. 8.

⁶⁵³ Uğur Mumcu, **Kürt Dosyası**, Uğur Mumcu Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 54-55.

Gıyasettin Fırat, Şeyh Ahmet Fırat, Mehmet Fuat Fırat, Faruk Fuat Fırat, Mehmet Emin Fırat, Halil Fırat, Ömer Fırat, Gıyasettin Fırat,	Kavi Aşireti
Hüseyin İleri	
Kinyas Kartal, Abdülbaki Kartal, Hamit Kartal, Bala Kartal,	Bruki Aşireti
Abdullah Öztürk, Ferzende Öztürk, Osman Öztürk, Köroğlu Öztürk	Halikan Aşireti
Kubbettin Septioğlu	Septioğlu Aşireti
Zeynel Abidin İnan	Gaydalı Aşireti
Mustafa Işık	Tori Aşireti
Cemil Küfrevi, Zeki Cemil Küfrevi	Şeyh
Abdülbaki Karakuş	
Kazım Yıldırım, Süleyman Yıldırım	Ferhatuşağı
Feyzullah Keskin	
Mehmet Kayalar	
Şamil Peker	
Mecit Yalçın	
Derviş Yakut	
Zeynel Turanlı	Rışvanlı

Yukarıda adı geçenler sürgüne tabi tutulanlardı. Bunun dışında kalan 430 aşiret reisi ve şeyh ise Sivas Kabakyazı’da V. Er Eğitim Tugayı’nda askeri garnizonun içindeki kampta dokuz ay süren bir zorunlu misafirliğe tabi tutuldular. Kampta yukarıda adı geçenler dışında birçok ünlü ismin ya babası ya da dedesi vardır. Örneğin Cem Vakfı Başkanı İzzetin Doğan’ın babası Hasan Hüseyin Doğan, Erzurum’dan Nurcu Mehmet Kırkıncı, Diyarbakır’dan Nurcu Mehmet Kayalar⁶⁵⁴, Bayburt’tan Demokrat Parti Yöneticisi olan Baki Tuğ’un babası Necati Tuğ, Mardin’den avukat M. Necati Kerimoğlu, Ağrı Tutak’tan Kazım Yıldırım, Malatya’dan Sait Çekmegil, Van CHP Milletvekili Tefik Doğuşiker, Diyarbakır’dan Bozo Kemal lakaplı Kemal Yıldırım,

⁶⁵⁴ Mehmet Kırkıncı Hoca Efendi kaleme aldığı anılarında Sivas Kampı ile ilgili olarak, sabahın ilk saatlerinde askerlerin kendisine geldiğini ve hiçbir şey demeden hapisane arabasına bindirdiklerini, daha sonra başta Şeyh Said’in çacukları ile torunu Ali Rıza Efendi ve Erzurum DP İl yöneticilerini sürgüne göndermek üzere tutukladıklarını ifade etmektedir. Mehmet Kırkıncı, **Hayatım-Hatıralarım**, Zafer Yayınları, İstanbul, 2004, s. 129-130.

Mustafa Işık, Rıfat Ökten, Elazığ'dan Septioğulları, Turhan Bilgin ve İlhan Kesici'nin babası daha birçok kişi vardır.⁶⁵⁵

Tablo'da adı geçen aşiret reisi ve şeyhlerin hangi bölgelerde iskân edildiğine dair ne gazetelerde ne arşivlerde böyle bir bilgiye rastlanmadı. Sadece bazı gazeteler aşiret ve şeyhlerin tehcir edildiğine dair bakanlar kurulu kararını haber yaptılar. Örneğin Milliyet gazetesinin 3.12.1960 tarihli yayınında "55 şeyh ve ağa tehcir ediliyor" şeklinde bir haber yaptı. Haberin içeriğinde aynen şu ifadeler yer aldı:

*"Bakanlar Kurulu Doğu illerinde halkı istismar ettikleri anlaşılan 55 şeyh ve ağayı mecburi tehciire tutmaya karar vermiştir. Bakanlar kurulu bu kararı İskân Kanununa dayanarak almıştır. Aralarında Doğunun meşhur mütegalibesi Şeyh Abdürrezak Ensarinin de bulunduğu bu şahıslar, dini his ve gelenekleri alet etmek suretiyle sağladıkları nüfuzla dayanarak o muntıkada oturanları istismar ettikleri fertlerin hukukuna tecavüz ederek iradelerine müessir oldukları ve milli menfaatlere zarar verecek faaliyette buldukları tesbit edilmiştir."*⁶⁵⁶

Bunun yanında kişisel söyleşilerde eldeki bilgilere göre Ensarioğulları'ndan Sait Ensarioğlu ve babası Abdürrezak Bey, Halikan Aşireti Reisi Halis Öztürk'ün kardeşi Köroğlu Öztürk Tekirdağ'a⁶⁵⁷, Hacı Bahattin Erdem ve yakınları İzmir ile Fethiye'ye⁶⁵⁸, Şeyh Said'in torunu Şeyh Ali Rıza Efendi ve Faik Bucak'ı Balıkesir ve Muğla'ya⁶⁵⁹, sürgün edilmiştir.

2-105 Sayılı Yasa'nın Kaldırılması

55 aşiret ve şeyhin iskânlarından sonra sürgünden bulunan 55 kişi ile Sivas kampında yer alan 430 ağa ve şeyhin 18.10.1962 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nun almış olduğu kararla yerlerine dönmelerine izin verildi. Kanun teklifini Millet Partisi(MP) grubu adına Neşet Çetintaş vermiştir. MP Yozgat Milletvekili Çetintaş'ın vermiş olduğu önerenin sebepleri değerlendirirken şu noktalar üzerinde yoğunlaşmıştır:

⁶⁵⁵ Nevzat Çiçek, **27 Mayıs'ın Öteki Yüzü Sivas Kampı**, Lagin Yayınları, 2010, s. 20.

⁶⁵⁶ **Milliyet**, 3.12.1960, s. 1-5.

⁶⁵⁷ N. Çiçek, **27 Mayıs'ın Öteki Yüzü Sivas Kampı**, s. 50.

⁶⁵⁸ N. Çiçek, **27 Mayıs'ın Öteki Yüzü Sivas Kampı**, s. 82.

⁶⁵⁹ N. Çiçek, **27 Mayıs'ın Öteki Yüzü Sivas Kampı**, s. 101.

“Sayın Başkan, sayın senatörler. 2510 sayılı İskân Kanununa ek 105 sayılı Kanunun meriyetten kaldırılması için müzakeresine başladığımız kanun teklifinin tümü üzerinde Millet Partisinin görüşlerini arz edeceğim. Partimiz bu kanunun kabulünü hak, adalet ve eşitlik duygularına bağlılığımızın bir delili saymakta, aynı zamanda bazı vatandaş ve bölgeler arasında eşitsizlikler yaratan bir durumun düzeltilmiş olacağı kanaatini taşımaktadır.

Bu vazifenin başında mevcut kanunlarımızın mer’i Anayasamıza uygunluğunu temin etmek ve kanunların vatandaşlar arasında eşit tatbik edilmesini sağlamak gelir. İşte 105 sayılı Kanunu Anayasamızın getirdiği ruh bakımından tetkik edersek bazı hak ve hürriyetler yönünden vatandaşlar ve bölgeler arasında eşitsizlikler yaratmış olduğunu görürüz. 105 sayılı Kanunun A. B. O. bentlerinde şümülü çok geniş tutulmuş ifadelerle yazılı fiiller isnat edilerek 55 vatandaşımızın başka yerlere iskân edilmişlerdir. Bu iskânlar yapılırken yerleşme ve seyahat hürriyeti tahdit edilmiştir.

Ceza Kanunumuzda sürgün cezaları için âzami bir had kabul etmiş olmasına rağmen 105 sayılı Kanunla tayin edilen sürgün cezaları ebedîdir, isnadedilen suçlardan beraat eden bu 55 kişi için ebedî sürgün cezasını vazeylemekle büyük bir eşitsizlik yaratılmıştır. Bu insanların yeniden yurtlarına dönmeleri halinde, isnadedilip de beraatla neticelenen suçları işlemeleri sonucunda, ceza kanunlarımızda o suçlara ait hukuki müeyyidelerin mevcut olduğu bu suretle huzurun yeniden bozulacağı endişesi varit değildir.

Yukarda saydığımız eksik tutum ve yanlış davranışlar mevcut iken 55 kişi ve efradı ailesini uzaklaştırıp perişan etmekle cemiyete hiçbir faidenin temin edilmeyeceğine kaani bulunmaktayız. Bu hatanın tashihi memlekette huzursuzluk âmillerinden bir hususu daha ortadan kaldırmış olacak ve bu suretle Anayasaya uygun bir tatbikat yapılmış olacaktır. Millet Partisi adına hepinizi saygıyla selâmlarım.”⁶⁶⁰

Senatonun tabi üyesi olan Sami Küçük, 105 Sayılı Kanun’un kaldırılmasına karşı çıkararak kanunun doğu halklarını aşiret reisi ve ağalardan kurtardığına istinat belirtmiştir.⁶⁶¹

⁶⁶⁰ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, V, D. I, T. I, 18.10.1962, s. 500-501.

⁶⁶¹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, V, D. I, T. I, 18.10.1962, s. 499.

Demokrat Parti'nin kapatılmasından sonra kurulan Adalet Partisi(AP) de MP'nin vermiş olduğu önergeye destek vermiştir. Çünkü AP içerisinde birçok aşiret reisi, köy ağası ve şeyhler bulunmaktaydı. Konuyla ilgili olarak söz alan AP'li Aydın Milletvekili Fikret Turhangil sözlerine önce 105 sayılı kanunu eleştirerek başlamıştır. Kanunun toplumsal barışı ve adalet ilkesine ters düştüğü ve bölgede feodal yapıda bir sistemin var olmasının sebeplerini biraz da devletten kaynaklandığına, çünkü devlet idarecilerinin kendilerini halktan üstün görerek, vatandaşların aşiret reisi, köy ağası ve şeyhlik denilen mütegalibeye yanaşmak zorunda kaldıklarını, çözümün bu kişileri zorla sürgüne gönderilmesinin yanlış olduğunu belirterek şu ifadelerle: *“Toplum içinden ayrılıp koparılan 55 veya 56 vatandaşımızın yerlerine, doğup büyüdüğü vatan topraklarından bir parçasına kavuşmalarının önüne geçmek veya buna karşı koymak düşünülemez ve düşünülmemelidir”*⁶⁶² yasanın kaldırılmasını talep etmektedir.

İktidar ve muhalefet parti sözcülerinin konuşmalarından sonra Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi(CKMP) adına söz alan Ankara Milletvekili Niyazi Ağırbaşı da 105 Sayılı Kanun'un kaldırılması istediğini belirtmiştir.⁶⁶³

Yasanın kaldırılması için en sert eleştiriye ise kuruluşunda birçok aşiret reisi ve ağanın yer aldığı Yeni Türkiye Partisi(YTP) yapmıştır. YTP adına söz alan Cemal Tarlan, kanunun ne hukuki açıdan ne de insan hakları açısından meşru olduğu ve bu nedenle kanunun 2510 Sayılı Kanun'la beraber kaldırılmasını istemiştir.⁶⁶⁴

Kendisi de bir aşiret reisi olan Adaman Aşireti Reisi, Senatör Veysi Yardımcı, kanun hakkındaki görüşlerini ifade ederken, kanuna şerh koyanlar arasında ilk sırada gösterilebilir. Zira sürgünde bulunan eski devlet bakanlarından Celal Yardımcı'nın akrabası olan Veysi Yardımcı yasanın hem hukuka hem de insan haklarına aykırı olduğuna değinerek, aşiret reisi, ağa ve şeyhler hakkında yapılan tahkikat sonucu beraat da ettiğini söyleyerek onları zorla sürgüne göndermek veya kampta tutmanın meşru bir minval olmadığını belirterek kanunun kaldırılmasını talep etmiştir.⁶⁶⁵

⁶⁶² Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, V, D. I, T. I, 18.10.1962, s. 503.

⁶⁶³ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, V, D. I, T. I, 18.10.1962, s. 504.

⁶⁶⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, V, D. I, T. I, 18.10.1962, s. 505.

⁶⁶⁵ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, V, D. I, T. I, 18.10.1962, s. 507-508.

Yasa hakkında tartışma devam ederken söz hakkı alan tabi üye Ahmet Yıldız, yasanın kaldırılmasının sakıncalarından bahsederken yasanın kaldırılmasının eski düzeni geri getireceğini belirterek yasanın kaldırılmasına karşı çıkmıştır.⁶⁶⁶

Kayseri Milletvekili Hüsni Dikeçligil ise çözümün yasadan değil mantaliteden geçtiğini, bugün bu mütegalibeleri yok etsek bile yarın bir başkasının orada türeyeceğini belirtmiştir.⁶⁶⁷ Erzurum Milletvekili Rahmi Sanalan da Sayın Dikeçligil'in görüşlerine katıldığını ifade ederek amaçlarının bu meselenin kökten halledilmesi olduğunu söyledi.⁶⁶⁸

Yasanın kaldırılması hususunda son sözü alan AP Senatörü İhsan Sabri Çağlayangil, konuyla ilgili olarak son sözlerini şöyle ifade etmiştir: *“Herkes, hedef olarak Doğunun huzurundan bahsediyor, ama, bir kısmımız, «55 kişi tekrar Doğuya dönerse huzur kalmaz» diyor. Bir kısmımız ise, «Doğuda huzurun doğması için 55 kişinin tekrar gitmesi lâzımdır.» diyoruz. Gayenin, Doğuda huzuru sağlamak olduğu muhakkak... Şu hale göre, Doğudaki durumun teşhisinde ittifak halindeyiz. Fakat tedavisinde birbirimizden çok farklı ye belki de zıt düşüncelerin sahibiyiz.”*⁶⁶⁹ Çağlayangil, problemin temelinde sadece aşiret ağaları ve şeyhlerin bulunmadığını bölgedeki problemin sosyal, siyasi ve ekonomik reformlarla giderilebileceğini ifade etmiştir.⁶⁷⁰

18.10.1962 tarihinde yapılan oylamaya katılan 118 üyeden 101'i kabul, 17'si ise ret oyu vermesine rağmen 105 Sayılı Kanun yürürlükten kaldırılması kabul edilmiştir.⁶⁷¹ Aynı günkü kurulda iskâna tabi tutulan ağa, aşiret reisi ve şeyhlere 200 lira tazminat verilmesi tasarı ise reddedilmiştir.⁶⁷² Kabul edilen yasaya göre:

“MADDE 1. 19 Ekim 1960 tarihli ve 105 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmıştır.

MADDE 2. 19 Ekim 1960 tarihli ve 105 sayılı Kanun uyarınca tasfiye komisyonları tarafından el konulan menkul mallar ve aynı şekilde el konulan gayrimenkullerle 4753

⁶⁶⁶ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, V, D. I, T. I, 18.10.1962, s. 511-512.

⁶⁶⁷ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, V, D. I, T. I, 18.10.1962, s. 513.

⁶⁶⁸ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, V, D. I, T. I, 18.10.1962, s. 515.

⁶⁶⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, V, D. I, T. I, 18.10.1962, s. 519.

⁶⁷⁰ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, V, D. I, T. I, 18.10.1962, s. 520-521.

⁶⁷¹ Düstur, Tertip V, I, s. 1263.

⁶⁷² Cumhuriyet, 11 Eylül 1962, No: 13687, s. 5.

sayılı Kanuna göre kamulaştırılmış bulunan gayrimenkullerden beş bin dönüme kadarı (beş bin dönüm dâhil) halihazır durumları ile sahiplerine iade olunur.

19 Ekim 1960 tarihli ve 105 sayılı Kanunun uygulanmasında toprakları 4753 sayılı Kanuna göre kamulaştırılanlar, bu kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren doksan gün içinde, kamulaştırma muamelelerine ve bedeline yürürlükteki kanun hükümlerine göre itiraz edebilirler.

MADDE 3. Kanun ve tüzük hükümleri dairesinde tasfiye edilmiş bulunan menkul ve gayrimenkul mallar iade edilmez.

MADDE 4. Haklarında 19 Ekim 1960 tarihli ve 105 sayılı Kanunun uygulanmış olduğu kimselerden yetkili merciden yazı ile talepte bulunanlara, bu kanunun 2'nci maddesi hükümleri uygulanmaz; ancak, menkul malları ile 4753 sayılı Kanun gereğince çiftçiye dağıtılması bahis konusu olmayan neviden gayrimenkullerinden kamu yararına tahsis edilmemiş bulunanlar hakkında2 ve 3 nolu maddeler hükümleri saklıdır.

MADDE 5. Bu kanuna göre eski yerlerine dönmek isteyenlerin yol masrafları İmar ve İskân Bakanlığınca (Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü) ödenir.

MADDE 6. Bu kanuna göre yapılan işlemlerden dolayı hiçbir hare, vergi ve resim alınmaz.

*MADDE 7. Bu kanuna göre Hazineye geliverilecek olan gayrimenkullerin tapu kayıtları, İmar ve iskân Bakanlığınca bildirilmesi üzerine, vali ve kaymakamlarca düzeltilir.*⁶⁷³

Sonuç olarak 105 Sayılı İskân Kanunu genel olarak değerlendirildiği zaman söylenilebilecek ilk söz bu yasanın darbe koşulları içerisinde hazırlanıp kanunlaştığıdır. Yasa gereğince 55 aşiret reisi, ağa ve şeyh batıya iskân edilmiş, geriye kalan 430 aşiret reisi, şeyh ve ağalar ise Sivas'ta kampta tutsak edilmiştir. O günün koşulları içerisinde doğudaki problemi sadece feodal kalıntılar olan aşiret reisi, köy ağaları ve şeyhlere indirmek gerçekçi bir çözüm olmadığı daha sonra görülmüştür. Darbe psikoloji içerisinde hazırlanan 105 Sayılı Ek Kanun'un AP ve YTP gibi Doğu ve Güneydoğu

⁶⁷³ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, V, D. I, T. I, 18.10.1962, s. 710-711. **T.C. Resmi Gazete**, S. 10638, 25 Ekim 1960, s. 2405.

Anadolu Bölgesi'nde güçlü olan partilerce hazırlanması beraberinde şu soruyu gündeme getirmiştir. Acaba bu partiler aşiret reislerinin ve şeyhlerin baskısı sonucu mu bu yasayı iptal etmek istediler? Aslında bu sorunun cevabını AP Senatörü Çağlayangil vermişti. Çağlayangil amaçlarının oy deposu olan bu mütegalibeleri sürgünden geri döndürmek olmadığını, tek amaçlarının anayasayı ihlalinin önlenmesi ve insan haklarını korumak olduğunu belirtmiştir. Ancak Çağlayangil'in partisi olan AP, bölgede çok aktif bir partidir ve bu parti doğuda oy deposu olan aşiret reislerinin isteklerini görmezden gelmesi beklenemezdi. Yani Çağlayangil'e bu ifadeleri söyleten haleti ruhiye siyasetçi manevrasındır. Son tahlilde iptal edilen bu yasayla beraber birçok aşiret reisi, köy ağası ve şeyhler yurtlarına dönmüşlerdir.

İ-Türkiye'nin İlk Aşiret Partisi Yeni Türkiye Partisi

1-27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrası Siyasi Gelişmeler

27 Mayıs 1960'da askerî darbeyi gerçekleştiren Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel ve ekibi, Meclis'in bütün hak ve yetkilerini MBK'ye verildiği ve 3 asker ve 14 siviliden oluşan MBK Hükümeti'nin kurulduğunu ilan etti.⁶⁷⁴ MBK adına konuşma yapan Orgeneral Cemal Gürsel yaptığı ilk açıklamada en kısa zamanda seçimlerin yapılarak iktidarın devredileceğini belirtti.⁶⁷⁵ MBK, siyasi otoriteyi ele aldıktan sonra kendi içerisinde de sivillere karşı çıkan bazı subayları tasfiye etme yoluna gitti. Buna göre 3 Ağustos 1960'ta 235 sayılı kanunla 235 general ve yaklaşık 5000 kadar subay emekliye sevk edildi ve MBK içerisinde yer alan Albay Alparslan Türkeş'in de bulunduğu 14 kişi olarak bilinen 14'ler⁶⁷⁶ yurtdışı temsilcileri olarak gönderildi.⁶⁷⁷

Ekim 1960'da toplanan MBK, almış olduğu kararlara bir yenisini daha ekleyerek çeşitli üniversitelerde yer alan 147 öğretim üyesini görevlerinden uzaklaştırıldı.⁶⁷⁸

⁶⁷⁴ Erik J. Zürcher, **Turkey A Modern History**, I.B. TAURIS, s. 242.

⁶⁷⁵ C. V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, s. 310.

⁶⁷⁶ Yürütmenin sivillere devredilmesini reddeden 14 kişilik grup şunlardır: Kurmay Albay Alparslan Türkeş, Kurmay Yarbay Orhan Kabibay, Kurmay Yarbay Mustafa Kaplan, Kurmay Binbaşı Orhan Erkanlı, Kurmay Binbaşı Şefik Soyuyüce, Kurmay Binbaşı Dündar Taşer, Piyade Binbaşı Fazıl Akkoyunlu, Tank Binbaşı Muzaffer Karan, Deniz Kurmay Binbaşı Münir Köseoğlu, Deniz Kıdemli, Yüzbaşı Rıfat Baykal, Kurmay Yüzbaşı İrfan Solmazer, Kurmay Yüzbaşı Numan Esin, Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ ve Jandarma Yüzbaşı Ahmet Erol. Cumhuriyet, **235 General ve Amiral Emekliye Sevk Edildi**, 4.09.1960, No: 12932, s. 1-5.

⁶⁷⁷ Şevket Süreyya Akdemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 405.

⁶⁷⁸ C. V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, s. 311.

Kararın gerekçesinde öğretim üyelerinin reform düşmanı, tembel ve yeteneksiz oldukları gösterildi.⁶⁷⁹ MBK'nın sosyal ve askeri tasfiyelerinden sonra bu sefer sıra DP ile ilgili kararlara geldi. Darbe sonrası içlerinde Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan'ın da aralarında bulunduğu il, ilçe başkanları olmak üzere yaklaşık 500 kişi tutuklandı.⁶⁸⁰ 16 Eylül 1961 tarihinde sona eren 11 aylık Yassıda yargılamaları sonrası 15'i idam, 43 kişi hakkında müebbet hapis cezası verilirken, 135 kişiye de beraat etmişti, idam hükmü verilen 15 kişinin 12'si müebbet hapse, 3'ünün idamına karar verildi. İdam edilenler arasında, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan bulunuyordu.⁶⁸¹

6 Ocak 1961-27 Mayıs 1961 tarihleri arasında hazırlanan anayasa metni, Temmuz 1961'de halkoylamasına sunuldu. 9 Temmuz 1961'de kabul edilen 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'na göre daha demokratik maddelerden oluşmuştu. Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi gibi iki türlü Meclis, yasama gücünü ele alan çalışmasını esas alan 1961 Anayasası, kişi hak özgürlüklerini anayasa ile güvence altına alması açısından önemliydi.

Darbe sonrası yeni anayasası oluşturmakla görevli Kurucu Meclis, 13 Ocak 1961'de siyasi parti çalışmalarına izin verdiğini açıkladı. Bunun üzerine siyasetçiler, siyasi partilerin teşekkülü için harekete geçtiler.⁶⁸² Cumhuriyetçi Mesleki İslahat Partisi, Adalet Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Türk İşçi ve Çiftçi Partisi, Mutedil Liberal Partisi gibi siyasi partiler, kuruluş dilekçelerini İçişleri Bakanlığı'na verdiler.⁶⁸³ Ekrem Alican öncülüğünde kurulacağı söylenen Yeni Türkiye Partisi ise gerekli hazırlıkları tamamlamadıkları için kuruluşlarını ertelediler.⁶⁸⁴ 13 Şubat 1961 tarihinde Yeni Türkiye Partisi ve İşçi Partisi'nin kurulmasıyla beraber siyasi partilerin sayısı 8'e çıktı.⁶⁸⁵

⁶⁷⁹ Cihat Göktepe, "Türkiye'de 27 Mayıs Darbesi Sonrası İç ve Dış Siyasi Gelişmeler 1961-1964", (Edit.) Adem Çaylak-Cihat Göktepe, **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 402.

⁶⁸⁰ Nedim Yalansız, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", **Turkish Studies**, Volume 7/3 Summer 2012, s. 2585.

⁶⁸¹ Nedim Yalansız, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", s. 2587.

⁶⁸² **Cumhuriyet**, 14.1.1961, No: 13092, s. 1.

⁶⁸³ **Cumhuriyet**, 12.2.1961, No: 13121, s. 5.

⁶⁸⁴ **Cumhuriyet**, 12.2.1961, NO: 13121, s. 1.

⁶⁸⁵ **Cumhuriyet**, 13.2.1961, NO: 13122, s. 1.

2-Yeni Türkiye Partisi'nin Kuruluşu ve 1961 Genel Seçimleri

13 Şubat 1961 tarihinde Ekrem Alican⁶⁸⁶ öncülüğünde Ankara merkezli kurulan Yeni Türkiye Partisi(YTP) Türk siyasi tarihin en renkli siyasi parti teşekkülleri arasında yer almaktadır.⁶⁸⁷ Partinin aşiret partisi olarak nitelendirilmesinin sebepleri arasında, kuruluşunda birçok aşiret reisinin yer almış olması, daha sonra partinin başına Azizoğlu Aşireti Lideri Yusuf Azizoğlu'nun gelmesi ve partinin genel seçimlerde Batı ve İç bölgelerde oylarının yüzde 5'i olmasına karşılık, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ortalama yüzde 40'luk bir orana sahip olmasına bağlanmaktadır. YTP'nin kuruluşu biraz da DP'li kitleye sahip çıkmak, aynı zamanda DP'li eski muhalifleri bir çatı altında toplamak için de kurulduğu söylenmektedir.⁶⁸⁸ Partinin kuruluşu sırasında Ekrem Alican'ın yapmış olduğu basın toplantısında şunları ifade etmiştir:

*“Biz yepyeni bir siyasi teşekkül olarak ortaya çıkmak gibi, kolay olmayan bir teşebbüse girişirken, programımızda bir memleket ve devlet görüşü halinde benimsediğimiz tertiplere tatbik imkanı aramak kadar, bu büyük tarihi vazifede gücümüz ve imkanlarımız nispetinde milletimize karşı borçlu olduğumuza inandığımız vazifeleri yerine getirmek istiyoruz. Bizim programımız süratle kalkınmada hususi teşebbüsün esas ve temel olarak kabul edilmesi ve devletin bu hususi teşebbüse yardımcılık sorumluluğunu taşımasıdır. Ferdi teşebbüslerin başarı ile çalışabilecekleri sahalarda devlet ona rakip olmak şöyle dursun bilakis ona para, yatarım ve maliye politikasıyla yardımcı olmak mecburiyetindedir.”*⁶⁸⁹

Partinin kuruluşunda yer alan kişiler genel olarak askeri kökenli olması dönemin askeri baskılarının hissedildiğinin kanıtıdır. YTP'nin kurucuları arasında Ekrem Alican(eski Maliye Bakanı), Yusuf Azizoğlu, İrfan Aksu(Doktor), Raif Aybar, Hikmet Belbez(Avukat), Esat Eğilmez(General), Hasan Kangal, Sırrı Öktem(Tümgeneral), Mithan San, Cahit Talas(Çalışma Bakanı), Aydın Yalçın(gazeteci) yer almıştır.⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ Ekrem Alican 1916 yılında Düzce'de doğmuştur. Mülkiyeden mezun olan Alican Maliye Bakanlığı'nda uzun süre çalıştıktan sonra IX. Yasama Dönemi Kocaeli Milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. 27 Mayıs Askeri Darbesi'nden sonra YTP kurmuş, uzun süre siyasi faaliyetlerde bulunduktan sonra siyasetten çekilmiş, 2000 yılında vefat etmiştir. **TBMM Albümü**, II, s. 577.

⁶⁸⁷ Melek Çolak, **Yeni Türkiye Partisi(1961-1973)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1997, s. 35.

⁶⁸⁸ Melek Çolak, “Yeni Türkiye Partisi”, (Edit.) Turgay Uzun, **İttihat Terakki'den Siyasal Partiler**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 208.

⁶⁸⁹ **Cumhuriyet**, 14.1.1961, No:13092, s. 5.

⁶⁹⁰ Der. Mete Kaan Kaynar, **Cumhuriyet Dönemi Siyasal Partileri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 131.

YTP, 19 Şubat 1961’de gerçekleştirdiği toplantıda parti içi görev dağılımını yaptı. Buna göre Ekrem Alican Genel Başkanlığa, Raif Aybar İkinci Başkanlığa, Genel Sekreterliğe ise İrfan Aksu seçildi.⁶⁹¹ Genel Başkan Ekrem Alican gerçekleştirdiği basın toplantısında partileriyle ilgili olarak şu noktalara değindi:

“12 seneden beri siyasi hayat içindeyim. Bu müddet içerisinde mensubu olduğum partiler iktidarda da, muhalefette de bulundu. Şahsen inandığım fikir ve prensiplerden ayrılmamaya gayret sarf ettim. Bugün hakikaten ehemmiyetli telakki ettiğim bir vazifeyi arkadaşlarım bana vermek lütfunu gösterdiler. Yeni Türkiye Partisini kurarken bende hakim olan fikirler bu görevi kabul ederken de hakim olmuştur. Ben, bilhassa bugün için memleketin iki büyük meselesi üzerinde durulması ve halledilmesi kanaatindeyim. Bunlardan birincisi yıllardan beri devam eden gergin partiler arası münasebetler dolayısıyla geniş vatandaş kütleleri arasında meydana gelmiş bulunan huzursuzlukların ortadan kaldırılması partizan hislerin bertaraf edilmesi ve vatandaşlar arasında her zaman bulunması zaruri olan milli tesanüd hislerin memleket sathında hâkim kılınmasıdır. Bu esas prensip dolayısıyla ortaya attığım bazı fikirler zaman zaman basınımızın tenkitlerini mucip oldu. Mesela Siyasi devri sabık yaratmayacağız deyişim bazı arkadaşlar tarafından bu söz vaktiyle de söylenmişti denilerek tefsirlere tabi tutuldu.

Dün görev alanlar, bir takım suçluluk kompleksi içinde bırakılırsa huzursuzluk devam eder. Gerçi bu sözü Menderes de söylemişti ama 10 yıl bunun aksini yaptı. Bırakalım artık bunları. Siyasi devri sabık fikri ortadan kaldırılmalıdır. Bu, memleketin bir numaralı davasıdır. Artık memlekette birleştirici bir siyasi güdülmeli. Siyasi mücadeleler, bu şartlar içinde yapılmalıdır. Biz mücadelelerimizi bu şartlar içinde yapmaya çalışacağız.

*Üzerinde durduğumuz ikinci mühim mesele memleketin artık rejim meseleleriyle uğraşmaya vakit yoktur. Bundan sonra yapılacak iş memleketin maddi sahada kalkınmasını sağlamak olmalıdır. Kuruluşumuzun ana sebeplerinden biri de budur. Biz çalışmamızı bu yolla teksif edeceğiz.”*⁶⁹² Alican’a yöneltilen YTP’yi DP’nin bakiyeleri üzerine kurulduğu eleştirilerine cevaben şu sözlerle kendini savunmuştur: *“YTP’yi, DP tabanım güvenerek kurduğumuzu ve bu partinin başına geçerken bu tabanı etrafımıza*

⁶⁹¹ **Cumhuriyet**, 20.1.1961, No:13098, s. 1.

⁶⁹² **Cumhuriyet**, 20.1.1961, No:13098, s. 5.

toplamanın başlıca amacımız olduğunu hiçbir zaman inkâr etmiş değildik. Ama bunun yanında pek önemli ve asli bir amacımız vardı ki, o da 27 Mayıs sonrası Türk siyasi yapısını yemden kurarken bu siyasi yapının, geçmişteki siyasi mücadelelerde oluşmuş memleket aleyhine çok kötü sonuçlar doğurmuş soysuzlaşmalardan kurtarılması ve memleketin, çağdaş demokrasilerde hâkim hale gelmiş, bilgiye, hoşgörüye, yurt sevgisine, milli yararlar ve milli bütünlüğe dayalı bir siyasi tartışma ortamına kavuşturulması idi."⁶⁹³

YTP'nin il ve ilçelerde teşkilatlanma çabaları başarılı olamayınca AP ile birleşme konusunda görüşmeler başladı.⁶⁹⁴ Fakat iki parti arasında başlayan görüşmeler karşılıklı isteklerin karşılanamaması üzerine birleşme fikrinden vazgeçtiler.⁶⁹⁵ Bundan sonra hızla örgütlenme faaliyetlerine başlayan YTP, ilk örgütlenmesini İstanbul'da gerçekleştirmiş, il başkanlığına eski İstanbul Belediye Başkanı Fahreddin Gökay getirilmiştir.⁶⁹⁶ 11 Mart 1961 tarihinde ise Ankara, Erzurum ve Giresun il ve ilçe başkanlıkları oluşturulduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹⁷ 21 Nisan'da Kastamonu ve 9 Mayıs'ta Ordu teşkilatının açılışını yapan Alican, kısa zamanda tüm Türkiye'de teşkilatlanmayı bitireceklerini ifade etmiştir.⁶⁹⁸ 13 Mayıs 1961 tarihinde Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in basına verdiği ihtilal çıkarmak isteyen ve DP çizgisini taşıyacak siyasi partilere izin vermeyeceğiz⁶⁹⁹ demeci YTP'de büyük şok etkisi yaratmıştır. Bunun üzerine YTP merkezinden yapılan açıklamada, Cemal Gürsel'in yapmış olduğu çağrının kendilerini etkilemeyeceği, YTP içerisinde büyük bir tasfiye yapılacağı haberlerinin asılsız olduğunu ifade ederek, Gürsel'e aksülamel göstermişlerdir.⁷⁰⁰

MBK tarafından Kurucu Meclis'e hazırlatılan yeni anayasanın halk oylamasına, siyasi partilerin farklı reaksiyonları beraberinde getirmiştir. Ekrem Alican başkanlığından kurulan YTP, yeni anayasaya evet oyu vereceklerini ifade ederken⁷⁰¹ diğer siyasi partilerin ise şimdilik sessiz kaldığını anlaşılmaktadır. Seçim yaklaşırken siyasi partilerinin kendi aralarındaki çekişmeleri siyasi atmosferi kızıştırdı. Doğu ve Ege bölgelerindeki siyasi teşekkülleri toplumsal temelli olan YTP, yapmış olduğu çalışmalar

⁶⁹³ **Akşam**, 20.02.1961, NO: 15259, s. 1.

⁶⁹⁴ **Cumhuriyet**, 27.02.1961, No:13136, s. 1.

⁶⁹⁵ M. Çolak, "Yeni Türkiye Partisi", s. 210.

⁶⁹⁶ **Cumhuriyet**, 10.03.1961, No:13147, s. 3.

⁶⁹⁷ **Cumhuriyet**, 12.03.1961, No:13149, s. 1.

⁶⁹⁸ **Cumhuriyet**, 9.05.1961, No:13205, s. 5.

⁶⁹⁹ **Cumhuriyet**, 13.05.1961, No:13209, s. 1.

⁷⁰⁰ **Cumhuriyet**, 19.05.1961, No:13215, s. 7.

⁷⁰¹ **Cumhuriyet**, 29.06.1961, No:13253, s. 1.

neticesinde AP'nin Aydın, Kars, Gaziantep gibi il ve ilçe başkanlarının AP'den istifa ederek YTP'ye geçmelerini sağladı.⁷⁰² Bu katılımların sağlanmasında Genel Başkan Alican yapmış olduğu seviyeli ve ciddi konuşmaların etkili olduğu söylenilebilir.⁷⁰³

26 Temmuz 1961 tarihinde basın toplantısı düzenleyen Ekrem Alican, amaçlarının CHP'nin oylarını almak olduğunu, CHP'nin kalesi olduğu iddia edilen Malatya'da en az 2 milletvekili kazanacaklarını iddia etti.⁷⁰⁴ YTP'nin en çok güvendiği seçim cenahı olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çalışmalara başlayan Ekrem Alican, bölgede önemli Kürt aşiret reislerini yanına çekmek için öncelikli olarak Diyarbakır sonra da Bitlis'i ziyaret etti.⁷⁰⁵ Ayrıca YTP, aşiretlerin desteğini sağlamak için yurtdışında bulunan Bucak Aşireti liderlerinden Remzi Bucak'la irtibata geçerek onu YTP'den siyasete davet etmiş ancak Remzi Bucak, önce Ekrem Alican'ın daha sonra da Azizoğlu Aşireti Reisi Yusuf Azizoğlu'nun mektupla davetini kibarca reddetti.⁷⁰⁶ Bu arada Yassıada duruşmalarında serbest kalan İstanbul Emniyet Müdürlerinden Alaeddin Eriş, Prof. Dr. Menduh Yasa YTP'ye katılacaklarını açıklamaları siyasi kulisleri hareketlendirmeye yetti.⁷⁰⁷

YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, kurmuş olduğu siyasi partinin kendisini iktidara taşıyacak taşıyıcıları hesaplarken din hanesini siyasette kullanmayı tercih ettiği görülmektedir. Alican, 29 Ağustos 1961 tarihinde yapmış olduğu açıklamada halkının % 95'i Müslüman bir ülkede, Müslüman haklarının korunması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁰⁸

15 Ekim 1961 tarihinde yapılması planlanan genel seçimler yaklaştıkça YTP'deki siyasi hareketlenme de göze çarpmaktaydı. İlk önce Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes'i partiye kazandıran Ekrem Alican, Adnan Menderes'in idam edilmesinden sonra AP'deki olası çözümlerden faydalanmak için hazırlıklara başladı. Ancak ailevi nedenlerden dolayı Yüksel Menderes'in istifa etmesi bazı illerde ihtilafı bazı illerde de istifaları beraberinde getirdi.⁷⁰⁹ Fakat feodal beylerin kuruluşunda yer

⁷⁰² **Cumhuriyet**, 26.07.1961, No:13280, s. 1.

⁷⁰³ M. Çolak, "Yeni Türkiye Partisi", s. 210.

⁷⁰⁴ **Cumhuriyet**, 26.07.1961, No:13280, s. 1.

⁷⁰⁵ **Cumhuriyet**, 12.08.1961, No:13297, s. 5.

⁷⁰⁶ Mustafa Remzi Bucak, **Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektuplar**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 13-15.

⁷⁰⁷ **Cumhuriyet**, 20.08.1961, No:13305, s. 5.

⁷⁰⁸ **Cumhuriyet**, 29.08.1961, No:13314, s. 1.

⁷⁰⁹ **Cumhuriyet**, 25.09.1961, No:13341, s. 1.

aldığı YTP'nin en büyük beklentisi olan doğu bölgelerinde önemli miktarda milletvekili çıkaracağı haberleri basında yer alınca bir nebze de olsun Yüksel Menderes'in istifasını unutmaya yetti.⁷¹⁰ Seçim yaklaşırken 28 Eylül 1961 tarihinde Diyarbakır'a giden Ekrem Alican bölgede seçim turu attıktan sonra Kars'a geçeceği bildiriliyordu.⁷¹¹

1961 yılında kurulan YTP, 15 Ekim 1961 tarihinde yapılacak genel seçimlere girerken 35 il ve 202 ilçede teşkilatlanmasını sağlamış, 1044'ü gençlik ve kadın kollarında olmak üzere 4538 üyesi bulunmaktadır.⁷¹²

15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimler sonrası ortaya çıkan tablo herkesi şoke etmişti. Oyların % 36'sını alan CHP 173, % 34'ünü alan AP 158, % 13'ünü alan CKMP 54, oyların % 13'ünü alan YTP ise 65 milletvekili çıkarmıştı.⁷¹³ Bağımsızlar ise oyların ancak % 1'ini alabilmişti.⁷¹⁴ Hem askerin hem de aydınların desteklediği CHP, seçimden istediği sonucu alamadığı gözlenirken, DP'nin yerine kurulan AP ve YTP'nin kısmen başarı elde ettiği gibi halkın darbeye olan tutumunu da ortaya çıkardı. Bu seçimlerin en ilginç sonucu ülkenin siyasi hayatına hızlı bir giriş yapan aşiret reislerinden bazıları, 12 Şubat 1961 tarihinde kurulan ve DP'nin mirasını paylaşmak isteyen büyük toprak sahipleri ve toprak ağalarının kurduğu YTP'de etkin olmayı tercih etmeleridir.⁷¹⁵ Bu durum YTP'nin bölgesel bir parti olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır.⁷¹⁶ YTP'nin sahip olduğu bu avantaj sayesinde 65 milletvekilinin 30'unu kendileri alırken, yine aday listelerinde gösterdiği aşiret reisleri sayesinde CHP 25, AP ise 4 milletvekili çıkarmıştır. AP'nin sahip olduğu 4 milletvekilinin 2'si Kars 1'i Diyarbakır 1'i de Şanlıurfa'dandır. CKMP, milliyetçi bir parti olmasına rağmen, Ağrı'dan aday olarak gösterdiği Diyadin İlçesi'nde yoğun olarak yaşayan Polat Aşireti Reisi Rıza Polat, Ağrı Milletvekili olarak seçilmiştir. Aşağıda verilen tablo YTP'nin adı geçen bölgelerdeki başarısının kanıtı durumundadır.

⁷¹⁰ **Cumhuriyet**, 27.09.1961, No:13343, s. 1.

⁷¹¹ **Cumhuriyet**, 28.09.1961, No:13344, s. 5.

⁷¹² M. Çolak, **Yeni Türkiye Partisi(1961-1973)**, s. 59.

⁷¹³ **T.C. Resmi Gazete**, 7.11.1961, Sayı: 10960, s. 5825-5826.

⁷¹⁴ **T.C. Resmi Gazete**, 7.11.1961, Sayı: 10960, s. 5827.

⁷¹⁵ Rüstem Erkan, **Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Sosyal Yapısı ve Değişme Eğilimleri**, Kalan Yayınları, 2005, s. 181.

⁷¹⁶ M. Çolak, "Yeni Türkiye Partisi", s. 214.

1961 Seçim Sonuçları(Türkiye Geneli)		
	Oran	Çıkarmış Olduğu Milletvekili
Siyasi Partiler		
CHP	36,72	173
AP	34,78	158
YTP	13,72	65
CKMP	13,95	54

1961 SEÇİM SONUÇLARININ DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDEKİ ORANLARI VE ÇIKARMIŞ OLDUĞU MİLLETVEKİLLERİ

ALDIĞI OY ORANI VE ÇIKARDIĞI MİLLETVEKİLİ SAYISI								
İLLER	SİYASİ PARTİLER				SİYASİ PARTİLER			
	AP	CHP	CKMP	YTP	AP	CHP	CKMP	YTP
ADİYAMAN	2,87	37,5	10,74	40,8	0	2	0	2
AĞRI	11,02	32,3	34,35	22,2	0	0	3	0
BİNGÖL	0,00	31,37	11,71	54,6	0	0	0	2
BİTLİS	0,00	30,8	22,30	46,8	0	1	0	1
DİYARBAKIR	19,24	32,7	5,20	42,7	1	3	0	3
ERZURUM	7,28	28,0	18,68	45,4	0	3	2	4
ERZİNCAN	4,78	48,4	2,02	44,2	0	2	0	2
KARS	21,90	48,1	0,00	30,6	2	4	0	3
MARDİN	0,00	43,2	21,85	34,9	0	3	1	2
MUŞ	20,44	31,34	4,31	43,91	0	0	0	3
SİİRT	0,00	47,70	0,00	50,97	0	2	0	2
ŞANLIURFA	20,61	42,94	6,08	30,37	1	4	0	2
TUNCELİ	0,00	35,14	7,13	35,42	0	1	0	1
VAN	7,92	32,64	21,42	38,03	0	0	0	3

3-1961 Genel Seçimleri Sonuçlarına Göre YTP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Başarısının Sebepleri

5 Ekim 1961'de gerçekleşen genel seçimler, sonucu itibariyle YTP açısından birçok soruyu gündeme getirmiştir. Bu soruların oluşmasında YTP'nin doğu bölgesinde aldığı ciddi oyun büyük etkisi vardır. Zira yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere YTP, Türkiye genelinde yüzde 13,72 gibi bir oy oranı almasına rağmen Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yüzde 40,098'lik bir oy oranı alması şu soruları

gündeme getirmiştir. YTP mahalli veya bölgesel bir parti mi? Ya da aşiretlerin desteklediği bir parti mi? İki sorunun cevabı da YTP'yi bölgede birinci parti yapmasının esas sebeplerdendir. Evet, kuruluşu itibarıyla DP'nin mirasçısı olarak görünen Ekrem Alican önderliğindeki YTP, hem bölgesel bir parti, hem de aşiretlerin desteklediği zımnen de olsa aşiret partisi denilebilir.⁷¹⁷ Çünkü aşağıda verilecek listeler dikkatle incelendiğinde doğudaki adaylarının hemen hemen hepsi ya aşiret ağası ya da aşiret üyesi olarak göze çarpacaktır. YTP'nin kısa bir zaman dilimi içerisinde bu büyük başarısının altında yatan ilk sebebin aşiret faktörü olduğu gerçeği vardır.⁷¹⁸ Bu gerçekler YTP'nin bölgede başarılı olmasının ilk sebebidir.

YTP'nin başarılı olmasının bir diğer sebebi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çok etkili bir seçim faktörü olan din temasının seçim süresi boyunca Genel Başkan Ekrem Alican tarafından sık sık işlenmesidir. Din ögesi, yöre ahali için aşiret reisinin statüsüyle aynı düzeydedir. Zira Kürtler, dini vasıflarında şeyh sıfat olan reislerin etkisi altındadır. 1950 Genel Seçimleri'nde DP'nin Şeyh Said'in torunu Abdülmelik Fırat'ın Erzurum'dan, Şeyh Kasım Küfrevi'nin Hakkâri Vilayetinden seçildiğini bilen Ekrem Alican aday belirleme sürecinde şeyhlerden, mellelerden büyük destek görmüştür. Nitekim YTP, 1965 Genel Seçimleri'nde Şeyh Kasım Küfrevi'yi Ağrı'dan, Abdülatif Ensarioğlu'nu ise Diyarbakır'dan milletvekili aday olarak göstermiş, nitekim YTP'nin bu hamlesi başarıyı beraberinde getirmiştir.⁷¹⁹

YTP'yi başarıya götüren üçüncü sebep, 27 Mayıs Askeri Darbesi sonucu 485 ağa, aşiret reisi ve şeyhin tutuklanıp Sivas'a kampa götürülmesiyle beraber çıkarılan 105 sayılı kanunla 55 ağa, aşiret reisi ve şeyhin batı bölgelerine iskân edilmesi kararına, YTP'nin bu yasaya karşı olduklarını sık sık dile getirmiş olması ve 105 sayılı ek kanununun iptal edilmesi için Meclis'te kulis yapması, bölgedeki halkın teveccühünü kazanmasında etkili olduğu söylenilebilir. Hatta Cemal Gürsel'in seçimlerden sonra kurulacak koalisyon hükümetinde YTP'nin de yer alması teklifi karşısında, Ekrem

⁷¹⁷ M. Çolak, **Yeni Türkiye Partisi(1961-1973)**, s. 82.

⁷¹⁸ YTP'nin kuruluşu hakkında doktora tezi hazırlayan Melek Çolak'ın YTP Genel Başkanı Ekrem Alican ile yapmış olduğu mülakatta, neden aşiret partisi veya Kürt partisi olarak nitelendiriliyorsunuz sorusuna şu cevabı vermiştir: "*YTP'ye Kürt partisi dediler. Bizim doğudan iyi elamanlarımız vardı. YTP'de dürüst, Kürtçülükle ilgisi olmayan ama Kürt kökenli oldukları için her zaman şüpheleri üzerine çekmiş bir takım insanlar vardı. Azizoğlu(Yusuf Azizoğlu) gibi doğuda isim yapmış arkadaşlar vardı. Doğu muayyen ailelere ve şeyhlere bağlı olduğu için ya şeyhin kendisi aday olur ya da onun gösterdiği kimseler aday olur. Bu tip kimseler bizim partimizde doğuda her ilde bulunmakta idi.*" M.Çolak, **Yeni Türkiye Partisi(1961-1973)**,s. 85.

⁷¹⁹ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 853.

Alican'ın ilk şart olarak ağalarla ilgili kanunun iptal edilmesi ve ağaların yerlerine dönmelerine izin verilmesi teklifini öne sürmesi, YTP'nin bölgede güçlü bir parti olduğu iddialarını güçlendirmektedir.⁷²⁰

YTP'nin bölgede etkili olmasının dördüncü nedeni de yapılan mitinglerin büyük bölümünün Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yapmış olmasıdır. Alican, 2 kez Diyarbakır, 2 kez Kars, Şanlıurfa, Muş, Erzurum gibi vilayetlere seçim nedeniyle gitmiştir.

YTP'nin bölgede başarılı olmasının son sebebi, Kürtlere yönelik sosyal mesajlar içeren bir politika izlemesidir. Nüfusunun büyük bölümü Kürtlerden oluşan doğu bölgesi için siyaset taşıyıcı olan Kürtlük propagandası, geçmişten günümüze değin başarılı olmuş bir kampanya modelidir. YTP, bu modeli aday belirleme sürecini de iyi kullanması olası bir başarıyı da beraberinde getirmiştir.

4-1961 Genel Seçim Sonuçları'na Göre YTP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Aşiret Milletvekilleri

XII. Yasama Dönemi'nde Adıyaman Milletvekili olan Ali Avni Turanlı, Rışvan Aşireti Reisi I. Yasama Dönemi Milletvekili Hacı Bedir Ağa'nın torunudur. Ağrı Milletvekili Kerem Öcan Halikan Aşireti üyesidir. Bingöl Milletvekili Ali Rıza Ünal ise, Karabaş Aşireti Reisi'dir.⁷²¹ Hayderan Aşireti Reisi Mehmet Sıddık Aydar⁷²² ise YTP listesinden Bingöl milletvekili olarak seçilmiştir.

1961 Genel Seçim sonuçlarına göre Diyarbakır'dan seçilen Yusuf Azizoğlu, Azizoğlu Aşireti Reisi ve YTP'nin üçüncü genel başkanıdır.⁷²³ Erzincan Milletvekili Hüsamettin Atabeyli ise Caf Aşireti'nin Reisi'dir. Şanlıurfa Milletvekillerinden Kemal Badıllı, Badıllı Aşireti'nin Reisi, Celal Öncel, Öncel Aşireti'nin Reisi olarak XII. Yasama Dönemi YTP listelerinden kendilerine yer buldular. Van'da ise Burkan Aşireti'nden İhsan Bedirhanoğlu ve Muhlis Görentaş YTP milletvekili olarak XII. Yasama Dönemi parlamentosunda yer almışlardır.

⁷²⁰ Gül Tuba Taşpınar Dağcı, **Ekrem Alican'ın Siyasal Hayatı**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s. 66.

⁷²¹ **Aşiretler Raporu**, s. 72.

⁷²² Eski Maarif Müdürü olan Aydar, XII. Yasama Dönemi Bingöl milletvekilidir. **TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası**, Sicil No:83, Defter No: 2, Zarf No: 2.

⁷²³ **TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası**, Sicil No:1544, Defter No: Yok, Zarf No: Yok.

5-1965 Genel Seçimleri ve YTP'nin Seçim Beyannamesi

Toplam 80 sayfa olarak hazırlanan YTP'nin seçim beyannamesi, 1961-1965 yılları arasındaki hükümet performansını değerlendiren bir girişle başlar ve 1965-1969 devresi için düşündüklerimiz olarak devam eden siyasal bir belgedir. Seçim beyannamesinin başlangıcı olan 1961-1965 devresiyle ilgili olarak CHP ile AP arasındaki yarışmasının demokrasiye olan zararları anlatılır.⁷²⁴ Beyannamenin önemli yerlerinden biri de 27 Mayıs Askeri Darbesi'ne olan övgüdür. Burada darbeye ilgili olarak şunlara değinilir:

*“Türk siyasî rejiminin 27 Mayıs sonundaki en buhranlı devresi bu suretle sükûna kavuşturulmuş, birbirinin karşısında tam hasım haline gelmiş bulunan iki siyasî kutbun yaratabilecekleri infilâk, araya giren akıl, basiret ve muvazene unsurları tarafından bertaraf olunabilmiştir. Küçük denilen siyasî kuvvetlerin kendilerini feda edercesine sarf ettikleri gayretler sonunda, bir askerî ihtilâli takiben, sivil idareye geçiş gerçekleştirilebilmiş, bir zamanlar 1965 seçimlerini hayal sayan insanlar ve müesseseler dahi, seçimlere ulaşılmış olduğunu memnuniyetle görmüşlerdir.”*⁷²⁵

YTP'nin seçim beyannamesinin bir başka yerinde 1962'de çıkarılan beş yıllık kalkınma planında YTP'nin çok büyük bir rol üstlendiği, âdete bu planın temellerini kendilerinin attığını ifade etmesi dikkat çekicidir.⁷²⁶

Parti, eğer iktidar olabilirse 1965-1969 yılları arasında yapmak istediklerini şöyle sıralamıştır:

1-Siyasal sistemdeki yetersizlikleri ortadan kaldırmak.⁷²⁷ Bunu da milli iradeyi tam anlamıyla hâkim kılarak yapabileceklerini söylemektedirler. Diğer taraftan zihniyet reformunu da oy kaygısı olmadan sağlıklı iktidarların oluşmasına yardım edecek şekilde dizayn edebileceklerini iddia etmektedirler.⁷²⁸ Yine siyasal sistemin önemli hastalığından biri olan D'hondt Sistemi'nin demokrasi açısından mahzurları olduğunu iddia eden YTP, bu sistemin çoğunluk esasına saygı göstermediğini, daha özelde

⁷²⁴ Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi, s. 4-5.

⁷²⁵ Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi, s. 6.

⁷²⁶ Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi, s. 8-9.

⁷²⁷ Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi, s. 13-14.

⁷²⁸ Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi, s.15-16.

sistemin kişinin oy hakkına itibar etmediğini belirterek bu sistemin kaldırılabilceğini belirtmektedirler.⁷²⁹

2-Kişi hak ve özgürlükleri anayasal güvence altına almak. YTP'nin en çok üzerinde durduğu konuların başında gelen hak ve özgürlükler sorununu, devletin halkı koruyucu ve bir o kadar da sömürüden uzak bir biçimde aşabileceklerine inanmaktadırlar.⁷³⁰

3-Ekonomik meselelerde özel teşebbüsün önünü açmak. YTP seçim beyannamesinde ekonomi ile ilgili olarak liberal ekonomik modelin ülkeye uygulanabileceğini, özel teşebbüsün yetersiz kaldığı durumlarda da devletin ekonomiye müdahale edebileceğini ifade etmektedirler. Bunun yanında YTP, vergi sistemin daha adil olması gerektiği ve kalkınma planlarının derhal harekete geçirme konusunda öncü olacaklarını beyan etmişlerdir.⁷³¹

4-Toprak reformunun derhal uygulama alanına konulmasını sağlamak. Seçim beyannamesinde belki de en dikkat çekici kısım olan toprak reformu, partinin kuruluşuyla çelişmektedir. Zira kuruluşunda birçok aşiret reisi ve köy ağalarının yer aldığı ve daha sonra genel başkanın bir aşiret reisi olan YTP'nin toprak reformuyla ilgili taaddütleri⁷³², sorgulanabilir. Zira 1962'de aşiret reisleri ve köy ağalarının zorunlu iskândan döndürülmesi hususundaki görüşmelerde YTP, bu kişileri iskâna gönderen zihniyeti eleştirerek derhal mütegalibe olan bu feodal kalıntıların yerlerine geri döndürülmesi ve bunun yanında da o kişilere tazminat verilmesi sağlanacaktır.⁷³³

İşin ilginç tarafı Türkiye'nin o dönemde ciddi bir petrol politikası olmamasına rağmen, YTP'nin seçim beyannamesine 3 sayfalık petrol politikası koyması, Türkiye'nin en önemli meselesi olan toprak reformu konusunda YTP'nin konuyla ilgili olarak görüşleri sadece iki sayfa olması düşündürücüdür.⁷³⁴ YTP, petrol ile ilgili olarak Petrol Kanunu'nun yasalaştırılması, ülkenin yer altı kaynakları arasında yer alanın

⁷²⁹ Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi, s. 20.

⁷³⁰ Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi, s. 27.

⁷³¹ Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi, s. 30-57.

⁷³² Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi, s. 59-61.

⁷³³ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, V, D. I, T. I, 18.10.1962, s. 505-506.

⁷³⁴ Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi, s. 60-64.

petrolün çıkarılması için yabancı şirketlere birtakım ayrıcalıklar verilebilir düşüncesindedir.⁷³⁵

YTP'nin seçim beyannamesinin son kısımları dış politika ve eğitim konusuna ayrılmıştır. Hükümetin dış siyasasını eleştiren YTP, daha aktif ve bağımsız bir politika izlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁷³⁶ Eğitim konusunda da öğretmen açıklarının giderilmesi daha açık ve güvenilir bir eğitim sisteminin gelecek nesiller için gerekli olduğuna diğer taraftan üniversite gençliği için yeni üniversitelerin açılması için çalışacaklarını iddia etmektedirler.⁷³⁷

6-1965 Genel Seçim Sonuçları

10 Ekim 1965 tarihinde gerçekleşen genel seçimlerin sonuçları irdelendiğinde dikkat çekici bulgulara ulaşılabılır. Bu seçimler her şeyden önce DP ruhunu yeniden tesis etmesi açısından önemlidir. Çünkü Yassıada Mahkemeleri neticesinde özgürlüğüne kavuşan birçok DP'linin, AP'de yer alması, halkın bu partiye teveccüh göstermesini beraberinde getirdi.⁷³⁸ Netice olarak 1965 Genel Seçim sonuçlarına göre oyunu artıran tek parti AP idi.⁷³⁹ Buna göre oyların % 52.87'sini AP ile 240, CHP % 28.75 ile 34, Millet Partisi (MP) % 26 ile 31, YTP % 3,2 ile 19, CKMP % 2.24 ile 11, Türkiye İşçi Partisi(TİP) ise % 2.97 ile 15 sandalyeye sahip oldu.⁷⁴⁰

Bu seçimin en büyük hayal kırıklığı YTP ve CKMP olmuştur. YTP'nin oylarının AP'ye kaydığı görülmektedir. CKMP'nin oylarının ise muhafazakâr milliyetçi bir parti olarak MP'ye tarafına kaydığı iddia edilebilir.⁷⁴¹ Bu seçim sonucunun belki de en önemli sonucu 1961-1965 yılları arasında ordunun zorlamasıyla koalisyonda hükümet tarafı olan CHP'nin irtifa yitirmiş olmasıdır. Diğer taraftan seçimin sürprizi olarak nitelendirilen TİP'in seçim başarısı dikkat çekicidir. Seçimde işçi hakları diye yola çıkan TİP, hatırı sayılır bir oy alarak, 15 milletvekili kazanmıştır.⁷⁴² TİP'in köylü kesim

⁷³⁵ Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi, 63-65.

⁷³⁶ Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi, s. 73-78.

⁷³⁷ Yeni Türkiye Partisi'nin 1965 Seçim Beyannamesi, s. 69-74.

⁷³⁸ E. J. Zürcher, *Turkey A Modern History*, s. 249.

⁷³⁹ Feroz Ahmad, *The Making Of Modern Turkey*, Routledge, New York, 2002, s. 142.

⁷⁴⁰ *T.C Resmi Gazete*, 19.10.1965, Sayı: 12130, s. 1-2.

⁷⁴¹ Hakan Akpınar, *Kurtların Kardeşliği: CKMP'den MHP'ye*, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2005, s. 74.

⁷⁴² F. Ahmad, *The Making Of Modern Turkey*, s. 143.

ile sağladığı duygusal bağlantı ve Moskova ile olan ilişkisi nedeniyle sol kesimden oy alması, parti başarısını ön plana çıkarmıştır.⁷⁴³

Seçim sonuçları Türkiye genelinde böyle aks ederken ülkenin doğusundaki sonuçlar ise öncelikle YTP açısından hayal kırıklığı şeklindeydi. Zira Yassıada'da tutuklu olan aşiret reisi, şeyh ve ağaların salıverilmesi; bunun yanında 1962 yılında iptal edilen 105 sayılı kanun neticesinde 485 ağa, şeyh ve aşiret reisinin geri dönerek siyasette aktif olarak yer alması bir aşiret partisi olarak YTP'yi direk olarak etkilemiştir. Çünkü ilk olarak hapisten çıkan eski DP'li aşiret reislerinin büyük kısmının, siyasete AP'de devam etmek istemeleri ve bir önceki seçimde YTP'den aday olan aşiret reislerinin AP'ye geçmiş olmaları da YTP'nin başarısızlığının sebepleri arasındadır. Şunu da unutmamak gerekir ki aşiret reisleri için siyasi partilerin önemi yoktur. Onlar için asıl mesele aday olacakları siyasi partinin iktidar olup olamayacakları sorunsalıdır. Birçok aşiret reisinin YTP'den AP'ye kaymasının sebebi burada aranılabilir. Örneğin Rışvan Aşireti Reisi Ali Avni Turanlı⁷⁴⁴ bu seçimde AP'den Adıyaman Milletvekili olarak seçilmiştir. İkinci faktör olarak ise CHP ve MP doğu illerinde adaylarını aşiret reislerinden seçmiş olmalarıdır. He ne kadar YTP, bu aşiret reislerini partiye davet etse de bu konuda başarısız olduğu görülmektedir. Örneğin Bruki Aşireti Reisi Kinyas Kartal sürgünden döndükten sonra siyasete AP'de devam etmiştir. Diğer taraftan köylünün hakkını ağaya karşı korumak, işçi haklarını partinin sloganı olarak yapan TIP'in bölgedeki faaliyetleri de YTP'yi etkilemiş benziyor. Tüm bunlara binaen aşiretler arasındaki rekabet de YTP'yi bölgede başarısız olmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü aşiret reisleri sosyolojik olarak bir siyasi partide, kendisinden daha güçlü bir aşiret reisini görmek istemez. YTP'nin umduğu bir diğer faktör olan din kisvesi de istenilen başarıyı sağlamadığı görülmektedir. Sadece Kasım Küfrevi YTP listesinden, Ağrı Milletvekili olarak seçilmiştir. Tüm bunlara rağmen elde edilen bu sonuçlara göre YTP'nin bölgesel ve doğrudan doğruya bir aşiret partisi olduğu gerçeğini daha fazla ön plana çıkarmıştır. Aşağıdaki tabloda Türkiye genelindeki seçim sonuçları ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde siyasi partilerin almış oldukları oy oranı ile çıkarmış oldukları milletvekili sayısı gösterilmiştir:

⁷⁴³ C. H. Dodd, **Politics and Government in Turkey**, The University Press, Manchester, 1969, s. 150-151.

⁷⁴⁴ Kâhta Belediye Reisi olan Ali Avni Turanlı, hem çiftçi hem de Fırat Gazetesi'nin sahibidir. **TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası**, Sicil No:16, Defter No: Yok, Zarf No:1-12 .

ALDIĞI OY ORANI VE ÇIKARDIĞI MİLLETVEKİLİ SAYISI												
İLLER	SİYASİ PARTİLER						SİYASİ PARTİLER					
	AP	CHP	MP	YTP	CKMP	TİP	AP	CHP	MP	YTP	CKMP	TİP
ADYAMAN	41,79	26,68	0,00	12,3	0,00	2,77	2	1	0	1	0	0
AĞRI	20,86	18,64	0,95	42,8	11,8	4,90	1	0	0	1	1	0
BİNGÖL	25,25	35,68	3,78	30,9	3,78	2,12	0	1	0	1	0	0
BİTLİS	49,22	17,45	1,40	10,5	0,00	0,00	1	1	0	0	0	0
DİYARBAKIR	28,83	23,20	1,69	23,1	3,43	8,01	2	2	0	2	0	1
ERZURUM	55,81	25,53	7,72	5,94	2,62	0,00	5	2	1	1	0	0
ERZİNCAN	43,76	28,77	0,00	3,9	0,00	0,00	3	1	0	1	0	0
HAKKÂRİ	5,52	37,53	1,02	55,1	0,82	0,00	0	0	0	1	0	0
KARS	37,32	34,34	2,89	9,7	0,0	5,97	3	3	0	2	0	1
MARDİN	22,65	22,47	0,00	12,3	1,8	1,66	1	2	0	1	2	0
SİİRT	36,66	35,82	1,96	14,8	0,0	1,96	2	1	0	1	0	0
ŞANLIURFA	34,91	30,55	0,00	9,12	0,0	3,17	3	2	0	1	0	1
TUNCELİ	26,85	33,50	0,00	21,8	0,0	5,84	1	1	0	0	0	0
VAN	30,22	45,18	0,00	19,7	0,0	2,62	2	1	0	1	0	0
GENEL	32,83	29,66	1,52	19,4	1,7	2,87	26	18	1	14	2	3

(Kaynak: Millîyetkileri Genel Seçimleri, Türk Kurumu Matbaası, Ankara, 2012)

1965 Genel Seçim Sonuçları(Türkiye Geneli)		
	Oran	Çıkarmış Olduğu Milletvekili
Siyasi Partiler		
AP	52,87	240
CHP	28,74	134
MP	6,26	31
YTP	3,72	19
CKMP	2,24	11
TİP	2,96	14
BAĞIMSIZLAR	3,18	1
TOPLAM	100	450

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde birinci parti konumunda olan AP'dir. AP milletvekili çıkardığı hemen hemen her yerde bir aşiret reisini aday olarak göstermiştir. Bir önceki seçimde bölgedeki oy oranı % 6, 83 ile çıkarmış olduğu milletvekili sayısı 4'tü. Bu seçimde oyunu en az altı katına çıkararak AP 26 sandalye sahip olmuştur. CHP'nin ise bir önceki seçimde oy oranı % 37,32 ile çıkarmış olduğu milletvekili sayısı ise 25'ti. Bu seçimde oy oranı % 29,66'ya düşmüş, çıkarmış olduğu milletvekili sayısı ise 18'e inmiştir. Milliyetçi muhafazakâr kimlikle kurulan MP ile CKMP ise seçimin en başarısız partileridir. MP, sadece Erzurum'dan milletvekili çıkarırken, CKMP ise 27 Mayıs Askeri Darbesi'ne katılan Binbaşı Rıfat Baykal ile Albay Fuat Uluç Mardin'den milletvekili seçilmişlerdir. İşçi partisi ise Şanlıurfa, Diyarbakır ve Kars'tan birer milletvekili çıkarmıştır.

Yukarıda da söylendiği gibi seçimin belki de en büyük sürprizini YTP yaptı. Çünkü aşiret reislerinin ve köy ağalarının desteğiyle kurulmuş olan, daha sonra partinin genel başkanlığı, Azizoglu Aşireti'nin Reisi Yusuf Azizoglu'nun yaptığı YTP'nin bölgedeki hem oy oranı hem de sandalye sayısı düştü. Bir önceki seçimde % 40,098 oy ile yaklaşık 30 milletvekiline sahip olan YTP bu seçimde oyu hemen hemen yarıya düşmüş. Almış olduğu % 19,4 oyu ile 14 sandalyeye sahip olabildi. YTP'nin oy oranının düşmesinde AP ve CHP bu illerdeki milletvekili sıralamalarında aşiret reisi ve köy ağalarına yer vermesi etkili olduğu söylenebilir. Örneğin AP, Şeyhanlı Aşiret Reisi Necmettin Cevheri'yi Şanlıurfa'dan, CHP ise Değer Aşireti Reisi Hasan Değer'i Diyarbakır'dan aday göstererek bu illerdeki oy oranlarını artırarak milletvekili çıkarabildiler. YTP'nin tüm Türkiye genelinde çıkarmış olduğu milletvekili sayısı 19 olduğu düşünülürse, YTP'nin bölgesel aşiret partisi olduğu gerçeğini ön plandadır. YTP, İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa gibi büyük şehirlerde ise milletvekili çıkaramamıştır.

7-1965 Genel Seçim Sonuçları'na Göre YTP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Aşiret Milletvekilleri

XXII. Yasama Dönemi'nde YTP'nin doğu bölgesinde gösterdiği aşiret reisleri ya bir önceki seçimde seçilenlerdir, ya da Yassıada Mahkemeleri'nden beraat edenlerden oluşmaktadır. Bunun yanında iptal edilen 105 Sayılı İskân Kanun'u sonrası memleketlerine dönen aşiret reisi de milletvekili listelerinde kendilerine yer bulmuşlardır.

27 Mayıs Askeri Darbesi sonrası tutuklanan Şemski Aşireti Reisi Şeyh Kasım Küfrevi, salıverildikten sonra YTP listesinden 1965 Genel Seçimleri'nde Ağrı Milletvekili olarak Meclis'e girmeye hak kazandı.⁷⁴⁵ Raman Aşireti reislerinden Mehmet Emin Gündoğdu Bingöl'den YTP adayı olarak milletvekili oldu.⁷⁴⁶ Diyarbakır'da ise XI. Yasama Dönemi'nde YTP listesinden seçilen Azizoğlu Aşireti Reisi Yusuf Azizoğlu⁷⁴⁷ ile Çerkez İskender Paşa'nın⁷⁴⁸ torunu Ali Recai İskenderoğlu bu dönemde de parlamenter olmayı başardılar. Van'da ise Gevaş İlçesindeki etkinliğiyle saygınlık kazanan Görentaş Aşireti Reisi Seyit Muhlis Görentaş⁷⁴⁹ milletvekili seçildiler.

8-YTP'deki İstikrasızlık Dönemi, 1969 Genel Seçimleri ve Partinin Kapatılması Süreci

Seçim başarısızlığı üzerine YTP içerisinde birçok muhalif, Ekrem Alican'ın istifa etmesi için çalışma başlattı. Bunlar içerisinde aşiretler grubu olarak bilinen Yusuf Azizoğlu (Azizoğlu Aşireti), Muhlis Görentaş(Görentaş Aşireti), Ali Karahan(Karahan Aşireti), Recai İskenderoğlu(İskenderoğlu Ailesi) gibi kişiler, YTP'nin kimsenin uydusu olmadan, program ve tüzüğün çerçevesi içinde siyasi fonksiyonları sürdürmesi isteyerek Ekrem Alican'ın istifasını istediler.⁷⁵⁰ Bunun üzerine 1966 yılında toplanan YTP genel kongresinde Genel Başkan Ekrem Alican, görevinden istifa ettiğini açıklamak zorunda kaldı.⁷⁵¹ Her ne kadar Alican taraftarları bu istifaya karşı çıksa da genel kurulda bu istifa kabul edildi.⁷⁵² Milliyet gazetesi Alican'ın istifasıyla ilgili olarak yaptığı yayında şu ifadeleri kullanmışlardır: *“Türkiye'nin içinde bulunduğu güçlükleri prensiplerinden fedakârlık yapmadan yenmek çabalarında başarıya ulaşamamış bir genel başkan olarak tanımlamış ve genel başkanlıktan çekileceğini açıklamıştır. Alican, YTP'nin 1961 seçimlerinden bu yana oy ve üye kaybettiğini söylemiş, bu şartlar altında, gene aynı prensiplere sadık kalarak, yeni başarı imkânlarını deneyecek bir Reis*

⁷⁴⁵ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 840.

⁷⁴⁶ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 847.

⁷⁴⁷ TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No:1544, Defter No: 2, Zarf No: 2.

⁷⁴⁸ Çerkez İskender Paşa, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminin ünlü beylerbeyi ve valilerindendir. Devlet görevini yerine getirirken, bulunduğu yörenin halkına da yardımcı olan İskender Paşa, Diyarbakır valiliği yapmış ve orada ölmüştür. İlknur Polat Haydaroğlu, “İskenderoğlu Reşit: Beylerbeyi Gazi İskender Paşa”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, XV, S. XXVI, Ankara, 1989, s. 355-356.

⁷⁴⁹ Eski Gevaş belediye başkanı olan Muhlis Görentaş X, XI, XII. Yasama Dönemi milletvekiliği yapmıştır. TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 291.

⁷⁵⁰ *Cumhuriyet*, 12.01.1966, No: 14891, s. 1.

⁷⁵¹ G. T. T. Dağcı, *Ekrem Alican'ın Siyasal Hayatı*, s. 90.

⁷⁵² Melek Çolak, *Yeni Türkiye Partisi(1961-1973)*, s. 212.

seçmelerini gerektiği kongreden istemiştir."⁷⁵³ Alican'ın istifası üzerine 19 Ekim 1966 tarihinde eski Yalvaç Belediye Başkanı İrfan Aksu Genel Başkanlığa getirildi. Başkan Yardımcılığı'na Diyarbakırlı Recai İskenderoğlu ve Adıyaman Milletvekili Arif Süleyman Emre, Genel Sekreterliği'ne ise Nihat Doğan, Genel Sekreter Yardımcılığı'na ise Ali Borakan eşlik edecekti.⁷⁵⁴ Genel İdare Kurulu ise Yusuf Azizoğlu, Recai İskenderoğlu, Ekrem Alican, Misbah Ongan, Muslih Görentaş, Azmi Erdoğan gibi kişilerden oluşturuldu.⁷⁵⁵

İrfan Aksu, genel başkanlığı döneminde YTP'yi eski günlerine döndürmek için çalışma başlattı. Bu çalışmalar YTP'nin kuruluşundan beri sahip olduğu liberal parti kimliğine büründürmek içindi. Aksu, basına verdiği demeçte: *"YTP'nin bugüne kadar takip ettiği politikada hâkim olan zihniyet aynen devam edeceğini belirtti."*⁷⁵⁶

Partiyi canlandırmak için Aksu ve yönetimi tarafından yapılan tüm çabaların başarısız olduğu görülmektedir. Parti içinde seçimlerin yaklaşmasına rağmen birçok üyenin AP ile birleşme teklifi yüksek sesle dillendirilmeye başlanması, genel başkan İrfan Aksu'nun işini daha da zorlaştırdı. Bilhassa aşiret grubunun AP ile birleşme istekleri başarısız olunca, 15.07.1967 tarihinde Recai İskenderoğlu, Yusuf Azizoğlu, Süleyman Arif Emre, Ali Karahan, Emin Gündoğdu gibi aşiret reislerinden oluşan grup, YTP başkanlık divanından istifa ettiği açıkladılar.⁷⁵⁷ İstifalar daha sonra il ve ilçe başkanlıklarına sıçradı. İlk istifa eden Sakarya il ve ilçe başkanlıkları, onu Urfa il ve ilçe başkanlığı takip etti.⁷⁵⁸ İstifa eden bu kişilerin AP'ye geçmeleri başkan Aksu'ya bir mesajdı. Mesajı iyi algılayan başkan Aksu, 3 Mart 1968 tarihinde genel başkanlıktan istifa ettiğini açıklamak zorunda kaldı.⁷⁵⁹ Aynı gün yapılan toplantıda Azizoğlu Aşireti Reisi Yusuf Azizoğlu Genel Başkanlığa getirilmiştir.⁷⁶⁰ Toplantıdan sonra yayınlanan ortak bildiride şu ifadeler yer alıyordu: *"YTP'nin feshedileceği yolunda çıkan haberleri maksatlı bir söylenti olarak nitelenmekte ve bu konuda iddialar reddedilerek yoluna devam edeceği ifade edilmiştir."*⁷⁶¹

⁷⁵³ **Milliyet**, 16.10.1966, No: 6787, s. 7.

⁷⁵⁴ **Milliyet**, 19.10.1966, No: 6790, s. 2.

⁷⁵⁵ **Milliyet**, 18.10.1966, No: 6789, s. 5.

⁷⁵⁶ **Cumhuriyet**, 21.10.1966, No: 15168, s. 1.

⁷⁵⁷ **Milliyet**, 15.07.1967, No: 7054, s. 1.

⁷⁵⁸ **Milliyet**, 15.01.1968, No: 7234, s. 1.

⁷⁵⁹ **Cumhuriyet**, 03.03.1968, No: 15660, s. 1.

⁷⁶⁰ M. K. Kaynar, **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, s. 131.

⁷⁶¹ **Cumhuriyet**, 03.03.1968, No: 15660, s. 7.

Genel Başkanlığı seçilen Yusuf Azizoğlu, YTP'yi eski haline döndürmek ve teşkilata yeni bir renk vermek hususunda kararlıydı.⁷⁶² Ancak AP ve CHP'nin sahip olduğu güçlü teşkilatlar karşısında tutunamayan YTP, almış olduğu kararla senato seçimlerine girmeyeceğini belirtti.⁷⁶³ Yusuf Azizoğlu, 15 Temmuz 1968 tarihinde eski DP'lilerin siyasi haklarının verilmesi hususunda çalışma başlattığını açıkladı. Azizoğlu'nun bu girişimi hem eski dava arkadaşlarını kazanmak hem de DP'nin sahip olduğu oyları derdest etme olarak yorumlanabilir. Bu amaç için önce imza kampanyası başlattılar. İmza kampanyasıyla ilgili olarak başkan Azizoğlu yaptığı açıklamada, amaçlarının yıllardır vatan haini olarak nitelendirilen eski DP'lilerin iadeyi itibarlarını geri vermek olduğunu dile getirdi.⁷⁶⁴ Bu konuda da Azizoğlu'nun başarılı olduğunu görüyoruz.

14 Mayıs 1969 tarihinde Meclis'te gerçekleşen görüşmede Azizoğlu konuşmasında siyasi yasakların kaldırılması gerektiğini vurgulayarak sözlerine şöyle tamamlamıştır: *“Yeni Türkiye Partisi Genel Başkanı olarak, mahallî seçimler vesilesiyle 18 Mayıs 1968 günü, yani tam bir yıl önce radyodan yaptığım bir konuşmada Türkiye’de ilk defa ortaya atığımız siyasi hakların iadesi için Anayasa değişikliği teklifimizi, başta büyük siyasi teşekküllerimizin mensupları olduğu halde, birçok tenkide ve ithamlarla karşılaşmışlardı. Millî birlik ve kardeşlik için, toplum içindeki huzursuzluk ve küskünlükleri gidermek için, sosyal bünyemize işlemek istidadı gösteren aşırılık hastalıklarını tesirsiz hale getirmek için, işaret ettiğimiz siyasi barış noktasına bugün herkesi varmış görmek bize gerçekten mutluluk verici bir netice olmuştur.”*⁷⁶⁵

309 evet oyuyla DP'lilerin siyasi yasakları kaldırılıp halk oylamasının önü açıldı. DP'lilerin iadeyi itibarlarını geri verme hareketine direk destek vermeyerek eleştiri oklarını alan AP'den birçok DP'li istifa etti. Bunlar arasında Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy ile Samet Ağaoğlu'nun eşi Neriman Ağaoğlu da bulunmaktaydı.⁷⁶⁶ YTP'nin bu girişimin partiye olumlu bir hava kattığı tahmin edilmektedir. Bunun yansımaları olarak ilk önce Tefik Rüşti Aras partiye katıldığını açıklamıştır.⁷⁶⁷ Hemen akabinde Kılıç Ali, Bülent Uşaklıgil, Cemal Hüsnü Taray, Zühtü Uray gibi tanınmış

⁷⁶² **Cumhuriyet**, 04.03.1968, No: 15661, s. 1.

⁷⁶³ **Cumhuriyet**, 02.04.1968, No: 15687, s. 1.

⁷⁶⁴ **Cumhuriyet**, 15.07.1968, No: 15687, s. 1.

⁷⁶⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, XXXVI, D. II, T. IV, 14.05.1969, s. 435.

⁷⁶⁶ Nedim Yalansız, “27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri”, s. 2590.

⁷⁶⁷ **Cumhuriyet**, 30.03.1969, No: 16044, s. 5.

kişilerde YTP'ye katılmışlardır.⁷⁶⁸ YTP'nin bu girişimi karşısında 15 Mayıs 1969 tarihinde siyasi özgürlüğüne kavuşan Celal Bayar, 22 Mayıs 1969 tarihinde YTP Genel Başkanı Yusuf Azizoğlu'na teşekkür ziyaretinde bulunmuştur.⁷⁶⁹

1969 Genel Seçimleri'nin yaklaşmasını fırsat bilen Yusuf Azizoğlu, ilk seçim turunu, memleketi olan Diyarbakır'a daha sonra aşiretlerin yoğun yaşadığı bölgelere yapacağını bildirdi.⁷⁷⁰ Seçim gezilerinden sonra Azizoğlu, illerdeki milletvekili aday listelerinin hazırlığına girişti. Genel Başkan Yusuf Azizoğlu memleketi Diyarbakır'dan Genel Başkan Yardımcısı Tahsin Banguoğlu ise İstanbul'dan aday olmuşlardır.⁷⁷¹ Kılıç Ali İstanbul'dan, Samet Ağaoğlu'nun eşi Neriman Ağaoğlu Balıkesir'den aday olurken aşiret reislerinden Ali Karahan memleketi Urfa'da, Görentaş Aşireti Reisi Muhlis Görentaş Van'dan, Seyfi Güneşten Mardin'den, Süleyman Arif Emre Adıyaman'dan aday olmuşlardır.⁷⁷²

Cumhuriyet gazetesinin seçimle ilgili yapmış olduğu anketlerde YTP'nin Diyarbakır'dan en 3 milletvekili çıkaracağını⁷⁷³, Erzurum'dan 2, Mardin'den 1 milletvekili ele edebileceğini⁷⁷⁴ belirtirken, Hakkâri'de ise Pinyaniş ve Ertuşî aşiretlerinin CHP ve AP'yi desteklediklerini ifade ederek diğer partilere şans vermemiştir.⁷⁷⁵ Tunceli ve Elazığ'da ise YTP'nin en az bir sandalye elde edeceği tahmin edilmekteydi.⁷⁷⁶ Gazetenin YTP adına Muş ve Bingöl için tahmini ise birer milletvekili çıkarabileceğiydi.⁷⁷⁷

12 Ekim 1969 tarihinde yapılan genel seçimler, genel olarak 1965 Genel Seçimleri'nin replikasıydı. Seçim AP ve CHP arasında geçmiş diğer partilerin ise genel olarak oyu oranları düştü. Seçimde en azından doğu için büyük beklentileri olan YTP geçen seçimde 19 olan sandalye sayısı 6'ya inerken, son bir çare olarak siyasi yasağı kalkan DP'lilerin ve Atatürk'ün yakın arkadaşlarının partiyeye önemli bir katkısı olmadığı görüldü. Hüseyin Balan öncülüğünde kurulan Birlik Partisi ise 8 milletvekiline sahip

⁷⁶⁸ M. Çolak, "Yeni Türkiye Partisi", s. 215.

⁷⁶⁹ **Cumhuriyet**, 15.05.1969, No: 16090, s. 7.

⁷⁷⁰ **Cumhuriyet**, 22.10.1968, No: 15860, s. 1.

⁷⁷¹ **Cumhuriyet**, 5.10.1968, No: 16203, s. 1.

⁷⁷² **Cumhuriyet**, 5.10.1968, No: 16203, s. 7.

⁷⁷³ **Cumhuriyet**, 27.10.1968, No: 16225, s. 5.

⁷⁷⁴ **Cumhuriyet**, 28.10.1968, No: 16226, s. 5.

⁷⁷⁵ **Cumhuriyet**, 29.10.1968, No: 16227, s. 5.

⁷⁷⁶ **Cumhuriyet**, 30.10.1968, No: 16228, s. 5.

⁷⁷⁷ **Cumhuriyet**, 31.10.1968, No: 16229, s. 5.

oldu. AP için yapılan bölünme ve oy miktarının ciddi bir şekilde azalacağı beklentileri karşılanmamış, tam tersine oy miktarı düşerken sandalye sayısı 240'tan 256'ya yükseldi. Ortanın solu sloganıyla seçimlere giren CHP'de ise 134 olan parlamenter sayısı 143'e yükseldi. Turhan Feyzioğlu Genel Başkanlığı'nda kurulan Güven Partisi⁷⁷⁸ ise 15 sandalye ile yetinti. Bir önceki seçimde yer alan CKMP ise siyasi arenadan çekildiği görüldü. 1965-1969 yılları arasında Meclis'e renklilik ve dış politikanın sorgulanması hususunda gösterdiği çabayla tanınan İP ise bu seçimde yara alan partilerindendir. Geçen seçimde 14 olan sandalye sayısı 2'ye düştü.

1969 Genel Seçimleri'nde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi için en önemli başarıyı AP ve CHP gerçekleştirmiştir. Doğuda aşiret reisleri sayesinde tutunacağı düşünülen YTP ise tam bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Bunun sebepleri, YTP'yi öne çıkaran siyasal tabanın diğer partilere taşınmasında aranılabilir. Zira iki siyasi parti olan AP ve CHP bu bölgelerde güçlü olabilecek aşiret reislerini aday göstermişlerdir. Mesela geçen seçimde YTP listesinden Ağrı'dan aday olan Kasım Küfrevi, bağımsız milletvekili adayı olarak seçilmiş daha sonra AP'ye geçmiştir.⁷⁷⁹ Şeyh Selahattin İnan'ın oğlu Zeynelabidin İnan Bitlis'ten, Ensariler'den Abdülatif Ensarioğlu Diyarbakır'dan, Septioğlu Aşireti'nden Ali Rıza Septioğlu Elazığ'dan, AP milletvekili olarak seçilmişlerdir. Turhan Feyzioğlu öncülüğünde ve sol eğilimli bir siyasi parti olan GP ise bölgede almış olduğu % 9,62 ile sahip olduğu sandalye ise sayısı 4'tür.

Bağımsızların bu seçimde gösterdiği başarı da takdire şayandır. Zira aşağıda verilen listeye göre toplam 14 ilde aldıkları oyların ortalaması yüzde 13,3 ve çıkardığı milletvekili sayısı ise 6'dır. Bağımsızların aldığı oy oranının bir önceki seçimde YTP'nin aldığı oy ortalamasına denk gelmesi ve bağımsız seçilen kişilerin aşiret reisi olması, bu oyların YTP'den gittiğinin göstergesi olarak nitelendirilebilir. Hakkâri'de Pinyaniş Aşireti Reisi Ahmet Zeydan ve Kanco Aşireti Reisi, XXIII. Dönem BDP milletvekili olan Ahmet Türk'ün abisi Abdürrahim Türk önce bağımsız seçilmiş daha sonra AP'ye katılmış, Urfa'dan da Şeyhanlıoğlu Aşireti Reisi Necmettin Cevheri, Karakeçili Aşireti Reisi Bahri Karakeçili, Melik Aşireti Reisi Vehbi Melik ve Van'dan Bruki Aşireti Reisi Kinyas Kartal AP'den seçilen aşiret reisi milletvekilleridir. CHP de AP'nin uygulamış olduğu stratejiyi doğu illeri için uyguladığı ve kısmen de başarılı

⁷⁷⁸ Güven Partisi bundan sonra GP olarak gösterilecektir.

⁷⁷⁹ TBMM Albümü 1920-2010, II, s. 904.

olduğu iddia edilebilir. Urfa'dan Binizeyd Aşireti'nden Necati Aksoy ise, aşiret lideri olarak seçilmiştir.

YTP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden çıkardığı milletvekillerine bakıldığında genelde aşiret reisi kökenli ya da bölgede sevilen sayılan kişilerden oluştuğu görülmektedir. Diyarbakır'dan Azizoğlu Aşireti Reisi Yusuf Azizoğlu, Mardin'den Hüverki veya Heverki Aşireti⁷⁸⁰ Reisi Seyfi Güneşten, Muş'tan Ağaoğlu Aşireti Reisi Nimet Ağaoğlu, Siirt'in Erüh İlçesi'nde yoğun olarak yaşayan Oran Aşireti Reisi Selahattin Oran YTP listesinden seçime girip milletvekili olmaya hak kazanan aşiret reisleridir.

1969 Genel Seçim Sonuçları(Türkiye Geneli)		
	Oran	Çıkarmış Olduğu Milletvekili
Siyasi Partiler		
AP	46,53	256
CHP	27,36	143
MP	6,57	15
Bağımsızlar	5,62	13
MP	3,22	6
MHP	3,02	1
BP	2,8	8
TİP	2,68	2
YTP	2,17	6
TOPLAM	100	450

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 1969 Genel Seçim Sonuçları

ALDIĞI OY ORANI VE ÇIKARDIĞI MİLLETVEKİLİ SAYISI											
İLLER	SİYASİ PARTİLER										
	AP	CHP	GP	YTP	MP	BAĞ	AP	CHP	GP	BAĞ	YTP
ADİYAMAN	28,0	31,1	2,06	5,2	0,4	21,6	2	1	0	1	0
AĞRI	36,1	26,0	31,1	0,5	3,00	0,00	1	1	1	0	0
BİNGÖL	14,2	12,2	7,04	22,4	0,2	42,13	0	0	0	1	1

⁷⁸⁰ Hüverki aşireti, Mardin'in Midyat ile Nusaybin ilçelerinde yoğun olarak yaşayan ve Suriye'deki Hacooğulları ile akrabalıkları bulunan bir aşirettir. **Aşiretler Raporu**, s. 235.

BİTLİS	42,1	32,2	1,69	23,3	0,0	0,00	1	1	0	0	0
DİYARBAKIR	35,4	7,29	3,2	26,6	7,93	16,36	4	0	0	1	2
ERZURUM	55,7	21,9	6,95	7,43	3,51	0,00	7	2	0	0	0
ERZİNCAN	42,2	30,3	13,3	0,67	1,09	3,63	2	2	0	0	0
HAKKÂRİ	27,7	33,8	36,7	0,23	0,00	0,00	0	0	1	0	0
KARS	43,1	33,2	3,97	2,42	1,64	1,7	5	4	0	0	0
MARDİN	27,8	12,0	8,03	12,06	0,69	39,0	2	1	0	2	1
SİİRT	25,3	18,5	15,6	24,19	0,54	14,6	1	1	1	0	1
ŞANLIURFA	43,5	22,4	8,17	9,4	0,82	13,4	4	2	0	0	0
TUNCELİ	23,3	18,8	1,08	14,92	0,51	17,56	1	1	0	0	1
VAN	27,24	10,39	23,62	12,12	0,00	16,04	2	0	1	1	0

12 Ekim 1969 Genel Seçim sonuçları sonrası YTP için artık tehlike çanlarının çalmaya başladığı zamandır. 1961’de kurulan YTP’nin gün geçtikçe kan kaybetmesi parti içi disiplininin de bozulmasını beraberinde getirdi. Son bir çabayla partiyi ayakta tutmaya ve eski günlerine ulaştırmaya çalışan Yusuf Azizoğlu’nun bu konuda başarısız olması parti içi huzursuzluğunu ortaya çıkardı. Partiyi ayaklandırmak adına yapılan değerlendirmeler akabinde, partinin adının değiştirilmesi hususunda çalışmalar yapılmış, ancak bu konuda somut bir adım atılamamıştır.⁷⁸¹ Seçimin galibi olan AP Reisi Süleyman Demirel’in, doğu milletvekillerini kendi partisinde toplamak için çalışma başlattı. İlk olarak parti içinde çatırdama yaşayan YTP’nin Siirt Milletvekili Selahattin Oran’ın AP’ye katılması için ikna yolunun benimsendiğine dair haberler basında yer almaya başladı.⁷⁸² Azizoğlu bu durumu AP’nin çoğunluk sağlamak için çirkin bir kampanya olduğunu belirterek AP Genel Başkanı Demirel’i eleştirmiştir.⁷⁸³

AP’nin hükümeti kurmak için başlatmış olduğu milletvekili çalışmaları sonucunda YTP Bingöl Milletvekili Mehmet Bilgin, Muş Milletvekili Nimet Ağaoğlu, Siirt Milletvekili Selahattin Oran, AP’ye geçmişlerdir.⁷⁸⁴ Üç milletvekilinin AP’de siyasete devam etmek istemeleri sonucu zaten sandalye sayısı altı olan YTP’yi iyice zor duruma düşürmüştür. Bu durum üzerine toplanan YTP genel kurulunda genel başkan

⁷⁸¹ **Cumhuriyet**, 19.01.1970, No: 16337, s. 1.

⁷⁸² **Cumhuriyet**, 21.02.1970, No: 16367, s. 7.

⁷⁸³ **Cumhuriyet**, 21.02.1970, No: 16367, s. 1.

⁷⁸⁴ **Cumhuriyet**, 27.02.1970, No: 16373, s. 7.

Yusuf Azizoğlu 1 Mart 1970 tarihinde istifa ettiğini açıklamıştır.⁷⁸⁵ Azizoğlu basına yaptığı açıklamada istifa sebebi olarak, 12 Ekim 1969 Genel Seçimleri'nden alınan kötü sonuçlar ve sağlık durumunun iyi olmaması olarak göstermiştir.⁷⁸⁶ Gerçekten de Azizoğlu görevi bırakmasının akabinde 2 Mayıs 1970'de yaşamını yitirmiştir.⁷⁸⁷

Azizoğlu'nun görevi bırakmasından sonra 2 Mart 1970 günü toplanan genel kurul almış olduğu kararla genel başkanlığa Hasan Tahsin Bagoğlu'nu getirmiştir.⁷⁸⁸ Ancak bu da YTP'deki çözülmeyi engelleyememiş, birçok teşkilatın yeni kurulan Milli Nizam Partisi'ne katılması üzerine bir varlık gösteremeyen YTP, 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimlere girmeden 19 Mart 1973 tarihinde siyasal yaşamdan çekilmiştir.⁷⁸⁹

9-1973-1980 Yılları Arasında Türkiye'de Aşiret Siyaset İlişkisi

1973-1980 yılları arasına damga vuran esas gelişme, dönemin Genelkurmay'ının Başbakan Süleyman Demirel'e ülkede anarşinin sonlandırılması, aksi takdirde ordunun anayasal görevini yerine getireceğini belirtmesi üzerine yaşanan olaylar silsilesidir.⁷⁹⁰ 12 Mart 1971 tarihinde Genelkurmayın vermiş olduğu muhtıra sonrası Başbakan Süleyman Demirel istifa etti.⁷⁹¹ Demirel'in istifası sonrası Nihat Erim tarafından kurulan hükümetleri dönemleri başladı. Bu dönem 1973 yılına kadar devam etti. 12 Mart Muhtırası Türk siyasal hayatında birçok sağ-sol fraksiyonun ortaya çıktığı dönem oldu. Türkiye'de ortanın solu kavramını iyi kullanan CHP, 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimlerde, oyların yüzde 33,3'ünü alarak birinci parti oldu. Ancak 185 milletvekiline sahip olan CHP, tek başına hükümeti kurma görevini elde edemedi. AP ise oyların yüzde 29,2'sini alarak 149 milletvekili çıkardı.⁷⁹²

Bu seçim, aşiret liderleri için de bir dönüm noktası oldu. Çünkü 1950-1960 ve 1960-1970 yılları arasında DP, AP, YTP arasında gidip gelen aşiret liderleri, özellikle 1957 Genel Seçimleri'yle birlikte CHP ile birlikte hareket etmeye başladı. 1973 Genel Seçimleri sonrası muhafazakâr parti konumunda olan Milli Selamet Partisi'ne aşiret

⁷⁸⁵ **Cumhuriyet**, 01.03.1970, No: 16375, s. 1.

⁷⁸⁶ **Cumhuriyet**, 01.03.1970, No: 16375, s. 7.

⁷⁸⁷ **Cumhuriyet**, 02.05.1970, No: 16437, s. 7.

⁷⁸⁸ M. K. Kaynar, **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, s. 132.

⁷⁸⁹ M. K. Kaynar, **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, s. 133.

⁷⁹⁰ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 18.

⁷⁹¹ Metin Heper-NurBilge Crisis, **Historical Dictionary Of Turkey**, The Scarecrow Press, UK, 2009, s. 35.

⁷⁹² Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 189.

reislerinin teveccühleri oldu. Bu çalışmanın öznesi olan aşiret-siyaset ilişkisi bağlamındaki aşiret liderleri, yeni dönemde birçok siyasi parti de yer almaya başladıkları görülmektedir. Bu olgu, kendisini 1973 yılındaki genel seçimlerde de gösterdi.

1973 Genel Seçimleri'nde Adıyaman'da, Cumhuriyet'in ilk milletvekillerinden Reşit Ağa'nın torunu, milletvekili Sait Açar'ın oğlu Halil Açar, AP sıralarından, Ağrı'da ise Eski Bakanlardan Celal Yardımcı'nın oğlu Mir Bahattin Yardımcı MSP listesinden, Bingöl'de Abidin İnan AP'den, Kavi Aşireti ve Şeyh Sait'in torunlarından Mehmet Fuat Fırat, MSP listelerinden Erzurum milletvekili olarak Meclise girdi. Diyarbakır'da ise CHP'nin büyük bir ağırlığı bulunmaktadır. Aşiret reisleri olarak Hasan Değer, Mahmut Uyanık, eski YTP Milletvekili Recai İskenderoğlu, Bahattin Karakoç CHP listelerinden, Abdüllatif Ensarioğlu ise AP Diyarbakır parlamenti olarak seçilmişlerdir. Van'da Ertuşi Aşireti Lideri Kinyas Kartal AP'den, Bedirhanoğlu Aşireti'nden İhsan Bedirhanoğlu CHP'den, Kanco Aşireti Lideri Ahmet Türk CHP'den milletvekili olmaya hak kazanırken, Urfa'da ise Bucak Aşireti Lideri Mehmet Celal Bucak, Şeyhanlı Aşireti Lideri Necmettin Cevheri ve Milli Aşireti Lideri Halil Milli AP'den, Öncel Aşireti Reisi Abdülkadir Öncel MSP'den, Paydaş Aşireti Reisi Halil Paydaş ise CHP sıralarından milletvekili oldular. 1973 Genel Seçimleri'nin Doğu ve Güneydoğu açısından kazananı ise CHP olmuştur.

1973 Genel Seçimleri sonrası CHP ve MSP 10 ay sürecek olan koalisyon hükümetini oluşturdular. Bu dönemin en önemli olayı 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs Harekâtı'dır. Oluşturulan CHP ve MSP koalisyonu, yeteri destek bulamayınca, Süleyman Demirel liderliğinde AP-MSP-MHP'den oluşan Milliyetçi Cephe adı verilen hükümet kuruldu. Milliyetçi Cephe Hükümet, kendisinden bekleneni karşılayamadığı gibi, yaşanan büyük ekonomik kriz ve anarşimizin yayılmasının etkisiyle büyük yaralar aldı.

1977 Genel Seçimleri'nde oyların yüzde 41,4'ünü alan CHP 213 milletvekili, oyların yüzde 36,8'ini alan AP 189 milletvekili, oyların yüzde 8'ini alan MSP 24 milletvekili, oyların yüzde 6'sını alan MHP ise 16 milletvekili kazandı.⁷⁹³ Doğu ve Güneydoğu açısından ise durum farklı değildi. CHP, Adıyaman, Diyarbakır, Elazığ,

⁷⁹³ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 197.

Gaziantep, Şanlıurfa gibi şehirlerde birinci parti konumundayken, AP ise Bitlis, Bingöl, Van, Hakkâri gibi yerlerde CHP'nin önünde yer aldı. Bir önceki dönemde Adıyaman'dan milletvekili seçilen Halil Açar AP listelerinden tekrar seçilirken, Abidin İnan, Mehmet Sait Göker Bingöl'ün AP milletvekilliği kazanan kişilerdir. Diğer bölgelerde de bir önceki dönemde milletvekili seçilen kişiler tekrardan milletvekili olmayı başardı. Diyarbakır'da Yusuf Azizoğlu'nun oğlu Mehmet Azizoğlu CHP'den, Abdüllatif Ensarioğlu AP'den milletvekili oldu. Elazığ'da, Ali Rıza Septioğlu bağımsız olarak milletvekili olarak seçilirken, Malatya'da ise Rışvanlı Aşireti'nden Turan Fırat CHP'den, Ahmet Türk Mardin'de CHP'den, Urfa'da Mehmet Celal Bucak ve Necmettin Cevheri AP'den, Ahmet Melik ve Celal Paydaş ise CHP'den milletvekili seçildiler. 1977 Genel Seçimleri'ne göre Van'da ise Bedirhan Aşireti'nden İhsan Bedirhanoglu ile Ertuşi Aşireti'nden Kinyas Kartal AP'den milletvekili oldular.

1973 ile 1977 genel seçimleri için yapılabilecek en doğru yorum; aşiret-siyaset ilişkisinin bu dönemler arasında devam ettiği gerçeğiydi. Bu süreçte dikkat çeken en önemli olgu, milletvekilliğinin aşiret reisleri açısından bir meslek olarak görülmesiydi. Çünkü bu seçimlerde milletvekili olan kişilerin, daha önceki seçimlerde, babaları da milletvekilliği yaptığı bilinmektedir.

1977 Genel Seçimleri'nden sonra Süleyman Demirel'in öncülüğünde, II. Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükümeti meydana getirildi. Ancak Milliyetçi Cephe Hükümeti, beklentileri karşılayamaması ve bu süreçte artan kaos ile yaşanan ekonomik kriz, bu cephenin yıkılışını beraberinde getirdi. Bunun üzerine CHP, diğer partilerden almış olduğu milletvekilleriyle birlikte tek başına hükümeti kurma görevini aldı. AP döneminde başlayan ve CHP Hükümeti döneminde de devam eden, kaos ve anarşi öyle bir noktaya geldi ki her an Türk Silahlı kuvvetlerinin, darbe yapacağı söylentileri yayılmaya başladı. Bülent Ecevit'in kurmuş olduğu azınlık hükümeti, bu koşullar altında daha fazla hükümeti tutunamadı ve 1979'un son baharında Demirel tekrardan hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu dönemde ülkede yaşanan sorunlar artarak devam etmekteydi. Bu koşullar altında 12 Eylül 1980 günü Türk Silahlı Kuvvetleri, artan siyasi çalkantılar, ekonomik zorlukların halkı sıkıntıya düşürmesi ve en önemli siyasi istikrarı sağlama adına, durumdan vazife çıkararak, yönetime el koyduğunu ilan etti.⁷⁹⁴ Bu koşullar açısından aşiret yapılanmasında ve aşiretçiliğin fraksiyonlarında da

⁷⁹⁴ W. Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, s. 206.

bir değişim yaşandı. Bilhassa sol-sağ odaklı ideolojiler çerçevesinde şekillenen düşünsel ayrılıklar, siyasi Kürtçülük hareketinin oluşmasına katkıda bulunduğu gibi aşiret yapılanmasına karşı bir tutum oluşturdu. Bu tutum günümüze kadar varlığını devam ettirdiği görölmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AŞİRETLER, SOSYAL VE SİYASAL GERÇEKLER

A-Aşiretlerin Güçlü Olmasının Altında Yatan Sebepler

1-Mekanik Dayanışma

Toplumsal olguların açıklanmasında kullanılan ibarelerden biri olan mekanik dayanışma, ilkel toplumlarda öne çıkan ve insani ilişkilerin iç içe geçtiği, geçim kaynaklarının tarım veya hayvancılıkla karşılandığı, yaşam minvallerinde ise gelenek statüsünün ön planda olduğu toplum modelidir.⁷⁹⁵ Toplum bilimcisi Emile Durkheim tarafından ilkel toplumlardaki düzenin açıklanması için kullanılan mekanik dayanışma cemiyet tipi, ilkçağ Avrupa'sında modern imparatorlukların yıkılmasına müteakip ortaya çıkan derebeylik sisteminin ürünü olan feodal bey ve köylüler arasındaki ilişkinin açıklanması için kullanılmıştır. Bu model, varlığını kendisini ön plana çıkaran üç temel unsura borçludur. İlki dış tehditlerin sonucu bireyler de oluşan biz duygusu. İkincisi cemaat hayatının yüzlerce sene nesilden nesile aktarıldığı kültür, örf ve adetler. Sonuncu ise cemiyet hayatında yer alan bireyler arasındaki iktidar savaşının olmaması ve babadan oğula geçtiği varsayılan ilahi bir gücün hâkimiyetini tanımış olmalarıdır.⁷⁹⁶ Bu üç sentezin bir arada bulunması mekanik dayanışma sisteminin ruhunu temsil etmektedir.

Sistemin korunması için zorlayıcı ve düzenleyici yaptırımların uygulandığı mekanik dayanışma toplum modelinde, esas olan en yüksek algı, kolektif bilincinin sağlanmış olmasıdır. Bireysel özgürlüğün kısıtlandığı daha da genelde insanları birbirine bağlayan temel aygıtın hukuk niteliğinde olan ananelerin ön planda olduğu bu model, Türkiye'deki aşiret sisteminin açıklanmasında ve gücünü korumasında kullanılabilecek bir terim olarak değerlendirilir.

Durkheim'in deyimiyle, benzeşme dayanışma adıyla bu sistemin merkezinde yer alan ananeler, toplumun doğasına ilişkin temel dinamiği oluşturduğu gibi, kökleri açısından da geçmişle olan bağlantısını ortaya çıkardığını ifade etmek gerekir.⁷⁹⁷

⁷⁹⁵ Halil İbrahim Bahar, **Sosyoloji**, Usak Yayınları, Ankara, 2009, s. 38.

⁷⁹⁶ Ali Bulaç, **Din-Kent ve Cemaat, Fethullah Gülen Örneği**, Ufuk Kitap, İstanbul, 2008, 43.

⁷⁹⁷ Korkut Tuna, "Ziya Gökalp'in Milli Sosyolojisi Anlayışı", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırma Merkezi Sosyoloji Konferansları Dergisi**, XXI, İstanbul, 1986, s. 54.

Mekanik dayanışma da öne çıkan bir diğer faktör de biz duygusunun ben duygundan daha önce gelmesidir.⁷⁹⁸ Geleneksel toplumları bir arada tutmaya yarayan biz duygusu, bireyselliğin aşiret yapıları içinde, kenetlenme açısından değerlendirildiği zaman, kişisel ve egoist yaklaşımların önüne geçtiği görülmektedir. Tüm bunlara binaen biz duygusu aşiret üyeleri arasında iş bölümünü ortadan kaldırmamakta, aşiret üyeleri arasında muhtemel bir kast sistemini de engellemektedir.⁷⁹⁹

Göçebe ya da meskûn olarak yaşamını idame ettiren aşiretlerin var olmasının dayanağı olan tesanüt duygusu, onların kitle halinde yaşamasını sağlayan temel faktörlerden biridir.⁸⁰⁰ Tesanüt ilkesini ön plana çıkaran kan bağına dayalı akrabalıklar, aşiret sistemini bir arada tutan önemli bir argümandır. Bu argümanın var olması aşiretlerin güçlü olmasını kolaylaştıran ana yapı olarak belirtilebilir. Her ne kadar aşiretlerin birçoğunun yerleşik hayata geçtiği için, aşiretlerin kan bağına dayalı olarak gelenekselliği yitirmesi beklenirken, yerleşik hayatın getirmiş olduğu bir takım zorluklar onları bir arada tutmasına yardım etmiştir.⁸⁰¹ Zira yerleşik hayatta, aşiret üyeleri arasında bağlılığın azalmasını ön plana çıkaracak ekonomik, sosyal ve dini olgular, fazlasıyla mevcuttu. Mamafih, aşiret reisi, üyelerini hiyerarşik bir düzende tutmasını sağlayacak olguları kendi lehine çevirmesi aşiret yapısının ayakta kalmasına katkıda bulunmuştur.

Aşiretlerin varlığını devam ettirmesini sağlayan en önemli faktör olan mekanik dayanışmada, aşiret üyelerinin korunması ve kollanması esastır. Bunda amaç aşiretlerin dağılmasını önlemek, kolektiflik ruhunu üst düzey bir şekilde yaşamak ve Bruinessen'in de ifade ettiği gibi aşiret üyeleri arasında kan bağının sürdürülmesini sağlamaktır.⁸⁰² Diğer taraftan aşiretler arasındaki çatışmalar ittifak esasına dayalı bir tesanütün var olmasının önemli bir etkenidir. Çünkü aşiretlerde hâkim olan şan, şeref, şöhret gibi temel değerlerin, bu çatışmalarda ön plana çıktığı gerçeği ve yarattığı maddi ve psikolojik üstünlük, aşiret üyeleri arasındaki dayanışma ruhunu daha artırır. Bunun yanında kolektiflik ruhunu öne çıkaran unsurlardan taziye, düğün ve nevroz gibi sosyal

⁷⁹⁸ Raymond Aron, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s. 256.

⁷⁹⁹ A. Bulaç, **Din-Kent ve Cemaat, Fethullah Gülen Örneği**, s. 43.

⁸⁰⁰ Orhan Türkoğan, **Türkiye'de Köy Sosyolojisi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 643.

⁸⁰¹ Fatih Türe, "Medeniyet ve Savaş", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, S. XX, Bahar 2008, s. 196.

⁸⁰² M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 105.

birliktelik aşiret üyelerini bir arada tutan önemli faktörler arasında yer almaktadır.⁸⁰³ Bu gibi geleneklerde aşiret üyeleri birbirinin sevincini ya da üzüntülerini paylaşması aşiret birlikteliği açısından önem taşımaktadır.

Mekanik dayanışmayı ön plana çıkaran bir diğer ise husus aşiretlerin sahip olduğu şanla şerefle bezenmiş aşiret kahramanlık hikayeleridir. Bu tür kahramanlık hikâyeleri aşiretlerin diğer aşiretler karşısında tarihsel üstünlük sağladığından, bu hikâyelerin aşiret üyelerini bir arada tuttuğuna olan inançları nedeniyle onları özenle korunmasına dikkat edilir.⁸⁰⁴

Mekanik dayanışmanın ortak paydasında yer alan bir diğer unsur toprak bütünlüğüdür. Kürt aşiretleri arasındaki bütünlük Arap aşiretlerinde kan bağına dayalıyken, Kürt aşiretlerinde ise toprak bütünlüğü daha önemlidir.⁸⁰⁵ Toprağa dayalı bağılı olarak yaşayan aşiret üyeleri feodal beylerin özel mülkiyetinde çalışırlardı. Bu durum aşiret üyelerinin toplu halde bulunmasını gerektirdiğinden bir bölünme söz konusu olmazdı.⁸⁰⁶ Diğer taraftan köy ağalarının ya da aşiret reislerinin elindeki topraklar, aşiret üyeleri tarafından işlenir, ağa veya reisin köylülere mahsul üzerinden vereceği ürün köylülerin yaşam kaynağı niteliğindedir. Bu yüzden toprağın bölünmemesi ilkesinden hareketle aşiretin güçlü olmasının temelinde önemli bir paradigmadır.

Bir toplumsal bütünlük olan aşiretlerdeki dayanışma duygusunun temelinde etkili olan hususlardan biri de din ögesidir. Zira Kürt aşiretlerinin dini temayüllerinde öne çıkan toplumsal ve dinsel hayatın önemli figüranı olan şeyhler, Kürt aşiretleri arasında kutsiyeti olan bir kişilik olarak bilinmektedir. Ruhani bir reis olan şeyhler, aşiretlere sağladıkları üstünlük veya itibarın yanında, karizmatik kişilikleri sayesinde aşiretler arası ilişkilerin düzenlenmesi ve aşiret yapısının bütünlük kazanmasında etkili bir otoritedir.⁸⁰⁷ Örneğin II. Abdülhamid döneminde Şeyh Ubeydullah, hem aşiret reisi hem de şeyhliği sayesinde, isyana kalkıştığı vakit birçok aşiretin desteğini sağladığı gibi kendi aşireti arasında da beraberliği sağlamasıyla bilinmektedir.

⁸⁰³ V. Minorsky-T. Bois-D.N. M. Kenzie, **Kürtler ve Kürdistan**, s. 153-157.

⁸⁰⁴ Şevket Ökten, "İktidarın Sosyolojik Kimliği: Aşiretlerde İktidarın Biçimi ve Kaynakları", **Sosyoloji Araştırmalar Dergisi**, XIII, S. II, 2010, s. 195-196.

⁸⁰⁵ D. McDowall, **Kürtler**, s. 35.

⁸⁰⁶ A. Qasimlo, **Kürtler ve Kürdistan**, s. 128-129.

⁸⁰⁷ W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, s. 99-101.

Aşireti bir arada tutan mekanik dayanışma örneklerinden biri de kan davalarıdır. Aşiret her olayda bir bütünü ifade ettiği için bütünün içindeki herkes hemen her durumdan sorumludur. Bundan ötürü birimiz hepimiz için mantalitesi zihinlerdeki hükmünü devam ettirmektedir.⁸⁰⁸ Kan davasına bulaşmış iki aşiretten öldürme sırası hangi aşiretteyse, o aşiretin ileri gelenleri aşiret reisi öncülünde toplanır ve buluş çağının altındaki bir erkek çocuk seçilir ve bu çocuktan karşı taraftan birisinin öldürülmesi talep edilir. Böylece çocuk, aşiretin namusunu kurtarmak maksadıyla harekete geçer ve eylemini fiiliyata döker. Bunun üzerine aşiret reisi de bir bütün olarak çocuğa ve ailesine bir ömür boyu sahip çıkar.⁸⁰⁹ Bu durum aşiret reisinin aşiret arasında bağlılığın ve biz duygusunu gelişmesi açısından önem verdiği konuların başında gelmektedir.

Mekanik dayanışmanın aşiret reisine duygusal bağlılığını ön plan çıkardığı da bilinen bir gerçektir. Özellikle seçmen davranışlarını inceleyen siyaset sosyologlarına göre seçim dönemlerinde seçmen tercihinin bir sosyal örgütlenme biçimi olan aşiretlerdeki yansımasının mekanik dayanışma ile birlikte tebarüz ettiği ve duygusal olarak aşiret reisinin isteği ölçüsünde oy kullandığı tespit edilmiştir.⁸¹⁰ Kişileri buna iten davranışı siyaset sosyoloğu Musa Taşdelen kişilerin barınma, sınıf üyeliği sebebiyle söndürülen yalnızlık duygusu olarak açıklamaktadır.⁸¹¹

Emile Durkheim tarafından ortaya atılan mekanik dayanışma modeli, aşiretleri bir arada tutan bir yapı olarak arz edildiği görülmektedir. Bu yapının oluşmasında aidiyet duygusu, kolektif bir hissin uyandırılması ve dini, ekonomik sosyal gibi bir takım getirilerinin olması da mekanik dayanışma tipinin aşiretlerin güçlü olmasını sağlayan önemli faktörler olarak değerlendirilebilir. Tüm bunların yanında ben duygusunun yitirmiş ya da yitirilmiş olması da aşiretler açısından dayanışma güdüsünün ön planda tutulması sağlanarak aşiretlerin günümüze kadar varlıklarını sürdürmelerine yardımcı olduğu söylenilebilir.

⁸⁰⁸ Safiye Ateş Durç, **Türkiye’de Aşiret Siyaset İlişkisi: Metinan Aşireti Örneği**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s. 86.

⁸⁰⁹ S. A. Durç, **Türkiye’de Aşiret Siyaset İlişkisi: Metinan Aşireti Örneği**, s. 87.

⁸¹⁰ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 228-229.

⁸¹¹ Musa Taşdelen, **Siyaset Sosyolojisi**, Kocav Yayınları, İstanbul, 2011, s. 172.

2-Statünün Aktarımı veya Aşiret Reisi

Bireyler arasında kişinin sahip olduğu statünün veya itibarının diğer bireyler arasında paylaşılması⁸¹² demek olan statü aktarımı aşiret geleneğinin güçlü yanlarını ön plana çıkarabilecek önemli bir kavramdır. Statü, bireyin hak ve yükümlülüklerini belirtirken, rol ise bunun gereklerini ortaya koymaktadır.⁸¹³ Statüde amaç, hem psikolojik hem de ekonomik üstünlük sağlamaktır. Bunun elde edilmesinin tek yolu güçlü bir akrabalık ilişkileri ve bu bağı yönlendirebilen güçlü bir reis. Aşiret şemasının başındaki reis, yukarıda belirtilen hususların sağlanmasında bir numaralı aktördür. Çünkü güçlü aşiret, güçlü reisten geçer döngüsü, aşireti en temel mantığı içerisinde yer almaktadır. Şevket Ökten, aşiret reisinin statü aktarımıyla ilgili olarak rolünü şöyle açıklamıştır:

*“Aşiret reisinin hem aşiret içinde ve hem de diğer aşiretler karşısındaki gücü konusunda, Reisin kişisel özellikleri, sahip olduğu statüler belirleyici olmaktadır. Başka bir deyişle, itaat ve üstlük ilişkileri bireylerin sahip olduğu genel statüleri ekseninde belirlenmektedir. Dolayısıyla kişinin sahip olacağı iktidar, büyük oranda bu konumu elinde tutan kişiye bağlı olarak değişiklik gösterir.”*⁸¹⁴

Aşiret reisliği statüsü, babadan oğula geçen ağa veya reis gibi unvanları kullanan feodal düzenin yansıması olan bu kişiler soyluluklarıyla ve ekonomik üstünlüklere sahip olması yönüyle bilinmektedirler.⁸¹⁵ Aşiret reisinin toplum içerisindeki saygınlığı sadece ekonomik ve soylulukla açıklanamaz, bunun yanında otoriter yapısı, dinsel ruhani üstünlüğü de meşruiyetine katkı sağlamıştır.⁸¹⁶

Aşiret reisinin sahip olduğu iç yönetim, yargı ve ekonomik üstünlük aşiret üyeleri açısından paylaşılmaz bir hak olarak görülürdü.⁸¹⁷ Üyelere göre bu hakkı veren ilahın kendisiydi, bu yüzden bu konuda tartışma yaşanmaması beklenilemezdi. Ancak ilah, aşiret reisine bu ödev ve sorumlulukları verirken, yönettiği aşiretine de karşı bazı ödevleri olduğunu hatırlatırdı. Bunlar koruma-kollama, barındırma, bağışlama, adaletli

⁸¹² H. İ. Bahar, **Sosyoloji**, s. 194-195.

⁸¹³ Veysel Bozkurt, **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2011, s. 147.

⁸¹⁴ Ş. Ökten, “İktidarın Sosyolojik Kimliği: Aşiretlerde İktidarın Biçimi ve Kaynakları”, s. 193.

⁸¹⁵ W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, s. 58.

⁸¹⁶ Bernard Lewis, **Orta Doğu**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2005, s. 64.

⁸¹⁷ Muzaffer İlhan Erdost, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Mülkiyet İlişkileri**, Onur Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 205.

olma gibi.⁸¹⁸ Diğer taraftan aşiret reisinin gücü, Ernest Gellner'in tabirinde kendisini bulan devletimsi yaklaşımın ürünü olarak kalıcı ve otoriter bir tavırda takınması, aşiret üyeleri açısından hoş görülen bir tutumdur.⁸¹⁹

Aşiret reisinin meşruiyet gücünün, hükümet tarafından tanınması veya sahip olduğu insan gücü ve ekonomik üstünlüğüne göre sınıflandırılırdı.⁸²⁰ Yani cemaatin devletle sağlıklı bir iletişim kurmasında aşiret lideri, önem taşırdı lider, devletle kendi aşireti arasındaki bağı sağlarken, karşılıklı ilişkilerin düzenlenmesinde de birinci dereceden araçtı.⁸²¹ Aşiret reisinin doğarken üzerine yüklendiği yetkin olma misyonu, devletin idari mekanizma karşısında temsil etme hakkını da sağlamıştır.⁸²² Bu gücün pekişmesi ister istemez meşru güç olan devlet ile aşiret reisi arasında oluşabilecek bir ilişkinin de temsiliyetini ortaya koymaktadır.

Aşiret ağasının otoritesinin tezahürü olan aşiret içi disiplin ve birleştirici nosyonu aşiret toplumunun yaşayabilmesinin en önemli unsurlarıdır.⁸²³ Zira aşiret içi disiplin ve birleştirici nosyon aşireti akrabalık ilişkileri ve örf adet, gelenek gibi ananelerin ayakta kalmasının tek şartıydı.⁸²⁴ Aşiret reisinin sorumlu olduğu aşiret üyelerinin tutum ve davranışları aşiret içi disiplinle sağlanırdı. Yani denilebilir ki tek söz sahibi aşiret reisidir. Naşit Hakkı Bey, "*Derebeyi ve Dersim*" adlı eserini kaleme alırken aşiret ağaları hakkındaki şu tespiti aslında durumu özetlemeye yetebilir:

*"Yegane hak sahibi beydir. Din kaideleri, imamların içtihatları, kadıların hükümleri, padişah fermanları ve Kanunu Esasi; yalnız onun için, yalnız bey için hak tanımıştır. Zannetmeyiniz ki bu da mutlaktır. Hayır, yağma yok efendiler, merkezdeki beyin himayesine mazhar olmayan bey de olsa ağa da olsa hak sahibi olamaz. Hak sahibi olmanın şartı, merkezde devlet nüfuz ve kudretini elinde oynatan ve ona hükmeden beyin adamı olmaktır. Bu beyi doyurmayan, ona haraç vermeyen; ağanın, beyin akıbeti hüsrandır."*⁸²⁵

⁸¹⁸ Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 33.

⁸¹⁹ N. Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, s. 32-33.

⁸²⁰ D. McDowall, **Kürtler**, s. 40.

⁸²¹ Kemal H. Karpat, **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm**, İmge Kitapevi, Ankara, 2003, s. 296.

⁸²² D. McDowall, **Kürtler**, s. 41.

⁸²³ Heckmann, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, s. 166.

⁸²⁴ D. McDowall, **Kürtler**, s. 41.

⁸²⁵ Naşit Hakkı Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 16.

Aşiret reisinin sahip olduğu statüde bazen birden fazla rol alması kaçınılmaz olabilir.⁸²⁶ Bunlardan biri de aşiret reisinin güdümünde olan bir diğer faaliyet alanı olarak, başkanlığını kendisinin yaptığı divanlar veya aşiret meclisleriydi. Bu meclislerde, savaş, barış, kan davası, siyasi eğilim ve ekonomik faaliyetler görüşülür ve karara bağlanırdı.⁸²⁷ Bu kararlar kesin olmakla beraber bir istisna aşiret reisi istediği zaman bu kararı değiştirebilirdi. Frederick Millingen aşiret reisinin gücünü şöyle açıklamaktadır:

*“Aşiret reisi sıkı bir despottur. Otoritesinin sınırı yoktur. Beğendiği birini zengin edebilir, kızdığı birini cezalandırır, çok kızarsa o kişinin öldürülmesine bile karar verebilir.”*⁸²⁸ Millingen’in de bahsettiği aşiret reisinin ciddi manada bir otoriteye sahip olduğunu göstermektedir.

Kendisi de bir aşiret reisi olan Kinyas Kartal, kaleme aldığı anılarında aşiret reisinin gücünü ve tanımını şöyle yapmaktadır:

*“Benim aşiretim 300-400.000 kişilik nüfusa sahiptir. Bunların her birisi bir başka aileye gelin verdi veya gelin aldı. Hısum akrabalarım Türkiye’de çeşitli illere dağıldı. Yerleşme hürriyetlerini istedikleri gibi kullandılar. Türkiye’ye olan bağlılıklarını da asla kaybetmediler. Vatanımızı, milletimizi sevip, bağlılık ve inancımızı her gün yeniden ispatlamaya çalıştık. Bunca yıldır. Türkiye’imizde Türklüğümüzü gururla, sevgiyle, inançla sürdürmeye devam edeceğiz. Onun için aşiretleri iyi incelemek lâzım. Hem aşiretlerin yakın geçmişini iyi bilmek ve hem de aşiret içi yapıyı iyi bilmek gerekir. Aşiret reisliği dededen babadan kalma bir müessesedir. Sevgi ve saygıya dayanır. Ne yazılı kanunu ne de yazılı nizamı vardır. Kurallar ile yönetilir. Seversen, sevilirsin. Geçimsizlikleri, anlaşmazlıkları gidermek aşiret reisinin görev alanına girer.”*⁸²⁹

Yukarıda da belirtildiği üzere aşiret reisinin haiz olduğu özellikler aşiret üyelerine statünün aktarılması şeklinde itibar kazandırabilir. Eğer aşiret güçlü ve zengin

⁸²⁶ V. Bozkurt, **Değişen Dünyada Sosyoloji**, s. 148.

⁸²⁷ Süleyman Sabri Paşa, **Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler**, Haz: Gamze Gayeoglu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982, s. 85-86.

⁸²⁸ Major Frederick Millingen, **Kürtler Arasında Doğal Yaşam**, Çev. Nuray Mestçi, Doz Yayınları, İstanbul, 1998, s. 171.

⁸²⁹ Kinyas Kartal, **Erivan’dan Van’a Hatıralarım**, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1987, s. 8-9.

ise bu durum diğer aşiretlerin toplumsal boyutta geniş bir biçimde nüfuz alanı doğuracağından o aşirete saygı duymasını beraberinde getirecektir.⁸³⁰ Diğer taraftan eğer aşiret reisi hükümetle kurmuş olduğu diyalog sayesinde devlet nezdinde bir takım ayrıcalıklar elde etmişse, bu ayrıcalıkların aşiret üyeleri arasında paylaştırılmasına yardımcı olur.

Siyasi mevki ve itibar da aşiret reislerinin statü aktarımlarında kullandığı modellerden bir kaçıdır. Aşiretinin geleceğinden sorumlu olan aşiret reisi, mevcut iktidar partisinden ya aday olur ya da desteklediği kendi aşiretinden bir üyeyi destekleyerek iktidarı yanında görmek ister. Örneğin X aşiret reisi, bir siyasi partiden milletvekili seçildiği zaman, o aşiretin üyeleri hem bir takım ekonomik ayrıcalıklar elde edecekler, hem de o aşiretin üyeleri aşiret reisleri sayesinde iş bulabilecekler demektir. Bu durum aşiretler arasında o aşireti diğer aşiretlerin içinde bir adım öne çıkardığından bir itibar olarak algılanır.

Diğer taraftan aşiretlerin kendi aralarındaki kavga veya kan davası gibi husumetlerde, barışın sağlanması için bir başka aşiret reisinin araya girmesi ve bu sonucu olarak hasımlığın giderilmesi hususu da aşiret reisi ve bulunduğu aşirete toplumsal prestij kazandırması statünün aktarılmasıyla ilgilidir.⁸³¹

Statünün aktarılmasını sağlayacak bir diğer temel faktör aşiret reisinin sosyal konularda iyi bir kompozisyona sahip olmasıdır. Çünkü aşiret reisinin evlenme, boşanma, fakirlere yardım gibi hususlarda yardımsever olması diğer aşiretler tarafından saygınlıkla karşılandığı gibi aşiret üyelerini bir adım öne çıkarması statünün paylaşılmasına katkıda bulunmaktadır.⁸³²

Son olarak aşiretlerin güçlü olmasının sebeplerinden bir olan statü aktarımı aşiret reisinin meziyetine bağlı olarak aşiretinin konum itibarıyla, itibar ve saygınlık kazanmasına yardımcı olan önemli hususlardan biridir.

3-Merkezi Otoritenin Zayıflığı

İmparatorluğun bakiyesi idari manada doğusu ile batısı ve güneyi ile kuzeyi arasında merkezi otorite açısından bir farklılığın olması kaçınılmazdı. Çünkü gerek

⁸³⁰ Ş. Ökten, "İktidarın Sosyolojik Kimliği: Aşiretlerde İktidarın Biçimi ve Kaynakları", s. 188.

⁸³¹ Ş. Ökten, "İktidarın Sosyolojik Kimliği: Aşiretlerde İktidarın Biçimi ve Kaynakları", s. 198.

⁸³² Heckmann, **Kürtlerde Aşiret ve Akralık İlişkileri**, s. 166-167.

Devlet-i Aliyye'nin güneyi yani Arapların yoğun olarak yaşadığı bölge olan Arabistan yarımadası ile gerekse Kürt aşiretlerinin meskun olduğu coğrafyada, yönetim lokal olarak mahallileşmişti. Bu bağlamda XVI. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde üst üste gelen savaşlardaki başarısızlık, özellikle yönetim anlayışında bir dönüşümün yaşanmasını kaçınılmaz hale getirdi. Bu dönüşüm sadece savaşlardaki başarısızlığa bağlamak haksızlık olacaktır. Zira dünyada meydana gelen ekonomik değişimler kendisini üretim araçlarının değişmesine ve sosyal statülerin oluşumuna yol açtı.⁸³³

XVII. yüzyıl başlarına doğru yukarıda lanse edilen gelişmeler, Osmanlı cemiyetinde, devlet ile halk arasındaki ilişkinin yürütülmesi amacıyla toplumun bazı ileri gelenlerinin temsiliyet babında sıfat kazanmasını ortaya çıkardı. Bu kişiler, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde çıkan ayaklanmalardan, merkezî yönetimin taşrada gücünü kaybetmeye başlamasından ve tımar sisteminin bozulmasından yararlanıp bir gelişme göstererek, bu yüzyılın sonunda bir kurum hâline geldiler.⁸³⁴ Bu bağlamda Osmanlı toprak sisteminin temelini teşkil eden Tımarların, yaygın bir şekilde XVII. yüzyıl başlarından itibaren büyük paralar karşılığında zengin, sivil ve yerel şahsiyetlere kiralanmaya başlanması devlet yönetiminde mütegalibe denilen kişilerin doğmasına zemin hazırladı.⁸³⁵

Mütegalibeler, elde ettikleri bu gücü, dönemin koşulları içerisinde II. Mahmut'un tahta çıkışına müteakip, imzaladıkları Sened-i İttifak'la meşru hale getirdiler.⁸³⁶ Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi yetkisini taşrada başka kişilerle paylaşma minvaline gittiğinin kanıtıydı. Yukarıda da değinildiği gibi tarıma bağlı olan köylülerin, devlet ekonomisinin nakit ihtiyacını karşılanması için toprakların özel mülkiyete bırakılması sonucu oluşan büyük çiftliklerin başındaki kişilerin zorba tutumlarına müteakip şehre göç etmesi hem toplum yapısını bozmuş hem de mütegalibe denilen kişilerin güçlenmesini ortaya çıkardı.⁸³⁷

XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başında merkezi otoriteyi sarsan bir diğer gelişme Celali İsyanları'dır. İsyan, Osmanlı İmparatorluğu'nu zor durumda bıraktığı

⁸³³ Yıldırım Koç, **Türkiye'de Sınıf Mücadelesinin Gelişimi**, Birlik Yayıncılık, İstanbul, 1979, s. 13.

⁸³⁴ Özcan Mert, "Osmanlı Devlet Tarihinde Ayanlık Dönemi", Editör: Güler Eren, **Osmanlı**, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, 1996, Ankara, s. 179.

⁸³⁵ Özer Küpeli, "Yenişehir(Bursa) Ayanı Sarıcaoğlu Osman Ağa ve Muhallefatı", **History Studies**, Volume 3/3, 2011, s. 246.

⁸³⁶ Ömer Açıkgöz, **Osmanlı Modernleşmesi**, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 238.

⁸³⁷ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Dünü, Bugünü, Yarını**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 34-35.

gibi, savunmasız kalan halkın merkezî yönetime olan bağlarını da iyice koparma noktasına getirdi. İsyana karşı alınan tedbirler ise isyancının isyandan vazgeçme karşılığında paşa unvanı ile taltif edilmesi halkın devlete olan inancını da sarsmıştır. Celali İsyancıyla beraber haklı, haklı olmaktan çıkmış gücü ve kuvveti olan istediği makamı ve istediği gayrimenkulü, serveti derdest etmeye başlamış, siyasi entrika peşinde koşan vezirler, Celalileri kullanarak politik emellerine kavuşmaya başlaması düşündürücüdür.⁸³⁸

XVIII. yüzyıla gelindiğinde en azından Osmanlı Devleti'nin taşrası için merkezin siyaset gücü, yani saltanat makamı gittikçe zaafa uğradığı söylenebilir. Devlet de görülen bu gevşeme merkezî yapının giderek zayıflamasına ve III. Selim ile II. Mahmut Dönemi'nde had safhaya ulaşmasına zemin hazırladı.⁸³⁹ Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen merkezî otoritenin bozulmasıyla ilgili olarak söylediği şu sözler XVIII. yüzyıl, devlet ile toplum arasındaki durumu özetlemektedir: *“Devlet böyle zaaf(kuvvetsizlik), iğtişaş ve inhilal(dağılma) içinde bulunurken zaten pek sağlam rabitalarla bağlanmamış olan vilayetlerin, hususu ile uzak vilayetlerin merkezle rabitalarla büsbütün gevşemiş ve Osmanlı İmparatorluğu, çözümlüp dağılmağa müsait bir hâle gelmişti.”*⁸⁴⁰

Osmanlı Devleti, Yusuf Akçura'nın ifade ettiği gibi her yönden zaafa uğrayan bir devlet profili çiziyordu. Yukarıdaki izlenimlerden yola çıkılarak bu durumdan sadece faydalanan ayanlar olmadı; diğer taraftan ülkenin doğusunda Yavuz Sultan Selim döneminde kendi içlerinde özerk bir yapıya kavuşturulan aşiret konfederasyonları mir denilen aşiret reisleri tarafından yönetiliyordu. Bu mirler, savaş zamanında orduya asker gönderen diğer taraftan elinde bulundurduğu topraklara karşılık vergi veren kişilerdi. Ancak daha önce de belirtildiği gibi imparatorluğun yıkılış döneminde meydana gelen asayişsizlik ve merkezî otoritenin zayıflaması bu bölgede de etkisini göstermeye başladı. Bu amaçla II. Mahmut'a karşı merkezî otoritenin güçsüzlüğünden faydalanan Botan Emiri Bedirhan Bey isyan etti.⁸⁴¹

⁸³⁸ (Edit.) Ekrem Causevic, Nenad Moacanin, Vjeran Kursar, **Perspectives on Ottoman Studies**, Transaction Publishers, Berlin, Berlin, 2010, s. 688.

⁸³⁹ Metin Kunt, “Siyasal Tarih 1600-1789”, Yay. Yönetmeni: Sina Akşin, **Türkiye Tarihi**, C. III, Cem Yayınevi, Ankara, 1997, s. 83-84.

⁸⁴⁰ Akçura, **XVIII ve XIX asırlarda Osmanlı Devletinin Dağılma Devri**, TTK, Ankara, 1988, s. 5.

⁸⁴¹ Süleyman Özcan, **Kürt Tarihi, Aşiretler ve İsyancılar**, s. 175.

II. Mahmut Dönemi'nde merkezi otoriteyi artırıcı önlemler alınmış başta Diyarbakır olmak üzere birçok doğu iline seferler düzenlenerek bunun yanında idari manada yerel valiler güçlendirilmiş, mirlerin otoritelerine gölge düşürülmeye çalışılmıştı.⁸⁴² II. Mahmut'un uygulamak istediği stratejik politikalar, bizzat Sivas Valisi Reşit Paşa tarafından yürütülmekteydi.⁸⁴³ II. Mahmut, bu tedbirlerin yanında doğudaki hem asayişsizliği hem de yeni doğmakta olan feodaliteyi engellemek için bazı sert tedbirler de almıştı.⁸⁴⁴ 1841-1842 yıllarında doğuda bulunan aşiretlerin batıya göç ettirilmesi ilk tedbir olarak değerlendirilebilir. Örneğin Rışvan Aşireti'ne mensup bazı grupların Bozok Bölgesi'ne yerleştirilmesi gibi.⁸⁴⁵ Feodal yapı ve padişah fermanlarıyla kendilerine dirlik verilen beylerin egemenliği Tanzimat Dönemi'ne kadar devam etmiş; bu dönemde yapılan düzenlemelerle aşiretlerin Doğu Anadolu'daki geleneksel statülerini devam etmesi mümkün olmamıştı.⁸⁴⁶ Tanzimat Dönemi'nde merkezi otoritenin sağlanması amacıyla bazı adımların atıldığını görülür. Bölgede isyan çıkaran ve merkezî otoriteyi dinlemeyen aşiretleri mecburi göçe tabii tutarak en azından feodalitenin etkisi önlenmeye çalışıldığı bilinmektedir.⁸⁴⁷ Zaten bu yönde merkezî otorite anlamında kanunnameler de çıkarılmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde ise merkezi otoritenin zayıf olmasından faydalanan Şeyh Ubeydullah, isyana kalkışmıştır. İsyanların altında haksızlık veya bazı vergi uygulamaları gibi angaryalar bulunmasına rağmen, isyancıların tek amacı monolitik bağımsızlıklarını kazanmaktır. Diğer taraftan II. Abdülhamid, hem bölgedeki asayişsizliği önlemek ve merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak hem de milliyetçilik akımının da etkisiyle ve Ruslar tarafından da kışkırtılan Ermenileri kontrol altına alarak, aşiretler arası balansı ayarlamak ve Kürtleri milli devlete bağlılıklarını sağlamak amacıyla Hamidiye Alayları'nı kurdurmuştur. İlk başlarda görevini layıkıyla yerine getiren bu jandarma gücü daha sonra aşiretlere hizmet ve ağaların gücüne güç katmaya başladı. İkinci Meşrutiyet ile beraber sağlanan toplumsal mutabakat kendisini batıda gösterdiği gibi doğuda bazı kıpırdamaların haberci durumundaydı. Zira bölgenin

⁸⁴² Ahmet Özer, **Modernleşme ve Güneydoğu**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 49.

⁸⁴³ Cahir Doğan, "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması", **Turkish Studies**, Volume 6/4, 2011, s. 511.

⁸⁴⁴ C. Doğan, "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması", s. 512.

⁸⁴⁵ Faruk Söylemez, **Osmanlı Yönetiminde Aşiret Yönetimi, Rışvan Aşireti Örneği**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 163.

⁸⁴⁶ Sait Aşgın, **Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları(1946-1960)**, AAM, Ankara, 2004, s. 9.

⁸⁴⁷ M. Şerif Fırat, **Doğu illeri ve Varto Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1961, s. 93.

idaresinde herhangi bir problemle karşılaşılması için geçici önlemler alınması, mevcut statükonun korunması esastan uzaklaşarak “*saha-i ihtimamiye*” yani bölgenin içinde bulunduğu sıkıntılarının dikkate, ciddiye alınarak çok çalışması, en azından küçümsenemeyecek problemlerin olduğunun şuuruna varılarak ülkenin doğusunda radikal çözümlerin kaçınılmaz olduğunun kabul edilmesi hususunu son derece önemli adımlar olarak kabul edilebilir.⁸⁴⁸ Bu adımların başında da siyasi otoriteyi sağlama minvalinde liyakatli valilerin ve memurların gönderilmesi, aşiretleri yola getirmek için nasihat heyetlerinin gönderilmesi⁸⁴⁹, asayişsizliğı ortaya çıkaran nedenlerin üzerine gidilmesi gibi faktörlere de başvurulmuştur. Ancak gerek siyasi konjonktürün uygun olmaması gerekse de Trablusgarp ve Balkan Savaşları dolayısıyla oluşan iç istikrarsızlık(İttihat Terakki-Hürriyet ve İtilafçılar arasındaki mücadele) gibi nedenlerden dolayı başarı sağlanamamıştır.

1913 Vilayet Kanunnamesi’yle Osmanlı ülkesinde göçebe ve yarı göçebe olarak yaşayan aşiretlerin tümünü kapsayacak ve bunların özel ve toplumsal yaşam biçimi için gerekli olacak çalışmaları yapmak, bu aşiretlerin iskânı için düzenlemeleri organize etmek gibi amaçları gerçekleştirmek için de hukuki zemin hazırlanmış oldu.⁸⁵⁰ Ancak, I. Dünya Savaşı arafesinde bunu uygulamak hiçte kolay olmadı; zira savaş sırasında ülke içerisindeki düşmanla savaşmak için aşiretlerin yardımına ihtiyaç duyuldu. Çünkü bir yandan Ruslar, diğer yandan da kendileri ile işbirliğı yapan Ermeniler ile gerilla tarzı savaşı seven aşiretlerden yardımı önemliydi. Bu yüzden Vilayet Kanunnamesi, kâğıt üzerinde kalmıştır. Bu süreçte I. Dünya Harbi’ne girilirken doğuda devlet otoritesinden bahsetmek mümkün değildir.

Birinci Dünya Savaşı, toplumsal ve ekonomik açısından var olan olumsuzlukları artırmış ve birçok felaketi de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde ilkel ve bitme noktasına gelmiş bir tarım hâkimdi. Sanayi yok denecek kadar azdı. Toprağı yerleşik olanların sayısı savaş öncesi ile kıyaslandığında fazla değildi. Toprak, daha çok belirli ellerde toplanmış, topraksız ve az topraklı

⁸⁴⁸ E. Aydoğan, **İttihat Terakki’nin Doğu Politikası (1908- 1918)**, s. 200-201.

⁸⁴⁹ Bu nasihat heyetlerinin başında da Van Valisi Tahsin Bey gelmektedir. Örneğin Van Valisi Tahsin Bey, Kürt aşiret reislerini uyarmak için hükümetten şu istekte bulunmuştur. “Umum Osmanlı ve İran Kürt aşair(aşiretler) nezdinde bir mevki muhabbet ve ihtiram kazanan Erkan-ı Harb Abdülkadir Efendi’nin şu aralık burada bulunması ve her türlü su-i tefhimatı izale ile mülk ve milletçe pek ziyade faydeli olacağından Harbiye Nazırı Hazretleri tarafından müsaade istihsaline” ya da Van bölgesinde yaşayan aşiretlerin yola getirilmesi için Şeyh Mehmet Sadık Efendi’den yardım istenmesi gibi. E. Aydoğan, **İttihat Terakki’nin Doğu Politikası (1908-1918)**, s. 202-203.

⁸⁵⁰ E. Aydoğan, **İttihat Terakki’nin Doğu Politikası (1908- 1918)**, s. 208.

köylüler çoğunlukta idi. Çevre illerle ve dış dünya ile ilişkiler, düzenli bir yol ağının bulunmaması yüzünden yok denecek kadar azdır. Yine ulaşım yetersizliğinden kaynaklanan kapalı bir ekonomi egemen olup, hayvan ve hayvan ürünleri ticareti söz konusudur.⁸⁵¹ Bu nedenlerden dolayı devletin doğu ile bağlantısı zayıflamış yörenin ileri gelen aşiretleri, ağaları, bölgede önemli rol oynamıştır.

Doğunun bu tarihsel özellikleri (aşiret, ağa, bey) ve merkezle arasındaki sözsüz anlaşması, Cumhuriyet'ten sonra da önemini ve etkisini korumuştur.⁸⁵² Türkiye Cumhuriyeti, bütün kurumlarıyla etkisini batıda gösterirken; doğuda ise devletin şahsiyeti eskiden olduğu gibi buralarda geçmiyordu. Yani bir nevi bu bölgelerde “*bizim aşiret, sizin aşiret*” kavramı kendisini lümpenleşme şeklinde gösteriyordu. Milli Mücadele'yle beraber oluşan Kemalist sistem; aşiretlerle uğraşarak ulus devlet anlayışı yerleştirilmeye çalışıldıysa da bu durumun uzun sürmediği aşikârdı. Bu amaç için yapılan düzenlemeler aşiretin aksülameli isyan şeklinde ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde meydana gelen en önemli isyan şüphesiz Şeyh Said İsyanı'dır. 1925 yılında meydana gelen Şeyh Said Ayaklanması'nın dışında, 1924 ile 1938 yılları arasında aşiret reislerinin desteklediği isyanlar meydana gelmiştir.⁸⁵³ Bu isyanların büyük bir bölümünün ağa ve aşiret reislerinin, isyanları hem askerî hem de ekonomik yönden desteklemeleri bu düzenin yıkılması gerektiği düşüncesini Mustafa Kemal'de de oluşturmuştur.

Hükümet, bu amaçla ilk etapta sıkıyönetim ve askerî hareketin daha devam ettiği isyan bölgesindeki silahların toplanması ve bu bölgede toplumda buldukları konum açısından asayiş bozabilme potansiyeline sahip bey, ağa, şeyh, aşiret reisi gibi önderlerin isim listeleri istenmiş, arkasından da bunlardan birçoğunun aileleriyle veya tek başlarına batı bölgelerine naklettirerek sürgüne göndermiştir.⁸⁵⁴

⁸⁵¹ Naci Kutluay, **21. Yüzyıla Girenken Kürtler**, Peri Yayınları, İstanbul, 2002, s. 259.

⁸⁵² İ. Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, s. 492.

⁸⁵³ Cumhuriyet döneminde aşiretlerin desteklediği isyanlar şunlardır. Sason Ayaklanması 1925, Birinci ve İkinci Ağrı Ayaklanması 1926-1927, Koçuşığı Ayaklanması 1926, Mutki Ayaklanması 1927, Bicar Tenkil Hareketi 1927, Asi Resul Ayaklanması 1929, Tendürek Ayaklanması 1929, Savur Tenkil Hareketi 1930, Zeylan Ayaklanması 1930, Üçüncü Ağrı Ayaklanması 1930, Pülümür Ayaklanması 1930, Dersim Ayaklanması 1937-1938. Refik Turan-Mustafa Safran-Muhammed Şahin-Semih Yalçın, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1994, s. 258.

⁸⁵⁴ Mehmet Bayrak, **Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri**, Özge Yayıncılık, Ankara, 1993, s. 462.

Yapılan tüm bu faaliyetler aşiretlerin sadece bir kısmını dağıtılabildiği. Zira iskân ve sürgünler, aşiret reislerini sürmekle onları idaresiz bırakmış; ancak bu uygulama aşiretleri zaman zaman güçsüz düşürmekle birlikte sosyo-ekonomik yapıdan ve yapılan uygulamaların başarıya ulaşmamasından ötürü aşiretçiliği daha da güçlendirmiştir. Aşiret reislerinin sürülmesiyle meydana gelen otorite boşluğu ise idare tarafından doldurulamamıştı. Dolayısıyla sürgünler, aşiretleri ilk etapta güçsüz düşürmesine rağmen, reislere ve reislik kurumuna ise aşiret mensuplarının gözünde itibar kazandırmaya yaramıştır. Ancak yine de bu olaylara maruz kalan aşiretler bir süre politik güçlerini büyük oranda yitirdiği söylenebilir.⁸⁵⁵

Cumhuriyet'in ilk döneminde oluşan bu konsensüsün oluşturmuş olduğu yapı ile merkezi hükümet arasındaki mücadeleyi ve bu mücadelenin halka yansımaları Diyarbakır'a vali olarak atanan Cemal Bardakçı, şöyle aktarmıştır: *“Köylüye aşiret mensuplarına. Bunca zulme, cefaya niçin katlandınız. Neden hükümetin himayesine sığınmadınız dediğimiz zaman hemen şu cevabı alıyordum. Efendim hangi hükümet? Bizim jandarma kumandanımız da kaymakamız da valimiz de beylerimiz de reislerimizdir. Bizden vergi alan, arzu ettiklerinde yok eden, istedikleri zaman elimizdeki geçim vasıtalarını, çift hayvanlarını, aletlerini zapt edip bizi kapı dışarı atan, hükümet edenlerin hanümanlarını söndüren, yalancı şahitler dinletmek suretiyle mahkemelere istedikleri şekilde karar verdiren, tapu nüfus kayıtlarını keyflerine göre değiştiren onlardı. Hükümet, bize ne verdi? Bir karış toprak mı vermişti. Köylerimizden kovulup aç kaldığımız zaman ağzımıza bir lokma ekmek mi sokmuştu. Her an tecavüze uğrayan namusumuzu, malımızı, canımızı korumak için ne vakit ne gibi tedbirler almıştı.”*⁸⁵⁶

Cemal Bardakçı'nın da izlenimlerinden anlaşılacağı gibi bölgede devlet otoritesinin olmadığını, bu otoriteyi aşiret reisi ya da köy ağalarının doldurduğu görülmektedir. Cemal Bardakçı görev yaptığı Diyarbakır Valiliği sırasında kaleme aldığı anılarında, devletin doğudaki otoritesiyle ilgili yapmış olduğu şu değerlendirmeler dikkat çekicidir:

“Bir gün, eskiden tanıştığımız bir zat yanıma geldi. Şimdi adını hatırlıyamadığım bir köyde babasından kalma tarlaları varmış. Bunları evvelâ kendi

⁸⁵⁵ Özer, **Doğu'da Aşiret Düzeni ve Brukanlar**, s. 35.

⁸⁵⁶ Cemal Bardakçı, **Toprak Davasında Siyasi Partiler**, Yayınevi Yok, İstanbul, 1946, s. 12-14.

üzerine intikal muamelesin yaptırmya, sonra satmya teşebbüs etmiş . Fakat köy ihtiyar hey'eti intikal ve ferağ kâğıtlarını mühürlemiyormuş. Benim delaletimi rica etti. Bu basit bir iş, o kâğıtları bana bırak, ben mühürletir sana gönderirim dedim. Dedim ama, bu işin sandığım kadar basit ve kolay olmadığını sonradan anladım, ihtiyar hey,etine mühürlettirilmek üzere kâğıtları jandarma kumandanına göndermiştim. Kumandan iki gün sonra o kâğıtları bana getirdi. Mühürletmek mümkün olmadığını söyledi. İhtiyar hey'etini vilâyet makamına getirttim. Muhtara, imza etmemeleri sebebini sordum. (Nizanem - bilmem) dedi. Eğer bu kâğıtlarda yazılanlar hakikate uygun değilse doğrusunu yazarak imzalayınız, dedim. Muhtarın:, ağzından cevap olarak yine (Nizanem) çıktı. Ya doğrudur veya değildir, diyerek mühürlemek vazifenizdir, bu vazifenizi yapmazsanız: hakkınızda kanunî takibat yaparım, dedim. Yine aynı cevap. Gelin de sinirlenmeyin. Fakat kızmaya ve bu adamları terslenme hakkım yoktu. Sizi vazifenizden çıkarırım, dedim. Koyunlarından, resmî mühürleri çıkarıp masamın üstüne koydular. Kendilerine izin vermekten başka yapacak bir iş kalmamıştı. Köylüye yeni bir ihtiyar heyeti seçimi yaptırılması için jandarma kumandanlığına emir verdim. Bu emir de yerine getirilemedi. Köylü seçime yanaşmadı. Kâğıtları özür dileyerek sahibine geri vermek zorunda kaldım. On beş yirmi evli bir köyün muhtarı ve halkı hükümetin emrine kulak asmamışlar, kanunî vazifelerini yapmamakta inat etmişlerdi. Halbuki büyük bir isyan henüz bastırılmıştı. Asilerin tenkil ve tedibinde gösterilen sür'at ve şiddet genç Türk Cumhuriyetinin ezici kudret ve satvetini yalnız bu kavali halkının değil, bütün cihanın gözünde bir defa daha kesin olarak belirtmişti. Bu sebeple hükümet nüfuzunun buralarda kuvvetle teessüs etmiş olması icap ederdi. Fakat intikal kâğıtlarının mühürlettirilmemesi bunun aksine delâlet ediyordu. Demek ki, bütün o vurmalar, kırmalar, asmalar boşa gitmişti. Hakiki manada bir otorite kurulamamıştı. Köylüler, hükümetin emrine karşı durmak cüret ve cesaretini nereden ve kimden alıyorlardı? Muhakkak ki bu havalide hükümet nüfuzundan üstün başka bir nüfuz vardı. Ve o köylülere o cesareti veren de bu nüfuzdu.”⁸⁵⁷

Cemal Bardakçı'nın dışında bölgeyle ilgili olarak hazırlanan tüm raporlarda aşiretlerin güçlü olmasının altında yatan temel sebeplerden biri olarak merkezi otoritenin güçsüz olduğu ibaresi bulunmaktadır. Bölgeyle ilgili araştırma yapan İsmail Hüsrev Tökin de, devlet otoritesinin aşiretler tarafından zaafa uğratıldığını belirterek

⁸⁵⁷ Cemal Bardakçı, **Devşirmeler'le Sığıntılar'dan ve Mütegalibeler'den Neler Çektik**, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu, 1942, s. 133-135.

şunları ifade etmiştir:

“Türkiye’de bugün derebeylik nizamının mevcut olmadığını yahut kalkmış olduğunu iddia edemeyiz. Bütün Osmanlı devrinin toplumsal çehresini vermiş olan derebeylik ilişkileri, ülkenin çeşitli bölgelerinde yerel ve tarihî şartlara göre, değişimler geçirerek başka başka şekiller alarak devam ede gelmiştir. Bugün geniş Anadolu toplumunun yapısı, kanı, henüz bu Ortaçağ kalıntılarından temizlenip kurtulamamıştır. Anadolu’da bugün derebeylik rejimine az bir değişim ile saf bir şekilde Doğu ve Güneydoğu illerinde, tamamen değişmiş bir şekilde Orta ve Batı illerinde rastlarız. Doğu ve Güneydoğu illerinde genellikle toprak ve köylünün üretim araçları aşiret reislerinin, beylerin ve ağaların mülkiyeti altındadır.”⁸⁵⁸

Yukarıda da belirtildiği üzere gerçekten de Cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi bir otorite boşluğu bulunmakta merkezi hükümet bu boşluğu doldurmak için bir takım adımlar atmak zorunda olduğunu fark etti. Bu amaçla ilk olarak merkezi yönetimi mütegalibelere hissettirmek için önce Şark Islahat Planı hemen akabinde oluşturduğu Umumi Müfettişliklerle boşluk doldurmaya çalışılmıştır. Tüm bunlara binaen çıkarılmış olan yasalarla mütegalibeler ülkenin batı bölgelerine iskân edilerek en azından devlet otoritesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak verilen örneklerden anlaşılacağı üzere, Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren otorite boşluğundan yararlanan ağa, aşiret reisi gibi mütegalibeler, Cumhuriyet’in ilk dönemlerine kadar etkilerini göstermişlerdir. Her ne kadar Cumhuriyet yönetimi bazı tedbirler alarak bu kişilerin otoritelerini azaltmak istemelerine rağmen, çok partili hayata geçişle beraber siyasette önemli bir konuma gelen bu mütegalibeler, tekrardan bölgenin sorumluluğunda hem yönetsel anlamdaki idarede hem diğer alanlarda etkili birer güç olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.

4-Göçebe Bir Yaşam

Anadolu coğrafyasının toplum kültürüne sunduğu bir yaşam biçimi olan göçebe hayat, aşiret topluluğu içerisinde benimsenmiş bir gelenektir. Bu geleneğin biçimlenmesinde aşiretlerin sahip olduğu özgür olma, hiç kimsenin güdümünde olmama etkisinin büyük olduğu düşünülebilir. Çünkü bozkır iklimlerinde yaşama tutkusuna

⁸⁵⁸ İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 176.

sahip olan aşiretler, göçebeliği hayatta kalma biçimi olarak algılamaktadırlar. Aşirete göçebe karakterini kazandırıp ona hareketli yaşamaya sevk eden özellik aşiretin yaşadığı zor doğa şartlarıdır.⁸⁵⁹ Bahar ve yaz aylarında dağlara çıkarak, hayvanlarını otlatma ihtiyacı hisseden aşiretler, kış aylarında ise daha sıcak olan ovalara inerek hayatlarını idame ettirmeye çalışırlar.⁸⁶⁰ Her aşiretin kışlık ve yazlık konaklama yeri mevcuttur. Bu konaklama yerleri başka aşiretler tarafından işgal edilemezdi.

Konar-göçer olarak da adlandırılan göçebe yaşam biçimini benimseyen aşiretler, buldukları konaklama yerlerine göre devlete vergi verme zorunlulukları vardı. Aşiretler buldukları yerlere göre *resm-i zemin* adı verilen bir çeşit vergi öderlerdi.⁸⁶¹ Fakat devlet vergi veremeyenlerden ise vergi karşılığı olarak et alınır.⁸⁶² Bazen de aşiretlerin vergiden muaf tutulmak amacıyla devlete karşı isyan ettikleri de olmuştur. Aşiretler, hayvancılık dışında sahip olduğu toprağı işlenmekle de mükelleftiler. Toprağın mülkiyet sisteminin aşiret ağasında olması, toprakta çalışanların aşiret ağasına ekonomik ve sosyal bağlılık getirdiğini unutulmamalı.⁸⁶³ Çünkü aşiretlerde toprak mevzusu birlik ve bütünlüğü pekiştirmesi açısından düşünüldüğünde aşireti bir arada tutan temel faktör olarak görülmektedir.

Diğer taraftan aşiretler göçebe yaşamın bir tezahürü olarak hayvan alıp satarak da ticari ilişkilerini geliştirirlerdi.⁸⁶⁴ Sosyal hayat tarzına uygun olarak aşiretlerin benimsemiş oldukları bu gelenek aşiret yapısının sürdürülmesine yardımcı bir etkidir.⁸⁶⁵ Çünkü konar-göçerlik sayesinde aşiret reisleri, aşiret içi hiyerarşisini sağladığı gibi, aşiretin dağılması da önlenmiş oluyordular. Konuyla ilgili Ahmet Özer, aşiretlerin sahip olduğu göçebe yaşam tarzını ele alırken şunlara değinmektedir:

“Kendi içine dönük göçebelik hayatı, kapalı bir ekonomik yapı ile kapalı bir aşiret toplumu yaratmaktadır. Aşiret yaşamını idame ettirmek için, hem doğa koşullarına hem de diğer aşiretlere karşı savaşmak, gücünü ortaya koyup varlığını sürdürmek durumundadır. Bu yaşama biçimi, doğal olarak, kendine has gelenek, görenek ve kurumlar üretmektedir. Bu karakter tamamen ilk aşamadaki bir aşiretçi

⁸⁵⁹ Özer, **Doğu’da Aşiret Düzeni ve Brukanlar**, s. 7.

⁸⁶⁰ W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, s. 72.

⁸⁶¹ Tufan Gündüz, **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s. 69.

⁸⁶² T. Gündüz, **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri**, s. 77.

⁸⁶³ Ş. Ökten, “İktidarın Sosyolojik Kimliği: Aşiretlerde İktidarın Biçimi ve Kaynakları”, s. 190.

⁸⁶⁴ Ziya Kazıcı, **Osmanlı’da Toplum Yapısı**, Bilgi Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 169.

⁸⁶⁵ N. Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, s. 59.

*karakteri gösterir. Örneğin, aşiret hayatında kamu hukuku ve özel hukuk kavramlarına rastlanmaz. Bu durum aşiretin toplumsal güvenlik anlayışından kaynaklanır. Herhangi bir suça karşı, yalnız suçu işleyen değil, tüm aşiret suçlanır; aynı biçimde yalnız kişi değil, tüm aşiret suçlar. Bu olgu toplumsal güvenlik anlayışı sonucunu doğurur.*⁸⁶⁶

Göçebe yaşamının getirmiş olduğu karakteristik bir özellik olan özgürlük kavramı aşiret yapısı içinde önemli bir yapıdır. Ancak bu kavramın bilhassa merkezi hükümetler tarafından hiçte hoş karşılanmadığı bilinen bir husustur. Zira merkezi otoriteyi dinlemeyen aşiretlerden vergi ve askerlik gibi devlet hizmetinden de uzak dururlardı. Bu durumu 1835-1839 yılları arasında Türk ordusunun yeniden yapılandırılması konusunda görev alan Feldmareşal Helmuth Von Moltke'nin Anadolu'daki yolculuğu sırasında göndermiş olduğu mektuplarda aşiretlerin vergi ve askerliğe karşı tutumunu şöyle değerlendirmektedir:

*“Kürtler (aşiretler halinde yaşayan) iki şeyden şikâyet etmektedirler: Vergi ve asker toplama. Zannımca imparatorluğun bütün geri kalan vilayetleri de bunlardan şikâyetçi oldukları için burada kısa bir açıklama yapmayı lüzumlu gördüm. Kürtler vaktiyle hiç vergi vermezlerdi. Fakat bitmez tükenmez kabile çatışmalarında tarlaları çiğnenmekte, köyleri tahrip edilmekte ve kimse, kendisinden daha kuvvetlisine karşı, kendi savunma gücü dışında kimseden himaye görmemekte idi.”*⁸⁶⁷

Osmanlı Devleti, aşiretlerin kontrol edilmez tavırlarına karşı onları hizaya getirmek amacıyla bir takım kanunnameleri yürürlüğe soktuğu, aşiretlerin düşman ülkelerle yapılan savaşlarda karşı tarafa geçmemeleri için bazı taltif edici mevki, makam ve itibar verdikleri de bilinir.⁸⁶⁸ Örneğin Osmanlı-Safevi mücadelelerinde, Şah İsmail, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bulunan göçebe aşiretleri Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak için aşiret reislerini onurlandıracak hediye, para, otlak vaadi ve makam gibi unsurlarını kullanmıştır.⁸⁶⁹

Konar-göçer olarak yaşayan aşiretlerin, askerlikle ilgisinin olmadığı, savaş zamanlarında aşiretlerden mecbur kalmadıkça askere alınmadığını belirtmek gerekir.

⁸⁶⁶ Özer, **Doğu'da Aşiret Düzeni ve Brukanlar**, s. 8.

⁸⁶⁷ Feldmareşal Helmuth Von Moltke, **Türkiye Mektupları**, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1969, s. 195.

⁸⁶⁸ Abdullah Saydam, “Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. XX, Aralık, 2009, s. 16.

⁸⁶⁹ M. Ş. Fırat, **Doğu illeri ve Varto Tarihi**, s. 72.

Zaten devlet de disiplinsiz olan askerlerin savaşa katılmasına karşıydı. Bu durum aşiretlerin kimlik halinde hareket etmesini sağladığı gibi, bölünmesinin de önünde önemli bir setti.⁸⁷⁰ Aşiretler, erkek birey etrafında örgütlendiğinden savaflara gidecek erkeğin, savaştan ölü olarak dönme ihtimali, aşiretin zayıflamasını beraberinde getirebilirdi. Bu yüzden göçebe aşiretler orduya asker göndermezdi.

Aşiretlerin konar-göçer olmasının Osmanlı ticareti için olumsuz sonuçlar verdiğini bilinen bir gerçektir. Zira ekonomik faaliyetleri iyi gitmeyen aşiret reislerinin eşkıyalık yaparak, bölgeden geçen kervanlara saldırdığı ve bu yüzden de ticaret güvenliğinin olumsuz etkilendiği de belirtilmelidir.⁸⁷¹ Bu durum ticaret yollarını güvensiz bir hal almasına neden olduğu gibi iç ticareti de etkileyerek onu sekteye uğratmış olmaktadır.

Göçebe bir yaşam minvalini benimseyen aşiretlerin, devlet tarafından hem kontrolünün zor, hem de konar-göçerliğin getirmiş olduğu bir özellik olan bağımsızlık gibi bir yapının asi aşiretleri bir davranışa sevk ettiği malumdur. Bunun yanında aşiret reislerinin konar-göçerlik sayesinde aşirette birlik ve beraberliği sağladığını bilinmektedir. Sonuç olarak konar-göçerlik, aşiret bağı içerisinde aşiret kültürünün güçlü olmasını ve biz duygusunun ön plana çıktığı söylenilebilir.

5-Hamidiye Alayları

II. Abdülhamid döneminde Rus ve İngiliz politikalarına karşı tampon jandarma gücü oluşturmak ve Doğu Anadolu'da devleti etkili kılmak amacıyla oluşturulan Hamidiye Alayları, aşiret yapılanmasında ve aşiretlerin güçlü kılınmasında etkili olan önemli bir kuvvettir.⁸⁷² Tümüyle Sünni Kürt aşiretlerinden oluşturulan alayların başında albay rütbesiyle taltif edilen aşiret reisleri bulunmaktaydı. Şakir Ahmet Paşa'nın Petersburg'da büyükelçiliği sırasında Rusların, Kazak askerlerden oluşturduğu alaylardan etkilenerken, teşekkül edilen Hamidiye Alayları, ilk başlarda 36 daha sonra sayıları 51 yükseltilmiştir.⁸⁷³ Bu alaylar dört aşiret reisine bağlıydılar. Ağrı, Erzurum ve civarında alaylar Hayderan Aşireti Reisi Kör Hüseyin Paşa'ya, ülkenin güneydoğusu

⁸⁷⁰ O. Türkdoğan, **Güneydoğu Kimliği(Aşiret-Kültür-İnsan)**, s. 386.

⁸⁷¹ Yakup Karataş, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağı'nın Demografik Yapısına Dair Tespitler", **Tarih Dergisi**, S. LII, İstanbul, 2011, s. 109.

⁸⁷² B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 30-31.

⁸⁷³ Yaşar Ertürk, **Büyük Oyunun Eski Perdesi: Doğu-Güneydoğu ve Musul Üçgeni**, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 119-120.

yani Urfa, Diyarbakır, Elazığ, Mardin çevresi Milli İbrahim Paşa'ya, Cizre ve Botan kısmı ise Miranlı Mustafa Paşa'ya bırakılmıştı.

İlk başlarda alaylar, gerek Ermenilere karşı gerekse Rus politikalarına karşı iyi bir işleyiş gösterdi. Öyle ki II. Meşrutiyet'ten sonra adı aşiret alaylarına dönüştürülen milis kuvvetler, Rusya ile Osmanlı arasında mücadele konusu dahi olmuştur.⁸⁷⁴ 1910 yılında Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi'yle ortadan kaldırılan Hamidiye Alayları, kuruluşu ve gelişim süreciyle ilgili olarak değerlendirildiğinde şu tespitlerde bulunulabilir:

İlk olarak Hamidiye Alayları sayesinde aşiretler, devlet tarafından tanınan meşru bir güç olarak kendine yer bulmuş yeri geldiğinde devlet otoritesinin bile üzerinde olduğu bir sistem yaratılmıştır. Yani özetle aşiret reisliğinden devlet memurluğuna uzanan bir süreç meydana getirilmiştir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da alaylara güçsüz aşiret üyelerinin alınmasıdır. Alaylara alınan güçsüz aşiretler, alaylar sayesinde güçlenerek yerel bir dominant kuvvet olması ileri ki dönemler için tehlike arz etmiştir. Bunlardan biri de Cizre ve çevresinde yaşayan Miran Aşireti ve Reisi Mustafa(Musto) Bey'dir. Miran aşireti bölgesinde güçsüz bir erk iken, Mustafa Bey, alay komutanı tayin edildikten sonra bölgesinde etkin bir aşiret reisi olmuştur. Arkasına aldığı paşa unvanıyla birlikte civardaki diğer aşiretlere yönelik sert uygulamalarda bulunan Mustafa Paşa, birçok aşiret reisi tarafından Sadarete şikâyet edilmesine rağmen Müşir Zeki Paşa'nın desteğini aldığı için herhangi bir müdahale de bulunulmamıştır.⁸⁷⁵ Bu durum halkın Miran aşiretine büyük saygı göstermesine zemin hazırladığı gibi, Miran aşireti üyelerinin devlet nezdinde büyük bir itibar elde ettiklerine olan inancının artmasını da ortaya çıkarmıştır.

Alayların kurulmasının aşiretlere sağladığı faydalardan bir diğeri, aşiretlerin hızla silahlanmasıdır. Aşiretlerin silahlanması bölgedeki halkı ve alaylara alınmayan aşiretleri ciddi manada menfi yönde etkilemiştir. Daha önceleri Devlet-i Aliyye'ye bağlı jandarma ve askerlerin koruduğu bölgeler, bu dönemde devletin desteklediği aşiret alay komutanlarının güdümüne bırakılmış, bu durum da adalet kavramının sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Aşiretlerin saldırılarından şehir kuvvetleri ile korunan halk

⁸⁷⁴ Mehmet Beşikçi, *The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War*, Brill, 2007, s. 180.

⁸⁷⁵ Abdülnasir Yener, "Miranlı Mustafa Paşa Örneğinde Hamidiye Alayları Askeri Gücünün Kötüye Kullanılması", *History Studies*, 2012, s. 454.

bundan sonra korumasız kalmış ve Hamidiye Alayları'na katılmayan aşiretler ile yakınlaşmaya başlamıştır. Örneğin Karakeçi Aşireti, alaylar sayesinde güçlenen İbrahim Milli'nin yönettiği Milan konfederasyonuna katılmak zorunda kalmıştır.⁸⁷⁶

Aşiret-alay ilişkisi aşiret reislerin daha da güçlenmelerini beraberinde getirdiğini yukarıda belirtilmişti. Şunun da altının çizilmesinde fayda olduğunu kanaatindeyiz. Bazı aşiret reislerinin alaylar sayesinde, kendini doğunun hükümdarı gibi gördükleri gerçeği vardır. Bunlardan biri olan İbrahim Paşa, Urfa'dan Dersim'e kadar ki bölgede yaşayan tüm halkı kendi milleti gibi saymış, kendisine isyan eden Diyarbakır ve Siverek gibi bazı illeri cezalandırmak için tenkil seferleri düzenlemiştir.⁸⁷⁷ Yine Milan Aşireti ile Şammar Aşireti mücadelesinde devletten aldığı desteği iyi kullanan İbrahim Milli'nin, rakibini yenilgiye uğratması hem halkın hem de bulunulan coğrafyada aşiretlerin Milan Aşireti'ne saygı göstermesini sağladı⁸⁷⁸ ve bu durum Milan Aşireti'nin güçlenmesini ortaya çıkardığı gibi, aşiret üyeleri arasında kenetlenmesini ön plana çıkardı.

Hamidiye Alayları'nın kuruluşu, merkezi hükümet açısından değerlendirildiğinde bazı küçük aşiretlerin devletten aldıkları desteğin verdiği şımarık tavırla gayrimüslim köylerini yağmalamaları amacıyla kullanmaları sosyal manada bazı sorunları beraberinde getirmiştir.⁸⁷⁹ Bu sorunlardan ilki de Hakkâri dağlarında yaşayan Nesturî, Süryaniler ve bölgedeki kırsal kesimi mesken tutan diğer gayrimüslim halkın göç etmek zorunda kalmış olmaları ve bunun toplumun genetiğiyle oynanmasını beraberinde getirmiştir.⁸⁸⁰ Köylerin ve kırsal yerleşimlerin emniyetinin bozulması buralarda yaşayan insanların şehirlere göçmesine sebep olmuştur.⁸⁸¹ Yerlerini bırakan ahalinin mallarını ise aşiret alayları veya aşiret üyeleri tarafından paylaşılmıştır.

Aşiretlerin silahlanması bölgedeki ticareti epey miktarda zedelediği bilinmektedir. İpek ve Baharat yolunun geçtiği istikamet olan ülkenin doğu bölgeleri Hamidiye Alayları sayesinde silahlanan aşiretlerin haraç alma, eşkıyalık gibi

⁸⁷⁶ Eyüp Kıran, **Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu**, Elma Yayınları, İstanbul, 2003, s. 173.

⁸⁷⁷ Joost Jongerden, "Elite Encounters of A Violent Kind Milli İbrahim Paşa, Ziya Gökalp And Political Struggle In Diyarbakir At The Turn Of The 20Th Century", s. 75-76.

⁸⁷⁸ İbrahim Özcoşar, **Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin**, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2009, s. 173.

⁸⁷⁹ **Binbaşı Noel'in Günlüğü, Kürdistan 1919**, s. 142.

⁸⁸⁰ B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 152-153.

⁸⁸¹ L.Yalçın-Heckmann, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, s. 142-143.

faaliyetlerde bulunması ticaret yollarını güvensiz hale getirmiştir.⁸⁸² Diğer taraftan şehirlerde yaşayan ve zanaat ile geçinen gayrimüslim vatandaşların tehdit edilmesi ve göçe zorlanması bölgedeki gelir kaynaklarını iyice kısıtlamış, bu durum aşiretin etkisini azaltırken devletin ekonomik açıdan zarara uğramasını beraberinde getirmiştir.⁸⁸³ Şehirlerdeki üretim mekanizmalarının ortadan kalkması ve nitelsiz iş gücünün şehirlere yerleşmeye başlaması günümüze kadar gelen işsizlik sorununun başlangıcını oluşturmuştur.

Sonuç olarak Hamidiye Alayları Sultan II. Abdülhamid tarafından Rus, İngiliz, Ermeniler karşı üretilen devlet politikasının bir tezahürü olarak oluşturulmuş milis kuvvetleridir. Bu milis kuvvetleri Kazak modeli alınarak teşekkül edilmiş ve kısa vadede jandarma gücü olarak kullanılması planlanmışken, bölgedeki gelişmeler ve kendisine rütbe, ödül, memuriyet gibi onurlandırıcı unvanları alan aşiret reislerinin bu erki kendi lehleri için kullanmaları istenilen başarıyı engellemiştir. Ayrıca alayların çok geniş bir alana yayılmış olmaları, kontrol altına alınamamaları, askerî kimliklerinden dolayı da sivil yönetim tarafından denetim dışı tutulmaları eklenince bundan cesaret alan alaylı aşiretlerin bir kısmının yasa dışı minvallere sapmaları neticesini vermiştir.

Hamidiye Alayları'nın aşiret birliği için önemli bir dayanak noktası olduğunun altının çizilmesi gerekir. Çünkü alaylar teşekkül edilirken güçsüz ve küçük aşiretlerin bilhassa seçildiği gerçeğinin bulunması, devletin aşiretleri güçlü kılmak istediği bulgusunu ön plana çıkarmaktadır. Böylelikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Hamidiye Alayları'nda yer alan aşiretlerle, diğer aşiretlerin kaynaşması sağlanmıştır.

6-Partiler Arası Rekabet

Türkiye'de siyasi partiler arasındaki mücadelenin önemli bir argümanı olan aşiretler, çok partili hayata geçişle birlikte önem kazanan bir kesim olmuştur. Tek partili dönemde bölge için belirlenen adaylar, genellikle merkezle çatışmayan ya da merkezin dediğini yapan beylerden seçilirdi.⁸⁸⁴ Ancak DP'nin kurulmasıyla başlayan demokratikleşme iklimi içerisinde yeşeren aşiret-siyaset ilişki yumağı, siyasi parti

⁸⁸² A. Yener, "Miranlı Mustafa Paşa Örneğinde Hamidiye Alayları Askeri Gücünün Kötüye Kullanılması", s. 452.

⁸⁸³ E. Kıran, **Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu**, s. 176.

⁸⁸⁴ C. Aladağ, **Milli Mesele ve Doğu'da Feodalite**, s. 164.

temsilcilerinin aşiret reislerini, milletvekilliği için aday göstermesiyle kendini gösterdi. Bu süreç karşılıklı çıkar ilişkisine dayanmaktadır.

Siyasi partiler tüm aşiretin oyuna talip olurken, aşiret reisleri de buna karşılık milletvekili olma isteği ile devlet nezdinde korunma ve kollama talebinde bulunmuştur. Yani özetle siyasi partiler, bölgede halktan çok halkın temsilcisi olduğuna inanılan aşiret reislerinin desteğine önem vermişler, aşiret nüfuzunu siyasi etkinliklerinin ve güçlerinin desteği olarak kullanmak istemişlerdir. Bir bakıma, siyasi iktidarlarla bölgedeki aşiret reisleri arasında yazılı olmayan, bir tür fiili mutabakat anlaşması süregelmiştir de denilebilir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde oy deposu olan aşiretlerin seçim dönemlerindeki vaziyetleri, siyasi partilerin mücadele alanı olduğu gibi aşiretlerin de güç kazanmasında önemli bir husustur. Bilhassa aşiret reisleri, bu durumu iyi bildiklerinden siyasal alanda seçim dönemlerinde oldukça faaldirler. Destekledikleri partilerin il başkanlığı ile muhtarlıkların onların elinde olması ve Ankara'da gördükleri ilgi onları üyelerin gözünde saygın bir konuma oturtmaktadır. Bu amaçla, aşiretini seçim zamanında disiplinli bir şekilde organize ederek fire vermemeye çalışırlar.

Aşiret reislerinin etkinliği siyasi partiler arasındaki mücadelenin kaynağını teşkil etmiştir. 1950 Genel Seçimleri'yle başlayan süreçte çok partili hayata geçiş; siyasi partilerin göz bebeği olan aşiret reisleri, seçim döneminde birçok partinin teveccühüne mazhar olmuştur. Örneğin 1950 öncesi CHP Şanlıurfa il başkanlığı yapan Şeyhanlı Aşireti Reisi Hacı Ömer Cevheri, 1950 Genel Genel Seçimleri'nde DP'den gelen teklifi reddetmeyerek o partiden milletvekili seçilmiştir. Yine 1950 Genel Seçimleri'nde CHP Bitlis milletvekili olan Şeyh Salahattin İnan, DP iktidar olunca 1954 Genel Seçimleri'nde DP adayı olmuştur. Diyarbakır'da Azizoğlu Aşireti reisi Yusuf Azizoğlu, 1950 Genel Seçimleri'nde CHP'de iken; 1954 Genel Seçimleri'nde iktidar olan DP'ye geçmiştir.

1960 Askeri Darbesi sonrası ortada kalan aşiret reisleri bu sefer YTP ile CHP'ye geçtikleri görülmektedir. YTP, bir önceki seçimde DP parlamenterleri olan Şeyh Kasım Küfrevi'yi Ağrı'dan, Abdüllatif Ensarioğlu'nu ise Diyarbakır'dan milletvekili adayı yaparken; CHP ise Diyarbakır'dan Vehbi Pirinçioğlu'nu (Pirinçioğlu Aşireti) ve Karahanlı Aşireti'nden de Bekir Sami Karahanlı'yı parlamenter olarak seçirmiştir.

Siyasi partiler arasındaki aşiret reisi geçişleri oldukça yaygındır. Ancak dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan biri de şudur: Geçiş gerçekleşirecek olan aşiret reisleri için önemli olan, geçmeyi düşündüğü siyasi partinin, iktidar olup olmadığına bakmasıdır. Çünkü eğer siyasi parti iktidarsa, bu durum hem aşiret reisinin etkinliğini artıracak hem de aşiretine itibar, şan, şöhret gibi onurlandırıcı bir vasıf kazandıracaktır. Sosyolog Prof. Dr. Rüstem Erkan, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

*“Bölgede siyaseti aşiretler belirliyor. Cumhuriyet’in kuruluşundan beri devam eden aşiretlerin etkisi kırılmamış. Batı’da Cumhuriyet ve demokrasi feodalizmi tasfiye ederek ortaya çıkarken, Türkiye’de ise Osmanlı’dan kalan miras günümüze kadar devam ediyor. Eskinin aşiret reisleri, bugünün işadamları veya siyasetçileri olarak ortaya çıkıyor. Türkiye’deki siyasi partiler, seçmenle birebir ilişki kurmaktansa bir aşiret reisi ile ilişki kurup 20-30 bin oyu denetlemesi daha kolay olduğu için bu sistemi devam ettirmiştir. Siyasi partiler bu aşiret yapısının değişmesi için ciddi bir çaba göstermemiştir.”*⁸⁸⁵ Erkan’ın da belirttiği gibi aşiretler Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde paket oy isteyen siyasi partiler arasında çekişmenin en önemli aktörü olmuştur.

Sonuç olarak aşiret reislerinin kendi fertleri üzerinde belli bir tahakkümleri olduğu için, kendi aşiretlerine kabilelerine bağlı kişileri oy verme konusunda rahatlıkla yönlendirebiliyorlar.⁸⁸⁶ Bu durumu fark eden siyasi partiler, şeyhler ve aşiret ağaları ile yakın ilişki içine girip, onları sistemin imkânlarından yararlandırarak milletvekili adayı, belediye başkanı adayı, yerel parti temsilcisi, parti il, ilçe başkanı yapmak, ihale vermek, yakınlarını işe alarak, seçimde desteklerini almaya çalıştılar. Özellikle aşiretleri kullanarak siyasi manada oy toplama yöntemini başarılı bulan siyasi partiler sonraki seçimlerde de aynı metoda başvurdular. Bu durum siyasi partiler arasında çekişmeyi ortaya çıkardığı gibi, aşiretlerin güçlü kılınmasında ve bir bütünlük halinde hareket etmesini ortaya çıkardı.

⁸⁸⁵ Faruk Balıkcı, “Aşiret Reisleri ve Şeyhler Meclise”, *Hürriyet*, S. 19660, 26.09.2002, s. 16.

⁸⁸⁶ Vahap Uluç, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Toplumsal ve Siyasal Yapısı: Mardin Örneğinde Siyasal Katılım*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 46.

7-PKK'ya Karşı Koruculuk Sistemi

Türkiye'de koruculuk sisteminin tarihsel altyapısı II. Abdülhamid döneminde kurulan Hamidiye Alayları'na kadar gitmektedir. Rusya'daki Kazak Alayları örnek alınarak kurulan bu teşkilatlanmada amaç, hem Kürt aşiretlerinden askeri manada destek sağlamak hem de onları yönetim açısından Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını artırmaktı. II. Meşrutiyet'in ilanına müteakip alayların miladını doldurduğunu düşünen İTC yöneticileri, Hamidiye Alayları'nı kaldırmış, yerine ise o boşluğu doldurabileceğini düşünülen herhangi bir girişimde bulunulmamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber ortaya çıkan birçok isyanın fiili aktörü olan şakilerin yakalanması için bir takım düzenlemeler yapıldı. Bu düzenleme kapsamında çıkarılan İzale-i Şekavet Kanunu, eşkıyalığın yasaklanmasına yönelik bir yasa olarak yer almasının yanı sıra, eski Hamidiye Alayları yerine korucu birlikleri oluşturmasının da önünü açtı.⁸⁸⁷ Yasa bir nevi doğunun güvenliği için aşiret reislerinden oluşturulan Hamidiye Alayları yerine Köy Koruculuğu sistemini getiriyordu. 1924 Anayasası'na ek olarak hazırlanan 18 Mart 1340 tarihli 442 Sayılı Köy Kanunu'nun 65. maddesi Köy Koruculuğunun kurulmasıyla ilgilidir. 65. Maddeye göre:

“1.Köy sınırı içinde herkesin ırzını, canını ve malını korumak için köy korucuları bulundurulur.

2. Her köyde en aşağı iki korucu bulunur. Nüfusu binden yukarı köylerde her beş yüz kişiye bir korucu daha tutulur.

3. Korucular ihtiyar meclisi tarafından tutulur ve köy muhtarının vereceği haber üzerine kaymakamın buyrultusu ile işe başlar.

4. Korucuların yirmi iki yaşından küçük, elli yaşından büyük olmaması ve cinayetle veyahut yüz kızartacak cünha ile cezalandırılmamış ve namuslu tanınmış bulunması ve herkesle kavga çıkarmak sarhoşluk gibi huysuzlukları olmaması şarttır.

5. Korucular köy muhtarının emri altındadır. Resmi işlerde onun her emrini tutmaya mecburdur.

⁸⁸⁷ TBMM ZC, II, D. II, İ. I, 18 Teşrinievvel 1339(18 Ekim 1923), s. 113-114.

6. Korucular silâhlıdırlar. Kendilerine karşı gelenler jandarmaya karşı gelmiş gibi ceza görürler.

7. Köy muhtarları ve ihtiyar meclisi mahsul zamanlarında çapulculuk ve eşkıya türemiş ise yağmadan köy halkını korumak için köylünün eli silah tutanlarından lüzumu kadarını gönüllü korucu ayırarak bunların isimlerini bir kâğıda yazıp kaymakama götürür. Kaymakamın müsaadesi olursa bu gönüllü korucular asıl korucularla beraber yağmacılara ve eşkıyaya karşı köy ve köylüyü korurlar.

8. Koruculara verilecek silâhlar ve cephaneler hükümet tarafından ihtiyar meclisine mazbata mukabilinde demirbaş olarak verilir.

9. Korucular kendilerine verilen resmi silâh ve cephaneleri ancak kendileri kullanırlar. Başkalarına emanet vermezler.”⁸⁸⁸

Diğer taraftan aynı kanununun 75, 76. ve 78. Maddeleri de köy korucularının silah kullanmasıyla ilgilidir. Bu maddelere göre:

“Madde 75. Korucuların kıyafetleriyle silâhlarının şekil ve cinsi aşağıda yazıldığı gibi olur.

1. Korucuların elbisesi boz renkli salta, kilot biçiminde boz renkli potur ve çizme veya meşin tozluktur. Dâhiliye Vekâletince gösterilecek nümunasi gibi diktirilir. Parası köy gelirinden senede bir defa verilir, iki senede bir de gocuk veya kepenek verilir.

2. Korucular ellerine verilen koruculuk cüzdanını daima üzerinde bulundurur. Ve korucusu olduğu köyün adı kaim yazı ve yilâyst ve kaza adı ince yazı ile kazılmış olmak üzere gösterilen örneğe göre perçinden bir levhayı göğüslerinin sol tarafına daima asmaya mecburdur.

3. Korucuların tanıyacakları silâhların cinsi harb silâhlarındandır.

Madde 76. Ölen veya koruculuğu bırakan veyahut çıkartılan korucuların silâh, fişenk; tezkere ve levhaları ve gocuk veya kepenegi yerlerine geleceklere verilmek üzere köy muhtarı tarafından alınıp saklanılır

⁸⁸⁸ TBMM ZC, VII/I, D. II, İ. II, 18 Mart 1340(18 Mart 1924), s. 656-657.

Madde 78. Koruculara yasak olan işler şunlardır:

1. *Koruculuktan başka iş yapmak, meselâ dükkân, kahvehane, han açıp işletmek veya bunlara ortaklık etmek.*
2. *Köylüden her hangi birinin veya kendi hizmetinde bulunmak için izinsiz vazifesini terk etmek.*
3. *Koruduğu bağ ve bahçe ve ekinlerden fuzuli faydalanmak.*
4. *Kendi hayvanlarını otlatmak ve köye çobanlık etmek.*
5. *Levha, elbise ve silâh ve cüzdanını üzerinde taşımamak veya değiştirmek.*⁸⁸⁹

18 Ekim 1923 tarihinde kabul edilen Köy Kanunu'yla birlikte ortaya çıkan Köy Koruculuğu Sistemi, Cumhuriyet döneminde meydana gelen isyanlarda yeterince önleyici etki yapamadığını düşünen İçişleri yetkilileri, birçok köy korucusunun silahlarını geri alınarak onları pasifize etmeye çalıştılar. Ancak bu süre zarfında köy korucularının maaşları ödenmeye devam edildi. 27.04.1962 tarihinde Millet Meclisi'nin almış olduğu, “suçluların takip ve yakalanması konusunda gerek Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda, gerekse Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu ile Jandarma Tüzüğünde yeteri kadar hükümler mevcuttur. Yürürlükte kalmasında bir faide umulmıyan ve Anayasaya da aykırı hükümler taşıyan bu kanunun tamamen yürürlükten kaldırılması için, ilişkide sunulan kanun tasarısı hazırlanmıştır” kararı ile İzale-i Şekavet Kanunu son verilmiş böylece Köy Koruculuk sistemi fiili ve hukuki olarak rafa kaldırılmıştır.⁸⁹⁰

12 Eylül Darbesi sonrası ülkenin içine saplandığı terör sorununa kolluk kuvvetlerinin yetersiz kalması üzerine 26.03.1985 Tarih ve 3175 Sayılı Kanunla, 442 sayılı Köy Kanunu'nun 74. maddesinde yapılan bir değişiklikle, Geçici Köy Koruculuğu müessesesi yeniden hayata geçirilmiştir.⁸⁹¹ Sistem, Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde PKK örgütüne karşı bölgeyi iyi tanıyan insanlardan oluşturuldu.⁸⁹² Yasal çerçevesi idari olarak köy muhtarlarına, mesleki olarak ise görev

⁸⁸⁹ TBMM ZC, VII/I, D. II, İ. II, 18 Mart 1340(18 Mart 1924), s. 660-661.

⁸⁹⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, V, D. I, T. I, 27.04.1962, s. 255.

⁸⁹¹ Soner Karataşoğlu-Mahmut Akpınar, “Geçici Köy Koruculuğu Üzerine Bir Saha Çalışması: Beytüşşebap Örneği”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, X, S. XXXVIII, 2011, s. 368.

⁸⁹² Aksiyon, S. 241, 17.07.1999, s. 14.

yaptıkları köyün bağlı bulunduğu jandarma komutanına tabi kılınmıştır. Sistemin ana damarı olan halkın devletin yanında yer alması, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bu sistemin oluşturulmasının önünü açtı.⁸⁹³

Koruculuk uygulamasına ilk olarak aşiretlerin etkisinin tam anlamıyla sürdüğü Hakkâri'den başlandı. Devlet, korucubaşı olmayı kabul eden aşiret reisleri ile ittifak kurup, aşiret reislerinin silahlı adamlarına maaş ödeyerek tarımla uğraşan bu insanları memurlaştırdı.⁸⁹⁴ 1985 yılında Beytüşşebap'ta Jirkilere ve Jirki Aşireti'nin Reisi Tahir Adıyaman'a ilk koruculuk teklifi yapılmıştır. Devlet tarafından PKK'ya karşı savaşılmaması teklifi karşısında Tahir Ağa, bu konuda devlet yetkilileriyle mutabık olduğunu söyleyerek sisteme katıldığı beyan etmiş, böylece yapılacak mücadelenin ilk tarafı belli olmuştu.⁸⁹⁵ Devlet, koruculuğun yaygınlaşmasını sağlamak için elindeki her türlü olanağı ve aracı kullandı. Koruculaşan aşiretlerin işlediği suçların görmezlikten gelinmesi, kan davası olan aşiretlerin korucu olmasına özendirilmesi, korucuların yararlanacağı maddi teşvik ve avantajlar da her geçen gün çoğaltılması korucular açısından önemli faydalar idi.⁸⁹⁶ Hakkâri'de Mamğuran ve Goyan Aşiretleri de koruculuk sistemine dâhil olduklarını açıkladılar.⁸⁹⁷ Bunun yanında gerçekleştirilen faaliyetler sonucu, çeşitli dönemlerde Kulp'ta 500'den fazla⁸⁹⁸ Van'da ise 150'ye yakın kişi korucu yapıldı.⁸⁹⁹

PKK operasyonlarının artırdığı 1989 yılı içerisinde, 21 Eylül 1989 tarihinde Orgeneral Recail Uğurluoğlu, tüm aşiretleri koruculuk sistemine almak için üstü kapalı olarak ya bizdensiniz ya da karşımızdasınız söylemiyle tehdit etmesi üzerine Van civarındaki Alikan, Ezdinan Havistan, Şıdan, Mehmetpiran, Zevkan gibi aşiretler sisteme katılmak zorunda kaldılar.⁹⁰⁰ Diğer taraftan koruculuk sistemine karşı olan PKK'nın bu aşiretleri, sistemden uzaklaştırmak adına adam kaçırma girişiminde

⁸⁹³ M. A. Kışlalı, **Güneydoğu, Düşük Yoğunlukta Çatışma**, s. 199.

⁸⁹⁴ Doğu Ergil, **Politikadan Kimlik Siyasetine Kürt Raporu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 362.

⁸⁹⁵ Osman Aytar, **Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna**, Medya Güneşi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 178.

⁸⁹⁶ O. Aytar, **Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna**, s. 179.

⁸⁹⁷ O. Aytar, **Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna**, s. 180.

⁸⁹⁸ O. Aytar, **Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna**, s. 181.

⁸⁹⁹ O. Aytar, **Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna**, s. 182.

⁹⁰⁰ O. Aytar, **Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna**, s. 183.

bulunması, korucubaşılığı kabul eden köylerin taranması gibi faaliyetler de bulunması aşiret reislerini iyice çıkmaza sürüklemiştir.⁹⁰¹

Terörün tırmanmasına ve çatışmaların artmasına paralel, korucu sayısının arttığı görülmüştür. Örneğin 1988 yılında 14 bin olan korucu sayısının, 1992 yılında koruculara maaş bağlanmasından sonra rakam 65 bine yükselmiştir.⁹⁰² 1993'te köy koruculuğu sistemine bazı değişiklikler yapılarak mevzuatı değiştirildi. PKK saldırılarına karşı hassas ve korumasız olan köylere baskınların artması üzerine, köy muhtarlarının talebi ve mülki amirin onayı ile terörist saldırılarına karşı köylerini korumak isteyen köylülere silah dağıtılmak suretiyle gönüllü köy koruculuğu da kabul edilerek, 13 ilde 7 bin 155 gönüllü köy korucusu da görevlendirildi.⁹⁰³ Ancak tüm bu atılımlara rağmen güvenlik konsepti içerisinde birçok aşiretin PKK'nın yanına geçtiği de görülmektedir. Zaten devlet ile PKK arasında kalan aşiretlerin başka bir seçenekleri de bulunmuyordu. Ya devletle ya da PKK ile işbirliği içine girmek için zorlanmışlardır. Günümüzde ise bu sistem, güvenlik güçlerine yol gösterme ve çatışma gibi durumlarda yardımcı kuvvet olarak kullanılmaktadır.

Koruculuk Sistemi'nin aşiretlere sağladığı faydalara bakıldığında karşımıza çıkan ilk kazanım, sistemin aşiretlerin hayatta kalmasında ve güçlenmesinde önemli bir etki yaratmasıdır. Sistemin amacı, teröre karşı olsa da korucu olan aşiretlerin işsiz gençler, korucu yapılarak zamanla aşiretlerini güçlendirdikleri görülmüştür.⁹⁰⁴ Örneğin Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde Bucak Aşireti ve Batman'da Raman Aşireti, koruculuk sayesinde ve siyasetle ilgilenmeleri sonucu ilçede büyük güç elde etmişlerdir. Yine Hacı Özbek, Ezdinan Aşireti Reisi, Çatak ve civarındaki en büyük korucubaşlarından biridir. Hacı Özbek'in kardeşi de CHP Van İl Başkanlığı'nı yapmıştır. Yani koruculuk, aynı zaman da siyasi bir gücün elde edilmesi ve kullanılmasıdır. 1990'ların başında korucuların bazı yasa dışı işlerle ilgilenmeleri ve günümüzde ortaya çıkan faili meçhul cinayetlerle isimlerinin lanse edilmesi sonucu bugün aşiretlerin güç dayanağı olan koruculuğun sorgulanmasını ortaya çıkarmıştır. Özellikle 1988-1989 yıllarında

⁹⁰¹ M. A. Kışlalı, **Güneydoğu, Düşük Yoğunlukta Çatışma**, s. 200.

⁹⁰² S. Karataşoğlu-M. Akpınar, "Geçici Köy Koruculuğu Üzerine Bir Saha Çalışması: Beytüşşebap Örneği", s. 369; Joost Jongerden, **The Settlement Issue In Turkey and The Kurds**, BRILL, Netherlands, s. 22.

⁹⁰³ M. A. Kışlalı, **Güneydoğu, Düşük Yoğunlukta Çatışma**, s. 200.

⁹⁰⁴ O. Aytar, **Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna**, s. 180.

koruculuk sisteminde meydana gelen önemli orandaki çözülme üzerine, devletin başvurduğu yeni yol ve yöntemler de çok geçmeden etkisiz kalmaya başladı.⁹⁰⁵

Diğer taraftan korucu olan aşiretlerin devlet tarafından verilen itibar, kuvvet ve para gibi unsurların aşireti diğer aşiretler karşısında güçlü konuma getirmesi aşiret bağının erklik kazanmasında etkili olan bir husustur. Bunun yanında bazı aşiretlerin devletin sağlamış olduğu bu gücü kullanarak diğer aşiretleri sindirme gibi politikalar izlemesi de koruculuk sisteminin aşiretlere sağladığı önemli bir fayda olarak değerlendirilebilir. Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere korucu olan aşiretlerin siyasette etkinlik kazanması gibi ya da ekonomik patronaj ilişkilerini kendi lehine çevirmesi koruculuk sayesinde olmuştur.

Sonuç olarak korucuların işledikleri suçlar, zorunlu göçteki etkileri, boşaltılan köylere yerleşmeleri bir yana bu sistemin en büyük zararı Hamidiye Alayları'nda olduğu gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki aşiretlerin yapısını güçlendirmesine zemin hazırlamış oldu. Koruculuk Türkiye'deki en önemli çatışma alanı olarak nitelendirilebilecek aşiretlerin güçlü olma paradigması olumsuz sonuçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yarı askeri bir teşkilatlanmanın bir iç çatışma alanında 25 yıl gibi bir süredir ve yoğun bir şekilde kullanılması sadece yukarıda özetlendiği gibi asayiş sorunlarına neden olan bir özel sınıf ve vatandaşlar arasında problem yaratmakla kalmamış, koruculuğun bir istihdam alanı haline gelmesine de yol açmıştır. Koruculuk sisteminin kurulması Hamidiye Alayları'nın kuruluşu kadar aşiret sistemini güçlü kılmadıysa da, aşiret kültürünün yaygınlaşmasına katkıda bulunduğunu söylenebilir.

B-Siyasetin Aşiretlere İlgi Duymasının Nedenleri

1-Çok Partili Hayata Geçiş

İnsanların fikirlerini beyan etmeleri ve başkalarının düşüncelerine, haklarına saygı göstererek inandıkları gibi yaşamaları, ideal bir toplum düzeninin başlıca ihtiyacıdır. Bu ihtiyacın karşılanması ise ancak hür ve demokratik bir sistem içinde seçimlerin yapılmasıyla gerçekleştirilebilir. Bir ülkede seçimlerin yapılması ve demokrasinin oturtulması için, kişilerin bireysel tercihlerinin sandığa yansıma şeklinde tezahür eder. Cumhuriyet sisteminin başlıca gereği olan siyasi partiler ise demokrasinin

⁹⁰⁵ O. Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, s. 225.

olmazsa olmazdır. İktidar olmak için kurulan siyasi partiler liberal geleneklerde çoğulculuk adına müspet bir rol oynadığının vurgulanması gerekir.⁹⁰⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nde çağdaş manada siyasi partilerin teşekkülü, 1924'te TCF'nin kurulmasıyla başlamış, fakat o günün koşullarında demokrasi fikrinin yeterince kavranmadığı iddiasıyla TCF kapatılmıştı.⁹⁰⁷ Daha sonraki girişim olan SCF'nin kurulması gelişmeler ise merkez tarafından kabul edilmediği için kısa sürede muhalefet hayatı son bulmuştu.⁹⁰⁸ Bastırılan muhalefet grupları ve partiler, bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, hükümet aygıtının mekanizması haline geldi.⁹⁰⁹ Yeniden çok partili hayata geçiş süreci ise İkinci Dünya Harbi sonrası ceza ve cemiyetler kanununda yapılan değişiklikler ve dünyada esen demokrasi rüzgârları, çok partili hayata dönüşü şeklinde kendisini gösterdi.⁹¹⁰

Çok partili hayata geçişle birlikte seçmenin belirleyiciliği önemli bir faktör oldu. Bu yüzden siyasi partiler, seçmenlere yönelik yeni stratejiler belirlemek zorunda kaldılar. Siyasi partiler, farklı bölgeler için farklı vaatlerde bulunarak seçmenin, onları etkileyebilecek argümanlar olan iş, ev, demokrasi, özgürlük gibi basit gelebilecek özellikle seçmenin teveccühünü kazanmak adına birçok minvali denediler. Seçimlerde bireysel olarak hareket eden ve özgür bir biçimde siyasi iradesini ortaya koyan ülkenin her vatandaşı değerlendirildiğinde eşit gerçekleşen bir olgunun olmadığı görülebilir. Bilhassa Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi gibi aşiret tipi örgütlenmenin aktif olduğu yerlerde oyların gideceği partileri belirleyen ana unsur, bireysel siyasi irade değil aşiret reisinin isteği olunca, siyasi partiler için aşiret reisleri önemli bir aktör olur.⁹¹¹ Yani bireylerin benimsemiş olduğu aşiret değerleri, kendisini siyasi davranışa iterken, önemli olduğu gerçeğini ön plana çıkarmaktadır.⁹¹²

Aşiret reislerinin seçmen kitlesi üzerinde bu kadar etkili olduğu bir demokratik sistemde, siyasi partilerin, aşiret reislerine teveccüh göstermesi önemli bir olgu olmasa gerek. Çünkü aşiretin oluşum sebebi olan birlikte hareket etme kavramı, kendisini

⁹⁰⁶ Tahir Erdoğan Şahin, **Siyaset Bilimine Giriş ve Siyasal Düşünce Tarihi**, Dikev Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 26.

⁹⁰⁷ İbrahim Kaya, **Social Theory And Later Modernity, The Turkish Experience**, Liverpool University Press, Liverpool, 2004, s. 82.

⁹⁰⁸ F. Ahmad, **The Making Of Modern Turkey**, s. 60.

⁹⁰⁹ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, YKY, İstanbul, 2003, s. 9.

⁹¹⁰ B. Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, s. 10.

⁹¹¹ S. A. Durç, **Türkiye'de Aşiret Siyaset İlişkisi: Metinan Aşireti Örneği**, s. 88.

⁹¹² Yüksel Gülmen, **Türk Seçmen Davranışı**, İÜİF, İstanbul, 1979, s. 8.

siyaset alanında gösterir. Bu yüzden çok partili hayata geçişle birlikte siyasal partiler aşiret reislerini kazanmak adına önemli uğraşlar vermişlerdir. Siyasi partiler, aşiret reisleri kendi partilerine almak için milletvekilliği, belediye başkanlığı ya da il, ilçe başkanlığı gibi önerilerde bulunmuş, karşılığında ise reisliğini yaptığı aşiretin oylarına talip olmuşlar. Aşiret reislerinin de buna mukabil, siyasal katılım sonrası kendilerine sağlayacak itibar, ekonomik ve sosyal üstünlük gibi faktörleri göz ardı etmediği siyasal alana katılarak gösterdiğini belirtmek gerekir.⁹¹³

Çok partili hayata geçişle birlikte aşiretlerin etkinliğini bilen DP, 1950 Genel Seçimleri'nde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi gibi mahalli coğrafyada aday listelerini genellikle aşiret reislerinden veya şeyhlerden oluşturarak CHP'ye karşı büyük üstünlük kazanmıştır. 1950 Genel Seçimleri'nde toplam 53 milletvekiline sahip olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi vilayetlerinin 45 parlamenterini, DP listelerinden seçilirken, 8 milletvekili ise CHP'den seçilmiştir. DP'nin kazandığı 45 milletvekilinin 26'sı aşiret ağası ve şeyhlerden meydana gelirken, CHP'nin ise çıkardığı 8 milletvekilinin 2'si feodal beylerdendi. 1954 Genel Seçimleri'nde ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi için toplam 65 sandalyenin 63'ü DP çıkarırken, CHP ise sadece 2 milletvekili çıkarmıştır. Bir önceki seçimde CHP listesinde yer alan birkaç aşiret reisinin de DP'ye geçtiği görülmektedir. Örneğin 1950 Genel Seçimleri'nde CHP Urfa Milletvekili olan Bucak Aşireti Reisi Hasan Oral, bu seçimde DP listesinden aday olmuştur.

1957 ve 1961 genel seçimlerinde ise CHP yeni kurulan AP, CKMP gibi siyasi partiler de doğu vilayetlerinde aday listelerini hazırlarken aşiret faktörünü göz önüne almak zorunda kalmışlardır. Bu iki dönemde elde edilen seçim sonuçları siyasi partilerin tercihlerinde ne kadar haklı oldukları görülmüştür. İşin ilginç tarafı aşiret reisi ve ağaların desteğiyle kurulmuş olan YTP'nin seçim sonuçları itibarıyla siyasal alanda önemli işler başarması aşiret reislerinin gücünü göstermesi açısından önemli bir mihenk taşıdır. Ayrıca Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde siyasal etkinliğe katılım oranının aşiret reislerinin siyasete girmesiyle beraber arttığı da söylenilebilir.⁹¹⁴

⁹¹³ Ş. Ökten, "İktidarın Sosyolojik Kimliği: Aşiretlerde İktidarın Biçimi ve Kaynakları", s. 203-204.

⁹¹⁴ Kemal Kirişçi-Gareth M. Windrow, **The Kurdish Questions And Turkey**, s. 128.

Çok partili hayatın tezahürü olan birden fazla siyasi partinin Meclis'te yer alması, aşiretler açısından değerlendirildiğinde şu gerçekler ön plana çıkar. Aşiret için siyasal partinin önemi yoktur. Önemli olan siyasal partinin iktidar olmasıdır. Yani bir siyasal parti iktidarsa aşiretin çıkarlarıyla örtüştüğü için o siyasi parti aşiretin de partisidir. Örneğin Necmeddin Silan, Tunceli Vilayeti'nde DP için hazırlamış olduğu raporda, Arilli Aşireti'nin DP'ye geçmek istediğinin, bunun da altında yatan temel sebebi olarak DP'nin iktidar partisi olmasına bağlamaktadır.⁹¹⁵ Ahmet Özer, Brukan Aşireti örneğinden yola çıkarak aşiretlerin çok partili hayatın aşiretlere kattığı kazanımı açıklarken şu noktalara dikkat çekmiştir:

“Brukan aşireti bölgede siyasi olarak en nüfuzlu aşiret olarak bilinir. Yaklaşık 30 bin seçmeni vardır. 1945'te T.C.'nin çok partili sisteme geçmesi ile aşiret siyasi alanda daha da güçlenmiş bu siyasal güç yönetim düzeyindeki kişilerin ekonomik güçlerini de olumlu yönde etkilemiştir.

Çok partili sisteme geçilmesi ile birlikte Brukan aşiretinin (dolayısıyla Kartal ailesinin) siyasi panoraması ise şöyledir:

İlk defa 1950 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde aşiretin adayı olarak, aşiretin günümüzdeki reisi olan Kinyas Kartal'ın kardeşi Hamit Kartal ortaya çıkmıştır. Hamit Kartal, D.P.den aday olmuş, ancak seçimi az bir farkla kaybetmiştir. 1954 seçimlerinde ise Hamit Kartal, Brukilerin politikaya biraz daha ısınıp aktif katılması ile, seçimi kazanıp Brukilerin seçtikleri ilk milletvekili olarak parlamentoya girmiştir. Hamit Kartal, 1957 seçimleri arifesinde D.P. tarafından veto edilmiştir. Aşiret, bu davranışa tepki olarak bu sefer CHP'nin kazanmasını sağlamıştır. Kinyas Kartal ise bu dönem bir ara DP'nin il başkanlığını yapmıştır.”⁹¹⁶

Ayrıca şu gerçeğin altının çizilmesi gerekir ki bir vilayete ait milletvekili sayısı az olduğundan, aday adayı olacak aşiret reislerinin aday seçilme durumu, kazanmanın bir şeref ve itibar sayıldığı seçimlerde, aşiret reisinin kendi aşiretine saygınlık kazandırdığından seçim mevzusu her zaman önemli bir gündem maddesi olmuştur. Bu yüzden seçimlerde aday olmak için aşiretler, tüm imkânlarını seferber ederken, aşiret reisleri kendi üyeleri arasında da disiplinli bir çalışma başlatır. Tüm bu faaliyetler yani

⁹¹⁵ Der: T. Akekmekçi-M. Pervan, **Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953**, s. 434-435.

⁹¹⁶ Ahmet Özer, **Doğu'da Aşiret Düzeni ve Brukanlar**, s. 104.

seçmen-aşiret ve siyasal partiler arasındaki üçgen aşiret sistemini güçlü kılmaya yarayan birer taşıyıcılardır.

Çok partili hayata geçişle birlikte siyaset kurumunun aşiret reislerine ihtiyaç duyduğu bir gerçektir. Çünkü oy potansiyeli olan bu kişiler tek bir direktifle binlerce kişinin bir partiye oy vermesini sağlayabilirlerdi. Yine siyasal partiler arasındaki çekişmelerinde aşiret reislerine büyük bir güç kazandırdığı belirtilebilir. Zira aşiretler üzerinden oy pazarlığının yapıldığı partiler arası mücadele aşiret üyelerinin politize olmasının önünü açtığından, aşirete de büyük bir itibar kazandırır.

Sonuç olarak çok partili hayata geçiş dönemi olan 1950 Genel Seçimleri'yle birlikte büyük bir önem kazanmış olan aşiret modeli, deyim yerindeyse eskinin çiftçi veya köy ağası niteliğinde olan feodal beylerin, seçimlerle beraber milletvekili, il başkanı, belediye başkanı gibi siyasal etkinliklere katılmasını ortaya çıkarmış. Diğer taraftan aşiretlerin siyasetle birlikte büyük oran da erk kazandığı, bunu bilen siyasal partilerin de aşiretleri kendi partilerine oy verdirmek için bir takım ödünler vermek zorunda kaldığını belirtmek gerekir.

2-Oy Deposu Olarak Görülmeleri

Bir yaşam biçimi olarak aşiret örgütlenmesinin getirmiş olduğu birlikte hareket etme güdüsü, aşiretlere bir takım olumlu yönler ihsan etmiştir. Bu olumlu yönlerinin başında da aşiretlerin, siyasal otoriteler tarafından tanınmaları gelmektedir. Çünkü birlikten güç doğar vecizesinin yansıması olarak aşiretler, çok partili hayata geçişle birlikte birçok siyasal partinin uğrak yeri olmuştur. Aşiret-oy-milletvekili düzeninin getirmiş olduğu paradigma tercihleri, aşiretlerin siyasal alanda yer almalarını beraberinde getirmiştir.⁹¹⁷ Siyasal partiler ise bu oy depolarından yararlanmak için yarış içerisine girmek zorunda kalmışlar.⁹¹⁸

Aşiret reisinin etkinlik kazandığı seçimlerde, reisin desteklemediği hiçbir milletvekili adayı kolay kolay seçilemez. Hatta eğitilmiş bile olsa aşiret reisinin olur vermediği bir adayın siyasal etkinliğe katılması mümkün görünmemektedir.⁹¹⁹ Bunu

⁹¹⁷ Hasan Aksay, **Egemen Halkın Siyasetnamesi**, I, Etkin Kitaplar, İstanbul, 2005, s. 1.

⁹¹⁸ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın**, II, İkinci Kitap, İstanbul, 1996, s. 1169.

⁹¹⁹ Kenan Arıncı, "Siyasi ve Tarihi Coğrafya Perspektifiyle: Türkiye'nin Terör Sorununun Analizi ve Jeopolitik-Jeostratejik Açısından Değerlendirilmesi", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XIV, S. 2, Erzurum, 2010, s. 11.

bilen ve binlerce mensubunu tek bir direktifle yönlendiren aşiret reisleri, siyasi partilerin, seçimlerde sığındıkları tek limandır. Çünkü burada esas olan, tek bir bireyi etkilemektense aşiret reisiyle girişilen pazarlık sonrası binlerce insanın oyunu almak daha kolay gelmektedir. Şevket Ökten'in, aşiretlerin oy deposu olarak tanımlanmaları ve siyasetteki katılımlarına yaklaşımı ilginçtir. Buna göre:

*“Çok partili yaşama geçişle birlikte, bölgedeki oyları büyük oranda kontrol eden aşiret reislerinin önemi daha da artmış, iktidar partileri, destekçisi olan aşiretlere kaynak akışı sağlamaya başlamıştır. Böylece aşiret reisleri, diğer aşiretlere ve halka karşı güçlenmiştir. Hükümetlerin aşiretlerle uzlaşması, aşiretlerin halk üzerindeki etkinliğini sağlamlaştırmış, böylece toplumun ekonomik ve toplumsal kutuplaşmasını arttırmıştır.”*⁹²⁰

Aşiretlerin taşıdıkları toplu hareket etme misyonu siyasal partilerin ister istemez aşiret reisleriyle iyi iletişim kurmalarını beraberinde getirmiştir. Vahap Uluç, aşiretin birlikte hareket etmelerinin pratik sonuçlarına değinirken şu hususlara özellikle dikkat çekmektedir:

*“Siyasetçilerin aşiretlerle olan yakın ilişkileri ise büyük ölçüde parti merkezli pragmatik esaslara dayanmaktadır. Özellikle 1945'ten sonra çok partili hayata geçilmesi ile birlikte aşiretler, siyasi partiler için bir oy deposu olma özelliğini kazanmış, ve her ideolojiden parti, özellikle de sağ partiler bundan yararlanmak istemişlerdir. Böylece çok partili hayata geçiş aşiretçiliğe işlerlik kazandırmıştır. Politikacılar tek tek seçmenleri ikna etmek yerine, aşiret reisleri ve şeyhler ile yakın temasa geçerek blok halinde oyları partilerine kazandırmanın daha az maliyetli olduğunu ve daha az çalışma gerektirdiğini görmüşlerdir. Siyasi partilerin aşiretlerle ne kadar yakın ilişki içinde olduklarını bölgeden seçilen milletvekillerinin geldikleri sosyal tabaka ve sınıftan anlamak mümkündür. Nitekim 1991 milletvekili genel seçimlerine kadar Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilen milletvekillilerinin %90'ı ağa, bey veya şeyhtir ya da aşiret kökenlidir.”*⁹²¹

⁹²⁰ Ş. Ökten, “İktidarın Sosyolojik Kimliği: Aşiretlerde İktidarın Biçimi ve Kaynakları”, s. 207.

⁹²¹ A. Vahap Uluç, **Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Toplumsal ve Siyasal Yapısı: Mardin Örneğinde Siyasal Katılım**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 206.

Uluç'un da ifade ettiği gibi aşiretlerin grup halinde hareket etmeleri onları siyasal hayatta politize ettiği gibi siyasal partilerin de oy toplama misyonunu kullanmalarını ortaya çıkarmış, böylece aşiret siyaset ilişkisi gayri resmi bir sürekliliğin alt yapısını hazırlamıştır.

Sonuç olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde seçimin yönünü ya da seçimin kaderini oy depoları olarak görülen aşiret reisleri belirlemektedir. Çünkü bölgenin hemen hemen % 70-80'i aşiretlerden oluşmakta ve aşiret üyeleri ruhani ve dünyevi lider olarak gördükleri aşiret reisinin dediklerini yapmak zorundadır. Aşiret reisleri de buna mukabil aşiretinin çıkar ve itibarını artıracak hususları değerlendirdikten sonra siyasal yelpazeye katılmaktadır.

C-Aşiret-Din İlişkisi

1-Aşiretlerde Şeyhlik Kurumu

Şeyh ya da dini bir zümrenin lideri konumunda olan şeylik kavramı daha çok dini bir lider olarak kabul edilen, kul ile yaradan arasında sofistik bir olgudur. Bu olgunun anlam kazanması da dini konularda vereceği içtihat esasına göredir. Yani dini manada yetkin bir tarikat şeyhi, etrafında bulunan müritlerini etkilediği gibi toplumsal boyutta da etkili olabilecek nicel şahsiyetlerin başında gelir. Tarikat şeyhine mutlak, sorgusuz sualsiz itaat, İslam diktatörlüğü açısından değerlendirildiğinde sağlıklı bir oluşum meydana getirildiği iddia edilebilir. Ancak bu durumun şeyhlerin otoritelerini artırdığı gerçeğini de değiştirmez.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bilhassa halifelik kurumunun ortadan kaldırılmasından sonra ehemmiyet kazanan şeyhlik kurumu, sosyal bir varlık olan aşiretlerin meşru din açısından sığındıkları tek ve vazgeçilmez ruhani lider olarak bilinmektedirler.⁹²² Toplumsal hayatın vazgeçilmez kisvesi olan din mefhumu, aşiretler üzerinde önemli bir tahakküm gücüne sahiptir. Şeyhlerin hem sosyal hem de siyasi manada etkin bir gücü olduğu varsayılırsa bu rollerini iyi kullanmaları onlara verilen değerle ölçülür.⁹²³ Bunun yanında toparlayıcılık ve birleştirici misyonu sebebiyle de şeyhler, aşiretler-üstü rol oynamışlardır. Sünni inanın temsilcisi olan şeyhler

⁹²² D. Ergil, **Politikadan Kimlik Siyasetine Kürt Raporu**, s. 144.

⁹²³ Mehmet Emin Üner, **Aşiret, Eşkîya, Devlet**, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 165.

kendilerini Hz. Muhammed'in soyuna dayandırarak da meşruiyet sağlamaya çalışmışlardır.⁹²⁴

Kürt aşiretlerinin büyük çoğunluğu Sünni olmakla birlikte genelde Şafi Mezhebine de mensupturlar, bir kısmı da Alevi'dirler. Dini yönden ise bağlı olduğu iki tarikat vardır. Bugün Kürt aşiretleri arasındaki en yaygın tarikatlar Nakşibendilik ve Kadirilik'tir. Nakşibendilik tarikatı temelde gizli zikir ve ilahi muhabbet üzerine kuruluyken, özelde ise cemaat kardeşliğini ele almaktadır.⁹²⁵ Tarikat şeyhi cismanileşmiş bir karizmayla cemaatine önderlik etmesiyle bilinir.⁹²⁶ Özellikle Şeyh Halid döneminde Kürt aşiretlerinin birçoğu bu tarikata bağlanmış ve silsile yoluyla da günümüze kadar halen etkinliğini devam ettirmektedirler.

Kürt aşiretleri üzerinde etkili olan bir diğer tarikat ise Kadiriliktir. Hazreti Peygamber soyuna dayanan ve Abdülkadir Geylani tarafından XII. yüzyılda kurulmuş olan bu tarikat, Irak merkezli olarak kurulmuş ve Kürtler üzerinde etkili olmuştur.⁹²⁷ Bilhassa Şafii Mezhebi'ne mensup olanlar aşiretlerin bağlı olduğu Kadiri Tarikatı şeyhleri, babadan oğula geçen bir silsile yoluyla mensuplarını yönetirler.⁹²⁸

Yukarıda belirtilen tarikatların dışında da Kürt aşiretlerinin bağlı olduğu tarikatlarda bulunmaktadır. Bunlar arasında Sultan Menduh tarafından kurulan Siirt merkezli Tillo Tarikatı, yine son dönemlerde kendilerini Hizb-ut Tahrir ifade eden tarikatı ve Rifai Tarikatı'nın Kürt aşiretleri üzerinde büyük bir denetim ve ağırlıkları olduğu bilinmektedir.

2-Şeyh-Siyaset Çemberinde Aşiretler

Tarih boyunca dinin insanlık üzerine büyük etkisi olduğu yadsınamaz. Hemen hemen bütün toplumsal sistemlerdeki tesiri bilinen din mefhumunun, siyasetle olan ilişkisi ise tek tanrılı dinlerin etkin olduğu devlet modellerinde kendisini göstermiştir. Ayrıca dinin tarihsel toplumsal bir misyonu sebebiyle de siyasetle ilişkisi kaçınılmaz

⁹²⁴ Mehmet Bayrak, **Alevilik-Kürdoloji-Türkoloji Yazıları (1973-2009)**, Öz-Ge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 72.

⁹²⁵ Hakan Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 183-184.

⁹²⁶ H. Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar**, s. 184.

⁹²⁷ Reşat Kasaba, **A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, Refugees**, University of Washington Press, Washington, 2009, s. 120.

⁹²⁸ H. Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar**, s. 185.

olmaktadır.⁹²⁹ Dört büyük dinin hâkim olduğu toplumlarda, dinin hem devlet yönetiminde hem de beşeri hayatta belirleyici ve düzenleyici işleve sahip olduğu bilinen bir olgudur. Bilhassa Hristiyanlık inancına göre kilisenin tanrı adına devlet yönetimine egemenlik iddiasında bulunması, bunun yanında İslamiyet'in ilan edilmesinden sonra kurulan İslam devletinin Kuran esaslarına göre yönetilmesi esası, söz konusunu olgu veya mefhumun toplum ve devlet düzeyinde somutlaşmasına katkıda bulunmuştur. Tüm bunlara binaen tarih, din için yapılan savaşların birinci dereceden tanığıdır.

Yukarıda da belirtildiği üzere İslamiyet'in ilanı üzerine kurulan İslam Devleti, İslam şeriatı etrafında örgütlenirken kendisinden sonra kurulacak olan birçok Müslüman devlet için de gelenek oluşturması açısından önemlidir. Özellikle Müslüman Türk devletlerinde, örfi geleneğin yanında şeri gelenek harmanlanarak devlet işleyişine işlerlik kazandırılırdı. Bu devlet modellerinde bazen örfi hukuk bazen de şeri hukuk ön plana geçtiğini ifade etmek gerekir. Toplum içinde dini hükümlerin uygulanması için Şeyhülislam Kurumu oluşturulurken, diğer dinlerin yaşam bulması için de gerekli düzenlemeler ve kolaylıklar sağlanmıştır.

İslam dininin etkisinin hüküm sürdüğü Osmanlı Devleti'nde, özellikle Kürt aşiretlerinin devlet yönetimine bağlanmasıyla olan başlayan süreç, genel olarak öncelikle Halifelik aracılığıyla daha özelde şeyhler sayesinde yürütülmüştür. Kürt aşiretlerinin büyük bölümünün Sünni ve Şafii mezhebinde yer alması, Osmanlı Devleti'nin bölge coğrafyasındaki İran ile olan mücadelelerinde Kürt aşiretlerinin desteğini almasına yardımcı olmuştur.⁹³⁰ Osmanlı Devleti'nin bu desteği sağlamasında Kürtlerin mistiki bir sofi tarikatları aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığından kaynaklandığı ifade edilebilir.⁹³¹ Şeyhlerin Kürt aşiretleri üzerinde büyük bir hâkimiyet ve etki bıraktığı gerçeği bu önermeyi doğrulamaktadır. II. Abdülhamid Dönemi'nde Kürt aşiretlerin merkezi yönetime alınmasında şeyhler etkili olurken, tam aksine Abdülhamid yönetimine isyan eden Şeyh Ubeydullah'ın bölgedeki aşiretlerin desteğini aldığı gerçeği vardır.⁹³² Zira Şeyh Ubeydullah, Temmuz 1880 yılında bağımsız bir devlet kurmak için yapılan Nehru kongresinde yaklaşık 220 aşireti bir araya getirerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmaya ikna etmiştir.⁹³³ Akıllara şu soru gelebilir.

⁹²⁹ Mustafa Aydın, **Siyasetin Sosyolojisi**, Açılım Kitap, İstanbul, 2006, s. 151.

⁹³⁰ A. M. Menteşşavili, **Dünden Bugüne Kürtler**, s. 66.

⁹³¹ Ebrahim Milli, **Kürtlerin Tarihi ve Sosyal Hayatı**, Can Matbaacılık, Erzurum, 2006, s. 80.

⁹³² M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 286.

⁹³³ N. Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, s. 262.

Gerçekten şeyhler Kürt aşiretleri üzerinde böylesine mühim bir denetime sahip mi? Bu sorunun cevabını ve şeyhlerin halk nezdinde önemli bir güç elde etmesini Bruinessen şöyle açıklamaktadır:

“Şeyhler hızla politik önderlik rolünü üstlendiler. Devlet memurlarının aşiretler arasındaki çatışmalara çözüm getirebilecek görüşmeleri sürdürecektir ne yeterince otoriteleri ne de meşruiyetleri mevcut olduğu halde şeyhler, özellikle de kan davası güden taraflardan sadece biriyle bağlantıları yoksa, bu güce sahiptiler. Böylece aşiretler arası çatışmalara çözüm getirmek suretiyle fiilen politik bir üstünlük de kazanmış oluyordular (bugün bile aşiretler arası çatışmalara çözüm getirecek konumda olmaya politik iktidara giden en emin yol gözüyle bakılmaktadır).”⁹³⁴ Bruinessen’in de ifade ettiği gibi merkezi otoritenin azaldığı Osmanlı’nın doğu coğrafyasında şeyhler sahip olduğu mistik gücü yeri geldiğinde devletin bütünlüğü için de kullanmıştır.

Şeyhlerin aşiretler üzerinde etkili olmasının altında yatan bir diğer neden sahip oldukları ekonomik güçtür. Gerçekten de şeyhlerin elinde bulundurdukları toprakların geniş olması, bunun yanında şeyhin toprağında çalışmanın bir övünç kaynağı ile ruhani bir görev olarak kabul etmesi, şeyhlerin dinsel gücünün yanında ekonomik güce de sahip olması bölgede etkili bir konuma gelmesinde yardımcı olmuştur. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde vuku bulan Ermeni Olayları ile bilhassa Osmanlı-Rus Savaşları’nda da şeyhlerin Osmanlı lehine mücadele ettiği bilinmektedir.⁹³⁵ Bu tür mücadelelerde Rusların şeyhleri siyasal bir kompozisyona sokma çabalarının genelde başarısızlıkla sonuçlandığı ifade edilebilir.⁹³⁶

Birinci Dünya Harbi sırasında Ruslara karşı mücadele edilmesinde ve milli mücadele lehinde Nakşibendî şeyhlerinin büyük yararları olmuştur. Örneğin Sarıkamış Cephesi’nde Rusların ilerleyişi başlayınca Şeyh Said’in, Şeyh Fethullah Hamidi’nin Şeyh Mehmet Zahit Kotku’nun Osmanlı Devleti ile birlikte mücadele ettiği bazen de verdikleri fetvalarla Kürt-Türk kardeşliğini bozmaya çalışan misyonerlere karşı halkı uyardıkları görülmektedir. Diğer taraftan Milli Mücadele sırasında Erzincan’da Ruslarla beraber hareket eden Ermenilere karşı Nakşibendi Şeyhi Hacı Fevzi Efendi Müdafaa

⁹³⁴ M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 341.

⁹³⁵ N. Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, s. 275-276.

⁹³⁶ Hasan Çoban, “Kırım Savaşı (1853-1856) Sırasında Rusların Doğu Anadolu’daki Aşiretleri Elde Etme Çabaları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, XI, Erzurum, 1999, s. 220.

Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda⁹³⁷, yine Ağrı'da hem aşiret reisi hem de şeyh olan Abdülkadir Efendi ve İbrahim Efendiler⁹³⁸ ise yurt savunmasında önemli katkılar vermişlerdir. Ayrıca Bitlis savunmasındaki gayretleri bilinen Bedüzzaman Said-i Nursi ve Şeyh Muhammed Ziyaeddin Efendiler, aşiret reislerinin Milli Mücadele lehine hareket edilmesi hususunda çağrılarını takdire şayandır.⁹³⁹ Urfa, Siirt, Diyarbakır ve Maraş coğrafyasında yaşayan aşiretleri etkileme gücü bulunan Ensarizade Şeyh Efendi, Nakşibendi Şeyhi Bedrettin Efendi, Şeyh Ali Sezai Efendi gibi kişiler Milli Mücadele döneminde, İstanbul Hükümeti'ne karşı halkı uyararak Mustafa Kemal ile birlikte hareket etmişlerdir.⁹⁴⁰ Diğer taraftan Urfa'da Müftüsü Hasan Hüsnü Efendi, Urfa'nın işgal edilmesi üzerine Milli Mücadele lehine yapmış olduğu konuşmalarla halkı harekete geçirmiş, sadarete gönderdiği telgraflarda işgalin haksız olduğunu ve bu haksızlığında bölgedeki insanları İtilaf devletlerine karşı savunmaya ittiğini belirtmiştir.⁹⁴¹

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte halifeliğin ortadan kaldırılması, Kürt-Türk birlikteliğini dinsel açıdan birbirine yakınlaştıran önemli bir argümanın yokluğunu beraberinde getirdi. Bunun sonucu olarak Şeyh Said'in merkezi yönetime isyan etmesiyle başlayan süreç, hem şeyhlerin hem de aşiret reislerinin merkezi hükümete karşı tavrı alması, Türkiye Cumhuriyeti için bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu sürecin aktörleri olan aktörleri olan şeyhler ve aşiret reislerin daha sonra ortaya çıkacak isyanlarda önemli rol oynamalarına sebebiyet verdi. Bunun yanında Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde merkezi yönetimle beraber hareket eden şeyhlerin de varlığı mevcuttu. Örneğin ilk dönem Meclis'te görev yapan Erzincan milletvekilleri Şeyh Osman Fevzi ve Şeyh Hacı Fevzi Efendiler, Van Milletvekili Şeyh Masum Efendi Milli Mücadele yanlısı bir tavır sergileyen parlamenterler arasında yer almaktadır.

Halifeliğin kaldırılmasına müteakip tekke ve zaviyelerin kapatılması kararı sonrası Türkiye'de laikliğin konsolidasyon sürecinde büyük yara alan Kürt şeyhleri, siyasetten çekildikleri gibi beşeri hayattan pasifize edilme tehlikesine karşı kendi kabuklarına çekilme reaksiyonunu gösterdiler. Çok partili hayata giden sürece kadar

⁹³⁷ Recep Çelik, **Milli Mücadele'de Din Adamları**, II, Emre Yayınları, İstanbul, 2004, s. 36-37.

⁹³⁸ R. Çelik, **Milli Mücadele'de Din Adamları**, II, s. 44.

⁹³⁹ R. Çelik, **Milli Mücadele'de Din Adamları**, II, s. 47-48-49.

⁹⁴⁰ R. Çelik, **Milli Mücadele'de Din Adamları**, II, s. 55-86.

⁹⁴¹ Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları**, II, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1997, s. 183-184.

şeyhlerin Kürt aşiretleri üzerindeki etkisinin azalmasını Bruinessen şöyle değerlendirmektedir:

“Kürdistan da şeyhler hâlâ hesaba katılması gereken bir güç oluştursalar da, geçen yüzyılın ortalarından beri etkileri giderek azalmaya başlamıştır. 1925’te tekkelerin kapatılması ve şeyhlerin takibata uğraması, iddia edildiği kadar kalıcı bir durum yaratmamış olsa da, yine de etkilerinin azalmasına yol açan en önemli neden olarak gösterilebilir. Bu önlemler, Atatürk’ün üniter ve laik bir devlet kurma arzusunu gerçekleştirmesini tehdit eden Kürt milliyetçiliği ve anti-laik hareketlere tepki olarak alınmıştır. Bunlar her zamanki gibi Atatürk’ün zorlamasıyla uygulanmıştır. Önce Şeyh Said ve yandaşları daha sonra aralarında hiçbir ayaklanmaya katılmamış olanlar da dâhil olmak üzere birçok şeyh idam edilmiştir. Bazıları ise sürgüne gönderilmiş, Kürdistan dışında sürekli gözaltında yaşamaya mecbur bırakılmışlardır. Bazıları da Suriye ya da Irak’a iltica etmiştir. Görünürde Türkiye’de tekkelerin etkileri neredeyse yok olmuştur.”⁹⁴²

Yukarıda da değinildiği gibi çok partili hayata geçişle birlikte DP Hükümeti, şeyhlerin iadeyi itibarlarının önünü açacak bir takım uygulamalara izin vermiştir. DP’liler yıllarca Kemalist yönetimin sert tedbirler alarak kapattığı tekke ve zaviyelerin açılmasının önündeki yasaların uygulanması konusunda esnek davranarak onları kazanma yoluna gittiler. Bunun karşılığında ise şeyhler Kürt milliyetçilerinin oylarını DP’ye kaydırılması hususunda yardımcı oldular.⁹⁴³ 1950-1960 yılları arasındaki seçimlerde DP, Şeyh Said’in torunu Şeyh Abdülmelik Fırat’ı Erzurum’dan, Şeyh Kasım Küfrevi’yi Ağrı’dan, Hizan şeyhlerinden Şeyh Salahattin İnan’ı Bitlis’ten ve son olarak Şeyh Selim’in oğlu Şeyh Übeydullah Seven Hakkâri’den aday göstererek bu bölgelerde büyük başarı kazandı. Emin Bozarslan, şeyhlerin siyasetle olan ilişkilerini değerlendirirken belirttiği şu hususlar önemlidir:

“Ekonomik özgürlüğe kavuşmıyan köylüler, ağanın eğemenliği altında kalan topraksızlar, şeyhin ve yobazın hurafelerine aldanan saf ve bilgisiz insanlar kendi iradeleriyle değil, ağanın ve şeyhin emriyle oy verirler. Çünkü bu emre uymazlarsa ağa kendilerini köyden atar. Şeyh de çıkarına uygun gördüğü partiyi “Din Partisi” ilan

⁹⁴² M. Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 375.

⁹⁴³ M. Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 376.

ederek müritlerine o partiye oy vermelerini emreder. Müridler şeyhin emrine karşı gelemezler. Çünkü bu günahdır ve dinden çıkmalarına yol açar."⁹⁴⁴

27 Mayıs Askeri Darbesi sonrası yönetimi ele alan MBK, 2510 Sayılı İskân Kanunu'na ek olarak çıkarılan 105 sayılı ek yasayla birlikte bir gece içerisinde yaklaşık 485 aşiret reisi ve şeyhi tutuklatarak Sivas kampına götürmesi şeyhlerin, bölge coğrafyasında hem ekonomik olarak hem de aşiretler açısından geçici olarak itibarları kırıldı.⁹⁴⁵ Darbe sonrası restorasyon süreciyle birlikte iktidara gelen AP, şeyhlerin iadeyi itibarlarını geri verecek şekilde onlardan hem parlamenter olarak hem de seçim dönemlerinde oy potansiyeli açısından yararlanılmıştı.⁹⁴⁶

Sonuç olarak şeyh-siyaset çemberi içerisinde yukarıda da değinildiği üzere şeyhlerin hem ekonomik hem de siyasi güçlere sahip olduğu ve bu durumda gücün aşiret reislerinin üzerinde bir erke tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca hem aşiret reisi hem de şeyh olan bu kişilerin bölge coğrafyasında daha da etkin bir konumda olduğu gerçeği de bulunmaktadır. 1985 yılında başrollerinin Şener Şen'in paylaştığı Züğürt Ağa filmi, belki de şeyh-aşiret-siyaset denkleminin irdelenmesi açısından kalıcı bir örnek olsa gerek. Bu filmin ana temasında görülmüştür ki, bir yandan Türkiye'de feodalizm çökerken diğer taraftan köylülerin canları pahasına şeyhe bağlı olduğu ve bu bağlılıklarının aşiret reisi ve paranın da üzerinde bir cismiane kişilikle bütünleştiği gerçeği bulunmaktadır.

D-Cumhuriyet'in Vatandaşlık Algısı ve Aşiretler Üzerindeki Dönüştürücü Etkisi

Türkiye'de yaşayan yurttaşlar konusundaki vatandaş algısı, günden güne tartışılmaktadır. Küreselleşmeyle beraber halkın devlete olan bağlılık sorunsalı ortaya çıkınca, dünya üzerinde geçerli olacak iki tür vatandaşlık sistemi türedi. Bunlardan biri biyolojik vatandaşlık, diğeri ise sosyo-kültürel vatandaşlık. Biyolojik vatandaşlık, Reich vatandaşlık adı da verilen yani aynı soydan ve aynı kanı taşıyan kişilerin oluşturmuş, olduğu bütünsel yurttaşlık algısıdır.⁹⁴⁷ Diğer bir tabirle Alman ulusallık anlayışı Volk merkezli bir ifadeyle de söylenile gelmiştir.⁹⁴⁸ Bu algı Hitler tarafından

⁹⁴⁴ M. Emin Bozarlan, **Doğu'nun Sorunları**, Avesta Basın Yayın, İstanbul, 2002, s. 181.

⁹⁴⁵ M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 376.

⁹⁴⁶ M. S Lazarev- Ş. X. Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s. 332.

⁹⁴⁷ Ian Kershaw, **Hitler, I**, İthaki Yayınları, İstanbul, 2007, s. 584.

⁹⁴⁸ Rogers Brubaker, **Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhü**, Dost Kitabevi, Ankara, 2009, s. 23.

oluşturulmuş İkinci Dünya Savaşı sırasında revaçta olan bir vatandaşlık türüdür. Sosyo-kültürel vatandaşlık ise ulus temelli olarak ortaya çıkan ve hars kültürünü benimsemekle birlikte kendisini o ulusun geleceğinde gören kişilerin bir araya gelerek meydana getirdiği sadakat esasına dayalı vatandaşlık esasıdır.⁹⁴⁹ Bu model kendisi daha çok Fransız devlet-halk ilişkisi içerisinde gören bir anlayışın tezahürüdür.

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanıyla başlayan inkılâp hareketlerinin bir diğer basamağı vatandaşlık tabirini halk nezdinde oluşturmaktı. Zira Osmanlı’dan kalan Tanzimat kardeşliği veya Kanun-ı Esasi’ye göre oluşturulmuş Osmanlı vatandaşlığı unsuru, Fransız İhtilali’nden nasibi alarak Devlet-i Aliyye’nin çöküşünü hızlandırmaya yetti. Bu yüzden yeni kurulan devletin heterojen bir yapıyı kendisinde barındırması mümkün gözüküyordu. Dayanımacı toplum modelini hedef alan genç cumhuriyetçi kadrolar, homojen bir vatandaşlık istedikleri gibi paydasına Fransız vatandaşlık modeli olan sosyo-kültürel temayüllerini de yerleştirdiler.⁹⁵⁰ Ziya Gökalp girişimli oluşturulan ve Mustafa Kemal’in deyişiyle: “*Mesalik-i muhtelif (çeşitli meslek kişilerinin) menafi (çıkarları) yekdiğerine memzuç (ötekine karışmış) olduğundan onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve heyet-i umumiyesi halktan ibarettir*”⁹⁵¹ diyerek vatandaşlığın sertifikası oluşturuluyordu. Özetle Cumhuriyet rejimi bünyesinde barındırdığı birçok farklı ulusu heterojen bir yapıdan geleceğe birlikte bakan ve kültürel mirasını koruyan bir anlayışla Türk vatandaşlığı potasında eriterek vatandaşlık boyutunu homojenleştirmeyi kendisine amaç edindi.

Kemalist yönetim bu çağrışımları yaparken vatandaşlık pratiğini ülkenin dört bir tarafına yaymayı kendisine amaç ediniyordu. Bu tabirin oluşum sürecinde Recep Peker’in, Mahmut Esat Bozkurt’un, Afet İnan’ın ve Vasfi Raşit Sevig’in büyük katkıları olmuştur.⁹⁵² Bir aidiyet biçimiyle Türk vatandaşlığı, ekonomik gücünü sanayileşmenin getirdiği millet unsurundan almaktaydı. Ernest Gellner’in ifadesiyle sanayileşme ulusçuluğu doğurdu ifadesinin yansımaları olarak meydana geldi. Tüm bu olgular, Türkiye’de vatandaşlık unsurunun temel alt yapısında önemli rol oynadılar. Dinin statüyü belirlediği vatandaşlık anlayışından, ideoloji vatandaşlığı oluşturur teorisine

⁹⁴⁹ Ayşe Kadioğlu, **Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhakemesi**, Metris Yayınları, İstanbul, 1999, s. 56.

⁹⁵⁰ Füsun Üstel, **Makbul Vatandaş’ın Peşinde, II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 127.

⁹⁵¹ Haz. Ali Sevim ve Diğerleri, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II**, AAM, Ankara, 2006, s. 97.

⁹⁵² Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Süküler Sınırlar 1919-1938**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 196-217.

geçişte Kemalist yönetimin en çok zorlandığı hususlardan biri bu anlayışı Kürt aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde oturtamaması olmuştur.

Devrimlerin gerçekleştiği bir dönemde ortaya çıkan Şeyh Said İsyanı, devlet mekanizmasının ezber bozmasını beraberinde getirdi. Bu amaçla harekete geçen Kemalist yönetim, yapılan inkılâplarla Kürt aşiretleri üzerinde vatandaşlık tabirini yerleştirmeye çalıştı. Bu inkılâplar genellikle modernleştirici bir unsur olmakla beraber, aşiret sisteminin de ortadan kaldırılmasını da amaçlandı. Bunlardan ilki 21 Haziran 1934'de kabul edilen Soyadı Kanunu'dur. Kanun 16 Haziran 1934'de Meclis'te görüşülmeye başlandıktan sonra oldukça tartışmalı geçen görüşmeler neticesinde, 21 Haziran 1934'de kabul edilmiş ve 2525 sayılı Soyadı Kanunu, 2 Temmuz 1934 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe konulmuştur.⁹⁵³ Soyadı Kanunu ile vatandaşların birbirinden ayırt edilmelerini sağlamanın ötesinde farklı kimliklere sahip olan halkın milli bilince sahip olmasını temin etmek amaçlanmıştır. Bu amaçla İçişleri Bakanlığı, Nüfus Müdürlüklerine isim örneklerinden oluşan bir liste göndererek yeni soyadlarının buna göre alınmasını istedi.

Kanunun mahiyetinde soyadı alma zorunluluğu ile rütbe, memuriyet, aşiret ile yabancı ırk ve millet isimleri umumî ediplere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyad alan kullanılamaz(Madde 3)⁹⁵⁴ ibaresinin yer alması hükümetin aşiretleri bölme girişimini olduğunu göstermektedir. Kanunun görüşülmesi sırasında Ordu Milletvekili Hamdi Bey, bu ibarenin çıkartılmasını öne sürerek sözlerine şöyle devam etmiştir: *“Aşiret kelimesinin mana ve medlulünü tahlil etmek ne suretle mümkün olur? Elimizde bu gün yaşayan aşiret isimlerini ihtiva eden bir diksiyoner yoktur. Birçok aşiret isimleri vardır ki, bunlar müstehase haline gelmiştir. Anadolu köylerinin ekserisini tetkik edecek olursak her köylü, köyünün ismini taşımaktadır ve bu isimler de aile ismi olarak kullanılmaktadır. Meselâ Bayındırlıoğulları, Çehnioğulları gibi aile isimleri vardır. Kanun da bu aşiret kelimesini mutlak olarak zikrettiğimiz takdirde, bu isimleri kullananlar, bunları terk etmek mecburiyetinde kalacaktır. Bunun için aşiret kelimesini tahlil etmek icap eder.”*⁹⁵⁵ Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ise aşiret oluşumunun

⁹⁵³ **TC Resmi Gazete**, S. 2741, 02.07.1934, s. 4075.

⁹⁵⁴ **TBMM ZC**, C. XXIII, D. IV, İ. III, 21.6.1934, s. 245.

⁹⁵⁵ **TBMM ZC**, C. XXIII, D. IV, İ. III, 21.6.1934, s. 245.

orta çağdan kalma bir müessese olduğu belirterek bunları tarihten silmek gerektiğini eğer bunları silmezsek karşımıza tekrar çıkacağını ifade etmiştir.⁹⁵⁶

Soyadı Kanunu'nun kabulünden sonra bireylerin mecburi soyadı almaları, birçok Kürt aşiretleri arasında rahatsızlık meydana getirdi. Zira kanunun kabulüne kadar kişiler kendilerini mensup oldukları aşiretlere göre sınıflandırılırdı. Bunun yanında Soyadı Kanunu'ndan önce aileler daha da özelde insanlar, genellikle ya lakaplarıyla ya da babalarında bilinirlerdi. Yasayla birlikte Türkiye'nin her tarafında olduğu gibi doğu bölgelerinde de yoğun bir çalışma başlatılarak herkese yeni bir soyadı verildi. Nüfus memurlarının alfabetik sırayla A'dan başlayarak rastgele verdikleri soy isimlerinin komik ve alay konusu olanların daha sonra mahkeme kararları ile değiştirilmesine imkân tanındı. Ancak mahkeme açma imkânı olmayanlar bu soyadlarını kullanmaya devam ettiler. Bu kanunun bazı aşiretlerin bölünmesini beraberinde getirmesinin yanı sıra kültürel açıdan ve aşiret disiplini sayesinde aşiretlerin dimdik ayakta durduklarını belirtmek gerekir. Ayrıca iletişim ağının da çok parlak olmadığı Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bu yasanın tam anlamıyla uygulanmasına rağmen yine de köylü, ilk merci olarak aşiret düzenini zihinsel sürecinden atamamıştır.

Kanunun kabulünden bir süre sonra 29 Kasım 1934'de efendi, bey, paşa gibi unvan ve lakapların kaldırıldığına dair kanun çıkarılmıştır.⁹⁵⁷ Bu kanunla daha önce kullanılan lakap ve unvanların soyadı olarak alınmasının engellenmesi de sağlanmıştır. Toplum arasında sosyal üstünlük ve sınıf farkına yol açabileceği ve demokrasi esaslarına uymadığı öne sürülen, Ağa, Hacı, Hafız, Hoca, Molla, Efendi, Bey, Beyefendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi ve Hazretleri gibi lakap ve unvanlar kaldırılmıştır.

Kanunun görüşülmesi sırasında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bu kanuna neden hâsıl olduğunu belirten konuşması, genellikle toplum arasında sınıf farkını ortadan kaldırmak odaklı olmuştur.⁹⁵⁸ Kanunun birinci maddesinde yer alan "*Ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lâkap ve unvanlar kaldırılmıştır. Erkek ve kadın vatandaşlar, kanunun karşısında ve resmî*

⁹⁵⁶ TBMM ZC, C. XXIII, D. IV, İ. III, 21.6.1934, s. 246.

⁹⁵⁷ Milliyet, **Mecliste Büyük Gün Sınıf Farkını Gösteren Ünvanlar Yıkıldı**, No: 3162, 27 Teşrin-i Sani(Aralık) 1934, s. 1.

⁹⁵⁸ TBMM ZC, D. IV, C. XXV, İ. IV, 27.11.1934, s. 40-41.

belgelerde yalnız atalarile anılırlar”⁹⁵⁹ ibaresiyle toplum nezdinde önemli bir adım atıldı. Aşiretler açısından yasanın önemine bakıldığında aşiret reislerine söylenen bey ve ağa gibi tabirlerin kaldırılmış olması belki bir nebze olsun köylülerin ağa ve aşiret reisi karşısında güven bunalımını kaldırmaya yardımcı olsa da uzun vadede bu kanunun uygulanmadığı Türkiye genelinde daha da özelde doğunun şartları içerisinde kendisine yer buldu.

Bu durumda gerek Soyadı Kanunu, gerekse sosyal denge ve üstünlükleri ortadan kaldırmayı amaçlayan yasa, her ikisi de toplumda eşitliği sağlamaya yönelik olduğu gibi homojen bir toplum tasarısının kanunlaşmaya dönüştürücü etkisi olarak okunabilir. Diğer taraftan Cumhuriyet Türkiye’si açısından ise doğudaki aşiret düzenini yıkmak amaçlı olarak ortaya çıkan sosyal ve toplumsal yasalar olarak ortaya çıkmış, mevcut görevini ifa etmeye çalıştıysa da uzun vadede etkisini sınırlı olarak göze çarpan önemli kanunlar arasında yer almaktadır.

Cumhuriyet’in vatandaşlık algısını doğu bölgelerinde yansıtmak amacıyla yeltenilen ikinci basamak toprak reformu çalışmalarıdır. Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde devlet, toprağın yüzde 85’ine sahipken bu durum köylünün toprak sahibi olma ihtimali ise çok düşük bir ihtimaldi.⁹⁶⁰ 1923-1938 yılları arasında devlet doğudaki feodal düzeni yıkmak ve köylünün toprak sahibi olması için yaklaşık 4 milyon dönüm toprak köylüye dağıtmıştır.⁹⁶¹

“*Memlekette topraksız çiftçi kalmamalıdır*” düsturundan yola çıkan Türkiye bu amaçla birçok kez toprak reformuna gitti. İlk defa 1925 tarihli bütçe görüşmesinde “*toprağa ihtiyaç duyan ziraat erbabına, elde mevcut millî arazi, bedeli on senede taksitle alınmak ve her aileye verilecek arazi miktarı ellerindeki topraklarla birlikte en fazla 200 dönümü geçmemek üzere, değeri bahasına*” dağıtılacaktı ibaresiyle köylüye toprak dağıtılması hususunda kanun çıkarıldı.⁹⁶² Burada amaç Şeyh Said İsyanı sonrası devlete karşı bağlılığı dağılan köylüyü devletin varlığına inandırmakla beraber köylüyü aşiret reisi ve ağalardan kurtarmaktı. Nitekim 1928 yılında da Atatürk’ün 1927 yılında köylüye toprak verilmesiyle ilgili yaptığı konuşmaya binaen toprak dağıtılması kanunu çıkarıldı.

⁹⁵⁹ TBMM ZC, D. IV, C. XXV, İ. IV, 27.11.1934, s. 47.

⁹⁶⁰ Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 105.

⁹⁶¹ İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 297.

⁹⁶² Süleyman İnan, “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde”, *Journal Of Historical Studies*, C. III, 2005, s. 45.

1934 yılında İskân Kanunu ile birlikte köylüye toprak dağıtılması işi hızlandırılmışsa da istenilen sonuç alınmadığı gibi bölge ağaların ve aşiret reislerinin denetimine bırakılmak zorunda kalındı. Problemin kaynağı görülen ağaların tesiri o kadar fazlaydı ki kanunun uygulanması mümkün görülmedi, çünkü toprağın büyük bir çoğunluğunu elinde tutan ağalar aynı zamanda merkezi otoritenin taşradaki temsilcisi durumunda olması hasebiyle köylüye toprak dağıtılması işi gerçekleşse de köylünün aşiret reisi veya ağaya borcu yüzünden sistem sağlıklı bir şekilde işletilemedi. Özellikle 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na şerh koyan kişiler ağa veya aşiret reisi kökenli milletvekili oldu. Bütün tartışmalara rağmen yasa onaylansa da uygulanması pek de mümkün olmadı. Cumhuriyet Türkiye'sinde vatandaşlık algısı için girişilen bu teşebbüs de başarılı olamadığı gibi sahipsiz kalan köylü, devlet tezahürü olarak gördüğü aşiret reisi veya ağaya sırtını döndüremediği gibi aşiret düzeninin de devam etmesine zemin hazırladı.

Devletin vatandaşla olan ilişkisi içerisinde girişmiş olduğu çiftçiye toprak dağıtılması işi başarısız bir sonuç olarak tarihteki yerini alırken; diğer taraftan cumhuriyetçi kadroların aşiret düzeni ortadan kaldırmak için gerçekleştirmiş oldukları toplum mühendisliği ise başarısız olmuştur.

Kemalist kadroların en büyük problemlerinden biri olan ulus devlet anlayışı çerçevesi içerisinde yurttaşlık olgusu oluşturmak amacıyla giriştikleri devrimlerden biri de toplumsal manada mutabakatı sağlamak uğruna yaptıkları Medeni Kanun'dur. Kanun önünde kadın-erkek eşitliğini ön plana çıkararak ve ataerkil bir yansıma olan erkeklerin üstünlüklerine son vermek için hazırlanmış olan Medeni Kanun, kadınlara hak ettikleri değeri verme eğilimi taşır. Yurttaşlık algısı paydasında ve İsviçre Medeni Kanunu'ndan esinlenerek hazırlanan medeni kanun, Osmanlı son dönemlerinde başlamış olan kadın hareketinin de zaferi olarak nitelendirilebilir. 1926 tarihli Medeni Kanun'un ortaya çıkışı sırasında Birinci Dünya Harbi sonrası iş hayatına iyice yerleşen kadınların çok büyük etkisi olduğu belirtilebilir. Özellikle Milli Mücadele sonrası kadınlar Cumhuriyet'in faziletlerinden yararlanarak önce medeni kanunla toplum nezdinde hak ettiği değeri yeri alırken diğer taraftan siyasal anlamda seçme ve seçilme hakkını elde ettiler. Medeni Kanun ve diğer süreçler kadınların sosyal yaşam içerisindeki değerinin arttığı görülmektedir.

Medeni Kanun'un ve diğer türsel gelişmeler ışığında aşiretler açısından kadınların sosyal yaşamdaki yeri incelenecek olursa bu konuda yukarıdaki gelişmelere bağlı olarak şu ifade edilebilir ki, kadınlar feodal düzenin yapısı ve ataerkil düzenin etkisi altındadır. Yani doğuda kadın demek feodal yapının en küçük yapıtaşı mahiyetindeki ailenin en temel direği olarak görülmektedir. Hatta bu konuda Nikitine, Kürt kadınlarının Anadolu'da yaşayan diğer kadınlardan daha fazla ön planda olduğunu belirtmekle beraber, Kürt kadınlarının sosyal yaşamın en önemli omurgası olarak gördüğünü iddia etmiştir.⁹⁶³ Ancak çok büyük aile kavramının geçerli olduğu doğu bölgesinde genellikle erkeklerin birden fazla evlilik yaptığı ve kadınların namus davalarının müdahili olması bunun yanında berdel denilen ananelerinin merkezinde yer alması ise şaşırtıcıdır. İşte bu şaşırtıcı sebeplerin bir araya gelmesi Nikitine'nin tezini çürütmeye yetebilir. Şu bir gerçektir ki aşiret kadınlarının vatandaşlık gibi bir anlayışı benimsemesinde Cumhuriyet'in çok büyük bir etkisi vardır. Bilhassa Medeni Kanun'un kabulüyle birlikte resmi nikâh zorunluluğun getirilmiş olması ve bireyleri tek evliliğe zorlaması, diğer taraftan kadınlara verilen seçme seçilme hakkı, miras hakkı gibi kadınların modern dünyada yer almasını sağlayan kanunlar, kadınları Cumhuriyet Türkiye'sinde daha yaşanır bir dünya oluşturma yolunda önemli adımlar atmıştır. Son olarak denilebilir ki Cumhuriyet'in dönüştürücü etkisi aşiret kadınlarını modern toplumun birer bireyi yetiştirmedeki etkisi yadsınamaz.

---

⁹⁶³ Basil Nikitine, **Kürtler**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 59.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AŞİRET-SİYASET DENKLEMİNDE MİLLETVEKİLLERİ VE AŞİRET ÜYELERİ

A-Aşiret Reisi Milletvekilleri Portföylerinin Değişik Açılardan İncelenmesi

Yasama dönemlerine göre milletvekilleri hakkında genel bir değerlendirme yapmak için bir takım argümanlara ihtiyaç vardır. Bu argümanların paydalarını ölçmek için kullanılacak yegâne ölçüt ise onların yaş, eğitim ve medeni halleri üzerine yapılacak değerlendirme sonrası elde edilecek sosyolojik bulgulardır. Bu sosyolojik bulguların sağlıklı bir şekilde irdelenmesi ise veri tablolarıyla açıklanabilir. Çünkü demografik ve sosyal içerikli yapıların anlamlandırılması genel olarak tablodan elde edilecek sonuçlarla ortaya konulur.⁹⁶⁴

Aşağıdaki tablolarda yer alan veriler, 1920-1973 yılları arasında aşiret-siyaset ilişkisinin demografik dağılımı içerisinde değerlendirilmiş olup bu değerlendirmeler, SPSS programı çerçevesinde istatistiklerde yer verilerek parlamenterlerin, cinsiyet, eğitim, mesleki özgeçmişi, aile yapısı gibi sosyal ve ekonomik yapıları hakkında genel bir kompozisyon belirlenmiştir. Dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da aşağıda yer alan tablolarda VI ve VII. Yasama Dönemi'yle ilgili herhangi bir donenin bulunmamasıdır. Bunun temel sebebi o yasama dönemlerinde herhangi bir aşiret reisi milletvekilinin Meclis'te yer almıyor olmasıdır.

1-Yaş Faktörü

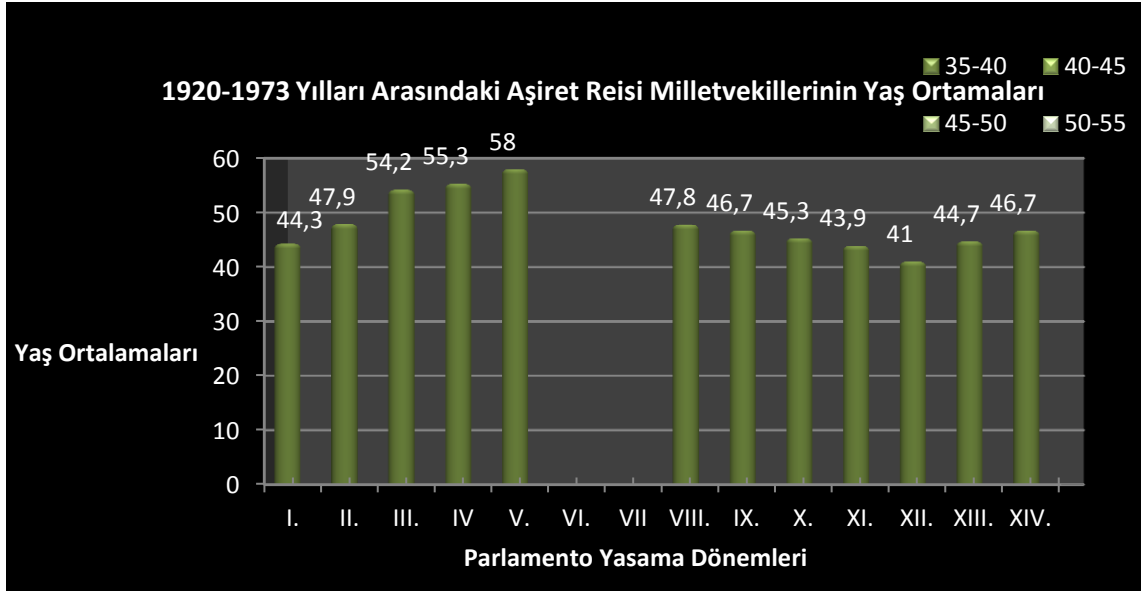
Toplumsal bir argüman olan yaş faktörü, kişilerin meslek seçimlerinde ve olgunluk düzeylerinin belirlenmesinde etkili olan hususların başında gelir. Belli meslek dallarına yatkın olan kişilerin belli yaş ortalamasına göre kendini tanıdığı ve yapmak istediği işi seçtiği bilimsel araştırmalarda kendisini göstermiştir. Özellikle yaş faktörü siyasi elitlerin açıklanmasında kullanılan en önemli faktörlerdendir. Çünkü Türk siyasal hayatında, siyasal elitlerin aday süreci belirlenirken, yaş faktörü hemen devreye girmekte, bu ilişiklik siyasal yelpazenin daha çok olgun kişileri tercih etmesiyle sonuçlanmıştır.

---

⁹⁶⁴ Ali Arslan-Mustafa Çağlayandereli, "Geçmişten Geleceğe Denizli Milletvekilleri", **Akademik Bakış**, XI, 2007, s. 3.

Aşağıda verilmiş tablo 1920-1973 yıllarını yani Meclis'in açıldığı I ve XIV. Yasama Dönem'leri arasındaki aşiret reisi milletvekillerinin yaş aritmetiğinden oluşmaktadır. Tablo hazırlanırken Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde milletvekilliği yapmış aşiret reisi olmasına dikkat edildi. Diğer taraftan tablonun oluşum sürecindeki kişisel bilgiler TBMM Albümü'nden alınarak sağlıklı bir yapıya dayandırılmaya gayret edilmiştir. Toplam 135 aşiret reisi ve şeyhlerden oluşan tablo, 1920 ile 1973 yılları arasındaki yaş aritmetiğindeki değişkenliği göstermesi açısından irdelenebilir. Ayrıca bazı aşiret reislerinin birden fazla yasama döneminde milletvekilliği yapmış olmaları da aritmetik ortalama içerisinde ele alınan özellikler arasındadır. Bunlar içerisinde Reşit Ağar(Ağa), Kasım Küfrevi, Kinyas Kartal, Hasan Oral, Halis Öztürk, Salahattin İnan gösterilebilir.

Aşiret siyaset ilişkisinin başladığı 1920 ile 1973 yılları arasındaki aşiret reisi milletvekili kişilerin yaş ortalamasına bakıldığında ilginç rakamların ortaya çıktığı görülecektir.

Yukarıdaki tablo dikkatle incelendiğinde göze çarpan ilk hususun Meclis'in ilk açıldığı 1920 yılı, yani birinci yasama dönemi ile beşinci yasama dönemi arasındaki periyotta yaş grafiğinin sürekli arttığı, bunun yanında sekizinci yasama dönemi ile on ikinci yasama dönem arasında ise yaş ortalamasının sürekli azaldığı bir grafikte ile karşı karşıyayız. Yaklaşık on dört yasama dönemini kapsayan süreçte yaş ortalamasının en

yüksek olduğu dönem beşinci yasama dönemi olurken, yaş ortalamasının en düşük olduğu dönem ise on birinci yasama dönemi olmuştur. En yaşlı aşiret reisi milletvekillerinin yer aldığı beşinci yasama döneminde Gaziantep Milletvekili Reşit Açar 60 yaşındadır. Yaş ortalamasının en düşük olduğu on birinci yasama döneminde ise en genç aşiret milletvekili Şeyh Selim'in oğlu Hakkâri Milletvekili Übeydullah Seven'dir.

İncelenen dönemler içerisinde aşiret reisi milletvekilleri arasında en genç milletvekili, on birinci yasama döneminde Erzurum'dan milletvekili seçilen Şeyh Said'in torunu Abdülmelik Fırat'tır. Hem şeyh hem de Kavi Aşireti Reisi olan Abdülmelik Fırat, parlamenter seçildiğinde 30 yaşındaydı. Yine bu dönemler arasında en yaşlı aşiret reisi milletvekili ise on birinci yasama döneminde, 70 yaşında Bitlis'ten milletvekili seçilen Şeyh Salahattin İnan'dır. Şeyh Salahattin İnan, Hizan şeyhlerinden olup, Bitlis ve Van vilayetlerinde etkinliği bilinir.

Yukarıdaki tabloda dikkat çeken bir diğer husus ise altı ve yedinci yasama dönemlerinde herhangi bir girdi işleminin olmamasıdır. Bunun sebebi bu iki dönemde hiçbir aşiret reisinin milletvekili aday listesine konulmaması olarak açıklanabilir. Daha da genelde Cumhuriyet Türkiye'sinde Halk Partili yöneticilerin aşiret kavramını bilhassa feodaliteyi yok etmek ve aşiret reislerinden siyaset arenasında güçlü olmaları önlemek için onları siyasal portrenin dışına itmekte görmüştür. Çünkü aşiret reisi milletvekillerinin siyaset sayesinde kendilerine pozitif bir saygınlık kazandırdıkları bunun yanında hem ekonomik olarak hem de sosyal statü açısından önemli bir meşruiyet sağladıklarını bilinmektedir.

Cumhuriyetçi kadroların feodaliteyi yok etmek için kullandıkları bir diğer minval ise bölgeyle hiçbir ilgisi olmayan kişileri doğu bölgesinden aday göstermiş olmalarıdır. Örneğin III. Yasama Dönemi Diyarbakır milletvekillerinden Rüştü Bekit Bey Köstence, Zekai Apaydın Bey Bosna, Hasan Tahsin Tan Bey Selanik, Mehmet Faik Kaltakkıran Bey Makedonya doğumluydu.⁹⁶⁵ Urfa milletvekillerinden Refet Topçu Bey Bulgaristan doğumlu⁹⁶⁶, IV. Yasama Dönemi Elazığ Milletvekili Fuat Ağralı Bey Molova⁹⁶⁷, Muş milletvekillerinden İsmail Hakkı Kılıçoğlu Bey Niş, Mehmet Naki

⁹⁶⁵ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 144-145.

⁹⁶⁶ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 173.

⁹⁶⁷ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 199.

Yücekök Bey Makedonya doğumludur.⁹⁶⁸ Diğer taraftan sekiz ve dokuzuncu yasama dönemlerinde seçilen aşiret reisi milletvekillerinin mevcut düzenle iyi geçindikleri ve bu yüzden de listeye girdikleri anlaşılıyor.

Aşiret-siyaset ilişkisinin önemli ölçüde tavan yaptığı dönem olan ve çok partili hayata geçişin sağlandığı 1950 yılı yani dokuzuncu yasama dönemi bir milat olarak değerlendirilebilir. Çünkü 1950 Genel Seçimleri'yle birlikte DP, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerde aday listelerini aşiret reislerinden seçerken, aşiret reislerinin etkin olmadığı yerlerde ise şeyhlerden belirlemiş olduğu özellikle de bu adayların çoğunun genç adaylardan seçmiş olmaları önemlidir. DP'nin iktidar olduğu 1950, 1954 ve 1957 genel seçimlerinde de daha çok genç adaylara önem vermesi Meclis yaş aritmetiğini düşürmek istediği sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Yaş grafiğinde dikkat çeken hususlardan biri de beşinci yasama döneminde milletvekili yaş ortalamasının 58 olmasıdır. Bu durum aşiret milletvekillerinin yaşlı kişilerden seçilmiş olmasına bağlanılabilir. Bu dönemde Gaziantep Milletvekili Reşit Açar 56, Mardin Milletvekili ve Şatana(Şetene) Aşireti Reisi Abdürrezak Şatana ise 60 yaşındadır. Onun dışında hiçbir aşiret reisi milletvekili listesine dâhil edilmemiştir.

Dikkat edilirse on ikinci yasama dönemindeki aşiret reisi milletvekillerinin yaş aritmetiği 41'dir. Türkiye genelinde ise bu rakamın 39 olması, dönemin genel olarak genç milletvekillerinden oluştuğu algısını meydana getirir.⁹⁶⁹ Yine'de aşiret reisi milletvekili yaş ortalaması, Türkiye genelinin biraz üstündedir. Bu dönemde Adıyaman Milletvekili ve Rışvan Aşireti Reisi olan Ali Avni Turanlı 46, Ağrı Milletvekili ve Halikan Aşireti Reisi Kerem Öcan 36, Bingöl Milletvekili ve Karabaş Aşireti Reisi Ali Rıza Ünal 34, Bingöl Milletvekili ve Hayderan Aşireti Reisi Mehmet Sıddık Aydar 38, Diyarbakır'dan parlamenter seçilen Azizoglu Aşireti Reisi ve YTP'nin üçüncü genel başkanı Yusuf Azizoglu 44, Erzincan Milletvekili ve Caf Aşireti'nin Reisi Hüsametdin Atabeyli 39, Şanlıurfa Milletvekilli ve Badıllı Aşireti'nin Reisi Kemal Badıllı 38, Şanlıurfa Milletvekili ve Öncel Aşireti'nin Reisi Celal Öncel 42, Van'da ise Brukan Aşireti'nden İhsan Bedirhanoğlu ise 40 yaşındadır.

⁹⁶⁸ TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 218.

⁹⁶⁹ Ali Arslan-Gülten Arslan, "Geçmişten Günümüze Artvin Milletvekilleri", **Karadeniz Araştırmaları**, XXXVI, 2013, s. 50.

Son olarak toplam on dönem içerisinde iki dönem hariç olarak tüm milletvekillerinin yaş aritmetiği hesaplandığında karşımıza olgunluk düzeyini belirleyen bir rakam olan 47,98'lik bir rakam çıkmaktadır. Bu rakam gösteriyor ki Türkiye'de milletvekili olmak isteyenlerin en az 45 ve üzeri bir yaş aralığında olması gerektiği, diğer taraftan bazı istisna durumlarının da gerçekleştiğini belirtmeliyiz. Örneğin Kavi Aşireti Reisi Abdülmelik Fırat 30, Ekmen Aşireti Reisi Şemsettin Ekmen 31, Übeydullah Seven 31, Görentaş Aşireti Reisi Muslih Görentaş 31, Kırvar Aşireti Reisi Abdurrahman Odabaşı 33 yaşında milletvekili olmuşlardır.

2-Mesleksel Açıdan Aşiret Reisi Olan Milletvekilleri

Toplumsal bir statü kaynağı olan meslek seçimi, siyasal kaynaklar açısından değerlendirildiğinde prestij kavramıyla paralel ortaya çıktığı görülmektedir. İlgi ve alakanın kişi karşısında verilen reaksiyonla beraber yürüdüğü varsayılırsa, meslek seçiminde etkili olan ilk hususun kişi karakteri olduğu gerçeği gözden kaçmasa gerek. Çünkü kişiler meslek seçerken kendi kişilik ve mizaçlarına uygun bir yapıya önem vermişlerdir. Zira onların mesleklerindeki başarı ancak kişinin istediği mesleği yapmasıyla ölçülebilir.

Toplumsal yapıdaki bazı meslekler, siyasal yapının şekillenişinde ve içinde buldukları iklimi temsil etmesi açısından önemlidir.⁹⁷⁰ Siyasal sisteminin nüvesi olan siyasete, bilhassa bazı meslek dallarından yoğun bir teveccühle bakıldıkları bilinir. Bunlar içerisinde avukat, mühendis ve bürokrasiden gelmiş kişiler ağır basmaktadır. Nedeni nedir bilinmez ama sosyal bilimlerden mezun olanların siyaset mecrasına büyük bir ilgi duydukları ve bu ilgilerini de temsil etme yönüyle giderdikleri dikkatten kaçmasa gerek. Diğer taraftan da fen bilimcilerin siyaset arenasında böyle bir kaygı veya ilgisizlikleri de göze çarpmaktadır. Ayrıca bazı mesleklerin diğer meslek dallarına göre daha itibarlı olması da siyasette saygınlık denilen kavramın, içinin doldurulmasına yardımcı olmuştur.⁹⁷¹

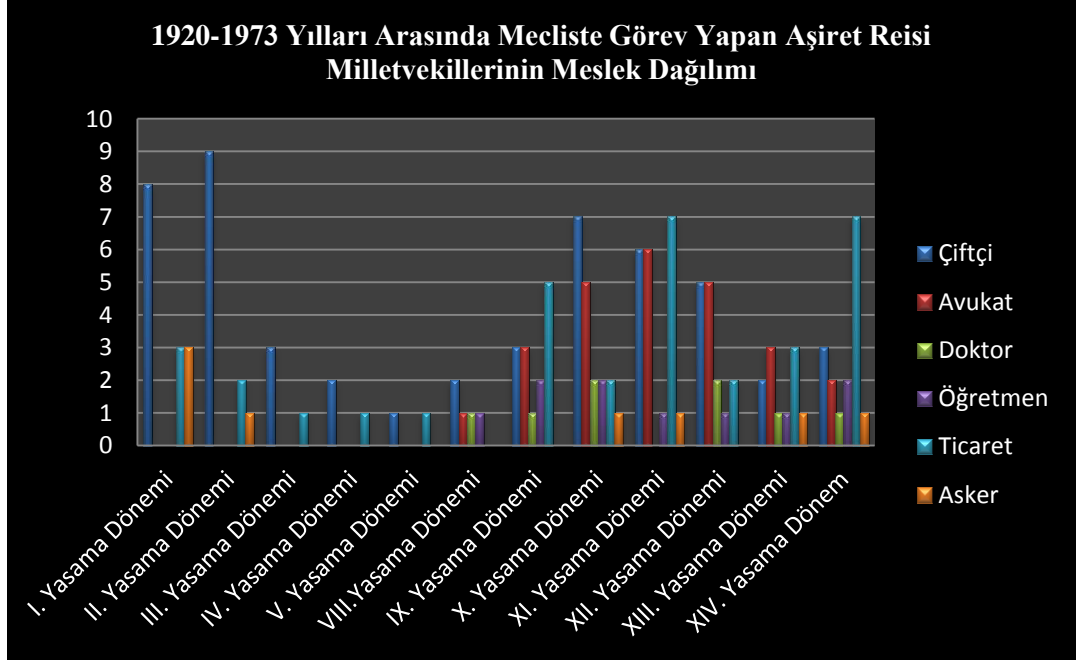
Aşiret reisi milletvekillerinin genel olarak sosyal portföylerine bakıldığında hiç de tahmin edilmesi zor olmayan bir durum ortaya çıkması tesadüfi değildir. Çünkü aşiret reisi pozisyonundaki kişilerin, çiftçilik ya da daha da özelde toprak ağalığı yapmaları beklenen bir sonuçtur. Ancak aşağıda verilen tablo dikkatle incelendiğinde

⁹⁷⁰ A. Arslan-M. Çağlayandereli, "Geçmişten Geleceğe Denizli Milletvekilleri", s. 5.

⁹⁷¹ A. Arslan-G. Arslan, "Geçmişten Günümüze Artvin Milletvekilleri", s. 51.

1920-1973 yılları arasında Meclis'te görev yapan aşiret reisleri arasında doktorların, mühendislerin ve avukatların yer alması şaşırtıcı olabilir. Bunun sebebi olarak, çok partili hayata geçişle birlikte aşiret reislerinin eğitime önem vermeleriyle, en azından kendi yerine geçecek çocuklarına iyi bir eğitim olanağı sunmalarıyla açıklanabilir.

Aşağıdaki tablo 1920-1973 yılları arasında TBMM'de görev yapmış aşiret reislerinin meslek dalları açısından dağılımını göstermektedir.

	Çiftçi	Avukat	Doktor	Öğretmen	Ticaret	Asker
I. Yasama Dönemi	8	0	0	0	3	3
II. Yasama Dönemi	9	0	0	0	2	1
III. Yasama Dönemi	3	0	0	0	1	0
IV. Yasama Dönemi	2	0	0	0	1	0
V. Yasama Dönemi	1	0	0	0	1	0
VIII. Yasama Dönemi	2	1	1	1	0	0
IX. Yasama Dönemi	3	3	1	2	5	0
X. Yasama Dönemi	7	5	2	2	2	1
XI. Yasama Dönemi	6	6	0	1	7	1
XII. Yasama Dönemi	5	5	2	1	2	0
XIII. Yasama Dönemi	2	3	1	1	3	1
XIV. Yasama Dönemi	3	2	1	2	7	1

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere on dönem içerisinde aşiret reislerinin sahip oldukları meslek dalları içerisinde çiftçilik en başta gelmektedir. Bunun aslında çok da yadırganmaması gerekiyor. Zira aşiret reisi sahip oldukları toprakları sayesinde tanınırdılar. Çiftçilerin tüm meslek dalları içindeki oranı 37,7 idi. Diğer taraftan aşiret

reisleri içerisinde asker kökenliler de mevcuttu. I. Yasama Dönemi Dersim Milletvekili Hasan Hayri Kanko ve Siverek Mebusu Abdülgani Ensari, XIII. Yasama Dönemi Van Milletvekili Kinyas Kartal asker menşeiili aşiret reisleri içerisinde yer almaktadır. Askerlerin oranı ise tüm tablo içerisinde yüzde 5,92'dır.

Aşiret reisi milletvekillerinin edindikleri meslek bakımından doktorluk da, az da olsa Meclis'te kendisine yer bulmaktadır. VIII. Yasama Dönemi Milletvekili Hasan Oral, X. Yasama Dönemi Diyarbakır Milletvekili Yusuf Azizoglu doktor kökenli aşiret reisleridir.

Yukarıdaki tabloda öne çıkan bir diğer husus aşiret reisleri arasında öğretmenlik yapanlar olmasıdır. IX, X, XI, XIII. yasama dönemlerinde Ağrı milletvekilliği yapan Kasım Küfrevi, X. Yasama Dönemi Mardin Milletvekili Halim Şatana ve Bingöl Milletvekili Mehmet Sıddık Aydar, eğitim camiasından gelerek milletvekili olmuşlardır. Eğitimci olanların oran ise yüzde 7,40'tır.

Siyaset arenasının gözdeleleri arasında yer alan avukatlık mesleği, aşiret reislerinin en çok tercih ettiği meslekler arasında yer almaktadır. Tüm dönemler içerisinde çiftçilikten sonra gelen avukatlık mesleği yukarıdaki tabloda dikkat çekici bir konumdadır. Özellikle çok partili hayata geçişle birlikte tarımın makineleşmesine bağlı olarak yaşanan köyden kente göç olgusu, aşiret reislerinin çocuklarıyla yakından ilgilenmesini ortaya çıkardı. Bu ilgi, politikayla yakından alakadar olan aşiret reislerinin kendilerinden sonra aşiret reisi olacak çocuklarının siyaset sürecinde yer almalarını sağlamak için onları hukuk alanına yönlendirdikleri anlaşılıyor. Tüm dönemler içerisinde 25 avukatın yer aldığı yukarıdaki grafik aslında her şeyi özetliyor. Ayrıca toplam 152 aşiret reisinin bulunduğu tablo içerisinde hukukçu olanların oranı yüzde 18,5'tir.

Tablo içerisinde yer alan bir diğer meslek sektörü ise ticaretle ilgilenenlerin yer aldığı kesimdir. Çok partili hayata geçişle birlikte DP'nin benimsemiş olduğu tarım politikalarını iyileştirme girişimi, kendisini köylünün daha da özelde toprak ağalarının elde ettiği ürünü iyi bir fiyatla pazarlamasını ortaya çıkardı.⁹⁷² Bu durum aşiret reislerinin hemen hemen tümünün ticaretle ilgilenmesini beraberinde getirdi. Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere IX. Yasama Dönemi'nde Meclis'te ticaretle

⁹⁷² Abdullah Takım, "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, LXVII, 2012, s. 166-167.

ilgilenenlerin sayısı ve oranı çok partili hayata geçişle birlikte doğru orantılı olarak yükselmiştir. Tüm dönemle içerisinde ticaretle ilgilenenlerin oranı ise yüzde 25,18'tir.

Sonuç olarak toplam on dönemden oluşan Meclis aritmetiğinde aşiret reislerinin birbirinden farklı mesleklerden geldiği, bu mesleklerin de genel olarak sosyal bilimlerle ilgili olanlarını tercih ettikleri anlaşılıyor. Ayrıca gözden kaçmaması gereken önemli bir husus da aşiret reislerinin fen bilimlerle ilgili meslek dallarından uzak durdukları gerçeğidir. Örneğin tabloda hiçbir mühendis ya da mimarın olmaması bu gerçeği kuvvetlendiriyor.

3-Medeni Durum ve Çocuk Sayısı Açısından Aşiret Reisi Olan Milletvekilleri

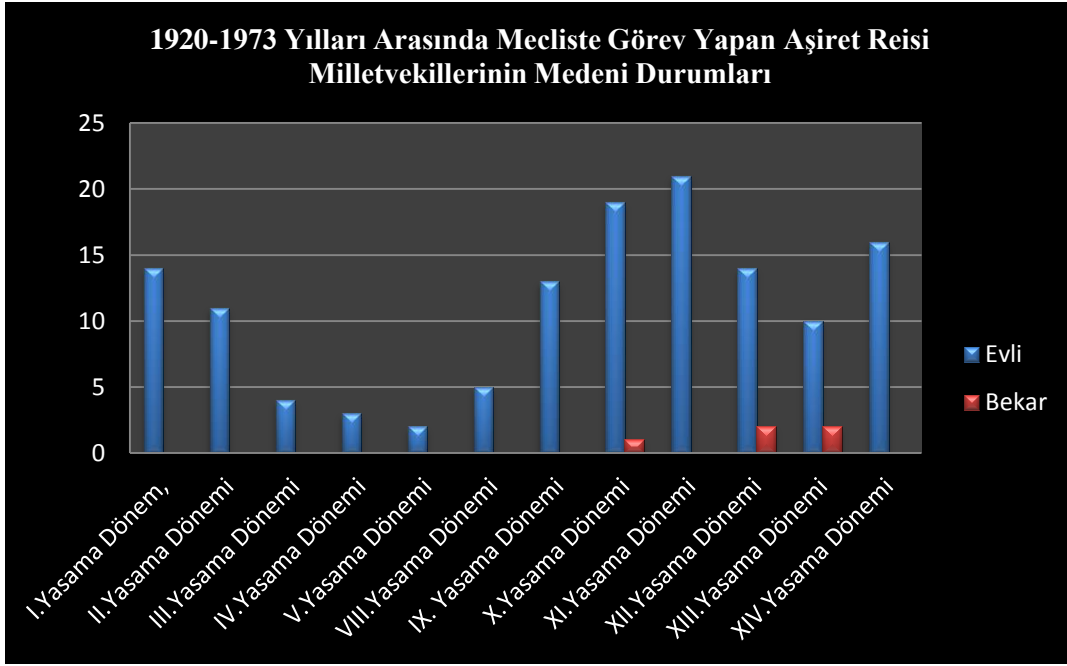
Demografik faktörlerin sosyal bilimlerle birlikte kullanılmaya başlanması bir takım eklentik bakış açılarını ortaya çıkardı. Bu bakış açıların başında da siyasal katılımı etkileyen kişilerin medeni durumlarıdır. Türkiye gibi muhafazakârlığın manevi bir değerle önem atfedildiği evlilik kurumunda, siyasal katılımın görünmeyen şartlar arasında yer alması kaçınılmazdır. Bu yüzden de, kişilerin medeni durumları politikayı bir meslek zümresine indirgeyen yaklaşımlar için önem arz etmektedir. Diğer taraftan politika denilince cinsiyet açısından sadece erkeklerin değerlendirildiği Türk siyasal hayatında maalesef kadınlar negatif bir ayrımcılığa tabi tutulmuşlardır. Bunun spesifik sebepleri olduğu kadar da genel bir neden olarak Türkiye'nin tarihsel süreçten getirdiği ataerkil bir yapı da etkili olduğu söylenilebilir.

Aşiret siyaset denklemi içerisinde, çok eşli evliliğin ve geniş ailenin önem kazandığı toplum yapısında, aşiret reislerinin medeni durumları önemli olsa gerek. Çünkü aşiretler, sahip oldukları demografik çoğunluğun, itibar ve övgü kazandırdığı düşüncesine inanmaları, onları ciddi bir evlilik yapmalarına zemin hazırlamıştır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi gibi bir coğrafyada, seçmenin davranışı, kişinin medeni durumu üzerinde etkili olmayabilir.⁹⁷³ Ancak kişilerin hangi aşirete mensup oldukları ya da sahip oldukları aşiretin insan sayısı gibi faktörler, seçmenin oy verme davranışı üzerinde etkilidir. Bunun yanında kırsal alanlarda toplu oy

⁹⁷³ Esra Aydın Kılıç, "Seçmenlerin Oy Verme Davranışlarında Etkili Olan Siyasal Faktörlere İlişkin Bir Araştırma: Ankara Örneği", **21. Yüzyılda Sosyal Bilimler**, II,2012-2013, s. 180-181.

kullanma yaptırıldığından siyasal aktör hiçbir zaman dikkate alınmaz.⁹⁷⁴ Dikkate alınan Mevzu bahis sadece aşiret ve aşiret reisinin cismiane liderliğidir.

Aşağıda verilen tablo, aşiret reislerinin medeni durumlarıyla ilgilidir. Tablo toplam on dört dönem halinde incelenmiş olup, kişilerin evli olup olmadığına dair ayrıntılar içermektedir. Diğer taraftan Türkiye’de tek evlilik resmi olarak kabul edildiğinden aşiret reisi milletvekillerinin çok eşliliğe sahip olup olmadıkları hakkında kesin bilgiye sahip değiliz. Ancak aşiret reisi milletvekillerinin 10 ve üzeri çocuklara sahip olmaları, onların muhtemel iki ve daha fazla evlilik yaptıklarını göstermektedir. Ayrıca hiç evlilik yapmamış olanların da siyasete atıldıktan sonra medeni hallerinde değişiklik göstererek evlendikleri görülmektedir.

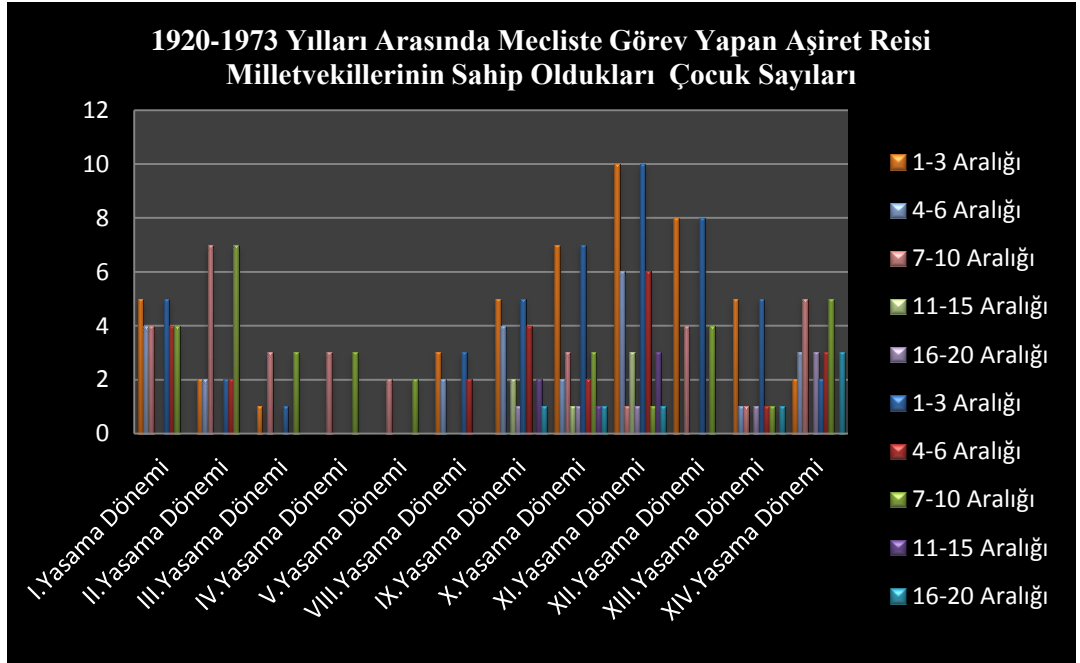
Yukarıdaki tablo, aslında Türkiye’nin doğusunda yaşayan aşiret reislerinin medeni durumlarını belirtmesi açısından kayda değerdir. Maviye boyanan grafikte ortaya çıkan en çarpıcı gerçek, toplam on dört dönemde vekillik yapan 135 aşiret reisi arasında evlilik mevzusunun yaygın olduğu noktasıdır. Sadece onuncu dönemde, toplam 20 aşiret reisi içerisinde eski Gevaş Belediye Başkanı ve Van Milletvekili Muhlis Görentaş bekârdır. Diğer taraftan on iki ve on üçüncü yasama dönemlerinde ise önce Diyarbakır daha sonra Maraş Milletvekilliği yapmış olan Vehbi Pirinççioğlu ile Mardin

⁹⁷⁴ Murat Erdoğan, “Olağandışı Oy Verme Davranışı ve Mobilize Katılım”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXXXVII, 1947, s. 280.

Milletvekili Mehmet Kamil Boran bekâr olarak Meclis'te yer almışlardır. Özetle Meclis'te görev yapan evli aşiret reislerinin bekâr aşiret reislerine oranı yüzde 96'dır

Sonuç olarak toplam 152 aşiret reisinin yer aldığı I ile XIV. yasama dönemleri arasında 132 aşiret reisinin evli, 3 aşiret reisinin ise bekâr olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan elde edilen tespitler, Meclis albümünden alındığı için bekâr aşiret reislerinin imam nikâhlı eşlerinin olup olmadığı bilinmemektedir. Ayrıca dikkat çekilmesi gereken bir diğer noktanın da aşiret reislerinin genel olarak erkeklerden seçilmesi nedeniyle, yukarıda belirtilen kategoriler içerisine kadınlar dâhil edilmemiştir. Zaten adı geçen dönemler arasında da kadın aşiret reisi milletvekili bulunmamaktadır.

Aşiret reisi milletvekilleri açısından sahip oldukları çocuk sayısı Türkiye ortalamasının üzerinde olması, yerleşik aşiret kültüründe gücün, nüfus popülasyonuna bağlı olduğu gerçeğini ortaya çıkarır. Bu sebeple geleneksel bir yapının ürünü olan nüfus dinamiği, aşiret reislerini, hane halkını artırmaya sevk etmiştir. Aşağıda verilen tablo, 1920-1973 yıllarını kapsamakta olup aşiret reislerinin sahip oldukları çocuk sayısını göstermektedir.

Yukarıdaki tabloda ortaya çıkan en çarpıcı gerçek, IX, X, XI, XIII ve XIV. yasama dönemlerinde aşiret reislerinin sahip olduğu çocuk sayılarının 16-20 arasında değişen bir yapı arz etmesidir. IX. Yasama Dönemi DP Van Milletvekili ve Halikan Aşireti Reisi Halis Bey'in 19, XIII. Yasama Dönem Diyarbakır CHP Milletvekili ve

Değer Aşireti Reisi Hasan Değer'in 19, XIV. Yasama Dönemi AP Milletvekili ve Kanco Aşireti Reisi Abdürrahmin Türk'ün 20 ve Gurs veya Şemski Aşireti Reisi ve Mardin Milletvekili Abdülkadir Özmen'in 16 çocuğu vardır. Aşiret reislerinin bu kadar fazla çocuk sahip olmalarının altında yatan temel sebeplerden birinin toplum nezdinde aşiret itibarının nüfus niteliğiyle ölçülmüş olması, diğerinin ise olası kan davası durumunda sayısal üstünlüğü elde etmek olasıdır. Çünkü geleneksel klan kültürün bir parçası olan kan davaları, bazen onlarca yıl bazen de yüzyıllarca sürdüğü olmuştur. Bu yüzden aşiret reisleri hane halkını artırarak olası böyle bir durumda sayısal çoğunluğun getireceği faydaları göz önünde bulundurmamak zorundadır.

Ayrıca fazla çocuk sahip olmanın aşiret ağalarına bir takım ekonomik ve sosyal itibar kazandırdığı gibi kolaylık da sağladığını belirtmek gerekir. Eğer aşiret şehirleşmiş ise ve birden fazla ekonomik faaliyet içerisindeyse, bu durum aşiret reislerinin bu ekonomik döngüyü yürütmek için kendi kanından olan çocuklara ihtiyacı vardır. Çünkü aşiret reisi ekonomik faaliyetlerinin başına sadece çocuklarını geçirir. Bunun altında yatan temel sebep aşiret reisinin oğlu kavramıdır. Diğer taraftan aşiret ağalarının sahip oldukları binlerce dönümlük arazi veya hayvancılık işlerini yürütmek için de aşiret reisi, kendi çocuklarına ihtiyacı vardır. Gerçekten de binlerce dönümlük araziye ve on binlerce sürülük hayvancılık faaliyetlerini bir veya birkaç kişinin yürütmesi zordur. Bu yüzden de aşiret reisleri, fazla çocuk kültüne inanmaları gayet doğaldır. Bu yüzden de yukarıda belirtilen sayaçların bir araya gelmesi aşiret reislerinin birden fazla çocuk sahibi olmalarının önünü açmaktadır.

Tablonun dikkat çeken özelliklerinden biri de çok partili hayata geçişle birlikte tarımın makineleşmesi sonucu aşiret ağalarının köyden kente göçlerini beraberinde getirmiştir. Köyden kente göç olgusu aşiret ağalarının ticaretle uğraşmalarını, diğer taraftan da kendi yerine geçecek çocuklarının niteliksel nüfus çoğunluk politikasından uzaklaşmalarını ortaya çıkardı. Grafikten anlaşılacağı üzere eğitilmiş aşiret reislerinde oluşan algı şudur: Nicel güç, niteliksel popülasyonla eşit olamaz kanısı, eğitilmiş aşiret reislerinde bakabileceği kadar çocuk fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu durum bazı aşiret reislerinin 1, bazılarının ise en fazla 3 çocuk sahibi olmalarını beraberinde getirdi. Örneğin Kasım Küfrevi'nin 1, Devlet Bakanı Celal Yardımcı'nın 2, Avukat Remzi Bucak'ın 2, Hızır Aydın'ın 1, Doktor Hasan Oral'ın 1 çocuğunun bulunması, eğitim artıkça, çocuk sayısının daha da azaldığına işaret etmektedir.

Ayrıca grafikte yeşile boyanan sütun aşiret reislerinin genel itibariyle 7 ile 10 arasında çocuğa sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan tabloda en az yer kaplayan kısım ise açık maviye boyanan kesimdir. Bu kesim doğal olarak aşiret reislerinin sahip olduğu en az çocuk sayısı olan 1 ile 3 arasındaki bölmedir. Bu bölme özellikle XIII ile başlayıp XIV. Yasama Dönemi'ne kadar ki bir yelpaze içermektedir. Morla kaplanan sütun ise 11-15 arasında aşiret reislerinin sahip olduğu çocuk sayısını göstermektedir.

Toplam tüm dönemler içerisinde aşiret reislerinin sahip oldukları çocuk sayılarının ortalaması 4,7 iken, Türkiye ortalaması ise 2,5'tir.⁹⁷⁵ Bu oran bile Türkiye'nin doğusunda aşiretlerin nüfusa önem verdiklerinin kanıtıdır.

Sonuç olarak toplam on dört yasama dönemi içerisinde incelenen tabloya göre aşiret reislerinin Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte modernleşmeye bağlı olarak sahip oldukları çocuk sayılarında düşüş yaşandığı gözlenmektedir. Bu düşüşün eğitim ve sosyo-ekonomik birlikte paralellik göstermesi karşımıza şöyle bir önerme çıkarır: Eğitim ve sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe çocuk oranı düşer. Bu önermenin bazen istisnai durumları da yaşanmıştır. Ayrıca bu önermeyi köyden kente göç olgusu desteklediğini belirtmeli. Tüm bu etmenlere rağmen yukarı da belirtildiği gibi aşiret reisi milletvekillerinin sahip oldukları çocuk sayılarının oranı, tüm dönemler içerisinde toplam diğer milletvekillerinin sahip olduğu çocuk sayıları oranına hemen hemen iki katı büyüklüğüne sahiptirler.

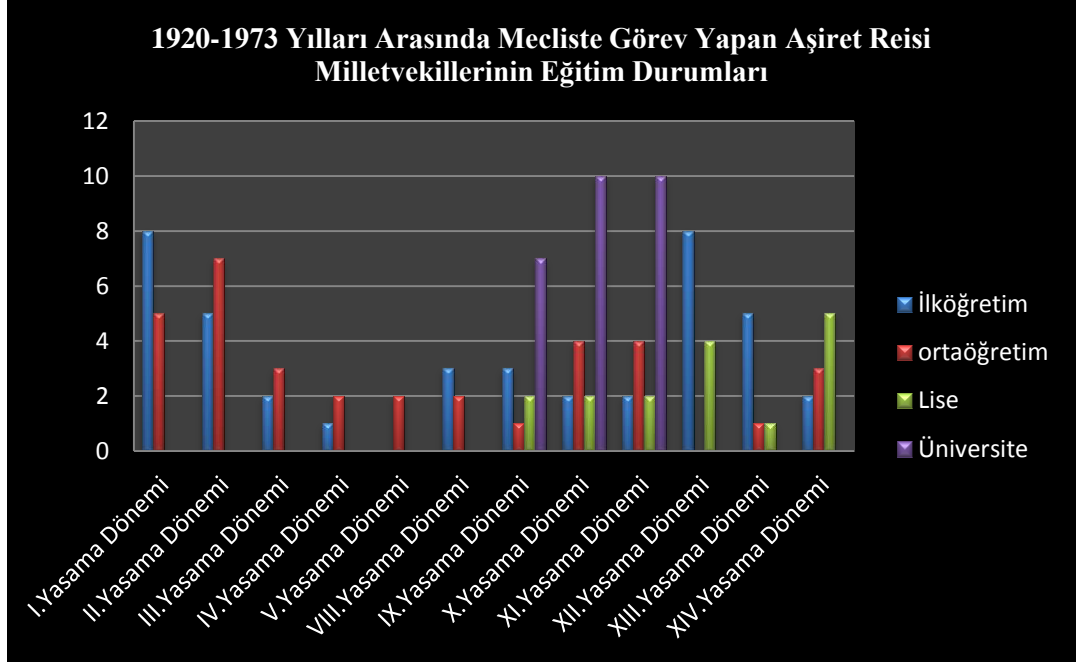
4-Eğitim ve Yabancı Dil Algısı Açısından Aşiret Reisi Olan Milletvekilleri

Genel geçer bir realite olan eğitim bilinci sosyo-ekonomik bilişsel düzeylerin belirlenmesinde önemli bir faktör olarak yer almaktadır. Bugün toplumların gelişmişlik parametrelerinde kullanılan eğitim veya tedrisat denilen husus, seçkin toplum teorilerinin ve elit siyasal aktörlerin ele alınmasında mühim bir yapı taşıdır. Siyasal davranışların eğitimle ölçüldüğü modern parlamentolarda, alınan eğitimin niteliğinin yanı sıra türü de önemlidir.⁹⁷⁶ Özellikle Türkiye gibi okuma-yazma oranının gelişmiş ülkelere göre geride kaldığı hesaplanırsa, eğitim Türk siyasal elitleri için önemli bir dayanak noktası olmuştur.

⁹⁷⁵ A. Arslan-G. Arslan, "Geçmişten Günümüze Artvin Milletvekilleri", s. 63.

⁹⁷⁶ Ali Arslan, "Tek ve Çok Partili Dönemlerde Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profillerinin Karşılaştırmalı Analizi", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I, S. II, 2005, s. 61.

Türk siyasal elitleri içerisinde önemli bir zümre olan aşiret reisleri milletvekillerinin eğitim düzeyleri incelendiğinde karşımıza ilginç verilerin çıktığı görülmektedir. Bilhassa 1920-1950 yılları kapsayan dönemde, Cumhuriyet'in inşası devam ederken, Türk parlamenter anatomisinde bile, eğitim düzeyleri önemli bir noksanlık yaşarken, aşiret reisleri ve toprak ağaları, toplum psikolojisinin yaratmış olduğu baskıya rağmen eğitime büyük önem vermişlerdir. Belki de aşiret reislerini eğitime iten en temel sebep, psikolojik bir terim olan etkinlik duygusudur. Çünkü küreselleşen dünyada gücün para, toprak gibi metanın yerini bilginin almış olması, aşiret reislerinin eğitime büyük önem vermesine zemin hazırladı. Aşağıdaki tablo 1921-1973 yılları arasındaki aşiret reislerinin eğitim düzeylerini göstermektedir.

Yukarıdaki tabloda göze çarpan önemli hususlardan biri, IX. Yasama Dönemi'yle birlikte aşiret reisleri arasında üniversite mezunlarının artmış olmasıdır. Özellikle X, XI, XII. yasama dönemlerinde diğer eğitim düzeyleri içerisinde birinci sırada yer almakta, ayrıca genel toplamda da 27 üniversite mezunuyla da üçüncü sıradadır.

Grafikte belki de en çarpıcı nokta tüm dönemler arasında ilköğretim mezunlarının geniş yer tutmasıdır. Toplam 41 ilköğretim mezununun yer aldığı aşiret reislerinin eğitim seviyesi adlı tablo, siyasal elitler olan aşiret reisi milletvekillerinin durumu parlamentonun eğitim seviyesi açısından değerlendirildiğinde hiç de hoş olmayan bir durum ortaya çıkarmaktadır. Zira toplam dönemler içerisinde Türkiye

geneli parlamenterlerin eğitim durumuna bakıldığında, üniversite mezunlarının yüzde 80, lise yüzde 8, ortaokul yüzde 7, ilkokul ise yüzde 5'lerdedir.⁹⁷⁷

Kırmızıya boyanan sütunda ise ortaöğretim düzeyinde eğitim almış olan aşiret reisi milletvekillerini göstermektedir. Toplam 32 kişinin ortaokul mezunu olduğu grafikte, tüm dönemler içerisinde yüzde 25,5'lik bir kısmını kapsayan kırmızı sütun dönem içerisinde dalgalı bir seyir izlemiştir. Kırmızı sütunun en yüksek olduğu dönem ise I ve XII. yasama dönemleri olmuştur.

Grafiğin en seyrek kesimini oluşturan yeşil sütun ise lise mezunu olan aşiret reislerini içermektedir. Özellikle IX. Yasama Dönemi'yle birlikte ortaya çıkan bu sütun istikrarlı bir şekilde artış halindedir. Toplam 16 lise mezununun bulunduğu tüm grafiğin yüzde 10,5'i kaplayan yeşil renkli sütun, en yüksek seviyeye XIV. Yasama Dönemi'nde kavuşmuştur.

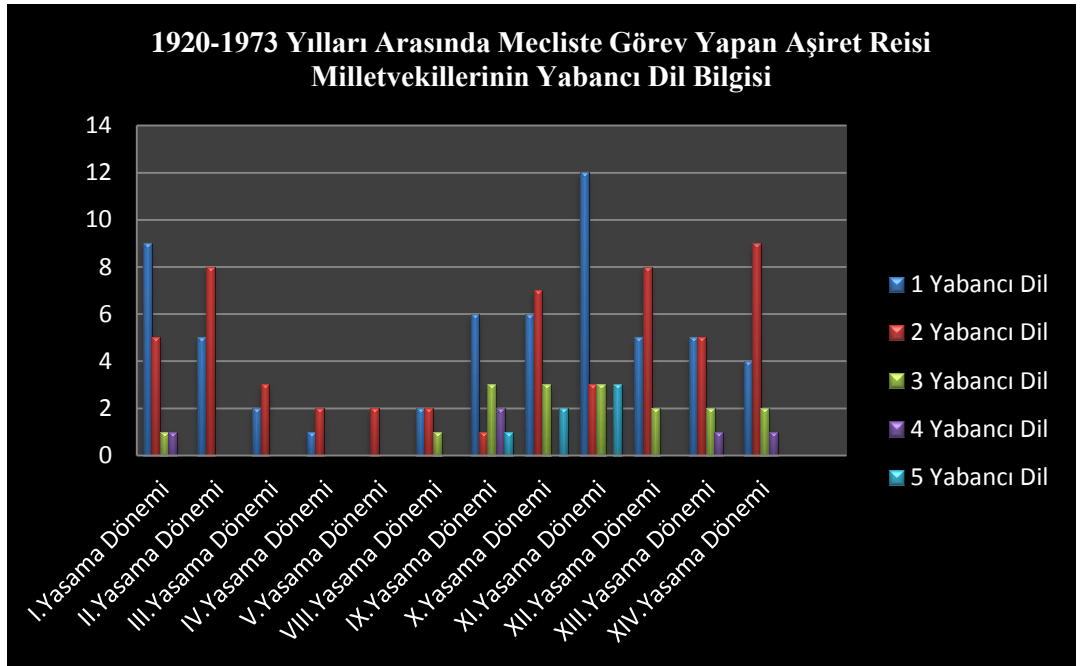
Son olarak, toplam on dönem içerisinde birer siyasal elit olan aşiret reisi milletvekillerinin eğitim düzeylerinin hiç de yüksek olmadığı bir tablo ile karşı karşıyayız. Bunun en temel sebeplerinden birinin metanın toprak ve ticaret olması etkili olmuş olabilir. Çünkü aşiret reislerinin sahip olduğu binlerce toprakta ilk amacı, aşiret insanlarını doyurmak, onları korumaktı. Bu yüzden de eğitim süreci çok da feodal düzenle barışık olmasa gerek. Ancak yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, çok partili hayata geçiş süreci, kavramsal olduğu kadar teorik olarak da aşiret reislerini sosyal portföy açısından etkilemiştir. Bilhassa tarımda makineleşme, köyden kente göç olgusuyla, aşiretlerin eğitime büyük önem verdikleri görülüyor. Özellikle kendi çocuklarını okutmak için büyük çaba sarf eden aşiret ağaları, kendi yerine geçecek çocuklarının eğitimi olmasına dikkat etmişlerdir. Çünkü aşiret reislerinde, şehirle köy arasındaki dengenin sağlanması ve şehirde söz sahibi olmanın da eğitimden geçtiğine dair inanç kendilerinde payda halinde yer etmişti.

Eğitim sürecinin en önemli merhalelerinden olan yabancı dil algısı, siyasal yaşamın önemli parametresi konumundaki aşiret reisleri açısından değerlendirildiğinde ilginç verilerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu verilerin en önemli özelliklerinden biri aşiret reisi milletvekillerinin dil algılarının yüksek düzeyde olmasıdır. Bunun altında yatan en temel sebep bölgedeki problemlere duyarsız kalamaması ve diğer aşiretlerle olan ilişkilerde dil algısının önemli olmasıdır. Bölgesel olarak aşiretlerin geniş yer

⁹⁷⁷ A. Arslan-M. Çağlayandereli, "Geçmişten Geleceğe Denizli Milletvekilleri", s. 7.

aldığı coğrafya olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi gibi yerlerde Süryanice, Kürtçe, Arapça gibi dillerinin kullanıldığı bir bölgede aşiret reislerinin bu dillere hâkim olması beklenir. Ayrıca çok partili hayata geçişin ekonomik dönütü olarak, aşiret reislerinin şehirle bütünleşmesi sonucu ortaya çıkan eğitim figürü, aşirete olumlu yönde yansımıştır. Aşiret reisleri kendilerinden sonra lider olacak çocuklarının eğitimi için ellerinden gelenini yaptıkları anlaşılıyor.

1950 sonrası aşiret reislerine bakıldığında genel olarak eğitime bağlı olarak birkaç dil de öğrendikleri görülüyor. Aşağıdaki tablo aşiret reislerinin dönem içerisindeki yabancı dil algısını göstermektedir.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere aşiret reisi milletvekillerinin en az bir yabancı dil bildikleri görülmektedir. Bazı dönemlerde de aşiret lideri milletvekilleri birden fazla yabancı dile sahip olmuşlar. Ayrıca yukarıdaki sütun baz alınarak yapılabilecek en doğru yargı şu olabilir:

Çalışmanın geneli aşiret-siyaset ilişkisi ele alındığı ve bu çalışmanın da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni kapsadığı ve bu kapsam dâhilinde de aşiret reislerinin hemen hemen tümünün Kürtçe'ye hâkim olduğu gerçeğinin ön plana çıktığıdır. Yine aşiret reisi milletvekillerinin bölgeyle ilgili olarak akil adam olma rolünde oldukları için Kürtçe'nin yanı sıra Arapça hatta Ermenice'yi bildikleri görülür. Diğer taraftan bazı milletvekillerinin eğitim seviyelerinin yükselmelerine bağlı olarak Avrupa'da etkili olan

İngilizce ve dönem dönem de Fransızca'yı öğrendikleri görülmektedir. Bunlardan Kasım Küfrevi, Melik Fırat, Bahri Turgut ve Arslan Bora beş yabancı dil bilmektedirler.

Dönemin koşullarına bağlı olarak da Almanya ve İngiltere'nin dış politikada etkili olmasıyla birlikte Almanca'nın ve İngilizce'nin revaçta olmasını getirirken bu durum beraberinde Türkiye'de de Almanca'nın ve İngilizce'nin öğrenilmesini ortaya çıkardı. İşte bu konjonktürün etkisiyle aşiret reisi milletvekillerinin Almanca'ya ve İngilizce'yi öğrendikleri anlaşılıyor. Ayrıca aşiret reisi milletvekilleri arasında Rusça'nın da bilindiğini görülmektedir. Özellikle Ertuşi Aşireti Lideri Kinyas Kartal, Rusça bilmektedir. Kartal'ın Rusça'yı bilmesi, Birinci Dünya Harbi'ne katılması ve Kartal'ın Rus sınıra yakın yerde aşiretinin başında olduğunu anılarından anlıyoruz. Yine dikkat çeken hususlardan biri de Rumca'yı bilen aşiret reisi milletvekilleri vardır. Bunlar arasında Celal Yardımcı örnek olarak gösterilebilir.

Sütunun dikkat çeken önemli bir parametresi aşiret reislerinin hemen hemen tümünün Türkçe ve Kürtçe'yi bilmelerinin yanı sıra Arapça'ya da hâkimdirler. Bunun altında yatan en temel sebep, aşiretler arası ilişkinin önemli olduğudur. Sonuç olarak söylenebilecek en önemli husus, aşiret reisi milletvekillerinin birden fazla dili bildikleri bunun en önemli gerekçesinin sosyal, siyasal, eğitim ve ekonomik menşei olmasıdır.

B-Aşiret Üyelerinin Aşiret ve Siyasete Bakışa Açısı (Anketler)

Bu araştırma yapılırken anket için seçilen bölgeler aşiret-siyaset ilişkisinin en azından nispi de olsa sürdüğü coğrafyalardan teşkil edilmiştir. Anket spesifik olsun diye beş aşiret seçilerek yapılmış ve örneklem 18-80 yaş arası kapsayan kişilerce oluşturulmuştur. Çalışmanın muhtevasını 500 kişilik bir birey topluluğu içermekte ve 14 soruluk, çoktan seçmeli ile ucu açık sorularla, tarih, sosyoloji ve siyaset sosyolojisini kapsayan bir saha içerisinde ele alınmıştır.

Anket mart ile ekim ayları içerisinde Van, Hakkâri Şırnak, Siirt-Batman ve Şanlıurfa'nın birbirinden farklı aşiretler içerisinde yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS programıyla bilgisayara yüklenilmiş, ortaya çıkan datalar, aşiret-siyaset denklemi doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu anket yapılırken, göze çarpan en önemli husus, erkeklerin ankete yoğun ilgi gösterdiği, kadınlarsa birbirinden farklı sosyolojik nedenlerden dolayı ankete mesafeli yaklaştıkları anketin kadın erkek oranında kendisini bariz hissettiriyor olması önemlidir.

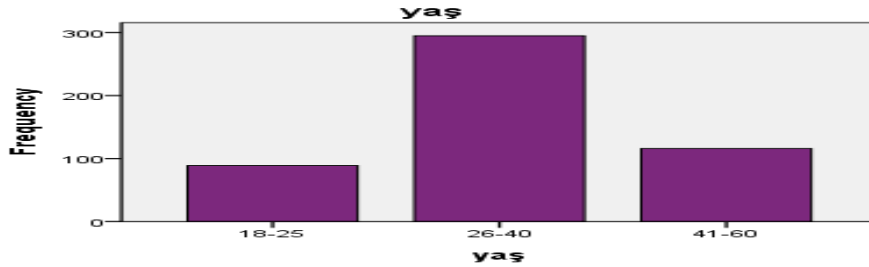
Yapılan anketin değerlendirilmesi sırasında sayısal değerlerden yararlanılarak, bar adı verilen grafiklerce desteklenmesine dikkat edildi. Birbirinden farklı grafiklerin yer aldığı tablolar gerek demografik yapıların gerekse eğitim, ekonomi ve gelişmişlik düzeyine göre bölgelerin aşiret-siyaset ilişkisine açıklanmasına yardımcı olduğu savunulabilir.

C-Aşiret-Siyaset İlişkisinin Demografik Tahlilleri

1-Yaş

YAŞ Tablosu⁹⁷⁸ (Tablo-1)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
41-60	116	23,2	23,2	23,2
26-40	295	59,0	59,0	82,2
Valid 18-25	89	17,8	17,8	100,0
Total	500	100,0	100,0	

Yukarıdaki grafik ve tablo anket yapılan 500 kişinin yaş durumlarının ortalamalarını göstermektedir. Anket yapılırken görüşülen kişilerce değerlendirildiğinde en fazla yaş grubu örnekleme yüzde 59 ile 295 kişinin yer aldığı 26-40 yaş arasındaki kişiler oluşturmakta, en az örneklem grubu ise 89 kişinin yer aldığı ve tabloda yüzde 17,8'e denk gelen 18-25 arasındaki kısımdır. Yaş grubu grafiğinden çıkarılabilecek en doğru sonuç ankete genelde olgun yaş tabiri olan 25-40 yaş aralığındaki kişilerin teveccüh gösterdiği gerçeğidir. Ankete en düşük ilgiyi ise 41-60 yaş arasındaki kişilerin

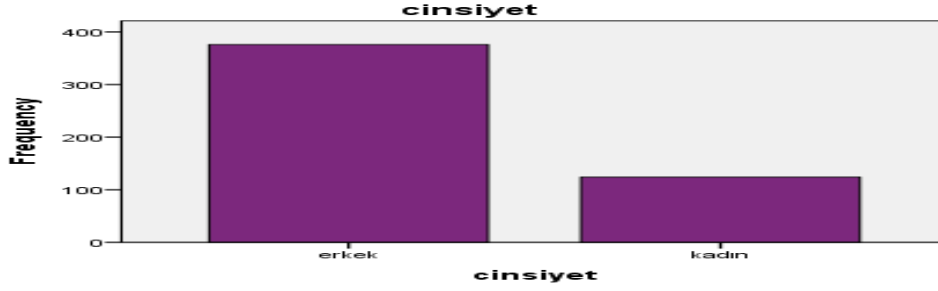
⁹⁷⁸ Tablolarda yer alan yabancı sözcüklerin Türkçe karşılıkları şunlardır: Frequency: Sayı, Percent: Yüzde, Valid Percent: Geçerli Yüzde, Cumulative Percent: Birikimli Yüzde, Total: Toplam.

az ilgi gösterdiği, 61-80 yaş aralığında ise herhangi bir değere rastlanmadığı önemli bir husustur.

2-Cinsiyet

Cinsiyet Tablosu(Tablo-2)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Erkek	376	75,2	75,2	75,2
Valid Kadın	124	24,8	24,8	100,0
Total	500	100,0	100,0	

Cinsiyet örneklem tablosunu değerlendirilirken ankete katılanları cinsiyet açısından değerlendirilmesi, cinsiyet bazında kişilerin aşiret-siyaset ilişkisine bakış açılarını göstermesi açısından önemlidir. Girişte de bahsedildiği gibi bazı sosyolojik bazda problemlerin halen doğu bölgesinde var olmasından dolayı kadınların, geri planda olması gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum anket yapılırken bir kez daha kendisini göstermiştir. Yukarıdaki tablo dikkatlice incelendiğinde söylenenleri doğrulamakla kalmayıp, sosyal gerçekleri de ön plana çıkarmasına yardımcı olmuştur.

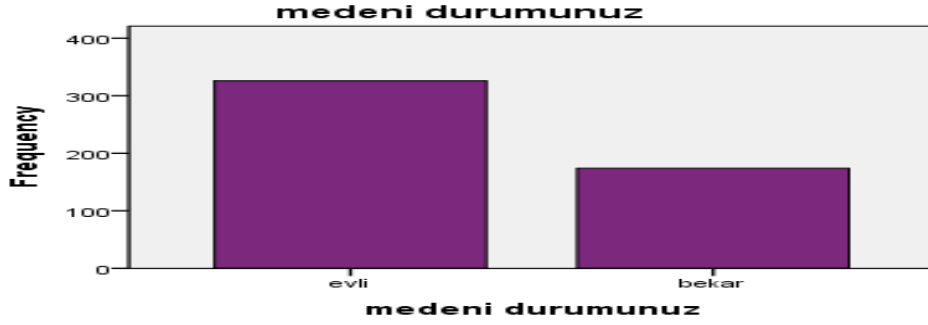
Toplam 500 kişi üzerinde yapılan aşiret-siyaset ilişkisi anketine katılımı yüzde 75,2 ve sayısal değerle 376 iken, kadınlarınsa 124 kişilik yüzde 24,8'dir. Anket yapılırken yüzde elliye, yüzde elli oranı yakalanması amaçlanmış, ancak bu durum kadınların anket yapılırken, genelde anket teklifimizi gerek yok, erkeklere sorun veya işim var gibi nedenlerle uzak durduklarını belirtmeliyiz. Bu durum ankete erkek çoğunluğu olarak yansımaları beraberinde getirmiştir.

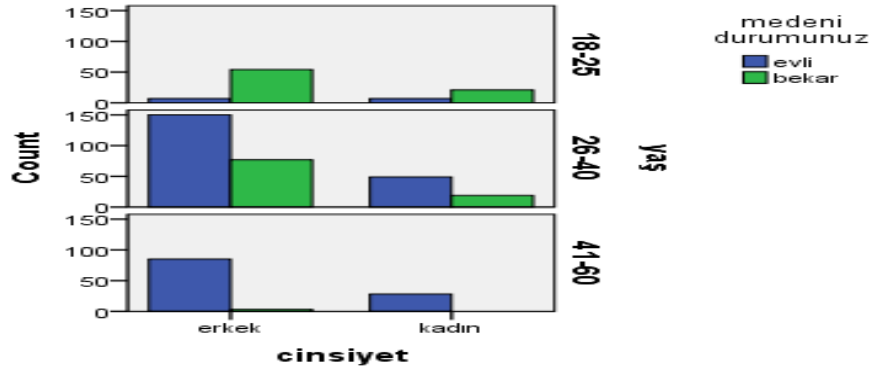
3-Medeni Durum

Medeni Durum Tablosu(Tablo-3)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Evli	326	65,2	65,2	65,2
Valid Bekâr	174	34,8	34,8	100,0
Total	500	100,0	100,0	

Cinsiyet ve Yaş Aralığına Göre Medeni Durum Tablosu(Tablo-4)

Bir diğer örneklem grubunu teşkil edilmesine yardımcı mahiyetindeki ankete katılan aşiret üyelerinin medeni durumlarını gösteren medeni durum tablosu heterojen bir bakış açısını oluşturmaktadır. Ankete katılan aşiret üyelerinde boşanmış veya dul kişilerin yer almamasından dolayı tabloya konulmamıştır. Yukarıdaki iki farklı tabloda ankete katılan kişilerin yaş gruplarına, kadın-erkek oranlarına göre medeni durumları ortaya çıkarılmıştır. İlk tabloda örneklem grubumuzda evlilerin ağır bastığı görülürken, bunun yaş ortalamalarına göre de yansımaları verilmiştir. Tablo 4'ten ise ortaya çıkan

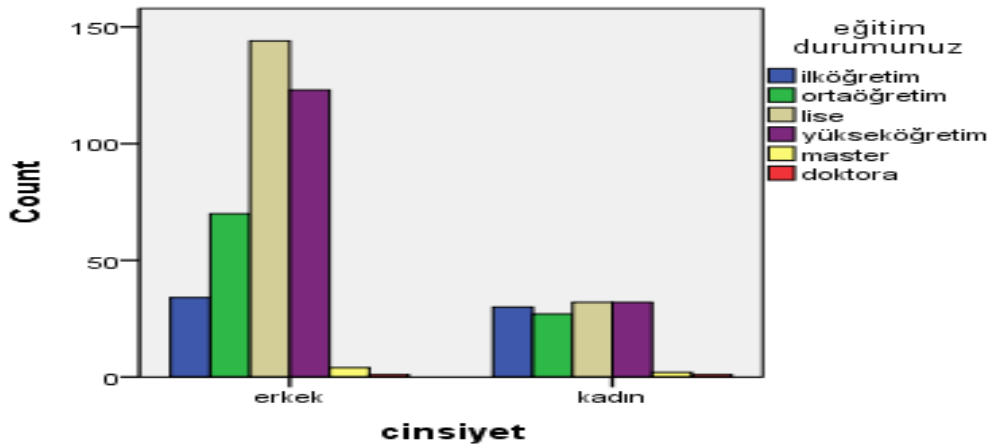
en önemli sonuç, aşiret üyeleri arasında 41-60 yaş grubu arasında bekârın olmadığı, en fazla bekâr grubunun ise 18-25 yaş grubu arasındaki dağılımıdır.

Tablo 4'ten çıkarılabilecek bir diğer önemli yargı da tüm yaş grupları içerisinde erkeklerin kadınlara göre bekâr olma durumları daha fazladır. Bu durum ekonomik nedenlerle anlaşılacağı gibi, diğer sosyolojik faktörlerle de izah edilebilir. Ayrıca erkeklerin bekâr olması, aşiret yapısının da çürüdüğünü ortaya koymaktadır. Çünkü aşiret yapılarına göre ekonomik durumu yerinde olmayan bir kişiyi aşiret üyeleri evlendirmeye mükelleftir. Yukarıdaki medeni durum tablosundan çıkarılabilecek diğer bir önemli yargıda, örneklem grubu içerisinde boşanmış kişilerin yer almaması, doğu tipi geleneksel aile yapısına aşiretin önem vermesiyle, aşiret kurallarına göre boşanmanın uygun görülmemesi olma misyonuna paralel sosyo aile baskının var olmasıyla açıklanabilir.

4-Eğitim Durumu

Cinsiyete Göre Eğitim Durumu (Tablo-5)

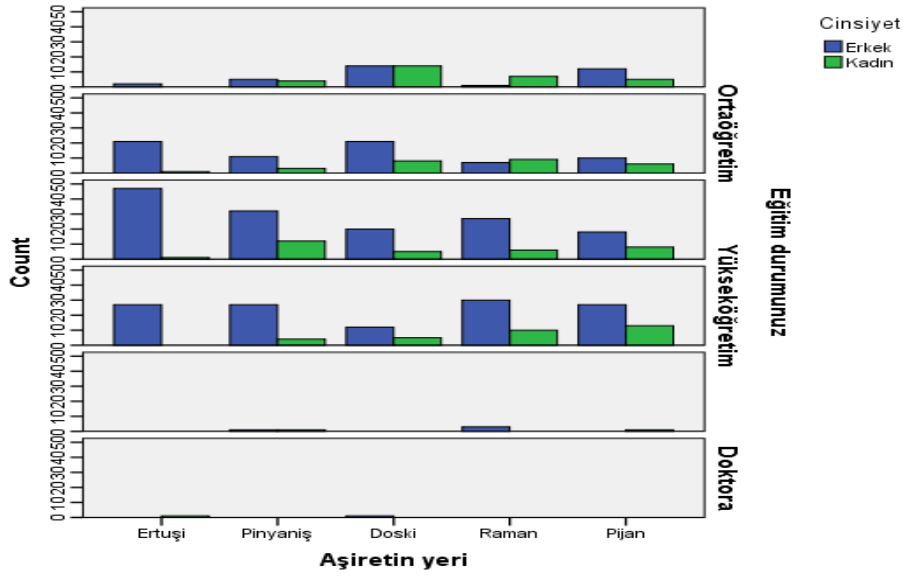
	Eğitim Durumu						Total
	İlköğretim	Ortaöğretim	Lise	Yükseköğretim	Master	Doktora	
Cinsiyet Erkek	34	70	144	123	4	1	376
Kadın	30	27	32	32	2	1	124
Total	64	97	176	155	6	2	500

Aşiretin adına göre Cinsiyetin Eğitime Yansıması (Tablo-6)

Eğitim Durumu	Cinsiyet		Total		
	Erkek	Kadın			
İlköğretim	Aşiretin Adı	Ertuşi	2	0	2
		Pinyaniş	5	4	9
		Doski	14	14	28
		Raman	1	7	8
		Pijan	12	5	17
	Total	34	30	64	
Ortaöğretim	Aşiretin Adı	Ertuşi	21	1	22
		Pinyaniş	11	3	14
		Doski	21	8	29
		Raman	7	9	16
		Pijan	10	6	16
	Total	70	27	97	
Lise	Aşiretin Adı	Ertuşi	47	1	48
		Pinyaniş	32	12	44
		Doski	20	5	25
		Raman	27	6	33
		Pijan	18	8	26
	Total	144	32	176	
Yükseköğretim	Aşiretin Adı	Ertuşi	27	0	27
		Pinyaniş	27	4	31
		Doski	12	5	17
		Raman	30	10	40
		Pijan	27	13	40
	Total	123	32	155	
Master	Aşiretin Adı	Pinyaniş	1	1	2
		Raman	3	0	3
		Pijan	0	1	1
	Total	4	2	6	
Doktora	Aşiretin Adı	Ertuşi	0	1	1
		Doski	1	0	1
	Total	1	1	2	
Total	Aşiretin Yeri	Ertuşi	97	3	100
		Pinyaniş	76	24	100
		Doski	68	32	100
		Raman	68	32	100

	Pijan	67	33	100
Total		376	124	500

Örneklem grubu içerisinde aşiretlerin demografik yapılarını öğrenmeye yarayan önemli hususlardan biri de ankete katılan kişilerin cinsiyetlerine göre eğitim durumunu gösteren tablodur. Doğudaki şartlar da düşünüldüğünde, hatta devletin her yıl kız çocuklarının okullandırılması projeleri göz önüne alındığında, yapılan ankette görülen en bariz özellik, kadınların eğitime verdikleri önem veya mevcut şartlardan dolayı okula gidememesidir. Yukarıdaki grafik ve tablodan da anlaşılacağı üzere her türlü kulvarda erkekler kadınlardan daha öndedirler.

Anket yapılırken okuma yazma bilmeyen kişilerin olmaması nedeniyle ankete eklenmemiştir. Bu durum Türkiye'nin eğitim-öğretim eksenini açısından olumlu bir gelişmedir. Diğer taraftan her iki cinsiyet için lise ve yükseköğretim mezunlarının tüm tablo içerisinde yüksek olması da dikkat çeken hususların başında gelmektedir. Kayda değer ibarelerden biri de az da aşiret üyelerinin eğitime önem vermesi ve master ve doktora seviyesindeki bireylerin yer alıyor oluşudur.

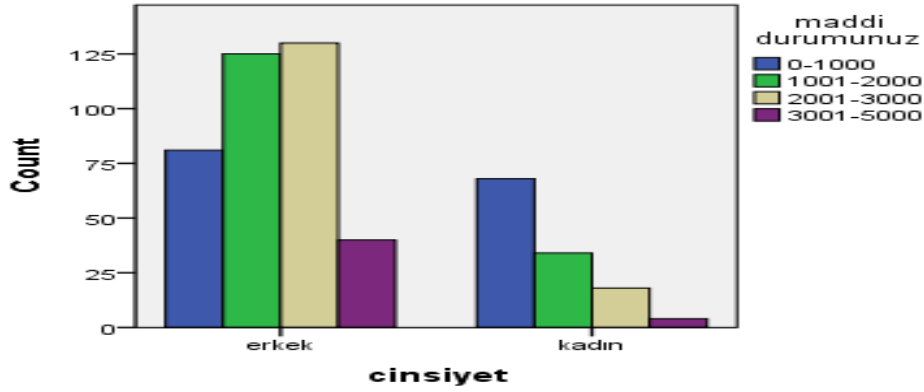
Tablo 6'ya bakılarak aşiret bazında değerlendirilme yapıldığında ise Doski Aşireti'nde ilköğretim mezunları geniş yer kaplarken, yükseköğretim mezunu bazında ise Pinyaniş ile Ertuşi aşireti üyeleri daha fazladır. Tüm aşiretlerin toplamı içerisinde ise lise mezunlarının rakamı 176 iken yükseköğretim mezunu ise 155 ve bu rakamın 32'sini kadınlar oluştururken, erkekler ise 123'üne sahiptir. Bu grubun yükseköğretim, master

ve doktora mezunlarının en fazla sağlandığı aşiretler ise Raman ile Pinyaniş aşiretleri yer almaktadır.

5-Maddi Durum

Cinsiyetlere Göre Maddi Durum (Tablo-7)

		Maddi Durum				Total
		0-1000	1001-2000	2001-3000	3001-5000	
Cinsiyet	Erkek	81	125	130	40	376
	Kadın	68	34	18	4	124
Total		149	159	148	44	500

Ankete katılan 500 kişiyle yapılan görüşmelerde aşiretlerin demografik ve sosyo ekonomik temellerini öğrenmeye yarayan hususlardan biri de cinsiyete göre maddi durum tablosudur. Yukarıdaki tablo Türkiye şartlarına göre değerlendirildiğinde, yapılacak ilk tespit aşiret üyelerinin büyük bölümünün ekonomik bir literatür olan açlık ve yoksulluk düzeyinde oluşlarıdır.

Cinsiyet göre analitik bir süreçte bakıldığında kadınlar her grup içerisinde ekonomik açıdan düşük bir seviyede olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum bilhassa gelirleri 0-1000 TL arasında kadınların çoğunlukta olmasının sosyolojik olarak açıklanması, kadınların evlendikten sonra çalışmamlarıyla izah edilebilir. Ayrıca aşiret kurallarına göre kadınların genel geçer bir yargı olan kadınların kendisini evine ve çocuklarına adanması gerekçesi de kadınların evlendikten sonra ev hanımı olma ibaresini ön plana çıkarmaktadır. Erkeklerin ise gerek ankette sayıca yer almaları gerekse iş

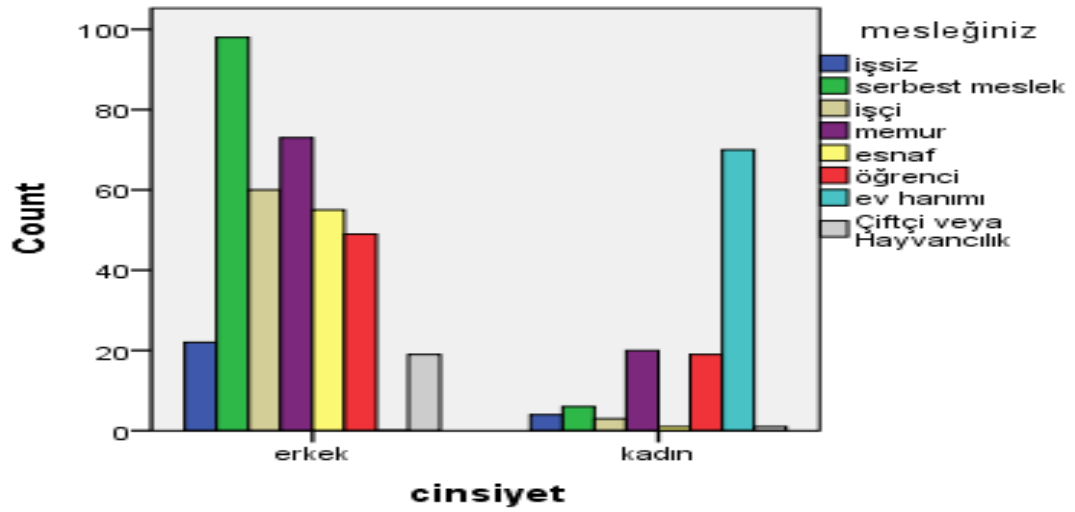
hayatında erkeklerinde daha fazla yer almalarından dolayı örnekleme her alanda çoğunluktadırlar.

Gelir seviyelerine göre 2001-3000 TL arası örneklemlerin büyük yer kapladığı görülüyor. Ayrıca gelir seviyesi 3001-5000 TL arasındaki örnekleme ise tablonun en az yer aldığı kısımdır. Bu gelir aralığında 44 kişi yer alırken, bunun 4 kadın diğerleri ise erkeklerden oluşmaktadır. İşsiz ya da geliri 1000 TL'nin altında ise yaklaşık 149 kişi yer alırken bunun büyük bölümü erkeklerden teşekkül etmiştir. Tüm tablonun en yoğun olduğu kesit ise aylık geliri 1001-2000 TL olan kısımdır. Bu kısımda 159 kişi yer alırken bunun cinsiyete olan dağılımı, 125'i erkeklerden, 34'ü ise kadınlardan oluşmuştur.

6-Meslek Açısından

Cinsiyete Göre Meslek Dağılımı (Tablo-8)

	Mesleğiniz								Total
	İşsiz	Serbest meslek	İşçi	Memur	Esnaf	Öğrenci	Ev hanımı	Çiftçi veya Hayvancılık	
Cinsiyet Erkek	22	98	60	73	55	49	0	19	376
Kadın	4	6	3	20	1	19	70	1	124
Total	26	104	63	93	56	68	70	20	500

Anket yapılan beş aşiret içerisindeki meslek dağılımı sosyal tabaka hakkında bilgi vermesi açısından kayda değerdir. Çünkü bireylerin seçmiş oldukları meslek dallarının değerlendirilmesi toplum analizi hakkında veriler sağlamaktadır. Örneklem

grubu içerisinde cinsiyetlere göre meslek dalları dağılımını gösteren Tablo-8'e yapılabilecek en doğru yargı serbest meslekle ilgili olanların grafikte büyük yer kapladığıdır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri anket yapılan yerlerden Hakkâri, Şırnak, Siirt-Batman ve Pinyaniş gibi aşiretlerin yaşadığı yerlerin dağlık olmasının ortaya çıkardığı bir durum olan tarıma kısıtlı olması nedeniyle ticaret veya hayvancılıkta ilgilenmelerini zorunlu kılmıştır. Bu durum tabloda bariz bir şekilde kendisini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan coğrafi nedenlerin kişileri başka meslek dallarına iten bir yön olması zarureti bireylerin kamu alanına yönelmelerini ortaya çıkardı. Yukarıdaki tabloda memuriyetle geçimini sağlayanların tüm meslek dallarına oranı yüzde 25 civarlarında ve sayısal olarak da 93'dür. Memur olanların cinsiyet dağılımı ise erkeklerden 73, kadınlardan ise 20 kişi bu meslek dalında görevini ifa etmektedir.

Ankete katılan ev hanımları ise tabloda 70 kişi olarak yer almaktadır. Tüm Türkiye'de olduğu gibi doğu illerinde de işsizliğin geniş yer kapsadığı tabloda kendisini göstermiştir. Tüm tablo içerisinde 26 kişi işsizdir. Bunun 22'si erkek, geri kalan 4'ü ise kadındır. Ayrıca belirtilmesi gereken hususlardan biri de esnaf ve öğrencilerin ankete yoğun ilgi gösterdiği gerçeğidir. Bu iki grubun tablodaki yer yüzde 35'ün üzerindedir. Rakamsal olarak ise toplamda 124'tür. Yine tabloda serbest meslek dallarıyla ilgilenenlerin sayısı ve oranı da yüksektir. Tabi serbest dallarına birçok iş sahasını girdiğini belirtmeli. Bunlar içerisinde avukat, tüccar, garson, görevli gibi iş sahalarını da barındırmaktadır. 104 kişilik serbest meslekle ilgili olanların 98'i erkek geriye kalanlar ise kadınlardan oluşmakta.

Tablo-8'den çıkarılabilecek en doğru yargı aşiret üyelerinin köyden kente göç etmesine rağmen aşiret ile olan bağlarını koparmadıkları realitesidir. Normal koşullar içerisinde köyden kente göçün getirdiği bireyselleşme mantalitesi aşiret üzerinde etkisi sınırlı olmuştur. Tam aksine barınma, yalnızlaşma korkusu ve işsizlik gibi sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı bireyler aşiretlerine olan düşkünlükleri daha fazla olmuştur. Bu durum siyaset sosyolojisine yeni bir terim olan şehirleşmiş aşiretler tabirini ön plana çıkardı.

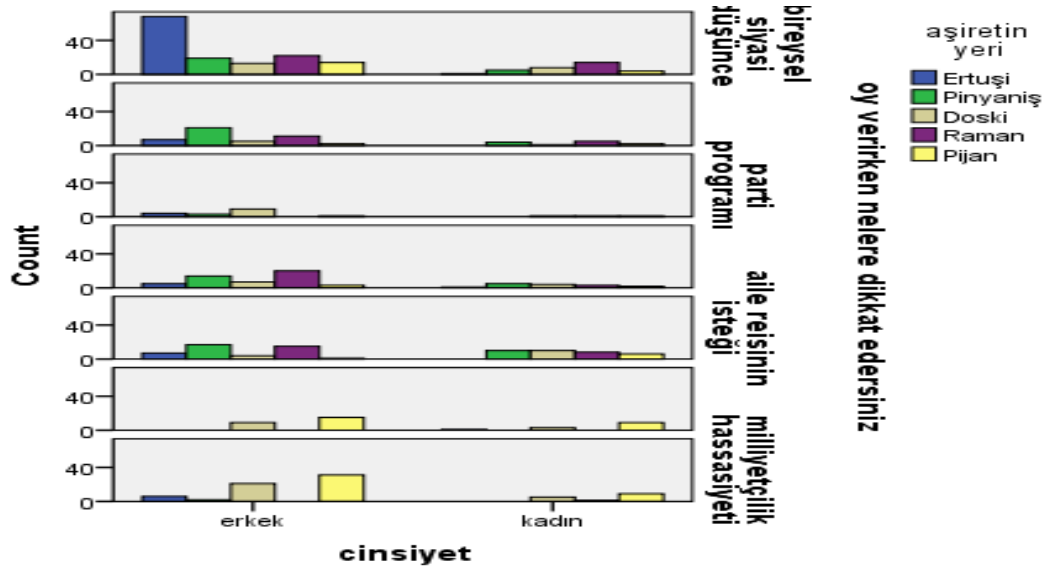
D-Aşiret Üyelerinin Siyaset Sosyolojisine Göre Siyasete Bakış Açısı

Oy Verirken Nelere Dikkat Edilir? Cinsiyet ve Aşiretlere Göre Dağılımı (Tablo-9)

Oy verirken nelere dikkat edersiniz			Cinsiyet		Total
			Erkek	Kadın	
Bireysel siyasi düşünce	Aşiretin yeri	Ertuşi	68	1	69
		Pinyaniş	19	5	24
		Doski	13	8	21
		Raman	22	14	36
		Pijan	14	4	18
		Total	136	32	168
Politikacıların ve partilerin davranışları	Aşiretin yeri	Ertuşi	7	0	7
		Pinyaniş	21	4	25
		Doski	5	1	6
		Raman	11	5	16
		Pijan	2	2	4
		Total	46	12	58
Parti programı	Aşiretin yeri	Ertuşi	4	0	4
		Pinyaniş	3	0	3
		Doski	9	1	10
		Raman	0	1	1
		Pijan	1	1	2
		Total	17	3	20
Aşiret reisinin sözü	Aşiretin yeri	Ertuşi	5	1	6
		Pinyaniş	14	5	19
		Doski	7	4	11
		Raman	20	3	23
		Pijan	3	2	5
		Total	49	15	64
Aile reisinin isteği	Aşiretin yeri	Ertuşi	7	0	7
		Pinyaniş	17	10	27
		Doski	4	10	14
		Raman	15	8	23
		Pijan	1	6	7
		Total	44	34	78
Dini hassasiyetler	Aşiretin yeri	Ertuşi	0	1	1
		Doski	9	3	12
		Pijan	15	9	24
		Total	24	13	37
Milliyetçilik hassasiyeti	Aşiretin yeri	Ertuşi	6	0	6
		Pinyaniş	2	0	2
		Doski	21	5	26

		Raman	0	1	1
		Pijan	31	9	40
	Total		60	15	75
Total	Aşiretin yeri	Ertuşi	97	3	100
		Pinyaniş	76	24	100
		Doski	68	32	100
		Raman	68	32	100
		Pijan	67	33	100
		Total		376	124

Yukarıdaki 9 nolu tablo, beş aşiret üzerinde yapılan anket sorularından oy verirken nelere dikkat edersiniz sorusunun cevaplarını içermektedir. Tablonun ilginç ve ilginç olduğu kadar dikkat çekici bir yönü aşiretlerin yerleşkelerine göre doğudan batıya gidildikçe aşiret reisine olan itimadın azalmasıdır. Bilhassa Raman ve Pinyaniş aşiretleri üzerinde etkili olduğu düşünülen aşiret reisinin sözü cevabı, diğer aşiret arasında etkisi daha sınırlıdır.

Örneklemin dikkat çekici özelliklerinden biri de bireysel siyasi düşüncenin tabloda geniş bir alan kapsamıdır. 500 kişi üzerinde yapılan ankette, 168 kişi oy verirken bireysel siyasi düşüncüyü önemsedikleri ortaya çıkmaktadır. Bhusus Ertuşi ve Raman aşiretlerini oy verirken bireysel düşünceye önem verdikleri görülüyor. Diğer taraftan kadınlar arasında yaygın olan “aile reisinin isteği” cevabı da önemli bir yer kaplamaktadır. 44 erkek ve 34 kadın, toplamda 78 kişi aile isteğinin önemini belirtmiştir.

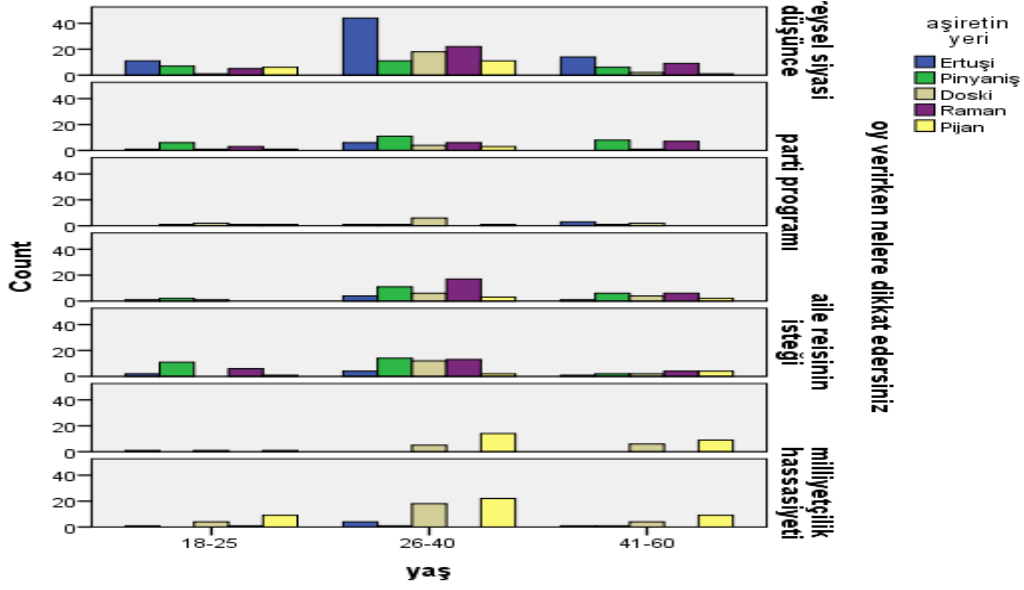
Bu ankette Kürtçülük duygularının yoğun olarak erkekler arasında olduğu gözlemlenebilir. Toplam 75 örneğimiz oy verirken milliyetçilik duygularına hitap eden partilere oy verdiğini belirtirken bunun 60 erkek, diğer kalanları ise kadınlardan oluşmaktadır. Aşiretler bazında değerlendirildiğinde ise Pijan ve Doski aşiretlerinin sayısal açıdan önde olduğu belirtilebilir. Ayrıca dinsel hassasiyetler noktasında erkeklerin kadınlara nazaran daha mühim olduğu anlaşılıyor. 37 örneğimizin, 24 erkeği ve 13 kadını oy verirken dinsel hassasiyetlere noktasına dikkat çektiklerini ifade etmişlerdir. Özellikle Pijan Aşireti içerisinde oy kullanırken dinsel niteliklere önem verdiğini ifade edenlerin sayısı 24'tür. Parti programının önemine ise toplam 20 kişi değinmiştir. Parti programlarını ve siyasilerin davranışlarının da aşiret üyeleri arasında dikkat çekici bir husus olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak tablo 9'a göre aşiret siyaset ilişkisi denklemini ele alan bu tabloda, aşiret ve aşiretçiliğin halen varlığını güçlü bir şekilde devam ettirdiği, bilhassa Kürtçülük duygularının arttığı gözlemlenmiştir. Diğer taraftan klasik bir koşullanma olsa gerek, kadınların siyasete bakış açısının önemsiz olduğu ankette anlaşılmaktadır.

Yaş Dağılımına Göre Oy Verme Durumu (Tablo-10)

Oy verirken nelere dikkat edersiniz		Yaş			Total
		18-25	26-40	41-60	
Bireysel siyasi düşünce	Ertuşi	11	44	14	69
	Pinyaniş	7	11	6	24
	Doski	1	18	2	21
	Raman	5	22	9	36
	Aşiretin yeri Pijan	6	11	1	18
Total		30	106	32	168
Politikacıların ve partilerin davranışları	Ertuşi	1	6	0	7
	Pinyaniş	6	11	8	25
	Doski	1	4	1	6
	Raman	3	6	7	16
	Aşiretin yeri Pijan	1	3	0	4
Total		12	30	16	58
Parti programı	Ertuşi	0	1	3	4
	Pinyaniş	1	1	1	3
	Aşiretin yeri Doski	2	6	2	10
Total	Raman	1	0	0	1
	Pijan	1	1	0	2
	Total		5	9	6

	Ertuşı	1	4	1	6
	Pinyaniş	2	11	6	19
	Doski	1	6	4	11
	Raman	0	17	6	23
	Aşiretin yeri Pijan	0	3	2	5
Aşiret reisinin sözü	Total	4	41	19	64
	Ertuşı	2	4	1	7
	Pinyaniş	11	14	2	27
	Doski	0	12	2	14
	Raman	6	13	4	23
	Aşiretin yeri Pijan	1	2	4	7
Aile reisinin isteği	Total	20	45	13	78
	Ertuşı	1	0	0	1
	Doski	1	5	6	12
	Aşiretin yeri Pijan	1	14	9	24
Dini hassasiyetler	Total	3	19	15	37
	Ertuşı	1	4	1	6
	Pinyaniş	0	1	1	2
	Doski	4	18	4	26
	Raman	1	0	0	1
	Aşiretin yeri Pijan	9	22	9	40
Milliyetçilik hassasiyeti	Total	15	45	15	75
	Ertuşı	17	63	20	100
	Pinyaniş	27	49	24	100
	Doski	10	69	21	100
	Raman	16	58	26	100
	Aşiretin yeri Pijan	19	56	25	100
Total	Total	89	295	116	500

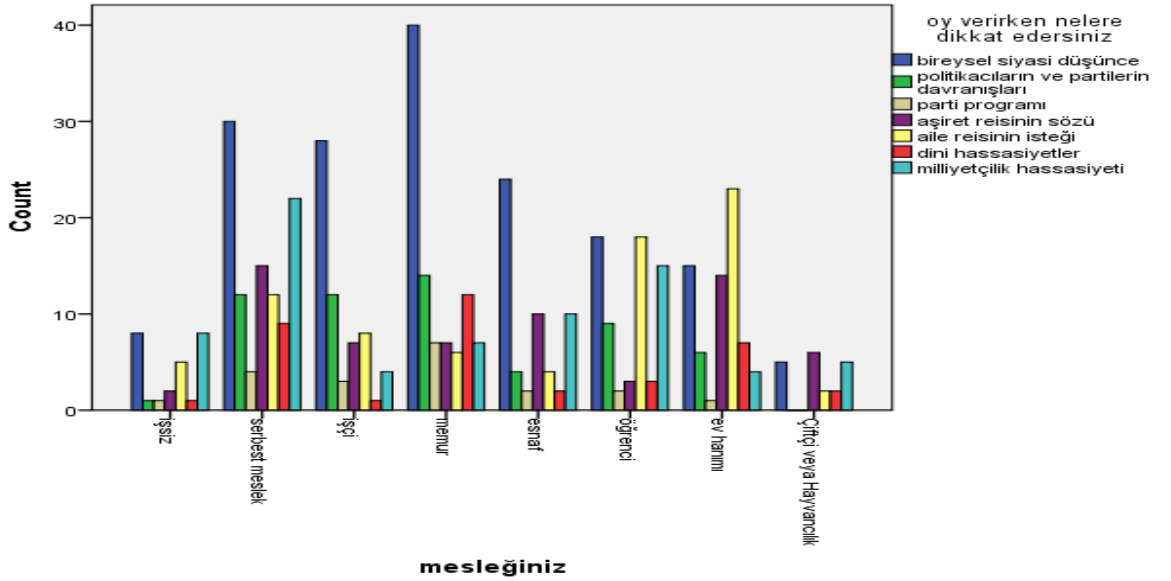

Aşiret-siyaset ilişkisini anlamannın bir diğer taraf da bireylerin oy kullanırken yaş durumlarına göre hangi nitelikleri göz önünde bulundurdıklarıdır. Tablo 10, aşiretlere göre yaş gruplarının oy verirken dikkat ettikleri hususları içermektedir. Tabloda dikkat çeken en önemli husus 26-40 ile 41-60 yaş arasında bireylerin aşiretin gücüne, doğal olarak da oy verirken aşiret reisine sözüne güvendikleri ortaya çıkmaktadır. Toplam 67 kişi, ankette bu ibareyi işaretlemiş, bunun dağılımına bakıldığında Raman, Pinyaniş ve Doski aşiretleri başta gelmektedir.

Dinsel nitelik bazında oy kullanan aşiretlerde ise özellikle 26-40, 41-60 yaş aralığında Pinyaniş Aşireti üyelerinden toplam 23 kişi oy verirken dinsel öğelere dikkat çekmiştir. Tablo 9'da da belirtildiği üzere milliyetçilik duygularının daha da özde Kürçülüğün, adı geçen aşiret üyeleri arasında yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Bunun aşiret ve yaş gruplarına göre dağılımı çarpıcı bir sonucu ortaya çıkarmıştır. Tablo'da 18-15 ile 26-40 yaş grubu arasında oy verirken milliyetçilik esasını ele alan kişilerin sayısı 60'dır. Bunun yüzdelik dilimi ise yüzde 12-15 arasında değişmekte. Bu durum bilhassa gençlik arasında milliyetçilik duygularının yüksek olduğu sonucu ortaya çıkarıyor.

Meslek Dallarına Göre Oy Verirken Dikkat Edilen Hususlar (Tablo-11)

		Oy verirken nelere dikkat edersiniz							Total
		Bireysel siyasi düşünce	Politikacıların ve partilerin davranışları	Parti programı	Aşiret reisinin sözü	Aile reisinin isteği	Dini hassasiyetler	Milliyetçilik hassasiyeti	
Meslek	İşsiz	8	1	1	2	5	1	8	26
	Serbest meslek	30	12	4	15	12	9	22	104
	İşçi	28	12	3	7	8	1	4	63
	Memur	40	14	7	7	6	12	7	93
	Esnaf	24	4	2	10	4	2	10	56
	Öğrenci	18	9	2	3	18	3	15	68
	Ev hanımı	15	6	1	14	23	7	4	70
	Çiftçi veya Hayvancılık	5	0	0	6	2	2	5	20
Total		168	58	20	64	78	37	75	500

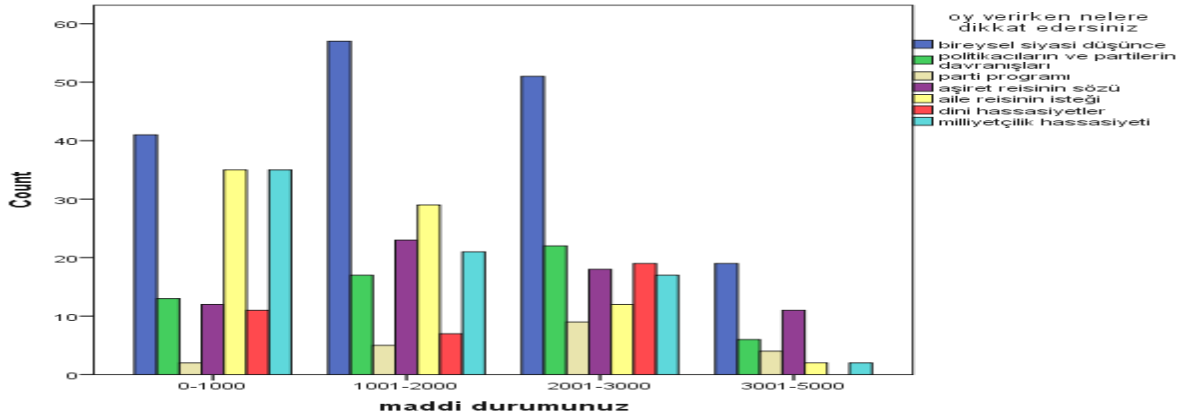
Meslek dallarına göre oy verirken dikkat edilen hususların yer aldığı Tablo 11 bireylerin düşünceleri hakkında da bilgi vermektedir. Bu tabloda öne çıkan en önemli husus memur ve serbest meslekle ilgilenenlerin oy verirken dikkat ettikleri en önemli parametre bireysel siyasi düşünce ögesidir. Diğer taraftan ev hanımı olan kadınlar ise oy verirken aile reislerinin isteklerine ehemmiyet vermesi onların ataerkil bir aile yaşamına sahip olduklarını gösterir.

Tablo 11'nin önemli göstergelerinden biri de öğrenciler arasında bireysel düşünce ögesi ile milliyetçilik duygusudur. Bilhassa bu iki ögenin toplamı 33 iken, ankete katılanlar arasındaki tüm öğrenciler içerisinde yüzde 50'e tekabül etmektedir.

Çiftçi ve hayvancılıkla uğraşanlar ise genelde aşiret yapılarına sıkı bir şekilde bağlı olduklarından ankete katılanların büyük kısmı oy verirken aşiret ögesini ön plana çıkarmıştır.

Maddi Durumuna Göre Oy Verirken Dikkat Edilen Hususlar (Tablo-12)

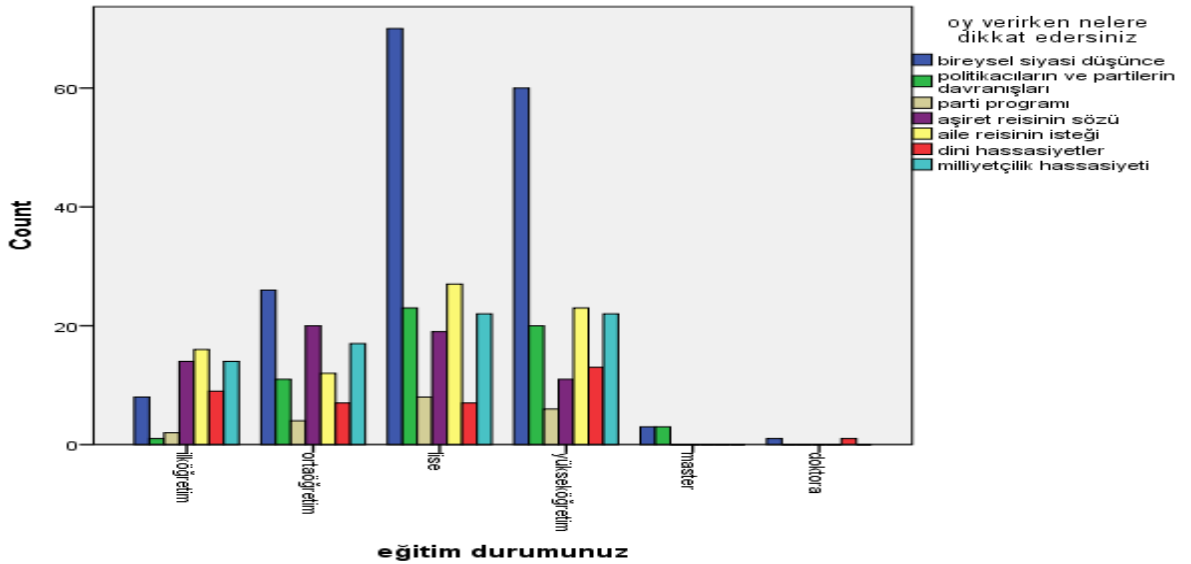
	Oy verirken nelere dikkat edersiniz							Total	
	Bireysel siyasi düşünce	Politikacıların ve partilerin davranışları	Parti programı	Aşiret reisinin sözü	Aile reisinin isteği	Dini hassasiyetler	Milliyetçilik hassasiyeti		
Maddi durumunuz	0-1000	41	13	2	12	35	11	35	149
	1001-2000	57	17	5	23	29	7	21	159
	2001-3000	51	22	9	18	12	19	17	148
	3001-5000	19	6	4	11	2	0	2	44
Total		168	58	20	64	78	37	75	500

Maddi durumuna göre oy verenleriyle ilgili olan tablo 12’de aylık geliri 0-1000 TL arasında olan kişilerin bireysel siyasi düşünce, ailenin isteği ve milliyetçilik akımının etkili birer husus olması, onların maddi durumlarıyla açıklanabilir. Zira maddi durumu kötü olan kişilerin birbirinden farklı tutum içerisinde olması ve başka kişilere gebe olması onların siyasal düşüncelerinde çok da bağımsız davranmadıklarını ortaya çıkarır. Bu tabloda öne çıkan mühim noktalardan biri de kişilerin maddi durumları iyileştikçe oy verirken dikkate aldıkları hususlarda bağımsız davrandıklarını gerçeğinin var olmasıdır. Örneğin maddi durumu 1001-2000 ile 2001-3000 TL arasında olan örneklemelerin oy verirken bireysel siyasi düşüncelerin ağır bastığı görülmektedir. Bu iki grupta toplam 108 kişi oy verirken bu hususları ön plana çıkarmışlardır. Yine maddi geliri 3001-5000 arasında olan 44 kişiden büyük çoğunluğu bireysel düşünce ile aşiret reisinin sözüne yaklaşımları daha fazladır.

Eğitim Durumuna Göre Oy Verirken Dikkat Edilen Hususlar (Tablo-13)

	Oy verirken nelere dikkat edersiniz							Total
	Bireysel siyasi düşünce	Politikacıların ve partilerin davranışları	Parti programı	Aşiret reisinin sözü	Aile reisinin isteği	Dini hassasiyetler	Milliyetçilik hassasiyeti	
İlköğretim	8	1	2	14	16	9	14	64
Ortaöğretim	26	11	4	20	12	7	17	97
Eğitim durumu Lise	70	23	8	19	27	7	22	176
Yükseköğretim	60	20	6	11	23	13	22	155
Master	3	3	0	0	0	0	0	6
Doktora	1	0	0	0	0	1	0	2
Total	168	58	20	64	78	37	75	500

Eğitim durumlarına göre oy verirken neye dikkat edersiniz sorusuna verilen cevapları içeren tablo 13'de ilginç veriler kendisini ortaya koymuştur. Bunlardan en ilginç olanı lise ve üniversite mezunu olan 44 kişi oy verirken milliyetçilik duygularına hitap eden siyasi partileri tercih etmiş olmalarıdır. Bu durum gençler arasında milliyetçilik duygusunun yoğun olarak yaşandığının göstergesidir. Diğer taraftan bu iki grup için toplam 130 kişi de oy verirken bireysel düşüncelerini ön plana çıkardıklarını, aile reisinin sözünü dinleyen 50, parti programı ile siyasilerin davranışlarına oyu verenler ise 57 kişidir. İlköğretili mezunu olan kişiler ise oy verirken aşiret reisinin sözü ve aile reisinin sözüne dikkat edenlerin sayısı 30 iken bu rakam toplam 60 kişi arasındadır. Bu demek oluyor ki ankete katılan ilköğretim mezunu olan kişilerin yüzde

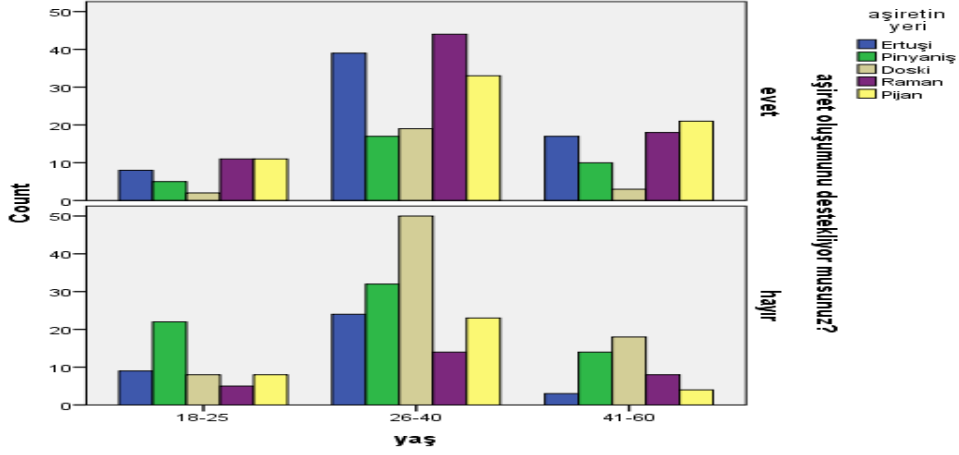
50'si bireysellikten uzak aile büyüğünün isteği ile aşiret reisinin sözü daha önemlidir. Bu genellemeden şu sonuç çıkarılabilir. Eğitim seviyesi artıkça bireylerin oy verirken bireysellikleri daha fazla artıyor.

E-Aşiret Üyelerinin Siyaset Sosyolojisine Göre Aşiret ve Aşiret Reisine Olan Bakış Açısı

Yaş Gruplarına Göre Aşiret Oluşumunu Destek Durumu (Tablo-14)

Aşiretin yeri		Aşiret oluşumunu destekliyor musunuz?		Total	
		Evet	Hayır		
Ertuşi	Yaş	18-25	8	9	17
		26-40	39	24	63
		41-60	17	3	20
		Total	64	36	100
Pinyaniş	Yaş	18-25	5	22	27
		26-40	17	32	49
		41-60	10	14	24
		Total	32	68	100
Doski	Yaş	18-25	2	8	10
		26-40	19	50	69
		41-60	3	18	21
		Total	24	76	100
Raman	Yaş	18-25	11	5	16
		26-40	44	14	58
		41-60	18	8	26
		Total	73	27	100
Pijan	Yaş	18-25	11	8	19
		26-40	33	23	56
		41-60	21	4	25
		Total	65	35	100
Total	Yaş	18-25	37	52	89
		26-40	152	143	295
		41-60	69	47	116
		Total	258	242	500

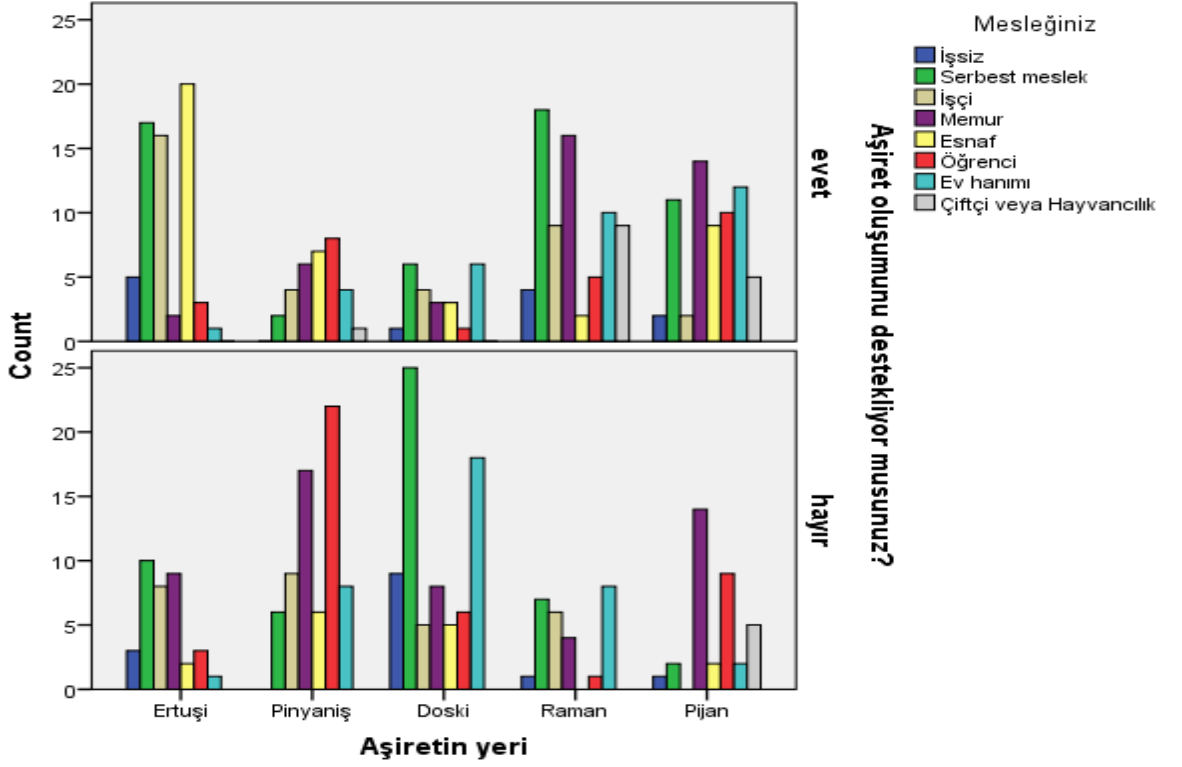

Yaş durumlarına göre aşiret oluşuma olan destek ibaresini gösteren tablo-14 ise bireylerin yaşlarına göre siyasal yaklaşımları ile sosyal bir tabaka olan aşirete karşı yaklaşımlarını göstermektedir. Toplam 500 kişinin katıldığı ankette 258 kişi aşiret oluşumunu desteklerken, 242 kişi ise aşiret oluşumuna karşı olduğunu beyan etmiştir. Aşiret bazında yapılabilecek ilk değerlendirmeye göre Raman, Pijan, Ertuşi aşiretleri üyeleri aşiret oluşumunun gerekli olduğunu rakamlarla desteklerken, Doski ve Pijan aşiretleri ise bu oluşuma karşıdırlar. Özellikle 26-40 yaş grubu arasındaki toplam 153 kişi aşiret oluşumuna karşı olmaları ilginçtir. Normal koşullarda bu durumun 18-25 yaş grubu arasında olması gerekirken, 26-40 yaş grubunun aşiret oluşumuna karşı olmasının sosyolojik alt yapısını bireylerin olgunlaştıktan sonra aşiret toplumunun olumlu ve olumsuz taraflarını anlamaya çalışmalarıyla açıklanabilir.

Tüm aşiretler içerisinde 41-60 yaş grubu içerisinde ise toplam 69 kişi aşiret oluşumu desteklemesi ve bu grubun toplamın 116 olması, şu sonucu ortaya çıkarmaktadır. Yaş grubu arttıkça bireylerin aşiretlere olan ilgisi ve güveni azalmaktadır. 18-25 yaş grubu içerisinde ankete katılan toplam 89 kişiden 37'si aşiret oluşumu desteklerken 52 kişinin ise aşiret oluşumuna karşı olması az önce belirtilen teze uygunluğunu göstermektedir.

Aşiretin yeri ve meslek dallarına göre aşiret oluşumuna destek durumu (Tablo-15)

Aşiret oluşumunu destekliyor musunuz?		Aşiretin yeri					Total
		Ertuşi	Pinyaniş	Doski	Raman	Pijan	
Evet	İşsiz	5	0	1	4	2	12
	Serbest meslek	17	2	6	18	11	54
	İşçi	16	4	4	9	2	35
	Memur	2	6	3	16	14	41
	Esnaf	20	7	3	2	9	41
	Öğrenci	3	8	1	5	10	27
	Ev hanımı	1	4	6	10	12	33
	Çiftçi veya Hayvancılık	0	1	0	9	5	15
	Total	64	32	24	73	65	258
Hayır	İşsiz	3	0	9	1	1	14
	Serbest meslek	10	6	25	7	2	50
	İşçi	8	9	5	6	0	28
	Memur	9	17	8	4	14	52
	Esnaf	2	6	5	0	2	15
	Öğrenci	3	22	6	1	9	41
	Ev hanımı	1	8	18	8	2	37
	Çiftçi veya Hayvancılık	0	0	0	0	5	5
	Total	36	68	76	27	35	242
Total	İşsiz	8	0	10	5	3	26
	Serbest meslek	27	8	31	25	13	104
	İşçi	24	13	9	15	2	63
	Memur	11	23	11	20	28	93
	Esnaf	22	13	8	2	11	56
	Öğrenci	6	30	7	6	19	68
	Ev hanımı	2	12	24	18	14	70
	Çiftçi veya Hayvancılık	0	1	0	9	10	20
	Total	100	100	100	100	100	500

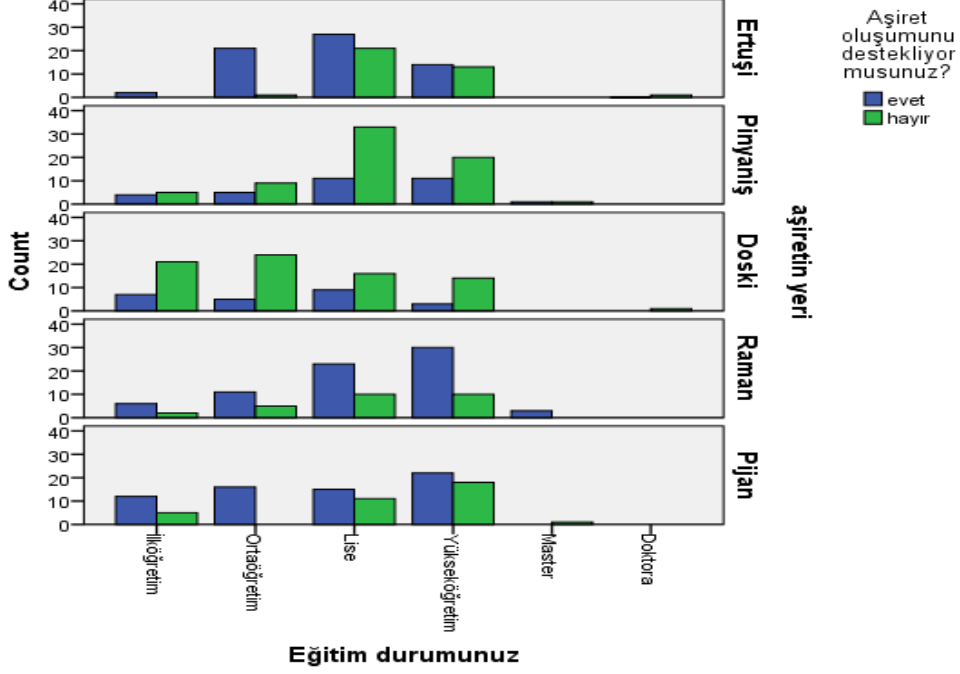
Aşiretin yerine ve meslek dallarına göre aşiret oluşumuna destek durumunu gösteren Tablo-15 ile oluşturulan grafik örneklemelerin mesleklere göre dağılımını göstermektedir. Şu bir gerçektir ki insanların müreffeh seviyelerine artmaya bağlı olarak kişi ve kişilere bağlılık oranları da azalmaktadır. Bu önermeden yola çıkılarak, yukarıdaki verilere göre işsiz ve serbest meslek dalına mensup olan toplam 130 kişiden aşiret oluşumunu destekleyenlerin sayısı 68 iken, geriye kalan 62 kişi ise aşiret oluşumuna karşı olduğunu belirtmiştir.

Memur ve öğrencilerin oluşturduğu grup olan okuyan kesim olarak adlandırılan toplam 161 kişiden, 93 kişi aşiret oluşumuna hayır derken, 68 kişi ise aşiret oluşumunu desteklediklerini ifade etmişler. Bu örneklemin içerisinde öğrencilerin oranı daha fazladır. Ankete katılan toplam 68 kişiden, 41 kişi aşiret ve aşiretçiliğe karşı olduğunu belirtirken, geriye kalan 27 kişi ise aşiretçilik yapısına teveccüh göstermişlerdir. Esnaf teşkilatına mensup olan 56 kişiden, 41'i aşiretçiliği desteklerken, 15'i bu topluluğa karşı çıkmış, ev hanımlarından ise bu oran yarı yarıyadır. Ankete katılan 70 ev hanımından 37'si aşiret oluşumuna karşı olduğunu beyan ederken, 33 kişi de aşiretçiliği desteklediğini belirtmiştir. Çiftçilik veya hayvancılık yapan örneklemelerimizden 20 kişiden 15'i bu oluşumunu desteklerken, 5 kişi de desteklemediklerini ifade etmişler.

Eğitim Seviyesi ve Aşiretlere Göre Aşiret Oluşumuna Destek Durumu (Tablo-16)

Aşiretin yeri		Aşiret oluşumunu destekliyor musunuz?		Total	
		Evet	Hayır		
Ertuşi	Eğitim durumunuz	İlköğretim	2	0	2
		Ortaöğretim	21	1	22
		Lise	27	21	48
		Yükseköğretim	14	13	27
		Doktora	0	1	1
	Total		64	36	100
Pinyaniş	Eğitim durumunuz	İlköğretim	4	5	9
		Ortaöğretim	5	9	14
		Lise	11	33	44
		Yükseköğretim	11	20	31
		Master	1	1	2
	Total		32	68	100
Doski	Eğitim durumunuz	İlköğretim	7	21	28
		Ortaöğretim	5	24	29
		Lise	9	16	25
		Yükseköğretim	3	14	17
		Doktora	0	1	1
	Total		24	76	100
Raman	Eğitim durumunuz	İlköğretim	6	2	8
		Ortaöğretim	11	5	16
		Lise	23	10	33
		Yükseköğretim	30	10	40
		Master	3	0	3
	Total		73	27	100
Pijan	Eğitim durumunuz	İlköğretim	12	5	17
		Ortaöğretim	16	0	16
		Lise	15	11	26
		Yükseköğretim	22	18	40
		Master	0	1	1
	Total		65	35	100
Total	Eğitim durumunuz	İlköğretim	31	33	64
		Ortaöğretim	58	39	97
		Lise	85	91	176
		Yükseköğretim	80	75	155
		Master	4	2	6
	Total				

Doktora		0	2	2
Total		258	242	500

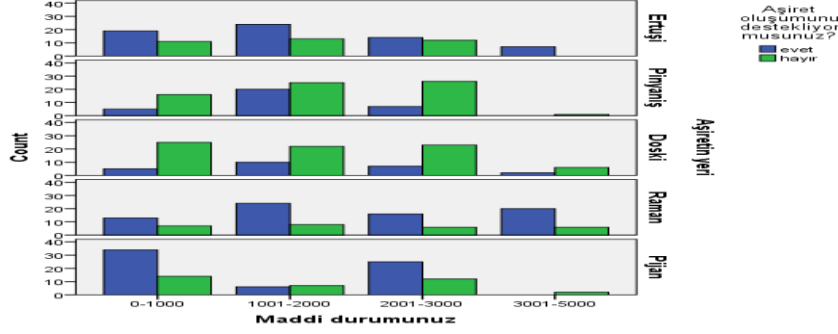
Eğitim seviyelerine göre aşiretlerin aşiretçiliğe verdikleri önem kişilerin gelişmişlik düzeylerini de göstermesi açısından önemlidir. Bu bapta aşiretlere ve eğitim durumlarına göre oluşturulan tablo-16, bireylerin aşiret oluşumuna gösterdikleri tevaccühü eğitim ile aşiret oluşumu arasındaki ilişkinin açıklanmasına yardımcı olacaktır.

Eğitim seviyelerine göre aşiretlerin, aşiret oluşumunu açıklarsak, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki örneklerimizden toplam 161 kişiden, 89'u aşiret oluşumuna destek verirken, 72'si bu oluşuma karşı olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan lise mezunu olan 176 kişiden 85'i aşiretçiliğe yeşil ışık yakarken, 91'i ise aşiretçiliği kabul etmediklerini ifade etmişlerdir. Oransal olarak değerlendirilirse % 49'a, % 51'dir. Üniversite mezunu ve master ile doktora düzeyinde analizlerde de bu oran hemen aynıdır. Toplam 163 kişi olan bu düzeydeki kişilerin aşirete destekleri sayısal olarak 84 iken, aşiret oluşumuna karşı oluşları ise 79'dur. Bu rakamlardan şu sonuç çıkarılabilir. Aşiret oluşumuna desteğin eğitimle hiçbir alakası yoktur. Zira eğitim seviyesi artıkça aşiretçiliğe yönelik oran ve miktarında bir değişme olmamıştır. Fakat yine de aşiret oluşumuna desteğin yüksek olmaması, bireyler ve daha da genelde aşiretler arasında

aşiret oluşumuna ciddi bir aksülamel olduğu ve bu aksülamelin daha da artacağı tahmin edilmektedir.

Maddi Durumuna ve Aşiretlere Göre Aşiret Oluşumuna Destek Durumu (Tablo-17)

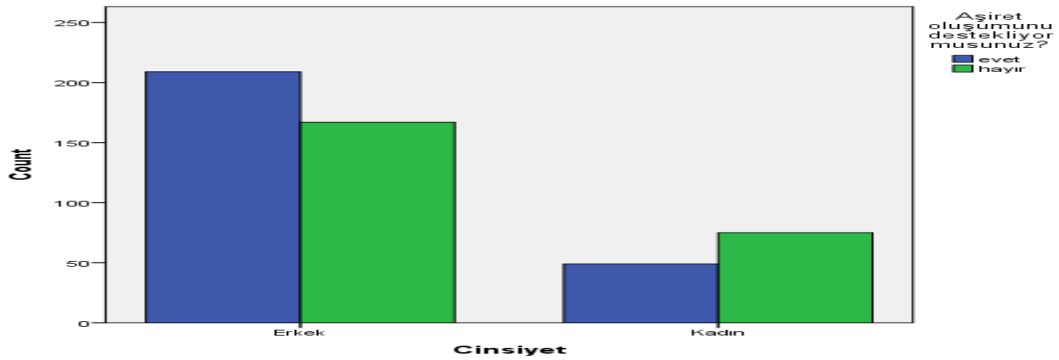
Aşiretin yeri	Aşiret oluşumunu destekliyor musunuz?		Total		
	Evet	Hayır			
Ertuşi	Maddi durumunuz	0-1000	19	11	30
		1001-2000	24	13	37
		2001-3000	14	12	26
		3001-5000	7	0	7
		Total	64	36	100
Pinyaniş	Maddi durumunuz	0-1000	5	16	21
		1001-2000	20	25	45
		2001-3000	7	26	33
		3001-5000	0	1	1
		Total	32	68	100
Doski	Maddi durumunuz	0-1000	5	25	30
		1001-2000	10	22	32
		2001-3000	7	23	30
		3001-5000	2	6	8
		Total	24	76	100
Raman	Maddi durumunuz	0-1000	13	7	20
		1001-2000	24	8	32
		2001-3000	16	6	22
		3001-5000	20	6	26
		Total	73	27	100
Pijan	Maddi durumunuz	0-1000	34	14	48
		1001-2000	6	7	13
		2001-3000	25	12	37
		3001-5000	0	2	2
		Total	65	35	100
Total	Maddi durumunuz	0-1000	76	73	149
		1001-2000	84	75	159
		2001-3000	69	79	148
		3001-5000	29	15	44
		Total	258	242	500

Maddi durum ile aşiretlere göre aşiret oluşumuna destek değerini gösteren tablo-17 ile oluşturulan grafik maddiyet ile aşiretçiliğe destek arasındaki ilişkiyi açıklamaya yardımcı olmaktadır. Tablo-17'nin en önemli özelliklerinden biri de kişilerin refah seviyesine göre aşirete karşı bakış açısını ortaya koyuyor olmasıdır. Tüm bu verilerden yola çıkarak tablo ve grafik üzerinden yapılabilecek en doğru yorum, aşiretlere bağlı olarak bireylerin maddi durumlarındaki iyileşmenin aşirete olan yönelmeleri ile tevaccühlerinin daha da artmasına katkısı olduğu gerçeğidir. Örneğin maddi geliri 2001-3000 ile 3001-5000 arasında olan bireylerin aşiret oluşumunu destekleri sayısal olarak toplam 81 iken, bu oluşuma karşı olduğunu beyan edenlerin sayısı ise 84'dür. Diğer taraftan maddi geliri 0-1000 ile 1001-2000 arasında olan grup ise aşiretçiliğe olan destekleri 160 evet, 148 ise hayırdır. Genel olarak yukarıda da ifade edildiği gibi bireylerin maddi geliri ile aşiret ve aşiretçiliğe olan yaklaşımları genel de olumlu seyretmiştir.

Cinsiyetlere göre aşiret oluşumuna destek durumu (Tablo 18)

		Aşiret oluşumunu destekliyor musunuz?		Total
		Evet	Hayır	
Cinsiyet	Erkek	209	167	376
	Kadın	49	75	124
Total		258	242	500

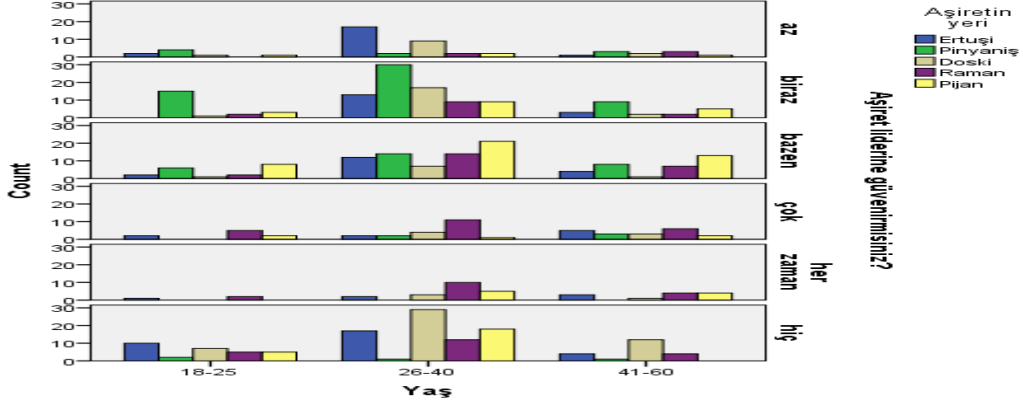

Cinsiyete bağılı olarak aşiret oluşumuna destek de gerek sayısal olarak gerek de siyasal açıdan daha fazla politize olmuş erkeklerin daha fazla ağırlıkları görülmektedir. Ancak ankete katılan kadınların yarısından daha fazlası aşiret oluşumunu desteklemediklerini ifade etmelerinin sosyolojik bir takım sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler kadınların aşiret olan reaksiyonlarını ortaya koymalarına zemin hazırlamıştır. Sayısal olarak erkeklerin 209'u bu oluşuma destek veriyorken, kadınların ise toplam 124'ünden sadece 49'u bu oluşumu desteklemiştir. Erkeklerin 167'si ile kadınların 75'i ise aşiretçiliğe karşı olduklarını beyan etmişlerdir

Yaş ve Aşiretin Yerine Göre Aşiret Liderine Güven Durumu (Tablo-19)

Aşiretin yeri	Aşiret liderine güvenir misiniz?						Total	
	Az	Biraz	Bazen	Çok	Her zaman	Hiç		
Ertuşi	Yaş 18-25	2	0	2	2	1	10	17
	Yaş 26-40	17	13	12	2	2	17	63
	Yaş 41-60	1	3	4	5	3	4	20
	Total	20	16	18	9	6	31	100
Pinyaniş	Yaş 18-25	4	15	6	0		2	27
	Yaş 26-40	2	30	14	2		1	49
	Yaş 41-60	3	9	8	3		1	24
	Total	9	54	28	5		4	100
Doski	Yaş 18-25	1	1	1	0	0	7	10
	Yaş 26-40	9	17	7	4	3	29	69
	Yaş 41-60	2	2	1	3	1	12	21
	Total	12	20	9	7	4	48	100
Raman	Yaş 18-25	0	2	2	5	2	5	16
	Yaş 26-40	2	9	14	11	10	12	58
	Yaş 41-60	3	2	7	6	4	4	26
	Total	5	13	23	22	16	21	100
Pijan	Yaş 18-25	1	3	8	2	0	5	19
	Yaş 26-40	2	9	21	1	5	18	56
	Yaş 41-60	1	5	13	2	4	0	25
	Total	4	17	42	5	9	23	100
Total	Yaş 18-25	8	21	19	9	3	29	89
	Yaş 26-40	32	78	68	20	20	77	295
	Yaş 41-60	10	21	33	19	12	21	116
	Total	50	120	120	48	35	127	500

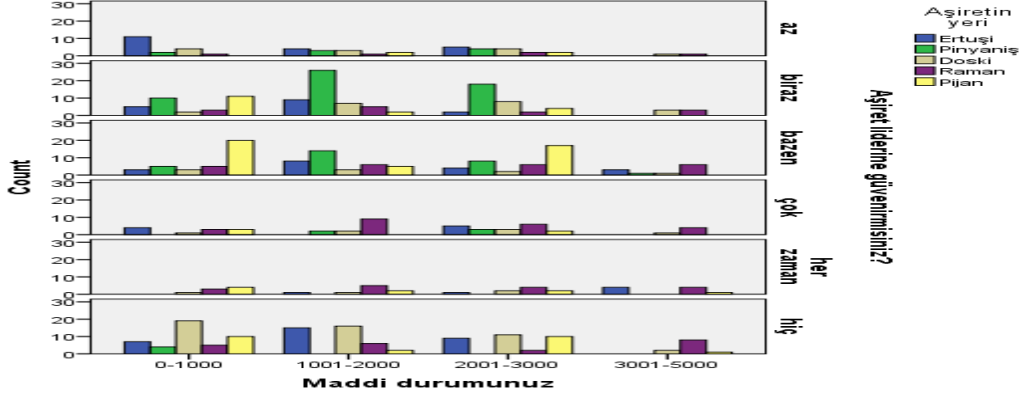
Aşiret-siyaset ilişkisini anlamının bir diğer minvali de belirli yaş gruplarına göre aşiret reislerine olan güvenle ilgili tablo ve grafiktir. Bu amaçla oluşturulan tablo-19, yaş gruplarına göre aşiret reisine güven durumunu göstermektedir. Tablo ve grafikten çıkarılabilecek en kesin ve en doğru yargı aşiret reisine hiç güvenmeyenlerin sayısal ve oransal olarak hayli fazla oluşudur. Toplam 127 kişi aşiret reisine hiç güvenmediklerini belirtirken, bu rakamın tüm örneklem içerisinde $\frac{1}{4}$ 'ünü oluşturması ilginçtir. Bu sonucu sosyolojik olduğu kadar tarihsel bir altyapıyla açıklanabilir. Diğer taraftan aşiret reisine çok güveniyorum ve her zaman güveniyorum diyenlerin sayısı ise toplam 73'dür. Ayrıca aşiret reisine az ve biraz güveniyorum şikkını işaretleyenlerin toplamı ise 170 olması bu tablo ile grafik arasında yapılacak değerlendirmeyi kendiliğinden oluşturmuştur. Aşiretler bazında ise Ertuşi ile Doski aşiretine mensup olanların büyük bölümü aşiret reisine hiç güvenmiyorum anlayışı içerisinde hareket etmişlerdir.

Özetle bireylerin aşiretlere göre hiç değişiklik göstermeden aşiret reislerine olan güvenleri ciddi bir biçimde sorgulanmaktadır. Bu demek oluyor ki klasik aşiret reisleri artık yok. Çünkü aşiret reisi denildiği zaman doyuran, yediren, içiren iş bulan, evlendiren gibi fonksiyonlarıyla aşiret üyelerinin her zaman güvendiği biri olması gerekiyor.

Yaş gruplarına göre dağılımı ise bakıldığında 18-25 ile 25-40 yaş arasındaki grubun aşiret reislerine bakış açıları menfi olduğu belirtilebilir. Aşiret reisine hiç güvenmiyorum ile az, bazen, ara sıra güveniyorum diyenlerin büyük bölümü 18-25 ile 26-40 yaş arasındaki gruba aittir. Her zaman ve çok güveniyorum diyen örneklemelerin büyük bölümü de 41-60 yaş grubuna aittir. Bu da demek oluyor ki yaş arttıkça aşiret reisine olan güven artmaktadır. Aşiretler açısından ise ankete, Raman ile Pijan aşiretleri üyeleri aşiret reislerine çok ve her zaman güveniyorum şeklinde cevap vermişlerdir.

Maddi Durum ve Aşiretlere Göre Aşiret Liderine Güven Durumu (Tablo-20)

Aşiretin yeri		Aşiret liderine güvenir misiniz?						Total	
		Az	Biraz	Bazen	Çok	Her zaman	Hiç		
Ertuşi	Maddi durumunuz	0-1000	11	5	3	4	0	7	30
		1001-2000	4	9	8	0	1	15	37
		2001-3000	5	2	4	5	1	9	26
		3001-5000	0	0	3	0	4	0	7
		Total	20	16	18	9	6	31	100
Pinyaniş	Maddi durumunuz	0-1000	2	10	5	0		4	21
		1001-2000	3	26	14	2		0	45
		2001-3000	4	18	8	3		0	33
		3001-5000	0	0	1	0		0	1
		Total	9	54	28	5		4	100
Doski	Maddi durumunuz	0-1000	4	2	3	1	1	19	30
		1001-2000	3	7	3	2	1	16	32
		2001-3000	4	8	2	3	2	11	30
		3001-5000	1	3	1	1	0	2	8
		Total	12	20	9	7	4	48	100
Raman	Maddi durumunuz	0-1000	1	3	5	3	3	5	20
		1001-2000	1	5	6	9	5	6	32
		2001-3000	2	2	6	6	4	2	22
		3001-5000	1	3	6	4	4	8	26
		Total	5	13	23	22	16	21	100
Pijan	Maddi durumunuz	0-1000	0	11	20	3	4	10	48
		1001-2000	2	2	5	0	2	2	13
		2001-3000	2	4	17	2	2	10	37
		3001-5000	0	0	0	0	1	1	2
		Total	4	17	42	5	9	23	100
Total	Maddi durumunuz	0-1000	18	31	36	11	8	45	149
		1001-2000	13	49	36	13	9	39	159
		2001-3000	17	34	37	19	9	32	148
		3001-5000	2	6	11	5	9	11	44
		Total	50	120	120	48	35	127	500

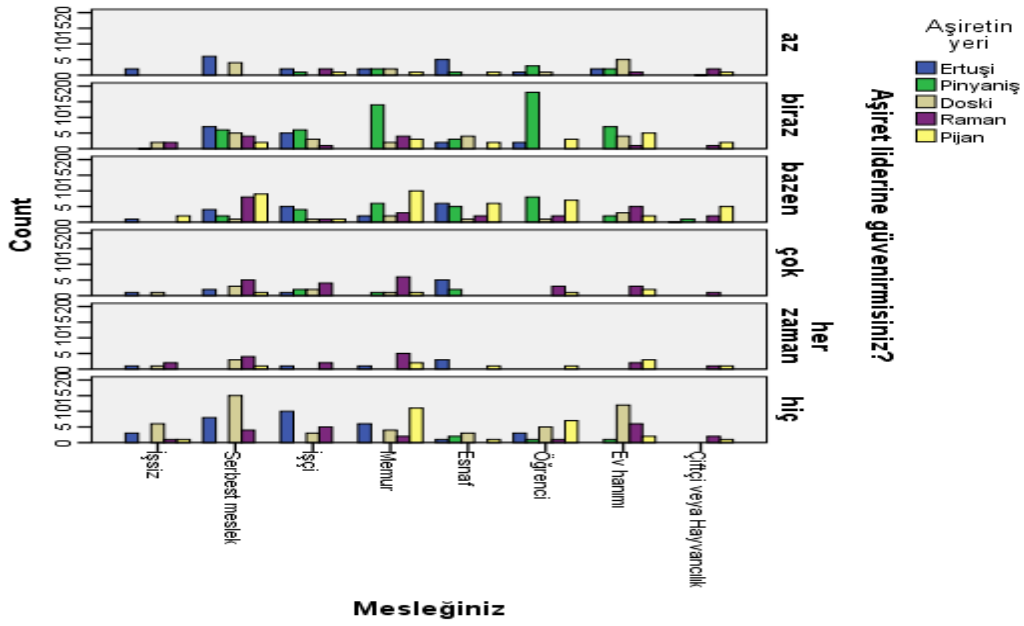

Maddi gelire ve aşiretlere göre aşiret reislerine güven durumunu gösteren tablo-20 ve grafik, maddiyat ile güven arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Ankete katılan kişilerin verdikleri cevaba göre oluşturulan bu tabloda en çarpıcı şey maddi gelirleri artması ile aşiret reisine olan güven arasında doğru orantı vardır. Örneğin aşiret reisine çok ve her zaman güveniyorum diyenlerin maddi geliri 2000-3000 ile 30001-5000 TL arasındaki grup oluşturmaktadır. Tam tersi 0-1000 TL arasında geliri olan büyük kısmını işsizlerin ve öğrencilerin meydana getirdiği örneklem ise aşiret reisine hiç güvenmemekle ile az, biraz güvendiği ifade etmişlerdir.

Mesleklere ve Aşiretlere Göre Aşiret Liderine Güven Durumu (Tablo-21)

Aşiretin yeri		Aşiret liderine güvenir misiniz?						Total
		Az	Biraz	Bazen	Çok	Her zaman	Hiç	
Ertuşi	İşsiz	2	0	1	1	1	3	8
	Serbest meslek	6	7	4	2	0	8	27
	İşçi	2	5	5	1	1	10	24
	Mesleğiniz Memur	2	0	2	0	1	6	11
	Esnaf	5	2	6	5	3	1	22
	Öğrenci	1	2	0	0	0	3	6
	Ev hanımı	2	0	0	0	0	0	2
	Total	20	16	18	9	6	31	100
Pinyaniş	Serbest meslek	0	6	2	0		0	8
	İşçi	1	6	4	2		0	13
	Memur	2	14	6	1		0	23
	Mesleğiniz Esnaf	1	3	5	2		2	13
	Öğrenci	3	18	8	0		1	30
	Ev hanımı	2	7	2	0		1	12
	Çiftçi veya	0	0	1	0		0	1
	Hayvancılık							

Total		9	54	28	5		4	100
Doski	İşsiz	0	2	0	1	1	6	10
	Serbest meslek	4	5	1	3	3	15	31
	İşçi	0	3	1	2	0	3	9
	Mesleğiniz Memur	2	2	2	1	0	4	11
	Esnaf	0	4	1	0	0	3	8
	Öğrenci	1	0	1	0	0	5	7
	Ev hanımı	5	4	3	0	0	12	24
	Total	12	20	9	7	4	48	100
Raman	İşsiz	0	2	0	0	2	1	5
	Serbest meslek	0	4	8	5	4	4	25
	İşçi	2	1	1	4	2	5	15
	Memur	0	4	3	6	5	2	20
	Mesleğiniz Esnaf	0	0	2	0	0	0	2
	Öğrenci	0	0	2	3	0	1	6
	Ev hanımı	1	1	5	3	2	6	18
	Çiftçi veya Hayvancılık	2	1	2	1	1	2	9
Total	5	13	23	22	16	21	100	
Pijan	İşsiz	0	0	2	0	0	1	3
	Serbest meslek	0	2	9	1	1	0	13
	İşçi	1	0	1	0	0	0	2
	Memur	1	3	10	1	2	11	28
	Mesleğiniz Esnaf	1	2	6	0	1	1	11
	Öğrenci	0	3	7	1	1	7	19
	Ev hanımı	0	5	2	2	3	2	14
	Çiftçi veya Hayvancılık	1	2	5	0	1	1	10
Total	4	17	42	5	9	23	100	
Total	İşsiz	2	4	3	2	4	11	26
	Serbest meslek	10	24	24	11	8	27	104
	İşçi	6	15	12	9	3	18	63
	Memur	7	23	23	9	8	23	93
	Mesleğiniz Esnaf	7	11	20	7	4	7	56
	Öğrenci	5	23	18	4	1	17	68
	Ev hanımı	10	17	12	5	5	21	70
	Çiftçi veya Hayvancılık	3	3	8	1	2	3	20
Total	50	120	120	48	35	127	500	

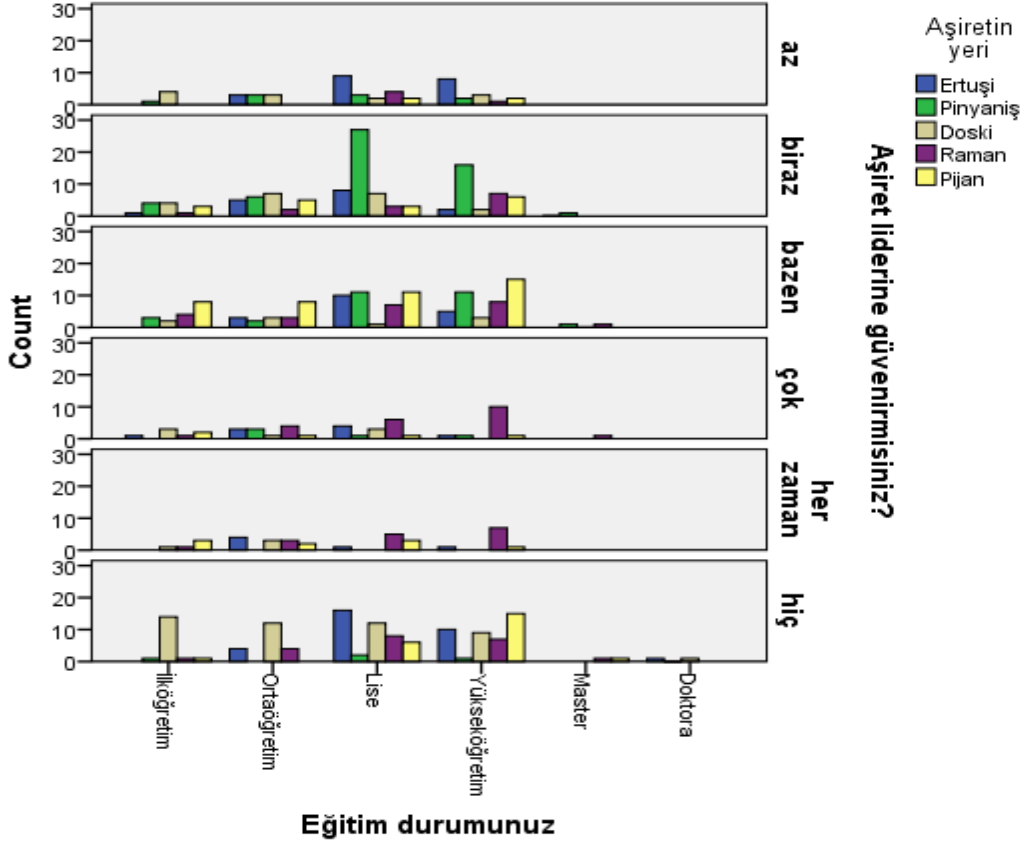

Meslek dalları ile aşiretlere göre, aşiret reisine olan güven durumunu gösteren tablo-21 ve grafik, meslek ile aşiret reisine güven arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bir önceki tabloda da ifade edildiği gibi bireylerin iş ve ekonomik durumlarına göre aşiret reisine olan tevccüh miktarında değişme göstermektedir. Müreffeh seviyesine ulaşmış bireyler aşiret reisine daha fazla güvenmesi ilginçtir. Örneğin tablo-21'e göre aşiret reisine her zaman ve çok güveniyorum diyenlerin büyük bölümünü esnaf ile memurlar oluşturmaktadır. Az, biraz güveniyorum ile hiç güvenmiyorum diyenlerin ise öğrenciler, işsizler ve ev hanımları oluşturmaktadır.

Eğitim Durumu ve Aşiretlere Göre Aşiret Liderine Güven Durumu (Tablo-22)

Aşiretin yeri		Aşiret liderine güvenir misiniz?						Total
		Az	Biraz	Bazen	Çok	Her zaman	Hiç	
Ertuşi	İlköğretim	0	1	0	1	0	0	2
	Ortaöğretim	3	5	3	3	4	4	22
	Lise	9	8	10	4	1	16	48
	Yükseköğretim	8	2	5	1	1	10	27
	Doktora	0	0	0	0	0	1	1
	Total	20	16	18	9	6	31	100
Pinyaniş	İlköğretim	1	4	3	0		1	9
	Ortaöğretim	3	6	2	3		0	14
	Lise	3	27	11	1		2	44
	Yükseköğretim	2	16	11	1		1	31
	Master	0	1	1	0		0	2
	Total	9	54	28	5		4	100

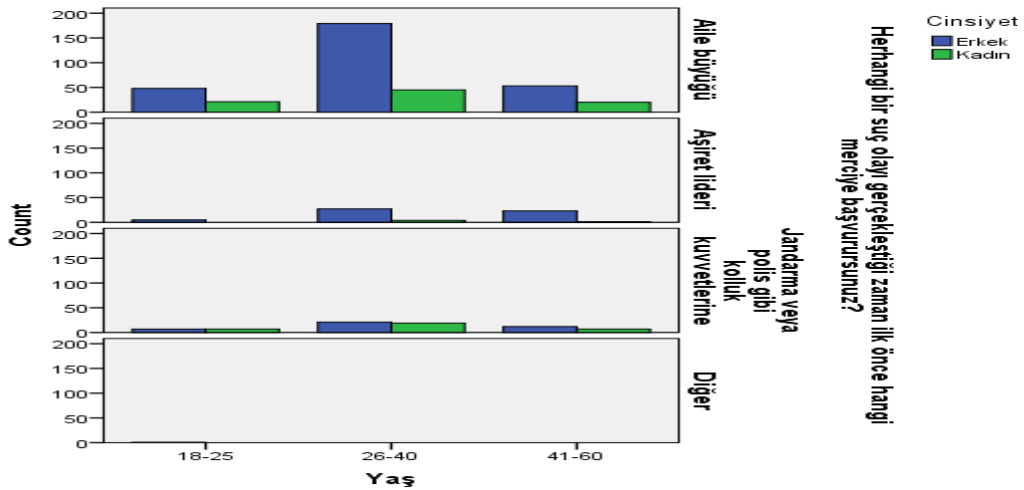
Doski	Eğitim durumunuz	İlköğretim	4	4	2	3	1	14	28
		Ortaöğretim	3	7	3	1	3	12	29
		Lise	2	7	1	3	0	12	25
		Yükseköğretim	3	2	3	0	0	9	17
		Doktora	0	0	0	0	0	1	1
	Total		12	20	9	7	4	48	100
Raman	Eğitim durumunuz	İlköğretim	0	1	4	1	1	1	8
		Ortaöğretim	0	2	3	4	3	4	16
		Lise	4	3	7	6	5	8	33
		Yükseköğretim	1	7	8	10	7	7	40
		Master	0	0	1	1	0	1	3
	Total		5	13	23	22	16	21	100
Pijan	Eğitim durumunuz	İlköğretim	0	3	8	2	3	1	17
		Ortaöğretim	0	5	8	1	2	0	16
		Lise	2	3	11	1	3	6	26
		Yükseköğretim	2	6	15	1	1	15	40
		Master	0	0	0	0	0	1	1
	Total		4	17	42	5	9	23	100
Total	Eğitim durumunuz	İlköğretim	5	13	17	7	5	17	64
		Ortaöğretim	9	25	19	12	12	20	97
		Lise	20	48	40	15	9	44	176
		Yükseköğretim	16	33	42	13	9	42	155
		Master	0	1	2	1	0	2	6
		Doktora	0	0	0	0	0	2	2
	Total		50	120	120	48	35	127	500

Tablo-22 ise bireylerin aşiretlere ve eğitim durumlarına göre aşiret reisine olan güven durumunu göstermektedir. Aşiret ayrımı yapmadan bu tablo ve grafikten çıkarılabilecek en doğru yargı eğitim seviyesi yükseldikçe bireylerin aşiret reisine olan güvenleri biraz, az ve hiç olarak değişmektedir. Eğitim düzeyi ilköğretim ile ortaöğretim olan kişilerinse aşiret reislerine olan güvenleri biraz, çok ve her zaman olarak değişmektedir. Tüm örneklem içerisinde lise, yükseköğretim ve master düzeyindeki kişilerin aşiret reislerine olan güveni hiç yokken, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki bireylerin liderlerine olan güveni çok ve her zaman şeklinde örgütlenmiştir. Tüm anket içerisinde aşiret liderlerine olan itimadın miktarı genelde sayısal olarak 290 kişiyle az ve biraz şeklinde ortaya konulmuştur. Aşiret liderine hiç güvenmiyorum diyenlerin sayısı ise 127'dir. Bunun büyük bölümü de lise ile üniversite ve master düzeyindeki bireylerden oluşmaktadır

Yaş, Cinsiyete Göre Herhangi Bir Suç Gerçekleştiği Zaman Başvurulan Merciler (Tablo- 23)

Herhangi bir suç olayı gerçekleştiği zaman ilk önce hangi mercie başvurursunuz?			Cinsiyet		Total
			Erkek	Kadın	
Aile büyüğü	Yaş	18-25	48	21	69
		26-40	179	45	224
		41-60	53	20	73
	Total	280	86	366	
Aşiret lideri	Yaş	18-25	5	0	5
		26-40	27	4	31
		41-60	23	1	24
	Total	55	5	60	
Jandarma veya polis gibi kolluk kuvvetlerine	Yaş	18-25	7	7	14
		26-40	21	19	40
		41-60	12	7	19
	Total	40	33	73	
Diğer	Yaş	18-25	1		1
	Total		1		1
Total	Yaş	18-25	61	28	89
		26-40	227	68	295
		41-60	88	28	116
	Total	376	124	500	

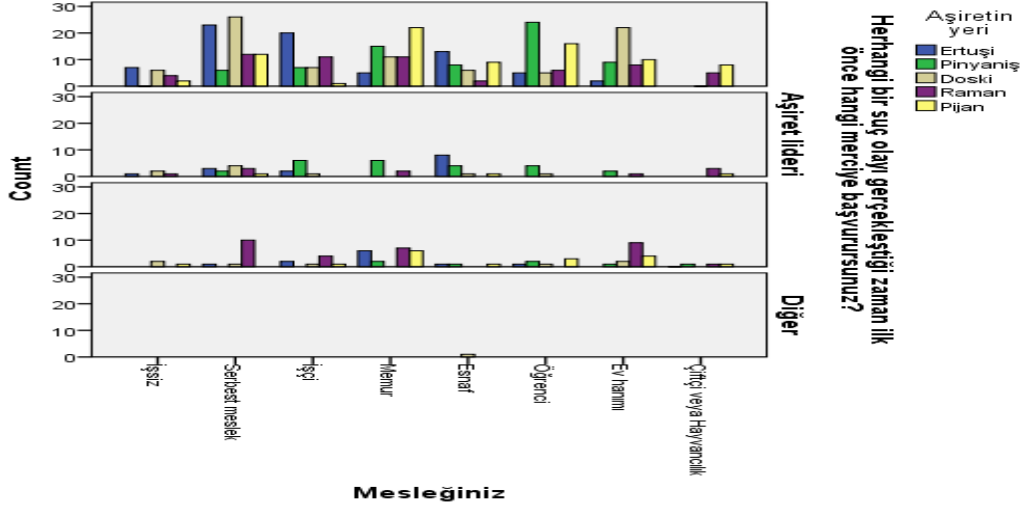
Doğu toplumunun en büyük problemlerinden biri olan devlete riayet etme sorunu yapılan ankette de kendisini göstermiştir. Yukarıdaki tablo ve grafik herhangi bir suç işlendiği vakit başvuru mercileri göstermektedir. Bu sorunsalda ortaya çıkan en büyük ve en önemli problem bireyler suç işlediğinde gidilecek merciinin kolluk

kuvvetleri olmasına rağmen çareyi başka yönlerde aramalarıdır. Tüm yaş gruplarına göre hazırlanan yukarıdaki tabloda, bireyler suç işledikleri zaman başvurdukları en önemli parametre aile büyükleri ile aşiret reisleri olarak görmektedirler. Özellikle kadın-erkek ayrımı yapmaksızın toplam 366 örneklem suç olayı gerçekleştiği zaman aile büyüklerine giderken, 60 kişi de aşiret reisine gittikleri gözlemlenmiştir. Geriye kalan 73 kişinin de ki bunun büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmakta, suç işlendiğinde jandarma veya polis gibi kolluk kuvvetlerine teslim olmaktadır. Bu durum devlet mefhumunun doğu toplumlarında halen tam anlamıyla sirayet edemediğini ortaya koyuyor.

Mesleklere Göre Herhangi Bir Suç İşlendiği Gerçekleştiği Zaman Başvurulan Merciler (Tablo-24)

	Herhangi bir suç olayı gerçekleştiği zaman ilk önce hangi mercie başvurursunuz?				Total
	Aile büyüğü	Aşiret lideri	Jandarma veya polis gibi kolluk kuvvetlerine	Diğer	
İşsiz	19	4	3	0	26
Serbest meslek	79	13	12	0	104
İşçi	46	9	8	0	63
Memur	64	8	21	0	93
Mesleğiniziz Esnaf	38	14	3	1	56
Öğrenci	56	5	7	0	68
Ev hanımı	51	3	16	0	70
Çiftçi veya Hayvancılık	13	4	3	0	20
Total	366	60	73	1	500

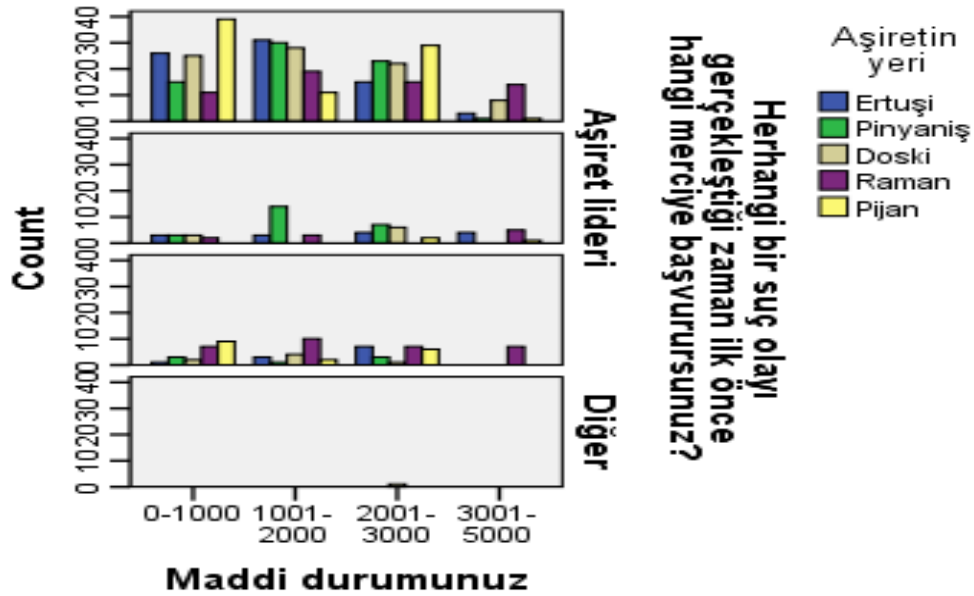

Meslek dallarına göre oluşturulmuş suç ile gidilecek merci arasındaki ilişkiyi gösteren tablo-24'ün en önemli özelliği serbest meslek ve memur olanların çoğu, herhangi bir suç işledikleri zaman gidecekleri merci olarak aile büyüğünü görmektedirler. Esnaf ve işçi olanların büyük kısmı ise aşiret reislerine güvenmektedirler. Yine ev hanımı ve memurların olan toplam 37 kişi ise herhangi bir olay gerçekleştiği vakit başvurdukları ilk mercii jandarma ve polis gibi kolluk kuvvetleri olarak görmektedirler. Çiftçi ve hayvancılıkla uğraşanların hemen hemen tümü ise genelde aile büyüğü ve aşiret reisine güvendiklerini ortaya koymuşlardır.

Maddiyata ve Aşiretlere Güven Herhangi Bir Suç İşlendiği Zaman Gidilen Merciler (Tablo-25)

Aşiretin yeri	Herhangi bir suç olayı gerçekleştiği zaman ilk önce hangi mercie başvurursunuz?	Total			
		Aile büyüğü	Aşiret lideri	Jandarma veya polis gibi kolluk kuvvetlerine	Diğer
Ertuşi Maddi durumunuz	0-1000	26	3	1	30
	1001-2000	31	3	3	37
	2001-3000	15	4	7	26
	3001-5000	3	4	0	7
	Total	75	14	11	100
Pinyaniş Maddi durumunuz	0-1000	15	3	3	21
	1001-2000	30	14	1	45
	2001-3000	23	7	3	33
	3001-5000	1	0	0	1
	Total	69	24	7	100
Doski Maddi durumunuz	0-1000	25	3	2	30
	1001-2000	28	0	4	32

	2001-3000	22	6	1	1	30
	3001-5000	8	0	0	0	8
Total		83	9	7	1	100
Raman	Maddi durumunuz					
	0-1000	11	2	7		20
	1001-2000	19	3	10		32
	2001-3000	15	0	7		22
	3001-5000	14	5	7		26
Total		59	10	31		100
Pijan	Maddi durumunuz					
	0-1000	39	0	9		48
	1001-2000	11	0	2		13
	2001-3000	29	2	6		37
	3001-5000	1	1	0		2
Total		80	3	17		100
Total	Maddi durumunuz					
	0-1000	116	11	22	0	149
	1001-2000	119	20	20	0	159
	2001-3000	104	19	24	1	148
	3001-5000	27	10	7	0	44
Total		366	60	73	1	500

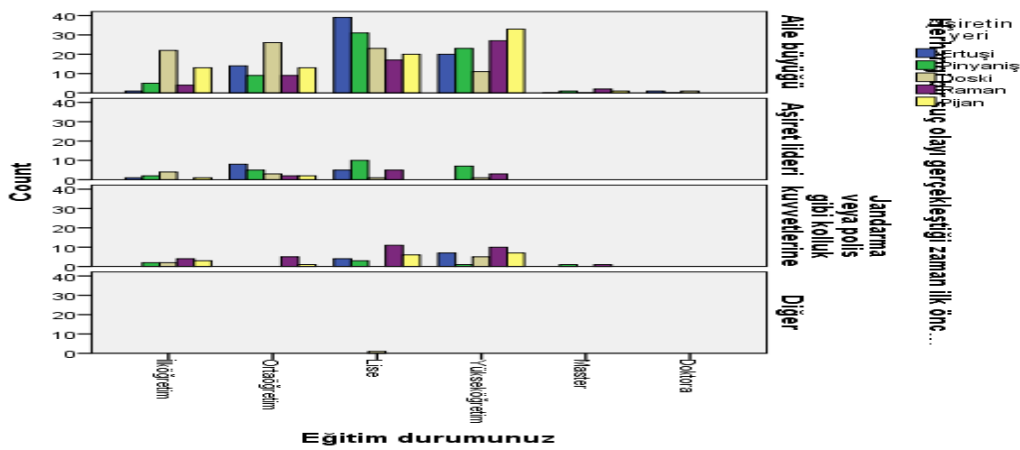
Yukarıdaki tablo-25 ve grafik kişilerin aşiretlere göre maddiyat ölçüsünde devlete duydukları güveni göstermektedir. Genellikle maddi geliri 1001-2000 ile 2001-3000 TL arasında olan kişiler herhangi bir suç olayında gittikleri ilk merci olarak aile büyükleri ise jandarma ve polis gibi kolluk kuvvetlerine olan güvenlerini ortaya

koymuşlardır. Aile büyüklerine giden kişilerin, suç işledikten sonra ne yapamayacağını bilememelerinden kaynaklanıp ailelerine gitmeleri açıklanabilecek bir durumdur. Aşiret bazında da bakıldığında genelde az önce belirtilen hususlar aynen geçerlidir. Aylık geliri 0-1000 ile 3001-5000 arasında değişen kişilerin ise aşiret reisine olan güvenleri suç konusunda daha fazladır. Jandarma ve polis gibi kolluk kuvvetlerine ise genelde gidenlerin aylık geliri 2001-3000 TL olan kişilerdir. Dikkat edilirse bu kesimin bir kamu kuruluşunda çalışanların çoğunlukta olduğu görülebilir.

Eğitim Durumuna ve Aşiretlere Göre Herhangi Bir Suç Olayı Gerçekleştiği Zaman Başvurulan Merciler (Tablo-26)

Aşiretin yeri		Herhangi bir suç olayı gerçekleştiği zaman ilk önce hangi mercie başvurursunuz?				Total
		Aile büyüğü	Aşiret lideri	Jandarma veya polis gibi kolluk kuvvetlerine	Diğer	
Ertuşi	İlköğretim	1	1	0		2
	Ortaöğretim	14	8	0		22
	Eğitim					
	Lise	39	5	4		48
	Yükseköğretim	20	0	7		27
	Doktora	1	0	0		1
	Total	75	14	11		100
Pinyaniş	İlköğretim	5	2	2		9
	Ortaöğretim	9	5	0		14
	Eğitim					
	Lise	31	10	3		44
	Yükseköğretim	23	7	1		31
	Master	1	0	1		2
	Total	69	24	7		100
Doski	İlköğretim	22	4	2	0	28
	Ortaöğretim	26	3	0	0	29
	Eğitim					
	Lise	23	1	0	1	25
	Yükseköğretim	11	1	5	0	17
	Doktora	1	0	0	0	1
	Total	83	9	7	1	100
Raman	İlköğretim	4	0	4		8
	Ortaöğretim	9	2	5		16
	Eğitim					
	Lise	17	5	11		33
	Yükseköğretim	27	3	10		40
	Master	2	0	1		3

Total		59	10	31		100
Pijan	Eğitim durumunuz	İlköğretim	13	1	3	17
		Ortaöğretim	13	2	1	16
		Lise	20	0	6	26
		Yükseköğretim	33	0	7	40
		Master	1	0	0	1
Total		80	3	17		100
Total	Eğitim durumunuz	İlköğretim	45	8	11	64
		Ortaöğretim	71	20	6	97
		Lise	130	21	24	176
Total	Eğitim durumunuz	Yükseköğretim	114	11	30	155
		Master	4	0	2	6
		Doktora	2	0	0	2
		Total	366	60	73	500

Eğitim durumu ve aşiretlere göre herhangi bir suç olayı olduğu zaman gittikleri ilk merci, bireylerin eğitim düzeyleri ile suç işlendikten sonra devlet veya aile büyükleri ise aşiret reislerine olan güven durumlarını ortaya koymaktadır. Örneğin ilköğretim mezunu olan bireylerin 45'i bir suç işlendiği zaman aile büyüklerine, 8'i ise aşiret reisine 11'i ise jandarma veya polis gibi jandarma güçlerine teslim olduklarını belirtmişler, diğer taraftan bu oran ve rakamlar lise ve üniversite mezunu bireylerde değişkenlik göstermektedir. Lise mezunu 130 kişi ve üniversite mezunu olan 114 kişi aile büyüklerine gittikleri gözlemlenmiştir. Aşiret reisine giden kişilerse, 20'si ortaokul mezunu, 21'i lise ve 11'i de üniversite mezunu olarak görülüyor. Aşiret bazında ise değerlendirme yapılırsa, Pinyaniş ve Pijan ile Doski aşiretlerine mensup olanlar herhangi bir suç işledikleri zaman gittikleri ilk merci olarak önce aile büyüklerine daha sonra da aşiret liderlerine başvurduklarını belirtmişlerdir. Diğer taraftan Raman Aşireti

üyeleri ise jandarma ve polis gibi kolluk kuvvetlerine olan güvenleri diğer aşiretlere göre daha fazla gerçekleşmiştir.

F-Aşiret Reislerine Göre Aşiret-Siyaset İlişkisi

Türkiye'nin doğusunun yaşam biçimi hâlâ büyük ölçüde geleneksel aşiret düzeni değerlerine dayanmaktadır. Yöresel kabile şefleri, aşiret liderleri ve ağalar, himayelerinde bulunan kişilerin refah ve barınma ihtiyaçlarını karşılayarak, bunun karşılığında oylarına talip olup, onları istedikleri şekilde yönlendirebilmektedirler.⁹⁷⁹ 1950'den bu yana yani çok partili hayata geçişin sağlandığı dönem olan 1946 Genel Seçimleri'yle birlikte aşiretler siyasallaşmaya başlamıştır. Bu durum siyasal aşiret tabirini ortaya çıkarırken Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni feodalite içerisine almış, aşiret liderlerinin siyasete girmeleriyle beraber aşiretin kökleri toprağa daha bir sağlam sarılmıştır. Aşiretler, siyasete adım atarken birtakım ekonomik ve şehirli aşiret ögesini de ortaya çıkarmışlardır. Artık 1930'ların aşiretleri köylere hapsolmemiş; tam tersi 1950'deki ekonomik ve sosyal gelişmelerle beraber şehirlere giderek oradaki ekonomik realiteyi görmeye başlamışlar. Bu durum aşiret reislerinin üretim biçimini değiştirmeye tarımdan ticarete kayan bir örgütsel ekonomik çarkın yanı sıra siyaset sahnesine de adım atmalarına zemin hazırlamıştır.

Çok partili hayatla beraber ilk önce DP daha sonra CHP, AP, YTP vb. birçok siyasal hareket içerisinde yer almaları kendilerine olduğu gibi mensubu oldukları aşirete birçok temel dayanak sağladılar. Bunun ekonomik olduğu kadar birer yerel yönetici konumuna geldiğini de unutmamak gerekir. Yani dünün ağası, aşiret lideri, bugünün patronu şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yani genel olarak aşiret liderleri siyasete ısınırken birçok faydayı kendilerine sağladıklarını ifade etmek gerekir. Aşiretler, konusunda uzman bir kişi olan Dicle Üniversitesi Sosyoloji bölüm başkanı Rüstem Erkan aşiretlerin siyasetle ilgilenmelerini şöyle açıklamıştır.⁹⁸⁰

“Bölgede siyaseti aşiretler belirliyor. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri devam eden aşiretlerin etkisi kırılmamış. Batı'da Cumhuriyet ve demokrasi feodalizmi tasfiye ederek ortaya çıkarken, Türkiye'de ise Osmanlı'dan kalan miras günümüze kadar

⁹⁷⁹ Vahap Uluç, **Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Toplumsal ve Siyasal Yapısı: Mardin Örneğinde Siyasal Katılım**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 46.

⁹⁸⁰ Faruk Balıkcı, “Aşiret Reisleri ve Şeyhler Meclise”, **Hürriyet**, S. 19660, 26.09.2002, s. 16.

devam ediyor. Eskinin aşiret reisleri, bugünün işadamları veya siyasetçileri olarak ortaya çıkıyor. Türkiye'deki siyasi partiler, seçmenle birebir ilişki kurmaktansa bir aşiret reisi ile ilişki kurup 20-30 bin oyu denetlemesi daha kolay olduğu için bu sistemi devam ettirmiştir. Siyasi partiler bu aşiret yapısının değişmesi için ciddi bir çaba göstermemiştir.”

Erkan'ın da ifade gibi aşiret, bugünün gayri resmi birer despotik derebeyleri olan reisleri sayesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Fakat çağdaşlaşmayla beraber geleneksel aşiret liderlerin meşruiyetinin erozyona uğramaya başlaması, devletin ekonomik hayat ve sosyal alandaki nüfuzunun bölgede artması ve kırsal kesimi pazar piyasası ile bütünleştiren kapitalist ilişkilerin gelişmesi, çıkar ilişkilerinin biçimini değiştirmiştir.

Aşiret-siyaset ilişkisi tarihsel ve sosyolojik olarak tezin büyük bir bölümünde ele alındı. Bu bölüm aşiretin temel aktörleri olan aşiret liderleriyle yapılan görüşmeler üzerine inşa edildi. Yüz yüze yaklaşık 11 aşiret lideriyle yapılan görüşmeler aşiret-siyaset ilişkisinin aydınlatılmasına katkıda bulunabilir. Aslında birçok aşiret reisine ulaşılmasına rağmen birçoğu görüşme teklifimizi reddetmiştir.

Aşiret reisleriyle yapılan görüşmelerinde görüldü ki, birçok aşiret reisi aşiret lideri faktörünün aşiret-siyaset denkleminde yer aldığını kabul etmediği gibi siyasetin aşiretler üzerinde olan ilgisini de arz talep meselesi şeklinde özetlemiştir.

Örneğin Rışvanlı Aşireti Lideri Mir Dengir Mehmet Fırat ile ofisinde yapılan görüşmede aşiret siyaset ilişkisine inanmadığını, bu olayı aşiretçik adı verilen aslında aşiret değil de aile olan kişilerce büyütüldüğünü ifade etti. Sayın Fırat, seçim zamanlarında bu kişilerin basına verdikleri beyanlarda şu kadar oyum var şu kadar kişi beni desteliyor diyerek parti temsilcilerine mesaj gönderdiklerini belirtti. Bu oyuna gelen siyasetçilerin de bu kişileri aday listelerinde göstermek zorunda kaldıklarını söyledi. Kendisine sorulan “neden siyasete girdiniz ya da siyasete girmenizde aşiretinizin bir desteği var mı?” sorusuna ise şöyle cevap vermiştir:

“Bu bir arz talep meselesi ailemiz yıllarca yöneticilik yapan bir ailedir. Dedem Hacı Bedir Fırat yıllarca Cumhuriyet döneminde Malatya ve Kars milletvekilliği yaptı, bunun yanında amcam Hüseyin Fehmi Fırat DP Genel İdare Kurul üyeliği, halamın oğlu Mehmet Sırrı Turanlı YTP milletvekilliği ile Adıyaman senatörlüğü yaptı. Ayrıca Kahta Belediye Başkanı İbrahim Yusuf Turanlı halamın oğludur. Şahsım da RP ve Ak

*Parti'den yıllarca milletvekilliği ile Ak Parti Genel Başkan Yardımcılığı yaptım. Aşiret olarak güçlü olduğumuz doğru. Adıyaman'dan tutun da Urfa ve Malatya çevresinde birçok aşiret mensubumuz var. Ancak siyasetle alakadar olmamız halkın teveccühü ve siyasilerin isteğiyle gerçekleşmiştir. Denildiği gibi aşiretimiz sayesinde siyaset yapmıyoruz. Bugün aşiretleri yönetmek zor bir konuma gelmiş. Tv'lerde ve gazetelerde birçok aşiret reisinin demeçlerini gördükten sonra aynen şunu ifade ediyorum. Kendilerine çok güveniyorlarsa bağımsız aday olsunlar ve milletvekili seçilsinler. O zaman derim gerçekten aşiretler siyaset üzerinde etkili bir merci. Evet, yapay bir aşiret-siyaset ilişkisi bulunmakta, bahusus çok partili hayata geçişle birlikte siyasetçiler onbinlerce kişinin ayağına gitmektense aşiret reisinin yanına gidip olayı çözüyordu. Ancak 21. yüzyılda bunu yapmanız mümkün görünmüyor. Suni bir aşiret-siyaset ilişkisi Türkiye üzerinden baktığınızda görülebilir. Ancak doğu bölgesini gezdiğiniz vakit bu sürecin ciddi bir sekteye uğradığını anlaşılabilir. Tabi bu ilişkinin en önemli bağına bana göre siyaset mercii oluşturuyor. Çünkü aday listelerini oluştururken sahneyi tanınmış aşiret reislerinden oluşturarak ya da oluşturmak zorunda kalarak bu ilişki bağına maalesef canlı tutuyorlar. Yani bu ilişki karmaşası çift yönlü olup her taraf da bundan ciddi bir pay elde etmekte.*⁹⁸¹

Dengir Mehmet Bey'in söylediklerinin birçoğunun haklı gerekçesi olabilir. Mamafih özellikle Kahta Bölgesi'nde siyaset denince Rışvanlılar, Rışvanlılar denilince de Fırat ailesi gelir. Coğrafya bazında yapılan araştırmalarda yöre halkının siyaseti Rışvan ailesi belirlediğini ifade ettiler. Ayrıca telefonla ulaşılan Kâhta Belediye Başkanı İbrahim Yusuf Turanlı da aşiret-siyaset ilişkisine inanmadığını ancak aşiretin bir sosyal bir bütünleşmeden kaynaklandığını ifade etti.

Görüşme yapılan aşiretlerden biri de birçok tarih kitabında yer alan Cemil Çeto İsyanı ya da Pencinar İsyanı olarak bilinen bölgede büyük bir aşiret olan Pencenar Aşireti Lideri ve Kurtalan Belediye Başkanı Necat Yılmaz'la istişaredir. Sayın Yılmaz, konuşmamızın büyük bölümünde Kürt meselesinden ve BDP ile ilgili gözlemlerinden bahsetti. Örneğin kendisine sorulan “Belediye Başkanı olmanızda aşiretinizin ne kadar etkisi oldu?” sorusuna şu cevabı vermiştir:

“Bölge yüzyıllardan beri Pencenarların hâkimiyetindeydi. Tabi cumhuriyetle beraber seçim sistemi ve ailemize daha da genelde aşiretimize Cemil Çeto İsyanı

⁹⁸¹ Ek-1, Dengir Mehmet Fırat ile yapılan görüşme

nedeniyle uygulanan ambargodan sonra siyaset bizim için vazgeçilmez olmuştur. Eskiden olsa evet bu dedikleriniz doğru olabilirdi. Ancak yaklaşık 30 yıldır aşiret sistemi kaldırılmıştır. Yani bu süreç Kürt Sorunu'nun ortaya çıkışıyla paralel olmuştur. Bizim için en önemli mesele Kürt Sorunu'dur. Aşiret sosyal bir birliktelik olarak devam edebilir. Ancak siyasal aşiretlerden bu halk çok çekti. Bu yüzden aşiretçilik BDP'nin istemediği bir feodal düzen olduğu için bunu da desteklememiz mümkün değil. Belediye işi bir hizmet işidir. Aşiretimizin büyük olması bizlerin belediye başkanı olmasında etkisi yoktur diye düşünüyorum. Sonuçta BDP adaylarını belirlerken aşiretlere değil kim daha hizmet edebilir mantalitesini öne aldığı için aşiretçiliğe peşinen karşı durumdadır. Eğer ki halka hizmet etmiyorsanız ve onların isteklerine cevap vermiyorsanız halk size oyunu vermez. Bu bir demokrasi kültürüdür. Zorla insanlara şu partiye şu kişiye oy verin dedirtemezsiniz. O yüzden ben aşiretçiliğin kalktığını düşünüyorum. Aşiret-siyaset ilişkisinin yerel de olsa etkisinin kırıldığını söyleyebilirim.”⁹⁸²

Necat Yılmaz yukarıda da belirtildiği üzere konuşmalarının büyük bölümünü aşiretçiliğe karşı olduğunu tezi üzerine kurdu. Ancak şunun unutulmaması gerekir Kurtalan ve Siirt çevresinde Pencenar Aşireti'nden bağımsız siyaset yapılamaz. Bu değerlendirme Kurtalan çevresinde halkla yapılan ve Pencenar Aşireti mensubu olduğu kişilerce belirtilen görüşlerdir.

Görüşme yapılan önemli aşiret liderlerinden biri de Osmanlı'da Bedirhan Aşireti İsyanı dolayısıyla tanınan Bedirhanoğlu Aşireti'nin büyüklerinden Enver Aşan ile Hakkâri'de yapılan görüşmedir. Enver Bey, aşiret-siyaset denkleminde inanan kişilerin başında gelmektedir. Ona göre aşiret toplum ile siyaset arasındaki bağı sağlamasının yanı sıra bireylerin isteklerini de siyaset mercisine ileten önemli bir kurumdur. Enver'e Bey'e sorulan “aşiret-siyaset ilişkisi hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna verdiği cevap belki bölgenin nabzını tutması açısından önemlidir:

“Aşiret toplumunda ve devlet teşkilatında çok önemli bir özelliğe sahiptir. Bu topluluk toplumun sözcüsü olarak siyasette kendisine yer etmiştir. Şu bir gerçektir ki isterseniz BDP'li isterseniz Ak Partili olsun aşiretin desteği olmadan hiçbir aday bu bölgeden siyasetçi olmayı başaramaz. Şuan amcamın oğlu olan Fadıl Bedirhanoğlu da Bedirhanların büyük desteğini kazanarak belediye başkanı oldu. Şu önemlidir. Nasıl ki

⁹⁸² Ek-2 Necat Yılmaz ile Yapılan Görüşme

bir devlet adamı halkın desteğiyle başa geliyorsa bizler de aşiretlerimizin desteğiyle siyasette başarılı oluyoruz. Bu durumu ve bu ilişki bağıni bilen siyasi partilerin liderleri bu durumu görmezden gelemez. Ancak bu desteği verirken bizler aşiret mensuplarımızın hem iyi hem de kötü zamanlarında yanlarında olmak zorundayız. Yeri geldiğinde düğünlerine yeri geldiğinde ise taziyelerine giderek, hem sevinçlerini hem de üzüntülerini paylaşarak onlar arasında birlik ve beraberliği sağlamaya çalışıyoruz.”⁹⁸³

Enver Bey’e bu ilişki ağı ile aşiret topluluğunun ne zaman bozulacağını sorulduğunda ise bu sistemin yıkılmasının zor olacağını, gerçekten devlet istese aşiret sisteminin ortadan kalkabileceğini, ancak devletin de bölgedeki sorunlar yüzünden bu sistemine kalkmasına izin vermediğini gibi, tüm bunlara dayanak olarak devletin aşiretlerden II. Abdülhamid zamanında oluşturulan Hamidiye Alayı gibi bir sistem olan Koruculuk gibi jandarma gücünden yararlandığını ifade etti.

Görüşme yapılan bir diğer aşiret lideri Şeyhanlı Aşireti Reisi Ak Parti Milletvekili Seydi Eyyüpoğlu’dur. Eyyüpoğlu, belki de siyasette en yaşlı üye vasfını taşımakla birlikte uzun dönemdir vekillik yapıyor. Eyyüpoğlu’nun siyasete bakış açısı ve aşiret-siyaset denkleminde yaklaşımı biraz da siyasi gibi görünüyor. Çünkü Eyyüpoğlu’na sorulan her soruya profesyonel bir şekilde cevap vermiştir. Özellikle 2007 Genel Seçimleri’nde bağımsız aday olarak 20 binin üzerinde aldığı oyla tanınmaktadır. Eyyüpoğlu’nun 2007 Seçimleri’ne girerek sorulan sorulara verdiği cevaplar ilginçtir. “Milletvekili olmanızda aşiretinizin katkısı olmuş olabilir mi?” sorusuna verdiği cevap şöyledir:

“Seyit Eyyüpoğlu: Kesinlik hayır. Bir kere ben milletvekili olurken aşiretimden hiç bahsetmedim. Bunun yanında aşiretçilik ve aşiret Urfa’da artık itibar edilmeyen birer sosyal öğelerdir Anavatan döneminde Şanlıurfa için yaptığım hizmeti tüm Urfalılar bilir. Bağımsız bir aday olarak seçilmiş olabilirim. Fakat bağımsız seçilmem yaptığım hizmetlerden ve halkın bana olan teveccühünden kaynaklanıyor”⁹⁸⁴ diyerek bağımsız seçilmesini halkın kendisine olan güven ve itimadından kaynaklandığını ifade ederken, aşiret siyaset ilişkisine ait sorulan soruya ise şu cevabı vermiştir:

“Öncelikle az önce de belirttiğim gibi aşiret, siyaset artık yan yana durmayan kelimeler. Eskiden belki aşiretler siyasette etkin olmuş olabilir. Fakat şimdi aşiretin

⁹⁸³ Ek-3 Enver Aşan ile Yapılan Görüşme.

⁹⁸⁴ Ek-4 Seydi Eyyüoğlu ile Yapılan Görüşme.

siyasette yerinin olmadığını kanımsındayım. Şimdi halk sizden hizmet bekler. Köylü yolunu, elektriğini suyunu getirmenizi bekler. Siz bunları yerine getiremezseniz bir dahaki seçimde bu kişilerden oy alamazsınız. Ben şahsım olarak özellikle halkla iç içe halkın yanında olmaya gayret ettim. Halkın ayağına bizatihi gittim. Onların sıkıntılarına, dertlerine derman olmaya çalıştım. Halk bunları bizden bekler. Biz de halka bunlara cevap vermek zorundayız. Zaten mecliste olmamızın gereği budur.” Milletvekili Eyyüpoğlu'nun cevapları da biraz siyasi gibi görünse de şahsının Urfa'da sevildiği ve sayıldığı doğru bir analizdir. Ancak Urfa'da yapılan görüşmeler de Eyyüpoğlu'nun Şeyhanlıoğlu Aşireti'nin Reisi olarak siyasetçiler üzerinde baskı yaptığı da bilinmektedir. Bilhassa şu kadar oyum var mantığını siyasal partiler nezdinde kullandığı da bir gerçek.

Aşiret reisleriyle yapılan görüşmeler de gerek entelektüel yaklaşımı gerekse sorulara verdiği cevapla aşiret-siyaset denkleminde bakış açısı kazandıran önemli kişilerden biri de Melik Aşireti Lideri Vedat Melik'tir. Kendisi bilhassa merkez sol partilerinde siyaset yaptıktan sonra siyasi arenadan çekilerek akil adam rolüne bürünmüştür. Vedat Melik, aşiret siyaset ilişkisine kapalı kapılar ardında yapılan pazarlıklarda ortaya çıktığı belirterek verdiği örneklerle sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Aşiret siyasetle ilişkisinin ben asgari düzeyde olduğuna inanıyorum. Eğer dediğiniz gibi etkili olsaydı. 2009 Mart seçimlerinde sözde aşiretlerin desteklediği AKP adayı Mehmet Oymak'ın kazanması gerekirdi. Zira seçimi kazanan Ahmet Eşref Fakıbbaba'nın arkasında sadece Seyit Eyyüpoğlu vardı. Ben genelde bu ilişkinin genel seçimlerde etkili olduğunu düşünüyorum. Aşiretleri bu kadar güçlü kılan mekanizmanın devlet yönetimi ve bölgeyi etkisi altına alan arazi kavgaları ve töre cinayetleridir. Çünkü az önce değindiğim sosyal unsurlar sayesinde aşiretler kenetleniyor. Devlet yönetimi derken: size bir örnek aktaracağım. Çok eskiden kimsesi olmayan birinin toprağı arkası güçlü olan kişi tarafından alınmak istenmişti. Bu zavallı kişi de valiyle arası iyi olan benim amcaoğluyla görüşmeye gider. Vali'ye durumu anlatılır. Vali'nin verdiği cevap sen bana hangi aşiretten olduklarını söyle ben onların aşiret liderlerine nasihatte bulunurum. Asıl benim burada beklediğim hak ve adalet varsa jandarma çavuşunu gönderirim ve sorunu adliyeye intikal ettiririm. Yani benim demek istediğim devlet bu yapının bozulmasını istemiyor. Ama diyeceksiniz aşiretler siyasette etkin değil mi? Bence bunlar kapalı kapılar ardında ve il yönetimine değil de merkez üzerinde

baskı kurarak bir şekilde kendilerine siyasi arenada yer bulmayı başarıyorlar. Böylece etkili mi değil mi siz karar verin."⁹⁸⁵ Dikkat edilirse Sayın Melik ile Bedirhanoğlu Aşireti'nden Enver Bey'in yaklaşımları meseleye paraleldir. Çünkü her ikisi de aşiret-siyaset ilişkisinin bölgenin yerel beyleri ile devlet mekanizması arasında yapılan suni sözsüz antlaşmaya bağlıyor. Yani devlet otoritesini aşiretler aracılığıyla bölgede sürdürürken, yerel beyler de siyaset başta olmak üzere bu ilişkiden birçok kazanımlar elde etmektedirler.

Yukarıda da belirtildiği gibi Van, Hakkâri, Şırnak, Siirt, Batman, Diyarbakır ve Şanlıurfa'da yer alan birçok aşiret lideriyle görüşme yapıldı. Bu görüşmelerden en samimi olanlardan biri de Badikan Aşireti Halis Koçağa ile yapılan mülakattır. Halis Bey dedelerinden Yusuf Koçağa Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal'in davetiyle Erzurum Kongresi'ne katılan önemli aşiretlere aittir. Halis Bey ile Diyarbakır'da yapılan görüşmede önemli sözler sarf etti. Örneğin aşiret-siyaset ilişkisine inandığını kendilerinin de aşiretleri sayesinde siyaset sahnesinde yer aldığını belirterek sözlerine şöyle devam etti: *"Aşiret-siyaset ilişkisine inanıyorum. Aşiretimiz yaklaşık 30 yıldır siyasete müdahil olmuştur. Muhakkak her dönem Muş ve Diyarbakır'dan aşiretimizden bir adayı milletvekili seçtiriyoruz. Örneğin Muş'tan bir dönem Zeki Eker DSP milletvekili olarak sonraki dönem Sırrı Sakık ise BDP milletvekili seçilmesinde aşiretimizin büyük desteği oldu. Yine aile dostumuz olan eski Diyarbakır Milletvekili Hasan Değer de aşiretimizin büyük desteğini almıştır. Ayrıca Nurettin Dilek aşiret kontenjanımızdan milletvekili olan kişiler arasında yer almaktadır. Şunu unutmadan geçmemek gerekiyor. Eğer bölgede güçlü olmak istiyorsanız mutlaka siyasiler dayanmak zorunda olduğunuz gibi siyasetçi de yetişmelisiniz. Bilhassa aşiretler arası rekabette siyaset önemli bir virajdır. Kim siyasetle ilgileniyor ve bu konuda başarılı oluyorsa diğer aşiretlere itibari açıdan üstünlük sağlamış demektir"*⁹⁸⁶ diyerek sözlerini tamamladı. Halis Bey, gerçekten siyasetin aşiretin var olmasının önemli bir nokta olduğunu düşünmekte, ayrıca aşiretler arası rekabeti de siyaset açısından günyüzüne çıkarmıştır.

Mensupları üzerinde anket yapılan Pijan Aşireti Lideri ve Suruç Belediye Başkanı Şükür Yüksel ile yapılan görüşme de Şükrü Bey, aşiret-siyaset ilişkisini kabul ederek kendisinin belediye başkanı olmasında aşiretinin büyük desteğini hissettiğini

⁹⁸⁵ Ek-5 Vedat Melik ile Yapılan Görüşme.

⁹⁸⁶ Ek-6 Halis Koçağa ile Yapılan Görüşme.

belirtti. Başkan Şükrü Bey, aşiret ile siyaset arasındaki bağı Osmanlı Devleti'nden önce de var olduğunu, Cumhuriyet rejimi yerleştirilirken aşiretlerden yararlandığını anlattı. Tüm aşiret reislerinin de siyaset ile ilgilenmelerini normal bir süreç olarak kabul edilmesinin normal bir vaziyet olduğunu altını çizdi.⁹⁸⁷

Görüşme yapılan önemli aşiretlerden biri olan Cumeli Aşireti Lideri ve Harran Belediye Başkanı Mehmet Özyavuz'dur. Sayın Özyavuz bilhassa Harran bölgesinde sevilen sayılan aşiret liderlerin başında gelmektedir. Kendisiyle gerçekleştirilen görüşmede aşiret-siyaset ilişkisine dair önemli sözler sarf etti. Bu sözlerin başında da aşiretlerin kendi güçlerini ve itibarlarını korumak için siyasete ve doğrudan devletin erkine ihtiyaç olduğunu belirtti. Özyavuz, görüşmemizin bir yerinde aşiretlerinin nüfusunun 30 bin kişi olarak nitelerken, bu rakamın siyasetçilerin ilgisini çektiği itiraf etti. Ayrıca siyaset için sadece aşirete ihtiyaç olmadığını bunun yanında hizmet anlayışının gerekliliği üzerinde durdu. Aşiret-siyaset ilişkisinin de dolaylı da olsa var olduğunu kabul eden Sayın Başkan, siyasilerin maalesef seçim dönemlerinde gözdesi olmaktan şikâyetlerini ortaya koyarken bu durumun aşiret üyeleri arasında da sıkça konuşulduğunu anlattı. Ayrıca aşiret içi çekişmelerin partilerin ilgisini çektiğini belirterek geçen seçimde amca çocuklarıyla seçim yüzünden kırgın yaşadıklarını, kendisinin Ak Parti'den akrabalarının ise MHP'den aday olmasının aşiret oylarını ikiye böldüğü söyledi.⁹⁸⁸

Gevdan Aşireti Lideri Mehmet Aslan ile yapılan mülakatta ise siyasi mekanizmasının pelesenk etme düşmesinin temel sebebini siyasilerin bölgeyle ilgili yıllardan beri uyguladığı politikalardan kaynaklandığını anlattı. Sayın Aslan konuşmasının devamında şu konulardan bahsetti:

“Aşiret-siyaset ilişkisi Türkiye’de siyasetçiliğin belki de en vahim ve en kara lekesidir. Siyaset yüzünden belli bir halk kesimini yanına alıp sadece o halk ve o topluluğa hizmet etmek ve başka sıradan insanlara ulaşamayıp Fransız kalmak olayın başka bir boyutudur. Aşiretçiliğin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da daha çok olması belki de doğunun ve güneydoğunun bu kadar geri kalmasına neden olmuştur

Gerek siyasi partilerin bu işgüzarlığı gerekse aşiret reislerinin sırf siyasi rant ve güç meselesinin getirdiği bu durum Türkiye’de ve bu iki bölgede içler acısıdır. Onun için aşiretçiliği siyasetten, siyaseti de aşiretçilikten soyutlayamayız. Yani ikisi şu an şu

⁹⁸⁷ Ek-7 Şükrü Yüksel İle Yapılan Görüşme.

⁹⁸⁸ Ek-8 Mehmet Özyavuz İle Yapılan Görüşme.

*şartlar için birbirinden ayrılamaz taki aşiretçi davranan milletimiz daha çok gelişip bilinçlenene kadar bu olayın okumuş toplumla çözülmesi kaçınılmaz tek çaredir. Bunun da yolu biran önce bu olaya gerek akademisyenlerin gerekse aydınların eğilmesi ve en önemlisi halkın bilinçlendirilip okuması gerekir. Siyasetçiler bu bölgede belli oy potansiyeli bulunan halkın desteğini almak zorundalar. Çünkü bunların oy potansiyeli bu bölgelerde kazandırır. Aşirete mensup bireylerinde kendi kanından olan birini ya da reisini gördüğü zaman hemen yelkenleri suya indirip tamam demektedir. Bunun da tek nedeni bölgede bulunan biz değil ben duygusudur. Bende nasıl biraz nemalanayım düşüncesidir. Açıkçası bu işte menfaat faktörü konuştuğu için halk peşinden gitmek zorunda kalıyor ve bu duruma düşürülüyor. Aslında burada aşiretler siyasetçilere neden ihtiyaç sorusunu da sormaktan alamıyorum kendimi. Aşiret reisleri mevki, makam ve maddiyat olarak buna ihtiyaç duyar. Yani gücüne güç katmanın peşindedir. Siyasetçi açısından bu iş önemsizdir. Siyasetçilerin tek derdi bu bölgede oyları alıp oy potansiyelini yükseltmektir. Gerçek bir aşiret reisi hiç bir siyasi partiye aday olmadan temsil ettiği halkın yanında yer alandır.*⁹⁸⁹ Mehmet Aslan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi sorununun temelini aşiret olarak belirtirken, siyaset makamının da bu sorunun çözülmesinden değil de daha çok sorunun devam etmesine yönelik politika yürütmesinin nüvesini aşiret- siyaset ilişkisine bağlamaktadır. Ayrıca Sayın Aslan, aşiretlerin bilhassa aşiret reislerinin siyasetle ilgilenmelerinin nedenlerinden birini de maddi açıdan gelir elde kapısı olarak gördüğünü söyleyerek olaya başka bir boyut kazandırmıştır. Diğer aşiret reislerinin söylemediği bu ifade aslında halk arasında konuşulan meselelerdir. Gerçekten de anket yapılırken adı geçen şehirlerde büyük iş yerlerinin sahibi olarak ya aşiret reisinin ya da çocuklarının ki olması Mehmet Bey'in söylediklerinin gerçeğiyle paralellik göstermektedir.

Aşiret-siyaset ilişkisinin yaşandığı yörelerden biri de Hakkâri, Şırnak ve Van bölgesidir. Bu bölgelerdeki aşiretlerden biri Goyi ya da Goyan Aşireti'dir. Aşiretin lideri Salih Ömeroğlu yıllarca DYP ve ANAP partilerinde siyaset yapmış önemli bir şahsiyettir. Kendisiyle gerçekleştirilen samimi bir mülakata aşiret-siyaset ilişkisine dair önemli açıklamalarda bulundu. Salih Ömeroğlu, Goyi Aşireti'nin kendisini siyasete hazırlarken çok büyük bir baskıyla karşılaştığını, bhusus Uludure bölgesinde aday olması için halkın büyük bir vefa örneğini gösterdiğini söyledi. Yapmış olduğu milletvekilliği boyunca aşiret üyelerinin mutluluğu ve ihtiyaçlarının karşılanması

⁹⁸⁹ Ek-9 Mehmet Aslan İle Yapılan Görüşme.

hususunda mücadele ettiğini ifade etti. Aşiret-siyaset ilişkisine inanan Salih Ömeroğlu, bunu örnekleriyle açıkladı. Ayrıca kendisinin DYP ile ANAP partileri arasında siyasi yöneticilerinin güçlü bir aşireti olması nedeniyle paylaşmadığını da sözlerine ekledi.⁹⁹⁰

Batman ve Mardin çevresindeki önemli aşiretlerden biri de Raman Aşireti'dir. Aşiret hem siyasal açıdan hem de popülerlik açısından tanınmış bir topluluk olarak bilinmektedir. Özellikle Milli Mücadele döneminde Cumhuriyet idaresinin karşı ayaklandığını bilinmektedir. Raman Aşireti liderliğini Faris Özdemir yürütmektedir. Özdemir, yıllarca merkez sağda siyaset yaptıktan sonra 2011 Genel Seçimleri'nde CHP adayı olmuş, ancak hatırı sayılır bir oy almasına rağmen seçilememiştir. Kendisiyle yapılan mülakatta önemli birçok konu hakkında görüşlerini belirtti. Özdemir, siyaset dünyasına ait konulardan bahsederken, aşiret-siyaset ilişkisine inanmadığını, kendisinin siyasetle ilgilenmesini de halkın talepleri doğrultusunda değerlendirdiğini anlattı. Ayrıca kendisine sorulan aşiretinin birçoğu oy verirken aşiret liderinin tercihi önemli olduğu gerçeğini karşısında, Sayın Özdemir bu tercih onların takdiri olarak değerlendirdi. Son derece önemli konular hakkında görüşlerini sunan Özdemir, kendisine sorulan sorulara ve aşiret-siyaset denklemine ise şöyle bakmaktadır:

“Siyasetçi bir aileden geliyoruz. Akrabalarım olan Sait Ramanlı ve oğlu Mustafa Ramanlı sırasıyla Batman'da Belediye Başkanlığı yaptılar. Kendim de 1995-2002 yılları arasında DYP'den milletvekilliği yaptım. 2011 Seçimleri'nde de CHP'den aday oldum. Hatırı sayılır bir oy almamıza rağmen milletvekili olamadım. Ailecek bir yönetici tabakadan geldiğimiz ve halkın isteklerine cevap verdiğimiz doğru. Ancak bizim siyasetle ilgilenmemiz aşiretle ilgili değil, dediğim gibi bu bir arz talep meselesi halk teveccüh gösterince siyasi partiler de bizleri görmezden gelemiyor. Diğer taraftan Raman Aşireti olarak da güçlü bir aileyiz. Bunun yansımalarını siyasette görmemiz çok doğal. Benim partim yok, hiç partim olmadı, beynimdeki doğrularla hep siyaset yaptım. Bu bundan sonra da böyle devam edecek. Aslına bakılırsa CHP'den adaylığımda çok ilginç oldu. Normal koşullarda bağımsız aday olarak seçime katılacaktım. Ancak Sayın Kılıçdaroğlu'nun ısrarlı taleplerini görmezden gelemedik. Böylece 2011 Seçimleri'nde CHP'den aday oldum. 2007 Seçimleri'nde CHP 6 bin oy almasına rağmen 2011 Seçimleri'nde ise bizlerinde katkısıyla yaklaşık 13 bin oy aldı. Bu durum halkın bize güven itimat ve yaklaşımını gösteriyor.”

⁹⁹⁰ Ek-10 Salih Ömeroğlu ile Yapılan Görüşme

Diğer taraftan Faris Özdemir, seçimlerde kendisine gösterilen teveccühün sebebi karşısında ise şu ifadelerle kendisini savundu:

“Halkın kişiliğime ve siyasette göstermiş olduğum etkinin farkında. Ben hiçbir zaman partcilik yapmadım, her zaman halkın isteklerini ve mutluluğunu ortaya koymaya çalıştım. Bunun karşılığı da bu sevgi oluştu. Şimdi gelelim sizin merak ettiğiniz ve sabahtan beri ağzımdan almak istediğiniz cevaba. Evet, Raman Aşiretinin bana karşı büyük bir sevgisi var. Bu sevgiyi ailece hissettik. Bunu en son rahmetli babam Fahrettin Özdemir’in cenazesinde iyice görüldü. Raman Aşireti bölgede sevilen sayılan bir aşirettir. Aşiret olarak birbirimize destek olduğumuz ve kötü zamanlarda birbirimizin yanında olduğumuz aşikâr. Ama globalleşen dünyada toplumların bireyselleşmeye başladığı bir durumda. Binlerce mensubu olan bir aşireti yönlendirmemiz mümkün değil. Evet, eski aşiret düzeni kalmadı. Artık aşiretler de şehirleşmeye ve bireyselleşmeye başladılar. Ama bizim aşiret en azından kendi içinde bunu korumayı becerebiliyor. Denildiği gibi tüm aşiret üyeleri bana destek verseydi. 2011 genel seçimlerinde milletvekili olurum. Çünkü gerçekten on binlerce mensubu olan bir aşiretiz. Raman Aşireti içerisinde birçok eğilim ve düşünce var. O kişileri diktatoryal bir şekilde kendime empoze edemem. Eğer gerçekten bir sevgi seli ve talep varsa ve bu millete hizmet edebiliyorsanız karşılığını halk verir.”⁹⁹¹

Aşiret reisleriyle yapılan görüşmelerde genel olarak çoğu aşiret lideri aşiret-siyaset ilişkisine inandıklarını belirtmişlerdir. Bazı aşiret reisleri bu döngüyü kabul etmeseler de vermiş oldukları örnekler de aslında siyasetteki gücün oluşumunda aşiret olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan bu görüşmeler de elde edilen verilerden biri de aşiret reisleriyle siyasetle ilgilenmesinin taraflarından biri olarak siyasetçileri daha da genelde siyasi partileri görmektedirler. Onlara göre bu oluşumun bir sorumlusu kendileriye de bu konuda asıl suçlu siyasi partilerdir. Zira çok partili hayata geçişle birlikte siyasi partiler güçlerine güç katmak bunun yanında on binlerce kişilerin ayağına gitmektense aşiret reisini yanına seçerek on binlerce seçmeni ya da halkın deyimiyle paket oyu almak daha kolaydır.

Bu denklemin diğer ayağı olan aşiret reisleri ise siyaset sayesinde birçok kazanım elde ettiklerini ifade ettiler. Ekonomik ranttan tutun da sosyal itibar ve aşiret içi disiplinin sayılması bunun yanında aşiretlerin bir arada tutulmasına yardımcı

⁹⁹¹ Ek-11 Faris Özdemir İle Yapılan Görüşme.

olmuştur. Ancak yine de bu ilişkinin artık kırıldığı ya da kırılabileceğini gösteren birçok örneği de aşiret reisleri görüşmelerinde ifade ettiler. Son olarak denilebilir ki aşiret-siyaset ilişkisi çift yönlü bir gelişme ağı içerisinde hareket etmekte, ne siyasiler aşiretlerden vazgeçebilmekte ne de aşiret reisleri siyasetten vazgeçebilmektedir.

SONUÇ

Aşiret yapılanması birçok araştırmanın konusu olduğu gibi disiplinler arası bilim dallarının da inceleme alanı olmuştur. Bu nedenle aşiretlerin geçirmiş olduğu dönüşümler ve moderniteye olan ilgileri, onların siyasal boyutlarının izah edilmesi zorunluluğunu ortaya çıkardı. Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e biçimsel yapılarını muhafaza eden aşiretlerin 1923-1973 yılları arasındaki siyasetle olan ilişki ağı ortaya konmaya çalışıldı. Genel anlamda devamlılık veya süreklilik kavramları etrafında bu aşiretlerin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken hem sosyal hem de siyasal güçleri verilerek bir kronoloji oluşturulmuş ve bu sayede aşiretlerin portföyleri sosyolojik ve tarihsel açıdan inceleme imkânı açığa çıktı.

Osmanlı Devleti'nin de bir aşiret şeklinde örgütlendiği düşünülürse aşiretlerin bu denli güçlenmesinin altında yatan sosyal nedenlerin derinlemesine incelenmesi şarttır. Çünkü aşiretler bir sosyal gerçeklik olarak ortaya çıktıktan sonra geçirmiş olduğu dönüşümün neticeleri onların politik boyutta siyasallaşmasını beraberinde getirdi. Zira devletin pratiği içerisinde bilhassa Osmanlı Devleti'nde merkez politikaları ya fetih ya da Sünni inanışın paradigmaları üzerine kuruluydu. Devlet-aşiret ağının oluşmasına da yardımcı olan bu pragmatik ibare, Yavuz Sultan Selim'in Safeviler üzerine yapacağı sefer sırasında kendisini gösterdi. Ülkenin coğrafi anlayışıyla ifade etmek gerekirse Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Sünni aşiretlerin Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmesi karşılığında onların kendi içerisinde özerk hareket etmesine imkân sağlayan İdris-î Bitlisî ile Yavuz Sultan Selim arasındaki anlaşma bugüne dek kesintiler yaşasa da devam etmiştir. Kesintiler diyoruz çünkü farklı dönemlerde aşiretlerin bu gücünü ortadan kaldırmak için bazı girişimler de olmuştur.

Yavuz Sultan Selim ile başlayan yeni süreç feodal bir kalıntı olan aşiretlere yeni bir kaftanın biçilmesini beraberinde getirdi. Bu konsensüs içerisinde aşiretler, mirler tarafından yönetilmesini savaş zamanlarında Osmanlı Devleti'ne asker göndermeyi bunun yanında vergi vermeyi kabul ediyordu. Aslına bakılırsa bu hegemonya içerisinde oluşan yönetsel oluşumun temeli Akkoyunlu ile Karakoyunlular'a kadar uzanmaktadır. Zira aşiretler bu devletler egemenliğinde de kendi içerisinde de özerk bir yönetim sergilemişlerdir. Ancak yeni dönemde küresel aktör Osmanlı Devleti olduğuna göre, aşiretlerin Devlet-i Aliyye ile uyum içerisinde olmaması beklenemezdi. İdeolojik

bir aygıt olarak Sünni İslam inancı aşiretlerle Osmanlı Devleti arasındaki bağı ortaya koyarken, feodalitenin de kökleşmesine zemin hazırladı.

XVI. yüzyılda başlayan bu ilişkiler kısa süreli anlaşmazlıklara rağmen XIX. yüzyıla kadar kendisini gösterdi. Zaten sosyal bir gereksinim olarak bu tür ilişki ağında problemlerle isteklerin örtüşmesi sürekli beklenemezdi. Tabii bu olgunun oluşmasında Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünün ortaya çıkışıyla beraber aşiretlerin sistemli örgütlenmesi, asayişsizlik, bölge tebaasına karşı sıkıntılı süreçlerin yaşatılması, savaş zamanlarında asker taleplerinin reddedilmesi ve tabii ki en önemlisi de vergilerin zamanında ya da hiç gönderilmemesi problemin sistematigi içerisinde üretildi. Öyle bir duruma gelindi ki aşiretlerin merkezi güce karşı isyanı devlet otoritesi zihninde heretik bir anlayışın ortaya çıkışı olabilirdi. Bilhassa bu anlayışın oluşmasında II. Mahmud Dönemi'nde merkezi otoriteyi güçlendirme çalışmalarının dönütlerden biri de ya aşiretlerin ortadan kaldırılması ya da dışsal güce tam itaat mekanizmasının harekete geçilmesi hedeflenmişti. Ancak bu dönemde filizlenen Bedirhan İsyanı, Devlet-i Aliyye'yi zor durumda bırakmış dokunan yanar misali devlet otoritesi, feodal gücün temsilcileriyle anlaşma yolunu seçmek zorunda kalmıştır.

Tanzimat başlayan modernite çalışmalarında kaotik bir iklim barındıran ülkenin doğusu için atılacak adımların hesapları belirlendi. Bu hesaplardan ilki de merkezi otoritenin lümpenleşmesini ortaya çıkaran askeri gücün sona erdirilmesi sonucu; din ideolojisinin aşiret düzenini yıkmak için kullanılması fırsattı. Bu fırsatın paydasını içeren en temel gereksinim şeyh, melle ve tarikat gibi unsurlarla ilk bakışta bölgenin temel güç yapısını değiştirmek amacını güdüyordu. Bu farkındalıklar dine karşı özel hassasiyetler barındıran Kürt aşiretleri için etkisini göstermeye başladı. Devlet-i Aliyye'nin milliyetçilik tabanı; Rus ve İngilizlerin bölge ile ilgili uzun vadeli stratejilerinin önüne geçmek maksadıyla aşiret reislerinin kurumsallaştığı mirlerle ilişki ağına girmesi yeni bir dönemin başlamasına neden olacaktır.

Yeni dönemin temsilcisi olan II. Abdülhamid, seleflerinden ayrı olarak aşiretlerle iyi ilişkiler kurma formülasyonunu seçti. İlk etap olarak onların askeri gücünden yararlanmak amacıyla Kazak askeri sistemi örnek alınarak kendi adını verdiği Hamidiye Alayları'nı teşekkül ettirdi. Diğer taraftan da aşiret reislerinin çocukları birer birer alınarak Aşiret Mektebi adı altında bir okul açılması ve onların Osmanlı idare sistemini tanımlarının yanı sıra devlete bağlı birer yurttaş olarak yetişmeleri

hedeflendi. Zımnen de olsa milliyetçilik akımının Ermeniler arasında yayıldığı ve isyanların arttığı bir dönemde II. Abdülhamid'in egemen politikası sonuçlarını müspet manada verdiği iddia edilebilir. Sultan Abdülhamid Dönemi'nde İslamcılık politikasının merkeze hâkim olduğu da aşikârdır. Çünkü aşiretlerin dine karşı özel bir hissiyat beslediği hatta aşiret üyeleri arasında dinin bir temsilcisi olarak şeyhlerin ağırlıkları, aşiret reisinden daha fazla olduğu pekiştirici bir husustur.

II. Abdülhamid'in bizzat yönettiği politik gerçek üzerinden aşiret siyasetinin, kendi ömrüyle geçerli olduğu gerçeği II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle kendisini büyük çapta gösterdi. Merkezi otoritenin devlet yönetimine hâkim olmakla bir olduğuna inanan yeni güç İttihat ve Terakki, devr-i sabıkın takip ettiği politik düzlemi yeniden gözden geçirdi. Aidiyet merkezi çerçevesinde hareket eden İttihatçı zihniyet Balkan sendromundan bir türlü kurtulamadığı gibi yeni Osmanlı düzenine de yabancı kaldılar. Onlara göre Devlet-i Aliyye'nin ayakta kalmasının önünde gördükleri engellerden biri heterojen toplum yapısı ve Le Play merkezli bir anlayışla doğmuş olan adem-î merkezîyetçilik politikasıdır. Bu politikanın nüvelerinden biri de aşiretlerin kendi içerisinde özerk bir yapıyı barındırıyor olmasıdır.

İttihatçı yapı bu hedefe ulaşmak için öncelikle Hamidiye Alayları'nı pasifize etmek için kanunlar çıkarmış daha sonra adını Hafif Süvariler olarak değiştirmiştir. Diğer taraftan materyalist bir anlayışla devlet ile aşiretler arasında manevi bağı sağlayan şeyh ve melleleri itibarsızlaştırma formülasyonunu seçti. Bu iki girişimin aşiretler üzerinde çok da fazla etkili olduğu söylenemez. Çünkü büyük cihan harbinin başladığı sırada İttihatçı gelenekçi yapının bu politikaları takip etme gücünden yoksun olduğu gibi onlara göre; esas tehlike savaş ve ülke içerisindeki gayr-i müslimlerin göçe tabii tutulmasıyla ortaya çıkacak olan yeni durumdu.

Birinci Dünya Savaşı sonrası tablo hiçte iç açıcı değildi. Osmanlı Devleti, savaştan yenik çıkmış, ülke müttefik güçler tarafından işgal parolasıyla duruma el atmış bulunuyordu. Sorunsalın aşiretler açısından önemine bakıldığında, bölge hâkimiyetinin sanki aşiretlere bırakıldığına dair bir hava mevcuttu. Bölgesel kurtuluş çareleriyle ülkenin dört bir yanında kurtuluş çareleri ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri olan Mustafa Kemal, Samsun'da başlattığı mücadeledir. Birçok aşiret reisinin de bu mücadele fikri etrafında toplanması için Gazi, bölgedeki aşiret liderlerine telgraflar gönderdi. Nitekim birçok aşiret reisinden de olumlu cevap aldı. İlk Meclis'in açıldığı 1920 senesinde

yaklaşık 35 aşiret reisinin Meclis'te yer alması, Kemalist kadroların, aşiret oluşumunu fiili ve resmi olarak tanıdıklarının göstergesidir. Gerçi son Osmanlı Meclis-i Mebusan'da da yaklaşık 30 aşiret reisi mebus olarak çalışmaktaydı.

Ülkenin kapitalist güçlerden arındırılmasından sonra ortaya çıkan panoramada üretim zihniyetindeki ideolojik yansımaları olan feodal güçlerle, Cumhuriyet'i kuran genç kadronun birlikte hareket edip edemeyecekleri sorunsalı büyük önem taşıyordu. Bu çalışmada Yavuz Sultan Selim ile aşiret liderleri arasında sağlanan mutabakata benzer bir ilişki ağının Kemalistler ile aşiret reisleri arasında yapıldığı söylenebilir. Bu hipotezin altında yatan en temel gerekçe Kemalistlerin, Cumhuriyet'in kazanımlarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşatılmasına yardımcı olacak aşiretlerin bölgedeki statükolarına ses çıkarılmayacağı şeklindeydi. Bu temenni ya da anlaşmanın kırılma noktasını, Şeyh Said İsyanı oluşturmaktadır.

Şeyh Said İsyanı, İttihatçılıktan Kemalizm'e miras bırakılan Balkan sendromunu yeniden hortlattı. Kemalist anlayış bu süreçte bölgenin dönüşümünü sağlamak ve ulus devlet içerisinde vatandaş kavramını oturtmak amacıyla güvenlikçi ve inkılâpçı yönünü daha çok önemsedi. Bu amaçla merkezi yönetim ilk başta aşiretlerin elindeki silahların toplanması adı altında aşiretler üzerinden giderek toplum mühendisliği görevini ifa etti. Devlet mekanizması bu görevleri yerine getirirken eğitim ve demir yolu ağına büyük önem verdi.

Cumhuriyet'in ilan edildiği yıl Türkiye'nin nüfusu yaklaşık 11-12 milyon iken, bunun %10'u ve kadınların ise sadece %3'ü okuryazardı. Aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki oranı ise daha korkunçtu. Örneğin 1928 yılında bir rapordaki Urfa Vilayeti'nde doğru dürüst okulun olmadığı, Hakkâri'de ise maarif denilen bir olayın gerçekleşmediğinin raporu olayın vahametini gözler önüne sermektedir. Aynı raporda tüm doğu bölgesinde okuma yazma bilenlerin nüfus içerisindeki oranı ise hiçbir ilde yüzde 5'i geçmemiştir.

Yukarıdaki rapordan da anlaşılacağı üzere Kemalistler yeniliklerin önüne bir engel olarak idari feodal düzeni gördüğünden birtakım tedbirler aldı. Bu tutuma göre oluşturulmuş olan Umumi Müfettişlikler de hazırlamış oldukları raporlar da bu gerçeğe sık sık vurgu yapıyordu.

Bu çalışmanın önemli sonuçlarından biri de Kemalist yönetimin 1923-1946 yılları arasında feodal gücün temsilcisi olan aşiret liderleri veya aşiretlerin ruhani lider olarak gördükleri şeyh, melle gibi kişilerin siyaset arenasından uzaklaştırdıkları onların yerine merkezle uyum içerisinde çalışabilecek kişileri tercih ettikleri algısıdır. Ayrıca bu dönem aralığı dikkatle incelenirse milletvekili seçilen kişilerin bölgeyle ilgisi olmayan uzaktan kumanda misali merkezden atandıkları, çoğunlukla da bölgeyi gezmedikleri veya orayla hiçbir bağlantısı olmadıkları anlaşılıyor. O halde niçin merkezi yönetim genel seçimlerde bölgeyle alakalı ya da bölgeyi yakından tanıyan kişiler aday gösterilmedi ya da göstermedi? Bu sorunun realite sorunsalı içerisinde verilecek en kestirme cevap: Merkezin gerekten bölgeyi ikinci plana attıkları sadece coğrafi bir tema içerisinde yurttaşlık bağı olduklarına inanıyor olmasından kaynaklanabilir. Örneğin dönemin Urfa Milletvekili Behiç Bey'in 1937 yılında Urfa ve Diyarbakır'da işsizliğin yaygınlaştığını, bunun önüne geçmek amacıyla bu illere birer fabrika kurulmasının elzem olduğunu Celal Bayar'a bildirmesine rağmen, Celal Bayar'ın öncelikle gerekli iznin Genelkurmay'dan alınmasını bildirmesi kararı yukarıda belirtilen önermenin doğruluğuna yardım edecektir. Bu örnek Cemal Madanoğlu'nun anılarında yer almaktadır. İşin ilginç tarafı fabrika kurulması izninin Genelkurmay'dan alınıyor olmasıdır. Demek ki devlet akli güvenlikçi yapıyı bir türlü elde bırakmak istemiyordu.

Bu çalışma için ifade edilebilecek önemli bulgulardan biri de devlet ile toprak sahipleri arasındaki kriz noktasını 1946 yılındaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkarılma süreci oluşturmaktadır. Çünkü ilk defa devlet çiftçinin ağa, eşraf, aşiret reisinin kisvesinden kurtulması için geniş bir toprak reformu yapma girişiminde bulunuyordu. Kanun teklifinin gündeme gelmesi üzerine Adnan Menderes, Lütfi Karaosmanoğlu Emin Sazak, Halil Menteşe, Damır Arıkoğlu ve Cavit Oral gibi büyük toprak sahipleri yasaya ilk günden beri şerh koyarak saflarını belli ettiler. Yasanın onaylanmasına rağmen ciddi bir reform yapılamadığı ve feodal düzenin yıkılamayacağı anlaşılmıştır. Yasa sonrası ortaya çıkan yeni dönem çok partili hayata geçişi kolaylaştırdı.

Çok partili hayata geçiş süreci, aşiretler ile DP'liler arasındaki ittifakın da başlangıcıdır. Birçok bilim adamının ifade ettiği gibi aşiret siyaset ilişkisinin yoğun olarak yaşandığı dönem olarak adlandırılan bu yeni viraj aşiretlerin siyasallaşmasının önünü açtı. Çünkü Menderes'e göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi için kitlenin ayağına gitmektense onları temsil eden aşiret reislerine siyasette yer vermek daha pratik

bir yoldu. Bu maksatla Menderes 1950 Genel Seçimleri'nde bölgede etkili olan aşiret reislerini ilk sıralara yerleştirerek büyük bir başarı kazandı. Toplam 53 milletvekilinin 45'ini DP kazanırken, 8'ini ise CHP elde etmişti. Bu tablodan yapılacak en keskin okuma, DP'nin aşiretler sayesinde CHP'ye üstünlük sağlamasıydı. Bu burjuvazi ile aşiretler arasındaki siyaseti ittifakının sonucuydu. Bu çalışmada çıkarılabilecek önemli olgulardan biri de kırsalda yaşayan aşiretlerin siyasetle birlikte üretim araçlarındaki dönüşümden yararlanarak şehre yerleşen aşiret reislerinin tarımda elde ettiği patronaj temsiliyetini şehirdeki ticaret unsurlarına yerleştiğinin göstergesidir. Diğer taraftan şu anekdotta belirtilmelidir ki köyden kentte göç eden aşiret halkı, şehirdeki işsizlik, yalnızlaşma korkusu ve barınma gibi insani ihtiyaçlardan bahisle aşiret olgusuna daha fazla ağırlık verdikleri, bu sürecin sonucunda aşiretlerin dernekleşmesini ortaya çıkardığı vurgulanabilir.

1950-1960 yılları arasındaki dalgalanmalarda sadece DP değil, CHP de doğu bölgeleri için aday listelerini hazırlarken aşiret liderlerine yer vermek zorunda kaldı. Yılların CHP'si Cumhuriyet'in ilanından beri feodal güçleri yok etmek için uğraşırken bir anda geri dönüş yapması sorgulanabilir. 1957 Genel Seçimleri'yle birlikte aşiret reislerinin DP'yi terk ettikleri ve CHP'ye kaydıkları görülmektedir. Bu çalışmada ayrıca aşiret reislerinin DP'den CHP'ye kayışın siyaset sosyolojisindeki anlamı da irdelendi. Buna göre ortaya çıkan en önemli sonuç aşiret liderlerinin partisi ve ideolojilerinin olmadığı onlar için en önemli olgunun siyaset arenasında pragmatizmin her şeyden daha önemli olduğu gerçeğidir.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi sonrası çıkarılan 105 Sayılı İskân Kanun'un tarihsel ve siyasi açıdan incelenmesi sonucu 55 aşiret reisinin sürgüne gönderilmesi ve askeri yönetimin aşiretleri bölmek için yapmış olduğu girişimler bu çalışmanın sonuçları arasında yer almaktadır. Konunun uzmanlarının da hem fikir olduğu üzere Türkiye'nin ilk aşiret partisinin YTP olduğu da bu çalışmada yer almaktadır. Partinin Ekrem Alican öncülüğünde kurulmasından sonra nasıl aşiret reislerinin eline geçtiği ve YTP'nin doğu bölgelerinde gösterdiği başarının aksine batı bölgelerinde başarısız olmasının sosyolojik nedeni, YTP'nin aşiret-din ve burjuva ittifakına dayanıyor olmasıdır. Ayrıca 27 Mayıs Askeri Darbesi sonucunda oluşan yeni anayasanın vermiş olduğu rahatlıktan yararlanan aşiretler bu partiyle güçlerinin zirvesine ulaştıkları görülmüştür.

Ekrem Alican öncülüğünde ve aşiret liderleri ile ağaların desteği sonucunda kurulan Yeni Türkiye Partisi(YTP) demokrasi açısından incelenmesi gereken bir süreç olarak lanse edilebilir. YTP, sosyolog ve siyasetçilerin deyimiyle aşiretlerin siyasallaşması ve dernekleşmesinin örneğini oluşturmuştur. Nitekim 1961'deki seçim sonucunda YTP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki oyların % 40'ını alırken, 1965 Genel Seçimleri'nde ise Türkiye genelinde % 3,2 oy almıştır, oy potansiyeli olan doğuda ise yüzde % 35'lere varan dilimlere uzanmıştır. Aynı seçimlerde Demokrat Parti'nin yerine kurulan Adalet Partisi de listelerinde gösterdiği aşiret reisleri sayesinde bazı yerlerde birinci, bazı yerlerde ise ikinciliği elde etmiştir. Aşiret siyaset döngüsünün örneklerini oluşturan genel seçimler, aşiretlerin güçlenmesine neden olduğu gibi bölgede daha önce başlayan feodal düzenin kökleşmesini de katkıda bulunmuştur. Ayrıca bu çalışmada öne çıkan unsurlardan biri de aşiretlerin genel seçimlerde gösterdikleri başarıyı yerel seçimlerde gösterememeleridir. Bunun altında yatan en önemli sebebin aşiretler arasında bir ittifakın olmaması ya da aşiretlerin büyük çoğunluğunun halen kırsalda yaşıyor olmasından kaynaklanabilir.

Diğer taraftan 105 Sayılı İskân Kanun'un ortadan kaldırılması sırasındaki Meclis görüşmelerinde YTP ve Süleyman Demirel öncülüğünde kurulan AP'nin aşiret sistemini koruma yaklaşımı ilginçtir. Bu yüzden de bu çalışmada YTP ile AP'nin doğu bölgelerinde aday profillerinin benzer nitelik taşıması şaşırtıcı olmasa gerek. Zaten yapılan 1965, 1969, 1973 yılında genel seçimlerinde bu iki siyasi parti aday listelerini aşiret reislerinden seçtikleri gözlemlenmiştir.

Çalışmamızda dikkat çeken bir husus da önemli noktalarından biri sosyolojik birer veri olan SPSS programıyla elde edilmiş anket sonuçlarıdır. Bu anketlerde ortaya çıkan en önemli verilerden biri nispi de olsa aşiret-siyaset ilişkisine daha da özelde aşiret reislerinin gücüne inanan aşiret üyelerinin olmasıdır. Ancak bu inanışın yaş gruplarına ters orantılı olduğu söylenilebilir. Yaş gruplarının alçaktan yükseğe göre aşiret reislerine olan güven azalırken, çalışmanın önemli parametrelerinden biri gençler arasında milliyetçilik duygusuna teveccühün artıyor olmasıdır.

Çalışmanın son kısmında söylenilebilecek en önemli olgu ise aşiret reisleriyle yapılan görüşmelerde elde edilen retorik kayıtlardır. Bu kayıtlarda birçok aşiret reisinin kendi aşiretlerinin sayısal çoğunluklarına güvenerek siyasete göz kırptıkları

anlaşılmaktadır. Ayrıca yapılan görüşmelerde aşiret reislerinin siyasetle ilgilenmelerinin önünü devletin açtığını, kırsal ile şehir arasında bir dönüşümü politikacıların eliyle gerçekleştiklerini ifade etmeleridir.

Söylenilebilecek en doğru yargının aşiret-siyaset denkleminde özellikle de doğu ve güney bölgeleri için politikanın aşiretsiz yapılamayacağı gerçeğinin hem halk nezdinde hem de siyasetçiler tarafından kabul edilen bir olgu olduğuna inanış kendisini göstermiştir. Günümüzde de aşiretler elde ettikleri bu kazanımları gerek ekonomi gerekse STK'lar aracılığıyla devam ettirmeye çalışıyorlar. Diğer taraftan aşiret-siyaset ilişkisinde kırılmaların yaşandığını söylemek gerekir. Çünkü SPSS verileri sonucu ve çeşitli bölgelerde yapılan görüşmelerde halkın aşiret düzenine ilgilerinin artık eski kadar güçlü olmadığı ve aşiret reislerine güvenin de azaldıklarını ifade ettiler. Unutulmaması gereken önemli noktalardan biri de kadınların aşiret düzenlerine kayıtsız kalan fikirlerini anketlerde kendisini göstermesiydi. Kadınlar yapılan görüşmelerde aşiret sisteminin erkekleri ön plana çıkardıkları, kadınları ise daha öncül bir fert olarak geri plana ittiklerini söylemeleridir.

EKLER

تورکيه جمهوريتي
باز وکالت
مرکزی ایستایش و تفتیش عمومی
عدد
۱۴۸

--	--	--	--	--

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

باز وکیل عصمت یاننا شترلرینه

قره دکر ساحل ولایتلی ایله بروسه و ارشوم سیاحتنه عائد مصروفک و منالما تسی بروسه زیر -
عز ایلهم :

بر سیاحت ائناسنده زونفولداق ، ایله بولی ، سینوب ، کیرسون ، جاسون ، خوزون ، کوشناه
بایزرد ، ارشوم ، ماچته ، سورسنه ، ریزه والی و قاتماقلاری و بلدییه رکیساری ریا بوزلرک -
وکیللری ایله و غذا سیاحتیز اوزرنده بولنان بر تاج ناحیه مدیریله خانه و بنا لره نومو وضعته ،
عمومی تحریر نفویه ، تحریر زراحی یه و نفوس دفتترلرینه دائر مداروله افکار ایلهم .
بروسه نومورتاز عملیهسی اولیه خااقه ویرلمز اولن امر اوزرنه لکی تعلیماتنه لره توفیقاً
یا ییللمز بولونوریدی . حالا بلدییه و ولایت حرکت نومورتاز قانون و تعلیماتنه منته فترا مساکن و
سپانی یه یکندن نریمز وضعته باشلامق اوزره در .

سائر زیادت ایتدیکم یرلرده نومورتاز ایندن استنشارات یا ییللمده در و تحریرنه موقتینله لبراس
ایچون اضعی غیرت لئهار اولنمده در .

تعی ایتدیکم والی ، قاتماق و بلدییه رکیساریک تحریر عمومی عملیهستی حرکت درجهده اهمیت -
و دلاق ایله قارشیانلاری و بو موضعه دائر شایان دقت بر یوزی سزاللر جورمالری نومورتاز و تحریر
ایضاریک جوی و امتنالی بر سی ایله یوزدیجکی حقدده بنده کزه قناعت و انشیتان ویرمدر . کچو
ذواته سلب ایتدکلی هر نوع ایجابات و تحریر عملیهسنک ماهیت و شمولی حقدده معلومات و دیروه کتیش
ویرلمدر .

030	10			
-----	----	--	--	--

خانه و بنا لریک نومورتازسنه عائد تعلیماتنه حزریران اولدنی متما قی همان سر طرفده آلینمدر
نومورتاز ایضک تعلیماتنه لک لئلی تاریخندن اعتباراً نایت ایکی تی طرفنده یعنی آستون -
نهایتلرنده اکمال ایدیلجکی سولنمده در .

استا نیرلده بولوندیتم زماندن باشتماده شدرک غایت تاریخیق بر منشره و وضعیت مرز ایدن -
نومورتاز عملیهسی ایله مشغول اولدم . شهر اما نتک بو خصوصه ایجاب ایدن تدابیری اتخاذ ایلهم
بولونماسی و بو ایش اداره ایدجک مأمورلرک این انتخاب ایلدمز بولونماسی بو خصوصه موقتیتی

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü
Şubesi I.G.3.
Umumî 2528
Husuf

YÜKSEK BAŞVEKÂLETE

25/2/1936
H: Dersim'de yapılan
toplantılar hakkında:

4191
Çok acele
=====

96A
63

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

İlişigi
1

Ek: 20-2-936 gün ve 2236 sayılı yazıya :

1 - Dersim'de aşiret reisleri arasında yapıldığı bildirilen toplantıların mahiyetine ve silâhli toplantının mevcut olmadığı dair dördüncü Umumi Mifettilikten alınan 8/2/936 gün ve 43 sayılı şifre örneğini yüksek bilgileri için saygılarımla arz ederim.

2 - Yüksek Başvekâlete, R.C.U.K., B.E.H.Rs.

M.E.H.Rs. ...lmıştır.

Dahiliye Vekâleti V.

M
m.o.

Hüfuz
26-2-36

N. Kemriş

030	10			111	743	13
-----	----	--	--	-----	-----	----

364

4.cü U.Mf.ligin 8 / 2 /936 gün ve H.K. 43 sayılı şifresi

örneğidir

1 - Alınan raporlara ve bazı Dersimlilere konuşmalarına; Tunceli vilâyetinde bulunan Reislerine ve Seyitlerin Tunceli vilâyeti teşkili kanunu hakkında fikir alış verişi ettikleri anlaşılıyor ve bu fikirler aşağıdaki üç noktada toplanıyor .

A) Tunceli vilâyeti teşkilâtı ve kanunu ile hükümet silâhları toplıyacak ve ondan sonra Dersimlileri ermeni kabileleri gibi sürerek ve kesecektir .

B) Seyitler ve Reisleri aileleriyle birlikte yaşıyacakları yerlere gönderilecek ve orada öldürtüleceklerdir .

C) Dersim'i şefkatle ıslâh edecektir .

Bu üç noktadan "A" ve "B" ye karşı silâhla mukavemet etmek ve "C" fekrasına karşı minnetle şükretmek kararına varıldığı da anlaşılıyor .

2 - Dersim Reis ve seyitlerinin mantaka mantaka, ikişer üçer bir yerde birleşerek görüşmüş, her mantakadaki Reislere haber göndermek suretile karşılıklı fikirler alıp vermiş olması kuvvetle muhtemel ise de bunların hepsinin bir yerde kongre halinde toplanarak bu kararlara bir arada ve bir anda varmış olduklarına kani değilim . Bunun gibi bu gün Tunceli içerisinde silâhlı bir toplantı da mevcut ve mahsus olduğuna dair bir haber de gelmiş değildir .

arzolunur .

3) Cevaben Dahiliye vekaletine ,B.Um.Mf. bilgi olarak 3.Um.Mf. yazılmıştır.

Aslı gibidir .

030 10 111 743 13

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

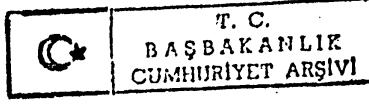
Şube — I.G.36

Hususi

Umumi

2578

4240

Yüksek Başvekâlete

25.2.1936

H. Dersimde yapılan
toplantı Hk.

96A

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

İlişigi
7

Ek. 6/2/936 gün ve 1615 sayılı yazıya:

Dersim ağalarının ve Seyitlerinin yaptıkları toplantıda konuştukları sözlerin mahiyetine ait 4.cü Umumî - Müfettişlikten alınan 8/2/936 gün ve 43 sayılı şifrenin - bir örneğini ilâştirerek yüksek bilgilerine arz ederim.

Başvekâlete, R.C.K.U., Genel K.Başk., M.Em.H.R.ne yazılmıştır.

Dahiliye Vekâleti V.

A
m.o.

H. Hüseyin
26-2-36

N. Kemur

Cevaben yazılacak muharrerata, ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

030	10			111	743	13	3
-----	----	--	--	-----	-----	----	---

9611
96A

Dördüncü U.Müfettişliğin 8/2/936 güc ve H.K. 43
sayılı şifresi örneğidir:

6/2/936 gün ve Em.Ş.I.1614 sayılı şifreye K:

A - Alınan raporlara ve bazı Dersimlilerle konuşmalarına göre ;
Tunceli vilâyetinde bulunan reislerin ve seyitlerin Tunceli vilâyeti teşkili kanunu hakkında fikir ~~minnet~~ alış verişi ettikleri anlaşılıyor. ve bu fikirler aşağıdaki üç noktada toplanıyor.

A - Tunceli vilâyeti teşkilâtı ve kanununun ile hükümet dilâhları toplayacak ve ondan sonra dersimlileri ermeni kabileleri gibi sürece^k ve kesecektir.

B - Seyitler ve resileri aileleriyle birlikte ^{mayıs} yaşayacakları yerlere gönderilecek ve orada öldürtüleceklerdir.

C - Dersim'i şerhkatle islâh edecektir.

^{üç} Bu/noktadan (A) ve (B) ye karşı silâhla mukavemet etmek ve (C) e: karşı minnetle şükretmek kararına fıkрасına/varıldığı da anlaşılıyor.

2 - Dersim reis ve seyitlerinin mıntaka mıntaka , ikişer üçer ~~iki~~ bir yerde birleşerek görüşmüş , her mıntakadaki reislere haber göndermek suretile karşılıklı fikirler alıp vermiş olması kuvvetle muhtemel ise de bunların hepsinin bir yerde kongra halinde toplanarak bu kararlara bir arada ve bir anda varmış olduklarına kani değilim. Bunun gibi bugün Tunceli içerisinde silâhlı bir toplantı ^{da} mevcut ve mahsus olduğuna dair bir haber de gelmiş değildir.

arzolunur.

3 - Cevaben dahiliye Vâne,B.U.Müf.,bilgi olarak 3.cü U.Mf.ğe yazılmıştır.

aslı gibidir.

Azay
030 10 111 743 13 4

507
145

						CI	CEO
--	--	--	--	--	--	----	-----

Birinci U.Müfettişliğinin 2186/752 sayılı ve 27/1/936

tarifli yazması örneğidir:

	T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI
---	---

- 1 - Dersim aşiretlerinin cemaatları hakkında:
- 2 - Dersimin Ferhat uşağı aşireti reisi Çemşit ve Karaballı aşireti reisi Mehmed Ali arasında bu ay içerisinde bir görüşme olduğuna,
- 3 - Bu görüşmeyi müteakip Mehmed Alinin Ziyal köyüne giderek koç ağa ile temas eylediği,
- 4 - Koç uşağı aşireti reisi İdarenin oğlu Seyithan ve Şam uşağı aşiret reislerinden şeyh Hüseyin Nuri ve Lâçin uşağı aşireti reisi Topal Yusuf dahi Ziyal köyüne giderek Koç ağasının yanında toplandıkları.
- 5 - Bu toplantıda Çemişkezeğin Ekerek köyünde oturan 814 Diyanın toronu ile Marbasına jandarmaların döğmesi ve aşağı abbas aşireti reisi Mustafa ile oğlu Hüseyinin kaçakçılık maddesinden dolayı tevkif edilmeleri hadiselerini malatyaya gönderecekleri hususî bir adam ile malatyadan ankaraya telgrafla şikâyet edilmesi kararlaştırıldığı ve fakat buna dair telgrafi yazmak için ovacak kazasının Zogar köyünde oturan Ali Şire müracaatlarında Ali Şir bu tekliflerini redd eylediğinden bu işten vaz geçtikleri.
- 6 - Yine bu toplantıda hükümetçe yapılacak bütün tekliflerin kabul edilmesi ve yalnız silâh toplanmak istenildiği takdirde katiyen silâhlarının verilmemesi kararlaştırılmış olduğu ve bu karardan Gev uşağı aşiretinin de haberdar edildiği Tunceli vilâyetince haber alınmıştır. elde edilecek mütemmim bilgiler arz edilecektir.

030	10			111	743	13
-----	----	--	--	-----	-----	----

Şir

9

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
JANDARMA
UMUM KUMANDANLIĞI

Ankara.

19151937

Ş. Sayı Ks.
46461
Kargılık

1 / 193 Başvekalet yüksek katına Dersim haberleri hak.

Ş. / 193

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

- 1) Dersim aşiretlerinin durumları hakkında alınan haberlere dair
4. U. Mf.likten gelen 12/may./937 tarih ve 1443 sayılı raporun bir
suretinin bilgi için yüksek katlarına sunulduğunu saygı ile arz ederim.
2) Başvekalet yüksek katına, Rs. C. U. Kâ.lığına arz edilmiştir.

Dahiliye vekili

S. Kaya

Hefes
5.6.37

030	10			111	745	2
-----	----	--	--	-----	-----	---

BASVEKALET EVRAKI		
Tarih	Muhara	Saf
20-5-37	3480	1

4

-4-

TÜRKİYE'DE AŞİRET SİYASET İLİŞKİSİ ANKET

Ad Soyad:

Aşiret adı:

1) Yaş: 18-25 ( ) 26-40 ( ) 41-60 ( ) 61-80 ( )

2) Cinsiyet: E ( ) K ( )

3) Medeni durumunuz: Evli ( ) Bekar ( )

4) Maddi durumunuz: 500-1000 ( ) 1001-2000 ( )

2001-3000 ( ) 3001-5000 ( )

5) Mesleğiniz

1. İşsiz ( ) 2. Serbest Meslek ( ) 3. İşçi ( ) 4. Memur ( ) 5. Esnaf ( ) 6. Öğrenci ( )

7. Ev hanımı ( ) 8. Diğer (.....)

6) Eğitim Durumunuz: 1. İlköğretim ( ) 2. Ortaöğretim ( ) 3. Lise ( )
4. Yükseköğretim ( ) 5. Master ( ) 6. Doktora ( )

7) Oy verirken nelere dikkat edersiniz?

1. Bireysel siyasi düşünce ( ) 2. Politikacıların/partilerin davranışları ( )

3. Parti programı ( ) 4. Aşiret reisinin sözü ( ) 5. Aile büyüğünün isteği ( )

6. Dinsel hassasiyetler ( ) 7. Milliyetçilik hassasiyeti ( )

8) Aşiret liderinizin veya onun öngördüğü kişilerin aday olduğu bir seçimde ona oy vermediğiniz bir zaman oldu mu?

1. Evet ( ) 2. Hayır ( )

9) Aşiret oluşumunu destekliyor musunuz?

1. Evet ( ) 2. Hayır ( )

10) Herhangi bir suç olayı gerçekleştiği zaman eden ilk önce hangi merciye başvurursunuz?

1. Aile büyüğü ( ) 2. Aşiret lideri ( ) 3. Jandarma veya polis gibi kolluk kuvvetlerine ( )
4. Diğer (.....)

11) Aşiret reisine güvenir misiniz?

1. Az ( ) 2. Biraz ( ) 3. Bazen ( ) 4. Çok ( ) 5. Her zaman ( ) 6. Hiç ( )

12.Oyunu kendiniz mi kullanırsınız?

1.Evet( )   2.Hayır( )

13.Kan davalı mısınız?

1.Evet( )   2.Hayır( )

ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında Şanlıurfa'da doğdum. İlk orta ve liseyi Şanlıurfa'da tamamladım. 2003 yılında başladığım Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümü'nü 2007 yılında ikincilikle bitirdim. 2009 yılında Selçuk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Anabilim Dalı'ndan yüksek lisans öğrencisi olarak mezun oldum. 2011 yılından itibaren de Batman Üniversitesi'nde öğretim elemanı olarak çalışmaktayım.